

«Жахон адабиёти дурдоналари»

ГАБРИЭЛЬ ГАРСИЯ МАРКЕС

ЁЛғИЗЛИКНИНГ ЮЗ йИЛИ

Роман

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2010

Таржимонлар:

**Нурали Қобул, Анвар Жўрабоев
ҳамда Тохир Қаҳҳор**

Мусаввир:

Михаил Самойлов

Ёлғизликнинг юз йили

Маркес, Габриэль Гарсиа.

Ёлғизликнинг юз йили. Роман ва қисса. «Жаҳон адабиёти дурдоналари» туркуми. — Т.: «Шарқ», 2010. — 480 б.

Нобель мукофоти лауреати Габриэль Гарсиа Маркес (1928) жаҳон адабиёти равнақиға «Ёлғизликнинг юз йили», «Мустабид паймонаси», «Ўлат изғиган кезларда муҳаббат», «Ойқиз, муҳаббат, авлиё, шайтон ва бошқалар» сингари дурдона романлари билан бетакрор хисса қўшган сўз санъаткоридир. Адиб айни маҳалда «қисса» ва «ҳикоя» жанри устаси, «Ошқора қотиллик қиссаси» сара асарларидан бири ҳисобланади.

И (Лотин Америкаси) 68.7

ISBN 978-9943-00-290-6

Орадан кўп йиллар ўтгач, қатлга ҳукм этилган полковник Аурелиано Буэндиа девор остида туриб, ўзини отишларини кутаркан, отаси ғаройиб муз бўлагини кўрсатишга олиб борган ўша олис оқшомни эслайди. У пайтлар Макондо дегани қадим-қадимги улкан мавжудотлар тухумини эслатувчи оппоқ ва силлиқ харсангларга урилиб оқадиган шиддатли дарё бўйидаги йигирма чоғли лойшувоқ уйли кичик бир қишлоқча эди. Дунё энди юз оча бошлаган, хали кўп нарсаларнинг номи йўқлигидан, уларни турли имо-ишоралар билангина кўрсатишарди. Хар йили март ойида жулдурвоки лўлилар галаси ҳуштагу дўмбиралар чалиб келиб, қишлоқ чеккасига чодир тикар ва Макондо аҳлига олимларнинг энг сўнгги ихтироларини намоёиш этишарди. Улар дастлаб оҳанрабо олиб келишди. Ориқ бармоқлари чумчуқ панжасини эслатувчи Мелькиадес деган серсоқол, норғул лўлининг таъкидлашича, оламнинг саккизинчи мўъжизаси бўлмиш оҳанрабо македониялик алхимиклар томонидан яратилган экан. Мелькиадес оҳанрабонинг хосиятини халойик олдида роса қойиллатиб намоёиш қиларди. У қўлига икки оҳанрабо парчасини ушлаган кўйи, кулбадан кулбага ўтар, тоғораю қозонлар, қўраю оташкуракларнинг ўз-ўзидан жойидан кўзғалаётганини, мих ва мурватларнинг майишган тахталардан жонҳолатда суғурилиб чиқмоқчи бўлаётганини кўрган макондоликлар ҳайратдан ёқа ушлашарди. Қачонлардир беиз йўқолган темир буюмлар, одамлар излаган ва излаб тополмаган жойнинг нақ ўзидан чиқиб қоларди. Макондоликлар Мелькиадеснинг кетидан тўда-тўда бўлиб эргашишарди. «Нарсаларнинг ҳам жони бор, — деди лўли ўзига хос шевада, — фақат уларнинг қалбини уйғота билиш керак». Ақлидан ҳам хаёли тезкорроқ Хосе Аркадио Буэндиа, ўзича, одамларга ҳозирча наф келтирмаётган ушбу фан мўъжизасини ер қаъридан олтин қазиб олишда ишлатса бўлади-ку, деган хулосага келди.

Мелькиадес ростгўй одам эди. «Оҳанрабо бу ишга ярамайди», дея огоҳлантирди у. Аммо ўшанда Хосе Ар-

кадио Буэндиа лўлиларнинг ҳалоллигига ишонмасди, шунинг учун ҳам оҳанрабо парчаларини ўзининг ҳачири ва бир қанча улоғига алмаштириб олди. Рўзғорни сал ўнглари деб, шу жониворларга кўз тиккан хотини Урсула Игуаран эрига монелик қилмоққа уриниб кўрди. «Қараб тур, ҳали сени олтинга кўмиб ташлайки, уни кўярга жой тополмай қоласан», дея силтаб ташлади эри. Хосе Аркадио Буэндиа сўзининг устидан чиқиш учун бир неча ой давомида ўжарлик билан ишлади. Ўша оҳанрабо парчаларини қўлида тутганча, Мелькиадес ўргатиб кетган афсунни баланд овозда зикр этиб, қишлоқ атрофидаги ҳамма жойни, ҳатто дарё тубларини ҳам қадам-бақадам текшириб чиқди. Аммо топгани ўн бешинчи асрга мансуб, урганда ичи тошга тўла ошқовоқ сингари овоз чиқарувчи занглаган совут бўлди, холос. Хосе Аркадио Буэндиа билан бу антика қидирув ишида катнашган тўрт ҳамқишлоғи совутни парчалаб кўришганда, ичида суякларини нақ оҳакка айланган ва умуртка бўғинлари устида аёл сочи солинган медальон ётган одам скелети чиқди.

Март ойида лўлилар яна пайдо бўлишди. Энди улар каттакон дурбин ва сатҳи нақ ноғорадек келадиган заррабин олиб келишди ва бу нарсалар амстердамлик яҳудийларнинг энг янги ихтиролари, деб таърифлашди. Дурбинни чодир ёнига ўрнатиб, кўчанинг нариги бошига битта лўли қизни ўтқазиб қўйишди. Макондоликлар беш реал пул тўлаб, дурбиндан қарашганда ҳалиги лўли киз қўл етгудек жойда тургандек туюларди. «Фан масофани йўқотди, — дея хитоб қиларди Мелькиадес. — Яқинда одамлар уйдан чиқмай туриб ҳам жаҳоннинг исталган бурчагида бўлаётган воқеаларни бемалол кўрадиган бўлишади».

Бир куни жазирама маҳали лўлилар улкан заррабин ёрдамида ғаройиб томоша кўрсатишди: кўча ўртасига қуруқ хас-чўпларни тўплаб, сўнг заррабин орқали унга қуёш нурларини тўғрилашган ҳам эдики, ғарам ловиллаб ёниб кетди. Омадсиз аламзада Хосе Аркадио Буэндианинг миясига лоп этиб, заррабинни ҳарбий қуролга айлантисачи, деган фикр келди. Мелькиадес бу гал ҳам уни шаштидан туширишга уринди. Лекин, охири бўлмагач, заррабинни оҳанрабо парчалари ва уч олтин ёмбига алиштиришга кўнди. Урсула аламидан йиғлаб

юборди. У мархум отаси минг бир азобда топган бу олтинларни каравот остидаги сандикда сақлар, ўзича, ёмон куннинг яроғи шу, деб юрарди. Хосе Аркадио Буэндиа эса, хотинини юпатиш ўрнига, худди олимлардек, хавф-хатарни ҳам унутиб, заррабин ёрдамида тагин тажрибалар ўтказа бошлади. Душман лашкарига қарши қурашда заррабинни қўлласа бўлар, деб аввал ўз баданида синаб кўрди — бутун териси куйиб, аъзои-баданини ярачақа босди ва анчагача битмай юрди. Уйининг ёниш-ёнмаслигини ҳам синаб кўрмоқчи эди-ю, лекин хотини бу хатарли ниятидан уни зўрға қайтарди. Хосе Аркадио Буэндиа хонасида соатлаб ўтирганча, энг сўнгги ҳарбий қуролининг стратегик имкониятлари хусусида мулоҳаза юритарди. У ҳатто янги қуролидан фойдаланиш юзасидан бирон кимса эътироз билдирмайдиган ва ниҳоятда раво ёзилган қўлланма тузди. Тажрибалари ҳақида гувоҳлар берган маълумотлар ҳамда қатор чизмалар шарҳи илова қилинган қўлланмасини ҳукумат вакилларига элтиш учун махсус чопар ҳам юборилди, у тоғу тошлардан ошиб, ботқоқларда адашиб, асов дарёларни кечди, ваҳший жондорлар таъқибига учраб, ёлғизлик азобини чекиб, вабою ўлатни бир амаллаб четлаб ўтиб, ниҳоят, каттакон почта йўлига чикиб олди. Гарчи ўша йиллар шаҳарга боришнинг деярли иложи бўлмаса-да, Хосе Аркадио Буэндиа, ҳукумат чорласа бас, шошилинич етиб бориб, ҳарбий қўмондонларга ўзи ихтиро қилган қуроли намойиш этишга, ҳатто уларни «офтоб жанги» санъатига шахсан ўқитиб-ўргатишга розилик берган эди. Бир неча йил давомида мактубига жавоб кутди. Ниҳоят, интиқлик жонига теккач, Мелькиадесга, яна омадсизликка учрадим, дея ҳасрат қилди. Лўли танти экан: ундан заррабинни олиб, олтинларини қайтариб берди, ҳатто унга Португалияда чоп этилган денгиз хариталари ва турли денгизчилик асбобларини совға қилди. Мелькиадес, Хосе Аркадио Буэндиага устурлаб, буссоль, секстант каби бурчак ўлчов асбобларидан фойдаланишни ўргансин деб, роҳиб Херман асарларининг қисқача баёнини ҳам ёзиб берди. Чексиз давом этган ёғингарчилик мавсумида Хосе Аркадио Буэндиа ҳовли тўридаги махсус жиҳозланган хилват хонага қамалганча, асбоблар ёрдамида турли тажрибалар ўтказарди. Рўзгор ишларини бутунлай ташлаб

қўйган, кечалари юлдузлар ҳаракатини кузатар, ҳовлидан бери келмас эди. Осмоннинг энг юқори нуктасини аниқлаш усулини топишга уринган кунларнинг бирида уни офтоб уришига оз қолди.

Асбобларни пухта ўргангач, макон ҳақида аниқ бир хулосага келдики, у энди хонадан чиқмай туриб ноташиш денгизларда сузар, китғаларни бемалол тадқиқ этар, у ердаги одамлар билан ҳаёлан суҳбат қураар эди. Айни ўша кезларда у ўзи билан ўзи гаплашадиган одат чиқарди. Урсула ва болалари банан, маланга, маниока, ямс, ауйяма¹га ишлов бериш учун далада азоб чекаётган маҳал у асло пинак бузмас, хонада уёққа-буёққа юриб, ўзи билан ўзи суҳбатлашарди. Аммо қўп ўтмай, Хосе Аркадио Буэндианинг қайноқ фаолияти бирдан сўниб, ғалати ҳолатга тушди. Бир неча кун ҳайратомуз тахминларни ўзича гўлдираб, гўё афсун теккан мисоли каловланиб юрди. Ич-этини тирнаётган ўша тахминларини, ниҳоят, декабрь ойининг сешанба кунларидан бирида, айни чошгоҳ маҳали лоп этиб тўкиб солди. Фарзандларининг умрбод эслаб қолгани шу бўлдики, бедорлигу машаққатли меҳнатдан қийналиб, нақ иситма тутгандай қалт-қалт титраётган оталари стол тўрига келиб ўтирдию тантанавор ва ҳатто улуғвор бир кўринишда ўз кашфиётини ошкор этди:

— Ер худди апельсинга ўхшаш думалоқ бўлади, болаларим.

Бу гапдан сўнг Урсула чидай олмади. «Агар сен, — деди у эрига жаҳл аралаш, — ақлдан озсанг озавер, майли, худо хайрингни берсин, лекин анови лўлилар ўйлаб топган сафсаталар билан болаларимнинг бошини қотирма». Хотини жаҳл устида устурлабинини полга улоқтиганида ҳам Хосе Аркадио Буэндиа сесканмади, пинак бузмай ўтираверди. Кейин янги устурлаб ясаб олди. Сўнг хоначасига қишлоқдаги эркакларни йиғиб, уларнинг бирортаси тушуна олмаган ғалати ёзувларига қараб, агар шарққа қараб оғишмай сузиб кетаверилса, охири нарб тарафдан — айни йўлга чиқилган жойга қайтиб келиш муқаррар, деди. Ҳамқишлоқлари, Хосе Аркадио Буэн-

¹ Маланга, маниока ва ямс — илдиз мевали ўсимликлар; ауйяма — хиндуча, ошқовок дегани.

диа ақлдан озибди-да, еб ўйлашди. Аммо Мелькиадес қайта пайдо бўлдию бу фикрни чиппака чиқарди. У бутун жамоа олдида Хосе Аркадио Буэндианинг ақлига тасанно ўқиди. Мелькиадеснинг таъкидлашича, аллақачонок тажрибада тасдиқланган, аммо ҳали Макондо аҳлига номаълум бўлган ҳақиқатни Хосе Аркадио Буэндиа биргина астрономик кузатиш орқали мустақил кашф этган экан. Мелькиадес унинг заковатига тан бериб, кейинчалик бутун кишлокнинг тақдирига таъсир кўрсатган алхимия лабораторияси асбобларини унга ҳадя қилди.

Ўшанда Мелькиадес негадир тез қартая бошлади. У илк бор кишлокқа келганда Хосе Аркадио Буэндиага тенгдошдек туюлар эди. Буэндиа эса ҳалиям жуда кучли, энг асов отни ҳам қулоқларидан ушлаб бир зумда ерга қулата оларди. Лўлини қандайдир номаълум, лекин ўжар бир хасталик емириб бораётгандай эди. Аслида Мелькиадесни адои тамом қилган нарса — оворай жаҳон бўлиб юрганида ортгирган бир неча касалликнинг оқибати эди. Хосе Аркадио Буэндиага лабораторияни жиҳозлашда ёрдам бераркан, қаерга бормасин нуқул ажал таъқиб қилаётгани, лекин уни батамом қулатишга жазм этолмаётгани ҳақида сўзлаб берди. У инсоният бошига тушган ҳамма балою офатлардан бус-бутун чиққан эди. Мелькиадес Эронда қўтир, Маланд архипелагида зангила, Искандарияда мохов касали билан оғриганда ҳам, Японияда бухрон касалига, Мадагаскарда вабога йўлиққанида ҳам, Сицилия оролидаги зилзилада ҳам, Магеллан бўғозида кема ҳалокатига учраганида ҳам омон колган эди, Нострадамус¹ сирлари билан танишман, деб юрадиган, шухратнинг аччиқ мевасини татиган бу ғаройиб кимсанинг юзи доимо тунд, осиеликларники каби қисик кўзлари гўеки буюмларнинг тескари томонини ҳам кўра оладигандек туюларди. У соябони қарғанинг ёзик қанотларига монанд катта шляпа, нақ бир асрлик моғор босган нимча кийиб юарди. Донишмандлигию сирли киёфасига қарамасдан, у аслида ҳаммага ўхшаган оддий одам бўлиб, ҳаётни севар, ана шунинг учун ҳам нохуш кундалик турмуш ташвишларига кўмилиб яшар эди. Мелькиа-

¹ Н о с т р а д а м у с (1503–1566) — француз астрологи ва табиби, «Аср» китобининг муаллифи.

дес борган сари мадорини қуритаётган қарилдикдан зорланар, пулсизлик азобидан қийналар, зангила касалига учраб, тишлари тўкилиб кетганидан буён эса мутлако кулмай қўйган эди. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, Мелькиадес ўз сирларини айтиб берган кундан бошлаб, иккови қиёматли дўст бўлиб қолишган эди. Лўлининг ақл бовар қилмайдиган нақллари, айниқса, болаларни ҳаяжонга соларди. Беш ёшдан ошган Аурелиано ойналари куёш нурида товланаётган дераза ёнида ўтирган Мелькиадесни бир умрга эсдан чиқармайди. Лўлининг гўё орган товуши янглиғ сокин овози миянинг энг зулмат бурчакларига ҳам сингар, меҳмоннинг икки чаккасидан иссиқдан эриётган ёғ каби бетиним тер оқар эди. Аурелианонинг акаси Хосе Аркадио Мелькиадеснинг айни шу ғаройиб ҳолатидаги сиймосини ўз авлодларига отамерос бир хотирот сифатида етказди.

Урсулага лўли асло ёқмади. Аксига олиб, у хонага кириб келган бир пайтда Мелькиадес хлорли симоб қуйилган шишани тўсатдан синдириб қўйган, шу боис ёқимсиз бўй димоғига теккан Урсула:

— Шайтон шундай сасийди, — деди жирканиб.

— Аксинча, — эътироз билдирди Мелькиадес. — Айтишларича, шайтондан олтингугурт анкийди, бу ерда эса озгина сулема¹ бор, холос.

Ва худди ана шундай насихатомуз оҳангда хидларнинг шайтоний хусусиятлари тўғрисида узоқ сафсата сўқиди. Урсула унинг гапларига мутлақо парво қилмасдан, болаларини ибодатга олиб чиқиб кетди. Ўша кундан бошлаб бу ўткир хид унга доимо Мелькиадесни эслатадиган бўлди.

Қозонлар, даҳана, реторта, элак ва филтрларни ҳисобга олмаганда, одмигина бу лаборатория оддий босқон, фалсафий тухумга тақлид қилиб ясалган ва қачонлардир Яхудий Мария² фойдаланган ҳамда лўлиларнинг ўзлари энг сўнгги тафсилотларга асосланиб тайёрлашган уч оқизгичли идиш ва дистиллятордан ташкил топганди. Булардан ташқари, Мелькиадес Хосе Аркадио Буэндиага етти қитъага мос етти металл намунасини, Моисей ва

¹ С у л е м а — заҳарли оқ кукун, симобхлорид.

² Я х у д и й М а р и я — эразмиздан аввалги III асрнинг охирида яшаган алхимик аёл.

Зосиманинг олтин миқдорини икки бараварга кўпайтириш имконини берувчи формулаларини, алхимияда металлларни олтинга айлантириш учун ишлатиладиган қурилманинг тузилиши ва чизмаларини ҳам бергандики, бу чизмаларни тушуниб оладиган киши, гўёки ҳикмат тоши¹ ясай олиши мумкин экан. Олтин миқдорини икки бараварга кўпайтириш формулаларининг жўнлигини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа бир неча ҳафта Урсулани авраганча, унинг ўша сандигидан қадимий тангачаларни олиб, симоб неча бўлакка бўлинса, тангачаларни шунча мартага кўпайтиришга рухсат сўради. Урсула ҳар галгидек унинг қатъияти олдида чекинди. Ўттизта тилла тангани олган Хосе Аркадио Буэндиа, уларни қозонга ташлаб, аурпигмент, мис купороси, симоб ва кўрғошинга қўшиб эритди. Сўнгра эритмани канакунжут мойи солинган қозонга ташлаб роса «қовурди». Аммо қанча уринмасин, оддий олтин ўрнига, аллақандай бадбўй, шарбатсимон қуйқа ҳосил бўлди. Лекин у ҳамон бўш келмасди. Қуйқани етти қитъага мувофиқ келадиган металллар аралашмасига қўшиб эритди, унга мис ва гермес симоби² билан ишлов берди, чўчка ёғида (бошқа ёғ йўқ эди) обдон «қовурди» ва натижада Урсуланинг олтинлари ҳатто қозон тагидан ҳам кўчиши кийин бўлган куйик бир тошга айланди-қолди.

Лўлилар қайтиб келгунларича Урсула қишлоқ аҳлини уларга қарши қайраб улгурди. Аммо синчковлик ҳадикдан устун чиқди. Лўлилар турли чолғу асбоблари сандоси остида кўча айланишди, уларнинг жарчиси назиян³ ликларнинг фаройиб ихтироларини намойиш этажақларини хабар қилди. Бир сентаводан тўлаган одамлар чодирга кириб, қайта ёшарган, юзидаги ажинларидан асар ҳам қолмаган, янги тишлари ярақлаб турган бақувват Мелькиадесни кўришди. Унинг тишсиз яланғоч милкини, ажин қоплаган юзини, қақшаган лабларини эслаб қолганлар, лўлиларнинг ғайритабiiй мўъжизаси олдида кўрқувдан сапчиб тушишди. Мелькиадес соғлом тишларининг бари-

¹ Алхимиклар металлни олтинга айлантиришда ишлатиладиган тош.

² Гермес симоби – алхимиклар олтин тайёрлашда ишлатишган махсус симоб. У алхимияга асос солганлардан бири – Гермес Трисмегеста номи билан аталган.

³ Назиян – Кичик Осиёдаги қадимий шаҳар.

ни бирваракайига оғзидан чиқариб одамларга кўрсатдию бир он ўша кекса лўлига айланди. Сўнг тишларини тагин жойига қўйиб, ёш йигитлардай табассум қилганида саросима, шовқин баттар кучайди. (Ҳатто Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам, тагин Мелькиадес инсу жинслар билан тил топишган бўлса-я, деган гумонларга борди. Лекин ўзлари танҳо қолишганида, лўли ясама тиш нима-лигини тушунтиргач, Хосе Аркадио Буэндианинг кўнгли жойига тушди, ҳатто хандон отиб кулди.) Бу синоатлар унга шу қадар жўн ва ғалати туюлдики, бир кун ўтар-ўтмас алхимияга бўлган иштиёқи сусайди. У бирдан тушқунликка берилди. Хаёлига келса овқатланар, эртадан кечгача мақсадсиз ҳовли кезарди. «Жаҳонда ажойиб воқеалар содир бўляпти, – дея шикоят қилди у Урсулага. – Дарёнинг нариги томонида турли сеҳрли аппаратлар мавжуд, биз бўлсак бу ерда хануз молдай яшаб келяпмиз». Макондо барпо бўлганидан буён Хосе Аркадио Буэндиани биладиганлар унинг Мелькиадес таъсирида нечоғлик ўзгариб кетганидан хайратга тушар эдилар.

Илгари Хосе Аркадио Буэндиа ёш раҳнамони эслатар, зироатчилик, болалар тарбияси мол боқиш юзасидан ҳаммага маслаҳат берар, жамоа равнақи учун оғир меҳнатдан қочмас, ҳамқишлоқларига сидқидилдан ёрдамлашарди. Хосе Аркадио Буэндиа хонадони қишлоқдаги энг бут рўзгор саналганидан, бошқалар ундан андоза олишга ҳаракат қилишарди. Унинг уйи – катта ёруғ меҳмонхона, тоқчаларда анвойи гуллар турадиган равоқли ошхона, иккита хобгоҳдан иборат эди. Ҳовлида улкан каштан дарахти ўсар, уй ортидаги томорқага доимо эринмасдан ишлов берилар, қўтонда эчки, чўчка ва товуқлар – ҳаммаси аралаш боқиларди. Аммо бу уйда ҳам, қишлоқдаги бошқа хонадонларда ҳам жангари хўрозларни сақлаш ман этилган эди.

Урсула ҳам эри каби меҳнаткаш эди. Хаётида ақалли бирор марта қўшиқ айтмаган ва ўта жиддий, асаблари нақ темир, қотма аёл ғира-шира тонгдан то ярим кечагача тиниб-тинчимас эди. У шунчалар серҳаракат эдики, гўё бир жуфт эмас, нақ ўн жуфт қўли бор, дердингиз, неки иш бўлса улгурарди. Унинг голланд матосидан тикилган, охорланган юбкасининг шалдироқ товуши гўё

уйнинг ҳамма бурчагидан чиқаётгандай туюларди. Урсуланинг пухталиги сабаб, поллар, оқланмаган деворлар, бесўнақай мибеллар ярақлар, кийим шкафидан эса анвойи ҳид тараларди.

Қишлоқдаги энг тадбиркор одам Хосе Аркадио Буэндиа лойиҳасига биноан Макондодаги уйлар шундай тартибда жойлалган эдики, одамлар дарёдан сув олиб келиш учун боргани асло қийналишмасди, бўлажак кўчаларни усталик билан белгилаб чиққандики, куннинг энг иссиқ пайтида ҳам куёш нури ҳар бир хонага барабар тараларди. Макондо икки-уч йил ичида уч юз жон яшайдиган ғоят покиза, шинам қишлоққа айланди. Бу бахтиёр гўшада яшайдиганлардан бирортасининг ҳам ёши ўттиздан нарига хатламаган, бинобарин, ҳали ҳеч ким аччиқ қазо шаробини тотиб қўрмаган ҳам эди.

Макондо маскан этилган илк кунлардаёқ, Хосе Аркадио Буэндиа ҳар хил тузоғу қафаслар ясашга киришди. Тез орада у нафақат ўз уйини, балки қишлоқдаги бошқа хонадонларни ҳам зарғалдоқ, саъва, асалхўр, тоғчумчук каби қушлар билан тўлдириб юборди. Бечора Урсула қушлар шовқинидан ақлдан озиб қолишдан қўрқиб, кулоқларига пахта тикиб юрарди. Мелькиадеснинг жамоаси биринчи бор қишлоқда пайдо бўлиб шиша шарчалар сотишган пайтлар, Макондо аҳли ҳайрон қолиб, бу хилват масканга қандай йўл топдинглар, деб сўрашганда, лўлилар рўй-рост қилиб, биз қушлар сайроғини мўлжал этиб келавердик, дея тан олишган эди.

Аммо оҳанрабога савдойилиги, мунажжимлик иштиёқи, тилла топиш васвасасию мўъжизаларга ташналик Хосе Аркадио Буэндиа қалбидаги жамоатга наф келтириш истагини сиқиб чиқарди. Саранжом-сарипшта, ҳаракатчан Хосе Аркадио Буэндиа эндиликда худобезор танбалга айланди-қолди. Баъзан аччиғи чиққан Урсула анча машаққат чекиб, унинг соқолини қиртишлаб, тартибга солиб қўйишини айтмаса, аксар ҳолларда соч-соқолини ўстириб, кир-чир кийимда юраверарди.

Қишлоқдошлари, Хосе Аркадио Буэндиа аллақандай жодуга чалинибди, деб ўйларди. Лекин уни ақлдан озибди деб ҳисоблайдиган кишилар ҳам, Хоса Аркадио Буэндиа, «Чўкич ва белкурак олиб, Макондони буюк их-

тиролар билан боғлайдиган сўқмоқ очамиз, қани, менга кўмак берадиган мард борми?» деганда, уй-рўзгорини ташлаб унинг ортидан эргашдилар.

Хосе Аркадио Буэндиа бу ерларнинг тузилишини мутлақо билмасди. Шарқ томонда баланд, деярли ўтиб бўлмас тоғ тизмалари, уларнинг ортида эса қадимий Риоача шаҳри борлиги унга аён эди, холос. Бобоси Аурелиано Буэндиа Биринчининг ҳикояларига кўра, илгари бу шаҳарлик сэр Фрэнсис Дрейк¹ замбараклардан кайман²ларга ўт очиш билан кўнгил очаркан. Кейин унинг буйруғига биноан, ўлдирилган ҳайвонларнинг терисидан ясалган тулумларга похол тикилиб, кимсан қиролича Елизаветага юборилган. Ёшлигида Хосе Аркадио Буэндиа билан кўпчилик эркаклар, хотин-халаж мол-ҳолларини етаклаб, рўзгор анжомларини кўтарганча, денгиз бўйида истиқомат қилиш учун шарқдаги ўша тоғ тизмаларидан ошиб келишган эди. Икки йилу икки ой деганда ҳам денгиздан дарак бўлмагач, ҳафсалалари пир бўлди, аммо орқага қайтишни ор билишиб, айна бугунги Макондо ўрнида қароргоҳ қуришган эди. Шу боис, шарққа элладиган йўл уни қизиқтирмас эди: бу йўл фақат ортга, ўтмиш ҳаётга олиб борарди. Жанубда мангу ўт-ўланлар билан қопланган ботқоқликлар ҳамда лўлиларнинг гувоҳ беришларича, учи-қуйруғи йўқ бепоён водий ястаниб ётарди. Воҳа ғарбда поёнсиз сув ҳавзасига туташиб кетган, айтишларича, у ерда териси нозик, боши ва бели аёлларникига монанд, кўкракларининг сеҳри билан денгизчиларни нобуд қиладиган ғаройиб китсимон махлуқлар яшаркан. Ўшанда лўлилар ҳачирлар қатнайидиган бир парча қаттиқ ерга етиб олгунларича роса ярим йил сувда сузишган экан. Хосе Аркадио Буэндианинг фикрича, равнақ топган комил дунёга етиш учун фақат шимолга қараб юриш керак эди. Мана, энди у Макондони ташлаб, ҳамроҳ бўлиб чиққан уч қишлоқдошини белкурак, чўкич ва ов милтиғи билан қуроллантириб, ўзи турли асбоблару хариталар солинган йўлхалтани елкасига олиб, хавфли сафарга отланди.

¹ Ф р э н с и с Д р е й к (1541–1592) – инглиз денгизчиси. Америка қирғоқларида қароқчилик қилиб, испанларга қарши курашган.

² К а й м а н – тимсохнинг бир тури.

Дастлабки кунлари қийинчиликка дуч келишмади. Тошлоқ соҳил бўйлаб дарёнинг ўзларига таниш ўша темир совут топилган жойига тушишди-да, ёввойи апельсинлараро тор сўқмоқдан юриб, ўрмонга киришди. Ҳафта давомида йўловчилар кийик отишди, гўштини пишириб, ярмини захирага олиб қолишди. Тўтиқушларнинг мушк ҳиди анқийдиган кўкимтир гўштини ейдиган пайт келишини билганлари учун ҳам шундай қилишди. Сўнгги ўн кун ичида офтоб нурини деярли кўришмади. Оёк остидаги тупроқ юмшоқ ва нам бўлиб, худди вулкон кулига ўхшар, дов-дарахтлар юзни тимдалар, қушларнинг товушию маймунларнинг қийқириғи гирд-теваракни тутиб кетган, гўёки дунёда қувонч умрбод йўқолгандек эди. Рутубат ва мангу осойишталик ҳукмрон бу жаннатмаконда этиклар доимо буғланиб турадиган мойсимон тўла чуқурларга ботиб қолар, мачете¹лар тилларанг калтакесаклар ва қизғиш гулсафсарларни бетиним кесар, одамларга унут бўлаётган ширин хотиралар азоб берар эди. Улар бутун ҳафта давомида бир оғиз ҳам гаплашмасдан, ўпкаларига тикилиб қолган қоннинг нохуш ҳидини туйганча, фақат ёнар қуртлар хира шуъла сочиб турувчи бу бахтиқаро дунёнинг ичкарисига тобора кириб боришди. Орқага қайтишнинг иложи йўқ, негаки довдарахтларни чопиб очган сўқмоқ ўша зумдаёқ ўт-ўланларга кўмиларди. «Хечкиси йўқ, — дерди Хосе Аркадио Буэндиа, — Фақат йўналишни йўқотмасак бўлгани». У компас милига тикилганча, одамларни шимолга бошлади. Ниҳоят, улар бу тилсимот дунёсидан чиқишди. Энди юлдузсиз зимзиё тун ўраб олди, аммо бу зулматнинг ҳавоси тоза эди. Узоқ йўл юриб тинка-мадори қуриган йўловчилар гамак¹ларини дарахтга осиб, икки ҳафталик уйқусизлик азобидан сўнг қаттиқ уйқуга кетишди. Улар қуёш анча тепага кўтарилганда уйғонишди ва хайратдан қотиб қолишди — шундоққина қаршиларида, қирққулоқ ва палмалар орасида, қуёш нурида товланиб, чанг босган, оппоқ, улкан испан кемаси турарди. Ўнг биқинига сал қийшайган; ҳали бус-бутун мачталардаги орхидея гуллари чирмашиб ётган арконлар орасида елканлар-

¹ М а ч е т е — шакарқамиш кесишда ишлатиладиган қаттақон пичоқ.

¹ Г а м а к — осма тўр беланчак.

нинг увадаси чиққан бўлақлари осилиб ётар, кеманинг тошга айланган чиғаноқлар ва нафис сув ўтлари билан қопланган танаси ерга қаттиқ ўрнашиб қолганди. Бу кема ҳеч нарса, ҳатто беомон замон ҳам, қушларнинг бетиним сайроғи ҳам даҳл қилолмайдиган ўзгача бир ёлғизлик ва унутлик масканида муқим ва мағрур тургандай эди. Йўловчилар бетоқатликдан қийналиб, кема ичини текшириб чиқишди-ю, лекин гуллар салтанатидан бўлақ ҳеч вақо топишолмади. Кема денгизнинг яқинлигидан нишона эди. Хосе Аркадио Буэндианинг шашти бирдан сусайиб қолди. У топилдиқни лаънати тақдирнинг таҳқирли мазахи деб қабул қилди, бир вақтлар азоб-уқубат чекиб топишолмаган денгиз, энди уни қидириш ҳаёлларига келмаган бир пайтда йўлларига ўтиб бўлмас тўсиқ бўлиб тушган эди. Орадан анча йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа ҳам бу жойларга келади, аммо у эндиликда бу ердан почта йўли ўтганини, кеманинг қолган-қутган қисми қизғалдоқлар уммонидаги кичик бир оролчадек қорайиб турганини кўради. Ўшанда, ҳамма нарсани ўз кўзи билан кўргач, бир вақтлар отаси сўзлаб берган бу ривоят уйдирма эмас, ҳақиқат эканига ишонч ҳосил қилиб, ўзига-ўзи: «Кема бу узоқ қуруқликка қандай келиб қолди экан?» дея савол беради. Лекин унинг отаси Хосе Аркадио Буэндиа бу жойдан роса тўрт кунда ўн икки чақирим йўл юриб денгизга етганда, кема бу жойларга қандай чиқиб қолган, деган саволни мутлақо ўйламаган эди. Кулранг, кўпикланиб ётган ифлос денгизни кўргач, унинг орзулари саробга айланди-қолди: денгиз у билан шериклар чеккан шунча азоб-уқубатларга арзимас эди.

— Лаънат-э! — деб хайқирди Хосе Аркадио Буэндиа, — Макондо чор тарафдан сув билан ўралган экан!

Сафардан қайтгач, Хосе Аркадио Буэндиа харита тузди. Макондо ярим оролда жойлашган эди. Ўша ўзбошимча харита боис, Макондо ярим оролда жойлашган, деган ғоя узоқ вақт қишлоқ аҳлини ўйлатиб қўйди. У ташқи дунё билан алоқа қилиш йўлларининг қийинлигини атайлаб бўрттириб кўрсатиш ва қишлоқлари учун жиддий ўйламай туриб ана шундай ноқулай жойни танлагани учун ўзини-ўзи жазолаш ниятида ўша хаританинг устидан жон-жаҳди билан чизик тортарди. «Биз бу ердан

хеч қачон чиқолмаймиз, — дея хасрат қиларди у Урсулага. — Фан сирларини билмасдан ана шу қишлоқда тириклай чириймиз». Бу фикрини ўзининг кичик лабораториясида бир неча ой давомида сақичдай чайнай-чайнай, ахийри, Макондони бошқа, қулайроқ бир жойга кўчириш керак, деган қарорга келди. Лекин хотини унинг бу режасига ғовлик қилди. Чумолига ўхшаб шовқинсиз, бетиним ҳаракат қиладиган Урсула, аёлларни янги жойга кўчишга тайёр калтафаҳ эркакларга астойдил қарши қўйди. Хосе Аркадио Буэндиа ўз режаси қачон ва қайси ғаним кучлар қутқуси билан аввалига чуваланиб, сўнг иккиланиш, важ-корсонлар ва эътирозлар чангалзориди адашиб қолиши ва ниҳоят бир умр рўёбга чиқмас армонга айланиши сабабини айтиб бера олмасди. Урсула гўё хеч нарсани сезмагандек эрини кузатарди. Бир куни эрталаб кўчиш ҳақида ўзига минғиллаганча лабораториясидаги асбобларни қутиларга жойлаётганида, эрига астойдил ачинди ҳам. Аёл эрининг норозилик билан тўнғиллашидан бошқалар унинг режасини қўллаб-қувватламаганини тушунган бўлса-да, у қутиларга миҳ қоқиб, соқолига совун суркайдиган чўткасини сиёҳга ботириб, қутиларга исми-шарифини ёзаётганида ҳам лом-мим демади. Фақат эр хона эшигини ошиқ-мошиғидан чиқараётганида Урсула, нима қиляпсан, деб сўрашга жазм этди. «Агар хеч ким кўчишни истамаса, — дея жавоб қилди Хосе Аркадио Буэндиа алам билан, — ўзимиз кетамиз». Урсула эса ўзини осойишта тутди.

— Йўқ, биз кетмаймиз, — деди у. — Шу ерда қоламиз, ахир бу ерга ўғлимизнинг киндик қони теккан-ку.

— Лекин бу ерда бирон яқинимиз ўлган эмас, — деб жавоб қайтарди Хосе Аркадио Буэндиа. — Яқин кишиси дафн қилинмаган ер одамни ўзига боғлолмайди.

Урсула қатъий эътироз билдирди:

— Агар шу ерда қолиш учун ўлиш лозим бўлса, майли, мен ўламан.

Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг бу қадар ўжар эканига ишонгиси келмади. Урсулани ўзининг ширин орзулари: сеҳрли суюқликни тупроққа томизилган захоти инсон измига бўйсунувчи, дарахтлар беҳисоб ҳосил берадиган, арзон-гаровга турли асбоблар сотиб олиб беморларни даволаш мумкин бўлган сеҳрли дунё ваъдаси

билан аврай бошлади. Лекин буларнинг хеч бири Урсулага таъсир қилмади.

— Кечаю кундуз миянгни тентагона хаёллар билан банд этмай, болаларга қарасанг-чи! — деди у. — Уларнинг ахволига боқ, боқувсиз қолган кучукваччаларнинг ўзи-ку.

Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг гапини тўғри маънода тушунди, деразага боқди ва офтоб қиздирган яйдок далада турган икки яланг оёқ боласини кўрди: назарида улар Урсуланинг гапидан сўнг, йўқ жойдан бино бўлишгандек эди. Шунда Хосе Аркадио Буэндианинг қалбини муҳим ва сирли бир ҳис эгаллади ва телба ташвишлардан тамом халос этиб хаёлу хотирот денгизи тўлқинларида сузишга мажбур қилди.

Эри энди умрининг охиригача уйни ташлаб кетмаслигига инонган Урсула полларни супуришга тушганида ҳам Хосе Аркадио Буэндиа ўғилларига таажжуб ила боқиб тураверди, ниҳоят, киприклари намланиб, кўзларини қўли билан артди-да, чуқур хўрсинди:

— Майли. Ўғилларингга айт, қутиларни бўшатишга ёрдам беришсин.

Тўнғичи, Хосе Аркадио ўшанда ўн тўрт ёшда эди. Унинг боши думалок, сочлари жингалак, хулқ-атвори эса худди отасиникидай эди. Бу бақувват йигитчанинг келбати падари бузрукворидек пахлавон бўлиб етишмоғидан дарак берса-да, лекин отасига ўхшаш хаёлпараст эмаслиги аён эди. Хосе Аркадио жамоа тоғдан ошиб, айна Макондо ўрнида қароргоҳ қуришидан сал илгари дунёга келганди. Ота-онаси гўдақни қўлга олиб, ундан хайвонларга хос хеч қанақа белги тополмагач, роса қувониб, худога шукрона билдирган эди. Макондода туғилган биринчи инсон — Аурелиано эса март ойида олти ёшга тўларди. Камгап ва одамови Аурелиано она қорнидаёқ йиғлаб, кўзи очиқ ҳолда туғилди. Киндигини кесишаётганида хеч сесканмади, бошини айлангирганча, хонадаги ашёлар, атрофини қуршаган одамларнинг кўзларига бир-бир синчков қараб чиқди. Кўргани келган қариндош-уруғларга ҳам эътибор бермасдан, бутун диққатини пальма баргларида ясалган ва чакка ўтаверганидан ҳар бир сонияда босиб тушишга махтал шифтга қадади. Урсула Аурелианонинг назари оғирлигини ўғли уч яшар-

лигидаёқ пайкаган эди. Ўшанда гўдак ошхонага кириб келди. Урсула қайноқ шўрва солинган сопол идишни плитадан олиб столга қўяётган эди. Бўсагадан берироқда турган Аурелиано: «Хозир тушиб кетади», деди журъатсизлик билан. Столнинг нақ ўртасида турган идиш бу гапдан сўнг гўёки биров жон ато этгандек стол четига сурилди-да, полга тушиб чил-чил синди. Капалаги учиб кетган Урсула воқеани эрига айтди, лекин эри заррача ажабланмади. У болаларни одам ҳисобига қўшмагани учун, қолаверса, ўзининг телбанамо машғулотларига тамом фарқ бўлгани туфайли, ўғилларининг туриш-турмушига мутлако қизикмас эди.

Лекин ўша болаларни ёрдамга чақирган кундан бошлаб, Хосе Аркадио Буэндиа ўғилларининг тарбиясига кўп вақт ажратадиган бўлди. Деворига антиқа хариталар, хаёлий чизмалар осилган кичик хонада фарзандларига ўқиш ва ёзишни, ҳисобни ўргата бошлади. У бор-йўқ билимию бой тасаввурига таянган холда, ўғилларига дунё мўъжизалари тўғрисида сўзлаб берарди. Отанинг хикояларига қараганда Африканинг жанубий томонида доно ва мўмин одамлар яшаркан ва улар уззукун хаёл суриб ўтиришаркан, Эгей денгизини ороллардан оролларга сакраб, то Салоника портигача пиёда кесиб ўтиш мумкин экан. Бу тунги суҳбатлар, турли латифаларга бой воқеалар болалар хотирасига шунчалик муҳрланиб қоладикки, ҳукумат қўшинларининг офицери аскарларга, «Отилсин!» деб буйруқ беришига бир неча сония қолганида, девор остида тик турган полковник Аурелиано Буэндиа Мемфис донишмандларининг сўнгги, одамни лол қолдирувчи ихтиролари билан таништириш учун қишлоққа қайтиб келаётган лўлиларнинг узокдан келаётган най, ногора ва дўмбира нағмаларини эшитган отаси физика дарсини ҳам чала қолдириб, қўлларини тепага қўтарганича хайратдан тек қотган ўша илиқ баҳор кечасини эслайди.

Бу гал келган ёшроқ лўлилар нотаниш эди. Лўли қавмининг бу ажойиб вакиллари ниҳоятда чапдаст, баданларига хушбўй мойлар суркалган ёш эркагу аёллар бўлиб, фақат ўз тилларида сўзлашар эдилар. Лўлилар қишлоқ кўчаларини музика товушию шўх ўйин-кулгига тўлдиришди. Улар ўзлари билан итальянча қўшиқ айтadиган патлари ранг-баранг тўтиқушларни, ногора садоси

остида олтин тухум туғувчи (ҳар сафар юзтадан) товук, одамнинг кўнглидаги гапни айтиб берувчи маймун, тугма қадашда, беморнинг иссиғини туширишда ҳам барабар асқотадиган фаройиб машина, нохуш хотиротларни хаёлдан ўчирувчи аппарат, дилни хуш этувчи малҳам ва бошқа антиқа нарсаларни олиб келишгандики, уларнинг номларини миясида сақлаб қолиш учун Хосе Аркадио Буэндиа махсус хотира машинасини ихтиро қилиши керак эди. Лўлилар келдию қишлоқ жамоли ўзгарди-қолди. Ўша кунлари қишлоқ гавжум бозорни эслатардики, Макондо аҳли ўз кўчасида адашиб қолиши ҳеч гап эмасди. Оломон ичида йўқотиб қўймаслик учун болаларининг қўлларидан махкам тутган Хосе Аркадио Буэндиа Мелькиадесни тезроқ топиб, бу фаройиб тушнинг таъбирини сўраш умидида, одамлардан анқиётган тезак ва мушки-анбар хидларидан димиқиб, ўзини ҳар ёққа урар, гоҳ тилла тишли табиб, гоҳ олтиқўлли сеҳргар билан тўқнашарди. Лўлилардан Мелькиадесни суриштирар, лекин лўлилар унинг тилига тушунмасди. Ахийри, у Мелькиадес чодир тикадиган жойга етиб келди. Аммо у ерда мунғайган бир арман лўлиси ўтириб олиб, одамни кўзга кўринмас қиладиган дуони испан тилида зикр этарди. Хосе Аркадио Буэндиа хайрат ила тикилиб турган томошабинлар сафини ёриб кирганида, лўли ҳозиргина бир стакан қахрабо рангли ичимликни симириб бўлганди. Хосе Аркадио Буэндиа бу одамдан ҳам суриштирди. Лўли унга бошдан-оёқ қараб чиқди, кейин бадбўй, сатҳида «Мелькиадес ўлди» деган ёзув қалқийган кичик бир қўлмакка айланди. Бу нохуш хабардан довдираб қолган Хосе Аркадио токи томошабинлар бошқа сеҳргарга алаҳсиз тарқалиб кетиб, бояги ғамгин арман лўлиси ўрнида қолган қўлмакнинг энг сўнгги томчиси ҳам буғланиб кетгунча жойида қотиб турди. Кейинроқ бошқа бир лўли, Мелькиадес ростдан ҳам Сингапур ботқоқликларида безгақдан ўлди, жасади Ява ёнидаги денгизнинг энг чуқур ерига ташланди, деб тасдиқлади. Болалар бу гапга эътибор ҳам беришмади. Улар оталарини бошқа чодир томон тортишарди. Айтишларича, аввал Сулаймон подшо¹

¹ Эраминдан олдинги 965–928 йиллардаги Исроил ҳукмдори (тарж.).

кашф этиб, сўнг яна унутилиб, сўнг яна қайтадан манафлик¹ донишмандлар топган улўф бир синоат намоийиш этиларкан. Ахийри, болалари жон-холига қўявермагач, Хосе Аркадио Буэндиа ўвиллари билан ўттиз реал ҳақ тўлаб худди қароқчилар тилла саклайдиган сандикдан улкан сандикни қўриқлаётган, сочи киртишлаб олинган, сержун, бурнига мис латиба халқа таққан, оёқлари занжирбанд норғул одам турган чодирга кирди. Лўли сандикнинг копқоғини кўтарганида юзга совук урилди. Сандикнинг ичида бехисоб оқ игналар қадаб ташланган катта, тиниқ тош бўлагидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди: тош устига тушган оқшомги нур шу оннинг ўзидаёқ сочилиб, минг рангда товланаётган минглаб юлдузларга айланиб кетарди.

Хосе Аркадио Буэндиа шошиб қолди, аммо болалари ундан зудлик билан изоҳ кутишаётганини англаб:

— Бу дунёдаги энг катта гавҳар бўлса керак! — деди фўлдираб.

— Йўқ, — дея унинг гапини бўлди халиги норғул одам. — Бу — муз.

Хосе Аркадио Буэндиа ҳеч нарсани тушунмади, сандикқа қўлини узатган ҳам эдики, халиги норғул одам монелик қилди. «Яна беш реал тўланг, кейин бемалол ушлаб кўрасиз», деди у. Хосе Аркадио Буэндиа беш реал тўлаб, бир неча дақиқа кафтини музга босиб турди, ҳаяжон ва кўрқувдан юраги энгикиб, бадани қалт-қалт титрарди. Бу фаройиб хисларнинг таърифига кучи етмаслигини англадию болаларнинг ўзлари синаб кўрсин, деб тагин ўн реал тўлади. Кичик Хосе Аркадио музни ушлашдан бош тортиди. Ҳеч бир чўчимасдан, хиёл энгашганча қўлини муз устига қўйган Аурелиано эса, қўлини шу захотиёқ тортиб олди. «Қайна-япти-ку бу!» дея бақирди у кўрқувга тушиб. Отаси унга эътибор ҳам бермади. Хосе Аркадио Буэндиа қарши-сида ётган мўъжизадан маст эди, у ҳозир жами барбод бўлган орзуларини ҳам, жасади кайманларга емиш бўлган Мелькиадесни ҳам унутган эди. У яна беш реал тўлаб гўё Инжил устига қўлини қўйиб судда қасам

¹ М а н а ф ё к и М е м ф и с — Миср фиръавни Мин томонидан буён этилган «оқ девор» қальбаси ёнгинасидаги қишлоқ ўрнида қурилган қадимий шаҳар (тарж.).

ичаётган гувоҳдек, кафтини музга босди ва тантанавор бир оҳангда:

— Бу — давримизнинг энг буюк ихтироси! — дея хитоб қилди.

* * *

XVI асрда қароқчи Фрэнсис Дрейк Риоача шахрини ишғол қилганида, қўнғироқларнинг бесаранжом овозидан ва тўплар гумбуридан саросимага тушган Урсула Игуараннинг катта бувиси асабларига дош беролмай ёниб турган ўчоққа бехосдан ўтирди. Шунда унинг пастки аъзолари куйиб, хотинликка мутлако ярамайдиган бўлди. Куйган корсоннинг фақат бир томони билан, шунда ҳам юмшоқ ёстикнинг устига ўтира оларди, холос, шунингдек, юрганда ҳам роса азоб чекар, иложи бўлса, бошқалар бор жойда кўринмасликка ҳаракат қиларди. У негадир, мендан куйик хиди анқийди, деб ўйлар, шу боис одамлар сухбатидан бутунлай воз кечган, тунлари ҳовлида ўтириб чиқар, хонага кириб ухлашдан кўрқар, хаёлида одамхўр итларни етаклаган, қўлларида киздирган темир тутган инглизлар деразадан ошиб тушадигандек туюларди.

Унинг эри — арагонлик савдогар сухсурдай икки ўғлининг волидасини бу мудҳиш азоб-уқубатлардан халос этмоқ учун ярим давлатини врачлару табибларга сарфлади. Ҳеч натижа бўлмагач, дўконини шартта сотдию оиласини денгиздан анча узоққа, беозор хиндулар яшайдиган тоғли қишлоқлардан бирига кўчириб кетди ва у ерда хотинига деразасиз бўлма солиб берди.

Бу ташландиқ қишлоқда анчадан буён Хосе Аркадио номли креол¹ яшарди. У тамаки экарди: Урсуланинг катта бобоси ўша креол билан ҳамкорликда катта бир корхона ташкил этишдики, орадан озгина вақт ўтмасдан, мўмайгина сармоя тўплашди. Бир неча юз йил ўтгач, Хосе Аркадио Буэндианинг чевараси ўша арагонликнинг чеварасига уйланди. Эрининг қилиқлари жонига теккан пайтлари Урсула ҳар гал уч юз йил илгариги турли воқеа-ходисалар билан тўлиб-тошган даврни эсга оларкан, Фрэнсис Дрейк Риоача шахрини ишғол қилган мудҳиш ўша кунга лаънатлар ўқирди.

¹ К р е о л — Лотин Америкасидаги испан ва португал мустамлакачиларнинг авлоди.

Аслини олганда, аёл кўнглини бўшатгиси келар, ҳақиқатда эса уни эри билан муҳаббатдан ҳам кучли бир ҳис — виждон азоби маҳкам боғлаган эди. Урсула билан эри амакивачча авлодидан бўлиб, алводларнинг меҳнатсеварлиги туфайли ташландик бир жойдан энг обод гўшага айланган жойда туғилиб, биргаликда катта бўлишган эди. Улар дунёга келгандаёқ албатта эр-хотин бўлишлари башорат қилинган эди. Ниҳоят, улғайиб, улар ўзлари ҳам никоҳдан ўтишга мойиллик билдиришса-да, ота-оналари бунга қаттиқ қаршилик кўрсатишди. Улар юз йиллар давомида чатишиб келган икки уруннинг икки соғлом вакилидан калтакесакка ўхшаш махлуқлар туғилиши мумкин, деб кўрқишарди. Шундай мудҳиш воқеа илгари бир маротаба содир ҳам бўлганди. Хосе Аркадио Буэндианинг тоғасию, Урсуланинг холасидан туғилган ўғил умрининг охиригача жўн шим ўрнига қанордек кенг чалвор кийиб юрди. У учи тукли, худди чўчқаникига ўхшаш хиёл эгик дум билан туғилган эди. У уйланмади ҳам — думини аёл зотига кўрсатмасликка онг ичган эди. Охири, номусга чидаёлмай, қассоб оғайнисидан думини кесиб ташлашни илтимос қилди. Қассоб думини болта билан чопиб ташлаганида, бахтиқаро, кўп қон йўқотиб, қирқ икки ёшида оламдан ўтди. Ўн тўққиз ёшли Хосе Аркадио Буэндиа ота-оналар баҳсига: «Менга деса чўчқа туғилмайдими, гапирса бўлгани-да!» дея нукта қўйди. Шундан сўнг тўй қилишди, музыка ва милтиқ садолари янграган сайин роса уч кун давом этди. Агар Урсуланинг онаси қизини, дўзахи махлуқ туғасан, деган мудҳиш башорат билан кўрқитмаганида, келин-куёвнинг тўйдан кейин ҳам бахтли турмуш кечиришлари турган гап эди. Онасининг гапидан кейин Урсула эрини ўзига мутлақо яқин йўлатмади. Эрининг қувватию чарс феълидан хабардор Урсула ётишдан аввал онаси қалин матодан тикиб берган лозимини кийиб оларди. Бу антиқа лозимнинг олд тарафига кичик тасмалар билан темир совутча боғлаб ташланган эди. Шу алпозда эру хотин бир неча ой турмуш кечиришди. Кундуз кунлари Хосе Аркадио Буэндиа жангари хўрозлари билан овора бўлар, Урсула онаси ёнида ўтириб чеварлик қиларди, тунда эса улар тўшакда соатлаб олишардилар, эр ҳамон мак-

садга етолмай овора эди. Кўшниллар — улар бундан қандай хабар топгани номаълум — эрининг айби билан Урсула бир йилдирки бокира экан, дея гап тарқатишди. Табиийки, бу гийбат Хосе Аркадио Буэндианинг қулоғига охирида етди.

— Одамларнинг гапини эшитдингми, Урсула? — деб сўради у хотинидан.

— Майли, гапирса гапираверишсин, — жавоб қайтарди Урсула. — Бу гапнинг ёлғонлигини иккимиз ҳам биламиз-ку.

Уларнинг ҳаёти ана шундай алпозда яна ярим йил, то Хосе Аркадио Буэндианинг хўрози Пруденсио Агилярнинг хўрозини енгган ўша фожиали яқшанбагача шу тахлит давом этди. Хўрози енгилганидан ва қонни кўрганидан титраб кетган Пруденсио Агиляр, атайлаб Хосе Аркадио Буэндиадан хиёл узоқлашди-да, хонада йиғилганларга қарата атайлаб қичқирди:

— Табриклайман! Кўрайлик-чи, балки шу ёлиб хўрозинг хотинингга ҳам бахт ато этар?

Хосе Аркадио Буэндиа хўрозини индамай кўтариб олди-да тўпланганларга: «Мен ҳозир қайтиб келаман», деди. Сўнг Пруденсио Агилярга юзланди:

— Уйингга бориб қурол олиб чиқ, сени ўлдирмасам бўлмайди.

Орадан ўн дақиқа ўтгач, Хосе Аркадио Буэндиа бобомерос йўғон найзани кўтариб келди. Пруденсио Агиляр бу пайт хўроз уриштириладиган сарой остонаси ёнида турарди. У чап беришга улгуролмай қолди. Хосе Аркадио Буэндиа бор кучи билан ирғитган найза (бир вақтлар уста мерган аталган Хосе Аркадио Буэндиа айни шу қурол билан яқин атрофдаги барча қоплонларни кириб ташлаган эди) Агилярнинг томоғига беҳато санчилди. Кечаси, марҳумнинг қариндошлари сарой ёнига қўйилган тобут ёнида туришган пайтда, хосхонага кирган Хосе Аркадио Буэндиа хотини яна ўша лозимини қияётганини кўрди. «Еч буни!» деб буюрди у, қўлидаги найзасини баланд кўтариб. Урсула эрининг қаҳрини синашга журъат етолмади. «Агар бирор кори-хол рўй берса, сен ўзинг айбдорсан», дея огоҳлантирди у. Хосе Аркадио Буэндиа найзани ерга санчди.

— Пешонангга калтакесак туғиш бўлса, не илож,

калтакесакни ҳам боқаверамиз, — деди у сўнгра. — Қайтанга, энди сен туфайли қишлоғимизда бирорта одам ҳалок бўлмайди.

Ўша ёз оқшоми ажойиб, сал намхуш бўлиб, осмонда тўлин ой сузарди. Эру хотин Пруденсио Агиляр қариндошларининг йиғисию қарғишларини олиб кираётган шамолга ҳам эътибор бермасдан, чорпояда ишрат қилишди.

Одамлар бу воқеани орийат жангига йўйишди, бироқ эр-хотин виждон азобидан қийналишарди. Бир кун уйқуси қочган Урсула сув ичаман деб ховлига чиққанида, катта кўза олдида Пруденсио Агилярни кўриб қолди: у томовидаги қонли ярага латта парчасини тикишга урнарди. Марҳум Урсуланинг қалбида кўрқув эмас, балки ачиниш, ўкинч уйғотди. У хонага кириб воқеани айтиб берганида, эри парво ҳам қилмади. «Ўликлар ҳеч қачон қабрдан чиқолмайди, — деди у. — Ҳамма гап шундаки, бизни виждон азоби қийнапти». Орадан икки оқшом ўтгач, Урсула Пруденсио Агилярни ҳамомда учратди — у латта билан кўлидаги ярасини юварди. Бошқа куни кечаси эса Урсула унинг ёмғир остида уёқдан-буёққа бориб келаётганини кўрди. Хотинининг ҳадеб мурдани кўравериши жонига теккан Хосе Аркадио Буэндиа, найзасини олганча ховлига чиқди. Пруденсио Агиляр ҳаммашаги жойида ғамгин бир ҳолда турарди.

— Йўқол бу ердан! — кичқирди унга Хосе Аркадио Буэндиа. — Билиб қўй, неча марта тирилиб келсанг, мен сени шунча марта ўлдиравераман.

Пруденсио Агиляр кетмади, Хосе Аркадио Буэндиа эса унга найза иргитишга журъат этолмади. Ўша кундан бошлаб у уйқусини йўқотди. Ёмғир орасидан тикилаётган мурданинг тириклар ҳаётига суқланиб боқаётган сўниқ кўзлари, қонли ярасини ювиш учун увадани намлашга мўлтираб сув излаши унга азоб берарди. «Унга жуда қийин бўлса керак, — деди Хосе Аркадио Буэндиа хотинига. — Бечора ёлғиз кезиб юрибди». Урсуланинг ҳам марҳумга раҳми келарди. Галдаги учрашувда Пруденсио Агиляр стол устидаги идиш-товокларни кўздан кечираётганини кўрган Урсула ўша кундан бошлаб уйнинг хар жой-ҳар жойига сувли қосалар қўйиб чиқди. Хоса Аркадио Буэндиа мурда ётоқхонада ярасини юваётганини кўриб, енгил тин олди.

— Майли, Прудесио, — деди у. — Биз бу қишлоқдан иложи боришга узоққа кетамиз ва ҳеч қачон қайтиб келмаймиз. Майли, энди сен боравер.

Ана шундан кейин улар тоғ тизмалари оша денгиз томонга отланишди. Хосе Аркадио Буэндиа ва унинг саёхатталаб дўстлари — бариси ўзига ўхшаган ёш йигитлар хотинларию болаларини олишиб, бегона манзилгоҳлар томон равона бўлдилар. Хосе Аркадио Буэндиа Пруденсио Агилярнинг кўнгли таскин топсин деб, йўлга чиқкишдан олдин найзани ховлига кўмди, барча жангари хўрозларнинг бошини бир-бир кесди. Урсула келинлик либослари жойланган сандиғини, айрим рўзғор буюмларию отамерос тилла тангачалар солинган қутини олди. Йўловчилар қайси йўлдан юриш қулайлиги устида бош ҳам қотириб ўтиришмади. Риоача шаҳрига тескари йўл тутдилар, негаки таниш-билишларга сездирмай, беиз ғойиб бўлишга аҳд қилинган эди. Дунё ҳали бунақанги антика саёхатчиларни кўрмаган эди. Маймун гўштию илон шўрва еявериб-ошқозони тамом ишдан чиққан Урсула, бир йилу икки ой деганда, тупша-тузук, одамбашара ўғил кўрди. Аёлнинг оёқлари шишиб кетганди, йўлга ярамай қолгани боис, эркаклар уни беланчакка солишиб, қолган йўлнинг ярмидан кўпроғигача кўтариб боришди. Қоринлари қаппайиб, кўзлари киртайиб кетганига қарамай, болалар йўл уқубатларига катталарга нисбатан чидамлироқ чиқиди. Улар йўл азобини ўйинқароқлик билан енгар эдилар. Ниҳоят, икки йиллик сарсон-саргардонликдан сўнг, бир куни эрталаб, йўловчилар тоғ тизмасининг ғарб томонидаги дараларини кўришди. Бу ерларга ҳали инсон қадами тегмаган эди. Улар булутлар билан қопланган баланд қояда туриб, дарёлар камари кесган поёнсиз кенгликка — гўёки дунёнинг нариги четигача ястаниб ётган воҳага анча тикилишди. Аммо йўловчилар денгизга барибир етиб боришолмади. Улар ботқоқликлар ичида бир неча ой адашиб бирорта ҳам тирик жонни учратолмагач, охириги куни шом пайти, шаффоф сувли тошлоқ дарёю кирвоғига чодир тикишди. Орадан кўп йиллар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа иккинчи граждандлар урушида Риоача шаҳри гарнизонига тўсатдан бостириб кирмоқчи бўлиб, худди ана шу йўлни танлайди, лекин олти кунлик йўл азобидан сўнг қилаётган

иши фирт жиннилик эканига амин бўлади. Дарё қирғоғига қароргоҳ қурилган ўша шомда отасининг лашкарлари кема ҳалокатига учраган одамларни эслатар, лекин сафар асносида уларнинг сони хийла ошган ва ҳаммаси қариб-чириб қолгунча яшашдан умидвор эдилар (улар ниятларига етдилар ҳам). Ўша тун Хосе Аркадио Буэндиа тушида деворлари шаффоф, сершовқин шаҳарни кўрди. Бу не шаҳар, деб сўраганида, бутунлай нотаниш, тушуниб бўлмайдиган бир номни аташди, лекин айти ном ғайриоддий жарангдорлиги билан Хосе Аркадио Буэндианинг миясига муҳрланиб қолди — Макондо. Эртасига у ҳамроҳларини, денгизга барибир чиқа олмаймиз, деб ишонтирди. Уларга дарахтларни кесиб, дарё бўйидаги сайхонликнинг энг салқин жойини тозалашни буюрди. Шу тариқа янги кишлоққа асос солинди.

Хосе Аркадио Буэндиа сандикдаги муз парчасини кўрдию бунга ўша шаффоф деворли антиқа уйлар ҳақидаги тушининг таъбирига йўйди. Сув — арзон, агар уни музлатиб, кейин фишт қилиб кесилса, хоҳлаганча уй қуравериш мумкин, деб ўйлади. Жазирама иссиқда ҳатто дераза ромлари ҳам майишиб қоладиган Макондо ана ўшанда мангу салқин бир масканга айланади. Хосе Аркадио Буэндиа муз заводи лойиҳасини тузмаганига ягона сабаб — ўшал дамда ўриллари, айниқса, алхимияга иштиёқманд Аурелианонинг тарбияси билан бандлиги эди. Лабораторияда иш қайнаганидан қайнарди. Ота-бола Мелькиадесдан қолган ёзувларни қайта-қайта ўқишар, ортиқча ҳис-ҳаяжонга берилмасдан, бамайлихотир кунт ва сабот билан қозонга ёпишиб қолган қуйқадан Урсуланинг олтинларини ажратиб олиш йўлларини қидиришарди. Хосе Аркадио уларнинг машғулотига деярли аралашмасди. Ота ишга муккасидан кетган маҳали, барваста гавдали, ўжар тўнғич ўғил балоғатга етиб улгурди. Овози дағаллашди, ияги, юзи майин тук билан қоқланди. Хосе Аркадио ётар маҳали ечинаётганида беҳосдан кириб қолган Урсула уяту меҳр аралаш ғалати бир ҳисдан сесканиб тушди: ўғли у яланғоч ҳолда кўрган иккинчи эркек эди. У эркеклар ҳаётига шу қадар бекаму кўст тайёрлигини кўриб, Урсула чўчиб кетди. Учинчи фарзандини кутаётган аёл кўнглида келинчаклигида азоб берган мудқиш гумонлар қайта уйғонди.

Ўшанда Буэндиаларнинг уйига шўх, ҳазилкаш, гапга чечан бир аёл тез-тез келиб турарди. У қартада фол очар, Урсулага рўзғор ишларида кўмаклашарди. Урсула унга, узоқ қариндошимиз чўчка думи билан туғилувди, энди, мана, ўғлим ҳам жуда тез улғайди, бесўнақайроқ, шунисидан ҳавотирдаман, деб айтганида, аёл хандон отиб кулди. Унинг биллур қўнғирокдек жарангдор кулгуси бутун уйни тутиб кетди. «Аксинча, — деди у, — ўғлингиз бахтли бўлади». Бир неча кун ўтиб башоратини исбот қилмоқчи бўлдию фол очиш баҳона, Хосе Аркадио билан бирга ошхона ёнидаги қазноққа беркинди. Қарталарни эски дастгоҳ устига шопилмасдан бир-бир териб чиқаркан, алланарсалар ҳақида тинмай гапирар, Хосе Аркадиони эса унинг гаплари қизиқтирмас, қайтага, энсасини қотирар эди. Ногаҳон аёл қўлини чўзиб, унга теккизди-да, «Вой, сен балосан-ку!» деди қўрқув аралаш. Сўнг бирдан жимиб қолди. Хосе Аркадио устихонлари пахтадай юмшаб бораётганини пайқаб, бирдан ваҳимага тушди, йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тийди. Аёл унга ортиқ рағбат кўрсатмади. Йигитча тун бўйи уни қўмсаб, кечаси билан димоғида ундан таралган бўйни туйиб чикди; гўёки бу ҳид унинг бутун аъзойи баданига ўрнашиб қолгандай эди. Истардики, доимо бирга бўлишса, ўша қазноқдан асло чиқишмаса, аёл мудом елкасидан қўл узмаса, мудом қулоқларига «Вой, сен балосан-ку!» дея шивирласа. Хосе Аркадио бу азобга кўп дош беролмади, кунларнинг бирида ўша аёлнинг уйига йўл олди. Бордию чурқ этмай ўтирди. Аёлни кўриши ҳамон иштиёқи сўнди. Қаршисида турган аёл бутунлай бегона, ундан таралган бўй ҳам бутунлай ўзгача туюларди. Йигитча хўрланди, бир амаллаб қаҳвасини ичдию индамай чиқиб кетди. Лекин тунда бедор ётаркан, қалбида яна ўша хароратли ва дағал ҳислар гупура бошлади, энди у қазноққа фол очган аёлни эмас, балки кеча кечқурун рўпарасида ўтирган аёлни қўмсади.

Бир неча кундан сўнг у ногаҳон Хосе Аркадиони уйига меҳмонга чорлади. Уйда аёлнинг онаси ҳам бор экан. Фолбин йигитчага қартада кўзбахшилиқ кўрсатишни баҳона қилиб, уни ётоғига бошлаб кирдию тап тортмасдан суйкала бошлади. Бечора ўспириннинг эти жунжикиб, лаззат ўрнига алланечук қўрқув ва лоҳаслик туйди. Шун-

да аёл унга, кечаси келақол, деб тайинлади. Хосе Аркадио тунда келишга жазм эта олмаслигини билса-да, тезроқ чиқиб кетиш пайида бўлиб, албатта келаман, деди. Тунда тўшакда димиқиб ётаркан, яна қони қайнар, бормаса бўлмаслигини англади. Қоронғида пайпаслаб кийинар экан, укасининг бир маромда нафас олишини, нариги хонада ётган отасининг қуруқ йўталини, ховлидаги товуқларнинг қақиллашини, чивинларнинг гўнғиллагани ва қинидан чиққудек бесаранжом ураётган юрагининг зарбини аниқ-тиник эшитди. Дунёнинг бу қадар шовқинли эканини йигитча илгари ҳеч қачон сезмаган эди.

Сўнгра жимжит кўчага чиқди. Хосе Аркадио боши кизиса-да, зора эшик қулфловлиқ бўлса, деб ўйларди. Афсуски, эшик ним очик экан. Оҳиста туртганида шундай гичирладиди, йигитчанинг юраги нақ товонига тушиб кетгандай бўлди. Хосе Аркадио оёқ учида юриб хонага кирганида, димоғига ўша таниш ҳид гуп этиб урилди. Бу хонада аёлнинг ака-укалари ухлаб ётишарди. Аёл эса — нариги хонада, зим-зиёда йўл топиш ҳам мушкул. Хосе Аркадио бехосдан кимгадир урилиб кетди. Ҳалиги киши хуррагини бас қилдию нариги ёнига ағдарилиб, лоқайд бир овозда «Чоршанба эди», деб қўйди, Хосе Аркадио аёл хобгоҳини очаётганида эшик полни тирнаб, ғашга тегадиган овоз чиқарди. Хосе Аркадио нима қиларини билмай каловланиб қолди. Бу кичик хонада аёлнинг онаси, опаси, поччасию жиянлари ухлаб ётишарди. Аёлнинг таниш бўйига қараб юрай деса, аксига олиб, бу ҳид бутун уйни тўлдириб юборган, ҳатто ўспириннинг ўз танидан ҳам ангиётгандай эди. Хосе Аркадио ушбу чорасизлик тубига қандай тушиб қолдим-а, дея ўз-ўзига қўрқиб-титраб савол берганича котиб турганида чўзилган бармоқлари қоронғиликда пайпаслаётган кимнингдир қўли унинг юзига тегди. Йигитчанинг ажабланишга ҳам ҳоли йўқ эди, қолаверса, недандир нажот кутган эди, шу боис, бутун инон-ихтиёрини ана шу юмшоқ қўлга топширди. Бу қўл уни тўшакка етаклаб кетди. Тўшакда йигитчани ечинтиришди, сўнгра гўё картошка тўла қондай силкитишди, у ёну бу ёнига беармон ағдаришди. Йигитчанинг қўлларига жон кирди... Димоғида аёл бўйи эмас, ўткир навшадил хидини туйди, у номаълум, лекин ўзи зориқиб кутган бир ишни бошлаб

юборганини элас-элас сезар, ичида, қўлимдан келарканку, деб қувонарди. Дам ўтмай вужуди пардай енгиллашиб, қайгадир учиб кетгандай бўлди, сўнг яна боши, қўли, оёқлари борлигини ҳис қилди, лекин ўзининг аъзолари қайдаю аёлники қайда — ҳеч фарқ этолмасди. Кейин... кейин ҳаммаси тугади. Ўспирин хонадан тезроқ чиқиб кетишни истар, айти замонда мана шу таранг сукунату ваҳимали танҳолик бағрида умрбод қолгиси келарди.

Аёлнинг исми Пилар Тернера эди. У Макондога ота-онаси изми билан келган эди; улар қизларини ўн тўрт ёшида бадном қилиб, то у йигирма иккига киргунча ҳам дон олишиб юрган бир эркакдан қутулиш ниятида сафарга отланган эдилар. Ўша эркак Пилар Тернерага, ишларимни бир ёқли қилсам, бас, изингдан албатта бораман, деб онг ичган эди. Жувон қарта ёзиб фол очар, фолига гоҳ денгизда сузиб, гоҳ қуруқда кезиб, гоҳ уч кунда, гоҳо уч ойда, гоҳо уч йилда келадиган новчаю пакана, малласочу қорасоч эркаклар тушаверар, ахири уларнинг бирортаси ҳам келавермагач, Пилар Тернеранинг умид боғи ҳазонрезликка юз тугган эди. Хижрон майини симира-симира, бечора жувон сўлиб битди, эркак меҳрини тамом унутди. Лекин телба кўнглининг хумори асло йўқолмади. Энди Хосе Аркадио ҳар тун қоронғу хоналарда уни тентиб изларди. Ўспирин бундай бекинмачоқ топиб олганидан бахтиёр эди.

Кунларнинг бирида Хосе Аркадио Пилар Тернерани қўмсаб келганида эшик ичидан берк эди. Йигитча қўрқиписа эшикни чертди, сўнг илк бор тақиллатишга журъат этганидан рухланиб, қаттиқроқ қоқди... Эшик эса анча вақтдан сўнг очилди. Кундузлари Хосе Аркадио зўрға оёқда юрар, тунги ишратли онларини юраги орзиқиб эслар эди. Пилар Тернера уларникига келганида тамом ўзгариб кетар, хандон отиб кулар, ҳатто йигитчани менсимагандай бўлиб туюларди. Хосе Аркадио бундай кезларда хаяжонга берилмасди. Гўё тунлари йигитчани энтиктирадиган, безовта юрак зарбини санашга мажбур этадиган аёл билан манови шўх-шаддод, жарангдор қулгуси ховлида донлаб юрган каптарларни ҳуркитувчи аёл ўртасида мутлақо ўхшашлик йўқдек эди. Ўспирин ўз хаёлларига шунчалик фарқ бўлиб кетдики, ҳатто отаси

билан укаси ўша қотиб қолган металл қуйқасидан Урсуланинг олтинларини ажратиб олганлари ҳақидаги хушхабар бутун хонадонни ларзага солганида ҳам, уйдагиларнинг нега бунчалик қувонаётганини тушунмади.

Ота-бола уч кунлик машаққатли меҳнатдан сўнг мақсадга эришдилар. Урсула ўзида йўқ хурсанд, ҳаттоки алхимия фанини яратган худога шукрона айтарди. Қишлоқ ахли мўъжизани эшитиб, муборакбод этгали келди. Урсула меҳмонларни нон ва шинни билан сийларкан, Хосе Аркадио Буэндиа уларга олтини аритилган товачани кўрсатарди. Ниҳоят, ота кейинги кунлари лабораторияга яқин йўламай қўйган тўнғич ўғлининг олдида тўхтади. Ўғлининг юзига қўлидаги нимсарик, курук кукуни яқинлаштириб: «Айт-чи, нимага ўхшайди?» деб сўради. Хосе Аркадио очиғини айта қолди:

— Кучукнинг тезагига!

Отаси уни шундай қаттиқ урдики, Хосе Аркадионинг кўзлари жикка ёшга тўлиб, оғзидан тиркираб қон оқа бошлади. Ўша кечаси Пилар Тернера қоронғида пайпасланиб, дори ва пахта топди-да, Хосе Аркадионинг лаблабига авайлаб муччига халақит бермайдиган қилиб малҳам босди. Шу аснода иккови шу қадар яқин бўлиб қолдиларки, ҳатто секин гаплаша бошладилар.

— Фақат иккимиз бўлсайдик, — деб пичирлади ўспирин. — Яқинда мен ҳаммасини ошкор қиламану одамларга ўхшаб эмин-эркин яшаймиз.

Пилар Тернера унинг райъини қайтаришга уринмади.

— Яхши бўларди-я, — деди у. — Қанийди, икковимиз бўлсайдик, бемалол чироқ ёкиб кўярдик, сенга кўнглимда борини баралла айтардим, ҳеч ким мушугимизни пишт демасди. Ўшанда кичик гапларниям менинг қулоғимга шивирлаб айтаверсанг бўларди.

Ана шу субҳат, отасига нисбатан аёвсиз ғазаби, қолаверса, бари бир жазманлик кўйдан кечмайман, деган ўй Хосе Аркадиога ботирлик бахш этди. У укасига ҳамма саргузаштларини яширмай айтиб берди.

Дастлаб кичик Аурелиано, ахvoli ёмон экан, деб чўчиди — у хали Хосе Аркадиони домига тортаётган оханрабо нелигини тушунмасди. Аммо бора-бора Хосе Аркадионинг ҳаяжони унга ҳам юкди. У акасидан бор икир-

чикирларни хижжалаб, қайта-қайта сўрар, кейин ўзи ҳам унинг азобию роҳатига пинҳона шерик бўлар, кўнглида бир сурур ва айни замонда ҳадик сезарди. Энди у гўё чўғ устида ётгандек тўшагида тўлганиб, тонггача мижжа қокмай, акасининг қайтишини кутар эди. Кейин ака-ука анчагача сирлашиб ётишарди. Бедорлик уларни шунчалар қарахт қилиб қўйдик, иккиси ҳам лаънати алхимиядан, оталарининг олимона ишларидан ижирғанадиган бўлиб қолдилар. «Болаларимиз телбалардек санқишади, — дерди Урсула. — Нима бало, ичларида гижжа бормикин?» Урсула уларга пиако¹ толқонидан ранги хунук бир дори тайёрлаб берганида, ака-ука миқ этмай симиришди. Аурелиано энди акасининг ҳаяжонланиши сабабини англабгина қолмасдан, балки унинг ташвишларини ўзиникидай қабул қиларди. Бир куни акаси севги кечинмасини батафсил тасвирлаётганида, унинг гапини бўлиб, «Ўшанда нимани хис қиласан?» деб сўраб қолди. Хосе Аркадио ўйлаб ўтирмасдан:

— Бу зилзилага ўхшайди, — деб жавоб берди.

Январь ойининг чоршанбаларидан бирида, тунги соат иккида Амаранта туғилди. Хона одамлардан бўшагач, Урсула чақалокни обдон текшириб кўрди. Қизча жуда енгил, серҳаракат бўлиб, бадани, қўлу оёғи, юзу кўзи ҳам сошпа-соғ, росмана эди. Аурелиано сингилли бўлганини уйларига одамлар тўпланганда билди. У шовқинсурондан фойдаланиб, Хосе Аркадиони кидиришга тушди — акасининг ўрни кечки ўн бирдан буён бўш эди; у беихтиёр Пилар Тернеранинг уйига қараб борар, лекин акасини у ердан қандай чақириб олишини ўйлаб ҳам кўрмаган эди. У Хосе Аркадио билан шартлашилган охангда хуштак чалиб, Пилар Тернеранинг уйи атрофида анча айланиб юрди-да, ахийри тонг бўзарганда ортига қайтишга мажбур бўлди. Келиб қараса, акаси оналарининг хонасида, мусичадай беозоргина бўлиб, янги туғилган сингилчасини овутиб ўтирибди.

Чақалокнинг чилласи чиқар-чиқмас яна ўша муз парчасини олиб келишган найрангбозу масҳарабоз дўлилар пайдо бўлишди. Тез орада маълум бўлдики, улар Мелькиадес жамоаси каби тараққиёт жарчилари эмас, балки

¹ П и а к о — тропик доривор ўсимлиги.

анчайин енгил-елпи томоша ортидан кун кўрадиган оддий одамлар экан. Улар хаттоки ўзлари олиб келган муз парчасини ҳам турмушда аскотадиган буюм эмас, балки циркдаги аттракцион сифатида намойиш қилишди. Бу гал лўдилар келтирган ажойиботлар орасида учаргилам ҳам бор эди. Лекин улар учаргиламини узокни якин қилувчи восита эмас, балки шунчаки бир эрмак деб хисоблар эдилар. Қишлоқ ахли учаргиламга ўтириб томлар оша учини учун сўнгги тилла тангаларни ҳам аямасди. Хосе Аркадио билан Пилар Тернерага тўполон роса қўл келди, энди улар ҳеч бир хадиксиз кайфу сафо суришарди. Улар ўзларини бахтиёр келин-куёвдай хис қилишар, хаттоки мухаббат дегани улар билган, ўша бедор туллар бағридан юлиб олинган ўғринча туйғуга нисбатан чуқурроқ ва сокинроқ эканини англагандай бўлишди. Аммо Пилар бу тароватга путур етказди. У Хосе Аркадионинг ҳаяжонига лаққа ишониб, бечора йнгитининг бошига нақ сўйил туширгандай бўлди. «Мана, энди сен ҳақиқий эрмаксан», деди у. Лекин Хосе Аркадио ҳеч балони англамагач, аёл хижжалаб тушунтирди:

— Сенга ўйил туғиб бераман.

Хосе Аркадио анчагача уйдан чиқишга ботинолмай юрди. Ошхонада Пиларнинг кулгиси эшитилса бас, шартта лабораторияга беркишарди. Бечора отаси, ўғлимга ақл кирибди-да, деб қувониб, унга янги тажрибаси — хикмат тошини кидириш сирларини ўргатарди.

Бир кун кечкурун извошчи лўлию қўлларини силкитаётган бир неча қишлоқ болалари тушган учаргилам лаборатория деразаси ёнидан сузиб ўтаётганида ака-ука чексиз ҳаяжонга тушдилар, Хосе Аркадио Буэндиа эса хатто деразага қайрилиб ҳам қарамади. «Майлига, ўзларича овунаверишсин, — деди у. — Бундай рўдапо наматда учининг нима кераги бор, биз фан ёрдамида парвоз қиламиз». Гарчи қизиққандай бўлиб кўринса-да, Хосе Аркадио хикмат тоши нимаю у неларга қодир эканини асло англагани йўқ, назарида хикмат тоши дегани палапартиш ясалган шишадай бир гап эди. Лабораториядаги ишлар юрагини қоплаган ғашликдан халос этолмади. Отаси омади келмаганда қай кўйга тушса, Хосе Аркадио ҳам шу аҳволга тушди — на иштаҳада ва на уйқусида маъни бор эди. Ўғлининг бу қадар ғамнок

эканини кўрган Хосе Аркадио Буэндиа, ўзича, бола бечора алхимияга муккасидан берилибди, бу кетишда узилиб қолиши ҳам мумкин, деган ўйга бориб, уни лабораториядаги ишлардан озод қилди.

Аурелиано эса, акасининг дарди бошқа эканлигини англаса ҳам, лекин Хосе Аркадионинг ўзи бу хусусда лом-мим демади. Акаси аввалгидай дилкаш эмасди, қандайдир одамови, кекчи бўлиб қолган эди. Ниҳоят у, қоронғу бир тунда ёлғизликдан безор бўлди чоғи, тўшагини ташлаб, Пилар Тернеранинг уйига бормай, лўдиларнинг чодирлари ёнида тўпланишган бекорчилар галасига қўшилди. Турли антика томошаларни кўрди-ю, лекин баҳри очилавермади. Ногаҳон сон-саноксиз мунчок шодаларидан қадди сал букчайиб турган ёшгина лўли қизчага эътибор берди, Хосе Аркадио умрида бунчалик чиройли кизни ҳали учратмаган эди. Қизча илонга айланиб қолган оқпадарни томоша қилаётган оломон ичида туриб, ушбу қайғули манзарага боқарди.

Хосе Аркадио ҳалиги бахтиқарога қарамади ҳам, томошабинлар илон-одамнинг ғуссали киссасини тинглаётган маҳал, у урилиб-сурилиб биринчи қаторга чиқиб олди-да, лўли қизнинг ёнига келиб тўхтади. Кейин унинг ортига суйкала бошлади. Қизча уни пайқадияу хайрат ва кўрқувдан қалтираб, жойида қотиб қолди ва ниҳоят, ортига ўгирилиб, Хосе Аркадиога кулиб қаради. Шу пайт икки лўли илон-одамни қафасга солиб, чодирга олиб кетди-да, жарчи янги томошадан огоҳ этди:

— Энди эса, хонимлар ва жаноблар, биз сизларга мудҳиш номерни — бир юзу эллик йилдирки, кўриш лозим бўлмаган нарсани кўриб қолгани учун жазо тариқасида ҳар кун икки соатда боши танидан жудо этиладиган аёлни кўрсатамиз.

Хосе Аркадио билан қизча томошаи қатлда иштирок этишмади. Улар аллақачон чодирга кириб, энтиқиб ўпишганча либослардан халос бўлардилар. Лўли қиз қат-қат корсаж¹ларию сарғайиб кетган тўр юбкалари, кераксиз корсет² ва шиша мунчоқлари юкидан озод бўлгач, хивич-

¹ К о р с а ж — хотин-қизлар кўйлагининг ёқасидан белгача бўлган қисми.

² К о р с е т — белни хипча қилиш учун ичдан кийиладиган кенг белбоғ.

га ўхшаб қолди. Аммо ориқ оёқлари чиллакдай бу мажма-
фил қизча қутилмаганда дадил ва эхтиросли чиқиб қолди.
Афсуски, Хосе Аркадио ўзига эрк беролмасди, чунки
чодирга лўлилар дам-бадам кириб, аллақандай юмушлар-
ни бажаришар, хаттоки каравот ёнига ўтириб бемалол
соққа ташлашарди. Чодир ўртасидаги устунчага осилган
чироқ ҳаммаёқни ёритиб турарди. Шир яланғоч Хосе
Аркадио бир амаллаб ишини тугатиб, кўрпада карахт
ётар, қизча эса уни қайта кўзғатишга уринарди. Шу
аснода чодирга семиз лўли аёл билан мусофир эркак
кириб келишди ва иккови ҳам шундоққина каравот ёнида
ечина бошладилар. Аёл Хосе Аркадиога қарадию унинг
шалпайиб ётган жониворини кўриб завқланиб кетди.

— Худо матохингни соғ-омон сақласин-да, йигит! —
дея хитоб этди у.

Лўли қизча, ўз холимизга қўйинглар, деб жеркигач,
халиги янги жуфт шундоққина ерга чўзилишди. Улар-
нинг эхтироси Хосе Аркадиога ҳам юкди. Биринчи ҳам-
ладан қизчанинг суяклари домино доналаридай шақир-
лаб, гўё жар тарафга сочилиб кетгудек бўлди, бадани
жикка терга ботди, кўзлари ёшланди. Йигит ўз танидан
балчиқ хиди келаётганини пайқади. Лўли қизча чайир
экан — ҳамлага бемалол дош берди. Хосе Аркадио ўзи-
ни жаннат осмонида учиб кетаётгандек хис қилди, унинг
тўлиб-тошган юрагидан фавворадек отилаётган хирсу шав-
қи баёни қизнинг қулоғидан кириб, сўнг унинг оғзидан
лўлича сўзларга айланиб чиқарди. Бу воқеа пайшанба
куни содир бўлди. Шанбага ўтар кечаси эса Хосе Арка-
дио бошига қизил латта боғлаб, лўлилар билан бирга-
ликда Макондодан чиқиб кетди.

Ўғлининг йўқолганидан хабар топган Урсула бутун
қишлоқни тит-пит қилиб юборди. Лекин унинг топга-
ни — лўлилар чодир тиккан майдончада қолган эски-
туски уводаю бурксиётган гулхан қолдиғи бўлди, холос.
Шиша мунчок топиб олиш илинжида увалаларни титки-
лаётган бир ҳамқишлоғи Урсулага, ўғлини кеча кўрув-
дим, Хосе Аркадио ўша масхарабозларга қўшилиб, кафас-
даги илон-одам ортилган аравагани суриб кетди, деб ай-
тди. «Ўғлимиз лўли бўлди!» деб қичқирди у эрига, ле-
кин Хосе Аркадио Буэндиа тўнғичининг дарбадар кетга-
нидан заррача ҳам ташвиш тортмади.

— Лўлилар ёмон халқмас, — деди у, аввал юз маротаба туйилиб, нақ толқонга айланган кўкиш моддани ховончага солиб эзаркан. — Энди ўғлимизнинг суяги қотиб, эркак қаторига кирар.

Урсула лўлилар қай тарафга кетганини аниқлаб йўлга тушди. Дуч келган одамдан сўраб-суриштириб, лўлиларни таъкиб этиб, қишлоқдан шунчалик йироқлашиб кетдики, энди ортга қайтишнинг иложи йўқ эди. Хосе Аркадио Буэндиа эритмасини таппи устига иситгани кўйиб, ичкарида йиғлаётган кичкина Амарантадан хабар олгани кирганида, яъни кечкурун соат саккизда, хотини йўқлигини пайқади. У яхшигина қуролланган ҳамқишлоқларидан дарҳол отряд тузди-да, Амарантани эмизикли бир аёлга тутқазиб, Урсулани кидириб ҳали қадам тегмаган ерларга равона бўлди. Аурелиано ҳам у билан бирга эди. Тонгда нотаниш тилда сўзловчи балиқчи ҳиндуларни учратишди. Ҳиндулар имо-ишоралар қилиб, бегона кимса ўтмаганини тушунтиришди. Урсулани уч кун излаб тополмай, яна қишлоққа қайтиб келдилар.

Хосе Аркадио Буэндиа ўзини қўярга жой тополмасди. Кичкина Амарантанинг бутун ташвиши отанинг бўйнига тушди: Хосе Аркадио қизчасига худди онаси каби қарарди, чўмилтирарди, бир кунда тўрт маҳал эмиздиргани кўшни аёлниқига олиб борар ва ҳатто кечкурунлари чақалоққа алла айтиб ухлатарди. Бир кун Пилар Тернера то Урсула қайтиб келгунига қадар уларнинг рўзғор ишини ўз зиммасига олажагини айтиб қолди. Бошларига тушган қулфатдан сўнг ақли анча тўлишиб қолган Аурелиано остона ҳатлаб кирган Пиларни кўрдию ҳамма гапга тушунди. Акасининг қочиб кетишига ҳам, оналарининг ғойиб бўлишига ҳам шу аёл айбдор эканини англаб, уни шундай совуқ ва қахрли қаршиладики, аёл қайтиб қорасини кўрсатмади. Лекин сал ўтмай ғамалами сусайди. Хосе Аркадио Буэндиа билан кенжа ўғил яна темирчилик ўчоғини ўт олдиришиб, бир неча ойдан бери таппи устида ётган модда устида тажриба бошлаб юбордилар. Мурғак Амаранта симоб ховури тўла хонадаги, ток новдасидан тўқилган саватчада ётиб, отаси ва акасининг ишини қизиқсиниб кузатарди. Урсула ғойиб бўлганидан бир ой ўтгач, лабораторияда ғаройиб ходи-

салар рўй берди. Жавонда кўпдан бери бўшаб ётган шиша идиш тўсатдан шу қадар оғирлашиб қолдики, ҳатто уни жойидан қўзғатишолмади. Иш столига қўйилган қозон ичидаги сув ўт-оловсиз, ўз-ўзидан исий бошладию роса ярим соатча, то сўнгги томчиси буғланиб кетгунича вақирлаб қайнади. Хосе Аркадио Буэндиа билан ўғли бу мўъжизалардан завқланишар, аммо бунинг боисини тушунишмас, буни ўзларича, янги бир моҳият даракчиси, деб изохлашарди. Бир куни эса Амаранта ётган сават Аурелианони ҳайратга солиб, ўз-ўзидан тепага кўтарилди-да, ҳавода айлана бошладики, Аурелиано уни шошапиша зўрға ушлаб қолди. Бу ҳол Хосе Аркадио Буэндиани хийла чўчйтиб қўйди. У гўдак ётган саватчани аввалги жойига қўйиб, столнинг оёғига боғлаб ташлади. Саватчанинг ғалати «қилиғи» уларни орзулари ушалишига жудаям оз қолганига тўла-тўқис ишонтирди. Ўшанда ота ўғлига қараб:

— Худодан кўркмасанг ҳам, темирдан кўрк! — деди.

Беш ойдан сўнг Урсула қайтиб келди. У алланучук яшариб қолган, хурсанд эди. Эғнидаги либоси ҳам ўзгача — қишлоқда расм бўлмаган андозада эди. Хосе Аркадио Буэндиа қувончдан жинни бўлиб қолаёзди. «Хайрият-э! Ахийри, мен ўйлаганимдай бўлди!» — деб кичкирди у. Бу ҳақиқат эди, чунки у лабораторияга қамалиб, тажрибалар ўтказаетганида худодан на ҳикмат тошини, на уйидаги барча қулфлару ошиқ-мошиқларни тиллага айлантириш усулининг кашф этилишини сўраган, балки уззукун бир нарса ни — Урсуланинг қайтиб келишини тилаган эди. Хотини эса унинг қувончини баҳам кўрмай, гўё бир соат олдин чиқиб кетган одамдек, эрини шунчаки бир ўпди-да:

— Кўчага чиқкин, — деди.

Уйлари олдида тўпланиб турган оломонни кўрган Хосе Аркадио Буэндиа дастлаб ўзини йўқотиб қўяёзди. Улар лўлилар эмас, Макондо аҳли билан бир хил тилда сўзлашадиган, бир хил дардлардан шикоят қиладиган оддий эркаклару аёллар эди. Уларнинг ёнида устига озиқ-овқат ортилган хачирлар, мебель ва турли уй анжомлари, хуллас, тирикчилик учун керакли маълум ва жўн нарсалар юкланган хўкиз қўшилган аравалар турарди.

Бу одамлар икки кунгина йўл юриб водийнинг нариги чеккасидан келишганди. У ерлардаги шаҳарларда почта

хар ойда келаркан, ҳатто оғирни енгил қилган машиналар ҳам бор экан. Урсула гарчи лўлиларни қувиб етолмаган бўлса-да, лекин буюк ихтиролар изидан югуриб тополмаган ўзга диёрлар билан алоқа йўлини топган эди.

Пилар Тернеранинг ўғли дунёга келганидан икки ҳафта ўтгач, чакалокни бобоси билан бувисининг уйига олиб келишди. Эри, Буэндиалар авлоди хору зор бўлмаслиги керак, деб туриб олгач, ноилож Урсула чакалокни олиб қолди. Лекин у, бола ўзининг туғилиши тарихини ҳеч вақт билмаслиги керак, деб шарт қўйди. Чакалокқа Хосе Аркадио деб исм қўйишди, лекин отаси билан адаштирамаслик учун, бора-бора уни шунчаки Аркадио деб чакира бошлашди. Бу паллада Макондо аҳли тижоратга берилган, Буэндиаларнинг ҳам югур-югурдан қўли бўшамас, улар ҳатто болаларга қарашга ҳам вақт топишолмасди. Шу боис, болаларни Виситасьон исмли хинду аёлга беришди. Аёл гуахиро урувига мансуб бўлиб, Макондога акаси билан биргаликда, неча йилдирки юртларида ҳукм сураётган мудҳиш ва юқумли бало — уйкузлик касалидан қочиб келган эди. Ака-сингил хиндулар жуда хушфезл, жуда ишчан одамлар эди. Урсула уларни ишга ёллагач, Аркадио билан Амарантанинг тиллари испанчада эмас, гуахиро тилида бурро бўлди, ҳатто, калтакесак гўшти ва ўргимчак тухумларидан тайёрланган шўрва ичишни ҳам ўрганишди. Урсула буни сезмади, айни кунларда у қандолатчилик билан машғул эди. Макондо мутлақ ўзгариб кетди. Урсула бошлаб келган одамлар бу қишлоқнинг жуғрофий ўрнию ерларининг унумдорлигини оламга ёйдиларки, косибчилик, дўкончилик авж олиб, тез орада қишлоқ гавжум шаҳарчага айланди; ҳатто, бу ерда оёқларига шиппак илган, кулоқларига исирға таққан араблар ҳам пайдо бўлиб, шиша мунчокларни тўтиқушларга айирбош қила бошлашди. Хосе Аркадио Буэндиа бош қашишга ҳам фурсат тополмасди. У лабораториядаги ишларни ҳам унутиб, қишлоқ ободонлиги билан шуғулланди. Янги қўчиб келганлар уни ҳурмат қилишарди. Уйга жой танлаш ҳам, девор тиклаш ҳам, хуллас, жами юмуш унинг маслаҳатисиз бошланмасди. Ҳатто марза уриш ҳам Хосе Аркадио Буэндиага топширилди. Ўз кўчма расаларини эндиликда қиморхонага айлантирган масхарабоз лўлилар қайтиб келганла-

рида, дастлаб шоду хуррам қарши олишди, чунки улар билан Хосе Аркадио ҳам қайтади, деб умид қилишарди. Лекин Хосе Аркадио уларнинг орасида кўринмади. Урсуланинг назарида тўнғичини биладиган ва уни қайдан излашни айта оладиган илон-одам ҳам йўқ эди. Шу боис, лўлиларга Макондода қолишга ижозат беришмади. Ҳатто уларни, бу ерга бошқа кадам босмайсизлар, деб огоҳлантиришди ҳам; энди макондоликлар лўлиларни тамағирлик ва бузқлик манбаи санашарди. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа, мабодо қишлоғимизга минг йиллик донолиги ва ажойиб ихтиролари билан Макондонинг раванқ топишига ҳисса қўшган лўлилар — Мелькиадес жамоаси келса, уларни кучоқ очиб кутиб оламиз, деб таъкидлади. Аммо турли дарвишлар ва дайдиларнинг гапига қараганда, Мелькиадес жамоаси одамзод билиши тақиқланган ҳикматга даҳл қилгани учун ер юзидан батамом йўқотилиб юборилган экан.

Отаси шаҳарни тартибга келтираётган, онаси эса поввот балиқчалару хўрозқандларни бальси дарахти новдасига тизиб, уйларидан ҳар куни уч маҳал сотувга чиқариб, оила иктисодини мустаҳкамлашга ҳисса қўшаётган бир пайтда, Аурелиано ташландиқ лабораторияда ўтириб олиб, заргарлик хунарини астойдил ўрганарди. Унинг бўйи чўзилиб, акасида қолган кийимлар ҳам калталик қилар, эндиликда отасининг либосларини кия бошлаганди. Виситасьон Аурелианога отасининг қўйлағию шимларини сал-пал торайтириб берарди, чунки у хали норғулликда отаси ва акасига етолмаган эди.

Аурелиано ўсмирлик ёшига етганида овози йўғонлашиб, камгап бўлиб қолди. У заргарликка шунчалар берилган эдики, лабораториядан фақат овқатлангани чиқарди, холос. Ўғлининг одамови бўлиб қолганидан саросимага тушган Хосе Аркадио Буэндиа унга кўча эшигининг қалитини топшириб, ўғлим аёлни тусаб қолибди, деган ўйга бориб пул ҳам қолдирди. Аурелиано унга чилла сувига ишлатиш учун хлорат кислотаси харид қилиб, қалитнинг устини эса олтин билан қолади. Лекин унинг анойилиги Аркадио ва Амарантанинг қилиқлари олдида ҳеч гап эмасди — сут тишлари туша бошласа-да, ака-сингил кичкинтойлар хиндуларнинг этагидан тутиб, кун бўйи ортидан эргашиб юришар, ханузгача ис-

панча сўзлашдан бош тортишиб, нукул гуахиرو тилида гаплашар эдилар. «Уларда не айб, — дерди Урсула эрига. — Ота-онаси телба-тескари бўлгандан кейин, болаларга ҳам юкади-да». Урсула, қилиғи ёмон фарзанд нимаю чўчкадумли махлуқ нима, фарқи кам-ку, деб ўйлади чоғи, толедан шикоят бошлайман деб турганида, Аурелиано унга каттиқ тикилиб, дабдурустан доводира-тиб қўйди.

— Бизниқига биров келяпти, — деди у.

Урсула, ўғли хар гал каромат қила бошлаганида қўллайдиган усулини тутиб, уни ўзининг жўн сўзи билан гангитишга уринди. «Биров келса, нима бўпти, бунинг ҳеч бир ажабланадиган жойи йўқ. Макондодан худонинг берган куни ўнлаб мусофирлар ўтади, улар ҳеч қандай кароматга муҳтож эмас». Аурелиано ҳам ўз айтганидан қолмади.

— Кимлигини билмайман, аммо ўша одам аллақачон йўлга тушган, — деди у.

Ҳақиқатан ҳам, якшанба куни Ребека пайдо бўлди. Унинг ёши ўн бирларда эди. Қизча терифурушлар билан келди. Қўлида уни албатта Хосе Аркадио Буэндиа хонадонига топшириш тайинланган мактуб ҳам бор эди. Лекин на терифурушлар ва на қизча мактубни ким ёзганини айтиб беролди. Улар Манауредан Макондогача оғир йўлни босиб келишган эди. Янги меҳмоннинг бор бисоти кийим-бош солинган сандиқча, мўъжазгина ёғоч тебранма курси ва ичида нималардир шақур-шуқур қиладиган каноп қопдан иборат эди. Қопни очиб кўришганда, қизчанинг ота-онасининг суякларини чиқди. Хосе Аркадио Буэндиага юборилган мактуб вақту масофага қарамасдан уни хануз чексиз севадиган номаълум кимса томонидан илиқ сўзлар ила битилган эди. У ўзининг оддий инсонийлик бурчини ўтаётганини, аниқроғи, Урсуланинг холаваччаси ҳам Хосе Аркадио Буэндианинг қариндоши бўлмиш муштипар етимча бир қизни (ота-онаси Никанор Ульоа ва Ребека Монтэл анча бурун оламдан ўтишган, унинг падари мактуб муаллифининг яқин дўсти бўларкан) юбораётганини айтган эди. Номаълум киши қизча билан ота-онасининг суякларини ҳам бирга жўнатаётганини таъкидлаб, бу суякларни христиан удумига биноан кўмишни илтимос қилганди. Мактубдаги исм ҳам, охирига чекилган имзо ҳам аниқ,

тушунарли бўлса-да, на Хосе Аркадио Буэндиа, на Урсула узоқ Манауре кишлоғида истиқомат қилувчи бундай қариндошлари ёки танишлари борлигини эслай олишди. Қизчадан қўшимча маълумотлар олишнинг мутлақо иложи бўлмади. У уйга кира солиб, тебранма курсига ўтирди-да, саволларга парво ҳам қилмай, атрофидагиларга қўрқа-писа тикилганча, бармоғини сўра бошлади. Унинг эғнида эски қора кўйлак бўлиб, оёғига чириккина туфли кийганди. Қулоғи ортидаги икки тарам сочи қора лента билан боғланган, бўйнига сиртидаги тасвири тердан хира тортиб қолган тумор, ўнг билагига кўзмунчоқ ва аллақандай ваҳший ҳайвоннинг мис занжирига ўтказилган қозик тиши тақилганди. Яшил тусга кира бошлаган териси, ноғорадай шишиб кетган қорни қизчанинг соғлиғи ёмонлигидан, мудом оч юрганлигидан дарак берарди. Шунга қарамай, овқат келтиришиб, ликопчани тиззасига қўйганларида ҳам у кимир этмади. Дастлаб, уни соқов деб ўйлашди, аммо шу пайт ҳиндулар қизчадан ўз тилларида, овқат ейишни хоҳлайсанми, деб сўраганларида, гўёки уларни тан олгандай кўзларини очиб-юмди-да, розилик маъносидеда бош ирғади.

Қизчани олиб қолишди, бари бир бошқа иложлари ҳам йўқ эди. Гарчанд қизча Аурелиано хатни баланд овозда ўқиб, ота-онасининг исмларини зикр этганида қилт этмай ўтирса-да, унга мактубда ёзилганидек (агар рост бўлса) онасининг номини қўйишди, яъни Ребека деб атай бошладилар. Ўша вақтлар Макондода қабристон йўқлиги сабабли (бу ерда хали ҳеч ким ўлмаган эди) суякларни кўмишга бирон-бир мос жой топилгунча қопни берки-тиб қўйишди, аммо бу қоп худди қурқ товукнинг қақиллашига ўхшаган товуш чиқаргани холда, қутилмаган жойлардан чиқиб қоларди. Ребека оила шароитига кўниккунча анча фурсат ўтди. Дастлаб у курсисини бирон-бир бурчакка қўйиб олиб, бармоқ сўришдан нарига ўтмади. Қизча ҳеч нарсага қизиқмас, фақатгина хар ўттиз минутда соат музика чалган маҳалда, гўё занг овозини кўрмоқчи бўлгандай атрофга олазарак назар ташларди. Ребекага овқат едириш ҳам қони азоб эди. То ҳинду акасингил қизчанинг девордан кесак синдириб ейишини билиб қолишмагунча ҳаммалари нега қизча очликдан ўлмайпти, деб хайрон бўлишарди. Ота-онаси ёки уни боқиб

ўстирганлар қизчани жазолашган чоғи, Ребека айб иш қилаётганини сезар, кесакни яширинча ер, ҳаттоки ҳеч ким йўқлигида тўйиб-тўйиб овқатланиш учун ғамлаб ҳам кўярди. Ребеканинг устидан қаттиқ назорат ўрнатишди. Ховлига сигир сафроси сепиб, уй деворларига аччиқ ҳинду қалампири суришди. Лекин қизалоқ севган «таом»ини бари бир топарди. Ахири Урсула таъсирчан-роқ воситаларни қўллай бошлади. У апельсин шарбати билан равон сувини аралаштириб, идишни тунбўйи ташқарида қолдирди, сўнг бу дорини эрталаб нахордан олдин Ребекага ичирди. Бунаканги дорини қўллаш лозимлигини Урсулага ҳеч ким маслаҳат бермаганди, лекин у ўзича, бўш ошқозонга тушадиган ҳар бир тахир ичимлик жигарда санчиқ уйғотади, деб тахмин қилди. Заиф Ребека жуда уришқоқ экан — тепинди, тирнади, тишлади, хуллас, дорини ичмаслик пайида гуахиро тилида эркакча сўзлар билан сўкинди. Урсула дорига даррани ҳам қўшиб даволай бошлади. Омухта муолажа натижаси ёмон бўлмади: бир неча ҳафтадан сўнг Ребека тузала бошлади: Аркадио ва Амаранта билан ўйнар, иштаҳа билан овқат ер, ҳаттоки пичоқ ва вилка тутишни ҳам билар эди. Кейинчалик эса унинг испан тилида ҳам равон сўзлаши, ниҳоятда чеварлиги, ўзи тўқиган майин сўзларни соат вальсига ҳамоханг айтиши маълум бўлди. Тез орада у оиланинг янги бир аъзосига айланди. Урсулани хаддан зиёд иззат қилар, Амарантани сингилча, Аркадиони укача, Аурианони амаки, Хосе Аркадио Буэндиани эса бобо деб атарди. Шу тариқа Ребека ҳам Буэндиа фамилиясини олди ва бу номга умр бўйи доғ теккизмади.

Ребека кесак сийиш дардидан қутулгач, уни Амаранта ва Аркадио ухлайдиган хонага ўтказишди. Бир куни болалар билан бирга туповчи ҳинду аёл ногаҳон уйғониб, бурчакдан келаётган ғалати товушни эшитиб қолди. Хонага бирон-бир жонивор кириб қолганиман, деган ўйда жойидан ирғиб турдию тебранма курсида ўтириб бармоғини сўраётган Ребекани кўрди. Қизчанинг кўзлари қоронғуда худди мушукникидек ёнарди. Кўрқувдан қотиб қолган Виситасьон қизчанинг кўзларида улар акаси иккови тахт ворислари ҳисобланишган қадимий подшоҳликни ташлаб чиқишга мажбур қилган ўша мудҳиш

касаллик белгиларини топди: уйда уйқусизлик касали ҳукм сура бошлади.

Аёлнинг акаси Катауре Макондодадан тонгни кутмасданок чиқиб кетди. Виситасьон шу ерда қолди — у энди тақдирга тан берган, бедаво касалликдан қочиб қутулолмаслигини англаган эди: Виситасьоннинг ташвишини ҳеч ким тушунмади. «Ухламаймизми? Нима бўпти, қайтага яхши-да, — дерди мамнуният билан Хосе Аркадио Буэндиа. — Ҳаётдан кўпроқ нарса ундириш мумкин». Аммо Виситасьон унга бу хасталикнинг азоби уйқусизликкина эмас, аксинча, бедорликдан одамнинг бадани чарчоқ сезмаслиги, бу касалликнинг мудҳиш иллоти — иккинчи босқичи, яъни унутувчанлик ҳам борлигини тушунтирди. Уйқусизликка гирифтор бемор дастлаб болаликдаги воқеаларни, кейин нарсаларнинг номию уларнинг нима мақсадда қўлланишини эсидан чиқаради, сўнгра у одамларни ҳам танимай қолади ва ҳаттоки ўз-ўзини ҳам англолмайди ва ўтмишни унутган бундай кимса телбанамо бир ахволга тушади. Хосе Аркадио Буэндиа кула-кула, бу иримчи ҳиндулар тўқиб чиқарган латифаларнинг бири бўлса керак, деган хулосага келди. Лекин зийрак Урсула ҳар эҳтимолга қарши Ребекани болалардан ажратиб қўйди.

Орадан анча ўтиб, Виситасьон ваҳимаси бости-бости бўлаётган бир пайтда, Хосе Аркадио Буэндиа ярим кечаси ногаҳон кўрпада у ёндан-бу ёнга ағдариларкан, уйқуси кочди. Урсула ҳам мижжа қокмай ётарди, у эридан нега ухламаётганини сўраганида, эри: «Мен яна Пруденсио Агиляр ҳақида ўйлаяпман», деб жавоб қайтарди. Улар кечани бедор ўтказишди, лекин эрталаб ўзларини ниҳоятда тетик сезишди, шу сабаблими, тезда бемаъни тунни ёдларидан чиқаришди.

Аурелиано тун бўйи ухламай Урсуланинг туғилган кунига аталган тўғнавични тилла суви қоплаш билан лабораторияда ўтириб чиққан бўлса-да, тушлик пайтида ўзини яхши ҳис қилаётганини ажаблана-ажаблана айтиб берди. Бироқ орадан икки кун ўтгач, одатда Буэндиалар ухлайдиган вақт етгач, улардан ҳеч бири ухлай олишмас-да, ҳеч ким бу ғалати ҳолга эътибор бермади, ҳатто қарийб эллик соатдан бери кўз юммаганлари бирортасининг ҳаёлига ҳам келмади.

— Болалар ҳам бедор. Бу балои офат уйга кирган экан, ундан ҳеч ким қутулолмайди, — деди иримчи хинду хотин.

Оила буткул уйқусизлик касалига йўлиқди. Онаси-дан гиёҳларнинг шифобахш хусусиятларини ўрганган Урсула турли гиёҳлардан дорилар тайёрлаб, уйдагиларга ичирса-да, бари бир ҳеч ким ухлай олмас, кундузлари ўнгларида туш қўриб чиқишар эди. Улар юрартуридан беҳабар кимсалардай ўз хаёллари қолиб ҳаттоки бошқаларнинг хаёлида айланиб юрган шарпаларни ҳам яққол кўришарди. Гўё уй меҳмонлар билан тўладек эди. Емакхона бурчагидаги тебранма курсисида ўтирган Ребека хаёл сурар, кўз олдида пайдо бўлган ва унга бир томчи сувдек ўхшаб кетадиган, оқ матодан кўйлак, ёқасига тилла тўғнағич таққан одам унга атиргул тутарди. Унинг ёнидаги қўллари майин аёл гуллардан бирини олиб, Ребеканинг сочига қистирарди. Ребеканинг хаёлидан беҳабар Урсула бу иккови унинг ота-онаси эканлигини тушунди, лекин қанча уринмасин, уларни таний олмади ва илгарилари ҳам ҳеч қаерда учратмаганини туйди. Ана шу пайтда, уйда тайёрланаётган новвот, хўрозқандларни бозорга олиб кетишди — Хосе Аркадио буни билмай қолди ва бу бепарволик учун ўзини ўзи сўкиб юрди. Болалару катталар ғаройиб яшил хўрозқандларни, нимпушти балиқчалару сариқ отчаларни ҳузур қилиб сўрасўра ўзларига уйқусизлик касалини юктиришди ва ниҳоят, душанба куни сахармардонгача шаҳардаги бирорта одам ҳам ухлай олмади. Олдиниға бундан ҳеч ким ташвишланмади. Қайтаға кўпчилик қувонди, чунки ўшанда Макондода олиб борилаётган ишлар жуда кўп эди, вақт етишмасди. Одамларнинг шижоати боис, ҳамма юмушларни жуда қисқа фурсатда уддалашди ва сўнгра тонгги соат учларда ишсиз зерикиб, соатдан таралаётган оханглардаги зарбу садоларни ҳисоблай бошлашди. Чарчоқдан эмас, балки туш қўришни қўмсаб ухлашни истовчилар ўзларини ҳолдан тойдириш ниятида антиқа нарсаларни ўйлаб топишарди. Улар бир жойда тўпланишиб бетиним вақиллашишар, бирор-бир латифани ўн-йигирма марталаб қайтаришар, ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эса турли вариантларда айтишарди. Аниқроғи, шу эртак асосида ғаройиб ўйин ихтиро қилишганди. Бу —

макондоликларнинг чеки йўқ ўйинларидан бири эди. Даврабоши одамлардан: ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшитишни истайсизми, деб сўрар. улар «ха» деб жавоб беришса, у мен «ха» дейишни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтишинми-йўқми, деб сўраяпман, дерди, агар унга «йўқ» деб жавоб қайтаришса, у яна мен «йўқ»ни эмас, балки ахта оқ хўроз ҳақидаги эртакни эшитасизларми-йўқми, деб сўраяпман, дерди. Тўладан ҳеч ким чиқиб кетолмасди, чунки даврабоши уни тўхта-тиб, ахта оқ хўроз ҳақида эртак айтими-йўқми, дея сўроққа тутарди. Шу тариқа бу ҳол ҳар кеча бетиним такрорланар эди.

Юқумли уйқусизлик касали бутун шаҳарга тарқалганини англаган Хосе Аркадио Буэндиа тарадудланиб қолди, агрофдаги шаҳар ва қишлоқлардаги одамларга ҳам юкмасин, деган ниятда фикрли кишилар, оила бошлиқлари билан маслаҳатлашиб, ўзларича чора-тадбир топишди. Қай замонлар араблардан тўтиқушларга алмаштирилган, эчки шохларига осиб қўйилган қўнғироқчаларни ечишиб, Макондоға кираверишга илиб қўйишди: қоровулларнинг бақириб-чақиритишига, шаҳарга кирган одамларнинг қўлига ана шу қўнғироқчаларни тутқазिशарди. Улар Макондо қўчалари бўйлаб юришаркан, йўл-йўлакай бу қўнғироқчаларни чалишар, бу билан беморларни соғлом одам келаётганидан хабардор қилишар эди. Мусофирлар бу бахтсиз шаҳарда на овқат ейишлари, на сув ичишлари мумкин, негаки сув ва озиқ-овқат ҳам уйқусизлик оғуси билан захарланганди. Бундай чора-тадбирлар, ҳар қалай, касалликнинг шаҳардан ташқарига чиқишига йўл қўймасди. Бора-бора тақиқларга қўнғироқчан одамлар ниҳоят бу фавқулудда воқеани эсдан чиқаришди: ҳаёт яна изга тушди, ишлар яна илгаригидай борар ва ҳеч ким бу бефойда нарсани — уйқуни йўқотганидан ташвишга тушмас эди.

Аурелиано топган тадбир хотиранинг заифланишини бир оз тўхта-тиб, эслаб қолиш қувватини тиклашга ёрдам берди. У бу тадбирни тасодифан ўйлаб топди. Уйқусизлик азобини тортавериш пишиб кетган Аурелиано (у бу дарднинг илк қурбонларидан эди) анчадан бери заргарлик қиларди. Бир куни темирни яссилаш учун сандонча зарур бўлиб қолди ва у бу усқунанинг нима деб номла-

нишини эслолмади. Отаси «сандон дейилади» дея эслатди. Аурелиано шу сўзни қозғозга ёзиб, уни сандонга ёпиштириб қўйди. Энди у бу сўзни ҳеч қачон ёдидан чиқармаслигига ишонарди. Бу хотира тикланишининг илк белгиси эканини у хаёлигаям келтирмаганди. Бир неча кундан сўнг у лабораториядаги барча нарсаларнинг номини ниҳоятда машаққат билан эслайдиган бўлди. Шундан кейин буюмларнинг ҳар бирига тегишли лавҳача ёзиб, ёпиштириб чиқди, уларни ўқиган заҳоти бу ускуна нима мақсадда ишлагилишини билиб оларди. Отаси хотираси заифлашаётганидан, болалигидаги энг ҳаяжонли хотираларни ҳам эсидан чиқараётганлигидан шикоят қилганида, Аурелиано унга ўз услубини баён қилди. Хосе Аркадио Буэндиа бу тадбирни маъқуллаб, аввало уни ўз оиласига, сўнгра бутун шаҳарга жорий этди. У соқол чўтқачани сиёхга ботириб, уйдаги ҳар бир буюмга тегишли ёзувлар битди, яъни «стол», «стул», «эшик», «девор», «каравот», «қозон» дея ёзиб чиқди. Қўтонга бориб, у ердаги хайвонлару паррандалар ва ҳаттоки ўсимликларга ҳам «сигир», «эчки», «чўчка», «товуқ», «маниока», «маланка», «банан» деган лавҳачаларни илиб қўйди. Хотира йўқолишининг беҳисоб турларини оз-моз ўрганиб чиққан одамлар, гарчанд буюмларни ёзувларга қараб топиб олишсалар ҳам, бари бир бир куни бу буюмлардан нима мақсадда фойдаланиш кераклигини унутиб қўйжакларини тушунишди. Шундан сўнг вазият мураккаблашди. «Бу — сигир, уни ҳар куни эрталаб соғиб туриш зарур, сутни қаҳва билан аралаштириш учун қайнатиш керак, ана шунда сутли қаҳва тайёрлаш мумкин», дея сигир бўйнига осиб қўйилган ёзувга ўхшаш лавҳачалар макондоликларнинг хотирани сақлаб қолишга нечоқли уринганидан хабар беради. Улар ўзларидан узоқлашиб кетаётган ҳақиқатни ёзувлар ёрдамида бирмунча муддатга бўлса-да, асраш мақсадида ана шу тариқа кун кечришарди, аммо ҳарфларнинг маъноси эсларидан чиққач, бу ҳақиқат батамом йўқолиши муқаррар эди.

Шаҳарга кириш йўлида «Макондо» деган ёзув пайдо бўлди, марказий кўчага эса янада йирик ҳарфлар билан «Худо бор» деб ёзиб қўйишди. Ҳар бир хонадонда хотирадаги у ёки бу буюмларни ёки туйғуларни тиклашда ёрдам беришга хизмат қилувчи турли шартли белгилар

чизиб ташланганди. Аммо бу нарса асабларни мудом тараб тутишни, сабру бардошли бўлишни такозо қиларди, зотан, кўпчилик ўз тасавуридаги ҳақиқатга берилиб кетган, гарчанд бунинг унчалик нафи бўлмаса-да, бари бир, улар шу билан овунишар эди. Илгари қарталарга қараб келажакни айтиб берадиган, эндиликда эса қартага қараб ўтмиш хотираларини ёдга солишни ўрганиб олган Пилар Тернера бу товламачиликнинг шаҳарда кенг ёйилишига катта хисса қўшди. Унинг хийла-найранглари туфайли макондоликлар қарталарни ноаниқ ва бир-бирига зид тахминлари натижасида вужудга келган ғаройиб оламга кириб қолишди, бу оламда отангизни апрель ойида келган қорасоч эркак, онангизни эса чап қўлига тилла узук таккан бугдоймағиз аёл сифатида эслашар, тугилган кунингиз бўлса лаврада тўрғай сайраган сўнгги сешанба кунига тўғри келар эди. Бу машмашалар жонига теккан Хосе Аркадио Буэндиа хотира машинаси ясаб, бу ғафлат бандаларининг кўзини очиб қўйишга аҳд қилди; бу машина воситасида одамлар нафақат хотирани тиклашади, балки лўлилар кўрсатган ғаройиботларни ҳам эслашади, деб ўйларди у. Хотира машинаси ҳаётдан олинган барча тушунчалар йиғиндисининг ҳар куни такрорлаб туриш қонунига асосланган бўлиши керак эди. Хосе Аркадио Буэндиа бу ускунани чархига жойлашган одам дасталар орқали бошқариб турадиган айланма луғат сифатида тасаввур қилар, қисқа вақт ичида ҳаётга тааллуқли барча маълумотлар ҳалиги одамнинг кўз олдида гавдаланиши керак эди. Ихтирочи ўн тўрт мингга яқин лавҳачани тўлдирганида, водий йўлида уйқусизликка мубталолик белгиси — қўнғироқча осган, қорни қаппайган ғайриоддий бир чол пайдо бўлди: у жомадон юкланган, қора латта боғланган ғалтак аравани итариб келарди. У тўппа-тўғри Хосе Аркадио Буэндианинг уйига йўналди.

Эшикни очган Виситасьон чолни танимади. Аниқроғи, уни хотирасизлик гирдобига чўқаётган бу шаҳарда бирор нарса сотишнинг иложи йўқлигидан ҳали хабар топмаган бирор-бир савдогар, деб хаёл қилди. Мункиллаб қолган бу одам, товуши титроқ, қўллари қалтироқ бир нотавон бўлса-да, унинг одамлар ухлайдиган ва хо-

¹ Л а в р а — катта монастырь.

тираларини йўқотмаган оламдан келганлиги аён эди. Хосе Аркадио Буэндиа чолнинг олдига борганида, у меҳмонхонада ўтириб, эски қора шляпасини силтаганча, деворга осилган лавҳалардаги ёзувларни диққат ва ҳатто хайрохоҳлик билан ўқимокда эди. Хосе Аркадио Буэндиа бу одамни илгари танисам ҳам ҳозир эсимдан чиқариб қўймаганмиканман дея гумонсираб, у билан ниҳоятда куюк сўрашди. Аммо меҳмон унинг аҳволини дарҳол тушунди. Чол ўзини бу ердагилар шунчаки эмас, балки батамом, яъни ўлган кишиларни ёддан чиқаргандек мутлақо унутишганини сездди. У аллақандай буюмларга тўла жомадонини очиб, ичига сонсаноксиз шиша идишлар солинган кичкинагина жомадончани олди. Сўнгра хонадон сохибига ёқимли рангдаги суюқлик тўла идиш тутди, суюқликни ичгач, унинг хотираси уйғонди. Хосе Аркадио Буэндианинг кўзлари — ҳали у ўзини буюмлар устида ёзувлар битилган бу бесўнақай хонага тушиб қолганлигини англамай туриб, ҳали деворлардаги бу бежама, тутуриқсиз сўзларни уятдан қизариб-бўзариб ўқимай ва ҳатто ёрқин қувончдан порламай туриб — ғуссали ёшга тўлди ва меҳмонни таниди. Бу Мелькиадес эди.

Макондо хотира тикланганини байрам қилаётган пайтда Хосе Аркадио Буэндиа билан Мелькиадес кўришишди, эски дўстлик ришталарини яна боғлашди. Лўли шаҳарда қолажани билдирди. У ҳақиқатан ҳам нариги дунёга кетган бўлиб, танҳоликка бардош беролмасдан яна ёруғ оламга қайтганди. Жодугарлиги учун жабр тортган ва ҳамқавмларининг қахрига учраган Мелькиадес ҳали ажал қадами етмаган мана шу шаҳардан осуда бир маскан топиб, шу ерда сураткашлик қилиб яшаб юришга аҳд этди. Хосе Аркадио Буэндиа бундай ихтиро — сураткашлик тўғрисида ҳеч эшитмаганди. Аммо у ўзининг, оила аъзоларининг қалай бўлагига бир умрга муҳрланган, турли рангларда жилоланувчи тасвирини кўриб, хайратдан оғзи очилиб қолди. Хосе Аркадио Буэндианинг кулранг сочлари хурпайган, ёқаси мис тўғнағичли оҳорланган кўйлақда байрамона руҳда тушган, бир оз эскирган сурати ҳам худди ана шу даврга мансуб: Урсула суратни кўриб, ичаги узилиб куларкан, эрини «қўрқоқ генерал»га ўхшатди. Тўғриси айтганда, Мелькиадес

бу расми ишлаётганида — декабрнинг очиқ кунларидан бири эди — Хосе Аркадио Буэндиа ҳақиқатда ҳам кўрқоканди; у одамнинг акси қалай бўлагининг юзасига ўтиши хануз танасини бора-бора кемириб қўяди, деб ўйлаб васвасага тушган эди. Шуниси ажабланарлики, бу гал Урсула илмга ён босиб, эрининг миясидаги бемаъни фикр-ни сиқиб чиқарди. Урсула илмга рўй берган дилсиёхликларни ҳам унутиб, Мелькиадесни ўз хонадонидан олиб қолишга аҳд қилди. Лекин ўзи суратга тушишдан бош тортди, невараларимга кулги бўлишни истамайман, деди. Декабрнинг ўша тонгида Урсула болаларига энг яхши кийимларини кийгизди, уларнинг юзига упа суртди ва Мелькиадеснинг бежирим камераси олдида икки дақиқа кимирламай туришлари учун ҳар бирига бир қошиқдан калла шўрва ичирди. Яккаю ягона ҳисобланмиш ушбу оилавий суратда Амаранта билан Ребеканинг ўртасида турган Аурелиано қора костюм кийиб олган эди. У орадан талай йил ўтгач, девор ёнида ўзига ўқ узишларини кутганидагидек ҳорғин, аммо кўзлари тийрак ҳолда тасвирланган эди. Лекин йигитча ўшанда келгуси қисматидан беҳабар эди. У воҳага донғи кетган қўлигул заргар эди, холос. Эндиликда Мелькиадеснинг ҳам меҳмонхонасига айланган бу устахонада Аурелианонинг бор-йўклиги деярли билинмасди. Отаси билан лўли шишалару фотопластинкалар ювиладиган идишларнинг шақирлаши, кислоталарнинг тўкилиши ва бу ур-йикитда бромли кумушнинг исроф бўлганига ҳам эътибор бермай, Нострадамуснинг каромати хусусида бақириб-чақириб баҳслашиб турганда, Аурелиано ўзини гўёки бошқа бир оламда юргандай сезар эди. У ишнинг кўзини билиш бараварида бутун вужуди билан киришиб кетарди, шу боис ҳам тез орада Урсуланинг хўрозқандларини сотишдан келадиган ақчаларга нисбатан анча кўп пул топадиган бўлди. Ҳаммани бир нарса — нима сабабдан балоғатга етган бу эркакнинг ҳалигача аёллардан баҳраманд бўлмагани ажаблантирарди. Дарҳақиқат, Аурелиано ҳали хотин зотининг яқинига йўламаган эди.

Орадан бир неча ой ўтгач, Макондода яна ўша кекса дайди — ёши икки юзга яқинлашиб қолган Франсиско Одам пайдо бўлди. У илгарилари шаҳарга тез-тез ташриф буюриб, ўзи тўқиган қўшиқларни олиб келарди. Бу

қўшиқларда водийнинг Манаурагача элтувчи йўли бўйидаги шаҳар ва қишлоқларда содир бўлган барча воқеалар энг кичик тафсилотларигача хикоя қилинар, одамлар танишларига бирон-бир гап тайинламоқчи ёки оила-сидаги янгиликларни билдиришни истагася, Франсиско Одамга икки сентаво тўлашгани заҳотиёк, у ана шу хуш-хабарларни албатта ўз репертуарига киритар эди. Бир куни кечкурун қўшиқчидан ўғли тўғрисида бирор янгилик билиш умидида чиққан Урсула ногаҳон ундан ўз онасининг ўлганини эшитди. Қўшиқ тўқиш баҳсида шайтонни мағлубиятга учратгани учун Франсиско Одам деб ном олган бу кишининг асл исмини ҳеч ким билмасди, у Макондода уйқусизлик касали бошланганида ғойиб бўлган ва ҳозир яна Катаринонинг уйига келган эди. Одамлар унинг қўшиқларини тинглаш, дунё янгиликларини билиш мақсадида унинг ҳузурига ошиқардилар. Франсиско Одам семиз бир хотин билан келган эди. Аёл ўтирган тебранма курсини тўрт нафар ҳинду кўтариб олган; ёшгина мулат қиз эса қўлидаги соябони билан уни қуёшдан пана қилиб борарди. Бу сафар Аурелиано ҳам Катаринониқига йўл олди. Баҳайбат буқаламунга ўхшайдиган Франсиско Одам бир гуруҳ бекорчилар ўртасида ўтирарди. У, айтишларича, Гуайянада сэр Уолтер Рэлей¹нинг шаҳсан ўзи тақдим қилган эски аккордеонни чалганча, денгизнинг шўр сувидан ёрилиб кетган қатта товонлари билан куй мақомига монанд депсина-депсина чолларга хос дўрилдоқ товушда қўшиқ айтарди. Тўғрисидаги эшик орқали эркаклар негадир галма-гал нариги хонага кириб-чиқишар, эшик ёнидаги курсида ўтирган семиз аёл эса лом-мим демасдан қўлидаги елпиғичини силкитарди. Чеккасига қоғоз атиргул такиб олган Катарино шакарқамиш мусалласидан ичарди, у арзимаган нарсани баҳона қилиб эркакларга яқинлашарди-да, қўлини уларнинг ҳалиги жойларига теккизар эди. Ярим кечаси ҳаво чидаб бўлмайдиган даражада исиб кетди. Аурелиано ҳамма гапларни охиригача тинглади, аммо оиласига талаллуқли бир кизиқарли маълумот ололмади. Кетишга шайланаётганида, аёл уни имлаб ёнига чақирди.

¹ У о л т е р Р э л е й (1552–1618) — инглиз денгизчиси. У Шимолий ва Жанубий Америкага уюштирилган бир неча экспедицияларга раҳбарлик қилган.

— Сен ҳам кир, — деди у. — Бу фақат йигирма сентавога тушади, холос.

Аурелиано аёлнинг тиззасидаги финжонга танга ташлаб, нариги хонада ўзини нима қутаётганини хаёлига келтирмай, эшикни очди. Кўрпада кўкраклари итнинг эмчагига ўхшаган ширяланғоч мулат қизча ётарди. Аурелианога унинг олдига олтмиш уч нафар эркак кириб чиққанди. Шунча одамнинг ўпкасига кириб-чиққан, тер хиди аралашган ҳаво аллақандай қуюқ тусга кирган, балчикдай бадбўй эди. Қизча чойшабни йиғиштираркан, Аурелианодан унинг бир чеккасини ушлаб туришни илтимос қилди. Чойшаб жиққа ҳўл, каноп матодай оғир эди. Улар чойшабни икки томонидан ушлаганча бураб-бураб сувини сикишди, ундан ҳам тер оқди. Аурелиано бу ҳолнинг чексиз такрорланишини жудаям истарди. Ишқу зинонинг назарий жиҳатлари унга аён эсада, ҳозир тиззалари қалтираб, оёғида зўрға турарди. Ўринни тартибга келтиргач, унга ечинишни буюрган қизчага Аурелиано тутила-тутила: «Мени бу ерга киришга мажбур қилишди. Финжонга йигирма сентаво ташлагин, хонада узок қолиб кетмагин дейишди», дея изох беришига тушди. Қиз унинг ҳолатини тушунди. «Агар сен финжонга яна йигирма сентаво ташласанг, кўпроқ қолишинг мумкин», деди у астагина. Уятдан қизариб кетган Аурелиано кийимларини ечди, унга ўзининг яланғоч бадани акасининг яланғоч бадани олдида ҳеч нарса эмаслиги ҳақидаги фикр тинчлик бермасди. Қизнинг барча уринишларига қарамай у ўзини тобора лоқайд ва танҳо сезарди. «Мен яна йигирма сентаво ташлайман», дея ғўлдирадди у васвасага тушиб. Қиз унга миннатдорчилигини сассиз изҳор қилди. Унинг қобиргалари шундоққина терисини туртиб чиққан, орқаси қонгалаш эди. У ниҳоятда ҳориган, оғир-оғир нафас оларди. Қизча бундан икки йил аввал, Макондодан анча олис жойда, ухлашидан илгари шамни ўчиришни эсдан чиқариб қолдирган, уйғонганида атрофини аланга қоплаганди. Уни тарбиялаган бувиси иккови яшайдиган уй қуйиб, кул бўлган эди. Ўшандан бери бувиси уни шаҳар ва қишлоқлар бўйлаб олиб юрар, уйнинг товонини тўлаши учун йигирма сентавога эркакларга қўшар эди. Қизчанинг айтишича, у яна ўн йил давомида ҳар кечаси етмиш нафар эркак билан ётиши

керак, чунки уйнинг товонини тўланган ташқари йўл харажати, овқат пули бувисини қўтариб юривчи хиндуларга ҳам анчагина пул даркор экан. Қизга ҳатто қўлини ҳам теккизмаган Аурелиано, семиз аёл иккинчи бор эшикни тақиллатганида, қуйилиб келаётган кўз ёшларини зўрға тийганча хонадан чиқиб кетди. У кечаси билан ухлай олмади, қизча тақдири ҳақида узоқ ўйга толди. Аурелиано уни севиб қолган ва энди химоя қилишни истарди. Эрталаб қизчани бувисининг зулмидан қутқаришга, ундан ҳар кеч етмиш эркак оладиган лаззатни ўзи тотиш ниятида унга уйланишга аҳд қилди. Аммо у эрталаб соат ўнда Катаринониқига келганида, қизча Макондодан аллақачоноқ чиқиб кетган эди. Ўтган вақт йигитнинг қайноқ ва енгилтак ҳис-туйғусини бирмунча совитди, аммо унинг қалбида ушалмаган бир армон қаттиқ ўрнашиб қолди. У иш билан кўнглини овутиб юрди. Аурелиано ўзини аёл билан ётишга лаёқатсиз деб ҳисоблар ва бу шармандалигини ошкор қилмаслик учун энди бир умр аёл кўрмаган эркакдай сўққабош яшашга кўникиб қолганди. Мелькиадес фотопластинкаларга Макондодаги барча диққатга сазовор жойларининг тасвирини тушириб бўлгач, расмхона — устахонани хомхаёл Хосе Аркадио Буэндианинг ихтиёрига топширди; Хосе Аркадио Буэндиа дегерротипия ёрдамида худо борлигини илмий асосдан исботланга аҳд қилганди. Агар худо бўлса, уйи атрофида туширган тасвирларни бир-бирининг устига қоплаш натижасида, эртами-кечми, бари бир унинг суратини олишга ишонар, акс ҳолда, унинг мавжудлиги ҳақидаги фикрга бутунлай чек қўймоқчи эди. Мелькиадес Нострадамусни ўрганишга шўнғиб кетди. Ранги ўнғиган бахмал камзулини кийиб олиб, алмисоқдан қолган узуклар тақилган кичкина, худди чумчуқ панжасини эслатувчи қўллари билан қоғозга алланарсаларни ёзиб, ярим кечагача ўтирарди. Бир куни Макондонинг келажагига оид ваҳий келгандай бўлди. Макондо шаффоф ойнавандли катта-катта бинолардан иборат ажойиб шаҳар бўларкан, бу шаҳарда Буэндиа аждодларининг изи ҳам қолмас экан. «Бўлмағур гап, — дея газабланди Хосе Аркадио Буэндиа буни эшитиб. -- Бинолар ойнадан эмас, тушимда кўрганимдек, муздан қурилади. Буэндиа авлодлари унда тоабат яшашади». Урсула нуқул телбалар

тўпланган бу уйга заррача бўлса-да, соғлом фикр олиб киришга тиришарди. Энди у новвоту хўрозқандлар тайёрлабгина қолмасдан, яқинда қурдирган каттакон печда сава-сава нон, кўплаб пудинг, пирожное ва бисквит ҳам пиширар эди, буларни водий йўлига олиб чиқиб, атиги бир неча соатда сотиб юборишарди. Урсула, гарчанд оёғини узатиб дам оладиган ёшга етганига қарамай, тиним билмас, йилдан-йилга серҳаракат бўлиб борарди. Урсула қандолатчиликдан келаётган даромадга, омади юришганига берилиб кетгандики, ҳатто бир куни кечкурун хинду киз қозонга шакар солаётганида, деразадан ҳовлига хаёлчан боқаркан, кечки майин нурлар остида керги билан ниманидир тикаётган ёш ва чиройли икки қизга кўзи тушиб, уларни таний олмади. Улар Ребека билан Амаранта эди. Қизлар бувилари мотами муносабати билан роса уч йил кийиб юришган қора либосларини гулли қўйлақларга алмаштирганларидан тамомила ўзгариб кетишганди. (Айниқса, Ребека жуда сулув эди). Унинг бадани тиниқ, кўзлари катта-катта, босиқ эди, сеҳрли қўллари матога гул тасвирини гўёки ипсиз тушираётгандай туюларди. Ребекадан кичик Амаранта у қадар нозик бўлмаса-да, аммо марҳум бувидан туғма олижаноблик ва ўз қадрини билиш хиссини мерос қилиб олган эди. Отасидай бақувват бўлиб ўсаётган Аркадио уларнинг олдида болага ўхшарди.

Аркадио Аурелиано раҳбарлигида заргарлик билан шуғулланарди. Аурелиано ўқиш ва ёзишни ҳам ўргатганди. Урсула хонадони катта ёшдаги одамлар билан тўлиб-тошганини, болалари яқин ўртада оила қуришиб, увалижували бўлажақлари ва ўшанда уйлари уларга торлик қилиб қолиши туфайли уларнинг оилаларини алоҳида ажратиш лозим. Шунда у бир неча йиллар оғир меҳнат эвазига йиққан пулларини олиб, қурувчилар билан уйни кенгайтириш хусусида гаплашди. Уларга меҳмонларга аталган каттакон зал, оиланинг ўзи учун мўлжалланган салқин, шинам хона, ўн икки ўринли емакхона, тўққизта деразасиям ҳовлига қаратилган хобгоҳ, қуёш нурларидан пана, қирққулоқ ва бегонялар учун туваклар ва гулдонлар қўйишга мосланган узун галерея қуришни буюрди. Ошхонани иккита печ сиғадиган даражада кенгайтиришга, Пилар Тернера Хосе Аркадиога унинг кела-

жаги хусусида фол очган қазноқни бузиб, уйларида доимо керакли озиқ-овқат бўлиб туриши учун, унга икки баравар келадиган янги қазноқ қуришга ҳам бел боғлади. Ховлидаги катта каштан дарахти остига эса бири аёлларга, бошқаси эркакларга мўлжалланган иккита ҳаммом, орка тарафда кенг отхона, симтўр билан ўралган товухона, молхона қуришни, дайди қушларга бошпана — усти очик қафас қилишни ҳам режалаштирди. Гўёки эрининг жонсарақ фикрлари юқиб қолгандай, шижотга тўлиб-тошган Урсула уйларига келган ўнлаб вишт терувчилару дурадгорларга бўлажак хоналарнинг эшик-дезаларини қайси томонга ўрнатиш лозимлиги ва қуриш билан боғлиқ бошқа кўплаб муаммолар бўйича турлитуман маслаҳатлар берарди. Макондога асос солинганида қурилган бу эски уй сон-саноксиз ишчилар, қурилиш материаларию асбоб-ускуналар билан тўлиб-тошганди, ишчилар уй эгалари оёғи остида ўраллашиб юрганликларини хаёлларига ҳам келтирмас, аксинча, «бизга халакит қилманглар», дея уларга танбеҳ беришарди; суяк солинган қоп ҳар қадамда лоп этиб чиқиб қолар, қурувчилар устихонларнинг шақир-шуқуридан жиғибийрон бўлишарди. Сўнмаган оҳак ховури ва қайноқ мум ҳиди тўла бу тўполон ичида Макондо тарихида энг улкан уй пайдо бўлди. Кўпчилик хайратдан ёқа ушлади; бу уй қўшни уйлардан ҳам қўлами, ҳам меҳмоннавозлиги, ҳам салқинлиги билан ажралиб турарди. Хосе Аркадио Буэндианинг ўзи ҳам уй қай тарихида қурилганига кўпда тушунолмади, негаки у айни иш қизғин кезларда худонинг висолидан бахраманд бўлиш умидида тажриба ўтказарди. Айни шундай кунлардан бирида Урсула эрининг оромини бузди. У бино пештоқини ўзимиз истагандай оққа эмас, кўкка бўяшга фармон берилди, деб айтганида, янги уй битаёзган эди. Хосе Аркадио Буэндиа хотинининг гапларини тузукроқ англамади, сўнг у узатган фармонни қўлга олиб, фармойишчининг имзосини синчиклаб ўрганиб чиқди.

— Ким экан у одам? — деб сўради.

— Коррехидор, — деди хорғинликдан адойи тамом бўлган Урсула, — айтишларича, у бошлиғимиз экан, ҳукумат юборибди.

Дон Аполинар Москоте, яъни коррехидор, Макондо-

га ортиқча дабдабасиз, ими-жимиди кириб келди. Москоте савдогар араблардан бири қурган «Ёқуб меҳмонхонаси», дея ном олган қарвонсаройда тунади, эртасига эса Буэндиалар хонадонидан икки кўча наридаги, дезазалари кўчага қараган уйни ижарага олди. Москоте хонага Ёқубдан сотиб олган стол ва стулни жойлаштирди, деворга ўзи билан бирга олиб келган республика гербини илиб, эшикка «Коррехидор» деб ёзиб қўйди. Сўнг миллий озодлик қуни шарафига барча уйларнинг деворларини кўк рангга бўяш ҳақида илк фармойишини чиқарди.

Хосе Аркадио Буэндиа фармон нусхасини келтирганида коррехидор ўзининг камтаргина идорасига ўрнатилган гамакда тушки овқатдан сўнг дам олиб ётарди. «Шу қоғозни сиз ёзганмисиз?» деб сўради Хосе Аркадио Буэндиа. Ёши бир жойга бориб қолган, хушчакчак, аммо анча журъатсиз кўринадиган дон Аполинар Москоте, «Ҳа», дея жавоб қайтарди. «Нима ҳаққингиз бор бундай қилишга?» яна савол берди унга Хосе Аркадио Буэндиа.

Дон Аполинар Москоте стол тортмасидан аллақандай қоғоз чиқариб узатди. Қоғозда: «Ушбу шаҳарга коррехидор вазифасини бажариш учун юборилган», деган ёзув бор эди.

— Шаҳримизда ҳали ҳеч қачон қоғозлар ҳукмдорлик қилмаган, — дея хотиржам эътироз билдирди Хосе Аркадио Буэндиа. — Эсингизда тутингки, бизни тузатиш учун ҳеч ким даркор эмас, бизда тузатадиган ҳеч нима йўқ.

У яна ўша хотиржам ҳолда, товушини баландлатмасдан, дон Аполинар Москотега Макондони қай йўсинда барпо этганлари, йўллар қурганлари, қийналганларига қарамасдан ҳукуматни безовта қилмаганлари ҳақида батафсил гапириб, энди ҳукумат ҳам бизни ўз холимизга қўйсин, деб айтди. «Бизлар беозор одамлармиз, бизда хатто ҳали ҳеч ким ўз ажали билан ўлган эмас, — деди Хосе Аркадио Буэндиа. — Ўзингиз кўрдингиз, Макондода ханузгача қабристон йўқ». Йўқ, у ҳукуматдан шикоят қилмоқчи эмас, аксинча, ҳукумат шаҳарчининг тинчгина ривож топишига халақит бермаганидан гоёт хурсанд ва бундан кейин ҳам ана шундай бўлишини хоҳлайди, бинобарин, Макондони дуч келган бегона одам уларга буйруқ

беришлари учун бунёд этилмаган. Дон Аполинар Москоте кўпол момик курткасию рангдош оппоқ шимини кийгандан кейин ҳам, одамшавандалигини йўқотмади.

— Агар сиз шахримизда жўн фуқаро бўлиб қолишни истасангиз — бош устига, — дея гапини якунлади Хосе Аркадио Буэндиа, — Аммо сиз бу ерда тартибсизлик ўрнатмоқчи, одамларни ўз уйларини кўк рангга бўяшга мажбур қилмоқчи бўлсангиз, лаш-лушларингизни кўтариб, ортингизга қайтиб кетинг. Меънинг уйим масаласига келсак, у чинни каптардек оппоқ бўлади.

Дон Аполинар Москотенинг рангидан қони қочди. Хиёл ортга тисланиб, тишларини қахрли қисирлатганча:

— Эҳтиёт бўлинг, менда қурол бор! — деб огоҳлантирди.

Хосе Аркадио Буэндиа кутилмаганда яна ўша ёшлигидаги, отни бир уриб қулатишга қодир пайтидаги кучга тўлганини сезмай қолди. У дон Аполинар Москотени ёқасидан тутганича, ердан даст кўтарди.

— Одам ўлдириб виждонимга бир умр азоб бергандан кўра, тирик одамни бир неча дақиқа судраб юришни афзал кўрганымдан шундай қиялман, — деди у.

Ва у дон Аполинар Москотени ёқасидан кўтарганча кўчанинг ўртасига — Макондодан водийга қараб кетадиган йўлга чиқариб қўйди. Орадан бир ҳафта ўтгач, Москоте қуролланган олти нафар жулдурвоки солдатни бошлаб келди: хўкизлар қўшилган аравада эса унинг хотини, етти қизи ўтиришарди. Кейинроқ мебель, сандиқ ва уй анжомлари иккита аравада келди. Коррехидор тузукроқ бир уй топилгунича оила аъзоларини «Ёқуб меҳмонхонаси»га жойлаштирди ва яна идорасини очиб, эшик олдига икки соқчи қўйдирди. Макондо туб аҳолиси келгиндиларни хайдаб юборишга қатъий аҳд қилишди. Улар, келгиндиларни бадарға қилиш ишида бош-қош бўлар, деган умидда Хосе Аркадио Буэндианинг уйига бордилар. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа, дон Аполинар Москоте хотинию болаларини олиб келибди, эркак кишини бола-чақасининг кўз ўнгида шарманда қилсак ножоиз бўлади, деди, энди бу ишни тинч йўл билан ҳал қилиш лозим.

Хосе Аркадио Буэндиа ўғли Аурелианони ёнига олиб, коррехидорнинг уйига йўл олди. Энди Аурелиано мўйлов

қўйиб, овози ҳам озмунча салобат касб этган навқирон йигит эди. Кейинчалик, Аурелиано урушда қатнашганида ҳам унинг овози бошқаларникидан ажралиб турарди. Ота-бола қуролланмаган эса-да, соқчиларни писанд қилмай, коррехидорнинг идорасига киришди.

Дон Аполинар Москоте саросимага тушмади. У меҳмонларни идорага ногаҳон кириб қолган қизлари — онасига ўхшаш қорасоч, ўн олти ёшли Ампаро ва зумрад кўзли, эндигина тўққизга кираётган қўхликкина Ремедиос билан таништирди. Опа-сингиллар ғоят одобли экан. Ота-бола Буэндиалар кириб келган захотиёқ, уларниг ҳурмати учун жойларидан туриб, курси қўйиб беришди. Лекин меҳмонлар ўтиришга унамади.

— Майли, биродар, — деди Хосе Аркадио Буэндиа, — биз сизларга шахримизда қолишга ижозат берамиз, лекин эшик ёнида милтиқ кўтариб турган анави қароқчилардан чўчиганимиздан эмас, балки оилагизнинг иззатини ўйлаб шу қарорга келдик...

Дон Аполинар Москоте нимадир демоқчи эди, лекин Хосе Аркадио Буэндиа оғиз очишга имкон бермади.

— Аммо бизнинг икки шартимиз бор, — давом этди у — Биринчиси: ҳар бир одам ўз уйини ўзига ёққан рангга бўйяди, иккинчиси, солдатлар ҳозироқ Макондон тарк этишлари шарт. Шаҳардаги тартиб учун биз жавоб берамиз.

Коррехидор ўнг қўлини баланд кўтариб:

— Чин виждон сўзларингми бу? — деб сўради.

— Душман сўзи, — деди Хосе Аркадио Буэндиа кесатиб, сўнг ҳасрат билан қўшиб қўйди: — Бир нарса ни айтиб қўяйки, энди иккимиз умрбод душман бўлиб қоламиз.

Солдатлар ўша кечасиёқ шаҳарни тарк этишди. Орадан бир неча кун ўтгач, Хосе Аркадио Буэндиа коррехидорнинг оиласи учун қулай уй топди. Шу-шу, Аурелианодан бошқа ҳамма тинчланди. Коррехидорнинг кенжа қизи (гарчанд у ҳали кичкина қизалоқ бўлса-да) Ремедиоснинг сиймоси унинг қалби тўридан жой олиб, мудом азоблар эди. Бу хиссиёт унга мислсиз озор берарди.

Нақ чинни кабутарни эслагувчи уйнинг қуриб битказилиши катта базм билан нишонланди. Базм Ребека билан Амаранга бўй етиб қолганини сезган Урсуланинг

таклифига биноан уюштирилди. Очигини айтганда, ана шундай базм учун муносиб жой хозирлаш истаги янги уй қад кўтаришига сабаб бўлган эди. Урсула орзу-хавас мевасини тоттиш умидида, жонини жабборга бериб ишлар, ҳатто қандолатчилик ва новвойликдан тушган сармоясига, ҳали қурилиш битмай туриб, уйни безаш учун фаройиб ва қимматбаҳо жиҳозлар буюртма берган, буюртмалар орасида ажойиб янгилик — пианола ҳам бўлиб, Урсула бу харидидан шаҳардагилар лол қолиб, ёшларнинг дилини шод қиламан, деб ўйларди. Пианола бўлақлаб солинган қутиларни Вена мебелли, Богемия биллури, қимматбаҳо идиш-товоқлар, голланд газмолидан бўлган чойшаблар, турли бежирим чироқлар, кандиллар, гулдонлар ва гиламлар билан қўшиб олиб келишди. У ҳатто Савдо уйидагилар пианолани йиғиш, созлаш, чалишни ва олтига картон цилиндрга ёзилган замонавий куйлар оҳангига мос рақс тушишни ўргатиш учун ўз ҳисобларидан Пьетро Креспи исмли итальян устасини ҳам жўнатишган эди.

Пьетро Креспи малласоч ёш йигит эди. Макондоликлар шу чокқача бундай кўркем ва хушфёъл эркекни кўришмаган эди. У башанг кийинишни хуш кўрар, иссиқ пайтларда ҳам эгнидаги кумуш нақшли чарм нимчаси билан қора мовутдан тикилган камзулини ечмасди. Хонадон сохиблари билан деярли гаплашмас, меҳмонхонанинг эшигини қулфлаб олиб, қора терга ботганча, хафталаб ишлар, ўз ишига савдойилиги жиҳатидан заргарлик ишига ошуфта бўлмиш Аурелианодан қолишмасди. Бир куни эрталаб Пьетро Креспи меҳмонхона эшигини қулфлади, ҳеч кимни огоҳ этмасдан туриб, пианолага биринчи цилиндри ўрнатди ва шу заҳотиёқ болғаю мурватларнинг тарак-туруғи қайгадир чекиниб, нафис куй тарала бошлади. Ҳамма меҳмонхонага қараб югурди. Хосе Аркадио Буэндиани куйнинг нафислигидан кўра, ўз-ўзидан кўтарилиб тушаётган клавишлар хайратда қолдирди. У кўзга кўринмас ижрочини суратга тушириш максатида ҳатто хонага Мелькиадеснинг камерасини ўрнатди.

Ўша куни эрталаб итальян уста бутун оила даврасида попушта қилди. Хонага овқат келтириб турган Ребека билан Амаранта, юсуфмонанд бу одамнинг узук ҳам тақилмаган оқини бармоқлари билан пичоғу вилкани ишла-

тишига чўчинқираб боқишар эди. Пьетро Креспи кўшни хонада уларга рақс бўйича сабоқ бера бошлади. У қизларга жипс келмаган холда, метроном зарбларига мослаб турли муқомларни ўргатарди. Сабоқ пайти Урсула хонадан жилмас, бир чеккада азобланиб, қизларининг хулқ-атворини назорат қиларди. Пьетро Креспи рақсбоп туфли, жудаям тор ва башанг шим кийиб олганди. «Ташвишланыпсан, — дерди Хосе Аркадио Буэндиа хотинига. — Ахир унинг эркеклик сиёки йўқ-ку!» Аммо Урсула то Пьетро Креспи қизларни рақс тушишга ўргатиб бўлиб, Макондодан кетгунича «соқчилик» қилди. Кейин байрамга тайёргарлик бошланди. Урсула меҳмонларнинг рўйхатини тузиб чиқди, булар Макондога асос солганлар уларнинг барча зурёдлари эди. Шу пайтга қадар оталари номаълум яна икки ўғил тукқан Пилар Тернерагина меҳмонлар рўйхатига кирмади. Меҳмонларни танлашда табақчиликка йўл қўйилган бўлса-да, бари бир, дўстлик туйғулари ҳисобга олинган эди. Негаки, меҳмонга келувчилар Макондони барпо этиш билан яқунланган бу катта сафарга отланмасдан бурун ҳам Буэндиалар оиласининг дўстлари ҳисобланишарди, уларнинг ўғиллари билан неваралари болаликданок Аурелиано ва Аркадио билан дўст тутинишган, қизлари эса Ребека ва Амаранта билан чеварлик қилишга руҳсат олган дугоналари эди. Макондонинг беозор ҳукмдори Москоте қуруқ савлат тўкиб юрар, унинг бор-йўқ иши — ўзининг пуч ҳаменидан ёғоч ҳассали икки полициячини боқишдан иборат эди, холос. Қизлари рўзғор важхидан тикувчилик устахонасини очишди. Устахонада сунъий гуллар, гуайявадан турли ширинликлар тайёрланар, баъзан эса махсус буюртма асосида ишқий мактублар ҳам битилар эди. Қизлар камтар ва илтифотли, шаҳардаги энг гўзал қизлар тоифасига киришларию янги рақсларни қотириб ижро этишларига қарамай, бу базмга айтилганлар қаторига киришолмади.

Урсула, Амаранта ва Ребека жиҳозларни ўрнатиб, кумуш идишларни тозалалаб, атиргул ортилган қайикқа тушган қизлар тасвирларини бўм-бўш деворларга илтифотли маҳал, худо йўқлигига аниқ ишонч ҳосил қилиб, унинг васлидан умид узган Хосе Аркадио Буэндиа, пианоланинг сеҳри сирини билмоқ ниятида унинг ичак-чаво-

ғини ағдариб ташлаган эди. Хайрият, аллақаердан пайдо бўлган болталару болғачалар уюми олдида, гоҳ у, гоҳ бу симларни тортолмай гаранг бўлиб, ниҳоят, байрамга икки кун қолганида, пианолани бир амаллаб қайта тиклади. Ҳали Буэндиаларнинг хонадони ҳеч қачон бундай катта ташвишу тўс-тўполонни кўрмаган эди, аммо шунга қарамай, керосинли янги чироқлар белгиланган кун ва соатда ёндирилди. Ҳали хоналаридан қатрон ва лой ҳиди анқиб турган уйнинг эшиклари ланг очилди ва Макондо асосчиларининг болаларию неваралари қирққулок, бегония ўсувчи галерея, осудалик ҳукмрон хоналар, атиргулларнинг анвойи бўйи таралувчи боғ билан танишдилар, сўнгра меҳмонхонага, оқ чойшаб остига беркитилган ғаройиб мўъжиза олдида тўпланишди. Тараққий этган шаҳарларда кенг расм бўлган пианинони кўрганларнинг қизиқиши дарҳол сўнди, аммо пианола кўпроқ Урсуланинг ғазабини тоширди — Ребека билан Амаранта рақс тушушиб, базмни бошлаб беришлари учун цилиндрни пианолага ўрнатганида, пианола овоз чиқармади. Кўзлари ожиз, мункиллаб қолган Мелькиадес эски афсунгарлигини ишга солиб, пианолани тузатмоқчи бўлди ҳамки ҳеч бир натижа чиқмади. Ногаҳон Хосе Аркадио Буэндиа бу каттакон создан сирғалиб чиққан аллақандай детални силжитиб юборганида, пианоладан аллақандай товуш тарала бошлади: пианола олдинига хириллади, кейин эса куй овозлари аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Болғачалар таранг тортилган торларни жон-жаҳди билан савалаб, сўнгра бирин-кетин шиддат билан болтлардан ажралиб тушди. Аммо денгизни кидириб топиш мақсадида ўтиб бўлмас тоғ тизмаларини забт этган жасур йигирма икки одамнинг авлодлари пианоланинг ерда сочилиб ётган қисмларини хатлаб ўтишиб, жўнроқ, бўлса-да, эрталабгача базм қуришди.

Пьетро Креспи пианолани тузатиш учун яна Макондога қайтиб келди. Ребека билан Амаранта унга торларни тартибга келтиришда кўмаклашар, қоришиб кетган вальс ноталарини эшитиб, мириқиб кулишарди. Италиялик уста ўзини шу қадар одобли тутардики, буни кўриб Урсула уни назорат қилмай қўйди. Пьетро Креспи жўнаши шарафига зиёфат уюштирилди. Уста ўзи тиклаган пианола куйига Ребека билан ҳақиқий замонавий рақс

санъатини намойиш этишди, Аркадио билан Амаранта ҳам назоқат ва чакқонликда улардан қолишмади. Аммо эшик бўсағасида томошабинлар қуршовида турган Пиллар Тернера, Аркадионинг думбаси аёлларникига ўхшаб кетаркан, деган аёлнинг сочиға чанг солганидан сўнг, рақсни тўхтатишди. Вақт ярим тун бўлиб қолганди. Пьетро Креспи қалбларни ларзага соладиган нутқ сўзлаб хайрлашаркан, қайтиб келишга ваъда берди. Ребека уни остонагача кузатиб қўйди. Эшиклар беркитилиб чироқлар ўчирилгач, қиз хонасига кириб, хўрсиниб-хўрсиниб йиғлай бошлади. Йиғи бир неча кун давом этди, лекин бунинг сабабини ҳеч ким, ҳатто Амаранта ҳам билмасди. Ребеканинг «ичимдан топ»лиги уйдагиларга маълум эди. Қўринишдан хушчакчак Ребека одамови ва ҳадеганда дил ёрмайдиганлар тоифасидан эди. Эндиликда у оёқлари узун, бақувват ва хушрўй қизга айланган бўлса-да, Буэндиаларникига олиб келган ўз тебранма курсисида ўтиришни ёқтирарди; айтмоқчи курсини аллақачонок бир неча бор қайта-қайта тузатишган, унинг суянчиғи ҳам йўқ эди. Ребека шу ёшга етса-да, бармоқ сўриш одатини тарк этмаган эди. Шу одати боис, у баъзида ҳаммомга беркиниб олар, ухлаганда юзини деворга қартиб ётарди. Ёмғирли кечалари, бегониялар ўсувчи галереяда дугоналари билан газламага гул тикиб суҳбат қуриш махали гоҳида гапидан адашиб қолар, чунки боғнинг намхуш йўлкалари чувалчанглар лойдан ясаган дўнгликларга тикилгач, оғзи бир умр эсдан чиқмайдиган ўша тахир кесак таъминини қўмсай бошларди. Гап шундаки, Ребека йиғлай бошлаганида, бир вақтлар апельсин шарбати ва равоч ёрдамида йўқотилиб юборилган бемаъни одати қайтадан кўзирди.

Ребека яна кесак ея бошлади. Даставвал у атайлаб эмас, тупрокнинг бемаза таъми дардимга малҳам берар, деган хаёлда шундай қилган эди. Ўшанда оғзидаги кесакни туфлаб ташлади. Лекин қўмсаш дардига чидолмади ва аста-секин эски кўйига тушиб кесак ея бошлади. У чўнтагига бир сиким тупроқ солганча, дугоналарига янгича қавикни ўргатар экан, кесак ейишга мутлақо арзимайдиган эркаклар ҳақида гаплашарди. Ребека қизлардан яширинча чимдимлаб-чимдимлаб, чўнтагидаги тупрокни еб тугатарди. Назарида, бу тупроқ чимдимлари

мухаббатга лойик эркакни маълум даражада яқинлаштиргандай бўлар, гўёки унинг юмшоқ этикларининг изи тушиб қолган бу тупроқ Ребеканинг вужудига ўша эркак конининг хароратини ўтказар, тупроқнинг оғизни куйдирувчи таъми юрагига таскин берарди. Бир куни кечкурун Ампаро Москоте уларнинг янги уйлари кўришга рухсат сўраб қолди. Амаранга билан Ребека кўкқисдан ташриф буюрган меҳмонни, уялганлариданми, ишқилиб, совук ва расмий кутиб олишди. Улар коррехидорнинг катта қизларига хоналарни кўрсатишди, пианола қўйиб беришди, лимонад ва печенье билан сийлашди. Ампаро ўзини шунчалар одобли тутдики, қизлар тугул, сал кечкиброк кирган Урсулада ҳам яхши таассурот қолдирди. Икки соатлардан сўнг, яъни суҳбат адоғига ета бошлаганида, Амарантанинг хаёли нима биландир банд бўлганидан фойдаланиб, Ампаро Ребекага мактуб тутказди. Ребеканинг кўзлари конверт устидаги «Донья Ребека Буэндиа» деган ёзувни илғади. Ребеканинг фамилияси унга таниш бўлган ўша чиройли имлода, ўша яшил сиёҳда ёзилган эди. Ребека хатни корсажига яшириб қўйди ва Ампаро Москотега чексиз миннатдорчилик хисси билан тикилдиди, кўзларидан Ампаро билан умрининг охиригача яқин сирдош бўлишга тайёрлигини уқиш мумкин эди.

Ампаро Москоте билан Ребека Буэндианинг дўстлиги Аурелиано қалбидаги умидни янгиледи. Кичкина Ремедиос ўйи унга ҳамон азоб берар, аммо қизчани кўришга имкон тополмасди. Дўстлари Магнифико Висбал ва Херинельдо Маркес — Макондога асос солган одамнинг ўғиллари билан шахар бўйлаб сайр қиларкан, чанқок кўзлари тикув устахонасидан Ремедиосни қидирар, лекин устахонада фақатгина унинг опаларига дуч келарди, холос. Ампаро Москотенинг ҳар бир ташрифи йигит учун байрамга айланарди. «Ремедиос опаси билан албатта келади, — дея Аурелиано ўзига ўзи пичирларди, — албатта келади». Бу гапларни шу қадар комил ишонч ила такрорлардики, бир куни кечкурун устахонада тилла балиқча ясаётганида, тўсатдан Ремедиос ўзининг даъватига жавоб берганини ҳис қилди. Ва ҳақиқатан ҳам, орадан сал вақт ўтгач, қулоғига ёш қизчанинг овози чалинди. Ва у бошини кўтардию эшик олдида турган пуш-

ти қўйлақ, оқ туфлили қизчага кўзи тушиб, юраги қўркувдан музлаб қолаёзди.

— Уёққа кириш мумкин эмас, Ремедиос! — дея қичқирди синглисига Ампаро Москоте галереядан туриб. — Устага халал берма.

Аммо Аурелиано, қизча ҳали опаси айтган гапни уқиб олишга улгурмаёқ, унга занжирга осилган олтин балиқчани кўрсатиб:

— Майли, киравер, — деди.

Ремедиос ичкари кириб нимадир сўради, лекин Аурелианонинг тўсатдан томоғи бўғилиб, бир нарса деёлмади. У зумрад кўзли оппоққина қизчанинг умрбод шу ерда қолишини истади, токи Ремедиос кетмаса, уни худди отасига мурожаат қилаётгандек хурмат билан «синьор» деб чақирверса... Бурчакдаги стол ёнида ўтириб, ўқилиши қийин алламбалоларни ёзаётган Мелькиадес хозир Аурелианонинг кўзига балодек кўринди. Йигит эса чўчиди, устахонадан шоша-пиша чиқиб кетди. Ўша кеч Аурелианонинг сабрига путур етди, ишини йиғиштириб қўйиб, хаёлан Ремедиосни қўп бора чорлади. Лекин қизча энди унинг даъватини жавобсиз қолдирарди. Аурелиано уни опаларининг устахонадан, пардалари туширилган уйларида, отасининг идорасида қидирар, лекин қизчани фақат ўз қалбидагина учратар ва бу сиймо ёлғизликдан қийналган юрагига озгина бўлса-да таскин берарди. У энди кун бўйи меҳмонхонадан чиқмас, Ребекага қўшилиб, пианола вальсини тинглар эди. Ребека куйни Пьетро Креспи ракс тушишга ўргатган чоғда янграгани учун, Аурелиано бўлса, ҳамма нарса, ҳатто музика ҳам унга гўзал Ремедиосини эслатгани учун тинглар эди.

Хонадон севги хисларига тўлиб-тошди. Аурелиано ўз севгисини на боши, на охири бўлган шеърларига тўқарди. Шеърларни Мелькиадес совға қилган дағал қоғозларга, ҳаммом деворларига ва ҳатто кўлларининг терисига ҳам ёза бошлади. Шеърларнинг барчасида Ремедиос ё пешинги уйқуда, ё осуда атиргуллар орасида ёки нон хиди анқиётган ёруғ тонг палласида тасвирланарди.

Ребека дераза ёнида чеварлик қиларкан, ҳар куни соат тўртда ўз севгилисини интиқ кутарди. У хат-хабар ташувчи хачир Макондога ойига икки марта келишини яхши биларди, лекин бари бир уни кунора пойлар, по-

чтачи келадиган кунини адаштириб, муддатидан илгари пайдо бўлармикин, деб умид қиларди. Лекин умиди оқланмади: хачир минган почтачи доимо белгиланган муддатда келаверди. Фуссадан адои-тамом бўлган Ребека ярим кечаси бокка чиқиб, гўёки ўзини ўлдиришга аҳд қилган одамдек, бахтиқаролигида йиғлай-йиғлай, майда чиғаноқлар парчалари милкларини қонатганига эътибор бермасдан каппалаб-каппалаб тупроқ ея бошлади. Эрталабгача унинг кўнгли айниб чиқди. У жонсарақ бир холга тушиб, ақду хушини йўқотди ва бир тун алаҳлаган маҳали юрагидаги сирни беҳаёларча ошкор қилди. Урсула даргазаб бўлди, сандикнинг қулфини бузиб, тубидан пуштиранг тасма билан боғланган ва атиргул хиди анқувчи ўн олтига хат, эски китобларнинг варақлари орасида сақланган барг ва гул қолдиқлари, шунингдек қуритилган, сал тегилса кукунга айланадиган капалакларни топди.

Ребеканинг дардини биргина Аурелиано тушунарди. Урсула қизни сўроққа тутган ўша кечаси Аурелиано дўстлари Макнифико Висбал ва Херинельдо Маркес билан Катаринонинг ишратхонасига йўл олди. Эндиликда ушбу муассаса хийла кенгайган бўлиб, ён тарафда қурилган янги галереянинг тахта девор билан ажратилган каталакдай хоналарида танларидан сўлғин гул хиди келган бахтсиз аёллар истиқомат қилишарди. Аккордеончи ва ноғорачилар ансамбли бир неча йилдан бери Макондога келмай қўйган Франсиско Одамнинг қўшиқларини ижро этишарди. Уч ошна шакарқамиш мусалласи буюришди. Аурелианога тенгдош бўлса-да, унча-мунчасини кўриб, қирриқ бўлиб қолган Магнифико ва Херинельдо, тиззаларига ўтириб олган аёллар билан шошилмай вино си-миришарди. Тилла тишли сўлғин бир аёл Аурелианони эркататмоқчи бўлди. Аммо у аёлни итариб ташлади. Йигит кўп ичгани сайин, Ремедиосни шунча кўп эслаётганини пайқади. Лекин хотирот азоби ҳам сусайгандай эди. Кейин Аурелиано қайгадир сузиб кетди. Бу хол қандай юз берганини ўзиям сезмай қолди. Назарида, дўстлари ҳам, аёллар ҳам хира туман узра парвоз этишарди. Бир маҳал Катарино қўлини унинг елкасига қўйиб: «Соат ўн бирга яқинлашиб қолди», деди. Аурелиано ўгирилиб, аёлнинг юзидаги қип-қизил доғларни, қулогига қистрилган сунъий гулни кўрди ва худди уйқусизлик касали

авж олган пайтидагидек, яна хотирасидан айрилди. Эрталаб, ўзини нотаниш бир хонада кўрди — рўпарасида яланғоч, сочлари тўзғиб кетган Пилар Тернера қўлида чирок тутганча йигитга хайратланиб боқарди:

— Аурелиано!

Аурелиано ўзига келиб, бошини кўтарди. У бу ерга қандай келиб қолганини билмасди, аммо нима мақсадда келганини яхши эсларди; чунки у ҳали болалик чоғида-ноқ бу истагини юрагининг туб-тубида яшириб юрарди.

— Мен сиз билан ётгани келдим, — деди йигит.

Аурелианонинг кийимлари лой ва сафрога беланган эди. Ўшанда икки кенжатоё ўғилчаси билан яшайдиган Пилар Тернера бошқа ҳеч нарса сўрамади. Тўшакка бошлаб келди, ҳўл латга билан юзини артди, ечинтириди, ўзи ҳам ечиниб, ўғиллари уйғониб қолган тақдирда кўзлари тушмаслиги учун пашшахонани туширди. Пилар Тернера ўзи она қишлоғида айрилган ошиғини, тани қайтиб келамиз дея ваъда бериб кетган бевафо ва қарталарнинг фолига тушиб, хануз уйга келиш йўлини тополмаётган сон-саноксиз эркакларни қутавериш чарчаган эди. Интиқликдан терисига ажинлар тушди, кўкракларини осилиб қолди, юрагидаги ўт сўнди. Пилар Тернера қоронғиликда Аурелианони топиб, қорнига қўлини қўйди ва оналарча меҳрибонлик билан бўйнидан ўпди. «Бечора миттигинам», дея пичирлади. Аурелиано титраб кетди. У ғамнинг қояли қирғоқларидан ҳеч бир шошилмай ишонч билан нари суза бошлади. Йўлга тушатуриб, Аурелиано йиғлаб юборди. Дастлаб, беихтиёр равишда узук-узук пиқиллади, сўнграқ ёшлари селдай ёпирилиб кела бошлади ва у ичида мадда бойлаб ётган бир шиш ёрилганини ҳис қилди. Аёл унинг сочларини силаб, то Аурелиано юкидан халос бўлгунча кутди. Кейин Пилар Тернера: «Ким у қиз?» деб сўради. Аурелиано қизнинг қимлигини айтди. Аёл секингина қулиб юборди; унинг қулгиси каптарларни ҳам хуркитиб юборарди, энди эса уйқудаги болаларни уйғотишга ожиз эди. «Қайлиғингга ниғалик қилишинг керак», деб хазиллашди. Аммо йигит унинг хазили замирида чуқур ҳамдардлик борлигини тушунди. У юрагини бир неча ойдан бери босиб ётган оғир ғам тошини хонада қолдириб чиқаётганида, Пилар Тернера ногахон ваъда берди:

— Мен ўша қизча билан гаплашаман. Мана, кўрасан, уни сенга нақ таксимчага солиб қўлингга тутқазаман.

У ўз ваъдасини бажарди-ю, аммо hozир бунинг мавриди эмасди. Буэндиалар хонадони олдинги тинчлигини йўқотган эди. Ребеканинг севги сири ошкор бўлгандан кейин кўп ўтмай, Амарантани тўсатдан «безгак» тутиб қолди. У жавобсиз муҳаббат тивига дучор бўлган эди. Амаранта ҳаммомга беркиниб олиб, қайноқ муҳаббатини хатга солар, аммо мактубларни жўнатмасдан, сандик тубига яшириб қўярди. Иккала бемор қизга қараш Урсулани жудаям толиктирарди. Амарантанинг тушқунлиги сабабини минг бор айёрлик қилиб ҳам билолмади. Ахийри, Урсула сандик қулфини бузиб, пуштиранг тасма билан танғиланган, нилуфарлар хиди тутган, устига томган кўзёшлари хали қуримаган хатларни топди. Хатлар Пьетро Креспи номига битилган эди. Урсула ғазабдан йиғлади, пианола харид қилиш хаёлига келган ўша кунни беомон ларғнатлади. У тикиш ишларини тақиқлаб, ўликсиз бўлса-да, мотамга ўхшаш бир ҳолат эълон қилди. Мотам то қизлар муҳаббатларидан воз кечишгунча давом этиши керак эди. Пьетро Креспига муносабатни ўзгартириб, унинг, усталик санъатини мақташга ўтган Хосе Аркадио Буэндианинг аралашувидан ҳам наф чиқмади. Ана шу воқеалар туфайли, Пилар Тернера Аурелианога Ремедиос унга тегишга қўнганини хабар қилганида, йигит хушxabар ота-оналарининг ғамига ғам қўшишини тушунса-да, гунохни бўйнига олди. Расмий музокара учун меҳмонхонага чакирилган Хосе Аркадио Буэндиа билан Урсула ўвилларининг аҳду қарорининг сабр билан тинглашди. Лекин Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келиннинг номини эшитди-ю, ғазабдан қизариб кетди. «Нима, ақлдан оздингми? — деб бақирди у. — Атрофда шунча гўзал қизлар турганда, келиб-келиб душманимизнинг кизини танлайсанми?!» Урсула эса ўғлининг қарорини маъқуллади. У, Москоте етти қизининг ҳам хусн-жамоли, меҳнатсеварлиги, камтарлиги, одоб-ахлоқи менга ёқади, танлаб тўғри қилибсан, дея ўғлини мақтади. Хотинининг бу гапидан кейин ноилож розилик билдирган Хосе Аркадио Буэндиа Ребека Пьетро Креспини эр қилади, Урсула ишдан бир оз бўшагач, Амарантани вилоятнинг марказий шахрига олиб боради, деган шарт қўйди.

Эхтимолки, саёҳат ва иқлим Амарантанинг юрагидаги ишқ ўтини совутар. Бу ҳақда хабар топган Ребека дарҳол тузалиб, қайлиғига қувончли мактуб ёзди, уни ота-онасининг тасдиғидан ўтказиб, почтага шахсан ўзи олиб борди. Амаранта гўёки катталарнинг қарорига рози бўлиб кўринса-да, ичида, Ребека Пьетро Креспига фақат мен ўлганимдан кейин тегади, деб онт ичди.

Келаси шанба Хосе Аркадио Буэндиа котирма ёқали, қора мовут костюм, базм куни сотиб олган юмшоқ чарм этигини кийиб, Ремедиос Москотега совчи бўлиб борди. Кутилмаган бу мухтарам меҳмонни кўриб, коррехидор билан рафиқаси қувониш билан баробар ташвишга ҳам тушишди, чунки унинг нима муддаода келганини билишмасди. Мақсад айтилгач, улар Хосе Аркадио Буэндиа бўлажак келиннинг исмини алмаштириб юборган бўлса керак, деб ўйлашди. Хосе Аркадио Буэндиага хатосини англитиш учун Москотенинг хотини нариги хонада ухлаб ётган Ремедиосини қўлида кўтариб, меҳмонхонага олиб келди. Қизча хали уйқудан батамом уйғонмаган эди. Ремедиосдан, «Ростдан ҳам эрга тегишни истайсанми?» деб сўрашганида, у хиқиллаб, «Уйқумга халакит бермасликларингни истайман», деди. Хосе Аркадио Буэндиа, эр-хотин Москотеларнинг шубҳаси бежиз эмаслигини тушуниб, ўғлининг мақсадини аниқроқ билиб келгани уйига кетди. У яна қайтиб келгунича эр-хотин бу қувончли воқеага ярашиғли янгли либосларини кийиб, меҳмонхонани тартибга солишган, гулдонларга янги узилган гулларни қўйишган, катта қизларини чақиритишган ҳам эди. Ҳам ноқулай вазият, ҳам дағал ёқаси унга беҳад азоб бераётган Хосе Аркадио Буэндиа ўғли ҳақиқатан ҳам Ремедиосни танлаганини амаллаб маълум қилди. «Ахир, бу ақлдан эмас-ку! — деди руҳи тушиб дон Аполинер Москоте. — Ўша гўдақдан бошқа яна олти қизимиз бор, уларнинг ҳар бири бўй етиб қолган ва ҳар бири сизнинг ўғлингиздек жиддий, меҳнаткаш кабалерога хотин бўлишга жон-жон деб қўнади. Аурелианонгиз бўлса хали ўрнини ҳўллаб қўядиган қизалоқни танлабди». Кўҳликкина, кўзлари ғам-ғуссага тўлган, ҳаракатлари суст Москоте хоним эрини қўполликда айблади. Дастурхонга мева шарбати тортилгач, эр-хотин Аурелианонинг қатъиятидан кўнғиллари ийиб, ахийри оқ фотиҳа бердилар. Москоте

хоним яна бир нарсани: бўлажак қудам Урсула билан холи гаплашсам, дея илтимос қиди. Урсула бу илтимосни эшитиб, аввалига, совчилик эркакларнинг иши, арашиб нима қиламан, деб тўнғиллади, лекин, бари бир, синчковлиги устун чиқди — эртаси кунийёқ хаяжонланиб, хиёл чўчинкириб, Москотеларнинг уйига йўл олди. Ярим соат ўтмаёқ қайтиб келиб, ҳали Ремедиос балоғатга етмагани хабарини келтирди. Аурелиано бу важ унга тўсқинлик қилолмаслигини айтди. У Ремедиосни жуда кўп кутганди, энди эса балоғатга етгунча кутишга тайёрлигини билдирди.

Қайта тикланаётган тинч ҳаёт окимини Мелькиадеснинг ўлими бузди. Чолнинг куни битгани ҳаммага аён эди, лекин унинг қазо тафсилоти хайратга солди. Макондога қайтиб келганидан бир неча ой ўтгач, Мелькиадес жуда тез қарий бошладики, у тез орада шунчаки соядай бемақсад кезиб юрадиган, саодатли дамларини баланд овозда зикр этувчи мункиллаган чолга айландиқолди. Одатда бундай чоллар билан бировнинг иши бўлмайди, кунларнинг бирида эрталаб тўшақда ўлик ҳолда кўриб қолмагунича ҳеч ким эсга ҳам олмайди. Илгари дагерротипия ва Нострадамус кароматларига қизиқиб қолган Хосе Аркадио Буэндиа энди ўзи Мелькиадесга ёрдам бериб юрарди. Аммо кейин уни кўпинча якка қолдирадиган бўлди, негаки, энди чол билан гаплашиш кунданкунга огирлашиб борарди. Кўр ва гаранг Мелькиадес, суҳбатдошларини ўн йиллар олдин билган одамлари билан алмаштирар, саволларга эса турли тиллар қоришиғи бўлмиш аллақандай тушунарсиз лахжада жавоб қайтарарди. Хоналар бўйлаб кезаркан, сезиш қобилияти кучли бўлгани учунми, ишқилиб, учраган буюмларни чаққон айланиб ўтар, лекин, бари бир ҳар гал кўллари билан ҳавони пайпаслагани-пайпаслаган эди. Мелькиадес бир куни каравоти ёнидаги сувли стакандаги сунъий тишларини унутиб қўйди ва шу-шу уларни ҳеч қачон стакандан қайта олмади.

Уйни кенгайтиришга аҳд қилган Урсула, шовқин-сурондан нарироқ бўлсин деб, Аурелианонинг устахонаси ёнидан Мелькиадес учун кенг ва ёруғ бўлма қурдирди, сўнг у ерга жавонлар ўрнатиб чолнинг чапг босиб, куя тушган қоғозларини, сунъий тишлар солинган стаканини

(эндиликда бу идишда сарғиш гулли сув ўтлари томир ота бошлаган эди) шахсан ўзи элтиб қўйди. Бўлма Мелькиадесга маъқул тушди, шекилли, у ҳатто емакхонагаям чиқмай қўйди. Уни фақатгина Аурелианонинг устахонасида учратиш мумкин эди. Лўли устахонада соатлаб ўтириб, патир қатламидай мўрт бўлиб қолган пергаментларга ўзининг сирли фикрларини ёзарди. Чол устахонада тамадди ҳам қиларди. Виситасьон унга ҳар куни икки маҳал овқат олиб борарди. Бироқ сўнгги дамлар чолнинг иштаҳаси бўғилган, нуқул сабзавот ер, натижада жудаям ҳолсизланиб қолган эди. Эгнидан тушмайдиган нимчасию баданларигача юпка ва майин моғор қоплаган эди. Аурелиано шеър битиш билан машғул бўлиб, охири лўлининг бор-йўқлигига эътибор бермай қўйди, лекин бир куни Мелькиадеснинг ғўлдирашидан нимадир уққандек бўлди. Аурелиано унинг минғир-минғирдан, аввало, худди болғачанинг зарбидек қайта-қайта зикр этилган «кеча-кундуз баравар», кеча-кундуз баравар» деган гапни ва яна Александр фон Гумбольдтнинг номини ажратди. Аурелианога заргарликда ёрдамга келган Аркадио чол билан сал-пал тил топишга муваффақ бўлди. Мелькиадес унинг суҳбатига монелик қилмас, гоҳо ўзи ҳам битта-иккита испанча сўз айтар, лекин одатда бу сўзларнинг айни кун воқеаларига мутлақо алоқаси йўқ эди. Бир куни кечаси лўли тамоман тинчини йўқотди. Ордан кўп йиллар ўтиб, девор остида ўзини отишларини кутиб турган Аркадио, Мелькиадес аъзои бадани қалт-қалт титраб, ўзининг сирли ёзувларидан бир неча варғини ўқиб берганини эслайди; албатта, у чолнинг ёзувларини тушунмаганди, аммо қироат билан ўқилган бу ёзувлар ўшанда Аркадиога гўё Рим папасининг куйга солинган номлари янглиғ туюлган эди. Ўқишни тугатгач, кўп вақтлардан бери ақалли жилмаймаган Мелкиадес бирдан кулди, сўнг испанчалаб: «Мен ўлганимдан сўнг хонамда уч кун симоб қайнатилсин», деди. Аркадио бу гапни отасига етказди. Хосе Аркадио Буэндиа чолдан таъбир сўраганида, лўли лўндагина қилиб: «Мен мангуликка эришдим», дея жавоб берди. Нафаси бадбўйлашиб қолган Мелькиадесни Аркадио пайшанба кунлари эрталаб дарёга чўмилишга элтарди. Мелькиадес болалар билан сувга тушар, кўр бўлса ҳамки, атрофини кўриб-билиб

тургандай, дарёнинг чуқурроқ хавфли жойларига мутлақо йўламасди. «Бизлар ҳаммамиз сувдан пайдо бўлганмиз», деди у бир куни. Вақт ўтар, чол эса ўша базм кечаси — пианолани тузатишга уринишган оқшомдан бери уй остонасини хатламаган, ўзининг кичик бўлмасида яшар, уни қўлтиғига дастрўмол ва сочиқ қистириб, Аркадио билан дарёга борадиган пайшанба кунлари учратишарди, холос. Пайшанба кунларининг бирида Аркадио уни чўмилишга таклиф қилганида, Мелькиадес: «Мен Сингапур ботқоқликларида безгақдан ўлдим», дея пичирлаётганини ногахон эшитиб қолди. Мелькиадес дарёнинг ҳар галги ўзи чўмиладиган жойига эмас, мутлақо бошқа жойга тушди ва уни эртасига эрталаб бир неча чақирим наридан топишди; лўлининг жасади бурумдаги саёз жойда ётар, қорнига бир бўлак товук тезаги ёпишиб қолган эди. Лўли вафотига ҳатто ўз отасининг вафотидан кўпроқ куйинган Урсуланинг эътирозига қарамай, Хосе Аркадио Буэндиа жасадни кўмишни тақиқлади. «Мелькиадес ўлмаган, у умрбоқийлик формуласини кашф қилди», деди. Темирчилик ўчоғига ўт қалаб устига симоб солинган қозонни ўрнатди. Ўчоқ ёнидаги жасад бора-бора кўм-кўк пуфакчалар билан қопланди. Дон Аполинар Москоте Хосе Аркадио Буэндиага, дафн этилмаган жасад атрофдаги одамлар совлиғига таҳдид тундиради, деб эслатишга уринди. «Ҳеч нарса бўлмайди, ахир, у тирик-ку», эътироз билдирди Хосе Аркадио Буэндиа. У симобни роса етмиш икки соат давомида қайнатди. Энди мурда оқ-кўкиш тупроқ рангига кириб, устини қоплаган пуфакчалар секин-секин ёрила бошлади. Уйни ёмон ҳид тутиб кетди. Ана шундагина Аркадио Буэндиа уни дафн этишларига рухсат берди, аммо бу маросимни номига эмас, балки Макондонинг буюк валинеъматига ярашиқли иззат-икром билан ўтказишни талаб қилди. Мелькиадесни кўмиш шаҳардаги биринчи ва энг гавжум маросимга айланди, иккинчи бор эса, орадан юз йил ўтгач, Катта Онанинг дафн маросимидагина шунча одам иштирок этади, холос. Лўлининг жасадини қабристон учун ажратилган ўтлоқ ўртасига кўмиб, қабр тошига у ҳақда одамлар билишадиган ягона нарса — «Мелькиадес» деган исм ёзиб қўйилди. Кейин, удумларига кўра, ҳаммалари тўққиз оқшом ухлашмади. Одамлар қаҳва ичиш ёки латифа

эшитиш учун Буэндиаалар ҳовлисига тўпланишарди. Талотўпдан фойдаланган Амаранта қулай фурсат топиб, Пьетро Креспига ўз севгисини изҳор қилди. Ребека бундан бир неча ҳафта бурун Креспига унаштирилган ва ҳозирда куёв бир вақтлар араблар тўтиқушларга майдачўйда буюмларни алмаштиришган жой — Турклар кўчасида мусиқа асбобларию бураб юргизиладиган ўйинчоқлар дўкони очиб билан машғул эди. Худди мойлагандек товланиб турувчи қўнғироқ сочлари заифаларнинг ҳавасини келтирадиган италиялик бу йигит Амарантани тантик қиз деб ўйлаб, унинг сўзларига жиддийроқ эътибор бермади.

— Бир бўйдоқ укам бор, — деди у қизга, — яқинда менга ёрдам бергани келади.

Амаранта ўзини таҳқирланган ҳис қилди. У аламидан ҳаптоки уйинг олдига ўз жасадимни қўйиб бўлса ҳам синглимнинг тўйига халақит бераман, деб пўписа қилди. Италиялик бу ҳақда Ребекага сўзлаб беришдан ўзини тия олмади. Ва натижада Амаранта Урсуланинг қўли тегмаётгани учун қолдирилаётган сафарга белгиланган кундан бир ҳафта олдин чиқишга мажбур бўлди. Амаранта бунга қаршилик кўрсатмади, лекин Ребека билан хайрлаша туриб, унинг қулоғига шивирлади:

— Умидингни узавер. Мени дунёнинг нариги бурчига олиб кетишса-да, бари бир тўйларингни бузаман. Мен ҳатто сени ўлдиришдан ҳам тоймайман.

Урсуланинг йўқлиги, кўз илғамас Мелькиадеснинг хоналар бўйлаб сирли кезишлари туфайли, уйлари баҳайбат ва бўм-бўш туюларди. Ребекага хўжалик ишлари юритилишини назорат қилиб бориш топширилган, ҳинду аёл эса новвойлик қиларди. Кечқурун, муаттар бўйлар таратиб, қўлида совға-салом кўтариб Пьетро Креспи ташриф буюрарди. Ребека қайлиғини гап-сўз кўпайиб кетмасин деб, барча эшикларию деразалари ланг очиқ катакон меҳмонхонада кутиб оларди. Унинг эҳтиёткорлиги ортиқча эди, негаки италиялик ўзини доимо одобли тутар, Ребекага ҳатто қўлини ҳам тегизмас эди. Уй совға-саломга келган ўйинчоқларга тўлиб-тошди. Бурама раққосалар, акробат-маймунчалар, ноғорачилар, чопқир отлар — Пьетро Креспи келтирган бу механик жониворлар Мелькиадеснинг вафотидан сўнг ғамга ботиб қолган Хосе Ар-

кадио Буэндиага ҳузур бағишлади, ўйинчоқлар уни илгари ўзи алхимия билан шуғулланиб юрадиган даврга қайтарди. Хосе Аркадио Буэндиа ичак-чавоғи чиқиб ётган жониворлар, механизм бўлақларини яна такомиллаштириш, аниқроғи, бу ўйинчоқларга мангу ҳаракат ато этишга уринарди. Аурелиано бўлса, устахонасидаги юмушини йиғиштириб қўйиб, Ремедиосга ўқиш ва ёзишни ўргата бошлади. Аурелиано уйларига келди дегунча, ота-онаси қизчани ўйинчоқларидан ажратиб, ювинтириб, янги либослар кийгизиб, меҳмонхонага мажбуран олиб чиқарди, қизча эса ҳар куни кечқурун ташриф буюрадиган бу бегона эркакдан кўғирчоқларини афзал кўрарди. Аммо бора-бора Аурелианонинг сабру садоқати мафтун этган Ремедиос соатлаб ҳарф ўрганар, дафтарига рангли қаламларда уйлар, ўтлаб юрган сигирлар, тепалик ортига боғалган зарғалдоқ рангли қуёш расмларини чизарди.

Биргина Ребека ўзини бебахт ҳисобларди; у Амарантанинг пўписасини ҳеч унутолмасди. Амарантанинг феъли маълум, ростдан ҳам ўч олиши мумкин, деб кўрқарди. Бечора қиз кесак ейиш одатига қарши бутун вужуди билан курашарди. Бир куни у кўрқувни енгиш учун Пилар Тернерани чақиртириб, қартада фол очишини сўради. Фолбин аллақандай мужмал сўзлардан кейин қизга деди:

— Ота-онангнинг жасади дафн этилмагунча сен бахтли бўлолмайсан.

Ребекани титроқ босди. Қачонлардир кўрган туши ёдига тушиб, ўзини сандиқча, ёғоч курси ва қоп кўтариб (қопда нима борлигини умуман билмасди) илк бор Буэндиалар уйига келган ўша болалик дамларини хотирасида тиклашга уринди. Бирдан каноп нимчали, кўйлагининг ёқасига тилла тўнағич таққан кал ҳукмдорни эслади. У қартада акс эттирилган таппон қиролга мутлақо ўхшамасди. Қизча гўзал ва ёш, қўллари хароратли, ёқимтой, унинг бармоқлари қартадаги бегимнинг касал бармоқларидан кескин фарқ қиларди, аёлни ҳам ёдига келтирди, аёл уни тунги шаҳарнинг кўчалари бўйлаб сайрга олиб чиқишидан олдин, қизчанинг сочларини мудом гуллар билан безарди.

— Тушунмаяпман, — деди Ребека.

— Мен ўзим ҳам тушунмадим, — деди таажжубланиб Пилар Тернера, — лекин қартага тушгани шу.

Ребека бу ғалати кароматдан ташвишга тушиб дардини Хосе Аркадио Буэндиага айтди. У қизни иримчилиги учун койиб берди, аммо шу заҳотиёқ ҳеч кимга билдирмай, суяклар солинган қопни қидириб, сандиқ ва шкафларни кавлаштира бошлади, мебелларни уёқдан-буёққа сурди, пол тахталарини бир-бир кўтариб кўрди. Уйларини қайта қургандан буён қоп бирор марта ҳам кўзга чалинмаган эди. Хосе Аркадио Буэндиа яширинча гишт терувчиларни тўплади, шунда улардан бири, халақит бермасин, деб, қопни ётоқxonанинг деворига беркитиб суваб юборганини тан олди. Суякларнинг шарақ-шуруғини эшитмагунча, бир неча кун қулоқларини деворга тутиб текширишди. Ниҳоят топишди — суяк солинган қоп бусбутун сақланган экан. Ўша кунийёқ суякларни Мелькиадеснинг мозори ёнига, ҳеч бир қабр топи ўрнатмасдан кўмишди. Хосе Аркадио Буэндиа уйига руҳи енгиллашиб қайтди. У ошхонадан ўтаркан, Ребеканинг пешонасидан ўлиб қўйди.

— Бу аҳмоқона фикрларни миянгдан чиқариб ташла, — деди қизча. — Сен бахтли бўласан.

Пилар Тернера Ребека билан дўстлашгач, унга Урсула бир вақтлар Аркадио бахонасида ёпиб қўйган эшик қайта очилди. Энди Пилар Тернера Буэндиалар хонадонига истаган вақтда келар ва энг оғир юмушларни бажариб қайтарди. Гоҳида эса устахонага кириб, дагерротип пластинкаларига ишлов беришда Аркадиога меҳрибонлик ва тиришқоқлик билан ёрдамлашардики, охири ўспирин негавир тортинадиган бўлиб қолди. Бу аёлни кўрганида ўзини йўқотиб кўярди. Унинг хароратли баданидан таралувчи тутун хиди, бу қоронғи хонага мутлақо мос тушмайдиган жарангдор қулгуси ўспириннинг хаёлини бўлар, шу боис, хато устига хато қиларди.

Бир куни Пилар Тернера устахонада Аурелианога дуч келди. Аёл столга тирсақларини тираганича, йигитнинг аниқ ва чаққон ҳаракатларини шавқ билан кузата бошлади. Бу воқеа худди ана шундай пайтда содир бўлди. Аурелиано Аркадионинг қўшни хонада эканлигига ишонч ҳосил қилди ва шундан сўнг бошини кўтариб, Пилар Тернерага боқдию унинг кўзларида гўё чошғоҳдаги қуёшдай порлаб турган чароғон бир фикрни ўқди.

— Қани, нима гап? — деб сўради Аурелиано.

Пилар Тернера лабларини қимтиб, ғуссали табассум қилди.

— Сен жанг учун яратилгансан, — жавоб қайтарди у. — Мўлжалга аниқ отар экансан.

Аурелиано фикри тўғри бўлиб чиққанини билиб, енгил тин олди. Сўнг ғўёки ҳеч нарса бўлмагандек, столга энгашиб, ишга тушди-да: «Болани тан оламан, унга исми мни хам бераман», деди вазмин ва қатъий оҳангда.

Хоссе Аркадио Буэндиа орзуси ушалди; соат механизми пружинасини раққоса-қўғирчоқлардан бирига ўрнатди. Ўйинчоқ ўз мусиқаси оҳангига роса уч кун тинмасдан рақсга тушди. Бу ихтиро Хосе Аркадио Буэндиани илгариги барча ихтироларидан хам кўпроқ хаяжонлантирди. У овқат емай қўйди. Уйқунинг баҳридан кечди. Туни билан хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига бориб келар ва соат капгирини аравага, омочга, қўйингки, одамлар учун хизмат қиладиган ҳар бир ҳаракатланувчи ускунаю асбобга ўрнатиш ҳақда овоз чиқариб, ўй сурарди. Уйқусизлик уни ниҳоятда толдирган эди. Шу боис, бир куни ётовига сочлари кировдек оппоқ чол истар-истамай қадам ташлаб кириб келганида, уни таниёлмади. Бу — Пруденсио Агиляр эди. Мехмоннинг кимлигини билгандан сўнг, Хосе Аркадио ўликлар хам қаришини ихтиро этиб, маъюс бир кайфиятга тушди. «Пруденсио! — деди у хайқириб. — Бу ерга қандай келиб қолдинг?» Ўликлар мамлакатида узок йиллар яшагани сабаб марҳум тириклар билан мулоқотда бўлиб тўйиб-тўйиб гаплашишни роса соғинган, ўлим ичидаги яна бир ўлим муҳлати яқинлашуви туфайли, Пруденсио Агиляр ўзининг энг ёвуз душманини севиб қолган эди. У Хосе Аркадио Буэндиани кўпдан буён кидирарди. Уни Риоча, Валте-де-Упар ҳамда водийдан келган ўликлардан сурштирар, аммо унга ҳеч ким ёрдам бера олмасди — чунки то Мелькиадес ўлиб, Макондо шахри ажалнинг чипор харитасига қора нуқта бўлиб тушмагунча, Макондо марҳумларга номаълум эди-да, ахир Хосе Аркадио Буэндиа Пруденсио Агиляр билан тонггача суҳбат курди.

Ниҳоят илиги куриб, бир неча соатдан кейин Аурелианонинг устахонасига кириб: «Бугун қандай кун?» деб сўради. «Сешанба», дея жавоб қайтарди ўғли.

«Ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим, — деди Хосе Аркадио Буэндиа, — аммо кейин ханузгача душанба давом этаётганини сездим. Осмонга қара, куёшнинг жаранглашини эшит, ҳаммаси худди кечагидай ва ўтган кунгидай. Бугун — яна душанба». Отасининг хардам-хаёллигига қўниқиб қолган Аркадио унинг сўзларига эътибор бермади. Эртасига, чоршанбада Хосе Аркадио Буэндиа яна устахонада пайдо бўлди. «Кўргилик деган, болам, — деди у — Осмонга қара, куёшнинг жаранглашини эшит, ҳаммаси — худди кечаги ва ўтган кунгидек. Бугун — яна душанба-я». Кечқурун Пьетро Креспи уни галереяда учратди. Хосе Аркадио Буэндиа, кўзи жикқа ёшга тўлганча, чолларга ўхшаб хунук хикиллаб, Пруденсио Агиляр, Мелькиадес, Ребеканинг ота-онаси, ўзининг падари-волидаси — бу дунёни тарк этган барча ёру биродарларига аза тутарди. Пьетро Креспи унга симда дорбозлик қилувчи қўғирчоқ-айиқ совға қилди ҳамки, Хосе Аркадио Буэндианинг ғуссаси тарқалмади. Шунда Пьетро Креспи, «Осмонга парвоз қиладиган машина-маятник ясамоқчи эдингиз, шу гап нима бўлди», деб сўради. «Бундай машина яшанинг иложи йўқ, маятник ҳамма нарсани тепага кўтариши мумкин, лекин ўзини-ўзи асло кўтаролмайди», деди Хосе Аркадио Буэндиа. Пайшанба куни у тагин устахонага келди. Кўриниши забун бўлиб, аллақандай умидсизликка тушганди. «Вақт машинаси бузилди, — деди Хосе Аркадио Буэндиа деярли хўнграб. — Устига-устига, Урсула билан Амаранга йироқда!» Аурелиано отасини худди ёш болани койигандек койиди. Ота итоаткорлик билан жимиб қолди. У олти соат ичида буюмларнинг тунги кўриниши кундузгисидан фарк қилиш-қилмаслигини аниқлаш мақсадида уларга диққат билан тикилди. Вақт ҳаракатланишини исботлаш учун ўжарлик билан нарсаларда юз берган ўзгаришни кидирар эди.

Хосе Аркадио Буэндиа тун бўйи кўзлари очик холда ётди ва ўз ғам-ташвишларини баҳам кўриш учун Пруденсио Агиляр, Мелькиадес ҳамда барча марҳумларни ҳузурига чорлади. Аммо олдига ҳеч ким келмади. Жума куни эрталаб, уйдагилар ухлаб ётишганда, у яна атрофдаги буюмлар қиёфасини ўргана бошлади. Энди у

душанба ҳали ҳам давом этаётганлигига заррача шубҳа килмасди. Хосе Аркадио Буэндиа тутақиб кетди ва эшиклардан бирининг темир дастагини юлиб олди-да, алхимия ускуналарини ғазаб билан парчалаб ташлади, сураткашлик лабораторияси, заргарлик устахонасини чилпарчин қилди. У худди шайтон васвасага солгандай, қандайдир нотаниш тилда бақириб-чақирди. Отаси бошқа хоналарни ҳам ағдар-тўнтар қилмоқчи бўлганида, Аурелиано ҳамсояларини ёрдамга чақирди. Хосе Аркадио Буэндиани йиқитишга ўн одам даркор бўлди, ўн тўрт киши эса қўл-оёқларини боғлади, ниҳоят, йигирма киши бўлиб, уни ҳовлидаги каттакон каштан дарахти олдига судраб бориб, дарахт танасига арқон билан танғиб ташлашди, аммо Хосе Аркадио Буэндиа ҳамон ўзининг галати шева-сида сўқинар, оғзидан яшил кўпик чиқар эди. Урсула билан Амаранта қайтиб келишганида, у қўл-оёғи боғлиқ ҳолда ёмғирда ивиб ўтирар, лекин энди анча ювош ва хатарсиз эди. Урсула унинг қонталаш тирсақлари ва тўпикларини бақддан озод қилиб, фақат белидаги арқонни қолдирди. Кейинчалик куёш ва ёмғирдан тўсиш учун унинг тепасига соябон ҳам ўрнатишди.

Аурелиано Буэндиа билан Ремедиос, падре Никанор Рейненинг кўрсатмасига биноан меҳмонхонада қурилган меҳроб олдида март ойининг якшанбаларидан бирида никоҳдан ўтишди. Ремедиосда дастлабки балоғат белгилари кўрингач, Маскотелар хонадонида бутун ой давомида рўй берган ҳаяжону ташвишларга тўй куни хотима берилди. Онаси қизга хайз нималигини ўз вақтида тушунтирган бўлишига қарамай, февраль тунларидан бирида Ремедиос опалари Аурелиано билан суҳбат қуриб ўтирган меҳмонхонага қўрқувдан дод солиб кирди ва ўзининг қорамтир доғ тушган чалворини кўрсатди. Шундан сўнг тўй муддати белгиланди. Бу қисқа вақт давомида келинчакка мустақил ювиниш ва кийиниши ҳамда рўзғордаги энг оддий муаммоларни ҳал қилишни зўр-базўр ўргатишга улгуришди. Тунда кўрпани ҳўллаб қўймаслиги учун, уни иссиқ вишт парчалари устига пешоб қилишга мажбур этишарди. Ремедиосга эр-хотинлик сири дахлсиз қолиши зарурлигини тушунтириш айникса қийин кўчди: унга никоҳ кечаси тафсилотларини айтиб беришганидаёқ, қизча таажжубланиб, шу қадар

завқ-шавққа тўлдики, энди билганларини дуч келган одам билан амалда бахам кўришга тайёр эди. Ремедиос уйдагиларни роса ташвишга қўйди, аммо тўй куни яқинлашгани сайин у турмуш икир-чикирларини опаларидан ҳам яхшироқ тушунадиган бўлди. Дон Аполинар Маскоте қизини қўлидан тутганича, осмонга учаётган мушаклар ёруғида, музика садолари остида, гуллар билан безанган кўча бўйлаб етаклаб бораркан, Ремедиос деразалар ортидан унга бахт тилаётган қўшниларига қўлларини силкиб, миннатдорчилик изҳор қилар эди. Аурелиано қора мовут костюм ва мойланган, орадан неча йиллар ўтиб девор остида ўзини отишларини кутаётганида ҳам оёғига иладиган туфлисини кийиб, қайлигини меҳмонхона остонасида кутиб олди-да, меҳроб сари бошлади. Қуёвнинг ранги оқариб кетган бўлиб, томоғининг томирлари тортарди. Ремедиос ўзини рисоладагидек, камтарона тутди, ҳатто Аурелиано қўлидаги узукни унга такаман деб ерга тушириб юборганида ҳам, ўзини йўқотиб қўймади. Бу ҳол тўпланганларни эсанкиратиб қўйди, меҳмонлар алланарсалар деб пичирлай бошлади, лекин Ремедиос куёв эшик томон думалаётган узукни оёғи билан тўхтатиб, сўнг хижолатдан қизариб меҳробга қайтиб келгунича, уни хотиржам кутиб турди. Онаси, опалари маросим пайти Ремедиос янглишиб қолмасин, деб шунчалик чўчишдики, охир-оқибатда қаттиқ толиқишиб, ўзлари кўпол хатога йўл қўйишди, яъни Ремедиосга, куёвни биринчи ўпгин, деб тайинлашди. Худди шу куни Ремедиосдаги хотиржамлик, ақлу одоб ҳисси туғма эканлиги яққол намоён бўлдики, бу ажойиб хислатлар энг қийин шароитларда ҳам уни тарк этмади. Келин ҳеч кимнинг маслаҳатисиз тўй пирогининг энг яхши бўлагини тақсимчага жойлади-да, Хосе Аркадио Буэндиага элтиб берди. Каштан дарахтига боғлаб қўйилган кекса паҳлавон куёш пурлари ва ёмғирдан сарғайиб кетган пешайвон остидаги скамейкада ўтирарди. У ташаккур билдириб жилмайди-да, қўлидаги пирогни олиб аллақандай дуони такрорлаганча, кавшана бошлади. Душанба куни эрталабгача чўзилган бу қувноқ базмда биргина Ребека Буэндиа ўзини бахтсиз ҳис қиларди, Ребека ҳам ўша куни никоҳдан ўтиши лозим эди, аммо жума куни Пьетро Креспига, онанг ўлим тўшагида ётибди, деган мактуб тегдию тўйи

қолдирилди. Хат Пьетро Креспига теккач, вилоят пойтахтига кетди. Онаси соғ экан, у айтилган вақт — шанба кечаси Макондога етиб келиб, ўғлининг тўйига аталган қўшиғини Аурелианонинг тўйида айтиб берди. Пьетро Креспи тўй тарқалгач, якшанба кечаси ортига қайтди. Хаттоки у тўйга кеч қолмайин деб шошилиб, беш отни ҳаром ўлдирган эди. Бу машъум хатнинг муаллифини ҳеч ким билолмади. Урсула Амарантани роса қистовга олди. Лекин Амаранта ҳали дурадгорлар бузишга улгурмаган меҳроб олдига келиб, бу ишда айбим йўқ, дея йиғлаб онт ичди.

Дон Аполинар Москоте никоҳ ўқитиш учун, руҳонийлик касбини танлагани учун тақдирдан норози падре Никанор Рейнени атай қўшни шаҳардан олиб келган эди. Падре териси утихонига ёпишган, ранги захил киши эди. Сал-пал қорин қўйган бу кимсанинг юзида, гўё мункиллаб қолган фариштанинг юзидаги каби, эзгуликдан кўра соддадиллик аломатлари зоҳир эди. У тўйдан сўнг ўз черковия ўз қавми ёнига қайтмоқчи эди-ю, аммо гуноҳга ботиб яшаётган макондоликларнинг бу қадар беғамлигини кўриб даҳшатга тушди: булар фақат табиат қонунларига бўйсунушар, на болаларини чўқинтиришар, на диний байрамларни тан олишарди. Падре ҳали омовч кўрмаган бу заранг дала бақувват қўшчининг ёрдамига мухтож деган фикрга келди ва кесилганлару бутпаастларни чўқинтириш, никоҳсиз яшаётганларни никоҳлаш, марҳумлар руҳига дуо айтиш ниятида, Макондода яна бирор ҳафта қолишга аҳд қилди. Лекин ҳеч ким ваъзаларини тинглашга иштиёқ билдирмади. Унга, неча йилдирки, руҳонийсиз ҳам туппа-тузук яшаймиз, дўзаху жаннат — қай бирига тушишимизни худонинг ўзи хал қилади, биз оғир гуноҳ қилганимиз ҳам йўқ, деб айтишди. Беҳуда ташвиқот юргизиб ҳориган Никанор Рейне худосизлик маскани бўлмиш бу шаҳарда шундай бир муазам ибодатгоҳ қурайки, азиз-авлиёларга ҳатто Римдан ҳам зиёратчилар келадиган бўлсин деб онт ичди. Сўнг қўлига мис ликопча тутганча, одамлардан садақа йиға бошлади. Унга саҳийлик билан хайр-эхсон қилишар, аммо руҳоний бўлажак ибодатхонага ҳатто чўкканларни ҳам сув бетига қалқитиб чиқаришга овози қодир жуда улкан қўнғироқ ўрнатилишини айтиб, қўпроқ пул сўрарди. Ру-

ҳоний силласи қуригунча ялиниб-ёлворар, товуши битиб, суяклари қисирларди.

Шанба кунларининг бирида йиққан пулларини ҳисоблаб чиқиб, маблағи ибодатхонанинг эшигига ҳам етмаслигини билди, лекин бари бир тушкунликка тушмади. У шаҳар майдонига меҳроб ўрнатди ва якшанба кунини, худди паришонхотирлик касали тарқалган пайтдагидек, қўлидаги қўнғироқчасини чалиб, кўчадан-кўчага югурганча, одамларни ибодатга чорлади. Аксарият кишилар шунчаки синчковлик ваҳидан келишди. Кимдир бекорчиликдан, кимдир эса руҳонийга озор етказганлари учун, худонинг ғазабига дучор бўлишидан қўрқиб келишди. Падре Никанор овозини баралла қўйиб «Инжил»ни ўқир ва ўқишни тез-тез тўхтатиб, одамлардан пул сўрарди. Майдонга шаҳарнинг деярли ярим аҳолиси тўпланган эди. Йиғин тугаб, одамлар тарқала бошлаётганида, падре қўлини кўтариб, уларнинг эътиборини жалб қилди.

— Бир дақиқа, — деди у. — Ҳозир сизлар худонинг чексиз қудратига имон келтирасиз.

Йиғинда падре Никанорга кўмаклашиб турган бир бола ҳовури чиқиб турган қайноқ шоколад келтирди. Руҳоний уни бир кўтаришда симирди. Сўнг чўнтагидан рўмолча олиб лабини артди ва иккала қўлини олдинга чўзиб, кўзларини юмди. Ва у ногаҳон ердан ўн икки сантиметр баландга кўтарилди. Одамлар худонинг қудратига ишонишди. Падре бир ой давомида шаҳар кезиб, такрор-такрор қайноқ шоколад ютди, ердан кўтарилди, катта маблағ тўплади ва орадан бир ой ўтар-ўтмас, ибодатхона қурилиши бошлаб юборилди. Падре аён этган мўъжиза худодан эканлигига Хосе Аркадио Буэндиадан бўлак ҳамма ишонарди. Бир кунини эрталаб Никанорнинг галдаги кўтарилишини томоша қилгани каштан дарахти ёнида оломон тўпланди. Никанор ўзи ўтирган стул билан биргаликда ҳавога кўтарилаётганида, Хосе Аркадио Буэндиа гавдасини хиёл тиклаб, елкасини қисганча, унга совуққонлик билан тикилиб турди-да:

— *Nos est simplicissimum*, — деди Аркадио Буэндиа. — *Homo iste statum mateviel invenit!*¹

¹ Бу оддий нарса. Бу одам материянинг тўртинчи ҳолатини очган, ҳолос (лотинча).

Рухоний Никанор кўлини кўтариши биланоқ стулнинг тўртгала оёғи ҳам бир вақтнинг ўзида ерга тушди.

— Nedo, — эътироз билдирди у. — Factum hos existentiam. Den pvoobot sine¹.

Илгари Хосе Аркадио Буэндианинг антиқа шевада гаплашишига таажжубланган одамлар, ҳозир у лотин тилида гапирганини билиб олишди. Ниҳоят, Никанорни тушунадиган одам топилди ва рухоний бу бахтли тасодиф тобора путурдан кетаётган идрокни диннинг сеҳрли кучи билан тиклашга имкон берувчи қулай вазият эканини сезди. У ҳар куни кечқурун каштан тагида ўтириб олиб лотин тилида хутба ўқир, аммо Хосе Аркадио Буэндиа унинг нотиклик санъатини тан олмас, совғага келтирилган шоколадларга қўл тегизмас, падрега нуқул, агар худо бор бўлса, аввало унинг фотосуратини кўрсатинг, дерди. Шунда падре унга икона ва гравюралар, хатто Вероника рўмолининг нусхасини олиб келди, аммо Хосе Аркадио Буэндиа, буларда илмий асос йўқ, шунчаки косиблик, дея эътироз билдирди. У шу қадар ўжарлик килдики, охири Никанор чолнинг ёнига диний ташвиқот важхидан эмас, балки оддий одамгарчилик юзасидан келадиган бўлди. Ана шунда Хосе Аркадио Буэндиа ташаббусни қўлга олиб, оқилона далиллари билан рухонийнинг диний эътиқодига зарба бера бошлади. Кунларнинг бирида падре Никанор шашка олиб келиб, бахсдошига шашка ўйнашни таклиф қилди. Лекин Хосе Аркадио, асосий масалалар юзасидан ўзаро ҳамфикр рақибларининг курашида ҳеч қандай маъно йўқ, деб айтди. Шашка ўйинига ҳали ҳеч қачон бундай нуқтаи назардан ёндашмаган Никанор минг ҳаракат килса-да, бари бир, Хосе Аркадио Буэндиани кўндира олмади. Хосе Аркадио Буэндианинг ўткир зехнига тобора тан бера бошлаган рухоний уни нега дарахтга боғлаб қўйишганини суриштирди.

— Host est simricissimum, — жавоб қайтарди у, — мени телба бўлганлигим учун боғлаб қўйишди.

Шу-шу, ўзи ҳам ақлдан озишидан кўрқиб, падре унинг ёнига йўламай қўйди ва ўзини буткул ибодатхона қури-

лишига бағишлади. Ребека қалбида яна умид уйғонаётганини сезди. Ўша куни падре Никанор бу хонадонда тушлик қилаётиб, оила аъзоларига черков битгандан сўнг бўладиган ажойиб ибодатлар тўғрисида гапириб бергандан бошлаб, Ребеканинг тақдири иморатнинг битишига боғлиқ эди. «Ҳаммадан ҳам Ребеканинг омади чопди», деди Амаранта. Аммо Ребека гапини тушунмагач, у жилмайиб, изох берди:

— Ахир, сен черковни ўз тўйинг билан очиб берасан-да.

Ребека бу имкониятни муҳокама қилишдан ўзини тортди. Негаки қурилиш жудаям суст борар ва унинг битиши учун камида ўн йил талаб қилинарди. Падре Никанор Ребеканинг фикрига кўшилмади: диндорларнинг тобора авж олаётган сахийлиги бу муддатни анча қисқарок белгилашни тақозо этарди. Урсула Амарантанинг гапини қўллаб-қувватлади. Ребека ичида рад этиб турган пайтда у, мен ҳам қурилишни тезлатишга тузукроқ ҳисса қўшмоқчиман, деди. Падре Никанор, агар каттароқ эҳсон қилинса ибодатхона уч йилда тикланади, деди. Шу кундан бошлаб, Ребека Амаранта билан гаплашмай қўйди, чунки сингисининг фикри, гарчанд Амаранта ўзини бу гапни шунчаки айтгандек кўрсатишга уринса-да, Ребекага оғир ботган эди. «Шунга ҳам раҳмат дегин, ахир мен сенга бундан ҳам баттар ёмонлик қилишим мумкин эди-ку, — деди Амаранта кечқурун бўлиб ўтган аёвсиз можаро пайти. — Ибодатхона уч йилда битаркан, демак, мен сени яна уч йил давомида ўлдирмас эканман-да».

Ребека унинг даъватини қабул қилди.

Пьетро Креспи тўйлари бу гал ҳам ортга сурилганини эшитгач, тушқунликка тушди, аммо келин унга бўлган садоқатини аён этиб, «Сен истаган пайтда иккимиз бирор ёққа қочиб кетишимиз мумкин», деди. Лекин Пьетро Креспи бундай қалтис ишларга мойил эмас, унда қайлиғига хос жўшқинлик етишмас ва у берилган ваъдага нисбатан хурматни ўнгу сўлга сарф қилиш мумкин бўлмаган бир бойлик, деб ҳисобларди. Шунда Ребека қалтис бўлмаган усулларни қўллашга ўтди: баъзида тўсатдан турган шамол меҳмонхонадаги чирокни ўчириб қўяр ва Урсула қоронғида ўпишишаётган келин-куёвга дуч келиб қоларди. Пьетро Креспи тутила-тутила янги чироқ-

¹ Инкор қиламан. Бу нарса худо борлигининг шак-шубҳасиз исботи эмас.

ларнинг сифати ёмонлигидан шикоят қиларди. У ҳатто меҳмонхонага бирмунча кучлироқ ёритиш воситаларини ўрнатишга бош-қош бўлди. Аммо энди кўпинча чироқдаги мой тугаган ёки унинг пилиги ишдан чиққан бўлар, Урсула яна келиннинг қуёв тиззасида ўтирганини кўриб қоларди. Охири Урсула чироқ атайлаб ўчирилаётганини сезди. У новвойлик юмушларини ҳинду аёлнинг зиммасига юклаб, ўзи эса эски найрангларга лакка тушиб қолмаслик учун, тебранма курсига ўтирар, Ребека билан Пьетро Креспини жиддий назорат қилар эди. «Бечора онагинам, — дерди Ребека киноя ва ғазаб аралаш ҳомуза тортаётган Урсулага кўзи тушиб, — шу гуноҳлари учун албатта нариги дунёда жазосиз қолмас-ку!» Ибодатхона курилишидан кунора хабардор бўлиб турган ва ишнинг суст бораётганидан уқубат чекаётган Пьетро Креспи, назоратнинг учинчи оyiда падре Никанорга анча пул тутқазди. Бу янгилик Амарантага таъсир қилмади. Ҳар кеч чеварлигу гурунг баҳонасида галереяга тўпланадиган дугоналари билан гаплашаркан, у янгида-янги интиком усулларини кидирарди. Лекин бир жиҳатдан Амарантанинг мўлжали чиппақка чиқди. Ибодатхонанинг битишига икки ой қолганда у Ребеканинг келинлик либоси сақланаётган жавондан куядорини олиб қўйди. Аммо Ребека, сабри чидамай, келинлик либосини Амаранта кўзлаган муддатдан анча илгари тайёрлаб қўймоқчи бўлди. Ребека олдин шкаф тортмасидаги қоғоз ўрамини, сўнгра либос ўралган матони очиб кўрдию, хангу манг бўлиб қолди. Шойи қўйлақ, тўр-тўр фата ва ҳатто сунъий гулчамбарни ҳам куя еб, нақ кукунга айлантириб ташлаган эди. Қизик, жавон ичига икки сиқим куядори сепиб қўйганини кечагидек эсларди, лекин бу бахтсизлик шунчалар тасодифий бўлиб туюлдики, Ребека ҳатто Амарантадан шубхаланишга журъат этолмади. Тўйгача икки ой қолган эди. Ампаро Москоте унга бир ҳафта ичида янги либос тикиб бераман, деб ваъда берди. Ёмғирли кунларнинг бирида Ампаро оппоқ матоларга бурканиб, Ребекага битай деб турган янги либосни кийдириб кўриш учун келганида, Амаранта ҳушидан кетаёзди. Унинг тили калимага келмас, умуртқаси бўйлаб муздек совуқ тер оқиб тушарди. Амаранта жуда кўп ойлاردан буён кўрқиб-қақшаб яшарди, чунки у тўйни тўхтатишига ҳеч қандай

чора йўқ, Ребекани захарлашини аниқ биларди. Ребека Ампаро Москоте сабр-тоқат қилиб, сон-саноксиз тўғнагичлар ёрдамида эгнига кийгазаётган қўйлақ ичида иссиқдан зўрға нафас оларкан, кашта тикаётган Амаранта халқаларни санашда тез-тез адашиб, бармоқларига нина санчилса-да, мудхиш совуққон тарзда захарлайдиган кун — тўйдан олдинги биринчи жума, захарлаш усули — кофега қўшиладиган бир чимдим афъюн бўлади, деган қарорга келди.

Кутилмаганда бошқа бир бахтсизлик тўйни яна кейинга сурди. Ребека билан Пьетро Креспининг никоҳларига бир ҳафта қолганида, кичик Ремедиос ярим кечаси ичидан қон кетиб уйғонди ва уч кундан сўнг ўз қонидан захарланиб ўлди. Маълум бўлишича, ичида эгизак ҳомиласи кўндаланг туриб қолган экан, Амаранта виждон азобига гирифтор бўлди. У Ремедиосниг ўлимида ўзини айбдор ҳисоблар ва Ребекага захар бериб қўймаслик учун доим худодан ўзига-ўзи завоқ тиларди. Йўқ, у худодан айни бахтсизликни, яъни Ремедиоснинг ўлимини тиламаган эди. Ремедиос уларнинг хонадонига бахт ва шодлик келтирди. У эри билан устахона ёнидаги ётоқхонада яшар ва бутун хонани ўзи олиб келган кўғирчоқлар билан безаб ташлаган эди, унинг шодонлиги, ҳаётга бўлган чексиз мухаббати ётоқнинг тўрт деворига ҳам сиғмас, гуллар экилган галерея бўйлаб шамолдек эсарди. Ремедиос куёш чиққанидан бошлабоқ қўшиқ айтишга тушарди. Амаранта билан Ребека ўртасидаги жанжалларга ёлғиз Ремедиосгина чек қўярди. У Хосе Аркадио Буэндиага қараб туришдек оғир вазифани ҳам ўз зиммасига олган эди. Унга овқат ташир, совун суркалган молчалка билан ювинтирар, соч-соқолига бит тушмаслигини назорат қилиб турар, шийпончани супуриб-сидирар, довул пайтлари шийпонча устига сув ўтказмайдиган брезент тўшарди. Сўнги ойларида эса у Хосе Аркадио Буэндиа билан, гарчанд бузиб гаплашса-да, лотин тилида гаплашадиган бўлди. Пилар Тернеранинг Аурелианодан туғилган ўғли уйларига келтирилганида (хонадондагилар унга Аурелиано Хосе деб исм қўйишган эди), Ремедиос бу гўдакни ўзининг илк фарзандидай қабул қилди. Ундаги оналик меҳри ҳатто Урсулани ҳам лол қолдирган эди. Аурелиано ўз ҳаётини Ремедиоссиз тасаввур қилол-

мас, унга тамом суяниб қолганди. У кун бўйи устахонада ишларкан, Ремедиос унга шакар солинмаган қора кофе олиб келарди. Кечқурунлари икковлашиб Москотеларникига боришарди. Ремедиос опалари билан суҳбатлашаётганида ёки онаси билан катталарнинг юмушлари ҳақида фикр юритаётганида, Аурелиано қайнотаси билан домино ўйнаб ўтирарди. Буэндиа оиласи билан қариндош бўлгач, дон Аполинар Москотенинг обрўси ошди. У вилоят пойтахтига қатнайвериб, бошлиқларга Макондода мактаб қуриш зарурлигини исботлаб берди. Мактабда бобосидан ўқитувчилик истеъдодини мерос қилиб олган Аркадио муаллимлик қилиши лозим эди. Москоте олиб борган ташвиқот туфайли миллий мустақиллик куни муносабати билан Макондо аҳлининг аксарияти ўз уйлари ни кўкка бўяди. Москоте, падре Никанорнинг талабига биноан, Катарина ишратхонасини чекка кўчага кўчирди, фаолияти кун сайин авж олиб бораётган шаҳар марказидаги бошқа бир қатор ишратхоналарни беркитишга фармон берди. Бир куни дон Аполинар Москоте вилоят марказидан олти нафар қуроли полициячи билан қайтиб, улар зиммасига тартиб-интизом назоратини юклаганида, Макондода қуроли одамларни сақламаслик тўғрисидаги эски битимни ҳеч ким эсламади ҳам. Қайнотасининг шижоати Аурелианога ёқарди. «Сен ҳам унга ўхшаб семиз бўласан», дерди унга дўстлари. Аммо устахонада уззукун ўтираверганидан ҳеч семирмади, ёноқлари туртиб чиқиб, кўзлари ич-ичига ботиб кетди, феъл-атвори ҳам босиқлигича қолди. Аурелиано билан рафиқасини ҳар иккала оиладагилар ҳам чексиз севишарди. Ремедиос фарзанд кўраётганини айтганида, Амаранта билан Ребека ярашиб, бўлажак чақалоқлар учун икки хил ипдан — ўйилга кўк, қизга эса қизил тусли — кийимчалар тўқишга киришган эдилар. Орадан кўп йиллар ўтгач, девор остида ўзини отишларини кутиб турадиган Аурелиано ўйлаган сўнги одам ҳам Ремедиос бўлиб қолади.

Урсула уйда мотам эълон қилди, барча дераза ва эшикларни беркитди, бирон-бир зарур вазисиз уйдан чиқиш ва уйга киришни тақиқлади, бир йилгача, қаттиқ овоз чиқариб гаплашишни маън қилди, деворга марҳуманинг қора тасмага олинган суратини осиб, тагига чирок

ёқиб қўйди. Ремедиоснинг жасади солинган тобут дафн куни ана шу суратнинг тагига қўйилди.

Ремедиоснинг руҳига атаб ёқилган чирокни асло ўчирмаган Буэндиа авлодининг кейинги вакиллари сочига лента таққан, бурмача юбка ва оқ этикча кийган бу қизчанинг портретига қараб туриб, доимо таажжубга тушар эдилар; қизчанинг сиймоси Улуғ Момо ҳақидаги анъанавий тасаввурга ҳеч мос келмас эди. Амаранта Аурелиано Хосени ўз тарбиясига олди. Унинг назарида, Ребекага аталган заҳар Ремедиоснинг кофесига тушиб қолгандек туюлар, шуни ўйлаб, Амаранта ич-ичидан эзиларди. У энди ёлғизликда чеккан азобларимга, оғир ҳасратимга шояд тутинган ўғлим Аурелиано Хосе шерик бўлса, деб умид қиларди. Шляпасига қора лента танғиб олган Пьетро Креспи узун, енгил қора кўйлак кийиб олган, фақат сурати қолган рангпар Ребекани кўриш учун ҳар куни кечқурун оёқ учида сассиз келиб, оғиз очмай қайтиб кетарди. Ҳозир тўй ҳақида гапириш шаккоклик бўлиб, уларнинг муҳаббати чексиз гуноҳкорликка юз тутган, зерикарли, ҳеч кимни қизиқтирмайдиган эрмакка айланган, гўёки чирокларни ўчириб қўювчи ва зулматда ўпишувчи жуфт аллақачон нобуд бўлгандек туюларди. Умиди пучга чиққан Ребека руҳан тушкунликка тушиб, яна кесак ея бошлади.

Бир куни кўққисдан, мотам бошланганидан анча вақт ўтиб, кизлар галереяда яна ўз тикув ишларини бошлаб юборишганда, — роса соат иккида жазирама куннинг тинчини бузиб, кимдир дарвозани шундай қаттиқ куч билан очдики, зарбидан гўё бутун уй силкиниб кетди: бу Амарантага ва галереяда ўтирган унинг дугоналарига, хонасида бармоқ сўраётган Ребекага, ошхонада юрган Урсулага, устахонадаги Аурелианога ва якка каштан дарахти остида ўтирган Хосе Аркадио Буэндиага — ҳамма ҳаммасига кучли таъсир қилди, гўё зилзила бошландию уйлари шу топдаёқ кулаб тушадигандек бўлиб туюлди. Остонада антиқа кўринишли бир кимса пайдо бўлди. Унинг баҳайбат елкалари эшикка зўрға сиғарди, йўғон бўйнига Биби Марямнинг тасвири солинган занжир осилган, қўлию кўкрагига игна билан суратлар чизилган, ўнг билагига эса мис билагузук тақилган эди. Териси гўёки шўр шамолда ошланган, қалта сочлари ҳачир ёлидек диккайган, ияги туртиб чиққан, қарашлари ғуссали эди.

Келгиндининг белидаги камар отнинг айилидан икки баравар қалин эди. У пошнасига темир нағал қоқилган узун қўнжли этик кийиб олган бўлиб, қадамидан ер ларзага келарди. Нотаниш кимса қўлидаги нимдош халтасини кўтариб, шиддат билан меҳмонхона, сўнг залдан ўтиб, Амаранта ва унинг дугоналари игналарини ушлаганча қотиб қолган, гуллар турган осуда галереяга худди момақалдироқдек бостириб кирди. «Салом», деди у хоргин товушда ва халтасини қизлар ёнидаги столнинг устига ирвитганча, уйнинг ичкарасига йўл олди. «Салом», деди ётоғидан қўрқа-писа бошини чиқарган Ребекага. «Салом», деди ишга бутун вужуди билан берилиб кетган Аурелианога. Лекин ҳеч қаерда тўхтамади. Ва ниҳоят, дунёнинг нариги бурчагидан бошлаган сафарини ошхонада тугатди. «Салом», деди у Урсулага. Урсуланинг овзи ланг очилиб, бир он қотиб турди, сўнг келгиндининг кўзларига боқди-да, қувончдан бақирганча йиғлаб, бўйнига осилиб олди. У — Хосе Аркадио эди! Уйдан гадой бўлиб кетиб, гадойлигича қайтиб келди. Урсула ўғли кира қилиб келган от учун икки песо тўлади. Хосе Аркадио одатда денгизчилар қўллайдиган лаҳжада, қоришган фалатироқ испан тилида сўзларди. Ундан, қаерларда юрувдинг, деб сўрашганида, «Ўша ёқда», дея жавоб қайтарди. Хосе Аркадио ўзига ажратилган хонага осма тўшагини илиб нақ уч кун ухлади. Уйғонгач, ўн олтига қайнатилган тухумни паккос туширди-да, тўппатўғри Катаринонинг ишратхонасига борди. Унинг улкан гавдаси аёлларни саросимага солди ва айни замонда ҳавасини келтирди. Хосе Аркадио ўз ҳисобидан музика буюрди, атрофдагиларни вино билан сийлади ва беш эркакка қарата, «Ҳаммангиз биргаллашиб ҳам қўлимни бука олмайсиз», деб гаров ўйнади. «Бунинг иложи йўқ, шекилли, — дейишди улар, ҳатто қўлини кимирлатишолмай. — Чунки сенинг сеҳрли билагузугинг бор». Куч ишлатиладиган томошаларга кўпда ишонмайдиган Катарино ўн икки песо тикиб, Хосе Аркадио билан оғир мрамор столи кўтара олиш-олмаслигига гаров бойлади. Хосе Аркадио столи боши узра баланд кўтариб, кўчага олиб чиқиб қўйди. Столни қайта киритиш учун ўн бир эркак овора бўлди. Хосе Аркадио оиласидагилар билан деярли гаплашмасди. Кундузи ухлар, кечалари бўлса фо-

хишахонадан бери келмасди. Онаси гоҳо мажбур қилиб оилавий гурунгларга судраб чиққанида, у ҳамманинг диққатини ўзига тортар, айниқса, узоқ мамлакатларда бўлиб берган саргузаштлардан гапирганда, ҳамманинг овзи очилиб қоларди. У кема ҳалокатига учраб, кичкина бир қайиқчада икки ҳафта Япон денгизида қолиб кетганида, офтоб уриб ўлган дўстининг гўштини еб кун кечирган экан. Айтишича, дўстининг туз сепиб офтобда тобланган гўшти жуда мазали экан. Бир куни, кемалари Бенгал кўрфази бўйлаб сузаётганида, экипаж аъзолари денгиз аждаҳосини ўлдиришибди. Аждаҳонинг ичидан темир дубулға, тўқа ва салбчиларнинг қуроли чиқибди. Қариб денгизда эса Винтар Юннинг қароқчилик кемаси шарпасини кўрибди, кеманинг елкалари ажал шамолларидан титилиб кетган, мачта ва елкан боғланадиган ёғочларини денгиз сувараклари илма-тешиқ қилиб юборган экан. Ўша кема мудом Гвадалупага қайтиб боришга ҳаракат қилар, бироқ у мудом адашишга маҳкум этилган экан. Урсула гўёки ўзи кўп йиллар давомида интиқ кутган, ўглининг жасоратларию саргузаштлари ёзилган мактубларни ўқиётгандек (Хосе Аркадио эса унга бирортаям хат ёзмагани), пиқ-пиқ йиғлар эди. «Уйимиз катта, ўғлим, — дерди у энтиқиб, — овқат ҳам сероб, ортиб қолган қанчасини чўчқаларга ташлаймиз!» Аммо она бечора бир ўтиришда яримта чўчқани паккос туширадиган, нафасининг шамолдан ҳатто гуллар ҳам сўлиб қоладиган манави одам билан қачонлардир лўлилар олиб кетган ўша кичкина бола аслида бир киши эканлигини ҳеч тасаввурига сиғдира олмасди. Бошқалар ҳам худди шундай таажжубда эди. Унинг шундоққина стол ёнида кекириш одатини кўриб, Амаранта ижирганишини яширолмасди. Ўзининг қай йўсинда туғилганини билмай ўтаётган ва буни ҳеч қачон била олмаган Аркадио уни ўзига негадир яқин тутишга уринаётган Хосе Аркадионинг саволларига истар-истамас жавоб берарди. Аурелиано акасига ҳадеб иккови бир хонада бирга ухлашган пайтларини, ўша узоқ болалик йиллари билан боғлиқ воқеаларни эслатишга уринар, аммо хотираси денгиз ҳаётининг сон-саноксиз кечинмалари билан тўлиб-тошган Хосе Аркадио ҳеч нарсани эслаёлмасди. Ребека уни бир кўришдаёқ ёқтириб қолган эди. Хосе Аркадио ётоқхона-

си эшиги ёнидан ўтган ўша кеч, Ребека вулқонсифат нафаси ҳамма хоналарда бемалол эшитиладиган ўта бақувват бу эркак олдида Пьетро Креспи шунчаки чиройли ясанган бир бола-ку, деган қарорга келди. У турли бахоналар билан Хосе Аркадиога яқинлашмоқчи бўларди. Бир куни Хосе Аркадио унинг қоматига беҳаёларча тикилиб: «Сен яхшигина аёл бўлиб етишибсан-а, сингил», — деб кўйди. Ребека ўзини тамоман йўқотди. У яна аввалгидек шоша-пиша кесак ва оҳак ер, бармоғини сўравериб яра қилиб ташлаган эди. Кечалари ўзи билан ўзи олишиб, ухлолмай, титраб-қакшаб чиқар ва Хосе Аркадио келишидан дарак берувчи тонгни, уйнинг ларзага туришини кутарди. Охири, Ребека чидай олмай, унинг хонасига кирди. Хосе Аркадио қайиқ боғланадиган арқонга осилган гамакда, кўзлари очиқ, биргина иштонда ётарди. Унинг мисдай бадани Ребекани хайратга солди ва қиз ортига қайтмоқчи бўлди. «Кечирасиз, — деди Ребека, — мен сизнинг бу ердалигингизни билмабман». У ҳеч кимни уйғотиб юбормаслик учун шивирлаб гапирди. «Бу ёққа кел», деб чақирди Хосе Аркадио. Ребека келди. Қиз, довулга ўхшаш шиддатли бир куч белидан кўтариб, уч силтов билан эғнидаги кийимини йиртиб, уни худди кичкина қушча каби тапиллатиб остига босганида, нафаси қайтиб қолмаслиги учун жон талвасасида типирчилай бошлади.

Уч кундан сўнг улар никоҳдан ўтишди. Никоҳ арафасида Хосе Аркадио Пьетро Креспининг дўконига борди. Италиялик цитрада куй чалишдан сабоқ берарди. Хосе Аркадио уни четга ҳам чақирмай: «Мен Ребекага уйланыпман», деб бақирди. Пьетро Креспи оқариб кетди, кўлидаги цитрани шогирдларидан бирига бериб, дарс тугаганини эълон қилди. Улар музыка асбобларию ўйинчоклар билан тўла хонада икковлон қолишганида, Пьетро Креспи: «Ахир, у синглингиз-ку», деди.

— Аҳамияти йўқ, — жавоб қайтарди Хосе Аркадио. Пьетро Креспи муаттар ҳидли рўмолчаси билан пешонасини артди.

— Бу — табиатга хилоф иш, — дея тушунтира кетди у, — бундан ташқари қонунда тақиқланган.

Хосе Аркадио унинг важ-карсонидан эмас, балки шунчалар оқариб кетганидан дарғазаб бўлди.

— Тупурдим ўша табиатга, — деди у. — Мен буни сиз қийналмаслигингиз ва Ребекадан ҳеч нарса сўрамаслигингиз учун айтдим, холос.

Аммо Пьетро Креспининг кўз ёшларини кўриб бир оз бўшашди.

— Бўлди, бўлди, — деди юмшоқ оҳангда, — Агар ҳамма гап сизга бизнинг оиламиз ёқиб қолганида бўлса, ана Амаранта қоляпти-ку.

Гарчи падре Никанор ўзининг яқинба кунидаги хутбасида Хосе Аркадио билан Ребека ака-сингил эмаслигини эълон қилган бўлсада, Урсула уларнинг никоҳларини кечира олмади. Урсула никоҳни шаккоклик аломати ҳисоблаб, черковдан қайтиб келган келин-куёвни уйга киритмади. Энди улар гўё Урсула учун ўлгандай эди. Ёш келин-куёв қабристон яқинидан бир хужрани ижарага олишди. Оиланинг илк мебели — Хосе Аркадио уйдан ўзи билан олиб келган осма гамакдан иборат эди, холос. Биринчи оқшом келинни туфлисига кириб қолган чаён чақди. Ребека тилдан қолди, аммо бу ҳол эр-хотинга чиллани кўнгилдагидек ўтказишларига тўсқинлик қила олмади. Улар яшаган маҳалла ахли ҳар туни саккиз марта аёл чинқириғидан уйғониб кетар ва бу чинқирик чошгоҳдаги ибодат чоғида ҳам яна уч марта такрорлар, одамлар, бошвоксиз хирс қабристондаги ўликларнинг оромини бузмасин-да, деб худога нола қилишарди.

Ёш эр-хотинга биргина Аурелиано ғамхўрлик кўрсатди. Уларга энг бақувват ва зарур мебелларни олиб берди. Хосе Аркадио уйлари ёнидаги ташландиқ жойни экиштикишга яроқли қилгунча, пул билан таъминлаб турди. Гарчанд, ҳаёт ҳатто тушига ҳам кирмаган бахт ҳадя этган бўлса-да, Амаранта ҳамон Ребекага кек сақларди: бу шармандаликни юмшатиш йўлини топа олмаётган Пьетро Креспи, Урсуланинг хоҳишига кўра, илгаригидек ҳар сепанба уларнинг уйига овқатлангани келар ва бахтсизлигини ҳеч кимга сездирмай, матонат билан дош берарди. Буэндиалар оиласига ҳурмати юзасидан у шляпасидаги қора лентани қолдирган ва ҳар гал ўзининг Урсулага боғланиб қолганидан мамнунлигини намойиш этарди. Урсулага ҳар куни антиқа совғалар — португал сардиналари, атиргул баргидан қилинган туркча шинни олиб келарди. Ҳатто бир куни Маниладан келтирилган

шол рўмол ҳам совға қилди. Амаранта Пьетро Креспининг кўнглини овлар, унинг дидини топар, кўйлагининг энгида осилиб қолган ипларни кесар, тугилган кунига эса Пьетро Креспининг исми ва фамилиясининг бош ҳарфлари битилган анчагина рўмолча тайёрлаган эди. Тушлиқдан сўнг галереяда чеварлик қиладиган Амарантага қувноқ суҳбатдош бўларди. Пьетро Креспининг назарида ёш боладек туюлувчи бу қизда ҳали нозиклик етишмасди, аммо унинг ҳислари ниҳоятда нафис, қалбида яширин бир нафосат бор эди. Ҳеч ким Пьетро Креспининг Амарантага уйланишига шубҳаланмасди. Ҳақиқатан ҳам, бир куни сешанбада Амарантага менга тегсангиз, деди. Қиз индамай, ишини давом эттираверди. Қулоқларини ловуллашган ҳарорат пасайишини бир оз кутиб тургач, сўнгра шошилмай, ўзига ишонадиган одамларга ўхшаб, деди:

— Албатта, тегаман, Креспи. Аммо бир-биримизни яхшироқ билиб олганимиздан сўнг. Шошқалоқлик яхшилиққа олиб бормади.

Урсула нима қилишини билмасди. Пьетро Креспини қанчалик ҳурмат қилмасин, Ребека билан йигитнинг узок вақт давом этган ва охири можаро билан тугаган фотиҳасидан сўнг, бу иш ахлоқ жиҳатдан тўғрими ёки нотўғрилигини англолмасди. Шубҳасини баҳам кўрадиган одам, оила бошлиғи Аурелиано эса ўзининг ноаниқ, аммо қатъий фикри билан Урсулани баттар эсанкиратди:

— Ҳозир тўй ҳақида ўйлайдиган вақт эмас.

Бу сўзларнинг мазмунини Урсула орадан бир неча ой ўтгач тушунди. Бу — ўша дамда Аурелианонинг нафақат тўйга, балки урушдан бўлак барча воқеа-ҳодисаларга нисбатан билдирган яққою ягона самимий фикри эди. Йиллар ўтиб, у девор ёнида ўзини отишларини кутиб турганида, бу ерга қадар етаклаб келган, кўринмайдиган, аммо олдини олиб бўлмас тасодиф занжири қай йўсинда пайдо бўлганини ўзига-ўзи аниқ тушунтириб беролмайди. Ремедиоснинг ўлими Аурелианони у қўрққан даражада ҳаяжонлантормади. Хотинининг ўлими мислсиз ғазаб уйғотди ва оқибатда бора-бора у бир вақтлар аёлларни рад этгани сингари умидларни чилпарчин қилувчи сусткаш ва ғамгин ҳисларга кўмилиб кетди. Аурелиано ўзини яна буткул ишга бағишлади, аммо қайнотаси

билан домино ўйнашни ҳам қанда қилмади. Мотам руҳига тўла кечки осойиш суҳбатлар уларнинг дўстлигини тобора мустаҳкамларди. «Яна уйлан, Аурелиано, — дерди унга дон Аполинар Москоте. — Менинг яна олти қизим бор. Истаганингни олишинг мумкин». Сайловга бир неча кун қолганида Макондонинг коррехидори галдаги сафардан мамлакатдаги сиёсий вазиятдан жиддий ташвишланган ҳолда қайтиб келди. Либераллар уруш очишга тайёргарлик кўришаётганмиш. Аурелиано ўшанда консерватор ва либераллар ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмасди, фақат уларнинг уруш очиш мақсадлари борлиғи таажжубга соларди. Сиёсатдан йироқда бўлган Макондода сайлов бўлиши арафасида қайнотасининг сержант ҳамда олти нафар қурооланган солдатни чақиртириши Аурелианога мутлақо кераксиз чираниш бўлиб туюлди. Шахарга келган солдатлар барча хонадонларга кириб, ов милтиқлари ва ҳатто ошхонада ишлатиладиган қатта пичоқларни ҳам тортиб олишди, сўнгра ёши йигирма бирдан ўтган эркакларга консерватор-номзодларнинг номлари битилган кўк ҳамда либерал-номзодларнинг номлари ёзилган пуштиранг варақалар тарқатишди. Шанба куни, айти сайлов арафасида дон Полинар Москоте бугун ярим кечадан кейин қирқ саккиз соат мобайнида спиртли ичимликлар сотиш ва бир оилага мансуб бўлмаган уч нафардан кўп одамнинг кўчада тўпланиб туриши тақиқлангани ҳақидаги декретни эшиттирди. Сайлов тинчгина ўтди. Якшанба куни эрталаб соат саккизда майдонга тахта қути ўрнатишди. Тахтани олти солдат кўриқлаб турарди. Овоз бериш мутлақо эркин бўлди, кун бўйи қайнотасининг ёнида туриб, бир одам икки маротаба овоз бермаслигини назорат қилган Аурелиано бунга тўда ишонч ҳосил қилди. Кундуз соат тўртда ногора товуши сайловнинг ниҳоясига етганидан хабар берди ва дон Аполинар Москоте ўз имзоси чекилган ёрлик билан сайлов қутичасини муҳрлади. Кечқурун Аурелиано билан домино ўйнаётганида, коррехидор сержантга, қутичани очиб, овозларни ҳисобла, деб буюрди. Пуштиранг ва кўк қоғозларнинг сони тенг эди, аммо сержант пушти қоғозларнинг фақат ўнтасини қолдириб, қолганларини ташлаб юборди. Сўнг қутичага янгидан муҳр босишди. Эртасига тонг азонда у провинциянинг марказий шаҳрига олиб

кетилиши керак эди. «Либераллар уруш бошлашади», деди Аурелиано. Дон Аполинар ўйиндан бош кўтармади ҳам. «Сайлов қоғозларининг алмаштириб қўйилганлиги учун деб ўйлайсанми?! Йўқ, уруш очмайдилар, — деди у. — Ахир улар шикоят қилишмаслиги учун қутичада оз-моз пушти бюллетенлар қолдирилди-ку». Аурелиано оппозиция қанчалар ноқулай шароитда эканини англади. «Агар мен либерал бўлганимда, — таъкидлади у, — ана шу қоғозлар юзасидан албатта уруш бошлаган бўлардим». Қайнотаси унга кўзойнак тепасидан қараб қўйди.

— Эҳ, Аурелиано, — деди у, — агар сен либерал бўлганимда, гарчанд менга юз марта куёв бўлганимда-ям қоғозларнинг алмаштирилишини кўролмас эдинг.

Сайловнинг якуни эмас, балки солдатларнинг мусодара қилинган пичоқлару ов милтиқларини эгаларига қайтариб беришдан бош тортишлари шаҳарда норозилик туғдирди. Аёллар Аурелианога, қайнотанга айт, лоақал ошпичоқларни қайтарсин, деб илтимос қилишди. Дон Аполинар Москоте махфий равишда унга солдатлар мусодара қилинган пичоқлару ов милтиқларини либералларнинг урушга тайёргарлик қўришаётганини далилий ашёлари сифатида олиб кетилганини маълум қилди. Бу қадар сурбет баёнот Аурелианода жуда ёмон таассурот қолдирди. У лом-мим демади, аммо бир куни кечкурун дўстлари Херинельдо Маркес ва Магнifico Висбаль билан пичоқлар воқеасини муҳокама қилаётиб, ундан либералми ёки консерватор эканлигини сўрашганида, Аурелиано бир он ҳам иккиланмай:

— Агар кимдир бўлишим шарт бўлса, яхшиси, либерал бўлардим, чунки консерваторлар фирт муттаҳам, — деди.

Эртасига у дўстларининг қистови билан, жигарини даволатгани (гарчанд касал бўлмаса-да) доктор Алирио Ногеранинг қабулига кирди. Бу бахона нега керак бўлиб қолгани ҳақида у тасаввурга ҳам эга эмасди. Доктор Алирио Ногера Макондога бундан бир неча йил олдин, анчагина нордон дорилар ва одамларга ғалати туюлган — «Понани пона билан қоқиб чиқаришади» деган шиор билан бирга келганди. Ногера ҳеч қандай шифокор эмасди. Ушбу сохта доктор аслида террорчи эди. Қўнжи узун пойабзали унинг беш йиллик сургун даво-

мида темир кишанлардан чандик тушган тўпикларини бегона кўзлардан яширарди. Федералчиларнинг илк қўзғолонидаёқ қўлга туширганларида, у жинидан ҳам ёмон кўрадиган либос — шифокор кийимини кийиб Кюрасаога қочишга муваффақ бўлган эди. Узоқ муддат чўзилган бу қувғинликнинг охириги кунларида, Кюрасаога сиёсий мухожирлар Қариб денгизининг барча оролларида келган хушхабарлардан рухланиб, контрабандачиларнинг кemasига тушиб, дорилар тўлдирилган шиша идишлар (дорилар оддий шарбатдан ўзга нарса эмасди) ва Лейпциг университетини тугатганлиги ҳақидаги сохта диплом билан (уни ҳам ўзи тайёрлаган эди) Риоачада пайдо бўлди. Риоачада эса ҳафсаласи пир бўлиб йиғлаб юбораёзди. Сиёсий мухожирлар портлаш арафасида туришибди, деб таърифлаган федералчилар сайлов арафасида ишончларини йўқотишиб, мутлақо совиб қолишганди. Омадсизликдан ғамга чўккан ва қариган чоғида яшаш учун ишончли жой қидирган бу сохта шифокор Макондога келиб яширинди. У шаҳар майдони яқинидаги уйда, тор, бўш шиша идишлар қалаштирилиб ташланган хоначада, тузалмас беморлар маблагини эвазига яшарди: барча доридармонларни татиб кўрган бу беморлар эндиликда жўн шарбатдан шифо ахтаришар эди. Дон Аполинар Москоте номигагина ҳукмдор бўлиб турган пайтда, доктор ўз ташвиқотчилик истеъдодни қўллай олмасди. У кўпроқ вақтини эсдаликлар ёзишу астмага қарши курашга сарфларди. Ногера яқинлашиб келаётган сайловга катта умид боғлаган эди. У сиёсат бобида нўноқ бўлган шаҳар ёшлари билан мустаҳкам алоқа ўрнатди ва яширин равишда қатъий фитначилик компаниясини бошлаб юборди. Сайлов қутичасидаги сон-саноксиз пуштиранг қоғозлар дон Аполинар Москоте ўйлаганидек ёшларнинг енгилтакликлари эмас, балки Ногеранинг фаолияти туфайли пайдо бўлган эди (бу юмуш террорчи кўзлаган режанинг бир бўлагини эди), у шогирдлари сайловнинг қанчалик лўттибозлик эканига ишонч ҳосил қилишлари учун уларни овоз беришга мажбур қилган эди. «Бу — жабр-зулмининг ўзгинаси» дерди Ногера уларга. Аурелианонинг аксарият дўстлари консерваторлар тузумини нобуд қилиш истагида эди, аммо Аурелианонинг коррехидор билан қариндошлигидан эмас, балки одамовилигию феъл-атво-

ри ўзгарувчанлигидан кўрқишиб, унга ўз режалари ҳақида гапиришга журъат қилишолмасди. Бундан ташқари, қай- нотасининг кўрсатмасига амал қилиб консерваторларга овоз бергани маълум бўлган эди. Шундай қилиб, унинг сиёсий қараши рўй берган бу оддий тасодиф туфайли очилиб қолди. Аурелиано фақат шунчаки қизиқиш юзасидан илк дафъа телба қадам ташлади — докторникига йўқ касалини даволатгани борди. Ўргимчак уяларию кам- фаранинг ачимсиқ ҳиди қоплаган, чўчқахона каби ифлос бу хонада у қари игуанага ўхшаш, нафас олганда ўпкаси гўёки хуштак чаладиган бир кимсани учратди. Доктор индамасдан Аурелианони дераза ёнига олиб борди-да, пастки қовоғини кўздан кечира бошлади. «У ерда эмас, — деди Аурелиано дўстлари ўргатгани бўйича. Кейин қўлини жигарига босиб — ана шу еримда оғриқ хис қилияман, кечаси билан уйку бермайди», — деди. Шунда доктор Ногера хона кизиб кетганини бахона қилиб, деразани ёпди ва консерваторларни ўлдиришга аҳд қилган ватанпарварларнинг бурчи ҳақида қисқа ваъз айтди. Аурелиано бир неча кун давомида чўнтагида дори солинган идиш олиб юрди. У ҳар икки соатда уч дона ҳапдори олиб, тилининг остига ташларди. Дон Аполинар Москоте унинг доктор найрангларига лакқа учганидан кулар, фитнесчилар эса Аурелианони ўз одамимиз, деб ҳисоблашарди. Фитнага, гарчанд келажакдаги ишлари нимадан иборат эканини аниқ билишмаса-да, Макондога асос солган барча кишиларнинг барча ўфиллари жалб этилган эди. Аммо доктор ўз сирини ошкор этгани захоти, Аурелиано улар сафидан чиқди. Ўшанда Аурелиано консерваторларнинг нобуд қилиниши зарурлигига қатъий ишонса-да, докторнинг режалари қабихлигидан ларзага тушган эди. Алирио Ногера якка террор тарафдори эди. Унинг режаси — келишилган ҳолда бир қатор якка тартибда суиқасд уюштиришни, суиқасд бора-бора умуммиллий тус олишини, охир-оқибатда барча давлат чиновниклари, уларнинг оила аъзолари, асосан эркак зотига мансублари, ер юзасида консерваторларнинг уруғиям қолмаслиги учун — ўлдирилишларини тақозо этарди. Табиийки, бу рўйхатга дон Аполинар Москоте, унинг хотини ва олти қизи ҳам киритилган эди.

— Сиз ҳеч қанақа либерал эмассиз, — деди Аурели-

ано қиёфасини ўзгартирмай. — Сиз шунчаки конхўр каззобсиз, холос.

— Ундай бўлса, — жавоб қайтарди доктор вазминлик билан, — дориларни қайтариб бер. Улар энди сенга керак эмас.

Ўшанда докторнинг уни ҳеч қандай курашга яроқсиз, ланж, кўнгли бўш, бебахт ва ёлғизликка мойил деб ҳисоблагани Аурелианога орадан ярим йил ўтгач маълум бўлди. Фитнани сотиб қўйишдан хавфсираган дўстлари Аурелианони кўрkitишга уринишди. Аурелиано уларни тинчлантириб айтдики, мен ҳеч кимга ҳеч нарса демайман, лекин Москоте оиласини ўлдиришга келсангиз, сизларни остонада қурол билан қарши олишим тайин.

Аурелианонинг қатъияти фитнесчиларга қаттиқ таъсир қилди ва улар режаларини номаълум муддатга кечиктиришди. Шу воқеалар содир бўлаётган маҳалда Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг тўйлари хусусида маслаҳатлашгани ўғлининг ёнига келди ва у, онасига, ҳозир бунинг мавриди эмас, дея жавоб қайтарди. Бир ҳафтадирки, Аурелиано, қўйнида эски тўпшонча яшириб, дўстларини зимдан кузатарди. Тушлиқдан сўнг, ўз уйларини тартибга келтира бошлаган Хосе Аркадио билан Ребеканикига кофе ичгани борар, кеч соат олтидан кейин эса қайнотаси билан домино ўйнашга ўтирар эди. Эргалаб, нонушта пайти Аркадио билан суҳбатлашарди: Аркадио энди норғул йигитга айланган бўлиб, уруш муқаррарлигидан ҳар сафар хаяжонга тушарди. У муаллимлик қиладиган мактабда эндигина гапиришни ўрганишаётган болалар ҳам, ёши Аркадиодан анча катта сўлоқмондай одамлар ҳам бор эди. Аркадиога либерализм васвасаси юкиб улгурган эди. У падре Никанорни отиб ташлаш, черковни мактабга айлантириш, муҳаббат эркинлигини жорий этиш керак, деб тинмай гапирарди. Аурелиано унинг шахдини қайтаришга уриниб, эсингни йиғ, сал эҳтиёт бўл, деб маслаҳат берди. Аммо Аркадио маслаҳатга кулоқ солмас ва ҳамманинг олдида уни кўнгли бўшлиқда айбларди. Аурелиано эса кутарди. Ниҳоят, декабрнинг бошида Урсула устахонага ховлиқиб кириб:

— Уруш бошланди! — дея ҳайқирди.

Уруш уч ой давом этди. Бутун мамлакатда ҳарбий ҳолат эълон қилинди. Уруш бошланишини Макондода

фақат биргина одам — дон Аполинар Москотегина биларди, аммо шаҳарга кўкқисдан бостириб киришга буйрук олган ҳарбий отряд келмагунга қадар у хатто хотинига ҳам оғиз очмади. Хачирларга тиркалган иккита енгил тўп билан қуролланган солдатлар шаҳарга эрта тонгда шовкин-суронсиз келишиб, мактабни казармага айлантдиришди. Кечки соат олтидан комендантлик вақти жорий килинди. Ҳар бир хонадонда олдинги тинтувга нисбатан қаттиқроқ тинтув ўтказилди ва бу гал хатто деҳқончилик асбобларини ҳам тортиб олишди. Доктор Ногерани уйдан судраб чиқиб, шаҳар майдонидаги дарахтга боғлашиб, суду терговсиз отиб ташлашди. Падре Никанор ҳарбийларга ўзининг илоҳий муаллақи билан таъсир қилмоқчи бўлган эди, солдатлардан бири унинг бошига қўндоқ билан туширди. Либераллик шамоли тиниб, атрофни дахшатли сокинлик қоплади. Оқариб кетган ва одамови бўлиб қолган Аурелиано қайнотаси билан домино ўйнашни давом эттирарди. У гражданлик мансаби устига ҳарбий ҳоким унвони ҳам берилган дон Аполинар Москотенинг яна қурук савлатга айланганини тушунди. Барча фармонларни гарнизон бошлиғи бўлмиш капитан берар, у ҳар куни эрталаб жамоат тартиби муҳофазачиларининг эҳтиёжи учун одамлардан солиқ тўпларди, холос. Унинг тўрт нафар солдати қутурган ит қопган аёлни оила аъзолари қўлидан юлиб олиб, кўчанинг қоқ ўртасида милтиқ қўндоқлари билан уриб ўлдиришди. Шаҳар ишғол қилинганидан икки ҳафта ўтгач, якшанба куни Аурелиано Херинельдо Маркеснинг уйига борди ва эҳтиёткорлик билан қандсиз кофе сўради. Улар ошхонага фақат иккови қолишганида, Аурелиано ўзига хос бўлмаган қатъий буйрук оҳангда деди: «Йигитларни ҳозирла. Биз урушга борамиз». Херинельдо Маркес ишонмади.

— Қуролимиз йўқ-ку? — сўради у.

— Уларнинг қуролларини тортиб оламиз, — жавоб берди Аурелиано.

Сешанба куни тунда мардонавор операция ўтказилди: пичоқ ва темир-терсак билан қуролланган, ёши ўттизга ҳам етмаган Аурелиано Буэндиа бошчилигида кўкқисдан гарнизонни ишғол қилиб, солдатларнинг милтиқларини қўлга киритди ва майдонда капитан билан биргаликда ит қопган аёлни ўлдирган ўша тўрт солдатни отиб ташлади.

Ўша кечаси, хали майдондан тўп овози эшитилиб турган бир пайтда, Аркадио Макондо кўрғонининг ҳам гражданди, ҳам ҳарбий ҳукмдори этиб тайинланди. Кўзғолончиларнинг уйланганлари хотинлари билан зўрға хайрлашди. Одамларни террордан халос қилганлари учун кечкиз ташаккурга сазовор бўлган Аурелиано отрядининг аъзолари, охириги ахборотларга қараганда, Манаурега силжиган генерал Викторио Медина бошлиқ инкилоб лашкарларига қўшилиш учун шаҳар пайти Макондодан чиқиб кетди. Ўйла тушишдан олдин Аурелиано дон Аполинар Москотени жавон ичидан чиқариб олди. «Ташвишланманг, ота, — деди у. — Янги ҳокимият сизнинг ва оилангизнинг дахлсизлигига қафиллик беради». Дон Аполинар Москотени узун этикли, елкасига милтиқ осиб олган кўзғолончи ўзининг куёви, ҳар куни кеч соат тўққизгача бирга домино ўйнайдиган одам эканини зўрға таниди.

— Аурелиано, бу бемаънилик-ку! — қичқирди у.

— Йўқ, бемаънилик эмас, — деди Аурелиано. — Бу — уруш. Энди мени ҳеч қачон Аурелиано деб атаманг, энди мен полковник Аурелиано Буэндиаман!

Полковник Аурелиано Буэндиа ўттиз икки марта қуролли кўзғолан кўтарди ва ўттиз икки гал ҳам мағлуб бўлди. У ўн етти аёлдан ўн етти нафар ўғил кўрди, кенжа ўғли энди ўттиз беш ёшга қираётганда, ҳамма фарзандларини бирин-кетин, бир кечанинг ўзида ўлдиришди. Ота эса ўн тўрт суиқасдан, етмиш уч пистирмаю қатлдан ҳамда кофега аралаштирилган, нақ бир отни бемалол ўлдирадиган захардан омон қолди. У республика президенти тақдим этган Ҳурмат орденидан воз кечди. Барча революцион қўшинларнинг бош қўмондони бўлди ва мамлакатнинг у сарҳаддан-бу сарҳадга қадар ятаниб ётган бепоён ерларига ҳарбий ҳукмдор ва судья этиб тайинланди. Ҳукумат ҳам чўчидиган бу одам ўзининг фотосуратини олдиришга ҳеч рухсат бермасди. У урушдан сўнг, то умрининг охиригача тайинланган нафақани рад этиб, кексайганида Макондодаги устахонасида балиқчалар ясаб, ўшалардан тушган маблағ эвазига кун кечирди. У ҳамиша жангларда биринчи сафларда қатнашган бўлса-да, фақат бир мартагина, қарийб йигирма йил давом этган граждандар урушига чек қўйган Нерланд сулҳи асосида таслим бўлишига имзо чекилга-

нидан сўнг, ярадор бўлди, аниқроғи, ўзини ўзи яралади. У қўлидаги тўпшончасидан кўкрагига ўқ узди ва ўқ юрагига шикаст етказмай, орқасидан тешиб чиқди. Макондода номига қўйилган кўчагина унинг мислсиз жасоратларидан нишона сифатида қолди. Аммо у йигирма бир нафар одамдан иборат отрядни ҳеч нимани кўзламай, генерал Викторио Медина қўшинларига қўшилиш учун ўша декабрь тонгида Макондони тарк этганини ўлими олдидан тан олди.

— Биз шаҳарни сенга қолдирапмиз, — деган эди ўшанда у Аркадиога. — Бус-бутун қолдириб кетяпмиз, биз қайтганимиздан кейин Макондо бундан ҳам ободроқ бўлмоғи даркор.

Аркадио унинг кўрсатмасини бутунлай бошқача тунди. У Мелькиадес китобларидаги рангли расмлардан рухланиб, маршаллик галунлари тикилган ва эполетлар тақилган антиқа ҳарбий кийим тиктирди, отиб ўлдирилган капитаннинг попукли қиличини камарига тақиб олди. Кейин иккала тўпни ҳам шаҳарга кираверишдаги жойга ўрнатди, оташин хитобларидан рухланган шогирдларига ҳарбий форма кийдириб, четдан қараган одамларга Макондо ишғол қилиб бўлмайдиган шаҳардек туюлиши учун қуроллантириб, шаҳар кўчалари бўйлаб кезиб юришни буюрди. Ушбу маккорликнинг оқибати ҳам яхши, ҳам ёмон бўлди: ҳақиқатан ҳам ҳукумат бир йил давомида Макондо қўрғонини босиб олиш учун буйруқ беришга жазм этолмай юрди, аммо ниҳоят бу ишга киришилгач, шаҳарга шунчалик кўп қўшин юборишдики, химоячиларнинг қаршилиги ярим соат ичида синдирилди. Аркадио ҳукмдорликнинг дастлабки кунлариёқ ўзининг қарор чикаришга мойиллигини ошкор қилди. У дафъатан миясига келиб қолган тасодифий нарсалар хусусида қарорлар қабул қилар, баъзан бир кунда тўртта декрет чиқарган пайтлари ҳам бўлган эди. У ўн саккиз ёшлилар учун мажбурий ҳарбий хизмат жорий этди: кеч соат олтидан сўнг кўчада қолган уй хайвонларининг умумий мулкка айланиб қолишини эълон қилди, катта ёшдаги эркакларни энгларига қизил латта боғлаб юришга мажбурлади. Падре Никанорни хонаки банди қилиб қўйди: «Агар уйдан чиқсанг, отиласан», деди унга. Падрега фақат либераллар галабасини байрам қилганларидагина ваъз ай-

тини ва кўнғироқ чалишга рухсат этилди. Аркадио, одамлар билан ҳазиллашмаётганлигини кўрсатиш учун, солдатлар бўлимасига шаҳар майдонида кўғирчоқларни отиб мапк қилишни буюрди. Олдинига буни ҳеч ким жиддий қабул қилмади. Ахир, Аркадио ҳам, унинг солдатлари ҳам бор-йўғи катталарнинг ўйинларини ўйнашаётган ёш болалар, мактаб ўқувчилари эди-да. Бир куни кечқурун Аркадио Катаринонинг ипратхонасига кирганида сурнайчи янги бошлиқни тантанали марш билан қарши олиб одамларни қулдирган эди. Аркадио ҳокимият эгаларини беҳурмат қилгани учун сурнайчини отишга маҳкум этди. Бунга норозилик билдиришга жазм этганларни эса синф хоналаридан бирига қамаб, уларга фақат нону сув берилишини тайинлади. «Сен қотилсан! — дея бакирарди унга ҳар сафар Урсула, неварасининг ўзбошимчалигини эшитиб. — Мабодо Аурелиано эшитиб қолса, сени албатта отиб ташлайди ва бундан биринчи бўлиб мен хурсанд бўламан». Аммо, бу гапларнинг бари беҳуда эди. Аркадио ўзининг мазмунсиз ёвузлигини тобора кучайтирарди. Ниҳоят, у Макондо кўрган энг ёвуз ҳукмдорга айланиб қолди. «Хайриятки, одамлар оқу қорани фарқлаяпти, — деди бир куни дон Аполинар Москоте. — Мана, сизга либераллар ваъда қилишган жаннат». Бу сўзларни Аркадиога етказишди. У солдатлар патрули билан дон Аполинар Москотенинг уйини ишғол қилиб, мебелларининг кулини кўкка совурди, қизларини беомон савалади, собиқ коррехидорни эса кўча бўйлаб судратиб, казармага олиб келтирди. Бундан хабар топган Урсула уягдан қизариб, қўлидаги мумланган ўрма қамчисини ваъз билан силтаганча, шаҳар кўчалари бўйлаб югура кетди; у казарма ҳовлисига бостириб кирганида, бўлинма солдатлари дон Аполинар Москотени отиш учун саф тортишган ва Аркадио «Отинглар» деб буйруқ беришга тайланаётган эди.

— Қани, отиб кўр-чи, пасткаш! — деб қичқирди Урсула.

Довдираб, ўзини ўнглаб олишга ҳам улгурмаган Аркадиони Урсула ҳўкиз пайларидан ўрилган оғир қамчи билан савалай кетди. «Отиб кўр-чи, қотил! — деб қичқирарди у. — Унга қўшиб мени ҳам от, манжалақининг боласи. Ўшанда мени сендай махлуқни ўстирганим учун

уйтдан йиғлашимдан халос этган бўласан!» У Аркадиони раҳм-шафхатсиз, то у ховлининг узок бурчагига бориб, шилликқуртдай бурканиб олгунига қадар савалади. Илгари ўқлар илма-тешик қилиб юборган қўғирчоқ осифлик турган ёғочга боғлаб қўйилган дон Аполинар Москоте хушсиз эди. Бўлинма солдатлари, Урсула қолган ғазабини бизга сочади, деб қўрққанларидан қочиб кетишган эди. Аммо Урсула улар томонга қиё ҳам боқмади. Оғриқ азобидан додлаётган Аркадиони тинч қўйиб, дон Аполинар Москотени ечди ва уйга олиб кетди. Казармадан чикйшидан олдин, бу ерда хибсда сақланаётганларни озодликка чиқарди.

Шундан сўнг шаҳарни Урсула бошқарадиган бўлди. У якшанба ибодатини қайта тиклади, қизил латта боғлаб юришга чек қўйди ва Аркадионинг барча ноўрин қарорларини бекор қилди. Аммо шунчалик матонатига қармай, Урсула холи қолган пайтларида ўз толедан йиғларди. У ўзини шу қадар ёлғиз хис қилардики, охири каштан остида эсдан чиқаётган эрининг суҳбатидан таскин излай бошлади. «Қара, қанча кулфатлар тушди бошимизга, — деди у эрига пальма шох-шаббаларидан қилинган пешайвонни оқизиб кетишга ҳаракат қилаётган ёз ёмғирининг шовқини остида. — Уйимиз ҳувиллаб қолди, ўйилларимиз тарқалиб кетишди. Яна иккимиз қолдик». Аммо телбалик бағрига ғарқ бўлган Хосе Аркадио Буэндиа унинг гапларини эшитмасди. У ўзининг скамейкасида ўтирар, Урсула эса, эрини ювинтираркан, оила янгиликларини сўзлаб берарди. «Аурелианонинг урушга кетганига мана тўрт ой бўлди, биз ханузгача унинг тақдиридан беҳабармиз, — дерди у, эрининг орқасини совунли латта билан арта туриб. — Хосе Аркадио эса қайтиб келди, гавдаси сеникидан ҳам норғул, бутун бадани чорчўп тасвирига тўлиб-тошган, лекин у хонадонимизга нукул шармандалик келтираётир». Нохуш хабарлар эрига озор бера бошлаганини хис қилиб, энди уни алдашга тушарди. «Эҳ, шунча вайсабман-а, сен менга ишонма, — дерди у эрининг нажосати устига кул сепиб, сўнг уни белкуракка йиғаркан. — Хосе Аркадионинг Ребекага уйланиши худонинг ёзиғи экан, энди улар жуда бахтли яшашяпти». Урсула ҳақиқат ёрдамида ёлғон гапиришга шу қадар ўрганиб қолдики, охири ёлғонлари-

дан ўзи ҳам таскин топа бошлади. «Аркадио жиддий ва ниҳоятда жасур йигит бўлиб етишган, — дерди у. — Ҳарбий кийиму қилич унга қанчалар ярашганини кўрсанг эди». Бу хол ўлик билан гаплашишга ўхшаб кетар, нега энди Хосе Аркадио Буэндиани бирор нарса на хурсанд, на хафа қила оларди. Аммо Урсула эри билан суҳбатлашишни қанда қилмасди. Эри беозор ва лоқайд эканини қўргач, Урсула уни арқонлардан халос қилди. Арқонлар ечилган бўлса-да, Хосе Аркадио Буэндиа ҳатто жойидан ҳам силжимади. Гўёки арқонларнинг ҳеч бир аҳамияти йўқдек, гўёки уни каштан дарахти танасига арқонлар ва умуман кўзга кўринадиган воситалар — занжиру кишанлар эмас, балки улардан юз чандон бақувват бир куч боғлаб ташлагандек, қуёш ва ёмғир остида ҳам скамейкада ўтираверарди. Августда, бу йил киш одатдагига қараганда чўзилиб кетиши ҳаммага аён бўлганида, Урсула ниҳоят, эрига ўзи маъқул топган нарсани маълум қилди:

— Бахт биз билан қадам-бақадан юрибди, — деди у. — Яқинда Амаранта билан пианола тузатган ўша италияликнинг тўйини кўрамиз.

Урсула Пьетро Креспи билан Амарантанинг суҳбатларини илгаригидек кузатишни кераксиз деб билгач, уларнинг дўстона алоқалари хийла илгарилаб кетди. Келин-куёвлик қоронғилик пардаси ила чулғанди. Пьетро Креспи ҳар куни кечқурун Амаранта учун Петрарканинг сонетларини таржима қиларди. Улар атиргуллар хиди уфуриб турган галереяда то чивинлар оромларини бузмагунларича ўтиришар, сўнг меҳмонхонага ўтишарди. Йигит неър ўқир, қиз эса чеварлик қилар, иккиси ҳам уруш воқеаларига лоқайд эди. Амарантанинг сезгирлиги, унинг вазмин нафосати йигитни ўргимчак иплари каби ўраб ташлади ва ҳар сафар соат саккизда уйига кетишидан олдин қуёв ана шу кўринмас ипларни узиб ташларди гўё. Пьетро Креспи ватанидан юборилган откриткалардан Амаранта иккови ажойиб альбом тайёрлашди. Бу откриткаларнинг ҳар бирида дарахтзорларнинг хилват бурчагида ўтиришган маҳбублар, камон ўқи билан яраланган юрак ёки икки кабутар икки учини тумшуғида тутиб турган тилларанг тасмалар тасвири туширилганди. «Бу — Флоренциядаги боғ, — дерди Пьетро Креспи

откриткаларни кўздан кечираркан. — Кўлингни чўзсанг бас, кабутарлар кафтингга кўниб, нон ушоқларини ея бошлашади». Баъзан Венеция шахри кўринишлари тасвирланган сувбўёқли расмларни кўришганида, ватан соғинчи унинг хотирасида каналлардан таралувчи ботқоқ денгизнинг чирик чиганоклари хидио гулларнинг енгил бўйини уйғотарди. Амаранта гоҳо хўрсиниб, гоҳо қулиб, гўзал эркагу аёллари болалар тилида сўзлашувчи бу мамлакат, шу кунларда харобазорга айланган қадимий шаҳарлар ҳақида орзу қиларди. Ниҳоят, Пьетро Креспи излаганини топган эди. Муҳаббат дардида океанни кесиб ўтгач, Ребека билан пошилинч, жўшқин тарзда ўпишган пайтидаги ҳавас билан адаштириб юборганидан сўнг ниҳоят ҳақиқий муҳаббатини топган эди. Бахт унга омад келтирди. Энди Пьетро Креспининг дўкони деярли бутун квартални эгаллар ва гўё хаёлий бир маконга айланган — бу ерда вақтни соат бонглари орқали билдириб турадиган Флоренция кўнғироқхонасининг аниқ нусхасини, Соррентодан келтирилган музикали қутичани, қопқоғи очилиши биланоқ беш нотадаги куйдан парчалар ижро этиладиган хитой упадони ва, умуман, барча муסיқа созларини, одамзод томонидан ўйлаб чиқарилган, бураб ҳаракатга келтирилувчи барча ўйинчоқларни учратиш мумкин эди. Муסיқа мактабида дарс беришга лаёқатсиз бўлган Бруно Креспи — Пьетронинг укаси дўконга мутасадди эди. Унинг елиб-югуришлари туфайли Турклар кўчаси ўзининг турли-туман, кўзни қамаштирувчи ўйинчоқлар кўрғазмаси билан сеҳрли кўрикхонага ўхшаб қолди, бу ерда одамлар Аркадионинг жабрзулмларини, йироқ-йироқлардаги уруш таҳликасини батамом унутишарди. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, яқшанба ибодати қайта тикланганида, Пьетро Креспи ибодатхонага немис фисгармониясини ҳадя этди, у ерда болалар хори ташкил қилиб, унинг қатнашчилари билан биргаликда грегориан репертуарини машқ қила бошлади. Бу нарса падре Никанорнинг камтарин хизматига аллақандай шукуҳ бағишлади. Амаранта яқин кунлар ичида италияликнинг бахтиёр рафикаси бўлишига ҳамма ишонарди. Ўз ҳисларини ортиқча қамчиламай, уларни нафис, табиий оқим ихтиёрига ҳавола қилган келин-кўёв, охир-оқибатда тўй муддатини аниқлаш чегараси қадар

келишди. Ҳеч ким уларга монёлик қилмоқчи эмасди. Илгари, тўйни ортага суравеганидан Ребекани бахти қаро қилиб қўйгани учун ич-ичидан ўзини гуноҳкор ҳис қилаётган Урсула, виждон қийноғини яна орттиришни истамасди. Уруш жафолари, Аурелианонинг йўқлиги, Аркадионинг зулми, Хосе Аркадио билан Ребеканинг қувғин қилиниши туфайли Ремедиосга очилган аза ҳам унут бўлди. Тўйлари бўлишга астойдил ишонган Пьетро Креспи бир куни Аурелиано Хосени ўзининг тўнғич ўғли деб ҳисоблашга мойиллигини сездирди. Ҳамма, Амаранта бахтнинг осуда кўрфазига тобора яқин қолди, деб ўйларди. Аммо Ребекадан фарқли ўларок, у ҳаяжонини мутлоқ сездирмасди. Дастурхонга гул тиккан пайтидагидек хотиржамлик билан заржияк тўқир, матога тустовуқлар тасвирини туширарди. Амаранта Пьетро Креспи инонихтиёрини тамом бахш этадиган пайтни кутар эди. Охири, кутавериб, октябрнинг шиддатли ёмғирлари маҳали сабр косаси тўлди шекилли, бирдан ўзгарди.

Пьетро Креспи ўзини батамом йўқотиб қўйди. У ҳеч бир уялмай-нетмай фиғон чекканида ҳам, умидсизликка тушганидан бармоқларини синдириб юборишга сал қолганида ҳам, Амарантанинг қарорини ўзгартира олмади. «Вақтингни беҳуда ўтказма, — деди унга Амаранта. — Агар мени ҳақиқатан ҳам севадиган бўлсанг, уйимизнинг бўсағасига бошқа қадам босмагин». Урсула уятдан ер қаърига кириб кетишга тайёр эди. Пьетро Креспи ялинишининг барча усулларин қўллаб кўрди. У ўзини тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада камситишгача бориб етди, — жонини қурбон қилиб бўлса-да, йигитга тасалли беришга тайёр турган Урсуланинг этагини тутиб, бутун оқшом бўйи йиғлади. Креспининг ёмғирли кечаларда шоҳи соябон тутиб, Амарантанинг деразасида чироқ бор-йўқлигини кузатиб, уйни тентираб айланиб юрганини кўп кўришарди. Пьетро Креспи ҳеч қачон ана шу кунлардагидек бежирим кийинмасди. Унинг беҳад азоб-уқубат тортган, императорникига ўхшаган боши фавқулодда ажойиб салобат касб этганди. У Амарантанинг галереяда чеварлик қилишга келадиган дугоналаридан кизининг қарорини ўзгартиришга таъсир кўрсатишларини илтижо қилиб, уларни жон-ҳолига қўймасди. У ҳамма ишларини ўз ҳолига ташлаб қўйди. Креспи уззукун вақ-

тини магазиннинг орқа хонасида ўтказар, телбанома мактублар битиб, орасига гул баргларию қуритилган капалакларни жойлаб Амарантага йўллар, хатлар эса очилмасдан, яна ўзига қайтиб келарди. У уйга қамалиб олиб, соатлаб цитрада куй чаларди. Бир куни кечаси қўшиқ айта бошлаганида Макондо ахли уйқудан уйғониб, цитранинг сеҳрли куйидан ва ер юзида мавжуд энг кучли муҳаббатга йўғрилган ҳазин овоздан ғоят таажжубга тушишди. Ана ўшанда Пьетро Креспи Амарантининг деразасидан бўлак барча деразаларда чироқ ёнганини кўрди. Иккинчи ноябрда — марҳумларни хотирлаш кунини магазин эшигини очиб ичкарига кирган укаси барча чироқлар ёқилганини, барча музыкали қутичалар очилиб, куй ижро этаётганини, барча соатлар тўхтамай занг ураётганини ва ана шу тутуриқсиз музыка садолари остида ётган акаси Пьетро Креспини кўрди: унинг билакларидаги кўк томирлари кесилган, иккала қўли эса бўхўр¹ тўлдирилган тоғорага тушурилганди.

Урсула унинг жасади солинган тобутни уйларига қўйишни буюрди. Рухоний Никанор диний маросимни ўтказишга ва ўз-ўзига суиқасд қилган одамнинг жасадини муқаддас тупроққа қўйишга қарши чиқди. Урсула у билан бахслаша бошлади. «Менимча, у шаҳид ҳисобланади, — деди у. — Бу воқеа қай сабабдан содир бўлганини на мену на сиз тушуна оламиз. Иродангизга қарши борсам-да, уни Мелькиадеснинг ёнига дафн этаман». У дабдабали дафн маросимида бутун эл фикрини бир овоздан қўллаб-қувватлаганидан сўнг аҳдини бажарди. Дафн куни Амаранта ётоғидан чиқмади. У каравотида ётаркан, Урсуланинг ноласини, уйда тўпланган одамларнинг қадам сасларини, уларнинг паст товушларини, гўяндаларнинг марсия айтиб йиғлашларини эшитди. Хонага топталган гулларнинг ҳиди анқиб турган чуқур суқунат чўқди. Амаранта узоқ муддат ҳар оқшом лаванда²нинг хидини туярди, аммо у ўзини телбаликка асир бўлишдан халос қилишга етарли куч топди. Урсула уни буткул ташлаб қўйди. Ҳатто бир куни кечқурун Амаранта ошхонага чиқиб, қўлини ўчоқнинг лахча чўғига тутиб, то куйган

¹ Б ў х ў р — Осиё жанубидаги дарахтлар пўстлоғидан олинган хушбўй катрон.

² Л а в а н д а — хаворанг ёки бинафшаранг ўсимлик.

этининг бадбўй ҳиди келгунга қадар қимир этмай, оғрикка чидаб турганидаям унга раҳми келмади, ҳатто бошини кўтариб ҳам қарамади. Бу — виждон азобини босиш учун ишлатилган кучли таъсир воситаси эди. Амаранта бир неча кун давомида қўлини тухум сариги солинган косага солиб юрди, кейин куйган жойлари битиб кетди ва яра ўрни чандиқ бўлиб қолди. Тухум сариги баайни унинг юрагидаги жароҳатларига ҳам малҳам бўлди. Бошидан кечирган фожеани биргина қора газмолдан қилинган латта эслатиб турарди. Амаранта бу қора тасмани куйган қўлига ўла-ўлгунча тақиб юрди.

Аркадио қутилмаганда мурувват кўрсатди — Пьетро Креспининг ўлими муносабати билан расмий мотам тутишга фармон берди. Урсула буни худди адашиб қолган қўйининг сурувга қайтганидек баҳолади. Аммо у янглишган эди. Ҳали ҳарбий либос киймасдан илгарийёқ Аркадио унинг учун йўқотилган эди. У Аркадиони ўз фарзандидай — худди Ребекани тарбиялагандек, доим эъзозлаб, ҳеч нарсага зориктирмасдан тарбияладим, деб ҳисобларди. Аммо Аркадио одамови, қўрқоқ бўлиб ўсди. Ахир, унинг болалиги уйқусизлик касали кенг тарқалган, Урсула қурилиш ишларига муқкасидан кетган, Хосе Аркадио телба бўлиб қолган, Аурелиано узлатга чекинган, Амаранта билан Ребека бир-бирига беомон рақиб бўлиб юрган бир пайтга тўғри келган эди-да. Аурелиано унинг хатсаводини чиқарди. У Аркадиога ўз кийимларини батамом ўзига яроқсиз бўлиб қолгандан кейингина ҳадя қиларди. Виситасьон эса Аркадиога мослаб кичрайтириб, қайта тикарди. Аркадио бесўнақай пойабзалидан, шимидаги ямоқлардан, ўзининг заифона думбасидан хижолат чекарди. У кўпинча Виситасьон ва Катауре билан уларнинг тилида сўзлашарди. Фақат биргина Мелькиадес унга ҳақиқий фамхўрлик кўрсатар. Аркадиога ўзининг одам тушуниш қийин бўлган ёзувларини ўқиб берар, унга дагерротипия санъатини ўргатарди. Йигитча лўлининг ўлими туфайли юм-юм йиғлаганини, чолнинг ёзувларини беҳуда тадқиқ қилиб, ҳаммадан дард-аламини яширган ҳолда, таваккалига марҳумни тирилтириш йўлини кидирганини ҳеч ким пайқамаянди. Ҳамма ҳурмат қиладиган ўзи ишлайдиган мактаб, кейинчалик шафқатсиз қонунлар чиқаришга йўл очган ҳокимият ҳамда кўркам ҳарбий либос Аркадиони

бир оз чалғитиб, юракни сикадиган ғам-андухдан кутқарганди. Бир куни кечкурун Катарина испратхонасида аллаким унга: «Сен ўз фамилияннга муносиб эмассан», дейишга жазм қилди. Гарчанд ҳамма, Аркадио уни қатл қилади, деб ўйласа-да, негадир у халиги мард одамни отиб ташлашга ҳукм этмади.

— Бахтим шуки, мен Буэндиа эмасман, — деди у.

Унинг асрандилиги сирини билганлар Аркадиога ҳамма гап маълум экан-да, деб ўйлашди, аммо аслида у ота-онасининг кимлигини бир умр билмай ўтди. У ўз онаси — Пилар Тернерага худди Хосе Аркадио ёки Аурелиано каби тийиксиз бир майл сезарди; Тернера Аркадио дагерротипия билан машғул бўлган қоронғи хонага кирганида йигитнинг томирларидаги қон жўш уриб кетарди. Пилар Тернера аввалги жозибасию жарангдор кулгусини йўқотган эса-да, ундан тараладиган ачимсиқ дуд хиди Аркадиога ёқарди. Кунларнинг бирида, уруш бошланмасдан сал олдин Пилар Тернера кенжа ўғлини мактабдан олиб кетгани одатдаги вақтдан хийла кечроқ келди. Аркадио уни ўзи пешинда дам оладиган, кейинчалик кишанларни ва сўнгра қолипларни сақлашни буюрган хонада кутиб турди. Бола ҳовлида ўйнаб юрарди. Аркадио, Пилар Тернера, албатта, ана шу хонадан ўтишини биларди. У тўр беланчақда сабрсизликдан титраб кута бошлади. Аёл келди, Аркадио унинг қўлларидан тутиб, гамаги сари судрай бошлади. «Бўлмайди, бўлмайди, — дерди Пилар Тернера дахшатга тушиб. — Сенга мудом ҳузур бағишлашни ўйлашимни билмайсан ҳам, аммо худо шохид — бунинг иложи йўқ». Йигит Буэндиадан мерос қолмиш кучи билан уни белидан қучиб даст кўтарди, бадани баданига теккач, кўз олди қоронғилашиб кетди. «Ўзингни фаришта қилиб кўрсатма, — деди Аркадио, — бузуклигингни ҳамма билади». Пилар ўзининг бахтсиз қисматига нисбатан нафратини зўрға босди.

— Болалар кўриб қолишади, — шивирлади у. — Яхшиси, бугун тунда эшикни очиқ қолдир.

Кечаси Аркадио тишлари тақиллаганча талвасага тушиб, уни гамақда кутди. У кўзини юммас, чигирткаларнинг чириллашини, уккининг доимо бир вақтда, худди олдиндан тузилган жадвалга риоя қилганча қичкиригини тингларкан, вақт ўтган сайин уни алдашганига ишонч

ҳосил қиларди. Унинг хаяжони меёрдан оша бошлаган пайтда, туйқусдан эшик очилди. Орадан бир неча ойлар ўтиб, девор ёнида ўзига ўқ узишларини кутиб турган Аркадио ана шу онни яна бир бор тасаввуридан ўтказди; олдин қоронғида қўшни хонада адашиб қолган аллакимнинг оҳиста қадам товушлари, кимдир урилиб кетган ўриндикнинг шовқини эшитилди, кейин зулмат қуюқлашиб, одам гавдаси шаклини олди. Атроф юрак зарбидан дарзага келарди. Йигит қўлини узатиб, бармоғига иккита узук тақилган қўлга дуч келди: у ўша қўлни нақ ўз вақтида — уни қоронғилик ўз қаърига юта бошлаганида учратганди. У шох томирларнинг тармоқ отганини, томирларнинг қўрқувдан титрашини, ҳаёт чизиқлари бошмалдовига туташган жойда шум ажалнинг чизиғи билан бўлинган нимхуш кафтни сезди. Шунда бу аёл ўзи кутаётган аёл эмас, балки бошқа эканини тушунди — ундан ачимсиқ дуд эмас, гулдан тайёрланган бриолин хиди келар, ёнроқдек қаттиқ, ясси кўкракларининг учлари эса эркакларникига ўхшаб кетар, питир-питир нозли адолари тажрибасизлигидан дарак берарди. У ҳали бокира бўлиб, исми ҳам ажабтовур — Санта София де ла Пьедад эди. Пилар Тернера айни иши учун қизга ўзи йикқан бисотининг тенг ярмини — нақ эллик песо тўлаганди. Аркадио бу қизнинг озик-овқат сотиладиган дўкончада ота-онасига ёрдамлашиб юрганини бир неча бор кўрса-да, ҳеч эътибор бермаган, чунки қизча то унга эҳтиёж сезишмагунларича ўзини сездирмасликдек камёб фазилатга эга эди. Аммо шу тундан бошлаб, у Аркадионинг иссиққина кифтида ювош мушукдек ғужанак бўлиб ётди-қолди. Пилар Тернера бисотининг қолган қисмини ҳам олгач, ота-онасининг рухсати билан мактабга пешинги хордиқ маҳаллари келадиган бўлди. Кейинроқ, ҳукумат жангчилари Аркадио билан Санта София де ла Пьедадни мактабдан кўчишга мажбур қилишди, энди улар дўконнинг орқа хонасидаги сариев солинган қутилар ва маккажўхори қоплари панасида ялаб-юлқашарди. Орадан сал вақт ўтиб, Аркадио қутилмаганда Макондога ҳукмдор бўлиб олган пайтда аёл қиз туғди.

Бу ҳақда қариндошлардан фақат Хосе Аркадио билан Ребека биларди. Аркадио улар билан анча қалин эди. Хосе Аркадионинг бўйнига турмушнинг оғир хур-

жуни осилган эди. Ребека ўз матонати еб тўймаслиги, боринги, иззатталаблиги билан саркаш феълли эрини шу қадар жилоблаб олгандики, Хосе Аркадио танбал, хотинбоз бир одамдан катта ва кучли ишчи хайвонга айланган эди. Уларнинг уйлари хамиша озода ва саришта бўларди. Эрталаб Ребека барча деразаларни ланг очар, қабристондан эсаётган шамол хонага кириб, девору мебелларда юпка чанг қатламини қолдириб, эшик орқали ховлига чиқиб кетарди. Кесак ейиш, майли, қондаги отаонаси суякларининг қарсиллаши, қизикқонлиги Пьетро Креспининг бўшанг нозлари — буларнинг ҳаммаси хотира тубида чўкиб ётарди. Ребека дераза олдида ўтирганича, уруш ваҳималарига эътибор ҳам бермай, кун бўйи чеварлик қиларди, токчалардаги кўзачалар титрай бошлаганда қўшоғиз милтиқ тутган, темир нағалли этик кийган баҳайбат Хосе Аркадио лойга беланган овчи итлар билан уйга келаётганини билиб, овқат иситиш учун ўридан турарди. Эрининг елкасида гоҳида кийик бўлар, аммо кўпинча куён ёки ёввойи ўрдаклар отиб келарди. Эндигина шаҳарга бошлиқ этиб тайинланган Аркадио бир куни кечкурун дафъатан Ребека билан эрини йўқлаб келди. Гарчи улар уйдан чиқиб кетганларидан бери бирор марта ҳам келиб кўрмаган бўлса-да, ўзини шунчалар яқин, дўстона тутдики, эр-хотин уни қовурдоқдан тотиб кўришга таклиф этишди.

Қаҳва ичилаётган пайтда Аркадио бу ерга келишининг асл сабабини айтди: унга Хосе Аркадионинг устидан маълумот тушган экан. Маълумотга қараганда, Хосе Аркадио ховлисидаги ерларни ҳайдаб бўлиб, қўшнилариининг ҳам даласига ўтган ва хўкизлари ёрдамида тўсиқни йикитиб, иморатларни вайронага айлантириб, атрофдаги барча яхши ерларни ўзиники қилиб олган экан. Ерлари яроқсиз баъзи дехқонларга тегмабди, аммо уларга солиқ солиб, боқиманда ундириш ниятида ҳар шанба итлар галасини етаклаб елкасига қўшотарини осиб келаркан. Хосе Аркадио қилмишларидан тонмади — эгаллаб олган ерларининг Макондога асос солинганида Хосе Аркадио Буэндиа томонидан тақсимланганини рўқач қилди. У, аслида, Буэндиалар оиласига қарашли бўлган бу томорқаларнинг бегоналар кўлига топширгани учун отасининг ўшанда ҳам телба эканини исботлашга уринди. Бу изоҳларнинг асли кераги

йўқ, негаки, Аркадио адолат ўрнатиш учун келмаган эди. У кўймади ва томорқаларни рўйхатдан ўтказувчи бюро тузмोकни таклиф қилди: агар Хосе Аркадио ўз ўрнига унга солиқ тўплаб туришини бўйнига олса, ҳозирга қадар эгаллаб олган амлоки тортиб олинмас экан. Орадан йиллар ўтиб, полковник Аурелиано Буэндиа ер тақсимлаш тартибини қайта кўриб чиққанида, барча томорқалар — қабристондан тортиб, умуман Хосе Аркадио ховлисидаги тепаликдан кўриниб турган ерларнинг ҳаммаси акасига қарашли эканини ва Аркадио ўзининг ўн бир ойлик хукмдорлиги мобайнида фақат солиқлардан тушган пулларнигина эмас, Хосе Аркадиога қарашли қабристон майдонига ўлик кўмиш учун тўланган пулларни ҳам ҳаменига урганини аниқлади.

Хамма аллақачоноқ воқиф бўлган, лекин аламига алам қўшилмасин, деб Урсудан яширилган бу сир, бечора онага бир неча ойдан сўнг барибир аён бўлди. Аввал ҳам унда андак шубҳа туғилганди. «Аркадио ўзига уй қуряпти, — деди у сохта мағрурлик билан эрига, қошиқдаги ошқовоқ киёмини унга ичкизаркан. Аммо хўрсинишдан ўзини тиёлмади: — Сабабини билмайману, лекин кўнглим бежо». Кейин, Аркадионинг нафақат уй қурдиргани, балки ўзи учун Вена мебеллари буюрганини эшитгач, у Аркадионинг давлат мулкини талон-торож қилаётганига шубҳа қилмай қўйди. Бир куни якшанба ибодатидан қайтаётганида, у Аркадионинг янги уйда янги офицерлар билан карта ўйнаётганини кўриб қолди. «Сен оиламизни иснодга колдирыпсан!» қичқирди Урсула, бироқ Аркадио эътибор бермади. Ана ўшандагина Урсула Аркадионинг олти ойлик қизчаси борлигини ва ўғли билан никоҳсиз яшаётган Санта София де ла Пьедад яна оғироёқлигини билди. Урсула олдинига қаерда бўлишидан қатъи назар, полковник Аурелиано Буэндиага хат ёзиб, юз берган барча қинғирликлардан уни хабардор қилиб туришга сўз берди, аммо кейинги кунларда авж олган воқеаларни кўриб ниятидан қайтди, хаттоки шундай қарорга келганидан пушаймон еди. Шу дамгача макондоликларга миш-миш бўлиб туюлган «уруш» сўзи ниҳоят фожиавий ҳақиқатга айланди. Февраль ойининг охирида шаҳар қопқасида орқасига супурги ортилган эшак минган, энгил-боши чанг-тўзон бир кампир пайдо бўлди.

Кўриниши беозор бўлгани учун ҳам соқчилар уни осонгина ўтказиб юборишди, улар бу кампирни водийдан келган одатдаги сотувчи деб ўйлашганди. Кампир тўппатўғри казармага йўл олди. Аркадио уни қурол-аслаҳалар сақланувчи омборида қаршилади: ҳар жой-ҳар жойда ҳалқаларга осиб ташланган ёки ўралган гамаклар кўзга ташланар, кунжакларда тўп-тўп бўйралар уюб ташланган, милтиқлар, карабинлар, ҳатто ов милтиқлари шундоқ ерда тартибсиз ётарди. Кампир ҳарбийчасига қаддини ростлаб честь бераркан, ўзини таништирди:

— Полковник Грегорио Стивенсон.

У нохуш хабарлар келтирган эди. Айтишича, либералларнинг сўнги истехкоми янчиб ташланибди. Риоача атрофидаги жангларда чекинишга мажбур бўлган полковник Аурелиано Буэндиа уни махсус топшириқ билан Аркадионинг олдига юборибди. Одамларнинг ҳаёти ва либераллар мулкани сақлаб қолишга ростакамига киришгандагина улар Макондони қаршиликсиз топширишлари керак экан. Аркадио ожиз кампир қиёфасида келган бу ғалати чопарга нафратомуз хайрихоҳлик билан назар ташлади.

— Шубҳасиз, ёнингизда ақалли ёзма буйруқ бордир? — сўради у.

— Албатта, — деб жавоб қайтарди чопар, — лекин менда бунақанги буйруқ йўқ. Қалтис вазиятда бизга зиён келтирадиган ҳар қандай ҳужжат олиб юрмаслигимиз сизга аён.

У корсажидан олтин балиқча чиқариб, столга қўяркан, «Ана, шунини етарли асос, деб биламан», деди. Аркадио, ҳақиқатан ҳам, бу полковник Аурелиано Буэндиа ясаган балиқчалардан бири эканини тан олди. Аммо уни кампир уруш бошланмасдан бурун харид қилган бўлсачи, йўқ, гувоҳликка ўтмайди. Чопар ўз шахсига янаям ишонч ҳосил қилдириш учун ҳарбий сирни бузишга мажбур бўлди. У Кюрасаога, Қариб денгизи оролларида бадарға қилинганларни ёллаш, қурол-яроғ топиб йил охирида қирғоққа чиқиш учун муҳим топшириқ олганини айтди: полковник Аурелиано Буэндианинг бу режаси муваффақият келтиришига имоним комил, у беҳудага қурбон бермайлик, деб ҳисоблайди. Аммо Аркадио қатъиятли эди. У чопарни то шахси аниқлангунча кўриқлаб

туришга буйруқ берди, Макондо қалъасини эса ҳаёт-мамоғ жанги билан мудофаа этишга қасамёд қилди.

Кутиш кўпга чўзилмади. Либералларнинг мағлубияти ҳақидаги хабарларнинг тўғрилиги аён бўлди. Мартнинг сўнги кечаларидан бирида бемаврид жала Макондо кўчаларини юва бошлаганида, ўтган ҳафталарнинг осойишталигини туйқусдан қарнайларнинг юракни эзувчи садоси бузди, кейин тўплар отилди, ибодатхонанинг қўнғироқхонаси ўпирилди. Қаршилик кўрсатиш жиннилик эди. Аркадионинг ихтиёрида ночор қуролланган атиги эллик нафар одам бўлиб, патронлар захираси киши бошига йигирма донадан ошмасди. Тўғри, бу одамлар орасида Аркадионинг баландпарвоз даъватларига учган ва бу бўлмағур иш учун ҳаётларини қурбон қилишга тайёр турган собиқ талабалар ҳам бор эди. Ўзини полковник Стивенсон деб танитган одам Аркадио билан гаплашишга рухсат олганида тўплар садосидан ер ларзага келар, ўқларнинг бетартиб қасир-қусири, этикларнинг дукурдукури, телба-тесқари буйруқлару қарнайларнинг маънисиз сигналлари эшитиларди. «Мени тахтакачада ва аёл кийимида ўлишдан халос эгинг, — ялинди у. — Яхши-си, жанг қилиб ўлайин». Аркадио махбусга қурол, йигирма дона патрон беришни буюрди ва уни беш нафар одам билан казармани химоя қилиш учун қолдирди-да, ўзи мудофаага раҳбарлик қилиш мақсадида штаби билан чиқиб кетди. Аркадио водийга элтадиган йўлга чиқишга ҳам улгуролмади. Макондога кираверишдаги баррикадалар яқсон этилгач, шаҳар химоячилари кўчаларда жанг қилишарди; улар то патронлар қолмагунча ўқ узишди, сўнгра тўппончаларини ишга солишди ва ниҳоят мушталлашиш бошланди. Мағлубият таҳликаси кўпчилик аёлларни ошпичоқларда қуролланиб, кўчаларга отилиб чиқишга мажбур қилди. Ана шу тўс-тўполонда Аркадио ўзини қидираётган Амарантани кўриб қолди: тунги ич кўйлақда, Хосе Аркадио Буэндианинг эски тўппончасини ушлаб олган Амаранта ақлдан озганга ўхшарди. Аркадио милтигини жангда қуролидан ажраган офицерга берди-да, Амарантани уйига элтиб қўйгани тор кўчага қараб юрди. Ҳатто қўшни уйнинг пештоқини ўшириб кетган снарядларнинг товушига ҳам эътибор бермаётган Урсула эшик ёнида туриб, уларни кутарди. Ёмғир тинди,

аммо кўчалар ириган совундек сирпанчик, юшоқ эди. Тун қоронғисида тусмоллаб юришга тўғри келарди. Аркадио Амарантани Урсулага топшириб, изига бурилдида, уларга қўшни бурчакдан ўқ уза бошлаган икки солдатга қарата ўт очишга тушди. Жавонда анчадан буён тўшончалар отилмай ётарди. Урсула Аркадиони гавдаси билан тўсиб, уйга киритишга уринарди.

— Кетдик, худо ҳақки! — бакирарди у. — Бемаъниликка чек қўй!..

Солдатлар уларни мўлжалга ола бошлашди.

— Бу одамни қўйиб юборинг, сеньора! — қичқирди улардан бири. — Йўкса, биз ҳеч нарса учун жавоб бермаймиз!

Аркадио Урсулани нари суриб қўйиб, таслим бўлди. Орадан бир оз вақт ўтгач, отишма тугаб қўнғироқлар чалина бошланди. Қаршилик атиги ярим соат ичида бос-тирилди. Аркадионинг бирорта ҳам одами тирик қолмади, душманнинг уч юз нафар солдатига қарши мардонвор жанг қилиб ҳаммаси ўлишди. Казарма уларнинг сўнгги таянчи эди. Ҳукумат жангчилари ҳал қилувчи хужумга ҳозирлик кўришаётганида, ўзини полковник Грегорию Стивенсон, деб атаган чопар бандиларни қўйиб юборди ва ўз одамларига казармадан кўчага чиқиб жанг қилишга буйруқ берди. Унинг ўта чакқонлиги, деразага жойлаштирилган милтиқлардан ўқ узишга улгураётгани туфайли гўёки казарма яхши мудофаа қилиб турилгандек тасаввур ҳосил қилган босқинчилар казармани бирдан тўпга тутиб вайрон қилишди. Операцияга раҳбарлик қилган капитан казарма харобасида фақат биргина иштончанг одам ўлиб ётганини кўриб, хайратга тушди; жасаднинг снаряд юлиб кетган қўли ўқсиз милтиқни маҳкам ушлаб ётарди. Аёлларниқига ўхшаган қуюқ, узун сочи бошининг ортига тароқда танғилган, бўйнига олтин балиқчали қатронли тумор осилганди. Капитан этиги учидан жасадни ағдариб, юзига тикилдию хайратдан донг қотиб қолди. «Буни қараглар!» Бошқа офицерлар юғуриб келишди.

— Қаердан топганимизни қараглар-а! — деди капитан. — Ахир, бу Грегорию Стивенсон-ку.

Ҳарбий-дала судининг ҳукмига биноан, Аркадио эр-талаб қабристонга туташ девор ёнида отиб ташланди.

Ҳаётининг икки соати қолганида уни болалигидан буён кийнаб келган қўрқув ҳисси йўқолди, нима сабабдан йўқолганини ўзи ҳам тушуниб етишга улгурмади. У узундан-узоқ ҳукмнома бандларини хотиржам тинглади, бу билан яқиндагина туғилган жасурлигини кўз-кўз қилмоқчи эмасди, албатта. Аркадио муштипар Урсула балки ҳозир каштан дарахти остида эри билан ўтириб, қаҳва ичаётгандир, деб ўйлади. Аркадио ўзининг ҳали исм ҳам қўйилмаган саккиз ойлик қизчаси ва август ойида туғилмажак фарзанди тўғрисида ўйлади. Санта София де ла Пьедад ҳақида ўйларди. Кеча кечкурун, урушга кетаётганида аёл келаси шанбанинг тушлик овқати учун кийик гўштини тузлаётгани ёдига тушди, унинг елкасига тушувчи тимқора сочларини, узун ва қуюқ ясамадек кириқларини эслаб, дилтанг бўлиб қўмсади. У қариндошлар хусусида қўнгли бўшлиқ қилмасди, йигит ўзи ашаддий ёмон кўрадиган бу одамларни аслида у қаттиқ севишини англаб, ҳаётига аччиқ яқун ясарди. Ҳарбий-дала судининг раиси яқунловчи сўзини бошлади. Аркадио орадан икки соат ўтганини сезмай қолди. «Гарчанд, бу санаб ўтилган айблар далиллар билан исботланмаганида ҳам, — деди раис, — ўзига тобе одамларни беҳуда ўлимга юборган айбдорнинг масъулиятсизлиги, жиноятқорона журъатининг ўзиёқ ўлим ҳукмига етарли асос бўла олади». Аркадио харобага айланган мактаб биносидан илбор ҳокимият нашъасини сезиб ўзига бино қўйган ва айни шу жойда муҳаббат туфайли ўзига ишончини йўқотганини эсларкан, қатлга дахлдор бу расмиятчилик аллақандай бемаънилик бўлиб туюларди. Тўғриси айтганда, ўлим унинг учун аҳамиятсиз эди, шу сабабли ҳам ҳукми эшитгач, қўрқув эмас, балки соғинч ҳиссини туйди. Охири илтимоси ҳақида сўрашмагунча лом-мим демади.

— Хотинимга айтинглар, — жавоб берди у баланд овозда, — қизимизга Урсула деб исм қўйсин, — бир оз жим қолиб, сўнг таъкидлади. — Худди бувисига ўхшатиб, Урсула, дея аташсин. Яна унга айтинглар, агар туғиладиган фарзандимиз ўғил бўлса, унга Хосе Аркадио деб исм қўйишсин, аммо амакиси эмас, бобоси шарифига.

Аркадиони девор ёнига олиб бормасларидан илгари

рухоний Никанор уни тавба қилдиришга уринди. «Менинг тавба қиладиган гуноҳим йўқ», деди Аркадио ва бир финжон қахва ичиб, ўзини солдатларнинг измига топширди. Отувга бошлиқ қилиб Роке Қассоб деб ном олган капитанни бекорга тайинлашмади — у оммавий қатллар бўйича мутахассис эди. Тинимсиз томчилаётган ёмғир остида қабристон томон бораётган Аркадио уфқда чоршанба тонгининг чароғон нурларини кўрди. Кечки туман изидан унинг соғинчи ҳам тарқалиб, хадсиз синчковлик билан алмашганди. Унга девор томон орқа ўтириб туриш буюрилди. Шундагина у Ребекани кўрди. Сочлари ҳўл, пушти гулли кўйлак кийган Ребека уй деразаларини ланг очарди. Аркадио унинг диққатини жалб этиш учун бор ирода кучини тўплади. Дарвоқе, Ребека бехосдан деворга назар ташладию даҳшатдан хайратга тушиб қотиб қолди, кейин бор кучини тўплаб, қўлини силтаб видолашди, Аркадио ҳам унга шу тарзда жавоб қайтарди. Ана шу лаҳзада унга милтиқларнинг дуд босган оғзи тўғриланди ва у дафъатан Мелькиадес айтиб кетган тилсимотларни сўзма-сўз эшита бошлади ва қулоғига синфхонада адашиб қолган Санта София де ла Пьедаднинг қадам товушлари чалинди, сўнг у худди мархума Ремедиоснинг мурдасига қараб таажжубланган маҳалидагидек бурни совкотганини ҳис этди. «Оббо, — яна ўйлашга улгурди у, — агар қиз туғилса исмини Ремедиос қўйишсин деб айтишни унутибман». Шу он унга бутун умр бўйи азоб бериб келган ўша қўрқув яна қақшатиқ зарба билан ёпирилиб келди. Капитан ўқ узишга буйруқ берди. Болдирларини куйдира бошлаган иссиқ суюқлик қаердан оқаётганини тушунмаган Аркадио, қаддини ростлаб, бошини кўтаришга улгурди, холос.

— Аблахлар! — кичқирди у. — Яшасин либераллар партияси!

Май ойида уруш тугади. Ҳукуматнинг бу ҳақда кўзғолон сабабчиларини шафқатсиз жазолаш ваъда қилинган дабдабали қақирғи расмий эълон қилинишига икки ҳафта қолганида, табиб ҳинди кийимида ғарбий чегарага етайетай деган жойида полковник Аурелиано Буэндиа асирга олинди. У урушга ўзи билан йигирма бир нафар одамни олиб кетганди; улардан ўн тўрт нафари жангларда ўлди, олтови яраланди, фақат бир киши — полковник Хери-

пельдо Маркес мағлубиятнинг сўнги дақиқаларигача ёнида бўлди. Полковник Аурелиано Буэндианинг асир олинганлиги ҳақидаги хабар расмий тарзда эълон қилинди. «У тирик, — деди Урсула эрига, — душманлар унга раҳм қилишлари учун худога топинайлик». Аёл уч кун кўз ёши тўқди, тўртинчи кун, ошхонада қаймоқли ширинликлар тайёрлаётганида, ўғлининг овозини яқин бир жойдан аниқ-таниқ эшитди. «Бу — Аурелиано! — деб кичқиргач, эрига муждани етказиш мақсадида каштан дарахти томон югурди. — Қай мўъжиза туфайли қутулиб қолганини билмайману, аммо у тирик, насиб этса, тез орада дийдорини кўрамиз». Урсула шундай бўлишига ишонарди. У полларни ювиб, уйдаги мебелларни қайта жойлаштиришга кўрсатма берди. Орадан бир ҳафта ўтгач, башорати аллақадан пайдо бўлган ва расман қўллаб-қувватланмаган миш-мишларда ўзининг аянчли тасдиғини топди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўлимга маҳкум этилган ва энди, шаҳар аҳлига даҳшат солиш мақсадида, ҳукм Макондода ижро этилиши керак эди. Душанба кuni эрталаб соат ўн яримларда, Амаранта Аурелиано Хосени кийинтираётганида, унинг қулоғига узокдан бертариб шовқин-сурон, карнай садолари чалинди, бир сониядан сўнг эса Урсула: «Олиб келишяпти!» дея хонага бақириб кирди. Солдатлар милтиқ қўндоқлари билан беҳисоб оломон ўртасидан ўзларига йўл очишарди. Урсула ва Амаранта одамларни суришиб, қўшни кўчагача чиқишди ва Аурелианони ўша ерда кўришди. У худди гадойга ўхшарди. Яланг оёқ, эгнида йиртиқ кийим, сочсоқоли тўзғиган, оёғини куйдираётган кайноқ тупрокни сезмай борар, орқага қайрилган қўллари бир учини отлиқ офицер кафтида қисиб олган арқон билан танғиб боғлашган эди. Полковник Херинельдо Маркесни ҳам ёнма-ён судраб боришарди, унинг ҳам юзлари тупроққа беланган, кийимларининг увадаси чиқиб кетган эди. Аммо уларнинг юзида қайғу ифодаси кўринмасди. Солдатларни турли ҳақоратлар билан кўмиб ташлаётган оломоннинг хатти-ҳаракатидан иккаласи ҳам хаяжонланарди.

— Ўғлим! — шовқин ичра Урсуланинг фарёди жанранглади. У ўзини ушлаб қолишга уринган солдатни бошлаб туширди. Офицернинг тағидаги от олдинги оёқларини кўтариб, типпа-тик турди. Поковник Аурелиано Бу-

эндна тиграб кетди, опасиси четга тортиб, унинг кўзига тик боқди.

— Уйга боринг, она, — деди у. — Хукуматдан рухсат сўраб қамоқхонага, менинг олдимга келинг.

У Урсуланинг ортида ийманибгина турган Амарантага қаради-да, жилмайиб сўради: «Кўлингга нима қилди?» Амаранта қора боғичли қўлини кўтариб: «Куйиб қолди», дедию, Урсулани четга, отлардан нарироққа тортиди. Солдатлар осмонга ўқ узишди. Отлиқлар отряди яна асирларни ўраб олди ва отларини йўрттириб, казарма сари юрди.

Кечкурун Урсула полковник Аурелиано Буэндиа олдида келди. У дастлаб дон Аполинар Москотенинг кўмагида рухсатнома олишга уриниб кўрди, аммо бутун хокимият ҳарбийларнинг қўлида бўлганлиги боис қуданинг гапи ўтмади. Падре Никонор эса жигар хуружи билан оғриб ётарди. Полковник Херинельдо Маркеснинг (у ўлимга маҳкум этилмаганди) ота-онаси ўғилларини кўрмоқчи бўлишганида, қўндоқлар билан уриб ҳайдашди. Воситачи топа олмаслигига кўзи етган ва эртасига тонгда Аурелианонинг отилишига қатъий ишонган Урсула, ўғлига атаганларини тугунчага тугиб, ёлғиз ўзи казармага борди.

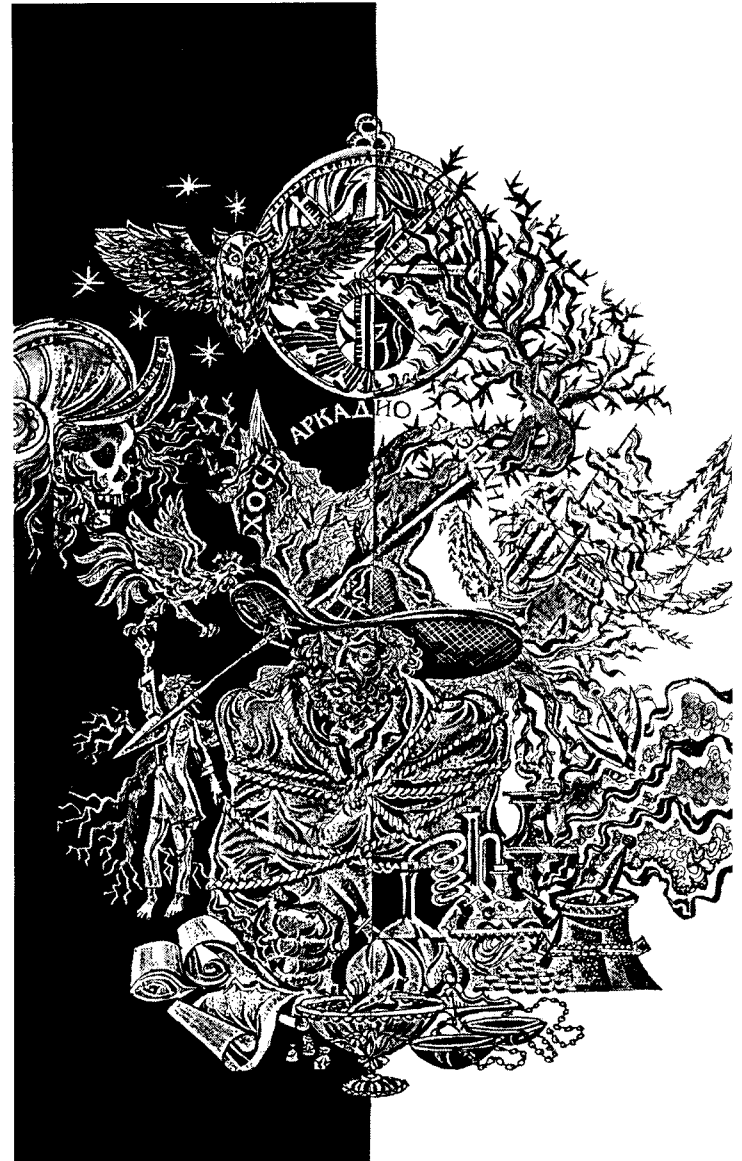
— Мен полковник Аурелиано Буэндианинг онаси бўлман, — деди у.

Соқчилар унинг йўлини тўсишди. «Мен бари бир кираман, — деди Урсула. — Агар сизларга отиш буюрилган экан, хозироқ ота қолинглар». У соқчилардан бирини қаттиқ туртиб юбориб, бир тўда ярим яланғоч солдатлар қуроқларини тозалаб ўтирган собиқ синфхонага кирди. Кўринишдан одобли, юзи қизғиш, қалин кўзойнакли, сафар либосини кийиб олган офицер Урсуланинг кетидан югурган соқчиларга имо қилгач, улар чиқиб кетишди.

— Мен полковник Аурелиано Буэндианинг онасиман, — дея яна такрорлади Урсула.

— Сеньора, сиз сеньор Аурелиано Буэндианинг онасиман, демоқчисиз, шекилли, — офицер илтифот билан жилмайиб, аёлнинг гапини тузатган бўлди.

Урсула унинг нафис нутқида ясситоғлиқлар — хача-колиқларга хос чўзинчоқ оҳангни илғади.

— Майли, сеньор бўла қолсин, — рози бўлди у, — ишқилиб, мен уни кўрсам бўлгани.

Қатлга маҳкум этилганларни юқоридан берилган буй-рукка кўра кўриш мутлақо таъқиқланган эди. Аммо офицер масъулиятни бўйнига олиб, Урсулага ўн беш дақиқалик учрашувга рухсат берди. Урсула тугунда келтирган нарсалари: ички қўйлак-иштон, ўғли тўйда кийган ботинкасини, уни деб асраб қўйган ширинликларни кўрсатди. Урсула полковник Аурелиано Буэндиани ёзу кишанлар қалалиб ётган хонада учратди. Ўғли қўлтиғига чиққан беҳисоб чипқонлардан азоб чекиб, қўлларини ёзиб ётар эди. Унга соқол олдиришга рухсат беришганди. Қуюқ мўйловининг учлари буралганидан ёноқ суякларни баттар бўртиб кўринарди. Урсулага ўғлининг ранги аввалгидан кўра синикқандай, бўйи бир оз ўсгандай ва янада ёлғиздек туюлди. Ўғли уйларида бўлиб ўтган ҳамма воқеадан: Пьетро Креспининг ўзини ўзи ўлдирганидан ҳам, Аркадионинг қонунга хилоф иш тутганию отиб ташланганидан ҳам, Хосе Аркадио Буэндианинг каштан остидаги жиннинамо қилиқларидан ҳам хабардор экан. У Амарантанинг ўзи қизлигидаёқ есир қолиб, бутун борлигини зехни ўткир Аурелиано Хосенинг тарбиясига бағишлаганини ҳам биларди. Урсула хонага кирган маҳалдан бошлаб ўзини ноқулай хис этди: ўғлининг улғайган қиёфаси, ҳукмдорлик салобати, жуссасидан ёғилиб турган куч-қувват уни хижолатга солди. Урсула унинг ҳамма воқеалардан воқифлигидан ажабланди. «Ахир, ўғлингизнинг башорат қила олишини биласиз-ку, — деб ҳазиллашди полковник. Сўнгра жиддий тортиб қўшиб қўйди: — Мен бу воқеаларни эрталаб, мени олиб кетишгаётган пайтда бошдан кечиргандек бўлдим». Ҳақиқатан ҳам оломон шовқин-сурон солаётган маҳалда, Аурелиано Буэндиа атиги бир йил давомида шаҳар жуда эскириб қолганидан таажжубга тушарди. Бодом дарахтларининг барглари юлиб ташланган эди. Кўк рангдан пуштига, сўнгра яна кўкка бўялган уйлар аллақандай ноаниқ тус олган эди.

— Сен нима деб ўйлагандинг? — хўрсинди Урсула. — Ахир, вақт ўтяпти-да.

— Тўғри, — тасдиқлади Аурелиано, — лекин ҳар ҳолда...

Иккови ҳам бу учрашувни узок вақт кутиб, саволлар тайёрлаб қўйишган ва ҳатто қандай жавоб олиш ҳам пухта ўйлаб қўйилган бўлса-да, гаплари ҳеч қовушмади. Учрашув одатдаги жўн суҳбатга айланиб қолди. Соқчи ажратилган ўн беш дақиқа тугаганини маълум қилганида, Аурелиано сафар каравотининг бўйраси остидан найча қилиб ўралган ва тер ҳиди уриб қолган қоғозларни олди. Бу — унинг Ремедиосга бағишлаган ва уйдан жўнаётганида ўзи билан олиб кетган — жанглар орасидаги қисқа фурсатли нафас ростлашларда битилган шеърлари эди. «Уларни ҳеч кимга ўқитмасликка сўз беринг, — деди у. — Бугун кечқуруноқ уларни ўчоқда ёқиб юборасиз». Урсула ваъда бериб, хайрлашиш учун ўғлини ўпгани ўрнидан турди.

— Сенга револьвер олиб келдим, — деб пичирлади у.

Полковник Аурелиано Буэндиа яқин-ўртада соқчининг йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, охишта жавоб берди: «Менга унинг нима кераги бор? Бўпти, майли, беринг, йўқса, чиқиб кетаётганингизда тинтиб қолишлари мумкин». Урсула револьверни корсажидан чиқариб берди, полковник Аурелиано Буэндиа қуролни бўйра остига беркитиб қўйди. «Энди мен билан видолашиб ўтирманг, — деди у хотиржам оҳангда. — Ҳеч кимга ялинманг, ҳеч кимнинг олдида ўзингизни ерга урманг. Мени аллақачоноқ отиб ташлашди, деб ўйлашга ўзингизни мажбур қилинг». Урсула кўз ёшларини тийиш учун лабини тишлади.

— Чипқонингга иссиқ тош бос, — деди у ва бурилиб хонадан чиқиб кетди.

Ўз фикрларига фарқ бўлган полковник Аурелиано Буэндиа эшик ёпилгунича қаққайиб турди. Сўнгра яна қўлларини ёзиб ётди. У ёшлик чоғи ўзидаги ғойибона билиш сезгисини англаб етган пайтданок, ажал яқинлашса бас, бирор беҳато аломат орқали дарағи етади, деб ишонарди, аммо ҳозир, отилишига бир неча соат қолган бўлса-да, ўша аломатдан дарак йўқдай эди. Бир қуни унинг Тукурункадаги ҳарбий қароргоҳига ниҳоятда чиройли қиз келиб, соқчилардан полковник Аурелиано Буэндиа билан учрашишга рухсат беришларини сўради. Қизни ўтказиб юборишди, чунки айрим мутаассиб оналар наслини

яхшилаш мақсадида қизларини машхур лашкарбошиларга қўшиб қўйишлари ҳаммага маълум эди-да. Қиз дафъатан хонага кириб келган ўша оқшом полковник Аурелиано Буэндиа ёмғирда қолиб кетиб, йўлини йўқотган одам ҳақидаги шеърни тугаллаётган эди. Полковник қорозларни шеърлар сақланадиган стол ғаладонига яшириб меҳмонга ўгирилди. Ўшанда ҳам хавфни аниқ ҳис этди, ортига бурилиб қарамай, ғаладонда ётган тўппончани қўлига олиб:

— Илтмос, отманг, — деди.

Тўппончасини қўлида қисиб ортга ўгирилганида, қиз қуролини тушириб, саросимада турар эди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўн бир суиқасднинг тўрттасига ана шу тарзда чап берди. Аммо бошқа воқеа ҳам содир бўлган: номаълум бир кимса тунда Манауредаги қўзғолончилар қароргоҳига билдирмай кириб, яқин дўсти полковник Магнifico Висбални ханжар билан бўғизлаб қочиб кетганди. Бечорани безгак тутгани учун полковник Аурелиано Буэндиа вақтинча унга ўз каравотини бўшатиб бериб, ўзи эса ёндаги гамакда ухлаган эди. Шу бўлдию ўзининг ғойибдан сезиш туйғусини таҳлил қилмоққа уринди, лек бутун саъй-ҳаракати беҳуда кетди. Айни туйғу ҳеч қутилмаганда, тепадан келган ваҳий худди нур, худди мутлак, бир оний ва ақл бовар қилмас даҳшат каби тез пайдо бўлардики, кўнглига келган ғалати бир ишончдан ўзга белгини англашга улгурмай қоларди. Белгилар шу қадар мужмал бўлардики, полковник Аурелиано Буэндиа уларни бир синоат содир қилганидан кейингина пайқаб қоларди. Баъзида эса улар ниҳоят даражада аниқ бўлар, лекин негадир амалга ошмай қоларди. Шу сабаб, полковник уларни қўпинча оддий ирим-сирим билан чалкаштириб юборарди. Ўлим ҳукмини ўқиб бериб, сўнг, охириги тилагинг не, деб сўрашганида, у айни кўнгли буюрганидек жавоб берди:

— Мен ҳукм ижросини Макондога кўчиришни сўрайман.

Трибунал раиси ғазабланиб:

— Бизни лақиллатишга уринманг, Буэндиа, — деди. — Фурсатдан ютмоқчи бўлиб, ҳийла ишлятасиз.

— Истамасанглар, ихтиёрингиз, — жавоб қайтарди полковник, — аммо бу менинг сўнгги тилагим.

Ўша ондан бошлаб, уни башорат туйғулари тарк этди. Урсула ўғлини кўргани қамоқхонага борганида, Аурелиано Буэндиа узоқ мулоҳаза юритиб, бу гал қазо яқинлашиб келаётганидан воқиф этмаслиги ҳам мумкин, негаки ҳозир у тасодифларга эмас, балки жаллодларининг иродасига боғлиқ, деган хулосага келди. Чипқонлари азоб бериб, тун бўйи бедор тўлғаниб ётди. Тонгга яқин коридорда қадам товушлари эшитилди. «Келиш-япти» деди у ва негадир бирданига Хосе Аркадио Буэндиани эслади. Айни шу ваҳимали ғира-шира тонг палласида каштан тагидаги ўз ўриндиғида букчайиб ўтирган отаси ҳам у ҳақда ўйларди. Полковник Аурелиано Буэндиа қалбида на қайғу, на кўрқув бор эди, у фақатгина бемаҳал ўлим туфайли ўзи бошлаган ишлар якунини билолмай кетишидан ғазабланарди. Эшик очилиб, солдатлардан бири қаҳва келтирди. Эртаси куни, худди ўша маҳали полковник қўлтиғидаги яраларидан аввалгидай азоб чекаётганида бу ҳолат яна такрорланди. Чоршанба куни у Урсула келтирган ширинликларни соқчиларга тақсимлаб берди, тор келган қўйлак-иштонию мойланган ботинкасини кийиб олди. Жума келди ҳамки, уни отишмасди.

Очигини айтганда, ҳарбийлар ҳукми ижро этишга журъат этолмай гаранг эдилар. Улар шаҳарда қўзғалган норозиликни кўриб, полковник Аурелиано Буэндианинг отилиши нафақат Макондода, балки бутун вилоятда ҳам оғир сиёсий вазият туғдиради, деган фикрга боришди, шу боис вилоят пойтахтига маслаҳат сўраб мурожаат қилдилар. Ҳали жавоб олинмасдан бурун, шанбага ўтар кечаси капитан Роке Қассоб офицерлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борди. Хотинлардан фақат биттасигина капитаннинг дағдағасидан кўркиб ётишга кўнди. «Аёлларимизнинг яқин кунларда ўладиган одамга қўшилгиси келмаяпти, — дея тушунтирди у. — Бунинг қандай содир бўлишини ҳеч ким билмайди, аммо гап-сўзларга қараганда, полковник Аурелиано Буэндиани отган офицер ва унинг барча солдатлари, улар тупкани тагига қочипса ҳам, эртами-кечми бирин-кетин ўлдирилади». Капитан Роке Қассоб айни тахминни офицерлар, улар эса катгароқ бошлиқлари билан маслаҳат қилишди. Яқшанбада, гарчанд бу ҳақда ҳеч ким очик-

дап-очиқ айтмаган, харбийлар Макондода ҳукм сураётган оғир сукунатни ҳеч бир қилиқлари билан бузишмаган бўлса-да, офицерлар масъулиятни бўйинларига олишни истамаётгани турли баҳоналарни рўқач қилиб қатлга иштирок этишдан бўйин товлаётган бутун шаҳарга ошкор бўлди.

Душанба куни почта орқали ёзма буйруқ олинди: ҳукм йигирма тўрт соат ичида ижро этилиши керак эди. Кечқурун офицерлар битта фуражкага ўз исмлари ёзилган олтига қоғоз парчасини солиб аралантириб, сўнг битта-битта олишганида, толенинг машъум омадли билети яна капитан Роке Қассобнинг чекига тушди. «Тақдирдан қочиб қутулолмайсан, — деди капитан ҳасрат қилиб. — Қанжикнинг боласи бўлиб туғилган эдим, энди шу тарзда ўлиб кетаман». У эрталаб соат бешда қуръа ташлаб, бир бўлинма солдатни танлади, ҳовлига саф торттирди ва ўлимга ҳукм этилган махбусни анъанавий тарзда уйғотди:

— Кетдик, Буэндиа, — деди у, — фурсат етди.

— Ҳа, шундай демайсанми? — деди жавобан полковник. — Тушимда чипқонларим ёрилганмиш, гап буёқда экан-да.

Ребека Буэндиа Аурелианонинг отилишидан хабар топгандан буён, хар гал тунги соат учда уйғонар ва қоронғи ётоқда, Хосе Аркадио хуррагидан титраётган каравотга ўтириб олиб, қия очик деразадан қабристон деворини кузатарди. Пьетро Креспининг хатларига кўз тиккан пайтлардагидай пинҳоний бир ўжарлик ила бутун ҳафта давомида кутди. «Уни бу ерда отишмайди, — дерди Хосе Аркадио. — Уни ярим тунда казармада ҳуфиёна қатл қилишади ва ўша ерда қўмишади». Ребека эса кутаверди. «Бу беор махлуқлар уни худди шу ерда отиб ташлашади», дея жавоб қайтарди у эрига. У ўз фикрига шунчалар ишонар эдики, ҳатто Аурелиано Буэндиа билан қўл силкиб видолашиш учун эшикни қай тарзда қиялатиб очиб қўйишгача ҳам пухта ўйлаб қўйган эди. «Уни олтига кўрқоқ солдат соқчилигида ҳеч қачон кўчадан олиб ўтишмайди, — ўжарлик қиларди Хосе Аркадио. — Ахир, улар халқ ҳамма нарасага тайёрлигини билишади-ку». Ребека эрининг далилларига эътибор бермай, дераза ёнидан жилмай ўтирарди.

— Уларнинг қанчалик беҳаё ва аблаҳлигини ҳали кўрасан, — деди у.

Сешанба куни эрталаб соат бешда Хосе Аркадио итларини бўшатиб юбориб, қахва ичиб бўлганида, Ребека бирданига деразани ёпмоқчи бўлувди, қулаб тушмаслик учун каравотнинг суянчиғини зўрға тутиб қолди. «Олиб келишяпти, — деди у хўрсиниб. — Нақадар чиройли у». Деразага қараган Хосе Аркадио баданини тўсатдан титроқ чулғади. У бўзариб келаётган тонгнинг хира нурлари остида укасини кўрди. Укаси Хосе Аркадионинг ёшлигида кийиб юрадиган шимини кийганди. Полковник Аурелиано Буэндиа девор ёнида иккала қўлини белига тираб турар, қўлтиғидаги чипқонлари эса қўлларини туширишга имкон бермасди. «Наҳотки, сени мана бу бичилган олтига солдат отади? Наҳотки, улар отаётганда беилож қаққайиб турмоқ учун азобу машаққат чеккан бўлсанг!» дея ичида қийналарди полковник Аурелиано Буэндиа. Капитан Роке Қассоб эса унинг бу газабини товбага йўйди, ибодат қияпти, деб ўйлаб, кўнгли бузилиб кетди. Солдатлар милтиқларини кўтаришганида, полковник Аурелиано Буэндианинг газабдан тили танглайига ёпишди, кўзлари юмилди. Ўшанда тонгнинг симобий жилваси бирдан йўқолди ва у ўзининг калта иштон кийиб, бўйнига тасма тақиб олган болалик даврини, отаси ойдин кечаси лўлилар чодирига олиб борганини, томошага қўйилган муз парчасини эслади. Ногаҳон ҳайқириқ янграганда полковник Аурелиано Буэндиа солдатларга сўнгги буйруқ берилди, деб ўйлади. Отилажак ўқларни кўрмоқчи бўлиб, ғайритабиий бир қизиқсиниш билан кўзини очганида, қўлини кўтариб турган капитан Роке Қассоб ва ов милтиғини ўқталиб кўчани кесиб ўтаётган Хосе Аркадиога нигоҳи тушди.

— Отманг, — деди капитан Хосе Аркадиога, — сизни менга худонинг ўзи етказди.

Яна уруш бошланди. Капитан Роке Қассоб ва олти солдати полковник Аурелиано Буэндиа билан бирга Риоачада ўлимга ҳукм этилган инқилоб генерали Викторио Медичани озод этгани кетишди. Вақтдан ютиш мақсадида бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа юрган йўл билан тоғдан ошиб ўтишга аҳд қилишди, аммо бир ҳафта ўтар-ўтмас ниятлари пучга чиқди. Охири солдатлар қатл

учун берилган ўша санокли ўк-дорилари билан тоғ тизмаларининг хатарли сўкмоқларидан писиб ўтишга мажбур бўлишди. Ҳар бир шаҳар ёнида қароргоҳ қуришаркан, бир киши кийимини ўзгартирар, қўлига тилла балиқчани тутиб куппа-кундузи кўча айланиб либераллар билан алоқа ўрнатар, шунда либераллар эртасига эрта-лаб овга чиқиб, шаҳарга қайтишмасди. Довонга чиқиб, Риоачани кўришганда, генерал Викторио Медича аллақачон отиб ташланган эди. Ўшанда полковник Аурелиано Буэндиа тарафдорлари уни Кариб денгизи соҳилидаги барча инкилобий кучлар қўмондони ва генерал, деб тантанали суратда эълон қилишди. Аурелиано Буэндиа қўмондонлик лавозимини эгаллашга кўнди, лекин генераллик унвонидан воз кечди ва ўзича, консерваторлар ҳокимияти ағдариб ташлангунича бу унвонни олмайман, дея аҳд қилди. Уч ой давомида мингдан зиёд одам тўплашса ҳам уларнинг аксарияти ўлдирилди, омон қолганлари эса шарқий чегарадан хорижга ўтиб кетишди. Кейинчалик Антиль оролларида сузиб, ватанларига қайтишгани ва Кабо де ла Вела бурнига чиққанлари маълум бўлди; шунда ҳукуматнинг полковник Аурелиано Буэндиа ўлди деган, тантанавор хабари телеграф орқали мамлакатга ёйилди. Икки кундан кейин эса яна узундан-узун телеграмма аввалги муждани қувиб етиб, жанубий воҳаларда кўтарилган янги қўзғолондан дарак берди. Полковник Аурелиано Буэндианинг бир вақтнинг ўзида ҳамма жойда хозиру нозир бўлиши ҳақидаги афсона шу тарика пайдо бўлди. Хабарлар бир-бирига зид эди: полковник Вильянуэведа зафар қучди, Гуакамайяда мағлубиятга учради, хиндуларнинг мотилонес қабиласи томонидан еб қўйилди, водий кишлоқларидан биридаги жанглarda ҳалок бўлди, Урумитада яна қўзғолон кўтарди. Ўша пайтда либералларни парламентга киритиш бўйича музокара олиб бораётган либераллар партиясининг бошлиқлари уни фирибгар ва ҳеч бир партиёга мансуб бўлмаган кимса, деб эълон қилди. Ҳукумат уни қароқчилар сафига қўшиб, боши бадалига беш минг песо ваъда қилди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўн олти мағлубиятдан сўнг қўл остидаги яхшигина қуролланган икки минг нафар хинду билан Гуахирони ташлаб чиқиб Риоачага ҳужум бошлади; саросимага тушган гарнизон шаҳарни ташлаб қочди.

Полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг штаб-квартирасини Риоачага жойлаштирди-да, консерваторларга қарши умумхалқ уруши эълон қилди. Ҳукумат бунга жавобан, агар қўзғололчилар шарқий чегарага чекинмаса, полковник Херинельдо Маркес қирқ саккиз соат ичида отиб ташланади, деб расмий хабар берди. Штаб бошлиғи этиб тайинланган Роке Қассоб телеграммани қўмондонга топшираётганида хийла маъюс эди, аммо қўмондон телеграммани кутилмаган бир қувонч билан ўқиди.

— Жуда соз! — хитоб қилди у. — Ниҳоят, бизнинг Макондога ҳам телеграф ўтказилибди!

Полковник Аурелиано Буэндианинг жавоби қатъий эди. У, мен яна уч ойдан кейин штаб-квартирамни Макондога кўчиришни мўлжаллаяпман, агар полковник Херинельдо Маркесни тирик топмасам, асир тушган барча генераллардан тортиб, майда офицерларгача судсиз ва терговсиз отиб ташлайман, қўшинларимга урушнинг сўнгига қадар шундай йўл тутишга буйруқ бераман, деб жавоб берди. Орадан уч ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндианинг музаффар жангчилари Макондога ғолибона киришганида, уни водийдаги йўлда кутиб олиб, бағрига босган илк одам полковник Херинельдо Маркес бўлди.

Буэндиалар хонадони ҳозир болалар билан гавжум эди. Урсула Санта София де ла Пьедад, унинг тўнғич қизи ва Аркадио отилганидан беш ой ўтгач дунёга келган эгизак ўғилларини ўз уйига кўчириб келганди. Аркадионинг ўлими олдидаги сўнгги васиятини инобатсиз қолдириб, кизчага Ремедиос, деб исм қўйишди. «Ишончим комилки, — деди у ўзини оқлаб. — Аркадио худди ана шуни айтмоқчи бўлувди. Урсула деб атамаймиз, негаки бундай исм қўйилган боланинг қисмати оғир кечади». Эгизакларни Хосе Аркадио Иккинчи ва Аурелиано Иккинчи, деб атади. Амаранта болаларни ўз қарамонига олди, мехмонхонага ёғоч стулчалар ўрнатди ва қўшнларининг ҳам болаларини йиғиб, гўдаклар учун етимхона ташкил этди. Полковник Аурелиано Буэндиа мушакбозлик қарсию қўнғироқлар жаранги остида шаҳарга кириб келганида, уни уйи олдида болалар хори қутлади. Бобосидек бўйчан, инкилобий қўшин офицери либосини кийган Аурелиано Хосе барча қонун-қоидаларга риоя қилган ҳолда унга харбийча салом берди.

Хабарлар бирдай қувончли эмасди. Полковник Аурелиано Буэндиа отилишдан қутулиб қолганидан бир йил ўтгач, Ребека билан Хосе Аркадио марҳум Аркадио қурган уйга қўчиб ўтишди. Хосе Аркадионинг полковник жонини сақлаб қолганини ҳеч кимса билмади. Шаҳарнинг энг сўлим гўшасида жойлашган, уч жуфт қуш уя қўйган шундоқ улкан бодом дарахти тагидаги янги уйнинг дабдабали эшигию тўртта деразаси бор эди. Эру хотин уни меҳмоннавоз маконга айлантиришди. Ребеканинг дугоналари, шунингдек, хануз кизлигича қолиб келаётган тўрттала опа-сингил Москотелар гул хиди уфуриб турадиган галереяда неча йиллар бурун узилган гурунларини яна шу уйга қўчиришди. Хосе Аркадио бировлардан тортиб олган ерларидан фойдаланишни давом эттирди, негаки консерваторлар ҳукумати унинг бу ерларга эгалик ҳуқуқини тасдиқлаган эди. Кечкурун Хосе Аркадио бир гала қопқир кўшпақларини етаклаб, қўшотар милтигию ўлжа қуёнларни осиб олганича отида уйга қайтарди. Сентябрь кунларининг бирида дахшатли бўрон турди ва у одатдагидан эртароқ қайтишга мажбур бўлди. Емакхонада куймаланиб юрган Ребека билан саломлашгач, итларни ҳовлига боғлади, қуёнларни тузлаш учун ошхонага киргизиб қўйди-да, кийимини алмаштиргани ётоқхонага кирди. Кейинроқ Ребека, эрим ётоқхонага кирганда мўрчада чўмилаётган эдим, ҳеч нарсани билмайман, деб имон келтиради. Унинг гапи шубҳали эди, аммо бошқа ҳеч ким ҳақиқатга яқинроқ далил тополмас ва Ребека ўзини бахтли қилган одам нимага ўлдирилганини тушуна олмасди. Чамаси, бу воқеа Макондода очилмай қолган яккаю ягона сир эди. Хосе Аркадио ётоқхона эшигини ёпгани ҳамон уйда ўқ товуши эшитилди. Эшик тагидан сизган қон меҳмонхонадан қўчага, сўнг нотекис йўлакдан олға жилди ва зинапоярлардан эниб, Турклар қўчаси бўйлаб Буэндиа хонадонига йўналди. Ёпиқ эшик остидан сизиб, гиламларни ифлос қилмаслик учун меҳмонхонанинг девори тарафдан оқиб, иккинчи меҳмонхонага ҳам ўтди, кейин емакхонадаги катта стул атрофини айланиб, гуллар экилган галереядан илонизи бўлиб, Хосе Аурелианога арифметикани ўргатаётган Амарантанинг стули остидан сездирмай оғборхонага оқиб чиқди ва ниҳоят, ошхонада хамирга қўшиладиган тухум-

дан энди ўттиз олтинчисини чақишга шайланган Урсуланинг ёнида пайдо бўлди.

— Ё қудратингдан, Биби Марям! — дея қичкириб юборди Урсула.

Урсула қон изи бўйлаб оғборхонадан ўтди, Хосе Аурелиано учга учни қўшса олти, олтига учни қўшса — тўққиз бўлади, деб машқ қилаётган галерея, емакхонаю меҳмонхоналар орқали қўчага чиқди-да, тўғрига юрди, олдин ўнг, сўнг сўл томонга бурилди ва Турклар қўчасига етди; шаҳар бўйлаб пешбанд ва шиппақда кетаётганини сезмаган холда, шаҳар майдонига келиб қолди, ўзи аввал қадам босмаган уйга кирди, ётоқхона эшигини итариб очиб, куйган порохнинг хидидан нафаси қайтиб кетди; шунда юзини этигининг қўнжигга босганча (Хосе Аркадио уни ечишга улгурган эди) мук тушиб ётган ўғлини кўрди. Эндигина оқишдан тўхтаган қон унинг ўнг қулоғидан сизиб чиққан экан. Хосе Аркадионинг баданидан бирортаям яра топишмади, унинг қандай қурол билан ўлдирилганини ҳам аниқлашолмади. Жасадни уч марта совунлаб ювишиб олдинга тузли сирка, сўнгра кул ва лимму шарбати суриб артишди, сўнг хлорли жавҳар тўлдирилган бочкага олти соат солиб қўйишса ҳам, бари бир, мурдадан порох хиди анқийверди. Жасадни яна артишганда, хатто жимжимадор татуировка безаклари анча ўчиб кетди. Сўнгги чорани ҳам қўллаб қўришга жазм қилишди: қалампир зира ва дафна япроғини қўшиб, жасадни кун бўйи паст оловда қайнатишди, шунда эт устихондан ажрала бошлади ва дафн маросимини тезлаштиришга тўғри келди. Марҳумни узунлиги икки метру ўттиз сантиметр, эни бир метру ўн сантиметрли ҳаво кирмайдиган, ичи темир тахтача, пўлат мурватлар билан маҳкамланган маҳсус тобутга солиб беркитдилар, бари бир порох хиди тобут бараварида барча қўчалар бўйлаб кезиб юрарди. Жигари ноғорадай шишиб кетган падре Никанор каравотидан тушмай, марҳумга дуо ўқиди. Кейин қабр четига гишт териб, орасига кул, қипиқ ва сўндирилмаган оҳак ташлашди, шундаям қабрдан токи банан компаниясининг инженерлари устига бетон қопламагунларича бир неча йил порох хиди анқиб турди. Тобутни олиб чиқишган захотиёқ Ребека уйнинг эшикларини ёпиб олди ва одамовилик зирҳини кийиб, ўзини

тириклайин кўмди. У кўчага фақат бир мартагина мункайиб қолганида оёғига сийманг эски туфли кийиб, атофига майда гуллар билан безатилган шляпада чикди. Бу воқеа Макондода пайдо бўлган Ўлмас жухуд шаҳарга даҳшатли жазирама юборган, иссиққа дош беролмаган кушлар эса салқин ахтариб ўзларини деразага ўрнатилган тўрларга уришиб, ерга жонсиз тап-тап тушган маҳалда кечди. Ребекани сўнги марта уйига кирмоқчи бўлган ўғрини отиб ўлдирган кечаси кўришди. Сўнгра оксочи ва сирдоши Архениададан бўлак ҳеч ким у билан учрашмади. Унинг бир вақтлар ўз амакиваччам деб ҳисоблаган епископга хат ёзгани ҳақида гап тарқалди, аммо жавоб олган-олмаганлигини ҳеч ким билмасди. Шу-шу, шаҳар Ребекани тамоман унутиб юборди.

Полковник Аурелиано Буэндиа жангдан зафар билан қайтса-да, хотиржамликка берилмади. Ҳукумат кўшинлари қалъаларни қаршиликсиз ташлаб чиқишар ва бу ҳол либералларча кайфиятга чулганган халққа ғалабадек туюлар, аммо кўзғолончилар, айниқса полковник Аурелиано Буэндиа эса очик ҳақиқатни ҳаммадан яхши билишарди. Полковник қўл остида беш мингдан зиёд солдат йиғилган бўлиб, сохил бўйидаги икки штаб ихтиёрида эди. Аммо у ўзининг мамлакатдан кесиб қўйилгани, денгизга тақалиб қолганини ва ноаниқ бир сиёсий вазиятда эканлигини аниқ хис қиларди. Ибодатхонанинг ҳукумат кўшинлари тўпларидан вайронага айланган қўнғироқхонасини тиклашга кўрсатма берганида, тўшакда ётган бемор падре Никанор: «Бу қандай бемаънилик, насроний дин ҳомийлари ибодатхонани бузишади, масонлар эса қайта тиклашга буйруқ беришади», деб бежиз айтмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа бирор нажот илинжида, кўзғолончи гуруҳларнинг командирлари билан маслаҳатлашиб, соатлаб телеграф ёнида ўтирар ва ҳар сафар телеграф идорасидан, «уруш боши берк кўчага кириб қолди», деган ишонч билан чиқарди. Кўзғолончилар эришган ҳар бир ғалаба дарҳол халққа тантанали хабар қилинарди, полковник харитадан бу ғалабаларнинг чинакам миқёсини аниқлаб чиқар экан, ўзининг шонли кўшинлари безгагу пашшалардан химояланиб, асл йўналишга бутунлай тескари томонга, чангалзору ботқоқлар томон кетиб бораётганини кўрарди. «Вақтни бой

беряпмиз, — шикоят қиларди у офицерларига, — токи бу бефаҳм сиёсатдонлар ўзларига конгрессдан минг тавалло қилиб жой ундириш билан овора экан, биз бундан кейин ҳам беҳуда кун ўтказаверемиз». Полковник Аурелиано Буэндиа яқиндагина ўзининг отилишини кутиб ётган ўша хонага осиглиқ гамакда уйқусизлик азобида чалқанча ётаркан, қора либос кийиб олган бу қонунпарастларни тасаввур қилди: уларнинг муздек тонгда президент саройидан чиқиб, ёқаларини кулоқларигача кўтариб олишларини, қўлларини бир-бирига ишқашларини, ўзаро шивирлашларини ва президентнинг ҳақиқатан ҳам «ҳа» деганида нима демоқчи бўлганию «йўк» дегани нимани англатишини муҳокама қилишлари учун тунги қаҳвахоналарга бекиниб олишларию, ҳаттоки президент ўзи ўйлаган нарсага зид фикр билдирганида нималарни кўзда тутганидан фол очишларини тасаввур этар ва ҳарорат ўттиз беш даражага кўтарилганда ўзининг айни лаҳзада, ўттиз беш даражали дим иссиқда, чивинларга ем бўлиб ётганини ўйлаган сари ғабланарди. У, ҳадемай шундай бир мудхиш дам келадикки, кўшинларга: «Ўзларингни денгизга ташланглар», деб буйруқ бермоқдан ўзга иложим қолмайди, деб хаёл қиларди.

Ана шундай укубатли тунларнинг бирида полковник ҳовлида солдатларга жўр бўлиб қўшиқ айтаётган Пилар Тернеранинг товушини эшитиб қолди ва ундан фол очишини сўради. «Оғзинга эҳтиёт бўл, — деди қарталарни уч марта чийлаб, уч марта фол кўрган Пилар Тернера, — нелигини тушунмаяпману, аммо таҳдид жудаям равшан кўриниб турибди, ишқилиб оғзинга эҳтиёт бўл». Икки кундан сўнг номаълум одам ҳарбий хизматчилардан бирига бир финжон шакарсиз қаҳва узатди, у финжонни иккинчи ҳарбий хизматчига, иккинчисини учинчисига ўтказди, шу тариқа қаҳва то полковник Аурелиано Буэндианинг кабинетига пайдо бўлгунча, қўлдан-қўлга ўтиб борди. Полковник қаҳва буюрмаган эди, олиб келинган экан, майли-да, деб уни олиб ичди. Қаҳвага отни ҳам ўлдиришга етарли миқдорда захар солинган эди. Полковник Аурелиано Буэндиани уйига олиб келинганида, мушаклари акашак бўлиб қотган, тили оғзидан чиқиб ётарди. Урсула ўғлини ажал панжасидан зўрға қутқариб қолди; ошқозонини қустириб тозалагач, қалин

бахмал кўрпаларга ўради ва икки кун токи ҳарорати тушгунча, тухум сариғи билан боқди. Тўртинчи куни деганда полковник Аурелиано Буэндиа хавфдан бутундай кутулди. Урсула ва офицерлар қўярда-қўймай уни тўшакда тағин бир ҳафта ётишга кўндиришди. Худди ана шу кунлари у ўз шеърларининг ёндириб юборилмаганлигини билди. «Мен шошилишни истамадим, — деб тушунтирди Урсула. — Печкани ёққани борган ўша окшомда, токи менга унинг жасадини олиб келмагунларича, яхшиси, сабр қилиб турай, деб аҳд қилувдим». Ремедиоснинг чанг босган кўғирчоқлари қуршовида қолган полковник тузалиш арафасида қўлёмаларни ўқиб чиқаркан, ҳаётининг энг тотли лахзаларини бот-бот эслади. У яна шеър ёза бошлади. Узоқ хасталиги мобайнида, боши берк кўчага кириб қолган урушни тамом унутиб, ажал билан бекинмачок ўйнаган пайтларида тўплаган тажрибасини бўлакларга бўлди-да, кофияга солди. Ўшанда фикрлари шу қадар равшан тортдики, уларни чапдан ўнгга ва ўнгдан сўлга бемалол ўқий оладиган бўлди. Бир куни кечкурун у полковник Херинельдо Маркесдан:

— Айт-чи, дўстим, сен нима учун жанг қилипсан? — деб сўради.

— Жанг қилишим зарур бўлгани учун, биродар, — жавоб қайтарди полковник Херинельдо Маркес, — либералларнинг буюк партияси учун курашяпман.

— Мақсадингни билганинг учун бахтиёрсан. Мен эса фақат ўз такаббурлигим дастидан курашаётганимни эндигина англаб етдим.

— Яхши эмас бу, — деди полковник Херинельдо Маркес.

Унинг безовталаниши полковник Аурелиано Буэндианинг бир оз вақтини хуш этди.

— Албатта, — деди у. — Лекин харна, нима учун жанг қилишингни билмаслиқдан кўра яхшироқ-да, — у дўстининг кўзларига қараб қулди ва қўшиб қўйди: — Ёки худди сен каби, ҳеч кимга ҳеч қандай нафи тегмайдиган нарса учун жанг қилиш керак.

Илгари, либераллар партияси раҳбарлари уни қароқчи деб эълон қилган қарорларини ошқора рад этмагунларича, мамлакат ичкарасидаги қўзғолончилар отрядлари

билан алоқа боғлаш учун йўл қидиришга полковникнинг гурури йўл қўймасди. Касаллик унга кўп нарсаларни ўйлаб кўришга имкон берди. У, Урсулани каттагина жамғармасини ва бобосининг ўша табаррук сандикда сакланаётган тиллаларини беришга кўндирди. Полковник Херинельдо Маркесни Макондога ҳоким этиб тайинлади, ўзи эса мамлакат ичкарасидаги қўзғолончилар билан алоқа ўрнатмоқ учун шаҳардан чиқиб кетди.

Полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндианинг энг ишончли одамигина бўлмай, балки Урсулага ҳам ўз ўғлидай бўлиб қолган эди. Юмшок, уятчан, одобли бу йигит ўз ўрнини амалдорлик хонасида эмас, кўпроқ жанг майдонида ҳисобларди. Сиёсий маслаҳатчилар миясини гангитиб қўйишлари ва назариянинг боши берк қўчаларига олиб киришлари ҳеч гап эмасди. У Макондода бир замонлар полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалар ясаб, қариган чоғида тинчгина ўлишни орзу қилган кишлоққа хос осойишталик ва хотиржамлик муҳитини юзага келтирди. Полковник Херинельдо Маркес ота-онасиникида яшар, ҳафтасига икки-уч маротаба Урсуланинг уйига овқатлангани келарди. Ёш Аурелиано Хосега милтиқ отишни тез ўргатди, ҳарбий юришни машқ қилдирди, сўнг, майли, бир йўла йигит бўлиб қўяқолсин, деган ниятда, Урсула руҳсати билан уни бир неча ойга казармага кўчирди. Бу воқеалардан кўп йиллар олдин, хали ўсмир эканида, Херинельдо Маркес Амарантага севги изҳор қилган эди. Аммо кўнгли Пьетро Креспига бўлган бесамар муҳаббат билан банд қиз, Херинельдонинг устидан қулди. Херинельдо Маркес кутишга аҳд қилди. Бир куни, қамоқда туриб, Амарантага мактуб йўллаб, бир дюжина¹ батис рўмолчага отаси исму шарифининг бош ҳарфларини тикиб беришини илтимос қилди. Мактубга қўшиб пул ҳам юборди. Бир ҳафтадан кейин Амаранта қамоқхонага тайёр рўмолчаларни у юборган пул билан бирга қўшиб олиб келди ва ўтмишни эслаб, узоқ суҳбат қурдилар. «Бу ердан чиққанимдан кейин сенга уйланаман», деди унга хайрлаша туриб Херинельдо Маркес. Амаранта жилмайиб қўйди. Энди у қарамовидаги болаларга ўқишни ўргатаркан, ну-

¹ Д ю ж и н а — ўн икки дона.

кул полковник Херинельдо Маркесни ўйлар, зора уни ўша ёшлик эхтиросим билан яхши кўролсам, дея орзу қиларди. Қамокхонадаги махбусларни кўришга фақат шанбада рухсат этиларди. Қиз ўша кунлари Херинельдо Маркеснинг қариндошларини излаб борар ва бирга қўшилиб, қамокхонага йўл оларди. Бир шанбада Урсула қизини ошхонада учратди: Амаранта бисквит пишираётган экан. Урсула ажабланиб:

— Унга тегақол, — дея маслаҳат берди, — яна шундай одамни учратишинг даргумон.

Амаранта ижирғанди, ковоғи осилди.

— Эркакларнинг кетидан югуриш менга зарил кепти-ми? — жавоб берди у. — Мен Херинельдо Маркесга раҳмим келганидан бисквит элтаман, ахир, эртами-кечми уни отиб ташлашади.

У отиш ҳақида гапирса ҳам бунга ишонмасди. Аммо худди шу пайтда ҳукуматнинг, агар исён кўтарган қўшинлар Риоачани топширишмаса, полковник Херинельдо Маркес қатл этилади, деган қарори эълон қилинди. Махбуслар билан учрашиш бекор этилди. Амаранта ётоқхонага беркиниб олди ва Ремедиос ўлганида юрагига азоб берган ўша гуноҳкорлик ҳиссига ўхшаш туйғудан азоб чекиб, кўзёши тўкди: гўё ўзининг калондимоғлиги билан яна бир одамнинг хунига зомин бўлгандай эди. Онаси юпатди, полковник Аурелиано Буэндиа дўстини оттириб қўймайди, келиб қутқарар, дея ишонтирди, уруш тугасин, Херинельдонини ўзим чақираман, деб ваъда берди. Урсула бу ваъдасини белгиланган муддатидан аввал адо этди.

Херинельдо Маркес хокимлик лавозимини эгаллаб, уйларига келганида Урсула уни ўз ўғлидек кутиб олди, уйда узоқроқ ушлаб туриш учун нозик хушомад қиларкан, кўнглида, илоё йигит Амарантага уйланиш ҳақидаги аҳдини эсласин-да, дея худога астойдил ёлворди. Урсуланинг ўтинчи ижобатга ўтди, шекилли, полковник Херинельдо Маркес Буэндиалар хонадонига бот-бот келадиган, таомдан сўнг гуллар экилган галереяда Амаранта билан шашка ўйнагани қоладиган бўлди. Урсула қахва ва бисквит келтирар, холи қолишларига халақит бермасинлар, деб ўзи болалардан огоҳ бўларди. Амаранта ёшлигида юрагини ўртаган эхтиросни ва унутилиб, устини кул қоплаган чўғни аланга олдириш учун зўр бериб

уринарди. Дилдаги ҳаяжон ортгандан ортиб, энди полковник Херинельдо Маркеснинг овқат пайти ва кечқурун шашка ўйинида ҳозир бўлишини кутарди. Шашка доналарини сурганида бармоқлари билинар-билинемас титровчи, ғуссали ва шоирона исмли¹ бу жангчи билан суҳбатлашганида вақт ўтганини сезмай қоларди. Аммо полковник Херинельдо Маркес Амарантадан хотини бўлишини сўраган куни рад жавоби олди:

— Мен ҳеч кимга эрга тегмайман, — деди қиз, — айниқса сенга. Сен Аурелианони шу қадар севасанки, унга уйлана олишинг мумкин эмаслиги учун ҳам менга уйланмоқчисан.

Полковник Херинельдо Маркес сабр-тоқатли одам эди. «Мен кутаман, — деди у, — эртами-кечми, сени бари бир кўндираман». У хонадондан оёғини узмади. Амаранта хонасига беркиниб олганича, пинҳоний аламини босар, талабаларининг Урсулага уруш янгиликларини гапириб бераётганини эшитмаслик учун қулоғини бармоқлари билан маҳкам беркитар, ўзи кўришга интиқ бўлиб турса-да, хузурига чиқмас эди.

Ўшанда полковник Аурелиано Буэндианинг бўш вақти кўпроқ бўлганидан Макондога ҳар икки ҳафтада ҳабар етказиб турарди. Лекин Урсулага жўнаб кетганидан қарийб саккиз ойдан кейингина хат ёзди, холос. Махбус чопар полковникнинг ҳуснихатида: «Отамни эхтиёт қил, у яқинда ўлади», деган сўзлар битилган сўргичли каттакон, муҳрланган конверт келтирди. Урсула тинчини йўқотди. «Аурелианонинг айтгани доимо ўнгидан келади». Дарҳол Хосе Аркадио Буэндиани ётоқхонага кўчиришда одамлардан ёрдамлашишни сўради. Хосе Аркадио Буэндиа аввалгидай баҳайбат эди, қолаверса узоқ йиллар мобайнида каштан дарахти тагида ўтиравериб, вазнини ўз хошишига кўра, оғир қилишдай гаройиб қобилиятни ҳам билардики, уни олти нафар эркак ҳам ўриндигидан кўтара олмади, ахийри каравотгача судраб боришга мажбур бўлишди. Қуёшда қорайган, ёмғирлардан роса ивиган бу улкан чол ётоқхонага жойлашганида, хона ҳавосига гуллаётган каштан ва кўп йиллик рутубат хиди ўрнашиб

¹ Херинельдо — испан халқ романсининг қахрамони, уни подшонинг қизи яхши кўриб қолади.

колди. Эртасига эрталаб унинг тўшаги бўм-бўш эди. Хоналарни қидириб чиққан Урсула, эрини яна каштан тагидан топди. Сўнг яна каравотга боғлаб қўйишди. Хосе Аркадио Буэндиа олдингидек бақувват бўлса-да, ортик қаршилиқ кўрсатмади. У ҳамма нарсага лоқайд эди, каштан тагига ҳам атайлаб эмас, балки танаси ўша жойга ўрганиб қолгани боис борган эди. Урсула эрига хамиша овқат таширкан, Аурелиано ҳақидаги янгиликларни гапириб берарди. Лекин, очивини айтганда, Хосе Аркадио Буэндиа фақат бир киши — Пруденсио Агиляр билан мулоқот қилишга қодир эди. Ўлгудай холсизланиб, тўкилиб қолган Пруденсио Агиляр кунига икки маротаба келарди. Улар кўпроқ хўрозлар ҳақида суҳбатлашишарди. Ҳатто биргаликда ажойиб паррандалар етиштирадиган кўриқхона куришга аҳд қилишди. Бу тадбир хўрозлар галабасидан шодланиш ниятида эмас, балки ўлимнинг туганмас ва зерикарли кунларида нима биландир овунши учун керак эди (ўшанда бу эрмакнинг ҳожати ҳам қолмайди). Пруденсио Агиляр Хосе Аркадио Буэндиани ювинтирар, овқатлантирар, сўнг Аурелиано исмли номаълум ва қаердаги урушда юрган полковник унвонидаги одам ҳақида қизиқарли хабарларни сўзлаб берарди. Хосе Аркадио Буэндиа ёлғиз қолганида сон-саноксиз хоналарни туш кўради: гўё эшикни очиб, худди шу хонадаги темир суюнчиқли каравоту хивичлардан тўқилган курси қўйилган ва орқа деворига Биби Марямнинг кичик тасвири туширилган хонага ўтарди. Кейин айни шунга ўхшаш, эшиги нариги хонага очиладиган бошқа хонага, ундан яна аввалгисига ўхшаган хонага ўтарди. Хонадан хонага ўтишларнинг ниҳояси йўқдек эди. Унга бу иш хуш ёқар, гўё узун галерея бўйлаб, ҳар икки тарафга ўрнатилган кўзгуларни оралаб юргандай бўларди... Сўнгра Пруденсио Агиляр кифтига қўлини қўярди. Шунда аста-секин уйғонар, яна хонама-хона юриб ортига қайтар ва Пруденсио Агиляр билан ҳақиқий хонада учрашмагунича, узундан-узок йўлни босиб ўтарди. Аммо Хосе Аркадио Буэндиани каравотга кўчирганларидан икки ҳафта ўтгач, бир кун тунда эндигина тушида нариги хонага ўтганида Пруденсио Агиляр елкасидан туртди. У эса ана шу рўёвий хонани ҳақиқий хона деб ўйлаб, ортига қайтмай, шу ерда муқим қолиб кетди. Эртасига эрталаб

эрига нонушта олиб кираётган Урсула йўлакда рўпарасидан келаётган нотаниш эркакни бехосдан кўриб қолди. Кичик жуссали, гирдиғум, қора мовут кўйлак кийган, катта қора шляпаси мунгли кўзларини деярли бекитган кишига кўзи тушди-ю, «Вой, худойим-ей, — деб юборди. — Ахир, бу Мелькиадеснинг ўзи-ку!» Лекин бу одам Виситасьоннинг акаси — ўша уйқусизлик касалидан қочиб қутулган ва ўшандан буён дом-дараксиз йўқолган лўли эди. Виситасьон ундан нега келганлигини сўради, акаси унга ўз қабиласининг тантанали ва тиниқ лаҳжасида жавоб берди:

— Мен қиролни дафн этишга келдим.

Ўшанда ҳаммалари Хосе Аркадио Буэндианинг хонасига киришди, уни бор кучлари билан силкитишди, қулоғига бақиритишди, бурнига кўзгу тутишди, лекин бари бир уйғота олишмади. Анчадан, кейин, дурадгор марҳумга тобут яшаш учун унинг андазасини олаётганида дераза ортида митти сарик гуллар ёмғир бўлиб ёғаётганини кўришди. Гуллар кечаси билан сим-сим ёғиб чиқди, томларни қоплади, эшикларни кўмиб юборди. Гуллар ҳатто очикда ухлаб қолган жониворларни димиқтириб ўлдирди. Осмондан шунчалик кўп гул ёғдики; эрталаб гўё бутун Макондо узра гилам тўшалгандай бўлди; белкурак ва хаскашлар ёрдамида тобуткашлар учун йўл очишди.

* * *

Амаранта хивичдан тўқилган тебранма курсида каштасини тиззасига қўйиб ўтирганча, юзларию иягига совун кўпиги суртиб, қўлидаги паккисини хом тери камарга қайраб, умрида илк бор соқол ола бошлаган Аурелиано Хосега боқарди. Йигитча сарғиш тукларига мўйлов шаклини беришга уриниб, хуснбузарларини кўчириб юборди. Тепа лабини кесиб олди ва олдин қандай бўлса шундайлигича қолди. Амаранта бу мураккаб маросимни кўриб, Аурелиано Хосе ана шу пайтдан бошлаб қарий бошлади, деган хаёлга борди.

— Сен ҳозир Аурелианонинг ўзисан, айнан унинг ёшидасан, — деди йигитчага. — Энди сен эр кишисан.

Аммо йигитча анча илгари, аммаси уни ханузгача бола ҳисоблаб, одатдагидай мўрчага киришганида уялмай-нетмай ечинган ўша олис кундаёқ эр кишига айлан-

ган эди. Пилар Тернера болани топшириб кетган кундан буён Амаранта шундай қиларди. Аввалига бола Амарантанинг кўкракларни ўртасидаги ботиқ жойга қизиқди. Ўшанда соддалигидан Амарантадан бу еринга нима бўлган, деб сўради, қиз эса: «Ковлашди, ковлашди ва, ниҳоят, ковлаб олишди», деб жавоб берди, сўнг қўли билан қандай ковлашганларини ҳам кўрсатди. Орадан анча вақт ўтиб, Пьетро Креспининг ўлиmidан сўнг ўзини сал ўнглаган Амаранта тагин Аурелиано Хосе билан ювина бошлаганида, у қизнинг аввалги жойига эътибор бермади, лекин бўлиқ кўкракларининг долчинранг учлари баданига нотаниш бўлган бир титроқ киритди. Аурелиано Хосе ҳали гўдаклигидаёқ ҳар сафар тонга яқин ўз гамагидан Амарантанинг тўшагига чопқиллаб ўтишга одатланган эди. Унинг ёнига ўтса бас, барча ҳадигу хавотирлардан халос бўларди. Аммо Амарантанинг яланғоч баданига эътибор берган ўша кундан бошлаб, зимистондан кўрқиш эмас, балки тонг маҳали унинг иссиқ нафасини туйиш истаги болани пашшахона ичидаги қизнинг ўрнига ўтишга ундарди. Кейин улар ҳолдан тойдирадиган эркалашларга батамом берилиб, яланғоч ҳолда бирга ухлайдиган, бурчак-бурчакларга яшириниб оладиган ва ҳаяжонга чулғаниб, истаган маҳалда ётоқхонага беркинадиган бўлишди. Бир гал Урсула, улар эндигина ўпишиб бўлишган қазноққа беҳосдан бостириб келиб қолди. «Сен аммангни жудаям яхши кўрасанми?» деб сўради у неварасидан соддадиллик билан. Бола тасдиқ маъносида жавоб қайтарди. «Тўғри қиласан», деди Урсула, сўнг хамирга ун олиб, ошхонага қайтди. Шу кичик воқеадан кейин Амаранта бирдан ҳушёр тортди. У ҳаддидан ошиброқ кетганини, эндиликда бола билан жўнгина ўпиш-ўпиш ўйнамасдан, балки анча кеч туғилган бесамар ва қалтис эҳтиросга берилганини тушунди, тушундию бу ишга узил-кесил нуқта қўйди. Ҳарбий ўқишининг охирига етказётган Аурелиано Хосе ҳам тақдирга тан бериб, казармада тунай бошлади. Энди шанба кунлари у солдатлар билан бирга Катаринонинг ишратхонасига борарди.

Орадан сал вақт ўтгач, Макондога урушнинг бориши тўғрисида яна бир-бирига зид хабарлар кела бошлади. Ҳукумат кўзғолончиларнинг галаба кетидан галаба қозо-

наётганларини расмий тан олса-да, Макондодаги офицерлар таслим бўлиш муқаррарлиги ҳақидаги махфий маълумотларни билар эдилар. Апрельнинг бошида полковник Херинельдо Маркес ҳузурига чопар келди. У, ҳақиқатан ҳам либераллар партиясининг раҳбарлари ўз вилоятларидаги кўзғолончи отрядларнинг бошлиқлари билан музокара олиб бориляпти, яқин орада ҳукумат билан сулҳ тузилади, сулҳ шартига кўра, либераллар учта министрлик курсисини олишади, парламентда либераллар гуруҳи вужудга келади ва қуроолларини топширган кўзғолончилар учун умумий афв эълон қилинади, деб тушунтирди. Чопар айна пайтда полковник Аурелиано Буэндианинг сулҳ шартларига мутлақо зид махфий буйруғини ҳам келтирди. У полковник Херинельдо Маркесга, энг ишончли, ҳатто мамлакатни ҳам бирга ташлаб чиқиб кетишга тайёр беш нафар одамни шайлаб қўй, деб буюрган эди. Буйруқ ғоят махфий тарзда ижро этилди. Сулҳ ҳақида расмий хабар эълон қилинмасидан бир ҳафта бурун — Макондо бир-бирига зид турли мишмишлар билан тўлиб-тошганида — полковник Аурелиано Буэндиа ва унинг садоқатли ўн нафар офицери, жумладан, Роке Кассоб ҳам, тун қоронғисида шаҳарга кириб келишди-да, гарнизондагиларни уйига тарқатиб, қуроолларни кўмишди, архив ҳужжатларини йўқ қилишди. Тонготарда эса полковник Херинельдо Маркеснинг беш нафар ишончли одами билан бирга Макондони тарк этишди. Операция шунчалик тез, шовқин-суронсиз бажарилдики, Урсула воқеадан энг сўнгги дақиқада, ётоқхона деразасини аллаким оҳиста чертиб: «Агар полковник Аурелиано Буэндиани кўрмоқчи бўлсангиз, тезроқ чиқинг», деб шивирлаганида огоҳ бўлди. У каравотдан ирғиб турди-да, тунги қўйлақда кўчага югурди, аммо ҳеч кимни учратолмади. Фақат узоқ қоронғиликдан туёқларнинг товуши эшитилди — бир тўда суворий жонборича чанг-тўзон кўтариб, Макондони ташлаб кетишарди. Эртаси куни Урсула Аурелиано Хосе ҳам отаси билан бирга кетганини билди.

Ҳукумат ва опозициянинг уруш тугади деган қўшма

¹ Испан шоири ва драматурги Хосе Соррильининг (1817–1893) трагедияларидан бири «Гот ханжари» деб номланган.

баёноти чиққандан кейин ўн кунлар ўтгач, полковник Аурелиано Буэндианинг гарбий чегарада кўтарган биринчи кўзғолони ҳақида хабар етиб келди. Ёмон қуролланган оз сонли кўзғолончилар отряди бир ҳафта ичида тор-мор қилинди. Аммо мамлакат аҳлини либераллар билан консерваторлар бир-бирлари билан ярашганига батамом ишонтиргунга қадар бир йил давомида полковник Аурелиано Буэндиа яна етти марта қуролли кўзғолон уюштирди. Бир куни тунда у елканли кема бортидан туриб, Риоачани тўплардан ўққа тутди. Риоача гарнизони бошлиқлари бунга жавобан шаҳардаги ўн тўрт нафар энг таникли либерални тўшагидан кўчага судраб чиқиб, отиб ташлашди. Полковник Аурелиано Буэндиа чегарадаги божхона постини ишғол қилиб, уни ўн беш кундан зиёд сақлаб турди ва шу ердан мамлакатни умумхалқ урушини бошлашга чорлади. У мамлакат пойтахти атрофидаги қишлоқларда кўзғолон кўтариш учун ҳали инсон қадами тегмаган чангалзорлар оралаб беш юз чақирим масофани уч ойча беҳуда тентиради, ҳатто Макондога йигирма чақирим қолгунча яқинлашиб келди, аммо ҳукумат қўшинларининг олдинги отряди зўрлик қилиб, уни тоғ тарафга бундан анча йиллар илгари отаси испан кемаси қолдиргани топган ўша афсункор ерларга чекинишга мажбур этди.

Виситасьон худди ана шу дамларда ўлди. У асл ниятига етиб, ўз ажали билан оламдан кўз юмди. Ва шу тахлит, уйқусизлик касали юқиб, бемаҳал ўлимга гирифтор бўлмайин, деб тахтдан воз кечгани зое кетмади. Хунду аёл йигирма йилдан зиёдроқ хизмати мобайнида тўплаган пулларини каравоти остидан олиб, урушни давом эттирсин деб полковник Аурелиано Буэндиага жўнатишларини васият қилди. Аммо Урсула бу пулларга қўлини ҳам теккизмади, чунки ўшанда полковник Аурелиано Буэндиа вилоятнинг бош шаҳри яқинида қирғоққа тўшаётганида ҳалок бўлди, деган миш-миш тарқалган эди. Бу унинг ўлими ҳақида сўнгги икки йил мобайнида тарқалган расмий хабарларнинг тўртинчиси бўлиб, олти ойгача ишониб юришди. Урсула билан Амаранта эски азалар тугамай туриб, янги аза очганларида, Макондо бўйлаб одамларни ларзага солувчи бошқа хабар тарқалди. Полковник Аурелиано Буэндиа тирик, фақат у ўз ҳукумати-

га қарши курашишдан воз кечиб, Кариб денгизининг қайсидир мамлакатада голибона жанг олиб бораётган федералчиларга қўшилиб кетган экан. Ҳа, полковник исмини ўзгартириб, ҳар сафар она ватанидан йироқ-йироқ жойларда пайдо бўларди. Кейинчалик унинг Марказий Америкадаги барча федерал кучларни бирлаштириш ва бутун қитъадаги — Аляскадан то Патагониягача бўлган барча консерватор ҳукуматларини ағдариб ташлаш ғоясидан ниҳоятда руҳлангани маълум бўлди. Урсула кўп йиллардан сўнг ўғлидан мактуб олди; Сантьяго де Кубадан юборилган бу хат қўлдан-қўлга ўтаверганидан роса вижимланиб, ҳарфлари хиралашиб кетган эди.

— Биз Аурелианони бир умрга йўқотдик, — деди хўрсиниб Урсула хатни ўқигач. — Шу кетиши бўлса, яна бир йилдан кейин дунёнинг нариги чеккасига ҳам етиб боради.

Урсула бу сўзларни уруш тугагач, Макондога ҳоким бўлган генерал-консерватор Хосе Ракель Монкадага айтди, хатни ҳам кўрсатди. «Эҳ, қанийди Аурелианодек шоввоз йигит консерватор бўлса!» деди генерал Монкада. У полковник Аурелиано Буэндиа билан чинакамига фахрланарди. Консерваторлар партиясининг ҳарбий ишга алоқаси бўлмаган ўнлаб абзолари сингари Хосе Ракель Монкада ҳам ўз партиясини манфаатларини химоя қилиш учун урушда қатнашди ва генерал унвонига эришди. У партиядош дўстлари каби тажовузкор ҳарбийларга тиштинроғи билан қарши эди, бу бетайин дангасалар, фитначи ва мансабпарастлар тинч фуқарони эзиш учун атай сувни лойқалаётир, деб ўйларди... Ақлли, ёқимтой, хушчақчақ, таомларни хўроз уриштиришни яхши кўрадиган Хосе Ракель Монкада бир вақтлар Аурелиано Буэндианинг энг хавfli рақиби хисобланарди. У сохилбўйи районларидаги ҳарбийга кирган кишилар ўртасида катта обрўга эга эди. Генерал бир гал, стратегик мулоҳаза бўйича Аурелиано Буэндиа қандайдир қалъани ташлаб кетишга мажбур бўлганида, унинг номига иккита хат қолдирганди: муфассал баён этилган биринчи хатда, инсоф билан, фирромсиз, одамларни ўйлаб уришайлик, деб таклиф қилинган; иккинчиси эса кўзғолончилар эгалланган территорияда қолган рафиқасига ёзилган эди. Шу воқеадан кейин уруш энг авжига чиққан пайтларда ҳам

иккала қўмондон асирларни айирбош қилиш учун сулх тузишарди. Ўшанда танаффус пайти генерал Монкада полковник Аурелиано Буэндиага шахмат ўйнашни ўргатарди. Улар иноқ дўстга айланиб қолишди. Баъзида иккала партиядоги оддий одамларни бириктириш орқали ҳарбийлар ҳамда профессионал сиёсатдонларнинг таъсирини барбод этиш ва бу партияларнинг энг яхши назариялари татбиқ этилган инсонпарвар тузум ўрнатиш имконияти ҳақида орзу қилар эдилар. Уруш тугагач, полковник Аурелиано Буэндиа қўпоровчилик ишига берилди, генерал Монкада эса Макондо шахрида аввал ҳарбий, кейинроқ фуқаровий ҳокимликни қўлга киритди. У ҳарбий кийимини фуқаро либосига алмаштирди, солдатларни қуролсиз жандармачиларга айлантирди. Монкада умумий афв қонунларини ҳурматлашга даъват этар, урушда ҳалок бўлган айрим либералларнинг оилаларига ёрдам берарди. У елиб-югуриб Макондони муниципал округ маркази деб эълон қилдиришга эришди, шаҳарда осойишта турмуш ўрнатилдики, одамлар назарида уруш дегани бир вақтлар қўрилган алок-чалок тушга ўхшаб қолди. Жигар оғриғи тўхтовсиз хуруж қилавериб, бутунлай ҳолдан тойган падре Никанорнинг ўрнини биринчи федералчилар — уруш ветерани, падре Коронель эгаллади, Макондода уни Вайсақи деб аташарди. Ампаро Москотегга уйланиб, ўйинчоқлар дўконини илгаригидек гуллаётган Бруно Креспи шаҳарда театр қурди ва эндиликда Испания театр труппалари Макондони ҳам гастролга бориладиган манзиллар рўйхатига киритишди. Театр улкан, томсиз, бинода жойлашган бўлиб, ёғоч ўриндиқлар ўрнатилган, сахнага юнон ниқоблари тасвири туширилиб бахмал пардалар осилган ва оғзини катта очиб турган шерларнинг боши тарзида ишланган учта кассада чипталар сотиларди. Мактаб биносини ҳам тартибга келтиришди, унга водий шаҳарчаларининг биридан юборилган кекса муаллим дон Мельчор Эскалона бошчилик қиларди. У ялқов талабаларни чағиртош тўшалган ҳовли бўйлаб тиззалаб эмаклашга, вайсақиларини аччиқ хинд қалампири ейишга мажбур этарди — бу жазоларнинг ҳаммаси макондолик ота-оналарнинг таҳсинига сазовор бўлди. Санта София де ла Пьедаднинг ўжар эгизаклари Аурелиано Иккинчи билан Хосе Аркадио Иккинчи тош-

тахталарини, бўр ва алюмин финжонларини қўтарганча, синфхонага биринчилар қаторида келиб ўтирдилар; онасидек чиройли Ремедиос энди Гўзал Ремедиос бўлиб ном қозонган эди. Қарилик устма-уст мотам ва беҳисоб ташвишларга қарамасдан, Урсула хануз бардам эди. У Санта София де ла Пьедад ёрдамида қандолатчилик ишини яна шакллантирди ва ўғли урушга сарфлаган маблағ ўрнини қошлабгина қолмай, балки офтобда қуритилган бир неча қовоқни тиллага тўлдириб, ётоғига яшириб қўйди. «Худо омонатини олгунича, — қайта-қайта такрорларди у, — бу телба хонадонда хамиша етарли пул бўлади». Отдек бақувват, хиндулардек қорамағиз, сочи узун Амарантага уйланишга аҳд қилиб, федералчиларнинг Никарагуадаги қўшнилари сафидан қочган ва ҳозир немис кемасига матросликка ёлланган Аурелиано Хосе ошхонага кириб келганида аҳвол шундай эди.

Йигит бир оғиз сўз демаса-да, Амаранта унинг нега қайтиб келганини дарҳол тушунди. Стол атрофида улар бир-бирларига қарашга журъат этишолмади. Аммо икки ҳафта ўтгач, Аурелиано Хосе Урсуланинг кўз ўнгида Амарантага тикилиб: «Мен доимо сени ўйладим», деди. Амаранта ўзини олиб қочарди. Йигитга дуч келмаслик учун у доимо Гўзал Ремедиосдан ажралмасди. Бир куни Аурелиано Хосе Амарантадан, қўлингдаги қора тасмани қачонгача тақиб юрасан, деб сўради. Амаранта бу гапнинг бокираликка шама эканини тушуниб, уятдан қизариб кетди, ўзидан норози бўлди. У энди ётоғини кулфлаб ётарди, бироқ кейин Аурелиано Хосенинг қўшни хонада бемалол хуррак отишини эшитиб, эҳтиёткорликни унутди. Икки ойлар ўтгач, бир тунда Амаранта йигитнинг ётоққа кирганини сизди. Ўшанда қочиш ёки бакириш ўрнига ширин бир энтиқдио қотиб қолди. Ўшал саҳардан бошлаб, уларнинг то тонггача давом этадиган бесамар курашлари қайта тикланди. «Мен аммангман, — шивирлади энтиқиб Амаранта, — салкам онангман, ёшим ҳам катта, фақат сени эмизмаганман, холос». Аурелиано Хосе тунда қайтиб келиш учун сахармардонда чиқиб кетар ва лўкидони бекитилган эшикни кўрганида баттар хаяжонга тушарди. У Амарантани қўмсарди: забт этилган шаҳарларнинг қоронғи ётоқларида учратар, унинг сиймоси ярадорларнинг бинтларига синган қоннинг на-

фасни бўғувчи хидида ҳам, ўлим хавфи олдидаги лахзалик ваҳимасида ҳам кўз ўнгида турарди гўё. Асли у курулдошлари «довюраклик» деб атаган мияни гангитувчи шафқатсизликка тақлид қилиб Амаранта ҳақидаги хотирани барбод этишга уринган ва уйдан қочган эди, аммо у қиз сиймосини уруш ўз балчиғига қанча кўп қориштирмасин, ҳеч эсдан чиқармади. Токи ўз аммасига уйланган одам ҳақидаги эски латифани эшитмагунча, қувғинликда азоб чекди, ўзига-ўзи ўлим тилади, шу йўл билан Амарантадан кутулишни истади.

— Ахир, одам ўз аммасига ҳам уйланадими? — деб сўради ўшанда Аурелиано Хосе.

— Нафақат аммасига, — жавоб қайтарди солдатлардан бири. — Ахир, биз нега попларга қарши курашяпмиз? Кимки, истаса, ўз онасига ҳам уйланиши учун курашяпмиз-да!

Ана шу суҳбатдан икки ҳафта ўтгач, Аурелиано уйига қочиб келди. Амаранта аввалгидан ранги синикқан, босиқ, балоғатнинг сўнгги чегарасига яқинлашиб қолган, аммо ётоқнинг қоронғилигида жўшқин, ўзининг жангари мудофааси билан ҳар қачонгидек ҳаяжонга соладиган бўлиб кўринди. «Сен ҳайвонсан, — дерди Амаранта унинг таъқибларидан силласи қуриб. — Ахир, аммага уйланиш учун фақат Рим папасидан рухсат олиш кераклигини билмайсанми?» Аурелиано Хосе эмаклар бўлса-да, Европага Римга боришга ва ҳатто авлиё папанинг бошмоғини ўпишга ваъда берди.

— Гап рухсатдагина эмас, — рад қиларди Амаранта. — Ахир, бундай никоҳдан чўчка думли болалар туғилади-да.

Аурелиано Хосе унинг важ-карсонларини эшитишни хоҳламас эди.

— Тимсоҳ туғилса ҳам майлига, — дерди у.

Бир куни тонгда азобга дош беролмай, Катаринонинг муассасасига йўл олди. Аурелиано Хосе у ердан арзонгина пулга ширинсўз, кўкраклари салқиб қолган, аммо дардига вақтинча малҳам бўладиган аёлни топди. У Амарантани сохта беписандлик билан енгмоқчи бўлди. Галереядан ўтар экан, қизга ҳатто бир оғиз ҳам гапирмади. Амарантанинг елкасидан тоғ қулағандек бўлди. У яна Херинельдо Маркесни ўйлай бошлади, кечқурун бирга

шашка ўйнаган дамларини орзиқиб эслади ва уни ўз ётоғида кўришни истаб қолди. Аурелиано Хосе ўзининг қанчалар катта хато қилганини тасаввур ҳам этолмасди. Бепарво кўриниш жонига тегиб, бир гал кечаси яна тағин Амарантанинг хонасига борди. Амаранта ҳеч иккиланмай қатъийлик билан рад этиб, эшигини маҳкам қулфлаб олди.

Аурелиано Хосе Макондога қайтганидан бир неча ой ўтгач, уйларига семиз, ёсумангул хиди таратгувчи бир аёл беш яшар боласи билан кириб келди. Аёл Урсулага, бу бола полковник Аурелиано Буэндианинг ўғли, уни чўқинтириш учун сизга олиб келдим, деб айтди. Бу ҳеч кимда шубҳа уйғотмади, гўдак полковникнинг ўзгинаси эди. Аёлнинг айтишича, бола кўзлари очиқ ҳолда туғилган ва атрофга қандайдир димовдорларча боққан, бирор нарсага мижджа қоқмай тикилишини кўрган одамни чўқитар экан. «Отасининг ўзгинаси, — деди Урсула, — фақат кўз қири билан курсиларни қимирлатиши етмай туврди».

Болага Аурелиано деб исм қўйиб онасининг фамилиясини беришди: қонунга биноан, то отаси тан олмагунча, бола унинг фамилиясига ўтолмасди. Генерал Монкада чўқинтирган ота бўлди. Амаранта болани ўз тарбиясига олишга уриниб кўрди, аммо онаси кўнмади.

Илгари Урсула қизларни худди товукларни зотдор хўрозлар олдига қўйиб юборгандек машхур қўмондонларни ётоғига йўллаш удумини эшитмаган бўлса-да, унинг борлигига айни ўша йили ишонди: полковник Аурелиано Буэндианинг яна тўққиз нафар шундай ўғлини чўқинтириш учун уйига олиб келишди. Уларнинг тўнғичи қора соч, кўк кўз ғалати бола бўлиб (у отасига ўхшамас эди) ёши ўндан ошганди. Ёши ҳар хил, турли тусдаги болаларнинг бари ўғил бўлиб, бир-бирига ўхшашлигидан отаси бир киши эканига шубҳа қолмасди. Урсула фақат икки неварасини аниқ эслаб қолди: бири гавдаси ёшига нисбатан анча катта бўлиб, у Урсуланинг гулдонини ва бир неча ликобчасини чил-чил синдирди; гўёки қўллари теккан нарса синмай қолиши дарғумондек туюларди. Бошқаси оксариқдан келган, кўзлари онасиникидек кулранг-кўкиш, сочлари эса худди қизларникидай узун ва жингалак эди. У уйга

худди шу ерда туғилиб ўсган ва бу ерни мукаммал билладиган одамдек, заррача хижолат тортмай кириб келдию тўғри Урсуланинг ётоғидаги қутича томон юриб: «Менга мурватли раққоса керак», деб айтди. Урсула аввалига чўчиб тушди. Қутичани очиб, Мелькиадес давридан қолган эски-туски нарсаларни кавлаштириб, ичидан эски пайпоққа ўраб ташланган раққосани топди; қачонлардир Пьетро Креспи олиб келган бу ўйинчок хамманинг эсидан чиқиб кетган эди. Полковник Аурелиано Буэндианинг ўн икки йил урушиб, қадами теккан жойларда орттирган ўфилларининг барчасига Аурелиано, деб ном берилди. Улар ўз оналарининг фамилияларини олишди. Полковник ўфилларининг жами сони ўн еттитага етди. Дастлаб Урсула уларнинг чўнтақларини пул билан тўлдирар, Амаранта бўлса болаларни олиб қолишга уринар эди. Аммо кейинчалик Урсула билан Амаранта бирон-бир совға беришу чўқинтирувчи оналар вазифаси билан чекланадиган бўлишди. «Биз уларни чўқинтириб ҳам ўз бурчимизни бажаряпмиз, — дерди Урсула махсус китобчасига галдаги онанинг фамилиясини ва адресини, бола туғилган кун ва жойни ёзаркан. — Ҳисоб-китобимиз аниқ бўлиши даркор, Аурелиано қайтиб келиб фарзандларига оталик қиладиди».

Урсула бир куни тушлик маҳали генерал Монкада билан фарзандининг серпуштлигини муҳокама қила туриб, ўғлим тезроқ келиб болаларини бир жойга йиғса яхши бўлармиди, деб айтди.

— Хавотир олманг, қариндош, — сирли жавоб қайтарди генерал Монкада. — У сиз ўйлаганингиздан олдинроқ келади.

Генерал Монкада очишни истамаган сир шу эдики, полковник Аурелиано Буэндиа ҳаётидаги энг узок, энг оғир ва серталофат кўзғолонга бошчилик қилиш учун аллақачоноқ ватани томон йўлга тушган эди.

Вазият биринчи уруш бошланган вақтдагига ўхшаб, яна кескинлашди. Ҳокимнинг ўзи рағбатлантириб турадиган хўроз уриштиришлар таъқиқланди. Гарнизон қўмондони капитан Акилес Рикардо тинч фуқарога ҳам ҳокимлик қила бошлади. Либераллар уни «иғвогар» деб эълон қилишди. «Бир бало бошланиши аниқ, — дерди

Урсула Аурелиано Хосега. — Кеч соат олтидан сўнг кўчага чиқма». Унинг ёлворишлари бефойда эди. Аркадио бир вақтлар унга бўйсунмай қўйганидек, Аурелиано Хосе ҳам Урсуланинг измидан чиққан, деярли бегона бўлиб қолган эди. Уйга қайтиб келгач, хавойиликка ўрганди, егани олдида, емагани ортида, хуллас, кайфу сафога берилиб, худди амакиси Хосе Аркадио каби ишёқмас, танбал бир кимсага айланди. Амарантага ишқивозлиги йигит юрагида ҳеч қандай жароҳат қолдирмасдан сўнди. У гўёки толе тўлқинлари ичра сузарди: бильярд ўйнар, дуч келган бузук хотинларга илакишар, Урсула яширган пулларни ахтариб, уйдаги тешигу кавакларни титар эди. Ниҳоят, у уйга кийимини алмаштириш учунгина келадиган бўлди. «Буларнинг бари бир гўр, — шикоят қиларди Урсула. — Дастлаб ювош, итоаткор, худди мусичадек беозор ўсишади, иягига тук битди дегунча, дарҳол гуноҳга ботишади». Ўзининг наслу насабига қизиқмаган Аркадиодан фарқли ўларок, Аурелиано Хосе сўраб-суриштириб, онаси Пилар Тернера эканини билиб олди. Пилар Тернера ўғлининг пешинги ҳордигини ўйлаб, уйига Аурелиано Хосенинг тўр беланчагини осиб ҳам қўйди. Уларни чинакам она-болалик эмас, балки ёлғизлик ҳисси бирлаштирарди. Пилар Тернеранинг қалбидаги сўнгги умид учқунлари ҳам сўнган эди. Унинг кулгиси орган овозидек йўғонлашган, тасодифий, нохуш эркалатишлардан кўкраклари шалвираб қолган эди. Энди у пуч умидлар бағишловчи фолбинликдан воз кечган ва бегоналарнинг севгисидан юпанч топиб, осудагина ҳаёт кечирарди. Аурелиано Хосе пешинда дам оладиган хонада қўшни кизлар ўзларининг тасодифий маъшуклари билан учрашиб туришарди. «Киришга рухсат бер, Пилар», дейишарди хонага бостириб кириб. «Марҳамат қилинглар, — жавоб берарди Пилар. Агар ёнларида яна бирор одам бўлса, тушунтирарди: — Бировларнинг роҳат қилишини кўрсам, худди ўзим роҳатлангандай бўламан».

У хизматлари учун пул олмасди. Ўзининг хушторлари — оладиганини олиб эвазига на пул, на севги ҳада этишган, фақат онда-сонда андак хузур бағишлаган сонсаноксиз эркакларнинг илтимосларини рад этмагани каби, бу илтимосларга ҳам йўқ демасди. Пилар Тернеранинг бешала кизи ҳам эрта кунданок қўлма-қўл бўлиб кетган

эди. Икки ўғлидан бири полковник Аурелиано Буэндианинг байроғи остида жанг қилиб ҳалок бўлган, иккинчиси эса ўн тўрт ёшга кирганида водий шаҳарларидан бирида товуклар солинган саватни ўғирлаётганида, яраланиб қўлга тушган эди. Аурелиано Хосе Пилар Тернерага фолдаги таппон шох ярим асрдан бери ваъда қилиб келаётган узун бўйли, қорамағиздан келган ўша эркак бўлиб чиқди, бироқ қарталар ваъда этган барча эркаклар каби, у ҳам Пилар Тернера қалбидан анча кеч, ажал соя сола бошлаган пайтда ўрин олган эди. Пилар Тернера буни қарталардан билиб олди.

— Бугун кечқурун кетма, — деди у Аурелиано Хосега, — шу ерда ухла, Кармелита Монтель кўпдан бери сенинг олдинга киритишимни сўраб юрибди.

Аурелиано Хосе онасининг овозидаги хавотирли илтижони илғамади ва:

— Унга айт, мени ярим кечаси кутсин, — деб жавоб қайтарди-да, испан труппасининг «Сорро ханжари»¹ пьесасини кўргани театрга йўл олди.

Асли бу Соррильи трагедияси бўлиб, капитан Акилес Рикардонинг буйруғига биноан ўзгартирилган эди, негаки либераллар консерваторларни «готлар» деб чақирисар эди. Аурелиано Хосе эшик ёнида чиптасини кўрсата туриб, капитан Акилес Рикардо театрга кираётганларнинг ҳаммасини қуролланган икки солдат билан биргаликда тинтув қилишаётганига кўзи тушди. «Секинрок, капитан, — дея огоҳлантирди Аурелиано Хосе, — хали менга қўлини кўтарадиган одам онасидан тувилмаган». Капитан уни мажбуран тинтимоқчи бўлганди, қуролсиз Аурелиано Хосе қочишга тушди. Солдатлар буйруққа бўйсунмай, унга ўқ узишдан бош тортишди. «Ахир, бу Буэндиа-ку», тушунтирди улардан бири. Шунда дарғаб капитан милтикни юлиб олди-да, оломонни ёриб ўтиб, кўчанинг ўртасига чиқди.

— Кўрқоқлар! — бақира бошлади у. — Ишқилиб, у полковник Аурелиано Буэндиа бўлиб чиқсин.

Ўқ товуши эшитилганида, йигирма тўққиз ёшли киз Кармелита Монтель Пилар Тернеранинг каравотини гулоб билан артиб, устига розмарин баргларини тўшаб бўлганди. Қарталарнинг башоратига кўра, Аурелиано Хосега Амаранта бермаган бахтни Кармелита бахш этиши,

улар олти нафар фарзанд кўришлари ва қаригач, Кармелита Монтелнинг қўлида ўлиши лозим эди. Бироқ унинг орқасидан кириб, кўкрагини тешиб ўтган ўқ, чамаси, қарталарнинг башоратини унчалик яхши пайқамаганди. Қазоси айни ўша тун содир бўлиши башорат қилинган капитан Акилес Рикардо ҳақиқатан ҳам Аурелиано Хоседан тўрт соат олдин ўлди. Милтик товуши гумбурлаган заҳотиёқ, икки жойидан ўқ еган капитан ҳам қулаб тушди, ким ўқ узганлигини аниқлай олишмади ва одамларнинг ҳайқириви тун сукунатини ларзага келтирди:

— Яшасин либераллар партияси! Яшасин полковник Аурелиано Буэндиа!

Тунги соат ўн иккиларда, Аурелиано Хосенинг ярасидан оқаётган қон тийилиб, Кармелита Монтелга фол очиш мақсадида қарталар яна аралаштириб бўлинганида, театр биноси ёнидан ўтган тўрт юздан зиёдроқ кишининг ҳаммаси капитан Акилес Рикардонинг кўча ўртасида ётган жасадига тўппончаларидан бетиним ўқ узишди. Кўрғошинлардан оғирлашиб, бўккан нонга ўхшаб қолган жасадни замбилғалтакка жойлаштириш учун бир неча солдат овора бўлди.

Хукумат қўшинларининг бу хатти-харакатидан дарғаб бўлган генерал Хосе Ракель Монкада яна ҳарбий либос кийди ва Макоңдо ҳукмдорлигини зиммасига олди. Сентябрьда келган хабарлар бир-бирига зид эди. Хукумат бутун мамлакатни назорат остига олган бўлса-да, либералларга штатлардан кўтарилган қуролли кўзғолонлар ҳақида махфий маълумотлар келиб турарди. Ҳарбий трибуналнинг полковник Аурелиано Буэндиани сирдан ўлимга ҳукм этгани ҳақидаги қарор халққа ошкор қилинганидан сўнг хукумат уруш ҳолати юз берганини тан олди, полковникни қўлга туширишга муваффақ бўлган гарнизон ҳукми дарҳол ижро этиши керак эди. «Демак, у қайтибди», деди қувонч билан Урсула генерал Монкадага. Аммо генерал бу ҳақда хали бирор аниқроқ маълумотга эга эмасди.

Аслида полковник Аурелиано Буэндиа мамлакатга бир ой бурун қайтиб келган эди. Унинг қайтиши турли мишмишларга тўла, гўёки у бир вақтнинг ўзида бир-биридан юзлаб чақирим узок ерларда ҳозир бўлар ва шу боис ҳам генерал Монкада, токи полковник Аурелиано Буэн-

дианинг қирғоқ бўйидаги икки штатни босиб олганлигини расмий эълон қилмагунларича, қайтганига ишонмаганди. «Табриклайман сизни, қариндош, — деди генерал Монкада Урсулага. — Тез орада сиз уни кўрасиз». Фақат ана шундан кейингина Урсула хавотирга тушди. «Сизчи, сиз нима қиласиз?» сўради Урсула.

— Ўғлингиз нима қилса ўшани. Ўз бурчимни адо этаман.

Биринчи октябрь куни тонг маҳали полковник Аурелиано Буэндиа яхши қуроолланган минглаб солдати билан Макондога хужум бошлади. Гарнизон охиригача қаршилиқ кўрсатиш ҳақида буйруқ олди. Чошгоҳ маҳали, генерал Монкада Урсула билан овқатланаётганда, кўзғолончиларнинг тўпи муниципал хазинаси пештоқини вайронага айлантирди. «Улар биздан ёмон қуроолланишмаган, — хўрсинди генерал Монкада, — бунинг устига ҳавас билан жанг қилишяпти». Кундуз соат иккида, тўплар отишмасидан ер титраганда мағлубиятга учрашларига тўла ишонч ҳосил қилган генерал ниҳоят Урсула билан хайрлашди.

— Аурелиано бугун кечкурун уйда бўлмаслигини худодан ёлвориб сўрайман, — деди у. — Аммо келиб қолса, мен учун қучиб қўйинг, уни бошқа кўрмасам керак, деб ўйлайман.

Генерал полковник Аурелиано Буэндиага урушни инсонпарварона изига солиш ҳақидаги умумий мақсадлари ва ҳарбийлар найрангини эслатди-да, иккала партиянинг ҳам шуҳратпараст сиёсатдонлари устидан ҳал қилувчи ғалабани талаб қилувчи мактуб қолдириб, Макондодан қочиб кетишга уринган кечасиёқ қўлга олинди. Ҳарбий инқилоб трибунали ўз тақдирини ҳал қилмагунича, Урсуланинг уйида хибсда сақланаётган генерал Монкада эртасига полковник Аурелиано Буэндиа билан бирга овқатланди. Бу оилавий даврага хос осуда бир учрашув эди. Рақиблар урушни эсларидан чиқариб, ўтмиш воқеаларига чўмганларида ҳам, Урсула ўғлим ватанига босқинчи бўлиб қайтибди, деган нохуш таассуротдан ҳалос бўлолмасди. Хавф-хатар йўқлигига тўла ишонч ҳосил қилиш учун хоналарни ағдар-тўнтар қилган талайгина соқчилар кузатувида келган полковник, уй бўсағасидан ҳатлаб ўтган ўша илк дақиқадаёқ Урсулада ана шундай

фикр пайдо бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа нафақат бунга йўл қўйди, монелик кўрсатиб бўлмайдиган бир оҳангда буйруқ берди ва то уй атрофини соқчилар ўрамагунча, бирорта одамни, ҳатто Урсулани ҳам уч қадамдан берига йўлатмади. У эғнига қўпол ип газламадан тикилган белгисиз ҳарбий либос, оёғига пошнаси баланд темир тепкили этик кийиб олган, камаридаги катта калибрли револьвер қинининг тугмаси ечилган, асабий тиралган бармоқлари эса худди кўзлари сингари эҳтиёткор ва қатъий эди. Икки чаккаси ярғоқлай бошлаган калласи суст ёнган ўтда қоқ қилиб қуритилганга ўхшар. Қариб денгизининг шўр сувлари шилиб юборган юзлари метиндек қотиб кетганди. У бурунгига нисбатан новчароқ, рангпар, суяқдор туюлар ва туғишганларига бўлган меҳр туйғусини босишга ҳаракат қилаётганлиги сезилиб турарди. «Вой худойим-эй, — дея безовталана бошлади Урсула, — унинг қўлидан ҳар бало келадиганга ўхшайди». Аслида ҳам шундай эди. У Амаранта учун олиб келган шол рўмоли, дастурхон бошида айтган эсдаликлари, ичакузди латифалари буларнинг бари худди кул қоплаган кўмир оташини ёдга туширгани каби илгариги Аурелианони элас-элас эслатар эди. У ҳали ўликларни умумий мазорга қўмишга улгурмай туриб, полковник Роке Қассобга ҳарбий трибунални тезлаштириш хусусида буйруқ берди, ўзи эса иккиланаётган консерваторларнинг режимидан тамоман зид, оғир ислохот ишига киришди. «Биз либераллар партияси сиёсатдонларини доғда қолдиришимиз керак, — дерди у ёрдамчиларига. — Уларнинг кўзлари очилганида, жуда кеч бўлади». Айни пайтда у сўнгги беш йил давомида рўйхатга олинган ерларга бўлган ҳуқуқни текшириб кўришга қарор қилди ва акаси Хосе Аркадионинг қонунлаштирилган талон-торожига дуч келди. У қалам тортиб, ёзувларни бекор қилди ва ишларини бир соат ортга суриб, ўз қарорини айтиш учун Ребеканинг уйига йўл олди.

Қачонлардир махфий севгисига сирдош бўлган, ўз қайсарлиги билан унинг ҳаётини сақлаб қолган бу яккаш бева меҳмонхонанинг нимқоронғисига ўтмишга мансуб шарпадек туюлди гўё. Билақларигача қора либосга ўралган, юрагини аллақачон кул босган бу аёл, афтидан, ҳатто уруш бораётганидан ҳам беҳабар эди. Унинг суяк-

лари гўё тери остидан нурланиб тургандек таассурот қолдирар, айниган ҳаводан ханузгача озгина порох ҳиди анқирди. Полковник Аурелиано Буэндиа суҳбатни узоқдан бошлади, аёлга азасини сал енгиллаштиришни, уйдаги барча деразаларни очишни ва Хосе Аркадионинг ўлими учун одамларни кечиритишни маслаҳат берди. Аммо Ребека бу дунё қувончларидан аллақачон юз ўгирган эди. Ўтганларни тупроқнинг тахир таъмидан, Пьетро Креспининг атир сепилган хатларидан, эрининг жўшкин тўшагидан қидириш беҳуда эди. Ребека тўқима курсига суянганича, полковник Аурелиано Буэндиага разм соларкан, аксинча, полковникнинг ўзи унга бамисоли ўтмишдан келган шарпадек туюларди, Ребека Хосе Аркадио ўзлаштирган ерлар қонуний эгаларига қайтарилишини эшитса-да, бундан мутлақо ташвишланмади.

— Билганингни қил, Аурелиано, — деб хўрсинди у. — Сен қариндошларингни севмайсан, мен хамиша шундай деб ўйлардим, билдимки, адашмаган эканман.

Ерга эгалик ҳуқуқларни қайта кўриб чиқиш ҳамда ҳарбий дала судлари иши бир вақтнинг ўзига белгиланди, суд мажлислари полковник Херинельдо Маркес раслигида олиб борилди ва бу кўзғолончилар асирга туширган барча офицерларни отиши билан якунланди. Урсула охирида судланган генерал Хосе Ракель Монкаданинг ёнини олди. «У Макондонинг энг яхши ҳукмдорларидан эди, — деди ўғлига. — Оиламизга меҳрибонлиги, муҳаббати ҳақида гапирмасам ҳам бўлади, буни ўзинг ҳаммадан яхши биласан-ку». Аммо полковник Аурелиано Буэндиа:

— Суд ишларини бошқарувчи вакил эмасман, — дея эътироз билдирди, — агар гапингиз бўлса, ҳарбий суд олдида айтинг.

Урсула нафақат полковник айтганидек қилди, балки судга макондолик кўзғолончи офицерларининг оналарини ҳам бошлаб келди. Бу аёллар шаҳарда азалдан истиқомат қилишар, айримлари тоғ тизмалари бўйлаб уюштирилган машаққатли сафарда иштирок этишганди. Улар бирин-кетин генерал Монкаданинг хислатларини таърифлашди, охирида Урсула гапирди. Унинг қайғули, аммо тетик киёфаси, одамлар ўртасидаги обрўси, сўзларида янграган ўктамона комил ишонч адолат тарозисини бир-

пас иккилантириб қўйди. «Сизлар бундай мудҳиш ўйинга ниҳоятда жиддий ёндошиб тўғри қилдингиз, сабабки, ўз бурчларингизни бажардингиз, — деди у трибунал аъзоларига. — Аммо шуни эсдан чиқармангки, то биз ҳаёт эканмиз, сизларнинг оналарингиз бўлиб қоламиз ва ўн карра иккилобчи бўлсаларинг ҳам, бизни беҳурмат қилганларингизда иштонларингни тушириб, қайиш билан бошлаб савалашга ҳаққимиз бор». Унинг бу сўзлари суд аъзолари маслаҳатга чиқиб кетишганида ҳам казармага айлантирилган бу синфхонада жаранглаб турди. Ярим тунда генерал Хосе Ракель Монкада ўлимга ҳукм қилинди. Урсуланинг таъналарига қарамай, полковник Аурелиано Буэндиа жазони енгиллаштиришдан бош тортди. У тонгга яқин ўлимга ҳукм этилган генералнинг олдига ғулу кишанлар турадиган хонага келди.

— Эсингда бўлсин, — деди полковник, — сени мен отаётганим йўқ. Сени иккилоб отяпти.

Генерал Монкада қаравотдан ҳам турмади.

— Кет, йўқол кўзимдан, — жавоб қайтарди у.

Қайтиб келганидан бери полковник Аурелиано Буэндиа генерал Монкадага хайрихоҳлик билдиришдан ўзини тийди. Генералнинг кексалик сиёғи сезилиб қолган юзини, қалтираётган қўлларини, хокисорлик, итоаткорлик билан ўлимини кутаётганини ҳозир кўриб ажабланди ва олдинга ўзига нисбатан чуқур нафрат туйди, аммо уни қалбида уйғонаётган раҳмдиллик билан аралаштириб юборди.

— Мендан яхшироқ биласан, — деди у, — ҳар бир ҳарбий трибунал аслида шунчаки қўпол ҳазил, холос. Бировларнинг жиноятлари учун сендан қасос олишяпти. Бу гал биз қандай қилиб бўлса-да, урушда ғолиб чиқшимиз керак. Сен менинг ўрнимда бўлганигда шундай қилмасинг, ахир?

Генерал Монкада қалин кўзойнагини қўйлагининг этаги билан артиб жойидан турди. «Эҳтимол, — деди у, — сенинг мени отишга шайланаётганинг ташвишлантирмаяпти, бу ҳол бизга ўхшаган одамлар учун табиий ўлим. — У кўзойнагини тўшакка қўйди, соатини занжиридан чиқарди. — Мени, — дея давом этди сўнг, — профессионал жангчилардан кўп вақт нафратланганингдан, беомон кураш олиб борганингдан, уларни шунчалар қойганинг-

дан кейин ўзинг ҳам ўшаларга ўшаб қолганинг кўпроқ ташвишлантиради ва дунёдаги ҳеч қандай гоя бундай разилликни оқлай олмайди». У бармоғидаги никоҳ узугини, бўйнидаги Биби Марям тасвири осилган занжирни ечди-да, кўзойнаги ва соатининг ёнига қўйди.

— Агар шу ҳол давом этаверса, — дея сўзига яқун ясади у, — сен мамлакатимиз тарихидаги нафақат энг мустабид ва қонхўр ҳукмдор, балки виждонингга таскин бериш учун Урсулани отиб ташлашдан ҳам тонмайдиган кимсага айланасан.

Полковник Аурелиано Буэндиа пинагини бузмади. Генерал Монкада кўзойнак, соат, узук ва кичкина санамини унга узатиб, энди юмшаброқ:

— Аммо мен сени бу ерда койигани чақиртирган эмасман. Мана буларни хотинимга юборишингни сўрамоқчи эдим, — деди.

Полковник Аурелиано Буэндиа генерал узатган буюмларни чўнтагига солиб қўйди.

— У ҳалиям Манауредга яшайдими? — сўради у.

— Манауредга, — тасдиқлади генерал Монкада, — сен ўтган сафар хат жўнатган черков ортидаги ўша уйда.

— Мен буни бажонидил бажараман, Хосе Ракедь, — деди полковник Аурелиано Буэндиа.

У кўкиш туман чўккан кўчага чиққанида, юзи худди ўша узоқ тонгдагидек намиқди ва ўшандагина нега ҳукмни қабристон девори ёнида эмас, балки казарма ҳовлисида ижро этишга буйруқ беришганини тушунди. Эшик қаршисида сафга тортган бўлинма солдатлари уни давлат бошлиғини олқишлагандек олқишлашди.

— Олиб чиқишингиз мумкин, — деди полковник.

Урушнинг беҳудалигини илк бор полковник Херинельдо Маркес англаб етди. У Макондонинг табаа ва ҳарбий ҳокими сифатида полковник Аурелиано Буэндиа билан телеграф орқали ҳафтасига икки марта боғланиб турарди. Олдинига уларнинг сўзлашуви ҳақиқатда ҳам содир бўлаётган урушнинг қай босқичдалигини, қай йўналишда авж олишини олдиндан кўзда тутиш имконини яратарди. Полковник Аурелиано Буэндиа энди ҳатто энг яқин дўстлари билан ҳам очиқ гаплашмас, бемалол оҳангда сўзлашардики, товушини дарҳол танишарди. Кўпин-

ча, у сўзлашувни ҳеч бир асоссиз чўзар ва оилавий янгиликлар кўшилишига рухсат ҳам берарди, лекин уруш қатта-қатта майдонларни эгаллаши ва шиддатли тус олиши биланоқ полковникнинг афт-ангори бирдан ўчиб аллақандай мавҳумлик касб этарди. Нуқта ва тирелардан ташкил топган овоз ҳар сафар қатъиятсизлашиб борар ва энди телеграф тобора ўз маъносини йўқотаётган аллақандай жумлалар тузарди. Шундай пайтларда полковник Херинельдо Маркес телеграфдан келётган овозларни эшитаркан, худди бошқа дунёдаги нотаниш кимса билан сўзлашаётгандек юракни эзувчи хис туярди.

— Тушунарли, Аурелиано, — дерди у суҳбатни яқунлаб, телеграф калитини тикиллатаркан. — Яшасин либераллар партияси!

Полковник Херинельдо Маркес уруш хабарларидан мутлақо узилиб қолди. Илгари уруш унинг учун тийиқсиз ёшлик эҳтиросидан иборат эди, энди эса буткул қўнгли совиб, Амаранта чеварлик қиладиган хонадан нажот изларди: у бу хонага ҳар куни кечкурун келарди. Полковник гўзал Ремедиос тикув машинаси дастасини айлантираётган маҳали оппоқ голланд матоси бурмаларини бостираётган Амарантанинг қўлларига қараб ўтиришни ёқтирарди. Уй бекаси ва меҳмон чурқ этишмас, бир-бири билан дийдор кўришиш билан қаноатланишарди, холос; Амаранта унинг садоқати сўнмаганидан ич-ичидан шодланар, Херинельдо Маркес бўлса қизнинг яширин ниётларидан беҳабар эди. Полковник Херинельдо Маркеснинг Макондога қайтиб келганини эшитган Амаранта ниҳоятда ҳаяжонланди. Аммо у полковник Аурелиано Буэндианинг хушчакчак мулозимлари каби ярадор қўли боғланиб келганида, Амаранта унинг қариб қолганини, кир-чирлигини, терлаб кетганини, баданидан эса отхона хиди анқиётганини кўриб, ҳафсаласи пир бўлди. «Худойим-эй, — ўйларди у, — наҳотки, мен кутган одам шу бўлса!» Эртасига полковник унинг ёнига ювиниб-тараниб келди, мўйловидан атир хиди уфуриб турарди. Полковник Амарантага муковасига садаф қадаб безатилган ибодатнома ҳадя қилди.

— Сиз эркаклар жуда ғалатисиз-да, — деди Амаранта дурустроқ гап тополмай. — Ўзларинг бутун умр ру-

хонийларга қарши курашасизлару, лекин шунга қарамай, ибодатнома совға қиласизлар.

Ўша кундан буён, хатто урушнинг оғир дамларида ҳам кечаси у Амарантанинг хузурига келарди. Гўзал Ремедиос бўлмаганда тикув машинасининг дастасини айлантирарди. Унинг садоқати Амарантанинг меҳрини кўзғотар, нуфузли одамнинг қошида бош эгиши, қиличию тўппончасини меҳмонхонада қолдириб, ёнига қуролсиз кириши баттар ҳаяжонга соларди. Лекин шунга қарамай, полковник Херинельдо Маркес қайта-қайта севги изҳор қилган ана шу тўрт йил мобайнида Амаранта унинг муҳаббатини бир зайлда рад этарди. Тўғри, Амаранта Херинельдо Маркеснинг дилини оғритмасликка уринар, негаки хали у полковникни севиб қолмаган бўлса-да, энди усиз яшай олмаслигини англади. Ҳозирга қадар ҳамма нарсага лоқайд қарайдиган, хатто кўпчилик ақли камроқ деб ўйлайдиган Гўзал Ремедиос Херинельдо Маркеснинг ҳаддан ташқари садоқатидан таъсирланиб, кутилмаганда уни ҳимоя қилишга ўтди. Амарантага ўзи тарбиялаган бу қизча Макондо хали ҳеч қачон кўрмаган гўзал қизга айлангани аён бўлди. У юрагида қачонлардир Ребекага нисбатан туғилган ўша эски адовати қайта уйғонаётганини ҳис этди. Адовати оловланиб танг аҳволга солмаса-да, гўзал Ремедиоснинг уволига қолмаслигини, унинг ўлими туфайли азоб чекмаслигини худодан илтижо қилиб, қизни хонасидан қувиб юборди. Худди шу кунлар полковник Херинельдо Маркес урушни ёмон кўра бошлаган эди. Умр бўйи топган шуҳратини Амарантага садқа қилишга тайёр турган полковник бор нотиклигини, узоқ муддат жиловлаб келаётган меҳрини ишга солди ҳамки, барибир Амарантани кўндиролмади. Август кечаларининг бирида саботли жазманига узил-кесил жавоб бериб, ўжарлигининг залворли зарбидан эзилган Амаранта умрининг охиригача аза тутиб йиғлаш учун ётоғига беркиниб олди.

— Бир-биримизни умрбод унутайлик, — деди у, — биз аллақачон севги ёшидан ўтганмиз.

Ўша кечаси полковник Херинельдо Маркес полковник Аурелиано Буэндиа томонидан телеграф аппаратига чақирилди. Суҳбат тугаганда, полковник Херинельдо Маркес хилват кўчага қараб, бодом баргларида осилиб

турган сув томчиларини кўрди ва ёлғизликдан адоий тамом бўлаётганини чуқур ҳис қилди.

— Аурелиано, — у маънос ҳолда телеграф калитини тикирлатди, — Макондода ёмғир ёяпти.

Телеграф линиясида узоқ сукунат чўкди. Сўнгра аппарат полковник Аурелиано Буэндиа юборган шиддатли нукта ва тиреларини тера бошлади.

— Аҳмоқликни йиғиштир, Херинельдо, — жавоб қайтарди нуктаю тирелар, — август ойи бўлганидан кейин ёғади-да.

Полковник Херинельдо Маркес анчадан бери кўрмаган дўстининг фавқулудда кескин жавобидан саросимага тушди. Аммо орадан икки ой ўтиб, полковник Аурелиано Буэндиа Макондога қайтиб келганида, бу саросима кўрқув аралаш ҳайратга айланди. Ўғлининг ўзгаришини кўрган Урсула изтиробга тушганди. Ҳаво иссиқ бўлишига қарамай, ўғли ёмғирпўшга ўралган ҳолда, шовқин-суронсиз, мулозимларсиз пайдо бўлди. Уч нафар маъшуқасини битта уйга жойлашгирди. Кўп вақтини гамагида ўтказадиган полковник урушнинг бориши ҳақида телеграф йўллаётган дипломатик мактублар ва шошилич ахборотларни ўқишга зўрға вақт топарди. Бир куни полковник Херинельдо Маркес унга чегара шаҳридаги қўшинларни эвакуация қилиш юзасидан буйруқ беришини сўради. Негаки кўзғолончи қўшинларнинг у ерда қолиши халқаро можаро чиқариши аниқ эди.

— Арзимас гаплар билан мени безовта қилма, — буюрди полковник Аурелиано Буэндиа. — Тангрининг ўзидан маслаҳат сўрай қол.

Бу урушнинг энг оғир пайти эди. Инкилобни бошида қўллаб-қувватлаган заминдор либераллар ерга эгалик ҳуқуқининг қайта кўриб чиқилишига халақит бериш мақсадида консерватор заминдорлар билан махфий битим тузишди. Урушда анчагина бойлик тўплаган сиёсатчи либералларнинг полковник Аурелиано Буэндиа қабул қилган шафқатсиз чора-тадбирларни оммавий равишда муҳокама этишлари ҳам уни лоқайдликдан халос этолмади. У беш жилдан иборат сандикнинг бир четида қолиб кетган ўз шеърларини ҳам ўқимай қўйган эди. Кечкурун ёки тушки уйқу маҳали хотинларидан бирини тўшагига чорлаб, ўз ҳақини олгач, тошдек қотиб ухларди, уйқуси-

ни шовқин-сурон ҳам бузолмас, телба юраги мангу умидсизлик азобига гирифтор бўлганини ёлғиз ўзи биларди, холос. Юртига зафар билан қайтиш ва ақл бовар қилмайдиган ғалабалардан сархуш бўлиб, ғолибликнинг бошни гангитадиган тубсиз жарлиги олдида бош эгди. У ҳарбий санъат бўйича устози, йўлбарс терисидан тикилган либоси катта ёшли одамларда завқ-шавқ, болаларда ҳайрат уйғотувчи герцог Мальборо¹нинг ўнг ёнида ўтиришни ёқтирарди. Ўшанда полковник ўзига бирорта одами, ҳатто Урсулани ҳам уч газдан берига яқин йўлатмасликка аҳд қилган ҳар бир жойда эса адъютантлари бўр билан доира шаклини чизишарди. Бошқаларнинг кириши қатъий маън этилган бу доиранинг марказида турган полковник Аурелиано Буэндиа мухтасар ва қатъий буйруқлар бериб, жаҳон тақдирини ҳал этарди. Генерал Монкадони отганидан кейин Манаурага бориб қолганида ўз қурбонининг сўнгги тилагини бажо келтиришга шошилди: генералнинг беваси эрининг кўзойнагини, соат, узук, кичик санамини олди, аммо полковникка уй оstonасига қадам босишга ижозат бермади.

— Кирманг, полковник, — деди у. — Сиз урушда қўмондонлик қиласиз, ўз уйимда эса мен буйруқ берман.

Полковник Аурелиано Буэндиа жаҳли чиққанини сездирмади, аммо унинг шахсий соқчилари беванинг уйини талон-тарож қилишиб, уйини ёндириб юборганларидан кейин қўнгли жойига тушди. «Юрагингни эҳтиёт қил, Аурелиано, — дея огоҳлантирди ўшанда полковник Херинельдо Маркес. — Сен тириклайин чирияпсан». Ана шу вақтда полковник Аурелиано Буэндиа қўзғолончи қўшинлар командирларининг иккинчи кенгашини чақирди. Кенгашда идеалистлар, шуҳратпарастлар, таваккалчилар, жамиятдан сурилган одамлар, оддий жиноятчилар, ҳатто давлат мулкани совургани учун жазо олишдан чўчиб, инқилоб томонига ўтган бир чиновник-консерватор ҳам бор эди. Уларнинг кўпчилиги нега жанг қилаётганини билмасди. Эътиқодда ички келишмовчиликлардан портлаш арафасида турган бу бебош оломон

¹ Герцог Мальборо (1650–1722) — инглиз ҳарбий қўмондони ва сиёсий арбоби.

орасида маънос ва ҳукми ўтадиган ягона киши генерал Теофило Варгас эди. Одамларни телба мутаассибларга айлантиришга хизмат қиладиган, маккорлик ва ўта фирибгарликни ўзида мужассамлаштирган бу қўпол, саводсиз генерал хинду қавмидан эди. Полковник Аурелиано Буэндиа кенгашда қўзғолончиларни сиёсатдонларнинг хийла-найрангларига қарши кураш олиб бориш учун бирлаштиришни кўзда тутганди. Бироқ генерал Теофило Варгас режани бузди: бир неча соат ичида у энг тажрибали қўмондонларда ҳам ихтилоф уйғотишга улгуриб, ўзи бош қўмондонликни қўлга олди. «Бу шайтондан узоқроқ юрган маъқул, — деди офицерларига полковник Аурелиано Буэндиа. — Бундай одам биз учун ҳарбий нозирдан ҳам хавфлироқ». Шунда журъатсиз ёшгина бир капитан, иккилана-иккилана шаҳодат бармоғини кўтарди

— Бу жудаям жўн иш, полковник, — деди у, — уни ўлдириш керак.

Полковник Аурелиано Буэндианинг шахсий фикридан бир неча сония илгариланган бу таклифнинг бешафқатлиги эмас, балки уни изҳор қилиш шакли полковникни тарадудлантириб қўйди:

— Мени бундай буйруқ беради деб кутманглар, — деди у.

Ҳақиқатан ҳам у буйруқ бермади. Лекин орадан ўн беш кун ўтмаёқ генерал Теофило Варгас пистирмага тушиб бурда-бурда қилиб ташланди, полковник Аурелиано Буэндиа эса яна бош қўмондонликни қабул қилди. Ҳукмдорлиги қўзғолончиларнинг бошлиқлари томонидан тан олинган ўша кечаси у ваҳимадан чўчиб уйғонди ва бакириб, кўрпа келтиришларини буюрди. Суяк-суягига сингиб кетган, ҳатто жазирамада ҳам азоб берадиган пинҳоний иситма то полковник ўрганиб қолгунча бир неча ой давомида уйқусига халақит берарди. Мансабдан сармаст бўлиш ҳисси ўз-ўзидан жиддий норозилик ҳисси билан алмаша бошлади. Полковник иситмадан қутулиш чорасини кидирарди, шу боис генерал Теофило Варгасни ўлдиришни маслаҳат берган ўша ёш офицерни отиб ташлашни буюрди. Буйруқлар полковник уни чиқармасдан туриб ёки бир қарорга келмасдан бурун доим ортиги билан ижро этилар эди. У кўп йиллик ҳокимият туғдирган ёлғизлик биебонида адашиб, ўз таянчини йўқотаётганини

сега бошлади. Ишғол қилган шахарлардаги оломоннинг шодиёна қийкириқларидан энди вижинар, гўё бу одамлар фанимларини ҳам худди шундай олқишлагандек туюларди. Қаерда бўлмасин, кўзлари кўзларига, товушлари ўзининг товушига ўхшаш ўспиринлар ҳадиксираб қутлашар ва ўзларини унинг ўғиллари, деб аташарди. Шунда галати бир туйғуни хис этар, назарида гўёки жисмини кимдир беҳисоб марта кўпайтгандек туюлар, лекин ёлғизлик туйғуси асло сусаймас, қайтага баттар азоб берарди. У хатто шахсий офицерлари ҳам алдашаётганига ишонч ҳосил қилди.

Ахийри герцог Мальбородан ҳам кўнгли совиди. «Энг яхши дўстим, бу — халигина ўлган одам», дея такрорлашни ёқтирарди ўша кунлари. У гумонсирашлардан, боши-кети йўқ урушнинг хавфли сўкмоқлари бўйлаб юраверишдан хориган, қанча ҳаракат қилмасин, нукул бир жойда айланавериб, тобора қартаяр, тобора тинкаси қурир эди. У турадиган бўрли доира сарҳади атрофида ҳамиша кимлардир бўларди. Бирига пул етишмас, бирининг боласи кўкйўталга гирифтор бўлган, бошқа бири эса ланати урушдан безганидан, нукул нариги дунёни орзу қиларди, қолганлари эса бор кучини тўплаб, худди буйруқ олгандай қад ростлаб туришар ва: «Ҳамма нарса жойида, осойишталик, полковник», дея ялтоқланиб ахборот беришарди. Урушдаги энг мудҳиш нарса айни шу осойишталик, у аҳвол турғунлигини англатарди. Ёлғизликка маҳкум этилган, эндиликда олдиндан кўра билиш ҳиссини йўқотган полковник Аурелиано Буэндиа, ўзини то қабргача кузатиб борадиган бу иситмадан халос бўлиш учун Макондодан сўнгги бошпана истаб, эски хотиралар гулхани тафтида исинишга уринарди. Полковник лоқайд эди, унга либераллар партиясининг вакиллари муҳим сиёсий муаммолар юзасидан маслаҳатлашгани келишганини хабар қилишганда ҳам кўзини очмади, нариги ёнига ағдарилиб қўйди, холос.

— Фоҳишаларга рўпара қилинг уларни, — деб тўнғиллади у.

Вакиллар — сюртук ва цилиндр кийиб олган олти нафар адвокат жазирама офтобда қолиб кетишди. Ахийри, Урсула уларни ўз уйига жойлаштирди. Улар ётоқхонага беркиниб, қуни билан махфий йиғилиш ўтказишар,

кечаси эса соқчи аккордеончилар ансамблини сўрашар ва Катарино ишратхонасини эгаллаб олишарди. «Халақит берманглар, — буюрди полковник Аурелиано Буэндиа. — Мен уларга нима лозимлигини яхши биламан». Қутилган музокаралар декабрь ойида бошланди ва кўпчилик сўнгсиз баҳсга айланиб кетади, деб ўйлаган бўлсада, атиги бир соатга етар-етмас тугади.

Полковник Аурелиано Буэндиа бу гал баайни кафандек оқ чойшабга ўралган, арвоҳни эслатувчи пианоласи бўлган диккинафас меҳмонхонага, адъютантлари чизган бўрли доирага кирмай ўз сиёсий ёрдамчилари ёнидаги стулга чўкди ва ёмғирпўшига ўранганча лом-мим демай, вакилларнинг қисқа таклифларини тинглай бошлади. Уларнинг илтимослари қуйидагича эди: биринчидан, либераллар заминдорларнинг партиёга мадад беришларини қайта тиклаш, бунинг учун ерларига эғалик ҳуқуқини тафтиш қилишдан воз кечиш; иккинчидан, диндорлар ўртасида таянч топиш учун черковга қарши курашни тўхтатиш; ва ниҳоят, оила муқаддаслигию мустаҳкамлигини сақлаб қолиш мақсадида қонунли ва қонунсиз туғилган болаларни тенг ҳуқуқли қилиб қўймаслик.

— Демак, — деб жилмайди Аурелиано Буэндиа, вакиллар ўз ваъзларини тугатгач, — биз фақатгина хокимият обрўси учун жанг қилаётган эканмиз-да.

— Биз бу тузатишларни программамизга тактика нуқтаи назаридан киритдик, — эътироз билдирди вакиллардан бири. — Ҳозир энг муҳими халқ ўртасида кўплаб хайрихоҳларга эга бўлиш учун шундай йўлни тутдик. У ёғини кейин кўраверамиз.

Полковник Аурелиано Буэндианинг сиёсий маслаҳатчиларидан бири шошқалоқлик билан сухбатга қўшилди:

— Мутлақо ақлга сифмайди, — деди у, — башарти, тузатишларингиздан консерваторларнинг ҳам идора усули яхши, деб тан олишга тўғри келади. Сизнингча, биз — либераллар халқ орасида обрўйимизни қўшимча тузатишлар орқалигина оширсак, демак, консерваторлар идора усулининг бусиз ҳам халқ томонидан кенг қўллаб-қувватланганини тан олган бўламиз. Энди бор-йўғи биз йигирма йилдан буён миллат манфаатларига қарши курашган эканмиз-да, деб икром бўлишимиз қолувди.

У гапани давом эттирмакчи эди, полковник Аурелиано Буэндиа тўхтатди. «Вақтингизни беҳудага ўтказманг, доктор, — кесатди у. — Мухими, биз шу кундан бошлаб фақат ҳокимият учун курашамиз!» У вакиллар узатган қоғозларни олиб, имзо чекишга тайёрлана бошлади.

— Бас, шундай экан, — деди у, — нимаям килардик, эътирозимиз йўқ.

Бўлиб ўтган воқеадан эсанкираб қолган офицерлар бир-бирларига таажжубланиб қарашди.

— Мени кечирингу, полковник, — деди секин полковник Херинельдо Маркес, — аммо бу хоинлик.

Полковник Аурелиано Буэндиа сиёҳга аллақачонок боғирган перосини ҳавода муаллақ тутиб турди-да, бу шаккоқ одамга ҳамла қилди.

— Қуролингизни менга топширинг!

Полковник Херинельдо Маркес шартта ўрнидан туриб, қуролни столга қўйди.

— Казармага боринг, — деди полковник Аурелиано Буэндиа. — Сиз инқилоб трибуналининг ихтиёрига топшириласиз.

Сўнгра декларацияга имзо чекиб вакилларга узатаркан:

— Синьорлар, мана қоғозларингиз, — деди, — унумли фойдаланинг.

Икки кундан сўнг, давлатга хиёнат қилишда айбланган полковник Херинельдо Маркес отувга ҳукм қилинди. Яна тўшагида ўралиб, хаёлга чўмган полковник Аурелиано Буэндиа дўстининг бир қошиқ қонидан кечишини илтижо қилиб келганларга эътибор бермади.

Ўғли ҳеч кимни киритмасликка буйруқ берган бўлса-да, Урсула қатл арафасида унинг ётоғига кирди. Қора кийинган, ниҳоятда басавлат кўринадиган Урсула уч дақиқалик учрашув давомида тик турди. «Биламан, сен Херинельдони отиб ташлайсан, — деди у хотиржамлик билан, — бунга ҳалал бериш қўлимдан келмайди. Аммо сени бир нарсадан огоҳлантириб қўймоқчиман, ота-онамининг хоки ҳаққи, Хосе Аркадио Буэндианиннг хотираси ҳаққи, худо олдида оғт ичаманки, агар унинг ўлигини кўрсам, қаерда бўлмайин, сени топиб, мана шу қўлларим билан ўлдираман!» У жавобни ҳам қутмади, хонадан чиқаркан:

— Сен нак чўчка думли бўлиб туғилган одамдай иш тутяпсан, — дея сўзини якунлади.

Полковник Херинельдо Маркес Амаранта хонасида ўтказган кечаларни ўйга ғарқ бўлиб эслаётган бу узун тунда, полковник Аурелиано Буэндиа ёлғизликнинг қалин зирхини ёриб чиқишга муваффақ бўлди. Отаси музни кўрсатишга олиб борган ўша узоқ кечадан кейин тақдир унга ҳадя қилган бахтиёр онлар заргарлик устахонасида ўтган бўлиб, полковник у ерда олтин балиқчалар тайёрлар эди. У оддий ҳаётнинг афзалликларини кашф этмасидан бурун, салкам қирқ йилча кечикиб бўлса-да, ўттиз иккита урушнинг тугунини ечган, бир неча ўлимга чап берган, шухрат балчиғига чўчкадек ағанаган эди.

Тонг маҳали, қатлга бир соат қолганида у уйқу-сизликдан соб бўлай деганда, гулу кишанлар сақландиган хонага кирди. «Ўйин тугади, дўстим, — деди полковник Херинельдо Маркесга, — ароқхўрларимиз сени отгунча бу ердан кетайлик». Полковник Херинельдо Маркес унинг муомаласидан нафратланганини яширолмади.

— Йўқ, Аурелиано, — жавоб берди у, — сенинг сотқинга айланиб қолганингни кўрганимдан ўлганим афзал.

— Сен бунга кўрмайсан ҳам, — деди полковник Аурелиано Буэндиа. — Этигингни илиб ол, кейин бемаъни урушни тугатишда менга ёрдамлашсан.

Урушни тугатиш бошлашдан минг чандон оғирлигини у ҳали билмасди. Ҳукуматни кўзғолончилар манфаатини кўзлайдиган сулҳ тузишга мажбур этишига роса бир йил кетди, ўз тарафдорларига бундай талабларни қабул этишлари шарт эканини тушунтиришга яна бир йил керак бўлди. У ғалабани сотишни истамаган шахсий офицерларининг исёнини бостиришда мислсиз ёвузликларга бориб етди ва уларнинг қаршилигини тамоман синдириб ташлаш учун ҳатто душман қўшинларини ҳам ишга солишдан ҳазар қилмади.

Ҳаётида ҳеч қачон бунчалик кескин кураш олиб бормаган эди. Сиёсатдонлар шароитга қараб бемалол тескари томонга буриб юборадиган мавҳум ғоя ва шиорлар учун эмас, балки ўз эрки учун кураш олиб бораётганига ишонч унга жўшқин шижоат бағишларди. Илгари ғала-

ба учун қандай курашган бўлса, мағлубият учун ҳам ана шундай зўр эътиқод ва сабот билан курашган полковник Херинельдо Маркес уни беҳуда жасурликда айбларди. «Ташвишланма, — деб куларди полковник Аурелиано Буэндиа. — Ўлиш кўпчилик ўйлаганидек, унчалик осон эмас». Бу гап унинг ўзига нисбатан тўғри эди. У қазо соати олдиндан белгилаб қўйилганига ишонар ва бу ишонч уни урушнинг хавф-хатарларидан эсон-омон ас-рар, аммо охир-оқибатда унга мағлубиятга эришиш им-конини берарди, бу эса ғалабага нисбатан анча оғир бўлиб, жуда қўп қон ва қурбон талаб қиларди.

Урушда ўтказган йигирма йиллик умрида полковник Аурелиано Буэндиа уйига тез-тез бориб турарди. Аммо доимо қаергадир шошиб туриши, атрофини ўраган хар-бий мулозимларнинг салобати, хатто Урсулани ҳам ло-қайд қолдирмаган афсонавий шухрати боис бора-бора қариндошларига ёт бўлиб қолди. Полковник Макондога сўнгги бор келиб, учала маъшуқаси билан алоҳида уйни ижарага олганида, ўз оиласига бор-йўғи икки ёки уч марта меҳмонликка борди, холос. Гўзал Ремедиос ва уруш энг қизиган пайтда туғилган эгизаклар уни деярли та-нишмасди. Амаранта ёшлиги олтин балиқчалар тайёр-лаш билан ўтган акаси билан қариндошлари ўртасида уч газлик тафовут ўрнатган афсонавий сипоҳ иккови бир одам эканини хаёлига сингдиролмасди. Аммо сулҳнинг яқинлиги ҳақида миш-мишлар кўпайгач, ҳаммалари пол-ковник Аурелиано Буэндианинг тез орада уйга қайтиши ва қариндош-уруғларини тушунадиган одамга айланиб қолиши хусусида ўйлашарди. Бунинг устига унинг ҳам қариндошлик туйғулари қайта уйғона бошлаганди.

— Хайрият-э, — деди Урсула. — Уйимиз тағин эр-как кишига ёлчидиган бўлди.

Улар полковникни бир умрга йўқотишгани ҳақида илк бор Амарантада шубҳа пайдо бўлди. Вақтинча сулҳ тузилишига бир ҳафта қолганида, полковник уйга кириб келди: мулозимларсиз, шохона анжомидан қолган ягона ёдгорлик — шеърлари солинган сандиқча ҳамда хачир-нинг эгар-жабдуғини икки нафар ялангоёқ мулозимига орқалатиб, хона эшиги ёнидан ўтаётганида, Амаранта ака-сини чақирди. Полковник қаршисида ким турганини эс-лай олмаётганга ўхшаб қўринди.

— Мен Амарантаман, — деди қиз чехраси ёришиб, сўнг қора боғичли қўлини кўрсатди: — Қара!

Полковник Аурелиано Буэндиа бундан анча илгари — ўлимга ҳукм этилиб, Макондо кўчалари бўйлаб ўтаётга-нида, қизнинг латта боғланган қўлини кўриб жилмайиб қўйди.

— Дахшат, — деди полковник. — Вақт шунча тез ўтиб кетибди-я!

Ҳуқумат қўшинлари уй ёнига соқчилар қўйишга маж-бур бўлишди. Каттароқ пулга сотилиш учун урушни атайлаб чўзишда айбланган полковник Аурелиано Буэн-диа уйга таҳқирланган ҳолда қайтганди. Унинг аъзойи бадани безгак ва совуқдан қақшаб титрар, қўлтиқлари остига яна чипқон тошиб кетган эди. Бундан олти ой илгари вақтинча сулҳ тузилишидан воқиф бўлган Урсу-ла ўғлининг ётоғини очиб, хонани тозалаб, ўғлим мар-ҳума Ремедиоснинг эскириб қолган қўғирчоқлари ора-сида қариб-қартайгунча тинчгина яшагани келади, деб ўйлаган ва ҳамма кунжакларга мирра¹ катронини тутат-ган эди. Аслида эса ўғли сўнгги икки йилда ҳаёт билан ҳисоб-китоб қилиб қўйган ва хатто кексалик даври унинг учун аллақачон ортда қолиб кетгандай эди. У онаси алоҳида меҳр билан йиғиштирган заргарлик устахонаси ёнидан ўтаётиб хатто эшик қулфида кўриниб турган калитга ҳам эътибор бермади. Хонадонда юз берган қалбини титратувчи хароблик унинг шуурига бориб ет-мади. Юрагини на деворларининг кўчган сувоклари, на бурчакларни босган ўргимчак уялари, на ўз холига таш-лаб қўйилган бегониялар, на ёғочўр чумолилар илма-тешик қилиб юборган тўсинлар, на эшиклар ёндорини пўпанак босиб кетгани ачинтирди. Унинг тош кўнгли айрилиқ туйғуси қўйган айни тузоқларнинг бироргасига илинмади. Полковник худди уйга ёмғирдан қочган одам-дек кирди ва этигини ҳам ечмай, ёмғирпўшига ўралиб, галереяда ўтирганча, гулларни юваётган ёмғирни кечаси билан кузатиб чиқди. Шунда Урсулага ўғлининг бу ерда узоқ яшамаслиги аён бўлди. «Балки яна урушни кутаё-тгандир, — ўйлади у, — агар уруш бўлмаса, демак, бошқа бир ажалга учрайди». Бу фикр шунчалар аниқ

¹ М и р р а — хушбўй катрон олинадиган дарахт, хушбўй катрон.

ва ишонарли туюлдики, шу боис, Урсула уни башоратдай қабул қилди.

Кечки овқат пайтида Аурелиано Иккинчи ўнг қўлига нон, чап қўлига қошиқ олди. Унинг эгизак укаси Хосе Аркадио Иккинчи нонни чап қўлига, қошиқни эса ўнг қўлига олди. Икковининг ҳаракатлари шу қадар мос эдики, улар юзма-юз ўтирган эгизаклар эмас, балки бир одамнинг ҳақиқий туси ва ёки кўзгудаги аксидай таассурот қолдирарди. Аммо полковник бу ҳолатни пайқамади. У атрофдагиларга шунчалар ёт эдики, ҳатто ошхона эшиги ёнидан кип-яланғоч ҳолда ўтган Гўзал Ремедиосга ҳам эътибор бермади. Фақат биргина Урсула унинг хаёлини бузишга журъат қилди:

— Агар сен яна кетишга тараддуд кўраётган бўлсанг, — деди у, — ақалли шу кечада қай кўринишда эканимизни эслаб қолишга урин.

Полковник Аурелиано Буэндиа қалбининг қанчалар қашшоқлашиб қолганини биргина Урсула пайқаганини тушунди; у ажабланмади, лекин узоқ йиллар давомида илк бор Урсулага тик қарашга журъат этди. Онасининг юзини сон-саноксиз ажинлар қоплаган, тишлари сарғайган, сочлари хашақдай қуруқ ва туссиз бўлиб, қарашида хайрат сезиларди. Аурелиано Буэндиа унинг айни сиймосини ўзи эса сақлаб қолгани — болалигида қайноқ шўрва солинган хурмача полга тушиб кетажанини олдиндан айтган ва хурмача ҳақиқатан ҳам кулаб чилпарчин бўлган кундаги сиймоси билан таққослай бошлади. У ногаҳон онасининг юзида ярим асрлик умр босган муҳрни — тимдаланган излар, қадоқлар, жароҳат ва чандиқларни кўрди, бироқ бу қайғули аломатлар кўнглида ачишиш ҳиссини уйғотмади. Шунда у юрагидан эзгу туйғуларни ҳам барбод қилган жойни топишга сўнгги бор уринди-ю, лекин тополмади. Илгарилари уятга ўхшаш бир туйғу бор эди ва ахён-ахёнда беихтиёр онаси томон талпинарди. Аммо уруш бор меҳрни қуритиб қўйган эди. Ҳатто хотини Ремедиос ҳам ҳозир унга худди қизи тенги ёт бир сиймо бўлиб гавдаланарди. Муҳаббат саҳросида учраган ва унинг наслини бутун кирғоқ бўйлаб сочиб юборган сон-саноксиз аёлларнинг бирортаси ҳам полковник қалбида ҳеч қандай из қолдирмаган эди. Одатда аёллар тунда келишиб, тонгга яқин чиқиб кетишар, эр-

тасига эса у шунчаки қондирилган хирсдан ўзга нарсани эслолмасди ҳам. Полковник акаси Хосе Аркадиога бўлган меҳринигина бус-бутун сақлаб қолди, чунки бу туйғу севги эмас, балки харифахоналик ҳисси туфайли туғилган эди.

— Афв этинг, — узр сўради у Урсуланинг талабидан сўнг, — уруш бутунлай ҳолдан тойдирди.

Эртасига барча буюмларини йўқотишга киришди. Заргарлик устахонасида фақат ўзига тегишли бўлмаган нарсаларга тегмади, кийимларини мулозимларига улашди, қуролини эса, худди Пруденсио Агилярни ўлдирган отаси найзасини кўмиб ташлаганидек, қилмишидан ўкинганча, ҳовлига кўмди. Ўзига биттагина ўқ билан револьверни олиб қолди. Урсула ҳеч нарсага аралашмади. У фақат бир марта ўғли Ремедиоснинг меҳмонхонасига осилган ва ёнидаги чироғи мудом ўчмайдиган суратини олиб ташламоқчи бўлганида қаршилиқ кўрсатди. «Бу сурат аллақачоноқ сеники эмас, — деди Урсула, — у оиламининг энг муқаддас мероси». Вақтинча сулҳ арафасида уйда полковник Аурелиано Буэндиани эслатовчи бирортаям нарса қолмаганда у Санта София де ла Пьедад печка ёқишга ҳозирлик кўраётган новвойхонага шеърлари солинган сандиқни кўтариб келди.

— Манавини тутантирик қила қол, — деди унга сарғайиб кетган қоғозлар ўрамини узатиб, — бундай эски-туски нарсалар жудаям яхши ёнади.

Камсўз, кўнгилчан, ҳатто ўз ўнчилчаларининг ҳам сўзини қайтармайдиган Санта София де ла Пьедаднинг назарида, полковник унга шаккоклик қилишни таклиф этаётгандай туюлди.

— Бу муҳим қоғозлар-ку, — деди аёл.

— Йўқ, — дея эътироз билдирди полковник, — бунақа нарсаларни одам фақат ўзи учун ёзади.

— Ундай бўлса, уларни ўзингиз ёқиб ташлай қолинг, полковник, — деди аёл.

Полковник, нафақат қоғозларни ёқди, балки сандиқни болта билан чопиб пайраҳаларигача оловга ташлади. Бу воқеадан бир неча соат аввал уни Пилар Тернера йўқлаб келганди. Полковник Аурелиано Буэндиа Пилар Тернеранинг бунчалар қариб қолгани, семириб кетгани ва қулғуси ҳам аввалги жарангини йўқотгани-

дан ажабланди, аини чоғда унинг фолбинлик маҳорати нечовлик ошганидан хайратга тушди. «Оғзингни эхтиёт қил», деб маслаҳат берди Пилар Тернера. Полковник ўйга толди: «Ахир, ўтган йили шон-шавкатим аини гуллаган бир пайтда Пилар Тернера айтган худди шу сўзлар хайратомуз башорат бўлиб чиқмаганмиди, ахир?» Пилар Тернера билан учрашувдан сўнг, полковник ҳозиргина чипқонларидан йиринг сиқиб чиқарган шахсий врачини чақиртирди ва синчковлигини билдириб қўймасликка уриниб, ундан юрагим қайда жойлашганини кўрсатиб бер, деб сўради. Врач унинг юрак уришини тинглади-да, йодли пахта билан кўкрагига доирача чизиб қўйди.

Вақтинча сулҳга имзо чекилган ўша сешанба совуқ ва серёмғир бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа бу сафар ошхонага ҳар галгидек соат бешда эмас, сал барвақтроқ келди ва одатдагидек бир финжон шакарсиз қахва ичди. «Сен худди мана шундай кунда дунёга келгандинг, — деди унга Урсула. — Очик қўзларинг ҳаммамизни кўрқитиб юборганди». У онасининг гапларига эътибор бермади, чунки саф-саф тизилган солдатларнинг эрта тонг сукунاتини бузаётган қадам товушлари, труба-сигнали ва узук-юлуқ берилаётган буйруқларига қулок солаётган эди. Умри жангу жадалларда кечган полковник Аурелиано Буэндиа аллақачон бу овозларга кўникиб кетганлигига қарамай, ҳозир худди ўспиринлигида яланғоч аёлни илк бор кўргандагидек тиззалари қалтириб, эти увушганини сизди. Агар ўша аёлга уйланганида на урушни, на шухратни билмай, номи чиқмаган хунарманд — бахтиёр ҳайвон бўлиб қолиши мумкинлиги ҳақида ғира-шира ўйлай бошлади. Соат олтида полковник Херинельдо Маркес бир гуруҳ кўзғолончи офицерлар билан кириб келганида, у одатдагига нисбатан янада мунғайган, хаёлчан ва ғариб кўринарди. Урсула полковникнинг елкасига янги ёмғирпўш ёпмоқчи бўлди. «Хукумат одамлари нима деб ўйлашлари мумкин, — дея аврай бошлади у, — хатто ёмғирпўшга ҳам пули қолмаганидан таслим бўлаётир, деган хаёлга боришади-ку!» Аурелиано Буэндиа ёмғирпўшни киймади, лекин эшикдан чиқаётганида, осмондан шариллаб қуйилаётган ёмғирни кўриб, эски фетр шляпасини олишга рози бўлди.

— Аурелиано, — деб илтимос қилди Урсула, — агар у ерда қийналиб қолсанг, албатта мени эслагин.

Полковник бунга жавобан паришон табассум қилди, бармоқлари ёзилган қўлини тепага кўтариб, сўз берган бўлди ва лом-мим демай остона хатладио ортидан бутун шаҳар бўйлаб эргашган дағдаға, таъна ва лаънатлар томон юрди. Урсула энди умрининг охиригача эшикни очмасликка қарор қилиб, лўкидонни суриб қўйди. «Биз бу эшиклари берк аёллар монастирида чириб кетамиз, — ўйлади у. — Ҳокка айланамиз, аммо бу разил одамларга ҳеч қачон кўз ёшимизни кўрсатмаймиз». У ўглининг хотирасига дахлдор бирор нарса топишга уриниб кўрди, аммо унинг энг хилват бурчакларидан ҳам ҳеч вақо топа олмади.

Маросим Макондодан йигирма чақирим нарида, улкан сейба дарахти остида ўтди, кейинроқ унинг атрофида Неерландия шаҳрига асос солинди. Хукумат ва партия аъзолари ҳамда кўзғолончиларинг қуроолларини йиғиштириш учун вакил қилиб юборилган делегацияга раҳбарликка тайёргарлик кўраётган, ёмғир тўзитиб юборган каптарлар тўдасини эслатадиган оқ кийинган бир гала қизлар шовқин кўтариб хизмат қиларди. Полковник Аурелиано Буэндиа туллаган, исқирт бир хачирни миниб келди. Унинг соч-соқоли ўсиб кетган эди. Полковник ширин хаёллари пучга чиққанидан эмас, балки чипқонларининг оғригидан азоб чекар, чунки энди мутлақо умидсиз бўлиб қолган, барча шухрату шухратпарастлигини аллақачон унутган эди. Унинг истагига биноан, на музика, на фанфаралар янгради, на тантанали қўнғироқлар жаранглади, на «Ура!» ҳайқириқлари эшитилди ва на умуман, вақтинчалик сулҳнинг нохуш табиатини бузишга хизмат қилувчи бирорта бошқа кўриниш юз берди. Аурелиано Буэндиани расмга олган дайди сураткашни хатто авлодларга қолиши мумкин бўлган суратга ишлов беришга ҳам қўймай, негативни йўқ қилишга мажбур этишди.

Вақтинчалик сулҳ тузиш маросими бошланди. Делегатлар тузган цирк чодирининг қоқ марказига ўрнатилган оддий стол атрофида ўтиришар, атрофда эса полковник Аурелиано Буэндиага энг сўнгги дамгача содиқ қолган офицерлар тик туришарди. Республика президентининг шахсий вакили имзоларни тўплашдан олдин таслим

бўлиш ҳақидаги актни ўқиб эшиттирмакчи бўлганида, полковник бунга қарши чиқди. «Вақтни расмиятчилик учун сарфламайлик», деди у ҳужжатни ўқимамай имзо чекишга шайланиб. Шунда офицерлардан бири чодирнинг мудроқ сукунатини бузди:

— Полковник, — деди у, — бизга илтифот қилиб, биринчи бўлиб қўл қўймасангиз.

Полковник Аурелиано Буэндиа кўнди. Ҳатто перонинг қовозда қитирлашидан қанақа ҳарф ёзилаётганини англаб олиш мумкин бўлган теран сукунат ичра стол атрофини айланиб чиққан бўлса-да, ҳужжатдаги биринчи қатор ҳамон бўш эди. Ниҳоят, полковник Аурелиано Буэндиа уни тўлдиришга ҳозирланди.

— Полковник, — деди офицерларидан бошқа бири, — ўзингизни шармандалиқдан сақлаб қолишингизга ҳали имконият бор.

Полковник Аурелиано Буэндиа пинак бузмай актнинг биринчи нусхасига имзо чекди. Сўнгги нусхага қўл қўяётганида, иккита сандиқ ортилган хачирнинг нўхтасидан тутган кўзғолончи кўшинлар офицери чодир ёнида пайдо бўлди. Ўзининг ўта ёшлигига қарамай, бу офицер жиддий ва вазмин одамга ўхшаб кетарди. У кўзғолончиларнинг Макондо округи ҳазинабони эди. Ҳазинабон бу ерга вақтида етиб келиш учун очдан ўлаёзган хачирни етаклаб, олти кунли машаққатли йўлни босиб ўтганди. У хачир устидаги сандиқларни ниҳоятда эҳтиёткорлик билан тушириб, уларнинг қоққонини очди-да, столга бирин-кетин етмиш икки дона тилла вишт чиқариб қўйди. Бу — бор-йўқлигини ҳаммалари унутиб юборган катта бойлик эди. Охириги йили марказий қўмондонлик барбод бўлган, инқилоб эса бошлиқларнинг қонли рақобатига айланган бўлиб, бу умумий тартибсизликда ҳеч ким ҳеч нарса учун жавоб бермасди. Қўзғолончиларнинг вишт шаклида қуюлиб, сўнг усти лой билан қопланган олтинлари назоратсиз қолиб кетганди. Полковник Аурелиано Буэндиа етмиш икки олтин виштнинг барини капитуляция актига зўрлаб киритди ва ҳеч қандай муҳокамага йўл қўймасдан, имзо чекди. Тинка-мадори қуриган ҳазинабон йигит ханузгача тик турар ва унинг тиниқ, шакар қиёмига ўхшаш сарғиш кўзлари полковникка қадалган эди.

— Яна нима? — деб сўради полковник Аурелиано Буэндиа.

Ёш офицер тишини тишига қаттиқ босди.

— Тилхат, — деди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа унга тилхат ёзиб берди. Кейин бир стакан лимонад ичди ва роҳибалар таклиф қилган бир бўлак бисквитни еди-да, сўнг ўзига ажратилган чодирга кириб кетди. Бу ерда у кўйлагини счди, каравотнинг бир четига ўтирди ва кундузи соат учдан ўн беш дақиқа ўтганида, шахсий врач кўкрагига йод билан чизган доирага тўппончасидан ўк узди. Худди ана шу дақиқада Урсула плита устида анчадан бери турса-да, негадир қайнамаётган сутли хумчанинг қоққонини очди ва унда бир талай қурт бижвиётганини кўрди.

— Аурелианони ўлдиришди! — деб хитоб қилди у.

Сўнг ҳовлига назар ташлаб, ўлган кунидан бери янада кексайиб қолган, ғамгин, ёмғирда шалаббоси чиққан Хосе Аркадио Буэндиани кўрди. «Уни номардлик билан ўлдиришди, — деди Урсула. — Бечоранинг қовоғини бостирадиган одам топилмади».

Урсула тунда, гўёки қулаётган юлдузлардек осмонни шиддат билан кесиб ўтаётган ярқироқ, тўқ сариқ халқаларни кўрди ва уларни ўлим аломати, деб ўйлади. Қондан қотиб қолган ёмғирпўшга ўралган Аурелиано Буэндиани олиб кетишганида, она каштан тагида, эрининг тиззаларини қучиб, ханузгача бўзларди. Полковникнинг кўзларида ғазаб алангаланарди.

Полковник хавфдан ҳоли эди. Ўқ тешиб ўтган яраси шу қадар текис ва тоза эдики, врач йод сурқалган чийрагма ипни кўкрагидан сукиб, орқасидан чиқариб олди. «Мен учун энг нодир яра, — деди табиб мамнуният билан, — ўқ бирорта аъзога шикаст етказмай ўта оладиган бирдан-бир жой аслида шу». Полковникни роҳибалар ўраб олишган эди. Унга ачиниш билан боқаётган кизлар ғоят ғамгин псалмалар айтишарди. Полковник шундагина Пилар Тернеранинг фолини мазахлаш ниятида тўппончани нақ оғзига қўйиб отмаганидан пушаймон бўлди.

— Агар мен яна ҳокимиятга эга бўлганимда, — деди у врачга, — сизни судсиз ва терговсиз отиб ташлардим.

Менинг ҳаётимни сақлаб қолганингиз учун эмас, балки мени қалақа қилганингиз учун.

Амалга ошмай қолган ўлим Аурелиано Буэндианинг обрўсини бир соат давомида қайтадан тиклади. Полковник урушни деворлари олтин ғиштдан тикланган хонага алмаштирганлиги ҳақидаги латифани ўйлаб топган одамлар ҳам, унинг ўз жонига қасд қилишга уринганини ғоят олижаноб иш деб баҳолашди ва полковник Аурелиано Буэндиани жафокаш, деб эълон қилишди. Кейинроқ, у республика президенти томонидан тақдим этилган Хурмат орденини олишдан бош тортганида унинг хузурига либералларга мансуб энг ашаддий душманлари келишиб, сулҳ шартларини бузиб, янги уруш бошлаб юборишни илтимос қилишди. Уй одамлар аввалги гуноҳларини ювиш умидида юборган совғалар билан тўлиб-тошди. Собиқ қуроладош дўстларининг бирмунча кечикиб бўлса-да, қўллаб-қувватлаётганидан ийиб кетган полковник Аурелиано Буэндиа, уларнинг илтимосларини қондириш имкониятини инкор этмасди. У бир замон янги уруш ғоясидан шунчалар рухланиб кетдики, ҳатто Херинельдо Маркес ҳам, полковник уруш бошлаш учун баҳона кутяпти, деган ҳаёлга борди. Республика президенти уруш қатнашчилари бўлмиш либераллар ва консерваторларга, то уларнинг ҳар бирининг ишини махсус комиссия кўриб чиқиб, конгресс маблағ ажратиш ҳақидаги қонунни тасдиқламагунча ҳарбий нафақа белгилашга кўнмаганида, чиндан ҳам баҳона топиладди. Полковник Аурелиано Буэндиа ғазаб соча бошлади: «Бу — зўравонлик! Нафақа олгунича, улар қариб, ўлиб кетишади». Соғайиш вақтида Урсула олиб берган тебранма каравотни илк бор тарк этди ва ётоқхонанинг у ёғидан-бу ёғига бориб келиб, республика президентиға юбориш учун мардонатор номани айтиб ёздирди. Ҳеч қаерда эълон қилинмаган ушбу телеграммада президентни Несрланд сулҳи шартларини бузишда айблади ва агар нафақага маблағ ажратиш ҳақидаги масала яқин икки ҳафта ичида ҳал этилмаса, ҳаёт-мамот уруши эълон қилажагини билдириб дўк урди. Унинг талаблари шу қадар ҳаққоний эдики, консерваторлар партиясига мансуб уруш иштирокчилари ҳам қўллаб-қувватлашларига умид бовласа бўларди. Аммо ҳукумат жавоб ўрнига, полковникни кўриқловчи ҳарбий

соқчиларни кўпайтирди ва унинг ёнига киришни ман қилди. Ҳар эҳтимолға кўра, кўзғолончиларнинг ҳукумат учун хавфли ҳисобланган бошқа командирларига нисбатан ҳам ана шундай тадбирлар қўлланилди. Бу тадбирлар ўз вақтида, кескин ва муваффақиятли олиб борилдики, вақтинчалик сулҳ тузилганидан икки ой ўтгач, полковник Аурелиано Буэндиа батамом оёққа турганида, унинг барча энг содиқ ёрдамчилари ўлдирилган, ё сургун қилинган бўлиб, бошқалари эса ҳукуматға сотилиб кетган эди.

Полковник Аурелиано Буэндиа ётоқхонасидан декабрь ойида чиқдию янги уруш ҳақида ҳатто ўйлаш ҳам мумкин эмаслигига амин бўлди. Кекса Урсула ёшларға хос ғайрат билан бутун уйни яна бир бор янгиледи. «Энди менинг кимлигимни билиб қўйишсин, — деди у ўғли тирик қолажагини хабар қилишган куни. — Мехмоннавозликда бу телба хонадондан ўтадиган бирорта ҳам уй бўлмайди». У хоналар полини ювиш ва бўйаш, мебелни алмаштириш учун кўрсатма берди, боғни тартибға келтирди, янги гул кўчатлари ўтқазди ва кўзни камаштирувчи ёз ёғдуси ҳатто ётоқхоналарға ҳам таралсин деб, барча эшик ва деразаларни ланг очиб қўйди. Сўнгра узок давом этган азадорлик муддати тугаганини ҳаммага маълум қилди ва эғнидаги эски қора кўйлагини ечиб, ёшларға ўхшаб ясаниб олди. Уйда яна пианоланинг шўх садолари янграй бошлади. Уларни эшитган Амаранта, Пьеро Креспини, галереядаги тунги суҳбатларни, лаванда ҳидини эслади ва унинг сўлғин юраги тубида яна адоват уйғонди; бу ғоят тиник, вақт ўтиши билан янада ёқимлироқ тус олган бир адоват эди. Бир куни кечкурун мехмонхонани йиғиштираётган Урсула уйларини кўриқлаётган солдатлардан кўмаклашишни сўради. Уларнинг командири ёшгина офицер рухсат берди. Урсула солдатларға ҳар куни янги-янги юмушлар топширарди. Уларни овқатға чорлар, кийим-кечак ва пойабзал ҳады қилар, ўқиш ва ёзишни ўргатарди. Кейинроқ, ҳукумат соқчиликни бекор этгач, солдатлардан бири хонадонда яшаб қолиб, Урсулага анча йиллар хизмат қилди. Гўзал Ремедиоснинг илтифотсизлигидан жинни бўлиб қолай деган ёш офицернинг ўлигини эса Янги йилнинг биринчи куни тонгида қизнинг деразаси остидан топишди.

Орадан кўп йиллар ўтади ва ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи ўзи тўнғич фарзандини кўриш учун ётоқхонага кирган ўша ёмғирли июнь кунини эслайди. Гарчанд ўғли мажмагил, йиғлоки бўлиб туғилса-да, Буэндиалар авлодига заррача ўхшамаса-да, отаси чақалоққа қанақа исм бериш тўғрисида узоқ ўйлаб ўтирмади.

— Биз уни Хосе Аркадио деб атаيمиз, — деди у.

Аурелиано Иккинчи бундан бир йил олдин уйланган Фернанда дель Каршио исмли гўзал аёл эрининг фикрига қўшилди. Урсула эса аксинча, изтиробли ташвишини яширолмасди. Унинг назарида, бу оиланинг узоқ тарихи давомида бир хил исмларнинг сурункали такрорланишида ёмон бир синаот бордай эди. Аурелианолар одамови ва зехни ўткир бўлиб етишар, барча Хосе Аркадиолар жўшқин феъл-атвори, удабуронлиги билан ажралиб туришар ва уларнинг қисматида, албатта, недир фожиа юз берарди. Фақат Хосе Аркадио Иккинчи билан Аурелиано Иккинчи бундан холи эди. Болалиқда бир-бирига жуда ҳам ўхшаб кетишар ва иккиси ҳам шу қадар тек турмас эдики, ҳатто Санта София де ла Пьедад ҳам уларни ажратолмасди. Чўқинтириш кунини Амаранта уларнинг қўлларига исмлари битилган билагузак тақди ва икковига исму шарифларининг бош ҳарфлари тикиб ёзилган икки хил рангда костюм кийдирди, аммо эгизаклар мактабга борганда кийим-бошлари, билагузуклари ва ҳатто исмларини ҳам алмаштиришадиган қилиқ чиқаришди. Хосе Аркадио Иккинчини кўк кўйлагидан ажратиб одатланиб қолган муаллим Мельчор Эскалона унинг қўлида «Аурелиано Иккинчи» ёзуви бор билагузукни кўриб, жиғибийрони чиқиб кетди. Оқ кўйлак кийган бошқа бола эса билагузугига «Хосе Аркадио Иккинчи» деб ёзилганига қарамай, «Мен Аурелиано Иккинчи бўламан» дея таъкидларди. Шундан бери одамлар эгизаклардан бировининг номини атаб чақиришга ботинолмай, хато қилиб кўйишдан чўчишарди... Урсула ҳатто эгизаклар улғайишиб, ҳаёт турлича қилиб қўйганида ҳам, улар бир-бирининг кийим-кечакларини кийиб ўйнашган пайтида ақлдан адашиб, охир-оқибатда бир умрга алмашилиб қолмадимикан, деган гумонга борарди. Балобат ёшига қадар эгизаклар худди икки синхрон механизмга ўхшарди.

Улар бир вақтнинг ўзида уйғонишар, бир вақтнинг ўзида ювинишар, бир хил касаллик билан оғришар ва ҳатто бир хил тушлар кўришарди. То Санта София де ла Пьедад улардан бирига бир стакан лимонад бермагунича ва у лимонадни хўплаётган пайтда иккинчиси «лимонад ширин эмас» деб айтмагунича, уйдагилар ҳақиқатни билишмас, эгизаклар уларни лақиллатиш мақсадида ўзаро ҳатти-ҳаракатларини олдиндан келишиб олишяпти, деб ўйлашарди. Ростдан ҳам стаканга шакар солишни эсидан чиқарган Санта София де ла Пьедад бу ҳақда Урсулага маълум қилди. «Уларнинг ҳаммасиям шунақа ўзи, — деди Урсула заррача ҳам ажабланмай, — савдойи бўлиб туғилишади». Вақт ўтиши билан чигаллик янада ортди. Кийимни алмаштириш найрангидан сўнг Аурелиано Иккинчи исмида қолган эгизаклардан бири худди бобоси Хосе Аркадио Буэндиага ўхшаган норғул йигитга айланди. Хосе Аркадио Иккинчи исмлиси эса полковник Аурелиано Буэндиага ўхшаб озғин бўлиб ўсди, эгизакларда сақланиб қолган бирдан-бир умумий нарса — бутун оилага хос бўлган ёлғизликни севиш сиёғи эди. Балки уларнинг бўйлари, исмлари ва феълу атворларидаги кейинчалик сезилган номутаносиблик туфайли ҳам Урсула эгизаклар болалигида алмашиб қолишган, деган фикрга боргандир.

Асосий тафовут уруш қизиган бир пайтда Хосе Аркадио Иккинчи полковник Херинельдо Маркесдан одамларни отишларини кўришга рухсат сўраганида аён бўлди. Гарчанд, Урсула эътироз билдирса-да, унинг талаби қондирилган эди. Аурелиано Иккинчи, аксинча қатлини кузатиш мумкинлиги ҳақидаги фикрни эшитибок сесканиб кетди. У кўпроқ уйда ўтиришни маъқул кўрарди. Ўн иккига тўлганида Урсуладан эшиги доимо берк турадиган хонада нималар борлигини сўради. «Қоғозлар, — деб жавоб берди Урсула. — Мелькиадеснинг китобларию у умрининг охирида битган ажойиб-ғаройиб ёзувлар». Бу изоҳ Аурелиано Иккинчини қониктириш ўрнига қизикишини орттирди. Хонадаги нарсаларга тегмайман, дея ялиниб-ёлворгач, Урсула унга калитларни топширди. Хонадан Мелькиадеснинг жасади олиб чиқилиб, эшигига қулф осилгандан бери (қулфнинг занглаб кетган қисмлари гўёки бир-бирига чирмашиб кетгандек эди), бу

хонага ҳеч ким кирмаган эди. Аурелиано Иккинчи деразани очганда, хонага ёруғлик гўёки у хар куни шу ерни ёритишга ўргангандек оқиб кирди. Ҳеч қаерда чанг ёки ўргимчак ини кўринмас, анжомлар Мелькиадес дафн этилган кундагидан ҳам тоза ва саранжом-саришта; сиёҳдон ҳам сиёҳга тўла эди. Зангламаган маъдан буюмларнинг сирти нуқрадай ялтирар, Хосе Аркадио Буэндиа симоб куйдирадиган ўчоқда олов ёниб турарди. Токчаларда кўхналикдан андак бужмайиб қолган сарғиш-малла муқовали китоблар турар, худди ўша ерда қадимий қўлёмалар ҳам бус-бутун ётарди. Неча йилар давомида ёпик турганига қарамай, хонанинг ҳавоси уйдаги бошқа хоналардагига нисбатан анча тоза туюларди. Орадан бир неча ҳафта ўтгач ҳам хонадаги тартиб мутлақо бузилмади. Пол ювиш учун бир пақир сув, чўтка кўтариб келган Урсула бу ерда унинг учун ҳеч қанақа юмуш йўқлигини кўрди. Аурелиано Иккинчи мук тушиб, аллақандай китобни ўқирди. Бола китобнинг номини билмас (унинг муқоваси йўқ эди), аммо бу нарса китобда нақл этилган воқеалардан завқланишга монелик қилолмасди. Китобда столга ўтириб олиб нукул гуруч ейдиган, хар дона гуручини иккита тилла тўғнағичга санчиб оладиган аёл ҳақида; кўшнисидан тўр сўраб олган ва эвазига унга битта балиқ ҳадя этган балиқчи ва ўша балиқ ичидан каттагина гавҳартош чиққани тўғрисида; хар қандай тилакни бажо келтирувчи чирок ҳамда учар гилам ҳақида сўз борарди. Бола нақллардан ҳаяжонга тушиб, Урсуладан уларнинг тўғри ёки нотўғрилигини сўради. Тўғри, дея жавоб берди Урсула, чунки бундан бир неча йил илгари лўлилар Макондога ўзлари билан сеҳрли чироклару учар бўйралар олиб келишганди.

— Гап шундаки, — деб хўрсинди Урсула, — охирзамон бўляпти, шу боис энди бунақанги воқеалар юз бермайди.

Кўпгина ҳикояларининг охири йўқ, анча саҳифалари йиртилиб кетган китобни ўқиб бўлган Аурелиано Иккинчи Мелькиадес қўлёмаларининг сирини ечишни ўзига мақсад қилиб олди. Бу амалга ошириб бўлмайдиган юмуш эди. Харфлар қуритиш учун сим дорга осиб қўйилган кирларни эслатар, оддий ёзувдан кўра, кўпроқ мусиқий нота белгиларига ҳам ўхшарди. Бир куни жазирама чош-

гоҳда қўлёмаларни ҳафсала билан тадқиқ қилаётган Аурелиано Иккинчи хонада аллақим борлигини пайқаб қолди. Деразанинг ярақлаган роми ёнида қўлларини тиззасига қўйган Мелькиадес ўтирарди. У ёши қирқдан ошмаган одамдек кўринарди. Эски нимчасини ва соябонлари қарғанинг қанотини эслатувчи шляпасини кийиб олган, рангпар чаккасидан худди жазирама иссиқда эриётган майга ўхшаб тер куйиларди.

Лўлининг киёфаси уни Аурелиано билан Хосе Аркадио болаликларида кўрган пайтагидек эди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадесни дарҳол таниди, чунки лўли ҳақидаги эсдалик гўё бир мерос каби авлоддан-авлодга ўтиб келарди.

— Салом, — деди Аурелиано Иккинчи.

— Салом, йигитча, — деди Мелькиадес.

Ана шундан буён улар бир неча йилгача деярли хар куни учрашиб туришди. Мелькиадес унга дунё ҳақида хикоя қилиб берар, болага ўзининг андак эскирган донолигини юктиришга уринарди. Аммо ўз қўлёмаларини шарҳлаб беришни истамасди. «То қўлёмаларнинг сақланаётганига юз йил тўлмагунча ҳеч ким унда нима ёзилганини билмаслиги керак», дея тушунтирарди у. Аурелиано Иккинчи айни учрашувларни бир умрга махфий сақлади. Урсула бир куни хонага нақ Мелькиадес борлигида кириб келди, кўрқиб кетган Аурелиано Иккинчи ҳозир ҳаммаси барбод бўлади, деб ўйлади. Аммо Урсула лўлини кўрмади.

— Ким билан гаплашяпсан? — сўради у.

— Ҳеч ким билан, — жавоб берди. Аурелиано Иккинчи.

— Катта буванг ҳам шундай эди, — деди Урсула, — у ҳам доимо ўзи билан ўзи гаплашарди.

Худди шу пайтда Хосе Аркадио Иккинчининг одамларни отишаётганларини кўриш орзуси амалга ошди. У олтига милтиқ оғзидан бараварига гумбурлаб чиққан кўкимтир ўтни, тоғлараро янграган акс садони, жазога ҳукм этилганнинг қайғули табассумию саросима ичра боқшини, қўйлаги қонга беланса-да, тик турганини, гарчанд, уни устундан ечиб, оҳақ тўлдирилган каттакон қутига жойлаштиришса ҳам, қулишни давом эттиришини... умрининг охиригача эслаб қолди. «У тирик, — ўйлади

ўшанда Хосе Аркадио Иккинчи, — улар уни тириклайин кўмишди». Бу хол болага шу қадар қаттиқ таъсир қилдики, кейинчалик қатл учун эмас, отилганларни тириклайин кўмишдек мудхиш одат учун барча ҳарбийларга ва урушга нафрат билан қарайдиган бўлди. Хосе Аркадио Иккинчининг кўнғироқхона минорасидан кўнғироқларни чалаётганини, Вайсакининг вориси бўлмиш падре Антонио Исабелга ибодат чоғида ва қавм уйининг ховлисидаги уришқоқ хўрозларни бөкишда ёрдам бераётганини ҳеч ким пайқамасди. Бироқ, бу воқеа ошқор бўлгач, полковник Херинельдо Маркес ҳар бир виждонли либералга номуносиб иш билан машғуллиги учун Хосе Аркадио Иккинчини қаттиқ койиди. «Биласизми, — деди жавобан Хосе Аркадио Иккинчи, — назаримда, мендан консерватор чиқади». У пешонасига айни қисмат ёзилганига ишонар эди. Полковник Херинельдо Маркес ўзининг норозилигини Урсулага ҳам билдирди.

— Яхши-да, — деди Урсула чеварасининг феъл-атворини қўллаб-қувватлаб, — қанийди, у руҳоний бўлиб етишса, балки ўшанда худо бизнинг хонадонимизга ҳам мадад берамиди?

Орадан кўп ўтмай, Урсулага Падре Антонио Исабелнинг ўз шогирдини биринчи маросимга тайёрлаётгани маълум бўлди. Руҳоний хўрозларнинг бўйнидаги тукларини кириш чоғида Хосе Аркадио Иккинчига ақоидни¹ ўргатарди, ҳозирча, курк товукларни ин-инларига жойлаш-тираётганларида эса, шогирдига олам яралганининг иккинчи кунда худо жўжаларни не сабабдан тухумдан чиқаришга аҳд қилганини оддий мисоллар асосида тунгунтирарди. Падре Антонио Исабел ўшандаёқ қариб, мияси айний бошлаган эдики, айни заифлик уни яна бир неча йил ўтгач, худони енгган шайтон арши аълога хўжайин бўлиб, эҳтиётсизларни тузоққа илинтириш учун ҳозирча ўзининг кимлигини билдирмаётир, деган гумонни айтишга мажбур қилди. Хосе Аркадио Иккинчи бундай жасур мураббий бошчилигида бир неча ой ичида на фақат илоҳиётнинг шайтонни ҳам шошириб қўядиган хийлаларини мукамал ўрганди, балки айни замонда хўроз

уриштириш бобида ҳам роса билимдон бўлиб олди ва хўрозбоқарга айланди. «Уларни бошқа жойга олиб бор, — буюрди Урсула у уйга сараланган хўрозларни илк марта кўтариб келганида. — Хўрозлар бошга солган кулфатлар шусиз ҳам етти пуштимизгача етиб ортади». Хосе Аркадио Иккинчи баҳслашиб ўтирмади, хўрозларини Пилар Тернераникига элтди. У эса неварасини уйдан кетказмаслик учун ҳамма шароитларни мухайё қилиб қўйган эди. Падре Антонио Исабел ўргатган хийлаларни хўроз уриштиришда қўллаган Хосе Аркадио Иккинчи тез орада шунчалик кўп пул туширдикки, бу катакларини янада кўпайтиришга, боз устига, балки ўзининг эркаклик талабларини қондиришга ҳам етарди. Хосе Аркадио Иккинчини укаси билан таққослаб кўрган Урсула, бир-бирига монанд эгизаклардан қандай қилиб турли одам чиққанидан ҳайрагланарди. Урсула айни мулоҳаза юзасидан узоқ бош қотириб ўтирмади, чунки орадан кўп ўтмай, Аурелиано Иккинчи ҳам дангасалик ва бебошликка берила бошлади. У Мелькиадеснинг хонасига беркиниб ўтирган чоғларида, полковник Аурелиано Буэндианинг ёшлигидагидек индамас, доимо ўз фикрларига чўмиб юрадиган одам эди. Аммо Неерланд битимидан сал илгари бир тасодиф билан хилват маскандан чиқдию ҳаёт билан юзма-юз бўлди. Лотерея сотувчи ёш аёл тўсатдан у билан худди эски танишдек сўраша кетди. Йигит ажабланмади, нега илгари ҳам уни кўпинча укаси билан адаштиришарди. Аммо қиз унинг юрагини обидийда қилиб юмшатмоқчи бўлганда ҳам, уни ўз хонасига етаклаб келганда ҳам қизнинг хатоларини юзига солмади. Кейин аёл унга қаттиқ боғланиб қолди ва махбубига ютуқ чиқиши учун лотереяларни мослаб чийлайдиган бўлди. Икки ҳафтадан сўнг Аурелиано Иккинчи аёлнинг уни Хосе Аркадио билан адаштириб ўзи ва укаси билан галма-гал ётаётганини сезиб қолди. У гапни кавлаштириб ўтирмади, аксинча бор кучи билан ҳақиқатни яширишга ҳаракат қилди. Энди у Мелькиадеснинг хонасига кирмай қўйди. Кун бўйи ховлида ўтирганча, мотам муносабати билан уйларида музика чалишни ман қилган ва бусиз ҳам Франсиско Одамнинг ворислари бўлмиш дайди музикачилар сози ҳисобланадиган аккордеондан ҳазар қиладиган Урсуланинг жаврашига қулоқ солмай, нотасиз ёдаки мусиқа

¹ Ақоид (Қазахезис) — христиан диний ақидаларининг савол-жавоб тарзидаги мухтасар баёни.

чалишни ўрганарди. Пировардида Аурелиано Иккинчи мохир аккордеончига айланди ва хатто бола-чақали бўлиб, Макондонинг энг нуфузли одамига айланганида ҳам аккордеон чалишни ташламади.

У ўша аёлни салкам икки ой укаси билан бирга ҳам кўрди. Укасининг кетидан кузатар, режаларини бузар, Хосе Аркадио Иккинчининг жазманлариникига бормаслигига тўлиқ ишонч ҳосил қилган кечалари уникага ўзи йўл оларди. Бир куни эрталаб касал бўлиб қолганини англади. Икки кундан сўнг мўрчага кириб, девор ёнида жикқа терга ботиб, кўзларидан қайноқ ёш тўкиб хўнграб йиғлаётган укасини кўриб қолдию гапни тушунди. Укаси аёлга хунук касаллик юктирганини (касалликни аёл шундай деб атаган экан) ва аёл ҳайдаб юборганини тан олди. Пилан Тернера уни қандай даволашга уринаётганини айтиб берди. Аурелиано Иккинчи укасига билдирмасдан, матохини иссиқ марганцовка эритмаси билан ювадиган ҳамда сийдик ҳайдовчи турли воситаларни қўллайдиган бўлди. Уч ойлик хуфиёна муолижадан сўнг икковиям соғайиб кетди. Хосе Аркадио Иккинчи аёл билан бошқа учрашмади. Аурелиано Иккинчи эса ундан кечирим сўради ва умрининг охиригача ўша аёл билан бирга бўлди.

Лотереячи аёлнинг исми Петра Котес эди. У Макондога лотерея сотадиган бир эркак билан келган эди. Эркакнинг вафотидан кейин эса унинг ишини ўзи давом эттирадиган бўлди. Петра Котес озодаликни ниҳоятда ёқтирадиган ёшгина мулат бўлиб, сарғиш кўзлари юзига қоплонга хос шафқатсизлик ифодасини берар, аммо аслида юраги тоза, меҳрибон, ишқу муҳаббатга мойилроқ аёл эди. Хосе Аркадио Иккинчининг уришқоқ хўрозларнинг урчиатаётгани, Аурелиано Иккинчи эса жазманлар уйидаги шовкин-суронли зиёфатлар пайтида аккордеон чалаётгани ҳақидаги миш-мишлар қулоғига чалинган Урсула уятдан жинни бўлаёзди. Эгизаклар гўёки оиладаги барча иллатларни ўзида мужассамлаштирган ва оиланинг бирорта ҳам яхши фазилатини мерос қилиб олмагандай эди. «Энди авлодимизда ҳеч кимга на Аурелиано ва на Хосе Аркадио деб исм қўямиз!» — деб аҳд қилди Урсула. Лекин Аурелиано Иккинчи тўнғич фарзанд кўрганида, у чеварасининг раъйини қайтаролмади.

— Мен розиман, — деди Урсула, — аммо шартим шуки, уни ўзим тарбиялайман.

Урсула юзга кирган, катаракта¹ туфайли кўзлари унчалик яхши кўрмаса-да серғайрат, ақли расо эди. Урсуланинг фикрича, чақалокни ўзидан бошқа ҳеч ким одамшаванда аждодларининг илгариги нуфузларини тиклашга қодир, сулоланинг таназзулга юз тутишига сабаб бўлмиш тўрт офат — уруш, хўрозлар жанги, ярамас аёллар ҳамда бемаъни, бўлмагур ниятлар ҳақида ҳеч нарса билмайдиган одам қилиб тарбиялай олмаслигига ишончи қомил эди. «У руҳоний бўлади, дея тантанавор руҳда ваъда қилди Урсула. — Агар худо менга яна умр берса, у Рим папаси бўлади». Урсуланинг баралла айтган сўзлари фақат ётоқхонадагина эмас, балки ўша куни Аурелиано Иккинчининг шўх-шодон дўстлари тўпланишган уйда ҳам қулгига сабаб бўлди. Хотира қатларига аллақачон итқитилган уруш, шампан виноси пўкаклари отилганида, қисқа бир лаҳзага бўлса-да, яна эсга тушди.

— Отамнинг саломатлиги учун ичамиз! — деб хайқирди Аурелиано Иккинчи.

Меҳмонлар унга бир овоздан жўр бўлишиб қадах кўтаришди. Сўнгра уй эгаси аккордеон чалди, ҳавога мушаклар отилди. Тўйиб шампан виноси ичган меҳмонлар сахармардонда олтига бузоқни бўғизлаб, гўштини кўчага — эл ихтиёрига жўнатишди. Бу эса хонадондаги ҳеч кимни ташвишлантирмади. Бу хил зиёфатлар, Аурелиано Иккинчи уйдаги барча ташвишларни ўз зиммасига олган кундан бошлаб, оддий воқеага айланиб қолганди. Уй ҳайвонларию паррандаларни фавқулодда кўп урчитиш хислатига эга бўлган Аурелиано Иккинчи, гарчи ўзи уринмаса ҳам, қутилмаган омад туфайли водийнинг энг обрўли кишиларидан бирига айланди. Байталлари унга бир йўла учтадан тойчоқ ҳадя этар, товуқлари кунига икки маҳал тухум туғар, чўчқалари эса шу қадар тез семирардики, одамлар буни афсунгарликдан бошқа ҳеч нарсага йўйишмасди. «Пулни асраб қўй, — уқтирарди Урсула ўзининг енгилтак чеварасига, — бундай омад умрбод давом этавермайди». Лекин Аурелиано Иккинчи бувисининг сўзларига эътибор бермасди. Дўстларини меҳ-

¹ К а т а р а к т а — кўз гавхарининг хира тортиши.

мон қилиш учун қанча кўп шампан шишасининг оғзини очса, моллари тўхтовсиз болалагани сайин, чекига тушган бу ажойиб омад ўзининг саъй-ҳаракатига эмас, балки севгиси, барча жонзодларни уйғотишга қодир маҳбубаси Петра Котесга боғлиқ эканига шунча кўп ишонч ҳосил қиларди. У бойлик манбаи айни шунда эканига тобора қаттиқ ишонар ва Петра Котесни ўз подалари яқинида сақлашга ҳаракат қиларди; Аурелиано Иккинчи уйланиб фарзанд кўргач ҳам, шаръий хотини Фернанданинг розилигини олиб, жазмани Петра Котес билан учрашиб турарди. У боболари каби бақувват ва норғул бўлиб етишди, аммо улардан ҳаётсеварлигию дилбарлиги билан ажралиб турар, боболарига ўхшаб, унинг ҳам мол-ҳолга қараши учун деярли вақти бўлмасди. Аммо Петра Котесни молхонага эргаштириб борса ёки биргаликда отда яйлов кезса борми, у тамға босган ҳар бир ҳайвон тийиб бўлмас серпуштлик балосига йўлиқарди.

Аурелиано Иккинчи ва Петра Котеснинг узоқ ҳаётлари давомида юз берган барча яхши ходисалар каби бемеъёр бойлик ҳам асло қутилмаган эди. Урушлар тугагунга қадар Петра Котес лотереядан тушган даромадлари эвазига кун кечирар, Аурелиано Иккинчи бўлса орасира Урсуланинг ақчадонидаги пулларни батамом қоқиб оларди. Улар иккиси ҳам ниҳоятда енгилтак бўлиб, фақат бир нарсани, ҳатто черков таъқиқлаган кунлари ҳам эртароқ тўшакка ётиб, тонгга қадар шўхлик қилишни ўйлашарди, холос.

«Бу аёл сени хароб қилади, — дея қичқирарди Урсула ойпараст телбакезик одамдек оёғини зўрға судраб уйи томон келаётган чеварасига. — Қараб тур, ҳализамон санчиқ тутиб ётиб қоласан, ҳали қорнингга совук қурбақа босишга тўғри келади». Муҳаббат бобидаги шеригини анча кечикиб билиб олган Хосе Аркадио Иккинчи акасининг эҳтиросига ҳеч тушунмасди. Унинг хотирасида Петра Котес ўта жўн, тўшакда хийла суст ва умуман ўлиб-тирилишга арзимайдиган бир аёл сифатида сақланиб қолди. Аммо Аурелиано Иккинчи Урсуланинг гапларига ҳам, акасининг мазахларига ҳам эътибор бермади. У Петра Котес учун ижарага уй олиб берди. Полковник Аурелиано Буэндиа майли, мен ҳам кексалик гаштини сурай, деб устахонасини яна очганида, Аурелиано Ик-

кинчи тилла балиқчалар яшаш сердаромад юмуш бўлса керак, деган фикрга келди. У полковникнинг металл тахталарга ҳаётдан безган одамга хос сабру тоқат билан ишлов бераётганини ва улар аста-секин тилла тағчаларга айланаётганини кузатганча, ҳавоси дим хонада соатлаб ўтирарди. Заргарлик Аурелиано Иккинчига шу қадар қийин, Петра Котес ҳақидаги ўй-фикри эса шу қадар қатъий ва барқарор эдики, ахйири уч ҳафта деганда устахонадан безор бўлди. Кейин у лотерея ўйинига тикиш учун ўзининг сеvimли куёнларини жазманига олиб келди. Энди жониворлар тез урчиб-унадиган бўлиб қолишди. Петра Котес лотерея билетларини сотишга зўрға улгурарди. Аурелиано Иккинчи аввалига куёнларнинг кўпайиши даҳшатли тус ола бошлаганини пайқамди. Аммо шаҳарда энди ҳеч ким куён чиқадиган лотерея ҳақида эшитишни ҳам истамай қўйганида, бир куни кеч-курун ҳовлига қараган девор ортидаги қаттиқ шовқин-сурондан уйғониб кетди.

«Қўрқма, бу куёнлар», деди Петра Котес. Лекин узоқ давом этган шовқин жонларига тегиб, иккови ҳам қайта кўз юммади. Эрталаб Аурелиано Иккинчи эшикни очдию ҳовли куёнлар билан тўлиб-тошганини кўрди. Куёнларнинг юнги тонг шафағида мовий тусга кирганди. Петра Котес жинниларга ўхшаб хохоларди. «Булар шу кечаси тувилган куёнлар», деди у. «Зўр-ку! — хитоб қилди эри. — Бунни сигирларда ҳам бир синаб кўрсанг-чи, а?»

Петра Котес ҳовлини куёнлардан бўшатиш ниятида тез орада уларни сигирга алмаштирди, сигир эса уч ойдан кейин бир йўла учта бузук туғди. Аурелиано Иккинчи бирпасда яйловлару подаларга эга бўлиб олди. У чўчқахоналарни кенгайтиришга зўрға улгурарди. Бунинг бари тушга ўхшар ва Аурелиано Иккинчининг кулгисини қистатарди. У севинчини ғалати қилиқлар қилиб ифодалашдан ўзга чора тополмасди. «Тезроқ туғинлар, сигирлар, умр калта!» — дея қичқирарди у. Урсула, эҳтимол, чеварам аллақандай ёмон ишлар билан шуғулланиб, қароқчи ёки мол ўғриси бўлиб кетмадимикин, дея шубҳаланар ва чевараси ҳар гал вақтихушлик учун шампан шишасининг оғзини очиб кўпигини бошидан қуйганида, уни исрофгарчиликда айблаб, бақириб берарди. Урсуланинг қойишлари жонига теккан Аурелиано Ик-

кинчи бир куни тонгда рухи тетик бир холда уйга келиб, бир кути қоғоз пул, бир банка елим ва чўтка олдида, Франсиско Одамнинг эски кўшиқларининг овозини баралла кўйиб куйлаганча, бутун уйнинг ичу тошига киймати бир песолик пул ёпиштириб чиқди. Пианола келтирилганидан бери фақат оқ ранга бўяб келинаётган бу қадимий уй мачитга ўхшаш шубҳали бир тус олди. Урсула ва қариндошлар дарғазаб бўлиб бақиришаётган бир пайтида, кўчада тўпланган одамлар исрофгарчилик мадҳиясида иштирок этишдан шод-хуррам эди. Аурелиано Иккинчи ҳамма жойга пештоқдан тортиб, ошхона, хатто мўрчахона деворларига ҳам пул ёпиштириб чиқди ва ортиб қолганини ховлига улоқтирди.

— Энди, — деди у пировардида, — ишонаманки, бу уйда бирорта одам менга пул тўғрисида бошқа оғиз очмайди.

Худди шундай бўлди ҳам. Урсуланинг кўрсатмасига биноан, деворлардаги пуллар ёпишиб қолган сувоқ парчалари билан биргаликда кўчирилди ва уй яна оққа бўялди. «Эй худо, — деб илтижо қиларди Урсула, — бу ерларга келганимизда қанчалар камбағал бўлсак, ўшандай ночор бўлайлик, йўқса, у дунёда исрофгарчилигимиз учун жавоб берамиз». Унинг ибодати негадир аксинча талқин қилинди. Пулларни кўчиришаётган ишчилардан бири, уруш тамом бўлишидан сал илгари аллаким келтирган авлиё Юсуфнинг каттакон гипс хайкалини эҳтиётсизлик қилиб туртиб юборди, хайкал ерга тушиб чилпарчин бўлди. Хайкал уйга қачон келиб қолганини анчагача эслашолмади. «Уни уч эркак кўтариб келувди, — деб тушунтира кетди Амаранта, — то ёмғир тингунича шу ерда туришига рухсат сўрашди, мен уларга хайкалга ҳеч ким уриниб кетмаслиги учун қунжакка қўйишларини тайинладим, улар хайкални эҳтиёткорлик билан ўша ерга қўйишди, шундан бери ўша жойда турибди, ахир, уни олиб кетиш учун ҳеч ким келмади-да».

Сўнгги пайтларда Урсула хайкалнинг олдига шамлар ёқиб, тиз чўқар, у авлиёга эмас, балки нақ икки юз килоча чиқадиган тиллага сифинаётганини хаёлига ҳам келтирмасди. Ўзининг ғайриихтиёрий бутпарастлигини анча кеч англаган Урсуланинг дили баттар ғаш бўлди. У полда ётган танга уюмини йиғиб олди ва учта халтага

солиб, чекка бир жойга кўмиб қўйди, чунки эртамикечми, бари бир ўша учала нотаниш киши бойликни сўраб келади, деб ўйлади. Орадан бир неча йил ўтгач, мункиллаб қолган Урсула уйларига келадиган мусофирлардан ҳар гал мабодо уйимизга ёмғир тингунча туриб гўрсин дея авлиё Юсуфнинг ганчдан ясалган хайкалини тапплаб кетмовдиларингми, дея сўрарди.

Урсулани ташвишлантираётган тўкин-сочинлик ўшанда оддий бир ходиса эди. Макондода эртақлардаги каби роҳат-фароғат ҳукм сурарди. Шаҳарда азалдан яшовчиларнинг лой ва камшдан қилинган уйлари ўрнида даб-дабали, ичи салқин гишт иморатлар қурила бошланди. Чанг босган бодом дарахтларию шаффоф сувли дарёгина бир вақтлар Хосе Буэндиа асос солган қишлоқни эслатиб турарди. Хосе Аркадио Иккинчи дарё ўзанини тозалаб, уни кемалар қатновига мосламоқчи бўлганида, дарёнинг қадим даррандаларнинг улкан тухумларини эслатувчи даврдаги тошлари сангтарошларнинг болғачаларини синдириб юборди. Бу бемаъни режа бўлиб, уни фақат Хосе Аркадио Буэндианинг хаёлий ўйларига таққослаш мумкин эди, негаки дарёдаги ададсиз тошлар Макондони денгиз билан боғлашга асло имкон бермасди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ўз лойиҳасини каттиқ туриб маъқулларди. У хали бирор марта ҳам тасаввур кўламини айни даражада намоён қилмаган эди. Агар Петра Котесни ҳисобга олмаганда, хотинлар билан ҳам олди-берди қилмаган эди. Урсула бу чеварасини Буэндиалар авлодидаги энг уқувсиз, хатто хўроз уриштиришга ярамайдиган, деб ҳисобларди. Бир куни полковник Аурелиано Буэндиа Хосе Аркадио Иккинчига денгиздан ўн икки чақиримча берига чиқиб қолган испан кемаси қолдиқларини уруш йилларида кўрганини сўзлаб берди. Ҳамма полковникнинг уйдирмаси деб ҳисоблайдиган бу хикоя Хосе Аркадио Иккинчи учун қутилмаган янгилик бўлди. У хўрозларини кимошдига сотди, пулига ишчилар ёллади, турли асбоб-ускуналар харид қилди ва мисли кўрилмаган иш бошлади: тошларни майдалади, капаллар қазиди, дарё тубини тозалади, хатто шовваларни ҳам текислади. «Мен буларнинг барини ёд биламан! — деб қичқирарди Урсула. — Вақт доира бўйлаб айланаётганга ўхшайди ва биз нимадан иш бошлаган бўлсак, яна

ўшанга қайтиб келдик». Хосе Аркадио Иккинчи, дарёда кема қатнай олади, деб акасига ўз режасини батафсил тушунтирди ва у Хосе Аркадио Иккинчига бу режанинг амалга оширилиши учун етарли миқдорда пул берди. Шундан кейин анча вақтгача қаёққадир ғойиб бўлди. Макондоликлар Хосе Аркадио Иккинчи кема сотиб олиш баҳонасида акасини алдади, энди пулни совуради, деб ўйлай бошлашганда, бирдан шаҳарга яқинлашаётган қандайдир ғалати кема ҳақида миш-миш тарқалди. Хосе Аркадио Буэндианинг телбанамо ишларини аллақачон унутиб юборган макондоликлар дарё тарафга югуришди ва қирғоққа яқинлашаётган — Макондога қадар сузиб келган биринчи ва сўнгги кемани кўзларига ишонқирамай томоша қилишди. Бу, атиги бальс ёғочидан қилинган сол бўлиб, уни қирғоқ ёқалаб югураётган йигирма эркак йўғон арқонда судраб келарди, холос. Солнинг тумшугида турган Хосе Аркадио Иккинчи кўзлари қувончдан чарақлаб, рулни бошқариб борарди. У ўзи билан бир гала ажойиб француз гетераларини¹ бошлаб келган эди. Аёллар офтоб нурларидан очиқ рангли соябонлар остига бекиниб олишган, бежирим елкаларига шоҳи рўмол ташланган, юзлари қизғиш ва оқ упа-элик билан чаплаган, сочлари гуллар билан безалган эди. Уларнинг қўлларида тилла биллагузуклар, оғизларида эса тишларига қадалган гавҳарлар ярқирарди. Бальс ёғочидан ясалган сол Хосе Аркадио Иккинчи оқим бўйлаб тепага — Макондога олиб келишга муваффақ бўлган яккаю ягона сузувчи восита ҳисобланса-да, у барибир нияти пучга чиққанини асло тан олмади, балки аксинча, ўзининг бу фаолиятини инсон иродасининг табиат устидан қозонган буюк ғалабаси, деб эълон қилди. У акасидан олган қарзини тўла-тўқис қайтарди ва яна жангари хўрозлар парваришига астойдил киришиб кетди. Эндиликда ажойиб мақомлар билан эру хотинлик санъатининг анъанавий усулларини буткул ўзгартириб юборган, жамоат талабларини қондиришда жонбозлик кўрсатишлари туфайли Катаринонинг эскирган ишратхонасини ер билан яксон этишга ундаб, бу хилват кўчани хитой фонусларию органчи-

нинг хазин куйи таралувчи ғаройиб ярмаркага айлангириб юборган француз гетералари Макондога олиб келган янги ҳаёт шабадасигина Хосе Аркадио Иккинчининг омадсиз режасини эслатиб турарди, холос. Макондони уч кун давомида девонавор ҳолатга тушириб қўйган ва Аурелиано Иккинчига Фернанда дель Карпио билан танишиш имкониятини яратган қонли карнавалнинг ташаббускорлари худди ана шу француз аёллари эди.

Гўзал Ремедиос карнавал кироличаси, деб эълон қилинди. Чеварасининг чиройи қалбини ҳаминиша ларзага соладиган Урсула бунга монелик кўрсатолмади. Шу пайтгача у Гўзал Ремедиосни ибодатхонага бориш учун кўчага фақат Амаранта билан бирга чиқарар ва ўшанда ҳам чеварасига юзини албатта, қора тўр билан беркитиб олишини уқтирарди. Хатто рухоний кийимини кийиб олишиб, Катарино ишратхонасида динни таҳқирловчи ибодатлар қилишдан ҳам тоймайдиган энг диёнатсиз эркаклар ҳам афсонавий, чиройи водийга дoston бўлган Гўзал Ремедиоснинг рухсорини ақалли бир лаҳзага кўриш учун черковга келишарди. Хавасмандлар қизнинг юзини кўришлари учун эса озмунча вақт кетмади. Аслида эса уларнинг бундай тасодифни кутмаганлари яхши эди, чунки шундан сўнг кўпчилик бедорликка мубтало бўлди. Уларнинг орзуларини амалга оширишга кўмаклашган, яъни Гўзал Ремедиоснинг юзини кўришларига сабабчи бўлган одам — келгинди бир кабльеро эса мутлақо ҳаловатини йўқотиб, тубанлик ва қашшоқлик ботқоғига ботди ва орадан бир неча йил ўтгач, темир йўлда ухлаб қолганида поезд тагида қолиб кетди. У ибодатхонада кўк чийдухоба костюму гулдор нимчада пайдо бўлганида, Гўзал Ремедиоснинг сеҳрли жодуси ўз домига тортган бу кимса жуда узоқдан, хатто бошқа бир мамлакатдан келгани аён бўлди. Йигит шу қадар хушрўй ва хушқад, ўзини шунчалар вазмин ва викор билан тутардики, Пьетро Креспи унинг олдида гўёки чала туғилган одамга ўхшаб кетарди. Кўпчилик аёллар ҳасад билан ялмайиб, Гўзал Ремедиоснинг эмас, балки ана шу йигитнинг юзини тўр рўмол билан беркитиш керак, дея пичирлашарди. У Макондода ҳеч кимни танимас, ҳар якшанба тонгда кумуш узангили ва бахмал жабдуқли отда, худди эртақлардаги шаҳзода каби пайдо бўлар, ибодатдан сўнг шаҳарни тарк этарди.

¹ Г е т е р а — эрсиз, мустақил яшовчи, ўқимишли, аммо енгилтак аёл. (Ред.)

Кабальеро черковга кириб келган илк дафъадаёк, ҳамма унга ўгирилиб қаради ва одамлар бу йигит билан Гўзал Ремедиос ўртасида унсиз, кескин жанг бошлангани, улар ўзаро махфий бир шартнома тузишгани ҳамда ораларида нафақат муҳаббат, балки ўлим билан тугалланувчи рақобат вужудга келганини тушунишди. Олтинчи якшанбада у сариқ атиргул кўтариб келди. Кабальеро, одатдагича, ваъзни тик туриб эшитди. Ибодат тугагандан сўнг Гўзал Ремедиоснинг йўлини тўсиб, унга гул тақдим қилди. Қиз буни анчадан буён кутгандай, гулни индамай олди, кейин юзидаги тўр рўмолини бир лаҳза кўтариб, нотаниш йигитга жилмайди. Минг афсуски, фақат кабальеро учун эмас, балки у билан ёнмаён турган барча эркаклар учун шу сониянинг ўзи етарли эди.

Шундан бери кабальеро Гўзал Ремедиоснинг деразаси остига бутун бошли оркестрни етаклаб келар, оркестр кўпинча то эрталабгача куй чаларди. Буэндиа оиласида кабальерога чин юракдан хайрихоҳ бўлган бирдан-бир одам — Аурелиано Иккинчи унинг қатъиятини сусайтиришга уринди. «Вақтингизни беҳудага сарфламанг, — деди унга бир куни кечаси. — Бу хонадоннинг аёллари эшакдан ҳам ўжар». У нотаниш йигитга, дўст бўлайлик, деб таклиф қилди, уни шампан виносида чўмилтирмоқчи, Буэндиалар авлодининг аёл вакиллари азаддан тошбағир эканини тушунтирмоқчи бўлди, лекин бари бир кабальерони фикридан қайтара олмади. Тунги концертлардан жиғибийрони чиққан полковник Аурелиано Буэндиа кабальерога, сени фақат гўппонча ғуссадан қутқариши мумкин, деб пўписа қилди. Аммо офир ишқ дардига йўлиққан йигитни то у чуқур тушқунликка мубтало бўлмагунича, ҳеч ким ахдидан қайтара олмади. Кабальеро охири хушрўй ва башанг одамдан аянчли чувриндига айланди-қолди. Гарчанд, ҳеч ким йигитнинг наслу насабини билмасида, узоқ диёридаги мансаби ва бойлигидан воз кечган, деган миш-мишлар юрарди. У энди ўжар, ароқхўр, жангари одамга айланди. Деярли ҳар куни тонггача Катарино ишратхонасида бўларди. Ҳақиқатан ҳам унинг энг аянчли фожиаси — Гўзал Ремедиоснинг, ҳатто у черковга шахзодалар каби ясашиб келганида ҳам лоқайд

қараганида эди. Гўзал Ремедиос унинг қўлидаги атиргулни ҳеч бир ноз-карашмасиз, йигитнинг шунчаки фавқулода муомаласидан бир оз димоғи чоғ бўлиб олгану, тўр рўмолини бўлса, юзини кўрсатиш учун эмас, балки йигитни яхшироқ кўриш мақсадида кўтарган эди.

Очиғини айтганда, Гўзал Ремедиос бу дунёнинг одами эмасдек эди. У йигирмага кирган бўлса-да, ҳамон на ўқиш-ёзишни, на дастурхон бошида қошиқ-товоклардан фойдаланишни билди ва на хоналар бўйлаб ҳамиша яланғоч ҳолда кезишини тарк этди. Соқчилар бошлиғи бўлмиш ёш офицер унга севги изҳор қилганида рад жавобини берди, чунки Ремедиосни унинг енгилтаклиги ажаблантирганди. «Фирт аҳмоқ, — деди у Амарантага. — Сен туфайли ўлаяпман, дейди-я, нима, ўлат ёки вабоманми?» Офицернинг жасадини Гўзал Ремедиоснинг деразаси остида топишганда, у ўша фикрни яна бир карра таъкидлади.

— Мана кўрдингизми? — деди қиз. — Фирт аҳмоқ экан-да!

Аллақандай ғайритабиий заковат гўё қизга нарсаларнинг сиртки, ташки кўринишини сидириб ташлаб, уларнинг асл моҳиятини кўра билиш имконини берарди. Ҳамма ақли заиф деб ҳисоблайдиган Гўзал Ремедиосни полковник Аурелиано Буэндиа анча зийрак қиз, деб ўйларди. «Унга қарасанг, назарингда, йигирма йиллик уруш бўлмагандек туюлади», дея такрорлашни ёқтирарди у. Урсула ҳам оилаларига фавқулодда бегубор қизни ҳади этгани учун худога ташаккур билдирарди. Бироқ қизнинг чиройи Урсулани ташвишга солар, чунки чеварасининг гўзаллиги унга хислат эмас, балки иллат — шайтон тузоғи бўлиб туюларди. Шу сабабли, у Гўзал Ремедиосни одамлардан узокроқда тутишга, ҳаётнинг йўлдан оздирадиган васвасаларидан асрашга уринар, аммо Урсула чевараси онанинг қорнидаёк ҳар қандай хавфу хатардан абадий муҳофаза қилинганини билмасди. У чеварасини карнавал деб атаувчи жинлар базмининг қироличаси қилиб сайлашларига ҳеч қачон йўл қўймасди. Лекин байрамга йўлбарс ниқобини кийиб чиқиш иштиёқида куйиб-ёнаётган Аурелиано Иккинчи падре Антонио Исабелни Урсулага карнавал аслида мажусийлар байрами эмас, балки католик черкови томонидан муқаддаслашти-

рилган халқ удуми эканини тушунтириб беришга кўндирди. Ниҳоят, руҳонийнинг гапларига астойдил ишонганидан сўнг, ижирғаниб бўлса ҳамки, у чеварасининг бошига тож кийдиришларига ройиш берди.

Ремедиос Буэндиа байрам қироличаси бўлиши ҳақидаги хабар бир неча соат ичидаёқ бутун округга, ҳатто хали қизнинг бениҳоя чиройи довуғи бориб етмаган олис гўшаларга ҳам тарқалди ва ҳамон Буэндиа исми шарифи исён рамзи бўлиб келаётгани учун баъзи бировлар саросимага тушди. Бу саросима учун ҳеч қандай асос йўқ эди. Агар ўшанда бирор-бир кимсани беозор деб аташ керак бўлса, кексайиб, кўнгли совиб, халқ ҳаёти билан алоқаси тобора узилиб бораётган полковник Аурелиано Буэндиа бунга энг муносиб номзод бўларди. У устахонасида эртадан кечгача ёлғиз ўтирарди. Тинчликнинг биринчи кунлари унинг уйини қўриқлаб туришга юборилган солдатлардан бири балиқчаларни водийнинг шаҳар ва қишлоқларига чиқариб сотар ва уйга тилла тангалару бир қатор хушхабарлар билан қайтиб келарди. У, консерваторлар ҳукумати ҳар бир президент ҳокимият тепасида юз йил туриши учун либераллар ёрдамида йил жадвали — тақвимни ўзгартирмоқчи бўлаётгани; ниҳоят диний ҳукмдор билан шартнома тузилгани ва Римдан кардинал ташриф буюргани, унинг тожига сон-саноксиз гавхартош қадалгани, тахти эса қуйма олтиндан экани; либерал нозирлар унинг олдида тиз чўкиб, узугини ўпганича суратга тушишгани; испан труппаси билан пойтахтга гастролга келган раққосани пардозхонадан ниқоб такқан номаълум шахслар ўғирлаб кетгани ва у эртасига эрталаб, якшанба куни республика президентининг ёзги саройида кип-яланғоч рақс тушгани ҳақида хикоя қилиб берарди. «Менга сиёсатдан гапирма, — дерди унга полковник, — бизнинг ишимиз — балиқча сотиш». Полковникнинг мамлакат аҳволини билишни истаганини ва ўз устахонасида ўтириб, тилла балиқчалар сотиб бойиб бораётганини эшитган Урсула кулиб юборди. Турмуш икир-чикирларини миридан-сиригача биладиган Урсула балиқчаларни олтин тангаларга, кейин эса тангаларни тилла балиқчаларга айлантириб, шу тариқа қанча кўп мол сотса, шунча кўп ишлайдиган, оғир аҳволга тушиб қолган полковник машғул

бўлмиш айни савдонинг маъноси нимадан иборат эканлигига ҳеч тушуна олмасди. Тўғриси айтганда, полковникни савдо-сотик эмас, балки иш жараёни кизиқтирарди. У балиқчалар танасига шу қадар тангачалар ёпиштирар, уларни қисқич орасига жойлаб зигирдаккина ёқут кўз ўрнатар, жабраларига сайқал берар, дум ясардики, уруш ва урушга боғлиқ умидсизликларни эслаши учун умуман бўш вақти қолмасди. Заргарлик санъатининг аниқлиги ва нозиклиги шундай диққат-эътибор талаб қилардики, натижада у қисқа вақт ичида анча қариб қолди; узок ўтиришдан бели букчайди, ишнинг нозиклигидан кўзлари хиралашди. Аммо шунга қарамай, унинг кўнгли таскин топди. Полковник урушга боғлиқ масала билан энг сўнгги марта унга либераллар ва консерваторлардан иборат бир гуруҳ ветеранлар ҳукумат томонидан ваъда қилинган ва умрларининг охиригача тайинланган нафақанинг пайсалга солинаётганлиги бўйича мурожаат қилиб, ёрдам сўрашганида шугулланган эди. «Нафақани ёдларингдан чиқаришлар, — деди полковник Аурелиано Буэндиа. — Қўряписизлар-ку, умримнинг охиригача кутавериб азобланмай деб нафақадан воз кечдим». Дастлаб кечалари унинг ёнига полковник Херинальдо Маркес келар, иккаласи кўча эшиги ёнида ўтирганча кўрган-кечирганларини эслашарди. Аммо Амаранта ниҳоятда ҳориб-чарчаган бу тепакал одамни кўриши биланок, қалбида уйғонадиган хотиралар азобини кўтаришга мутлақо ожизлик қиларди ва шу боис полковник Херинельдо Маркесни ҳар сафар атайлаб камситарди, охир-оқибатда у уйларига камдан-кам ҳолларда келадиган бўлди, кейинчалик умуман қадамини узди — полковник шол бўлиб қолди. Одамови, мингаймас, янги ҳаётнинг уй бўйлаб эсаётган шабадасига бефарқ полковник Аурелиано Буэндиа осуда кексалик сири — ёлғизлик билан ҳаққоний иттифоқ тузишдан бўлак йўл қолмаганини бора-бора тушунди. Қуш уйқусига гирифторм бўлган полковник ҳар куни эрталаб соат бешда уйғонар, ошхонага кириб одадагидек бир финжон қора қахва ичар, сўнгра кун бўйи устахонасига беркиниб оларди, кундузи соат тўртларда эса табуреткасини судраганча галерея бўйлаб ўтар ва ҳеч нарсага: на атиргулларнинг ёлқинланиб ёнишига, на ётоғига бош қўяётган қуёшнинг атрофга латиф нурлар

таратишига, на юрагидаги халос бўлмайди диган хасрати гира-шира қоронғилик сукути ичра худди қозонда қайнаётган сувнинг биқирлаши каби қулоққа аниқ чалинаётган Амарантанинг кеккайган қиёфасига эътибор берарди. У кўча эшиги ёнида чивинга ем бўлиб ўтирарди. Бир куни ўткинчилардан бири унинг оромини бузишга журъат этди.

— Нималар қилиб юрибсиз, полковник?

— Ўтирибман, — жавоб берди у. — Жасадим солинган тобутни ёнимдан олиб ўтишларини кутяпман.

Гўзал Ремедиосга тож кийдирилишию полковник Аурелиано Буэндиа номининг яна ҳамманинг тилига тушиши боис, айрим давраларда юз берган саросималик замирида ҳеч қандай аниқ асос йўқ эди. Аммо кўпчилик мутлақо зид фикрда эди. Бошлари узра осилган фожиани кўрмаётган макондоликлар гурас-гурас бўлиб шоду хурамлик билан шаҳар майдонига тўпланишарди. Карнавалнинг шўх телбаликлари юқори нуқтасига етганида ва катта оломон орасида у ёқдан-бу ёққа юриб, тўхтовсиз бақираверганидан овози хириллаб қолган Аурелиано Иккинчининг йўлбарс ниқобини кийиш ҳақидаги орзуси амалга ошган бир маҳалда, водийга элтувчи йўлда баногох маскарад либосидаги катта бир гуруҳ пайдо бўлди. Улар бир аёл тик турган заррин замбилни кўтариб келишарди. Аёлни жозибаси шу қадар мафтункор эдики, инсон зоти бундай жозибани ҳатто тасаввурига ҳам келтиролмасди. Макондонинг тинч аҳолиси кўзни қамаштирадиган зумрад қадалган тож ва бўрсиқ мўйнали мантия кийган бу тенгсиз гўзални яхшироқ кўришга интилиб, ўз ниқобларини бир дақиқага ечишди; у ялтироқ тангачалару қоғозлардан иборат ясама бойлик эгаси эмас, балки қироличаларга хос ҳақиқий ҳукмдорлик билан йўғрилгандек эди. Оломон орасида бу ҳол фирибгарлик эканини тушуниб етадиганлар анчагина бор эди. Аммо Аурелиано Иккинчи зудлик билан туғилиши муқаррар парокандаликнинг олдини олди; у ажнабийларни фахрий меҳмонлар деб эълон қилди ва сохта қироличани Гўзал Ремедиос билан бир шохсупага ўтказиб жуда ҳам доно иш қилди. Бадавийлар либосини кийиб олган келгиндилар ҳам умумий шодиёналарда ярим кечагача иштирок этишди ва ҳатто байрамга ўз улушларини қўшишди —

дўдиларнинг аллақачон унутилган санъатини эслатувчи мохирона акробатика машқларию турли пиротехника янгиликларини намойиш қилишди. Аммо бир оздан сўнг, шодиёна авжга чиққан маҳали, бу омонат мутаносиблик бузилди.

— Яшасин либераллар партияси! — дея ҳайқирди кимдир. — Яшасин полковник Аурелиано Буэндиа!

Ўқлар чакнаши мушакларнинг жилвагар шуъласини тўсиб қўйди, музыка оҳанглари эса даҳшатли бақирқачақирқлар остида қолиб кетди. Шодиёна ўрнини саросима эгаллади. Яна бир неча йил ўтгач, халқ ўша сохта қироличанинг мулозимлари аслида доимий қўшин эскадрончилари бўлиб, улар бадавийларнинг серҳашам якталари остига қарабинларини яшириб олишган эди, деган гап чиқарди. Ҳукумат ўзининг махсус ахборотида буни рад этди ва бўлиб ўтган қонли воқеанинг сабабини аниқлашга сўз берди. Аммо бари бир ҳақиқат юзага чиқмади ва сохта қироличанинг мулозимлари ҳеч қандай асоссиз, ўз бошлиқларининг ишорасига биноан, оломонни аёвсиз ўққа туганлиги ҳақидаги тахмин қолиб чиқди. Осойишталик ўрнатилиб, шаҳарда бирорта ҳам сохта бадавий қолмаганида, майдонда ўликлару ярадорлар чўзилиб ётарди, холос; шу жумладан, беш нафар масхарабоз, тўрт нафар коломбина, ўн олти нафар қарта қироли, битта шайтон, уч музикачи, Франциянинг икки пэри ва уч нафар япон император хотини. Тўс-тўполон ва умумий саросимада Хосе Аркадио Иккинчи Гўзал Ремедиосни хавфсиз жойга яширишга муваффақ бўлди. Аурелиано Иккинчи эса қўйлаги йиртилиб кетган ва бўрсиқ мўйнали мантияси қонга беланган сохта қироличани қўлида кўтариб, уйга олиб келди. Уни Фернанда дель Карпио деб аташарди. Қизни мамлакатдаги беш минг гўзал аёл ичидан энг соҳибжамол дея танлашиб, уни Мадагаскар қироличаси қилиб эълон этишга ваъда беришиб, Макондога алдаб олиб келишганди. Урсула унинг ортидан гўё ўз қизининг орқасидан эргашгандек юрарди. Шаҳарликлар бу содда қиздан ғазабланишмади, аксинча, жуда ачинишди. Майдондаги қирғиндан сўнг ярим йил ўтиб, барча ярадорлар тузалиб кетгач ва биродарлик қабристонидан энг сўнгги гул сўлиб битгач, Аурелиано Иккинчи Фернанда дель Карпионинг кетидан узоқ шаҳарга

бориб, отасининг розилиги билан, қизни Макондога олиб келди ва нақ йигирма кун давом этган доврўни оламга кетган тўй қилиб, унга уйланди.

* * *

Икки ой ўтгач, оилалари бузилишига оз қолди, сабаби — Петра Котес олдидаги гуноҳини юмшатмоқчи бўлган Аурелиано Иккинчи уни Мадагаскар қироличасининг либосида суратга туширишга кўрсатма берди. Бундан хабар топган Фернанда сеп-сидирғасини сандиқларга жойлади-да, ҳеч ким билан хайрлашмай, Макондодан чиқиб кетди. Аурелиано Иккинчи унга водийга элтувчи йўлда етиб олди. Қўндан-қўп илтижою ваъдалардан сўнг, хотинини уйга қайтаришга муваффақ бўлди, жазманидан эса воз кечди.

Ўз кучига ишонган Петра Котес заррача ҳам ташвиш чекмади. Ахир, у Аурелиано Иккинчини эркакка айлантирганди-да. Қиз уни Мелькиадеснинг хонасидан олиб чиққанида ва унга ҳаётдаги ўрни қаердалигини кўрсатганида, у ҳали бола бўлиб, мияси турли ҳаёлларга тўлиб-тошган, ҳақиқий дунё ҳақида ҳеч нарса билмас эди.

У одамови, мудом ўзи танҳо ўй сурадиган бўлиб тутилган, Петра Котес эса унинг феъл-атворини бутунлай ўзгартириб, жўшқин, киришимли, очик одамга айлантирганди; бу аёл унинг қалбига ҳаёт қувончини олиб кирган, унда сершовқин ўйин-кулгиларга ва соҳиб карамликка мойиллик уйғотган, охир-оқибатда уни — зоҳирий ва ботиний жиҳатлардан ўзи ўсмирлик йилларидаёқ орзу қилиб юрган эркакка айлантирган эди. Сўнг у уйланди. Ҳар бир йигит эртами-кечми бари бир шундай қилади. Уйланаётганини Петра Котесга айтишга анчагача журъат этолмай юрди. Ўзини худди болалардек тутди: гоҳо бўлар-бўлмасга таъналар ёғдирар, нималардандир хафа бўлар, шу баҳона, энди Петра Котеснинг ўзи мен билан бошқа гаплашмай қўяди, деб умид қиларди. Бир куни у жазманини ноҳақ айблаётганида, Петра Котес унинг тузовига илинмади.

— Ҳамма бало шундаки, — деди у, — сен қироличага уйланмоқчисан.

Ўсал бўлган Аурелиано Иккинчи дарҳол дарғазаб қиёфага кирди, ўзини ўринсиз ҳақоратланган одамдай

тутди, жазманини излаб келмай қўйди, Петра Котес бардошли эди. У заррача ҳам ташвиш тортмади, узокдан таралаётган куйларни, фанфаралар товушини, тўй базмининг гулдураган ғовур-ғувурини худди дам олаётган йирткич ҳайвон каби хотиржам тинглар, назарида унга тўй Аурелиано Иккинчининг янги бир шўхлигидек туюларди. Ҳамдардлик билдирганларни ўзининг хотиржам кулгиси билан юпатарди. «Ташвишланманглар. — дерди Петра Котес уларга, — кези келса, қироличалар ҳам менга югурдаклик қилади». Йўқотилган хушторининг сурати ёнига дуою дам солинган шам ёқишни маслаҳат берган кўшнисига эса:

— Уни қайтишга мажбур қиладиган яккаю ягона шам ҳали ўчгани йўқ, — деди.

Аёл тахмин қилганидек, Аурелиано Иккинчи уникага чилла ўтиши биланоқ қайтиб келди. Ҳар доимги ошналари ва дайди сураткаш ҳам у билан бирга эди. Аурелиано Иккинчи Фернанда карнавалга кийиб чиққан кўйлак ҳамда қонга беланган бўрсиқ мўйнали мантияни ҳам ола келганди. Базм шовқин-суронида Петра Котесга қиролича либоси кийдириб, уни Мадагаскарнинг ягона ва доимий ҳокимаси деб эълон қилди, сураткашга расмга туширишни буюрди ва суратларни ўз дўстларига улашиб чиқди. Петра Котес, Аурелиано Иккинчи анча қийналгани боис ҳам ана шундай ғайриоддий ярашиш йўлини ўйлаб топган шекилли деб, ич-ичидан унга раҳми келди. Қиролича либосини хануз ечмаган Петра Котес кеч соат еттида Аурелиано Иккинчини ўз тўшагида қабул қилди. Петра Котес уйланганига ҳатто икки ой ҳам тўлмаган бу йигитнинг хотини билан алоқаси наридан-берилигини сездди ва ниҳоят рақибасидан қасос ололганидан лаззатли бир қониқиш туйди. Аммо орадан икки кун ўтиб, Аурелиано Иккинчи ўзи шахсан келишга журъат қилолмай, унинг ёнига улар қанака шартлар асосида ажралишларини келишиб олиш учун воситачи юборганида, Петра Котес ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ сабр-бардош талаб этилажагини тушунди. Аёл Аурелиано Иккинчининг хоҳишига қаршилиқ қилмади. Энди барча одамлар уни, бечора қиз, раҳм-шафқат қилишга арзийди, деб ҳисоблашарди; Петра Котесга маъшуқидан фақат ботинкаларигина хотира бўлиб қолди. Йигит уларни ўзи айтишича,

тобутда кийиб ётиши учун сотиб олганди. Котес ботинкаларни латтага ўраб, сандикқа солиб қўйди ва тушкунликка тушмай, бардош билан кутишга аҳд қилди.

«Эртами-кечми, бари бир қайтиши керак, — деди у ўзига ўзи. — Жиллакурса, ана шу ботинкаларни кийгани келар-ку».

У ўзи ўйлаганчалик узоқ кутмади. Тўғриси айтганда, Аурелиано Иккинчи Петра Котеснинг ёнига ўша мойланган ботинкаларни кийишга мажбур бўлишдан анча илгари қайтажагини никоҳ кечасиёқ тушунди: гап шундаки, Фернанда осмондан оёғини узатиб тушганлардан эди. У узоқ мамлакатдаги зимистон бир шаҳарчада туғилиб ўсганди. Бу шаҳарнинг ўттиз икки қўнғирокхонасидан ҳар куни кеч соат олтида дафн маросимининг мунгли жоми эшитиларди. Мустамлака замонидан қолган, деворларига қабртошлар қопланган қўҳна уйлари офтоб юзини мутлақо кўрмасди. Ховлида ўсувчи сарвнинг шох-бутоқлари, боғдаги намиққан табаргуллардан, ранги ўчган дарпардалардан жаҳаннамга хос сукунат уфуриб турарди. Фернанда балоғатга етгунча, қўшни уйда чалинаётган пианинонинг хазин куйларидан бошқа бирорта ҳам товушни эшитмади, ўша уйдаги ижрочи узоқ йиллар давомида унинг тушки уйку халоватидан маҳрум қилади. У деразанинг чанг босган витражларидан тушган ёдуда юзи кўкиш-сарғиш тус олган бемор онасининг ёнида ўтириб, тартибли, ўжар одамни ғуссага чўмдирувчи оҳангларни тинглар, қабр учун гулчамбарлар тайёрлар, хориб-чарчаётган пайтлари бу куй наздида йироқ бир ўлкада чалинаётгандек туюларди. Галдаги безгак хуружидан жикка терга ботган онаси аждодларининг дабдабали ўтмиши ҳақида сўзлаб берарди. Ёшгина Фернанда ойдин кечаларнинг бирида оппоқ либос кийиб, кичик бутхона томон бораётган гўзал аёлни кўриб қолган эди. Арвоҳ билан бўлиб ўтган бу бир лахзали учрашувда, ўзининг ўша аёлга тамоман ўхшаб кетишини сезиб, ғоят ҳаяжонланди. Нотаниш аёл унинг ўзгинаси эди. «У — қиролича, сенинг катта бувинг, — деб тушунтирди онаси йўталдан ўзини зўрға тийиб. — У ўлган, чунки боғдаги табаргулларни бутаганида уларнинг хидидан захарланувди». Орадан бир неча йил ўтиб, Фернанда ўзининг катта бувисига ўхшаб кетишини яна бир бор ҳис қила бошлаганида, болалиги-

даги ўша учрашувни эслаб, ҳеч ишонгиси келмади, аммо онаси Фернандани койиб берди.

— Бизнинг бойлигимиз ва қудратимиз чексиз, — деди у. — Бир куни бориб, сен ҳам қиролича бўласан.

Гарчанд, чор-ночор аҳволда яшаса-да, уйларидаги узун, устига юпка дастурхон тўшалган ва кумуш санчки-ничоклар қўйилган столда унга ҳамиша бор-йўғи бир финжон шоколадли сув, бир дона печенье беришса-да, Фернанда онасининг гапларига ишонди. Отаси дон Фернандо унга сеп сотиб олиш учун уйини гаровга тикишга мажбур бўлган эрса-да, Фернанда то тўйи ўтган кунгача афсонавий қироличалик ҳақида ширин хаёлларга ботарди. Бу орзулар соддалик ёки улувлик васвасаси эмас, албатта, кизни ана шундай руҳда тарбиялашганди. Фернанда ўзини танибдики, оилавий герб тасвири туширилган тилла тувакка ўтирарди. Ўн иккига кириб монастырдаги мактабга жўнаш мақсадида илк бор уйини тарк этганида, гарчи масофа унчалик узоқ бўлмаса-да, уни фойтонда олиб кетишганди. Синфдош дугоналарини бу янги кизнинг ғалати қилиқлари: улардан анча нарида, жуда баланд суянчикли стулда ўтириши ва хатто танаффусда ҳам уларга қўшилмаслиги ҳайрон қолдирарди. «У сизлардан тубдан фарқ қилади, — деб тушунтирарди қизларга роҳиба аёллар, — у қиролича бўлади». Қизлар бунга ишонишган, негаки Фернанда ўшандаёқ улар ҳаётда учратган энг сулув, ҳимматли ва камтарин қизча эди. Орадан саккиз йил ўтиб, лотинча шеърлар ёзиш, музика чалиш, кабальеролар билан лочин ови, архиепископлар билан эса апологетика¹ ҳақида суҳбатлашишни, чет эл ҳукмдорлари билан муҳим давлат ишларини, папа билан эса илоҳиётга тааллуқли масалаларни муҳокама қилишни ўрганган Фернанда ота-онасининг кулбасига қайтиб келди ва яна дафн гулчамбарлари яшашга киришди. У уйлари хувиллаб қолганини кўрди. Унда фақат турмуш учун энг зарур мебеллар, қандиллар ва кумуш сервизигина қолган, бошқа нарсаларни аста-секин сотишга мажбур бўлишган эди. Онаси безгак хуружидан ўлганди. Ҳамиша қоп-қора кийимда юрадиган ёқаси та-

¹ Апологетика — теологиянинг христиан динининг баркамоллиги ва барҳақлигини исботлашга бағишланган қисми.

ранг, оҳорланган, соатнинг тилла занжирини кўкрагига кўндаланг осиб юрадиган отаси дон Фернанд унга ҳар душанбада рўзвор харажати учун биттадан кумуш танга берар ва кизи бир ҳафта давомида тўқиган гулчамбарларни олиб кетарди. Бошқа пайтлар у деярли кун бўйи кабинетида ўтирар, онда-сонда шаҳарга чиққанида ҳам, ибодатга кизи билан бирга боришга улгуриш учун соат олтига қолмай қайтиб келарди. Фернанда ҳеч ким билан ҳеч қачон дўстлашмади. Мамлакат урушда кўп қон йўқотиб ҳолсизланганини асло эшитмади. У ҳар куни кундузи соат учда пианинода ижро этиладиган машқларни эшитишни қанда қилмасди. Уйга кираверишдаги эшикка осилган болғача бир куни тўсатдан икки марта сабрсизлик билан тақиллаган кезде, у қироличалиқдан умидини уза бошлаган эди. Фернанда эшик очиб, басавлат, фавкуллода назокатли, юзи чандиқли, кўкрагига олтин нишон тақилган ҳарбий кишини кўрди. Мехмон уйга кириб кабинетда қизнинг отаси билан холи гаплашди. Орадан икки соат ўтгач, дон Фернандо қизининг хонасига келди. «Шайлан, қизим, — деди у, — сен узоқ сафарга отланасан». Шу тариқа Фернандани Макондога — отонаси бир неча йиллар давомида ундан усталик билан яширишиб келишган росмана воқелик бор жойга олиб келишди. Қиз уйига қайтиб келгач, хонасига қамалиб олиб, таҳқирланган кўнглига таскин беришга уринган дон Фернандонинг ялиниб-ёлворишларию важ-қорсонларини эшитмай, узоқ йиғлади. Фернанда энди то ўлгунча ётоғидан чиқмасликка аҳд қилди, аммо шу пайт унинг ортидан Аурелиано Иккинчи кириб келди. Бу ақлга сиқдириб бўлмайдиган омад эди, чунки ғазабдан гангиб қолган Фернанда ўшанда Макондода ўзининг кимлигини билдирмаслик учун йигитга ёлғон гапирганди-да. Нотаниш кизни кидириш учун йўлга отланган Аурелиано Иккинчи қизнинг гапини эшитган, лаҳжасидан тоғлик эканини, шуниингдек, унинг дафн гулчамбарлари ясагини биларди. Йигит уни излаб топиш учун куч-қувватини ҳеч аямади. Аурелиано Иккинчи Фернандани умидсизланмай, Хосе Аркадио Буэндиа Макондога асос солиш учун тоғ тизмасини кесиб ўтгани каби жасорат, полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг барча бехуда урушларини олиб борганидаги каби кўр-кўрона ифтихор, ўз зур-

риёти ҳаловати учун курашган Урсула сингари телба бир ўжарлик билан қидирди. У одамлардан дафн гулчамбарлари қаерда сотилишини сўраб-суриштирарди. Одамлар уни энг яхши гулчамбарни танлаб олиши учун хонадонма-хонадон бошлашарди. У ер юзидаги энг гўзал аёл қаерда яшашини сўраганида, барча оналар ўз кизлари ёнига олиб боришарди. Йигит ноаниқлик даралари, хотирадан ўчириб ташланган кўриқхоналар бўйлаб умидсизликнинг чигал йўлларида анча адашди. У акс садо фикрларини такрорловчи, соғинч эса хаёлий бир сароб ҳосил этувчи сарғиш саҳрони кесиб ўтди. Бир неча ҳафта давом этган самарасиз кидирувлардан сўнг, барча кўнғироқлари худди марҳумга мотам тутаётгани каби чалиниб турган номаълум бир шаҳарга кириб келди. У ҳаттоки бирор марта кўрмаган ва эшитмаган бўлса-да, шимолдан эсган шамоллар учириб келган тузлар таъсирида деворлари емирилган, равоқларининг ёғочи чириб, қорайиб кетган ва эшиги тепасидаги бир парча картондаги «Дафн гулчамбарлари сотилади» деган ёзуви ёмғирдан ўчаёзган уйни (дунёда бундан кўра қайғулироқ ёзув бўлмаса керак) дарров таниди. Айни лаҳзадан бошлаб, то Фернанданинг она-Игуменья¹ назорати остида ўз уйини бир умрга ташлаб кетган ўша муздай совуқ тонггача бўлган вақт шунчалик тез ўтдики, бу муддатда роҳибалар келинлик сарпосини тикишга ҳамда кандил, кумуш идиш-товоқлар, тилла тувак ва икки асрдан бери давом этаётган оилавий ҳалокатнинг сон-саноксиз, фойдасиз қолдиқларини сандиқларга жойлашга зўрға улгуришди. Дон Фернандо қизини кузатиб боришга кўнмади. У қарзларидан қутулган заҳотиёқ Макондога етиб келишга сўз берди ва кизига оқ фотиҳа бериб, яна ўз кабинетига бекиниб олди-да, фарзандига мотам виньеткалари ҳамда оилавий герб тасвири туширилган қоғозларга битилган қисқа мактублар йўллаб турди. Фернанда уйларида чикиб кетган куни қайта туғилгандай бўлди. Аурелиано Иккинчи учун эса бу кун ҳам бахтнинг ибтидоси, ҳам интиҳоси эди.

Фернанда зарҳал гулчалар билан безатилган, эру хотинлик бурчини адо этишдан тийилиш кунлари руҳоний томонидан бинафшаранг сиёҳда белгилаб чиқилган бе-

¹ Игуменья — аёллар монастырининг бошлиғи.

жирим таквим олиб келди. Ундан бир қатор саналар, жумладан, якшанбалар, ҳар ойнинг ибодатбоп илк жумаси, рўза ва назр-ниёз кунлари, шунингдек, вақти-вақти билан бўладиган касаллик даврини ҳисобга олмаганда, бинафшаранг чорчўплар сочиб ташланган қуюқ ўрмоннинг ҳар жой-ҳар жойига ташлаб қўйилган қирқ икки яроқли кун қоларди, холос. Вақти келиб бу тиканли тўсиқ кунпаякун бўлишига ишонган Аурелиано Иккинчи тўй базмини сал узоқроқ давом эттирди. Шампан ва коньякдан бўшаган шишалар уюми уйни босиб кетмаслиги учун уларни ахлат ташувчига тинимсиз чиқариб беришдан чарчаган ва келин-куёв турли вақтда турли хоналарда ётишларидан, фанфараю музыка овозлари тинмаётганидан, мол сўйиш ханузгача давом этаётгани хаёлини банд қилган Урсула ўзининг келинлик тажрибасини эслаб, Фернандадан унинг ифқат камари бор-йўқлигини суриштирди. Шундай бўлган тақдирда, бу ҳол эртами-кечми шаҳарга овоза бўлиб, охири ёмонлик билан тугарди. Аммо Фернанда ҳеч қандай камари йўқлиги, фақат тўйдан кейин икки ҳафта ўтишини кутаётганини ва шундан сўнг ўзини эрининг ихтиёрига топширажагини айтди. Дарҳақиқат, ана шу муддат ўтгандан кейин у гуноҳларнинг ювилиши учун ўзини қурбон қилишга тайёрлаб, куёви ётоғининг эшигини очди. Аурелиано Иккинчи кўзлари ҳурккан охуникига монанд, мисранг узун сочлари ёстиққа ёйилиб ётган, дунёдаги энг сулув қизни кўрди. Махлиё бўлиб қолган куёв, Фернанда енглари узундан-узун, човида катта, думалоқ, чети маҳорат билан кашталанган тешиги қолдирилган, қордай оппоқ қўйлак кийиб олганини кейинроқ пайқади. Аурелиано Иккинчи ўзини кулгидан тия олмади.

— Умримда бунақа уят нарсани кўрмаганман! — қичқирди у кула-кула. Кулгиси бутун уйни тутиб кетди. — Мен роҳибага уйланибман.

Орадан бир ой ўтди. Хотини ўша оқ қўйлагини ечавермагач, у Петра Котесни қиролича кийимида суратга тушириш учун борди. Кейинчалик, у Фернандани йўлдан қайтаришга муваффақ бўлганида, келин ярашув шавқидан маст бўлиб, куёвнинг хоҳишига рози бўлди, аммо у Аурелиано Иккинчи ўттиз икки кўнғироқли шаҳарга йўл олаётиб орзу қилган оромини бахш этолмади. Бир куни

кечкурун, тўнғич ўғиллари туғилмасидан анча илгари, Фернанда эри яширинча Петра Котеснинг ёнига борганини билиб қолди.

— Ҳа, сен ҳақсан, — тан олди Аурелиано Иккинчи ва хотинига ўз ихтиёри билан ҳаммасидан тамоман воз кечишга тайёр одамдай, тушунтира кетди: — Мен поданинг серпуштлигини ўйлаб шу ишни қилдим.

Албатта, хотинни бу ғайриоддий далилга ишонтириш учун анча вақт кетди, лекин Аурелиано Иккинчи рад қилиб бўлмас далиллар келтириб, ниҳоят бунга эришганидан кейин, Фернанда ундан фақат бир нарсани: — жазман тўшагида ўлиб қолмасликка ваъда беришини сўради, холос. Улар учовлон, бир-бирларига асло ҳалақит бермай яшашни давом эттиришди; Аурелиано Иккинчи иккала аёлга ҳам меҳрибон эди. Петра Котес ўз ғалабасидан завқланар, Фернанда бўлса ўзини ҳеч нарсани билмасликка оларди.

Гарчанд, Фернанда эри билан сулҳ тузса-да, қолган Буэндиалар билан тил топишолмади. Урсуланинг илтимослари бекор кетди. Фернанда хотинлик бурчини бажарган кечанинг эртасига қора жун капот¹ кийиб чиқиш одатини ташламади. Бу капот аллақачоноқ қўшниларнинг шивир-шивирига сабаб бўлганди. Шунингдек, Урсула Фернандани мўрча ва хожатхонадан фойдаланишга, тилла тувагини балиқчалар тайёрлаш учун полковник Аурелиано Буэндиага сотишга ҳам кўндиролмади. Фернанданинг сўзларни нотўғри талаффуз этиб, ниҳоятда пардалаб, нақ зарбулмасал қилиб айтиш одати Амарантанинг жигига тегар, шу сабаб, у Фернанда билан доимо қандайдир тушуниксиз бир тилда гаплашарди. «Буфа қизфа ҳатто де ўзаро тезагиданфа бурнинифе жийрафа тоифасиданфefe», деб қолди Амаранта тўсатдан бир куни.

Фернанда ошқора мазахдан дарғазаб бўлиб, изоҳ сўраганида, Амаранта пардалаб ўтирмади:

— Сен рўза тутиб, савобини кетидан кутадиган одамсан.

Ана шу кундан эътиборан, улар гаплашмай қўйишди. Жуда зарур пайтлари эса хат ёки воситачи орқали иш тутар эдилар. Фернанда Буэндиаларга ўз аж-

¹ Капот — уй ичида кийиб юриладиган кийим.

додларининг олижаноб анъаналарини сингдирмоққа ури-
нарди. У ҳар кимнинг ўзи хоҳлаган пайтда ошхонага
кириб овқатланиш одатини йўқотди ва бутун оилани ус-
тига қордай оппоқ дастурхон, шамдон ва кумуш идиш-
товоқлар қўйилган каттакон стол атрофига қатъий бир
соатда тўплайдиган бўлди. Урсула энг жўн нарса деб
ҳисоблайдиган тамадди жараёнининг тантанали маросим-
га айланиши, уйда шу қадар тоқат қилиб бўлмайдиган
батартиб муҳит яратдики, ҳатто камгап Хосе Ар-
кадио Иккинчи ҳам бунга қарши чиқди. Лекин бари
бир, бу янги қоида, бошқа бир янгилик — кечки иба-
дат каби тантана қилди; бу эса қўшниларининг эъти-
борини тортди ва Буэндиаларнинг стол атрофида од-
дий одамлардек ўтирмасликлари, уларнинг тамаддини
нақ ибодат маросимига айлантиргани ҳақидаги овозага
айланиб кетди. Ҳаттоки Урсуланинг анъаналар таъси-
рида эмас, балки оний бир илҳом туфайли туғилади-
ган ирим-сиримлари ҳам Фернанданинг отамерос ирим-
ларига мутлақо зид бўлиб чиқарди. Урсуланинг тўрт
мучаси соғ пайти оиланинг эски анъаналарига риоя
қилинарди, у кўзи ожизланиб, рўзғор юмушларидан
четлашганидан сўнг Фернанда келин бўлиб тушгач,
хонадон қаттиққўллик исканжасида қолди. Эндиликда
оила тақдири Фернанда қўлида эди. Урсуланинг хоҳи-
шига кўра, Санта София де ла Пьдад қандолат сотар-
ди, Фернанда эса буни оила учун номуносиб иш деб
баҳолади. Эртаю кеч ланг очик турадиган уйнинг эшик-
лари олдин тушки уйку пайтидагина ёпиқ турса, бора-
бора умуман очилмайдиган бўлди. Макондо бунёд бўлган-
нидан бери эшик кесакисида осиялик турадиган бир ту-
там алоэ ва бошоқ ўрнини Исонинг юраги тасвирлан-
ган тоқча эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндиа бу
янгиликларни сезгач: «Биз оқсуякларга айланиб қоляп-
миз, — деб норозилик билдирди. — Бунақада консер-
ваторларга қарши уруш очиб, уларнинг ўрнини қирол-
га олиб беришга тўғри келади». Фернанда полковник
билан орани бузмасликка ҳаракат қиларди. Албатта, у
полковникнинг мустақиллигидан, уйда жорий этилган
янги қоидаларга монелик кўрсатишидан ичида норози
бўларди. Унинг сахар соат бешда қаҳва ичишдан, ус-
тахонасидаги тартибсизликдан, илма-тешик бўлиб тўзиб

қолган ёмғиргўшидан, кечкурунлари кўча эшиги ёнида
ўтириш одатидан Фернанданинг фиғони чиқарди. Ле-
кин Фернанда оила дастгоҳининг бу бебош мурвати
билан мураса қилишга мажбур эди. Чунки полковник
йиллару ноумидлик бир амаллаб хонакилаштирган
ёввойи ҳайвон эканини, агар ғазаби келса, хонадонда-
ги янгича тартибни тағ-томири билан кўпориб ташла-
шини яхши биларди. Эри тўнғич фарзандига катта
бобосининг исмини қўйганида, Фернанда эътироз бил-
дирилмади. Аммо қизча кўрганида чақалоққа онаси
парафига Рената, деб исм қўяжagini баралла айтди.
Урсула эса уни Ремедиос деб атаймиз, дея туриб олди.
Аурелиано Иккинчи антиқа воситачилик вазифасини ба-
жарган кескин баҳслардан кейин, қизчага Рената Ре-
медиос, деган исм қўйишди. Фақат онасигина уни Ре-
ната деб чақирар, қолган ҳамма эса Ремедиоснинг ис-
мини қискартириб Меме дейишарди.

Фернанда дастлаб ота-онасидан гап очмасди, аммо
кейинчалик уларни очикчасига улуғлай бошлади. У ота-
сини нақ авлиё қилиб тасвирлар эди. Қайнотасининг
бунчалар кўкка кўтарилишидан таажжубланган Аурели-
ано Иккинчи ўзини тиёлмай, хотини йўқ пайтда қайнота-
си ҳақида ҳазил-хузул қиларди, бошқалар ҳам унга эр-
гашар эди.

Ҳаттоки оила тинчини жон қуйдириб қўриқлаб уйла-
ридаги ғавғолардан пинҳоний азият чекиб юрувчи Урсу-
ла ҳам бир куни: «Кенжа неварамни папалик тахти кут-
моқда: чунки унинг «бобоси авлиё, онаси қиролича,
отаси эса мол ўғриси», деб қолди. Бу шўх фитначилар-
нинг майнавозликларига қарамай, Аурелиано Иккинчи-
нинг болалари боболарини доимо диёнатга доир шеър-
лар битилган мактублар, рождество арафасида эса сов-
ғалар солинган улкан қути (у шунчалар катта бўларди-
ки, эшиқдан хонага базўр олиб киришарди) юбориб ту-
радиган афсонавий одам, деб ўйлашга одатланишди. Дон
Фернандо невараларига аждодларидан қолган мулкнинг
энг сўнги қолдиқларини бирин-кетин жўнатарди. Бола-
лар хонасида улардан катталиги авлиёларнинг аслига
тенг келадиган шакллар ва мехроб ясашиди, шиша кўзли
бу авлиёлар худди тирикдек одамни гулгулага солар,
уларнинг эғнидаги гул солиб мохирона тикилган мовут

кийимлар эса Макондодаги энг чиройли либос ҳисобланарди. Тўралар хонадонларининг дафнга дахлдор кўхна, мунгли ҳашами аста-секин Буэндиаларнинг шином ва ёрув уйига ҳам кўчди. «Бизга бутун оилавий қабристонни юборишди, — деди бир пайт Аурелиано Иккинчи. — Мажнунтолу қабртошлар етишмай турибди, холос». Гарчанд боболари юборадиган қутиларда болаларбоп ҳеч вако бўлмаса-да, неваралар барибир декабрь ойини ҳар йили сабрсизларча қутишар, чунки қадимий ва қутилмаган буюмлар уларнинг ҳаётига доимо аллақандай ранг-баранглик бахш этарди. Ўнинчи рожествога ўтар чоғи, кичик Хосе Аркадиони семинарийга жўнатишга ҳозирлик кўришаётганларида, боболаридан бу қути михланган, нам тегмасин учун чокларига қатрон суртилган, устига готик ҳарфларда «Сеньора дон Фернанда дель Карпио де Буэндиа зоти олияларига», деб битилган эди. Фернанда ётовига ўтиб хатни ўқиётган пайтда, болалар қутини очишга ошиқиб югуришди. Ҳар галгидек Аурелиано Иккинчи уларга қўмақлаша бошлади. Қатронни киртишлаб ташлашди, михларни суғуриб қипиқларни олиб ташлашди ва унинг остида мис мурватлар билан маҳкамланган узун кўрғошин сандиқни кўришди. Сандиқнинг саккиз мурватини бураб чиқарган Аурелиано Иккинчи ногаҳон қичқириб юборди ва болаларни четга олишга аранг улгурди: у андак кўтарилган қопқоқ тагида дон Фернандонинг ўлигини кўрди. Марҳумга қора либос кийдирилган, кўкрагига хоч қўйилган эди. Жасаднинг, қуртларнинг кўпикли, бижғиган қайласида аста-секин димикқан териси эса сассиқ кекирикдек товуш чиқариб ёриларди.

Рената туғилганидан сўнг хийла вақт ўтгач, Неерланд муваққат битимининг галдаги йиллиги муносабати билан ҳукумат дафъатан полковник Аурелиано Буэндианинг юбилейини нишонлашга қўрсатма берди. Бундай қарор расмий сўёсатга шу қадар қовушмасдики, полковник ҳеч иккиланмасдан рад этди ва қутлаш маросимидан воз кечди. «Мен «қутлаш» сўзини биринчи марта эшитишим, — деди у. — Лекин у нимани англатмасин, бари бир, бу очикдан-очик таҳқирдир». Унинг тор устахонаси турли вакилларга тўлиб-тошди. Илгарилари полковникнинг атрофида қузғундек айланадиган ўша қора костюмли адвокатлар яна пайдо бўлишди, улар энди

кексайиб қолишган, аммо аввалгидан салобатлироқ эди. Полковник адвокатларни кўриб, уларнинг урушни боши берк кўчага олиб кириш мақсадида келганларини эслади, сурбетларча мақтовларга чидай олмай, мени холи қолдиришлар, деб буюрди. Сиз таъкидлаётгандек миллат озодлиги курашчиси эмас, балки ўтмиши йўқ оддий ҳунармандман, бирдан-бир орзуим олтин балиқчалар орасида холдан тойиб, қашшоқ ва унутилган одам сифатида ўлиш, деди у. Республика президентининг Макондодаги тантанада шахсан иштирок этиши ҳамда полковникка Ҳурмат орденини топшириши ҳақидаги хабар уни айниқса ғазабга солди. Полковник Аурелиано Буэндиа президентга қуйидагиларни сўзма-сўз етказишларини илтимос қилди: «Ҳукумат қонунини бузаётгани, мансабни суиистеъмол қилаётгани учун эмас, балки беэён қарияни беҳурмат қилгани учун президентнинг пешонасига ўқ узадиган қулай вазиятни сабрсизлик билан қутаман». У шу қадар қизиққонлик билан дўқ-пўписа қилдики, оқибат-натихада республика президенти энг сўнгги дақиқада ахдидан қайтиб, орденни шахсий вакили орқали бериб юборди. Тўрт томондан қўйишмагач, полковник Херинельдо Маркес илтимос ва талабларга қўнди ва охири эски қуролдош дўстини авраш мақсадида ўзининг шол ётган тўшагини тарк этди. Полковник Аурелиано Буэндиа тўрт киши кўтариб олган тебранма курсидаги катта ёстиқлар орасида ўтирган дўстини кўрганида, ёшлик йилларидан буён ғалаба, мағлубиятни бирга тотиб келаётган полковник Херинельдо Маркес ҳузурига фақат бир мақсад — унинг азми қарорини қўллаб-қувватлаш учун бор кучини тўплаб келганига бир зум ҳам шубҳа қилмади. Аммо ташрифининг асл муддаосини билгач, устахонадаги курсини полковник Херинельдо Маркес билан бирга чиқариб ташлашни сўради.

— Сени аввалроқ отиб ташласам бўларкан, дўстим, — деди Аурелиано Буэндиа, — ўшанда бугунгидақа номусга қолиб юрмасдинг.

Хулласи калом, қутлов маросими Буэндиаларнинг иштирокисиз ўтди. Қутлов карнаваллар ҳафталигига тасодифан тўғри келди, аммо ҳукумат мени атай мазах қияпти, деган фикр полковник Аурелиано Буэндиага тинчлик бермасди. У устахонада ўтириб харбий музика

садолари, артиллерия залпини, қўнғироқлар жарангию кўчаларига унинг номи берилиши муносабати билан сўзланган нутқларнинг айрим жумлаларини эшитди. Қонли уруш бошлаш олиши ва консерваторлар ҳокимиятини таг-томири билан йўқ қилиши учун эндиликда ўша ёшлик матонати етишмаслигини сезган полковник Аурелиано Буэндианинг кўзлари мағлубиятга учрагандан сўнг илк бор ёшланди.

— Тинч қўйинглар, — деди полковник Аурелиано Буэндиа, — мен бандман.

— Оч, — Урсуланинг товуши хамишагидек вазмин эди. — Бунинг байрамга ҳеч алоқаси йўқ.

Сўнг эшик лўкидонини суриб, даҳлизда турган ўн етти нафар эркакни кўрди, гарчанд, уларнинг ташқи кийимлари, афт-ангори, ранг-туслари турлича бўлса-да, уларга хос бўлган умумий бир ўхшашлик мавжуд эди. Шу боис уларни дунёнинг истаган бурчагида ажратиш мумкин эди. Улар полковникнинг ўғиллари эди. Ака-укалар гарчи бир-бирларини мутлақо танимасалар-да, юбилей тўғрисидаги хабарни эшитиб, ҳар бири ўзича соҳилнинг энг узоқ бурчакларидан келишган эди. Улар исмлари Аурелиано эканидан фахрланишарди. Меҳмонлар уч кун ичида уйини остин-устун қилиб ташлашди. Бундан Урсула қувонар, Фернанданинг жаҳли чиқар эди. Амаранта эски қоғозлар орасидан Урсула бир пайтлар ҳар бир неварасининг туғилган ва чўқинтирилган куни ҳамда адресини ёзиб қўйган дафтарчани кидириб топди. Бу рўйхатга қараб йигирма йиллик урушнинг ҳар бир йилини хотирада қайта тиклаш мумкин эди. Шунингдек, полковникнинг қўзғолончилар сафига қўшилиш хомхаёли билан Макондодан йигирма бир кишини бошлаб чиққан тонгги сафаридан тортиб, то устига қотиб қолган қондан дағаллашиб кетган ёмғир-пўшда уйига қайтиб келган сўнгги сафаригача бўлган барча юришларини кузатиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи қариндошларининг ташрифини шампан виноси ва аккордеонли сершовкин базм билан нишонлади. Меҳмонлар уйдаги гулдонларнинг нақ ярмини чилпарчин қилишди, каттакон хўкизни кўрпага ўраб гандираклатиш ниятида кува-кува, атиргулларни пайҳон қилишди, барча товукларни отиб ташлашди. Амарантани Пьетро

Креспининг хазин вальсларига рақсга туширишди, Гўзал Ремедиосга шим кийдириб, учига соврин илинган узун хомага чиқаришди; улар емакхонага ҳайдаб кирган, танасига ёғ суркалган чўчка Фернандани туртиб йиқитди. Аммо кўнғилсизликлардан ҳеч ким арз қилмади, чунки бутун уйни ағдар-тўнтар қилиб ташлаган бу зилзила уларга аллақандай хузурбахш бўлиб туюлди. Дас-тлаб ўз ўғилларини аллақандай ишончсизлик билан қутиб олган ва ҳатто айримларининг ўз зурёди эканига шубҳа қилган полковник Аурелиано Буэндиани уларнинг қилиқлари қувонтирди ва жўнашлари олдидан у ҳар бирига биттадан тилла балиқча ҳадя этди. Одамови Хосе Аркадио Иккинчи эса амакиваччаларини хўроз уриштиришга таклиф қилди. Бу воқеанинг фожеа билан тугашига оз қолди. Аурелианоларнинг кўпчилиги хўроз уриштиришнинг ҳадисини олган эдилар. Улар беллашувда пешқадамлик қилаётган падре Антонио Исабелнинг муттаҳамлигини дарҳол фожиа этишди. Қариндошлари сайр-томоша ва ўйин-кулгига ўчлигини сезган Аурелиано Иккинчи уларни олиб қолишга аҳд қилди. Унинг таклифига куч-қувватга тўлиб-тошган ва бобоси каби тадқиқот ишларига мойил зўр баҳайбат мулат — Фамгин Аурелианогина рози бўлди. У омад кидириб дунёнинг ярмини кезиб чиққан, энди унга қаерда яшашнинг қизиғи йўқ эди. Бошқалари эса, гарчанд, ҳали оилали бўлиш-маса-да, ўз тақдиримизни топганмиз, деб ҳисоблашарди. Уларнинг барчаси қўли гул хунармандлар бўлиб, рўзғор тутишни ҳам жойига қўядиган одамлар экан.

Чоршанбада, улуғ рўзанинг биринчи кунинда, йигитлар ўз уйларига жўнаб кетмасларидан бурун, Амаранта уларни кийимларини алмаштириб, черковга боришга ундади. Полковникнинг ўғиллари черковга тазарру учунмас, балки эрмак учун боришди. Падре Исабель ҳар бирининг пешонасига кулдан хоч тасвирини чизиб қўйди. Қайтиб келишгач, уларнинг кенжаси пешонасини артмоқчи бўлса, ҳеч ўчмади. Акаларининг манглайдаги белгилар ҳам ўчмади, сув ва совун, кум ва чипта, охири эса жилвиртош ва жавҳарни ишга солишди, бироқ хочни ўчира олишмади. «Қайтага яхши-ку, — деди Урсула ака-укалар билан хайрлашаётиб, — энди сизларни ҳеч ким адаштирмайди».

Улар оркестр садолари остида, бир тўп бўлиб ва шаҳардагиларга Буэндиалар пушти асло куримайди, деган тасаввур қолдириб, йўлга тушдилар. Телба ихти-рочи Хосе Аркадио Буэндиа орзу қилган ўша муз фаб-рикасини Фамгин Аурелиано шахар четида бунёд этди.

Макондога келганидан бир ой ўтгандан сўнг, ҳамма таниб, ёктириб қолган Фамгин Аурелиано онаси ва эрга чикмаган синглиси (у полковникнинг қизи эмасди) учун қулай жой излаб, майдон кунжагидаги катта, беўхшов ва эски иморатга қизиқиб қолди. Бу бино жуда ташландиқ ахволда эди. Фамгин Аурелиано одамлардан эгасини су-риштирди, унга, бу уй бўш, деб айтишди. Кесакхўр бир бева яшаркан, уни ўлимидан олдин икки маротаба — майда сунъий гуллар қадалган шляпа ва эски туфлида майдонни кесиб, епископга ёзган хатини жўнатиш учун почта идораси томон бораётганида қўришган экан. Йи-гит беванинг яккаю ягона дугонаси бағритош бир оқсоч аёл бўлганини ва у уйга кириб қолган ит, мушук ҳамда бошқа жониворларни ўлдириб, шахарни қўланса ҳид қоп-лаши учун жасадларни кўчанинг ўртасига ирғитишини билиб олди. Уй соҳибаси ва унинг оқсочи уруш тамом бўлишидан анча илгари ўлиб кетганлигига ҳамманинг ишончи комил бўлди. Иморат эса кўпдан буён қаттиқроқ қиш ва бўрон бўлмаётгани учунгина қулаб тушмаганди. Ошиқ-мошиқларини занг еб битирай деган эшиклар гўё ўргимчак ипларига осилиб тургандай эди; дераза ромла-ри намликдан шишиб кетганди; галереядаги ўйдим-чу-қур бўлиб кетган цемент полдан ўт ва дала гуллари униб чиққан бўлиб, калтакесак ҳамда бошқа жонивор-лар ўрмалаб юрарди. Хуллас, айни манзара уйда қари-йиб эллик йилдан буён ҳеч ким яшамаётганини билди-рарди. Бесабр Фамгин Аурелианога уйни эгаллаш учун бу далилларнинг чораги ҳам кифоя қиларди. Фамгин Аурелиано оёғи остидан чиққан чанг босилгунича осто-нада кутиб турди, сўнгра меҳмонхона ўртасидаги ўтган аср модасида кийинган озиб-тўзган аёлга кўзи тушди, унинг бирорта туки қолмаган бошидан бир неча дона сарғиш ўт ўсиб чиққан, ҳали гўзаллигини йўқотмаган йирик кўзларида умид учқунлари сўна бошлаган, ёлғиз-лик азобидан ажин тушган озгин юзлари тиришиб кетган эди.

Арвоҳ билан учрашувдан хаяжонга тушган Фамгин Аурелиано аёл қўлидаги эски нусха харбий тўппончадан ўзини нишонга олганини сал кечикиброқ пайқади.

— Мени кечиринг, — деди у шивирлаб.

Аёл эски буюмлар билан тўлиб-тошган хонанинг ўрта-сида турганича, пешонасига қулдан хоч тасвири туши-рилган, кенг елкали бу паҳлавонни диққат билан кузат-ди ва ҳали батамом босилмаган гира-шира губорда у кўзига қўшоғиз милтиқ осиб олган, қўлида куён тутган одамдек туюлди.

— Йўқ! Худо ҳақи! — қичқирди аёл хирилдоқ товуш-да. — Менга энди буни эслатиш шафқатсизлик бўлади.

— Мен уйингизни ижарага олмоқчи эдим, — деди Фамгин Аурелиано.

Шунда аёл яна тўппончасини Фамгин Аурелианонинг пешонасидаги хочга тўғрилади ва қатъийлик билан теп-кини қўтариб қўйди.

— Кетинг, — деб буюрди у.

Кечқурун, овқат маҳали Фамгин Аурелиано воқеани уйдагиларга сўзлаб берди ва унинг ҳикоясидан ғамга ботган Урсула кўзёши килиб олди. «Вой худойим-эй, — дея илтижо қилди у бошини чангаллаганча. — У ҳали тирик экан-да!» Вақт, урушлар, бехисоб бахтсизликлар туфайли Урсула Ребекани бутунлай унутиб юборганди. Кексайиб қолган бир сўзли Амарантагина, Ребека ти-рик, деган ўйдан халос бўлолмасди. У тонглари ғариб тўшагида чўчиб уйғониб кетганида ҳам, сўлиган бадани-ни юваётганида ҳам, оқ газламадан тикилган кампирлар-боп юпка ва корсажини кияётганида ҳам, мудҳиш гуно-хини эслатувчи қора билакбандини алмаштираётганида ҳам Ребека ҳақида ўйларди. Амаранта ухлаётганида ҳам, бедорлигида ҳам, руҳи кўтаринки ва нияти бузилган да-қиқаларда ҳам доимо Ребекани ўйларди; ёлғизлик унинг хотираларини маълум бир тартибга солди — турмуш юрагига қалаб ташлади, кўнгилга ғам-ғуссаларни эсла-тувчи суприндиларни ёқиб юборди ва бошқа қатор ач-чик хотираларини тозалаб, уларга мангулик ато этди. Гўзал Ремедиос Ребеканинг ҳаёт эканини Амарантадан яширди. Улар унинг путурдан кетган уйи ёнида ўтишаёт-ганида, Амаранта қизга ҳар сафар Ребеканинг нонқўр-лиги ёки рақибасининг номи билан боғлиқ аллақандай

кўнгилсиз ёки беҳаё воқеа тўғрисида ҳикоя қилиб берар ва холдан тойдиргувчи адоватини шу йўсинда Гўзал Ремедиос билан бирга баҳам кўришга, уни ўлимидан сўнг давом эттиришга интиларди. Лекин унинг уринишлари мудом самарасиз якунланар, чунки Гўзал Ремедиосга бошқаларни ҳаяжонлантирувчи эҳтирослар мутлақо ёт эди. Урсуланинг ҳислари эса Амарантаникига батамом зид эди; Ребека у учун барча разилликлардан холи бир хотира эди; Урсуланикига ота-онасининг шақилдоқ суяклари солинган коп билан бирга келтирилган бу бечора митти қизнинг сиймоси Ребекани Буэндиалар авлодига номуносиб қилиб қўйган ўша шармандалли хатти-ҳаракати ҳақидаги хотирадан устун чиқди. Аурелиано Иккинчи Ребекани уйларига кўчириб келиб, унга ғамхўрлик кўрсатишга қарор қилди, аммо Ребеканинг ўжарлиги туфайли бу эзгу ният амалга ошмади; Ребека ёлғизликнинг имтиёзини қўлга киритиш учун жуда кўп қайғу-мусибат чекди ва бу имтиёзни у ўзгалар паноҳидаги шафқатга, сохта лаззатлардан иборат беором кексаликка алмаштиришни хоҳламади.

Февраль ойида Макондога полковник Аурелиано Буэндианинг пешоналаридаги хоч тасвири ҳали ҳам ўчмаган ўн олти ўғли яна келганида, Ғамгин Аурелиано Ребека ҳақида гапириб берганда улар бир зумда бу уйни сувоқдан чиқаришди, эшик ва деразаларини алмаштиришди, пештоқини дилни яйратадиган ёрқин рангга бўяшди, деворларга тиркагич ўрнатишди, галерея полини қайтадан цементлашди. Аммо уйнинг ичкарисини тузатишларига эса рухсат бўлмади. Ребека ҳатто эшик ёнига ҳам яқин келмади. Ака-укалар шошиб-пишиб таъмирлаш ишларини тугатгач, Ребека қийматини ҳисоблаб чиқди-да, кекса оксочи Архенидадан уларга бир ҳовуч танга бердириб юборди (бу пуллар охириги урушдан сўнг муомаладан чиқарилгану, Ребека ҳамон яроқли деб ўйлар эди). Ўғлонлар Ребека билан бу дунё ўртасида нақадар чуқур чоҳ борлигини сезишди ва таркидунё қилган бу аёлни то қалбидаги ҳаёт учқуни батамом сўнмагунча, бирор жойга олиб кетиш мумкин эмаслигини тушунишди.

Полковник Аурелиано Буэндианинг ўғиллари бу гал келишганида, энди Жавдарранг Аурелиано Макондода

қолиб Ғамгин Аурелиано билан бирга ишлай бошлади. У полковникнинг чўқинтиргани уйга олиб келган илк ўғилларидан бўлиб, Урсула билан Амаранта яхши эслаб қолишганди, чунки у қўлга тушган барча мўрт буюмларни бирпасда синдириб ташлаган эди. Бетида чечак излари қолган ўрта бўйли бу йигитнинг болаликдаги бузармонлиги ҳамон қолмаган эди. Э-ҳе, қанча ликопчаларни синдирди, ҳатто қўли тегмаса-да, ёнида турган идишлар чилпарчин бўларди. Қимматбаҳо сервисини аяган Фернанда унга қалайи ликопчалар харид қилишга шошилди, аммо тез фурсатда бу мустаҳкам металл идишларда ҳам заха ва дарз кетган жойлар пайдо бўлаверди. Самияти ва ишчанлиги туфайли Жавдарранг Аурелианонинг ўзини ҳам мушкул ахволга солиб қўядиган тузалмас қусурини одамлар кечиришарди. Қисқа вақт ичида у муз ишлаб чиқаришни шунчалик кўпайтирдикки, маҳсулот ҳажмига маҳаллий бозорнинг харид имкониятлари торлик қилди ва Ғамгин Аурелиано водийнинг бошқа ерларида ҳам муз сотиш муаммоси ўйлантириб қўйди. Худди шу пайт унинг миясига ажойиб фикр келди.

— Темирийўл ўтказиш керак, — деди Ғамгин Аурелиано.

Бу — Макондода «темирийўл» сўзининг биринчи марта жаранглаши эди. Ғамгин Аурелиано чизган чизмалар бир вақтлар Хосе Аркадио Буэндианинг ҳукумат раҳбарларига йўллаган куёш уруши қўлланмасининг бевосита давоми ҳисобланар ва буни кўрган Урсуланинг, Вақт олдинга эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат қилади, деган шубҳаси тасдиқланди. Аммо Ғамгин Аурелиано бобосидан фаркли ўларок, на уйқусини, на иштаҳасини йўқотди ва на дилгирлик қайфияти билан бировларни қийнади, аксинча, ҳайратомуз лойиҳаларини пишитар экан, уларнинг яқин фурсат ичида амалга ошишига қатъий ишонар, қиймату муҳлатга алоқадор барча ҳисоб-китобларни уқув билан тузар ва режаларини ҳеч иккиланмай амалга оширарди.

Аурелиано Иккинчининг катта бобосига ўхшаб кетиши ва нимаси биландир полковник Аурелиано Буэндиандан фарқ қилиши, энг аввало унинг ўтмишининг аччиқ сабоқларига мутлақо бефарқлигидан эди; у бир вақтлар акасининг беҳуда кемасозлик саноатига аямай пул сочга-

нидек темирйўл курилиши учун ҳам хасислик қилиб ўтирмади. Фамгин Аурелиано тақвимга бир кўз ташлаб олди-да, ёмғирлар мавсуми тугаши билан қайтишга ваъда бериб, чоршанба кунни жўнаб кетди. Шу-шу, дом-дараги бўлмади. Жавдарранг Аурелиано фабрика ишлаб чиқарган ошиқча маҳсулотлар орасида нафаси ичига тушиб сув ўрнига мева шарбатидан муз тайёрлаш устида тажрибалар ўтказар экан, қутилмаганда музқаймоқ ишлаб чиқаришга асос солди. Эндиликда у ўзиники деб ҳисоблаган фабриканинг маҳсулотлари турини кўпайтиришни режалаштирди, негаки ёмғирлар мавсуми ва ёз ўтиб кетган эса-да, акасидан ҳануз дарак йўқ эди.

Қишининг бошларида дарёда кир чайётган аёл асабий бир ҳолатда дод-вой солганча, шаҳарнинг марказий кўчасига қараб югурди:

— Қаранглар, дахшатли бир нарса келяпти! — бакирарди аёл. — Худди вилдиракли ошхонага ўхшайди, ортига бутун бир шаҳарни тиркаб олган!

Макондо ўша замон дахшатли хуштак ва ҳарсиллагандаги пишқирикни эслатадиган товушдан ларзага келди. Кўпчилик бундан бир неча ҳафта илгари ишчилар артели аъзоларининг ёғоч ва темир из ётқизишганини кўришган, лекин бунга ҳеч ким эътибор бермаган, чунки ҳаммалари буни ўша юз йил бурунгидек хуштак ва дўмбира чалиб, Қуддуси Шариф даҳолари ихтиро қилган ғалати суюқ дориларни овоза қилиш учун қайтиб келган лўдилар қавмининг ғалдаги найранги, деб ўйлаган эди. Аммо дастлабки саросима тарқагач, барча макондоликлар кўчага отилиб чиқишди ва паровозда туриб қўл силкиётган Фамгин Аурелианони, гуллар билан безатилган, роса саккиз ой кечикиб келган биринчи поездни кўришди. Бу — Макондо бошига чексиз шубҳаю ишонч, эзгулик ва ёвузлик, беҳисоб ўзгариш, офату кулфат ёғдиришга маҳкум этилган, кўринишидан беозоргина сарикранг поезд эди.

Кетма-кет ғаройиб ихтиролардан эс-хушини йўқотиб қўйган макондоликлар ҳатто ҳайратланишга ҳам улгуринмади. Фамгин Аурелиано поездда олиб келган электр машина (унинг жонга тегувчи, «тум-тум»га ўрганиш учун анча вақт ва куч керак бўлди) токидан бўзарган чироқларини томоша қилганча, кечалари ухламай чиқишар

эди. Улар омадли коммерсант дон Бруно Креспи шерининг жағига ўхшаган кассали театрда намойиш этадиган ҳаракатланувчи расмлардан ғазабланишар, негаки бир фильмда ўлиб, дафн этилган, раҳмдил томошабинларнинг аччиқ кўзёшини оқизган қаҳрамон бошқа фильмда яна тирилиб қолар ёки ҳабашга айланган бўларди. Икки сентаво ҳақ тўлаган оломон кўз кўриб-қулоқ эшитмаган бу масхарабозликка чидай олмай, барча курсиларни синдириб ташлади. Алькальд¹ ўзининг махсус ахборотида, дон Бруно Креспининг қаттиқ талабига биноан, оломонга иллюзия²лар кўрсатувчи кино бор-йўғи бир аппарат эканини, дарғазаб бўлишига арзимаслигини тушунтириб берди; бу мужмал изоҳлардан сўнг лўдиларнинг янги бир бемаъни найрангига қурбон бўлибмиз-да, деб ўйлашди ва ўз кулфатимиз ўзимизга етиб-ортарди, уйдирма шахсларнинг уйдирма мусибатларига кўзёш қилишимизга ҳожат йўқ, деб кинога бормасликка қарор қилишди.

Маҳаллий чолғу оркестрининг нонини яримта қилган граммофонлар пайдо бўлганда ҳам худди шундай ҳодиса юз берди. Қизиқувчанлик илгари одамларнинг келиши таъқиқланган бу кўчадаги мижозлар сонининг ўсишига сабаб бўлди ва ҳатто, айтишларича, бу жумбоқли буюмни яқиндан кўриш истагида шаҳарнинг обрўли аёллари эркакча кийиниб келишарди, улар граммофонларнинг нақ пинжига тикилиб олишиб, узоқ тикилишардики, одамлар тез орада, граммофон ҳамма ўйлагани ва француз гетералари ишонтиришга уринишгани каби сеҳрли тегирмон эмас, балки оддийгина ўйинчок, унинг куйини эса оркестрнинг қалбни тўлқинлантирувчи, инсоний, тўла ҳаёт ҳақиқати билан йўғрилган куйига мутлақо таққослаб бўлмайди, деган қарорга келишди. Граммофонлар тез тарқалиб, ҳар бир хонадонда учратиш мумкин бўлса-да, одамларнинг ихлоси қайтиб кетган эди. Лекин уни болаларнинг овунчоғи сифатида харид қилишган, кичкиналар энди бу антиқа машиналарнинг «ичак-чавоғи»ни ағдариб, қўнғилларини хуш этишарди. Шаҳарликлардан бири темирйўл станциясида ўрнатилган, узун айланма даста-

¹ А л к а л ь д — доруға, шаҳар ҳокими.

² И л л ю з и я — воқеаликни нотўғри идрок қилишдан ҳосил бўлган сохта тасаввур, хомхаёл.

ли, олдинга граммофоннинг жўн нусхаси, деб юрган аппарат телефон эканига ишонч ҳосил қилганидан сўнг энг беўй одамлар ҳам саросимага тушиб қолишди. Худои таоло гўёки макондоликларнинг ҳайратлари чегарасини текшириб кўриш мақсадида уларни мудом завқ ва умидсизлик, шубҳа ва эътироф ўртасида иккилантириб туришга аҳд қилганга ўхшарди. Бу — ҳақиқат билан хом ҳаёлнинг чалкаш-чулкаш қорипуви эдики, ҳатто Хосе Аркадио Буэндианинг каштан остидаги арвоҳи ҳам изтиробга тушиб, куппа-кундуз куни уй бўйлаб кеза бошлади. Темирийўл расмий равишда очилиб, чоршанба куни соат ўн бирда поезд келадиган, ёзув столи қўйилиб телефон ва билет сотиш учун ойнача ўрнатилиб ёғоч павильонли ўртамиёнагина станция қурилгач, Макондо кўчаларида ўзини оддий юмушлар билан юрган тўпори одамлар деб атаган, аслида эса цирк артистларига ўхшаб кетувчи эркагу аёллар пайдо бўлишди. Кўчама-кўча ташиб юриб, суви қайнаганида хуштак чалувчи декчадан фойдаланиш ҳамда рўзанинг еттинчи куни жонни соғомон сақлаб қолиш қоидаларини бирдай сўзамоллик билан тушунтираётган бу дайди найрангбозлар, гарчи лўлиларнинг қилиқлари боис оғзи куйган бу шаҳарда ҳеч қанақа муваффақиятга умид боғлашмаседа, лаванглар ҳисобига (бундайлар эса ҳамма жойда топилади) анчагина маблағ жамғаришди.

Бир чоршанба куни Макондога бу товламачилар билан биргаликда оғзидан кулги аримайдиган, пакана мистер Герберт ҳам келди ва орадан кўп ўтмай, Буэндиалар оиласида яшай бошлади. У чавандозлар чалвори, чарм кўнжли этик, пўкак кулоқчин кийиб олган, пўлат гардишли кўзойнаги ойнаси остидан икки кўзи сарғайиб кўринарди. Бир шингил бананни еб тугатмагунича, ҳеч ким унга эътибор қилмади. Аурелиано Иккинчи уни «Ёкуб мусофирхонаси»да дафъатан, бўш хона йўқлигидан ғазаби қайнаб, испан тилини бузиб алланарсалар деяётганида учратди ва ҳар сафаргидек, бу келгиндини ҳам уйига бошлаб келди. Мистер Герберт бир-бирига боғланадиган бир неча аэростатлари¹ билан қарийб ер юзининг ярмини айланиб, ҳамма жой-

да ҳам каттагина даромад қилганди, аммо у макондоликлардан бирортасини ҳам осмонга кўтаришга муваффақ бўлолмади, чунки лўлиларнинг учарбўйраларини кўрган одамлар учун аэростат бир қадам ортга чекинши эди. Мистер Герберт бир ҳафта юргач, ноилож қайтиб кетишга мажбур бўлди.

Одатдагидек тушлик пайтида емакхонага йўлбарс терисига ўхшаш йўл-йўл бир бош бананни олиб келишганда, Герберт биринчи бананни хафсаласизлик билан узиб олди. Аммо кейин яна биттасини, сўнг шоша-пиша бошқасини узиб олди; суҳбатини бир зум тўхтатмай, банан кетидан банан ер, уларни обдон чайнаб, лаззатини татиб, олимликка хос лоқайдлик билан ҳузур қиларди. Биринчи бошни тугатгач, яна банан олиб келишларини сўради. Сўнгра доимо ўзи билан олиб юрадиган асбоб-ускуналар қутисидан ўлчов асбоблари солинган кичик ғилоф чиқарди. Бананлардан бирини гавҳарфурушга хос шубҳа билан атрофлича ўрганиб чиқди; унга махсус жарроҳлик наштари билан ишлов берди, дорихона тарозисида тортиб кўрди, қуролсоз усталар фойдаланадиган калибрда ўлчади, кейин қутисидан бошқа асбоблар комплектини олиб, бананларнинг ҳароратини, намлигини ва рангини аниқлади. Бу иш шу қадар қизиқарли туюлдики, ҳеч ким бемалол овқатлана олмади: барча мистер Герберт яқунловчи фикр айтиб, ҳамма нарса аниқ-равшан бўлишини кутарди. Лекин у муддаосини айтмади. Кейин мистер Гербертнинг шаҳарнинг чеккасида кўришди, у қўлига дастали тўр ва сават ушлаганча, капалак тутарди.

Навбатдаги чоршанбада эса бир гуруҳ инженер, агроном, гидрогеолог, топограф ва ер ўлчовчилар келишди, улар мистер Герберт капалак қувиб юрган жойларни бир неча ҳафта ўрганишди. Анчадан сўнг қумуш билан ишлов берилган, диванига бахмал тортилган, томи ҳаворанг ойналардан иборат сариқ поезднинг думига уланган вагонда жаноб Жек Браун келди. Бошқа вагонда келишган, илгарилари полковник Аурелиано Буэндиани ҳамма ерда кузатиб юрган ўша адвокатларга ўхшаш қора кийимдаги димоғдор ҳуқуқшунослар жаноб Брауннинг атрофида гирдиқапалак бўлишаётгани туфайли агрономлар, гидрогеологлар, топограф ва ер ўлчовчиларни ҳам худди

¹ Аэростат — ҳаво шари. (Ред.)

аэростатлари ва турли-туман капалаклари бўлган мистер Герберту вилдиракли мақбараю қопонғич немис овчаркаларига эга жаноб Браун каби урушга дахлдор одамлар бўлса керак, деб ўйлашди. Ўй суриш учун эса вақт етишмасди, Макондонинг ҳамма нарсадан шубҳаланувчи кишилари атрофда нималар бўляпти ўзи, дея сўрашга шайланиб турганда шаҳар кутилмаганда дунёнинг турли гўшаларидан келган ажнабийлар қароргоҳига айланди. Орада ҳеч қанча вақт ўтмай, гринголар ўзларининг хуморкўз, муслин кўйлакли ва катта шляпали хотинларини олиб келишди ва темирўлнинг нариги томонидан яна бир шаҳар барпо этишди; кўчаларига пальмалар ўтказишди, уйларининг деразаларига симтўр, айвонларига оқ столчалар қўйишди, шифтга улкан парракли вентиляторлар осишди, уй биқинидаги каттакон яшил ўтлоқда товусу беданалар сайр қилиб юришарди. Бу даҳа худди электрлаштирилган баҳайбат товукхона каби баланд темир панжара билан ўралди, ёзнинг салқин тонгларида панжаранинг бир чеккаси тин олиш учун қўнадиган қалдирғочлардан қорайиб турарди. Ажнабийларнинг Макондода нима қидираётгани ва улар чиндан ҳам саховатпешами-йўқлигини ҳеч кимса билмас, улар эса аллақачон ҳамма жойни остин-устин қилиб юборишган эди. Келгиндилар ўзбошимчалиги дўлиларнинг ўша тартибсизлигидан ошиб тушган ва бу вақтинчами ёки доимийми, тушуниб ҳам бўлмасди. Бошида фақат худога бўйсунувчи кучлар ёрдамида ёмғир ёғиш маромини ўзгартиришди, дарёни (унинг оқ тошларию муздек суви билан) шаҳарнинг нариги бурчагига, қабристоннинг ортига буришди, худди шунда, дарё сувига суякларидан анқиётган порох ҳиди уриб қолмаслиги учун Хосе Аркадионинг гиштлари нурай бошлаган қабри устига темир-бетон мақбарача қуришди. Ўз дилбарларини бирга олиб келмаганлари учун эса ишқ-муҳаббати қайнаб турган француз гетераларининг кўчаси каттакон, темир панжарали шаҳардан ҳам йирикроқ шаҳарга айланганди ва чоршанбаларнинг бирида йўлдан оздиришнинг қадимий усулларидан тортиб, қолган ҳамма усулларини мукамал эгаллаб олган ҳамда жамики ланжларни уйғотиб юборишга, тор-

тинчокларга туртки беришга, тамагирларнинг нафсини кондиришга, камтарларнинг юрагига чўғ ташлашга, димоғдорларнинг таъзирини беришга, таркидунё қилганларни эса қайта тарбиялашга тайёр антиқа қиёфали фоҳишалар ва вавилон фосикалари тўлдирилган поезд бутинч шаҳарга келди. Эски араб дўконлари ўрнида қад кўтарган, деразалари шуъла сочувчи хорижий моллар магазинлари жойлашган Турклар кўчаси шанба окшомлари мижозар ишқибозлари билан тўлиб-тошарди: уларни кимор ўйнаётган столлар ёки тир олдида, фол очадиган, туш таъбирини айтадиган тор кўчада, фританга¹, чанқокбосди ичимликлар сотиладиган столларнинг ёнида мудом учратиш мумкин бўларди; якшанба куни эрталаб бу столлар тошкўчада чўзилиб ётган девонаваш арокхўрлар, асосан кечки муштлашувда ўқ, пичоқ ёки мушт еган, ароқ шишаси билан яраланган бахтиқаро ландавурлар оролига ўхшаб кетарди. Макондо гавжумлигидан шаҳар кўчаларидан ҳатто ўтиб ҳам бўлмасди: ҳар қадамда мебель, сандиқ ё эгасиз участкага иморат қурувчиларнинг қурилиш материалларига қоқилиб кетишингиз ёки жанжалга сабаб бўлувчи антиқа манзара — бодом дарахтлари орасига осиб қўйилган тўр беланчақда куппа-кундуз куни ҳамманинг кўз ўнгида ишқ-муҳаббат билан машғул қандайдир бир жуфт ошиққа дуч келишингиз мумкин эди. Шаҳардаги энг осойишта гўша беозор антиль занжилари томонидан бунёд этилди: улар шаҳарнинг бир чеккасида бутун бошли кўчадан иборат козиқ оёқларга қўндирилган ёғоч уйлар қуриб олишди ва кечалари ховлиларидаги кичик боғчада йиғилишиб, тушуниб бўлмас лаҳжаларда диний кўшиқлар айтишарди. Мистер Гербертнинг ташрифига атиги саккиз ой тўлган эса-да, шунанаям кўп ўзгаришлар содир бўлдики, эскидан истикомат қилувчилар ҳам ўз шаҳарларини зўрға танишарди.

— Ўзимизга-ўзимиз бош оғриқ сотиб олдик-а, — дея бот-бот такрорларди ўшанда полковник Аурелиано Буэндиа, — ҳаммаси эса қандайдир бир грингони банан билан меҳмон қилганимиздан бошланди.

Аурелиано Иккинчи эса ажнабийлар келганидан хур-

¹ Гринго — ажнабий, келгинди (Ред.)

¹ Фританга — ковурилган гўшт ва сабзавотдан тайёрланган миллий таом.

санд эди. Уйлари тез орада жаҳоннинг турли гўшаларидан келган ҳар хил нотаниш одамлар, тузалмас машиат-парастлар билан тўлиб-тошдики, ҳовлига янги ётоқхоналар қуришга, ошхонани кенгайтиришга, аввалги столни катгароғига алмаштиришга, янги идиш-товоқлар харид қилишга тўғри келди, аммо шундан сўнг ҳам галма-гал овқатланишга мажбур бўлишди. Фернанда ўзларининг беандиша хулқ-атвори билан ажралиб турувчи меҳмонларга нисбатан нафратини босиб, уларнинг кўнглини қиролчаларга хос назокат билан овлашдан ўзга чораси қолмаган эди. Улар галереяга лой ботинкалари билан чиқишар, боққа қаратиб пешоб қилишар, тушки уйқу пайтида бўйраларини истаган жойга тўшаганларича ва на хотин-қизларнинг уялишига, на эркакларнинг истеҳзоли қулгусига эътибор беришар, хаёлига келганини айтаверишарди. Амаранта қора суякларнинг бу форатидан шу қадар қаҳри келардики, охир-оқибатда худди илгариги пайтдагидек яна ошхонада овқатланадиган бўлди. Полковник Аурелиано Буэндиа у билан ҳол-аҳвол сўрашиш учун устахонага қираётганларнинг кўпчилигини бу ерга бўлган шу хайрихоҳлик ёки ҳурмат эмас, балки гўёки тарихий ёдгорлик ва музей топилмаларига нисбатан қизиқиш етаклаб келаётганига тўлиқ ишонч ҳосил қилгач, эшикнинг лўкидонини суриб қўйди ва энди уни фақат кўча эшиги яқинидаги ўриндикда ахён-ахёндагина кўриш мумкин эди. Фақат Урсулагина ҳатто оёғини судраб босадиган, деворни ушлаб пайпаслаб юрадиган бўлиб қолса-да, ҳар бир поезд келиши арафасида худди болалардек қувнаб кетарди. «Гўшт ҳам, балиқ ҳам пиширинглар, — буюрарди у Санта София де ла Пьедаднинг осойишта қароргоҳига иложи борича тезроқ боришни орзу қилаётган тўртгала ошпаз аёлга. — Хилма-хил таом пиширинглар, ким билади бу ажнабийларнинг нима истаб қолишини». Поезд куннинг айни иссиқ пайтида келарди. тушда уй худди гавжум бозордек шовқин-суронга тўлиб-тошар, ошпазлар шўрва ҳамда гўшт, ошқовоғу сабзавот солинган бошқа қозонларни, гуручли таомларни кўтариб у ёқдан-бу ёққа зир югуриб, лимон шарбатлари тўла боққадан стаканларга қуйишаётган човда бадани тер билан қопланган, ўзларининг сахий хўжайинларини ҳатто бирор марта ҳам кўрмаган нонхўрлар уйга гала-гала

бостириб кириб стол атрофидаги энг яхши жойларни эгаллашга уринишарди. Тартибсизлик, баъзиларининг кетма-кет икки бор овқатланиши Фернанданинг фиғонини чиқарар, шунда кўпинча уйни кўча ошхонаси билан адаштириб, ҳисоб-китоб талаб қиладиган паришонхотир нонхўрларни бозорчи хотинларнинг сўз бисотидаги уят гаплар билан бошлаб сўкиб, юрагини бўшатишни хоҳларди.

Мистер Гербертнинг ташрифидан бери орадан бир йилдан кўпроқ вақт ўтган эди. Ниҳоят, келгиндилар Хосе Аркадио Буэндиа шериклари билан бир вақтлар буюк кашфиётлар очиш ниятида босиб ўтган ерларга банан экишга тайёргарлик қўришаётгани аниқланди. Полковник Аурелиано Буэндианинг пешонасига хоч тасвири туширилган яна икки ўғли Макондога келди. «Биз Макондога ҳамма бораётгани учун келдик», дейишди улар ўзларини оқлаб, эҳтимол, бу — Макондога барча келаётганларнинг ниятини изоҳларди.

Гўзал Ремедиос банан васвасаси юкмаган бирдан-бир одам эди. Қиз гўёки ўз ёшлигининг ажойиб даврида қолган ва бу беҳисоб тартибсизлик, шартлиликлардан кун-бакун ётираб, маккорлик, шубҳаланишлардан тобора узоклашиб, ўз дунёсининг оддий ҳақиқатларидан чексиз бахт топарди. У аёлларга корсаж ва юбкалар нега кераклигига ақли етмай ўзига аллақандай дағал матодан балахон тикди ва ёлғиз шунгагина ўраниб юборди. Унинг фикрича, қип-яланғочлик уй шароити учун ягона мос келадиган ҳолат ҳисобланорди. Уйдагиларнинг сочини бир оз кесдириши, чиройли ўриши, рангли тасмалар билан безаши ҳақидаги гаплари жонига тегди ва охири жаҳли чиқиб, нақ тақимиға тушган сочини тамоман олдириб, улардан авлиёларнинг хайкалларига париклар ясади. Гўзал Ремедиоснинг оддийликка интилишининг ажабланарли жойи шундаки, у қулайлик қидириб модадан халос бўла борган, эркинлик майлига итоат этган сайин ақлга сифмайдиган чиройи шу қадар гуркираб яшнар ва киз эркаклар билан тобора бемалолроқ гаплашарди. Аурелиано Буэндианинг ўғиллари Макондога илк бор келишганда улар билан Гўзал Ремедиоснинг қони бир хил эканини эслаб, Урсула аллақачон унутилган қўрқувдан сесканиб тушди. «Ўзингга эҳтиёт бўл, — огоҳлантирди у кизни. — Улардан кўрган фарзандларинг чўчка думли

бўлади». У эса катта бувисининг ўғитига қулоқ солмади. Кўп ўтмай эркакча кийиниб, учига соврин ўрнатилган хомага чиқиш пайти қумга роса ағанади ва қадду коматини кўриб авзойи бузилган ўн етти ака-уканинг фожаали можаросига сабабчи бўлишига оз қолди. Сўнг Урсула йигитларнинг бирортасига ҳам уйда тунашга рухсат бермади. Макондога келган тўртовлон, Урсуланинг кўрсатмасига мувофиқ, шаҳар чеккасидаги бир уйда ижарада яшарди. Агар Гўзал Ремедиос айни эҳтиёткорлик ҳақида эшитса борми, кулавериб ичаги узилган бўларди. Қиз, тақдир уни умрининг сўнгги лаҳзасигача эркаклар оромини гўёки кундалик табиий офат сингари бузиб турувчи қилиб яратганини билмасди. У Урсуланинг таъқиқини бузиб емакхонада, ажнабийлар орасида пайдо бўлганида ҳар гал саросима бошланар, қариндошлари ночор аҳволга тушиб қолишарди. Гўзал Ремедиоснинг қадду басти дағал балахон ичида кўзга яққол ташланиб турарди. Сочи олинган, беками-кўст бу киз бироз шабадаламоқ учун сонларини очиши ва овқатдан сўнг бармоқларини завқ билан сўриши ҳам эркакларни йўлдан оздириш мақсадида қилинган жинояткорона ҳаёсизлик эмаслигини тушунмас эдилар. Ажнабийлар тез фурсатда кашф этишгани: Гўзал Ремедиос чиқиб кетгандан кейин ҳам тахлика руҳи ва жафо эсиб туражаги эди. Севги азобларида кўзи пишган, жаҳоннинг барча мамлакатларида севгини бошдан кечирган эркаклар Гўзал Ремедиоснинг табиий хиди уйғотувчи ҳаяжонни ҳеч қачон кўрмаганларини тасдиқлашди. Улар бегония турган галереяда, мехмонхонада, уйнинг исталган кунжагидаги Гўзал Ремедиос турган жойни беҳато кўрсатишар, кетганига қанча вақт бўлганини аниқ айта олишарди, негаки у ўзидан сўнг ҳавода аниқ из қолдирарди. Аммо уйнинг кундалик хидига қоришиб кетгани туфайли Буэндиалар бунини сезишмас, ажнабийлар бўлса, дарҳол фаҳмлашарди. Ҳа, фақат уларгина кизга муҳаббат қўйган ёш офицернинг нега ўлиб қолганини, узоқ ўлкадан келган кабалъеронинг тушкунликка тушганини тушунишарди. Қиз безовталиқ офати билан қўршаб олинганини, эркакларда чидаб бўлмас ички ҳалокат туйғусини уйғота олишини ўзи билмас, шу боис ўзaro суҳбатда заррача муғамбирлик қилмас ва содда илтифоти билан уларни ҳамиша адойи тамом қиларди. Урсу-

ла чеварасини ажнабийлар кўзидан узоқроқда тутишни истаб, эндиликка ошхонада Амаранта билан бирга овқатланишга мажбур этганида, Гўзал Ремедиос аллақандай тартибларга бўйсунуш заруратидан қутулганидан ҳам қувонди. Очиғи, унинг учун қаерда, қайси вақтда овқат ейишининг аҳамияти йўқ эди. Баъзан у энгил-елпи овқатланиш учун эрталаб соат учда уйфонарди-да, сўнг кечқурунгина донг қотиб ухларди ва шу тариқа, бутун кун тартибини чалкаштириб, қандайдир тасодиф уни уйда ўрнатилган тартибга туширмагунча ойлаб яшайверарди. Лекин ўшанда ҳам у ётоғини нақ ўн бирда тарк этар, мўрчага икки соатча бекиниб олиб, тешиқ-тирқишлардан чиқадиган чаёнларни ўлдирганча, қаттиқ ва узоқ уйқудан аста-секин ўзига келарди. Кейин ҳовузчадан сув олиб, тепасидан қуябошлар, бу узоқ давом этадиган ва диққат талаб этиладиган юмуш эди. Гўзал Ремедиосни яхши билмайдиганлар, қиз ўз андоми билан завқланишти, деб ўйлашарди. Аслида эса бу сирли маросим ҳар қандай хиссиётдан холи бўлиб, Гўзал Ремедиос учун иштахаси келгунча вақт ўтказиш усули эди, холос. Бир кун у эндигина ювинаётганида қандайдир ажнабий киши томдаги черепицаларни битталаб кўчира бошлади. Қизнинг яланғоч танини кўрган бояқиш ажнабий энтиқди. Гўзал Ремедиос унинг черепицалар орасидан мўлтираётган маъюс кўзларидан уялмади, саросимага тушди, холос.

— Эҳтиёт бўлинг, — деди у, — қулаб тушасиз.

— Мен фақат сизга қарамоқчиман, — дея гўлдиради ажнабий.

— Шундайми? — деди қиз. — Майли, лекин жуда эҳтиёт бўлинг, том чириб қолган.

Ажнабийнинг юзи ҳайрат ва азобдан бужмайиб кетган, гўё бу ажиб сароб ёйилиб кетмаслиги учун вужудини қамраб олган хирс билан сассиз қурашаётгандек туюларди. Гўзал Ремедиос уни черепица қулаб тушишидан кўрқаяпти деб ўйлаб, бечорани ортиқча тахликага солмаслик учун одатдагидан кўра тезроқ ювинишга ҳаракат қиларди. Қиз баданига сув қуяркан, том чириган, чаёнлар черепица устига тўкилиб, ёмғирдан намиқиб кетган барглар орасидан мўрчага ўтса керак, деб огоҳлантирди. Ажнабийга қиз ўз майлини мана шу сафсата орқали пардалаётгандек туюлди ва Гўзал Ремеди-

ос баданини совунлашга тушганида, у бахтини синаб кўрмоқчи бўлди.

— Ижозатингиз билан сизни ўзим совунлаб қўйсам, — деб шивирлади.

— Яхши ниятингиз учун миннатдорман, — жавоб қайтарди қиз, — аммо ўзим бемалол эплаймаман.

— Жиллакурса, елкангизни, — деб ўтинди ажнабий.

— Нега? — таажжубланди қиз. — Одамлар елкасини совунлаганини қаерда кўргансиз?

У ювиниб бўлиб артинаётганида, кўзлари ёшга тўлган ажнабий, менга тегсанг деб ёлворди.

— Чўмилаётган аёлни кўриш учун ўзини тушлик овқатдан махрум қилган гўл одамга ҳеч маҳал тегмайман, — деди Гўзал Ремедиос.

Охири қиз балахонини кийди. Ажнабий кўпчилик шубҳаланганидек, Гўзал Ремедиос яланғоч бадани устига кийишига ишонч ҳосил қилди, ҳозиргина очилган сирнинг қиздирилган темири унга бир умрлик тамға босганини сизди ва бунга ортиқ чидай олмади. У мўрчага тушиш ниятида яна иккита черепицани тортиб олди.

— Жудаям баланд-ку! — кўрқув аралаш огоҳлантирди қиз, — Нобуд бўласиз-а!

Чириган том худди тоғ кўчкидек даҳшатли товуш чиқариб пастга қулади, ажнабий кўрқувдан қичқиришга аранг улгуриб, цементли полга ағдарилиб тушди ва бош суяги чақилиб, тил тортмай жони узилди. Шовқин-суронни эшитиб емакхонадан югуриб келган ажнабийлар марҳумни мўрчадан чиқараётиб, унинг терисидан Гўзал Ремедиосга хос ғоят анвойи бўй таралаётганини сезишди. Бу хид мурдага шу қадар сингиб қолгандики, гўё бош суягидаги ёриқлардан қон ўрнига шу сеҳрли хид билан йўғрилган мушку анбар чиқарди; шунда Гўзал Ремедиоснинг анвойи бўйи у дунёда ҳам, то марҳумлар суяги хокка айлангунча азоб бериши аён бўлди. Аммо ҳеч ким бу мудҳиш воқеани Гўзал Ремедиосни деб ҳалок бўлган аввалги икки эркакнинг ўлими билан боғламади. Ажнабийлар ва Макондонинг туб аҳолиси Ремедиос Буэндиадан севги эмас, балки ажал нафаси уфуриши чинлигига ишонилари учун яна битта қурбон керак бўлди. Айни воқеа орадан бир неча ой ўтгач, Гўзал Ремедиос дугона-

лари билан банан плантацияларини кўргани борганида юз берди. Банан дарахтлари орасидаги рутубат ариб турувчи узун «йўлак» бўйлаб сайр қилиш макондоликлар учун одат тусига айланганди: бу ерда бокира бир осойишталик ҳукм сураб, гўё уни узоқлардан, сукунатли бегона хилқатдан атай кўчириб келингандек туюларди. Бу маскан гўё товуш етказишнинг ҳадисини олмагандай эди, шу боис, баъзан бир қадам нарида айтилган гап эшитилмас, гоҳида эса плантациянинг нариги четидаги гап ҳам қулоққа аниқ-тиниқ чалинар эди. Макондо қизлари бу ғалати хусусиятни ўйин ва чўчиш, ҳазил ва кўрқитиш воситасига айлангиришган, кечалари билан эса плантациядаги сайрларини худди бемаъни туш каби эслашар эди. Бананзордаги осойишталик шу қадар катта шухрат қозондики, Урсула Гўзал Ремедиоснинг беозор ўйин-кулгусига қаршилик кўрсатмади ва унга шляпа ҳамда кийим кийиш шарт билан плантацияга боришга рухсат берди. Қизлар бананзор чегарасига кириб келишлари биланоқ ҳаво ўша анвойи бўйга тўлиб-тошди. Ариқ қазитган эркаклар алақандай сеҳрли куч измига тушиб, ўзларига кўзга кўринмас хатар таҳлид қилаётганини сезишди. Кўпчилик хўнграб йиғлаб юборди. Гўзал Ремедиос ва унинг кўрқув босган дугоналари ўзларига ташла-нишга шай турган бу тутатқан эркаклар тўдасидан зўрға қутулишиб, яқин орадаги уйларга беркинишга муваффақ бўлишди. Орадан сал вақт ўтгач, қизларни беркинган пана жойидан пешонасидаги қул билан чизилган хочлари ҳаммага илохий кўрқув каби таъсир этадиган, худди уларни асло қўл теккизиб бўлмас олий мазҳаб вакиллари-дек кўрсатадиган тўрттовлон Аурелиано халос этишди. Тўс-тўполондан фойдаланган ишчилардан бири Гўзал Ремедиоснинг қорнига худди жар ёқасига чанг солган бургутдек титраб-қақшаб чанг солганини у ҳеч кимга айтмади. Гўё яшин чақилдию қизнинг кўзлари бир лаҳза камашди ва у дилозорга ўгирилиб, маънос нигоҳини яққол кўрди, юрагида биргина раҳм-шафқат уйғонди. Кечқурун Турклар кўчасида ўша ишчи ўзининг ботирлигини гапириб, бахти чопганидан чиранди ва орадан бир неча дақиқа ўтмасдан от тепкисига учраб, кўкраги мажақланиб кетди; ишчини ўраб олган ажнабий тошкўча ўртаси-

да унинг ўз қонига бўкиб, нафаси қайтганича қонтолаш ётганини кўришди.

Гўзал Ремедиоснинг эркак зотига ажал келтириши шундай қилиб рад этиб бўлмайдиган тўртта далил билан исботланди. Гарчанд, мақтанишни хуш кўрадиган айрим эркаклар шундай жозибали аёл билан бир кеча бўлиш учун жонларини қурбон қилишга тайёр эканликларини айтишса-да, аслида уларнинг бирортаси ҳам бунга журъат этолмасди. Гўзал Ремедиосни забт этиш, у келтиражак ажал йўлини тўсиш учун жўнгина бир хис — мухаббат даркор эди, лекин бу фикр ҳеч кимнинг миясига келмасди.

Урсула чеварасига эътибор бермай қўйди. Илгари у қизни оддий рўзғор юмушларига қизиқтиришга уринар эди. «Эркакларга кўпроқ нарса керак, — дерди у сирли қилиб. — Сен ўйлаганлардан ташқари овқат пишириш, супуриш-сидириш, ҳар хил майда-чуйда нарсалар учун азоб чекишга тўғри келади». Урсула чеварасининг рўзғор-бон хотин бўлмаслигини сезарди. Чунки ўз хирсини қониктириб бўлгач, Гўзал Ремедиоснинг ақл бовар қилмайдиган ялқовлигига бир кун ҳам тоб берадиган эркак зоти топилиши амри-маҳол эди. Кенжатоё Хоше Аркадионинг туғилиши ва уни Рим папасига ворис қилиш истаги бечора аёлни чевара ташвишидан кечишга мажбур этди. Эртами-кечми мўъжиза юз беришига ва бу дунёда Гўзал Ремедиосдек даҳмаза юкни елкасига оладиган эркак топилишига ишонган Урсула қизни тақдир зайлига топшириб қўйди. Амаранта эса, Гўзал Ремедиосни тарбиялаш бефойда эканини Урсуладан анча илгари тушуниб, уни овсар қизча, деб ўйларди. «Сени лотереяга тикиш керак», дерди Амаранта унинг эркаклар ҳақидаги суҳбатга бефарқлигидан ташвишланиб. Кейинроқ Урсула Гўзал Ремедиосга черковга юзига тўр рўмол ёпиб боришни буюрганида, Амаранта бу хол эътиборни тортади ва тез орада сохибжамолнинг юрагига йўл ахтарадиган бирорта эркак пайдо бўлиши мумкин, деди. Аммо Гўзал Ремедиос ҳатто шахзодалардан ҳам жозибали даъвогарга ўйламай-нетмай рад жавобини берганида, Амарантанинг сўнги умиди пучга чиқди. Фернанда бўлса, ҳатто Гўзал Ремедиосни тушунишни ҳам истамас эди. Уни қонли карнавал қуни қиролича либосида кўрган Фернанда Ремедиос

бу дучёнинг одами эмас, деган хулосага келган эди. Лекин унинг овқатни қўл билан ейишини ва барча гаплари телба-тескари эканини кўргач, Буэндиа авлодида телбалар жуда кўплигидан афсусланиб кетди. Полковник Аурелиано Буэндиа Гўзал Ремедиос ўзи билган ва кўрган одамлар орасида энг ақли теран инсон эканлигига ишонар ва буни одамларни мазах қилишдек фаройиб қобилияти орқали исботласа-да, қариндошлари аллақачон қизни худо измига топшириб қўйишган эди. Гўзал Ремедиос ёлғизлик саҳросида қолди, лекин бундан заррача азобланмади, у ўзининг сокин тушлари, узоқ чўмилишлари, тартибсиз овқатланишию ҳар неки хотирадан холи умри давомида улғайиб борарди. Бу ҳол то Фернанда боғдаги ипга осилган чойшабларни йиғиштириб олишга кўмаклашиш учун аёлларни чақирган баҳор кунига қадар давом этди. Ўшанда, хали иш бошланмай туриб, Амаранта ногоҳон Гўзал Ремедиоснинг юзи оқариб, ҳатто аллақандай шаффоф тус олганини сизди.

— Тобинг қочдими? — деб сўради у киздан.

Чойшабнинг җариги ҳстини тутган Гўзал Ремедиос маъюс жилмайганча:

— Аксинча, мен ҳеч қачон ўзимни бу қадар яхши сезмагандим, — деди.

Фернанда Гўзал Ремедиос гапини тугатгани ҳамон майин нурга йўрилган шамол қўлидаги чойшабни юлиб олишга интилаётганини сизди ва чойшабнинг ҳавода бир зумда энламасига ёйилиб текислаганини кўрди. Амаранта эса юбкаси этагидаги тўрларнинг сирли титрашини пайқади ва ўша сония Гўзал Ремедиос кўкка парвоз қила бошлаганида, йиқилиб тушмаслик учун ўз чойшабининг бир чеккасига маҳкам ёпишди. Кўзлари деярли ожиз бўлиб қолган Урсулагина енгиб бўлмас бу шамолнинг табиатини тушуна олди; у чойшабларни шамолнинг нурли оқими ихтиёрига топширди ва кўзни қамаштирадиган даражадаги оппоқ, ҳилпираётган чойшаблар орасида Гўзал Ремедиоснинг видолашиш учун қўлини силкиётганига қараб турди; чойшаблар кўкка ўрлагандан ўрлаб, қиз билан бирга хотиротнинг энг баланд учадиган қушлари ҳам қувиб ета олмайдиган поёнсиз бўшлиқда ғойиб бўлишди.

Ажнабийлар, ниҳоят қиз бирор эркакнинг домига

илингану оиладагилар ўз шарафини меърож ҳақидаги чўпчак билан ҳимоя қилаётир, деган фикрга келишди. Ҳасад ўтида куйган Фернанда бора-бора мўъжизани тан олди ва кўп вақтлар давомида чойшабларини қайтариб беришини сўрайвериб, худонинг жонига тегди. Макондо ахлининг аксарияти ҳам мўъжиза юз берганига ишонди ва ҳатто шам ёқишиб, дуо ўқишди. Агар мўъжиза хусусидаги хайратни барча Аурелианоларнинг ваҳшиёна кириб ташланиши ҳақидаги шумхабар сиқиб чиқармаганида, балки одамлар Гўзал Ремедиоснинг парвози ҳақида янада кўпроқ гапиришган бўлишарди. Гарчанд, полковник Аурелиано Буэндиа ўз ўғилларининг фожиавий ўлими муқаррар эканини қайсидир даражада сезса-да, буни башоратга йўймади. Ажнабийларга қўшилиб келган икки ўғли — Арракаш Аурелиано билан Аурелиано Аркайя Макондода қолиш истагини билдиришганда, раъйдан қайтаришга уричди. У қоронғилик тушиши биланоқ хатарли жойга айланадиган бу шаҳарда уларга нима борлигига тушунмасди, аммо Аурелиано Иккинчи йигитларни қўллаб-қувватлади ва Жавдарранг Аурелиано билан Гамгин Аурелиано укаларини ўз қорхоналарига ишга жойлаштириб қўйишди. Полковник Аурелиано Буэндианинг бу қарорга келишида ҳали ўзига ҳам равшан бўлмаган асоси бор эди. У жаноб Браунни Макондода пайдо бўлган илк автомобилда — усти очиладиган, гудоги шаҳар итларини даҳшат соладиган зарғалдоқ рангли машинада кўрган пайтдан бошлаб, одамларнинг гринго олдида қуларча тиз чўкишларидан ғазабланди ва тушуниб етдики, илгари елкасига милтиқ осганча, бола-чақасини уйда қолдириб урушга отланган доворак эркакларнинг табиатида нимадир ўзгарибди. Неерланд муваққат сулхидан кейин Макондони алькальдлар бошқарарди, тинчликсевар ва жуда толиққан шаҳар консерваторлари орасидан номустакил ва ночор ҳакамлар шунчаки номигагина сайлаб қўйилган эди. «Бу — ожизлар ҳукмдорлиги, — дерди полковник Аурелиано Буэндиа бор-йўғи ёғоч таёк билан қуролланган ялангоёқ жандармчиларга. — Демак, биз уйларимизни кўк ранга бўяш учун шунча вақт беҳуда жанг қилган эканмиз-да». Банан компанияси вужудга келгач, маҳаллий амалдорлар жазирама иссиғу пашшалардан, шаҳарликлар бошидан кечираётган кўплаб но-

қулайликлардан азоб чекмасликлари учун жаноб Брауннинг электрлаштирилган паррандахонасига жойлашган зўравон ажнабийлар билан алмаштирилди. Жандармачилар ўрниши эса мачете кўтарган ёлланма қотиллар эгаллади. Полковник Аурелиано Буэндиа устахонасида ўтириб, айна ўзгаришлар тўғрисида ўйлади ва урушни қатъий туриб охиригача етказмай қатта хато қилганига амин бўлди.

Ана шундай кунларнинг бирида ҳамма унутиб юборган полковник Магнifico Висбалнинг акаси ўзининг етти яшар невараси билан лимон шарбати ичгани шаҳар майдонидаги дўкончага келди. Бола тасодифан ёнида турган жандарм капралининг мундирига лимон шарбатини тўкиб юборди, шунда вахший капрал ўткир мачетеси билан бурдалаб ташлади ва неварасини қутқармоқчи бўлган чолнинг бошини бир силтов билан танасидан жудо қилди. Бир неча эркак уйига кўтариб бораётган чолнинг бошсиз танасини, бир аёл киши сочидан ушлаб олган қалласини ва боланинг бурдаланган танаси солинган қонли халтани бутун шаҳар кўрди.

Бу воқеа полковник Аурелиано Буэндиани тавбасини унутишга мажбур қилди. У ёшлигида, қутурган ит қопгани учун қўндоқ билан уриб ўлдирилган аёлнинг жасадини кўрганида қанчалар ғазабланган бўлса, ҳозир ҳам шундай ғазабланди. Полковник кўчада йиғилган томошабинларга бир назар солди-да, момақалди роқдек овози билан юрагига сизмаётган нафратнинг жами залворини ағдарди.

— Қараб туринглар, — кичкирди у, — бу аблах гринголарга барҳам бериш учун мен шу кунларда ўғилларимни қуроллантираман.

Аммо қандайдир номаълум жиноятчилар полковникнинг ўн етти нафар ўғлини худди қуёнларни овлашгандек бутун қирғоқ бўйлаб бир ҳафта давомида овлашди; улар пешонага қул билан чизилган хочнинг қоқ марказига ўқ узишарди. Ғамгин Аурелиано кечкурун соат еттида онасининг уйдан чиқаётганида, қоронғиликда милтиқ овози гумбирлади ва ўқ унинг пешонасини тешиб ўтди. Жавдарранг Аурелиано фабрикадаги гамагидан топилди: унинг қошлари ўртасига муз ушатиладиган мисранг то дастасигача қоқилган эди. Арракаш Аурелиано

кинодан сўнг қайлиғини уйига кузатиб, сутдай ёруғ Турклар кўчаси бўйлаб ортига қайтарди: номаълум қотил оломон орасида туриб, унга тўппончадан узгач, бечора йигит ёғ эритилаётган қозонга йиқилиб тушди. Орадан беш дақиқа ўтгач, Аурелиано Аркайя бир аёл билан ётган хонанинг эшигини кимдир тақиллатиб: «Тезроқ чиқ, акаларингни ўлдиришяпти!» деб бақирди. Ўша аёлнинг кейин ҳикоя қилиб беришича, Аурелиано Аркайя жойидан ирғиб туриб эшикни очган ва эшик ортида бош суягини мажақлаб ташлаган маузер ўқиға учган. Фернанда, уйда тўрттала марҳумга жаноза ўқишга тайёргарлик кўриляётган ана шу қонли кечада Петра Котес полковникнинг исми билан аталувчиларнинг ҳаммасини ўлдиришса керак, деб ўйлаб, жавонга яшириб қўйган эрини телбаларга ўхшаб, бутун шаҳар бўйлаб қидириб чиқди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини орадан тўрт кун ўтгач олинган телеграммадан номаълум ғанимларнинг ғазаби фақатгина пешонасига қулдан хоч тасвири туширилган ака-укаларга қаратилганлиги маълум бўлганидан сўнг жавондан чиқарди. Амаранта жиянлари ҳақидаги маълумотлар ёзилган дафтарчани қидириб топди ва олинган телеграммаларга қараб, то тўнғич жиянининг исмини қолдириб, бошқа ҳаммасининг исмларини ўчирди. Бугдойранг, кўзлари оч яшил бу йигитни уйдагилар яхши эслаб қолишган эди. Унинг исми Ошиқ Аурелиано бўлиб, дурадгорлик қилар ва ўзи тоғ тизмалари орасидаги овлоқ қишлоқлардан бирида яшарди. Икки ҳафта давомида унинг ўлими ҳақида ҳеч нарса эшита олмаган Аурелиано Иккинчи Ошиқ Аурелиано ҳеч нарсадан хабари йўқ деб, уни хатардан қутқариб қолиш ниятида олдига чопар юборди. Чопар, Ошиқ Аурелиано бехатар жойда, деган хабар келтирди. Қирғин оқшомида униқига икки киши келиб тўппончалардан ўқ узган, аммо йигитнинг пешонасидаги хочига бирорта ҳам ўқ тегмаган эди. У девордан сакраб тушиб, махаллий хиндулар билан дўстлиги туфайли ҳар бир сўқмоғи таниш бўлиб қолган тоққа яширинганди. У ҳақда бошқа ҳеч нарса эшитишмади.

Бу кунлар полковник Аурелиано Буэндиа учун энг қора кунлар эди. Республика президенти унга атрофлича тергов ишлари олиб бориш ваъда қилинган, марҳумлар мақталган телеграмма юбориб, ҳамдардлик билдирди.

Президентнинг буйруғига биноан, шаҳар доруғаси дафтга тўртта гулчамбар олиб келди ва уларни тобутларнинг устига қўймоқчи бўлди, аммо полковник уни кўчага ҳайдаб чиқарди. Дафн тугагач, у республика президенти номига аччиқ-тизиқ телеграмма ёзди ва уни шахсан ўзи юбормоқчи бўлиб, почта идорасига борди, лекин телеграфчи бундай телеграммани юборишдан бош тортди. Шундан сўнг полковник Аурелиано Буэндиа телеграмма текстини ошкора сўқишлар билан кенгайтириб, хат орқали жўнатди. У хотини ва урушда энг яхши дўстлари ўлган маҳалдагидек ҳозир ҳам унча мусибат чекмади, балки бутун вужудини худди ўшандагидек беҳад бир кўр қаҳр қамради. Ҳатто падре Антонио Исабелни котилларнинг шериги, деб эълон қилди. Бечора руҳоний гўё унинг ўғилларини ғанимлар адашмай топиб олишлари учун атайлаб ўчмас хоч билан тамғалаган экан. Бир оз ақлдан озиб қолган ва Муқаддас китобни бемаъни талқин қилиб, ўз хутбалари билан қавм юрагига ғулғула соладиган тангрининг бу мункиллаб қолган хизматкори у кул билан тасвирлаган хочларнинг ўчиб кетишини исботлашга уриниб, рўзанинг биринчи куни учун сақлаб қўядиган ва сув билан осонгина ювиладиган кул солинган финжонни кўтариб келди. Лекин фожиадан кўрқиш оила аъзолари қалбига шу қадар чуқур сингандики, ҳатто художўй Фернанда ҳам синовга дош бера олмади.

Вақт бетиним ўтар, аммо полковник Аурелиано Буэндиа ўзи маҳрум бўлган бир вақтдаги осойишталикни қайта тиклашга ожизлик қиларди. У тилла балиқчалар тайёрлашни йиғиштириб қўйди. Овқатини ҳам зўрға ер, узун ёмғирпўшини полда судраганча, пинҳоний қаҳрини ичга ютиб, кечаси билан ухламай, худди ойнапарастларга ўхшаб, унинг у бурчидан-бу бурчига бориб келарди. Уч ой ўтди деганда, унинг сочлари буткул оқарди, мўйловининг илгари тепага қайрилиб турадиган учлари қонсиз лаблари узра осилиб тушди, лекин кўзлари ҳамон ўша туғилганида ҳаммани кўрқитиб юборгану биргина нигоҳи билан стулларни ўрнидан жилдира оладиган пайтлардагидек лахча чўғ бўлиб ёнарди. Азоб ўтида куйиб кул бўлаётган полковник Аурелиано Буэндиа ўша ўзини хавф-хатар сўқмоқлари орқали шухрат саҳросига элтган қудрати — олдиндан сеза билиш қобилиятини қайта тик-

лашга беҳуда уринарди. У ўзи туғилиб ўсган, эндиликда буткул бегона бўлиб қолган уйда адашиб қолди ва аста-секин таназулга юз тутди. Уруш арафасидаги воқеаларнинг изларини қидириб топиш ниятида, у бир кун Мелькиадеснинг хонасига кирди, аммо неча йиллардан буён ҳувиллаб ётган бу масканда ахлат ва турли эски-тускилар уюмини кўрди, холос. Анчадан бери биров кўз ташламаган китобларнинг муқоваларини, нам ютиб чириган қўлёзмаларни мурдаранг пўпанак қоплаган, қачонлардир энг ораста ва энг ёруғ хонанинг ҳавоси эса чириган хотиранинг қўланса хидига тўлиб-тошган эди. Бошқа куни эрталаб у каштан дарахти остида Урсулани учратиб қолди. Урсула бошини марҳум эрининг тиззаларига қўйиб йиғларди. Уйдагилардан фақатгина полковник Аурелиано Буэндиага ярим асрлик изтироб ва бўронлардан қадди букилган бу улугвор чолни кўриш насиб этмаганди. «Отанг билан саломлаш», деди Урсула. Полковник дарахт ёнида бир дақиқача турди-ю, бу мунгли жой ҳам кўнглида бирор туйғу уйғота олмаслигини пайқайди.

— Қани, у бугун нималар деди? — деб сўради полковник Аурелиано Буэндиа.

— Отанг ғуссага ботган, — жавоб берди Урсула. — Назарида сен ҳадемай ўлар эмишсан.

— Унга шунга айтиб қўйки, — дея жилмайди полковник, — одам лозим пайтда эмас, балки ўлиши мумкин бўлганида ўлади.

Марҳум отасининг башорати полковник Аурелиано Буэндиа қалбидаги ҳали бекиниб ётган ғурур чўғини пуфлагандай бўлди. У айни лаҳзада, аввалги қудратим қайтди, деб хаёл қилди. Онасидан авлиё Юсуфнинг гипс хайкали ичидан чиққан олтин тангаларнинг каерга кўмиб қўйилганини суриштирди. «Буни билиш сенга ҳеч қачон насиб этмайди, — деди онаси ўтган йилларнинг аччиқ сабоқлари туғдирган қатъийлик билан. — Эгаси топилгач, ўзи қовлаб олади». Ўзининг камсуқумлиги билан ном чиқарган полковникнинг кун ўтказишга етарли сармоя эмас, балки бутун бир хазина (унинг миқдорини эшитганда Аурелиано Иккинчи ҳайратдан қотиб қолди) ҳақида очкўзлик билан орзу қилаётганини ҳеч ким тушунмасди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг собиқ партиядош ўртоқларига пул сўраб мурожаат қилганида, улар ўз-

ларини олиб қоча бошлашди. Унинг: «Консерватор ва либераллар ўртасидаги бирдан-бир фарк шундаки, либераллар эрталабки ибодатга, консерваторлар эса кечки ибодатга боришади», деган сўзлари айтилиши вақтда ай-тилган эди. Аммо у шу қадар қатъийлик кўрсатдики, иззат-нафсини ҳам унутиб, нақ тиланчилик йўлига ўтди, эшикма-эшик кезиб, ахийри саккиз ой деганда Урсула бекитиб қўйган бойликдан ҳам кўпроқ пул тўплади. Шундан сўнг янги ялпи урушни бошлашга ёрдам сўраб, бемор полковник Херинельдо Маркеснига жўнади.

Бир вақтлар полковник Херинельдо Маркес, фалаж-лик курсига миҳлаб ташлаганига ҳам қарамай, ҳақиқатан ҳам кул босган кўзғолон ўтини аланга олдиришга қодир яқкаю ягона одам эди. Муваққат Неерланд сулҳидан сўнг, полковник Аурелиано Буэндиа ўзининг олтин ба-ликчаларидан таскин қидираётган маҳалда, полковник Херинельдо Маркес энг охириги дақиқагача ҳам хоинлик қилмаган кўзғолончи офицерлар билан алоқа қилиб тур-ди. Полковник улар бир биргаликда кундалик камси-тишлар, илтижолар ва расмий хатлар, чеки йўқ «эртага келинг», «ишингиз шу ўртада ҳал бўлади», «биз ишин-гизни атрофлича ўрганиямиз» қабилидаги гаплардан иборат оғир жангда қатнашди; ветеранларга умрбодлик на-фақа ваъда қилишган, лекин ваъдаларининг устидан чи-қишмаган «сизларни ҳурмат қилувчилар», «садоқатли қулларингиз» билан бўлган бу жанг мағлубият билан тугади. Жамики муддатларни мудом ортга сурган бу ҳало-катли уруш ветеранларга йигирма йил давом этган қон-ли жангдан ҳам кўпроқ зарар етказди. Учта суиқасддан қутулиб кетган, беш марта ярадор бўлиб соғ-омон қол-ган ва беҳисоб жангларда ҳам ҳеч жойи лат емаган полковник Херинельдо Маркеснинг ўзи узоқ кутди, ахий-ри кутиш исканжасига дош беролмай энг сўнгги мағлу-бияти бўлмиш қарилликни тан олди; шунда у тебранма курсида ўтирганча, қуёшнинг деразадан полга тушган тўртбурчак ёдусига тикилиб, Амаранта ҳақида ўйлади. У ўз сафдошларини охириги марта газетада босилган расм-ларида кўрди — бир неча ветеранлар полковник Хери-нельдо Маркес ҳатто номини ҳам билмайдиган республи-ка президенти билан ўтиришар, собиқ жангчиларнинг юзида дарғазаблик аломати кўринарди; президент уларга

ўзининг тасвири туширилган нишон тақдим қилиб, ўлган-да тобутларига қўйиш учун чанг ва қон билан қопланган байроқлардан бирини қайтариб берган эди. Бошқа, энг муносиб ветеранлар эса жамоат хайр-эҳсонининг қорон-ғи гўшаларида туришиб, ханузгача нафақа ҳақидаги ха-барни кутишарди. Баъзилари очликдан ўлар, бошқала-ри — ичидаги қайноқ ғазабни тамадди қилаётганлари — япашни давом эттирар ва шухратнинг сара ахлати ичи-да кексаликдан аста-секин чириб борарди. Шу боис ҳам полковник Аурелиано Буэндианинг Макондодаги чет эл-лик босқинчилар томонидан қўллаб-қувватланаётган бу шармандали, таг-тубигача чириган тузумни ер юзидан буткул йўқотишга қаратилган, ҳаёт-мамот уруши очиш ҳақидаги таклифини эшитган полковник Херинельдо Мар-кес ўз таассуфини яширолмади:

— Эҳ, Аурелиано, — деб хўрсинди у, — сенинг қариганингни билардим, аммо ақлдан озганингни бугун тушуниб етдим.

* * *

Сўнгги йилларнинг тўс-тўполони туфайли Урсула Хосе Аркадиони папа тахтини эгаллаши учун тайёрлашга етарли вақт топа олмади. Уни семинарияга юбориш пайти жуда яқин қолган, энди ўша бой берилган соатларни чегириб олиш зарур эди. Хосе Аркадионинг синглиси Меме (унинг тарбиясини баджаҳл Фернанда билан маъюс Амаранта ўзаро тақсимлаб олишган эди) мактаб ёшига етганда, эндиликда уни монастырь қошидаги мактабда клавиқорд созининг моҳир ижрочиси қилиб тайёрлашлари керак эди. Урсулани оғир шубҳалар қийнарди — унга папа-ликка номзоднинг ланж руҳини тоблаш усуллари таъ-сирчан эмасдек туюларди, лекин у бунда ўзининг на кексайиб, қоқиниб юришини, на кўз атрофини қоплаёт-ган қора булутларни (у ана шу булутлар ортидан фақат атрофдаги нарсаларнинг ташқи кўринишини зўрға ажра-га оларди) айбдор ҳисобларди. Урсула ҳамма балони ўзи ҳам аниқ тасаввурга эга бўлмаган, вақтнинг сифати-га бетиним путур етказувчи, ғира-шира фараз қилувчи аллақандай номаълум бир ҳодисадан кўрарди. «Йиллар энди олдингидан кўра бошқача ўтаяпти», шикоят қиларди у. Илгари болаларимиз жуда секин улғайишарди, деб

ўйларди Урсула. Унинг тўнғич ўғли Хосе Аркадио лўлилар билан қочиб кетганидан уйга танаси худди илоннинг териси каби расм солиб безалган, гапи мунажжимга ўхшаб тушунарсиз ҳолда қайтиб келгунича, Амаранта билан Аркадио хиндулар тилини унутишиб, испанча гапиришни ўрганиб олишгунча қанча вақт ўтганини ёки бечора Хосе Аркадио Буэндиа каштан дарахти остида неча кечакундуздан бери ўтирибди, жангу азобларни бошидан кечирган, ҳатто ёши элликка ҳам етмаган, ўлим тўшагида ётган полковник Аурелиано Буэндиани уйларига олиб келгунча қанча вақт ўтибди — мана шуларни эслаш кифоя. Илгари у кун бўйи новвот тайёрлаш билан машғул бўлишига қарамай, болаларга қарашга ҳам улгурар, ҳатто уларнинг кўзига боқиб, канакунжут мойини суриш вақти келганини пайқарди ҳам. Ҳозир Урсула эрталабдан кечгача фақат Хосе Аркадиога қараш билан шуғулланса-да, замон айнигани туфайли бирор-бир ишнинг охиригача етказолмасди. Аммо аслида ҳамма гап ҳатто ёши нечадалигини кўпдан бери билмайдиган Урсуланинг ханузгача кексаликни бўйнига олмаётганида эди; у ҳамма ерда тентираб юрар, ҳамма нарсага аралашаверар, авлиё Юсуфнинг гипс ҳайкалини ким ташлаб кетди, деган саволини такрорлайвериш, ажнабийларнинг жонига тегарди. Урсуланинг кўзлари қачон хира торта бошлаганини ҳеч ким аниқ айта олмасди. Ҳатто умрининг сўнгги йиллари тўшакдан тура олмайдиган даражага етганда ҳам, ҳамма Урсулани кексалик енгди, деб ўйлар, аслида эса у батамом кўр бўлиб қолган эди. Урсула кўзи ожизлана бошлаётганини Хосе Аркадио туғилмасидан сал илгари сезган эди. Олдинга бу ҳолни лоҳасликка йўйди ва тезда ўтиб кетади деб ўйлаб, илик ёғидан шўрва ичди, кўзига асал томизди, аммо кун сайин баттар зулматга чўмаётганига ноилож ишонч ҳосил қилди. У электр ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлолмади, чунки Макондога электр чирокларини ўрнатишганда, Урсула уларни аллақандай бир ғира-шира шуъла сифатида идрок этадиган ҳолга етганди. У кўздан айрилгани ҳақида ҳеч кимга оғиз очмас, чунки бу — ўзининг фойдасиз бўлиб қолганини кўпчилик олдида тан олиш эди-да. Урсула, уни кўрлик ёруғ оламдан бутунлай ажратиш қўйганида ҳам хотира ёрдамида кўришни давом эттириш мақсадида одамлардан яши-

ринча буюмлар орасидаги масофани ҳамда одамларнинг говушларини диққат билан ўрганарди. Кейинчалик эса у ногаҳон ҳидлардан нажот топди — уларни қоронғиликда буюмларнинг шаклларию рангига нисбатан, анча яққол аниқлаш мумкин эди. Ҳидлар уни сири очилиб, шармандаси чиқишдан батамом асраб қолди. Кўз олдини қоронғилик қоплаганига қарамай, Урсула игнага ип ўтказар, кийим илгагига тепчиб чиқар ва сутнинг қайнаганини била оларди. У ҳар бир нарсанинг қаерда эканини аниқ эсларкан, баъзида кўрлигини ўзи ҳам унутиб қўярди. Бир куни никоҳ узуги йўқолганида, Фернанда кичкириб, бутун уйни бошига кўтарди, Урсула эса узукни болалар ётоқхонасидаги тоқчадан топиб берди. Бунинг сабаби жўнгина эди: уйдагилар хоналарнинг у бошидан-бу бошига бепарволарча бориб келишаркан, Урсула ўзининг сирини беҳосдан билиб қолмасликлари учун соғ қолган тўрт сезги аъзолари билан уларнинг ҳар бир ҳаракатини кузатар эди. У тез орада оиласининг ҳар бир аъзоси ўзи билмаган ҳолда кунига фақатгина битта йўлни босиб ўтишини, ҳаракатлари бир хилдалигини ҳамда доимо маълум бир вақтда бир хил сўзларни такрорлашини кашф этди. Демак, Буэндиалар фақат одатдаги кун тартиби бузилсагина бирор буюмни йўқотишлари мумкин эди. Шу боис ҳам Фернанданинг йиғи-сиги-сини эшитган Урсула, унинг ягона ғайриодатий ҳаракати болалар хонасига кириб, каравотларидаги бўйраларни шамоллатиши эканини (чунки ўтган кечаси Меме қанда-ла топиб олганди) эслади. Фернанда хонани йиғишти-раётганида ёнида болалар бўлган ва шу сабабли ҳам у узугини уларнинг қўли ета олмайдиган бирдан-бир жой — тоқчага қўйган, деб тахмин қилганди Урсула. Фернанда эса, аксинча, кундалик одатлар йўқолган буюмларни кидиришни қийинлаштиришини, улар туфайли буюмларни топиш оғир эканини билмаган ҳолда, узугини ўзининг ҳар кунги юрган йўлларида изларди.

Хосе Аркадионинг тарбияси билан шуғулланиш Урсулага уйдаги энг кичик ўзгаришларни ҳам илғашда қўл келарди. Масалан, у Амарантанинг ётоқхонадаги авлиёларни кийинтираётганини билиб қолганида, ўзини гўёки болага рангларни ажратиш бўйича сабоқ бераётганга со-ларди.

— Кани, — деди у Хосе Аркадиога, — энди менга айт-чи, авлиё Рафаэлнинг кийими қайси рангда?

Шу тахлит бола Урсулага кўз бўлар, старли маълумотларни етказарди. У семинарияга кетишидан анча олдин Урсула газмолни пайпаслаб кўриб, авлиёлар кийимларининг рангини аниқлашни ўрганиб олди. Баъзи вақтда қутилмаган воқеалар ҳам юз берарди. Бир куни у бегониялар ўсадиган галереяда кашта тикиб ўтирган Амарантага урилиб кетди.

— Худо хақи, — Амарантанинг жаҳли чиқди, — кўзингга қарасанг бўлмайдим!

Урсула ўзининг ҳақлигига тўла ишонарди ва ўйлаб кўриб, бирдан ҳали ҳеч кимнинг миясига келмаган нарсани кашф этди: фасллар ўтиши билан қуёш ўз ҳолатини сездирмай ўзгартирар ва натижада галереяда ўтирганлар ҳам ўзлари сезишмаган ҳолда ўринларидан силжиб, жойларини ўзгартиришар экан. Урсула Амарантанинг қаерда ўтирганлигини беҳато аниқлаш учун бугун қайси кун эканини эсласа кифоя эди. Урсула худди илгаридай, яъни уйнинг бутун ташвиши гарданида пайтидаги кабидек абжир эди. Гарчанд, у ўзининг қарилиги туфайли ёруғ оламдан ажралиб, танҳо бўлиб қолган эсада, хонадонларидаги кичик воқеа-ҳодисаларни ҳам фавқулодда тийраклик билан билиш қобилиятига эга бўлдики, илгари иш билан машғуллиги туфайли сезмаган нарсаларини илк бор равшан кўра бошлади. Хосе Аркадиони семинарияга тайёрлашаётган пайтда Урсула Буэндиа оиласини то Макондога асос солинган кундан бошлаб атрофлича таҳлил қилди ва авлодлари ҳақидаги ўз фикрини тамомила қайтадан кўриб чиқди. Урсула, полковник Аурелиано Буэндиа дастлаб ўйлаганидек, яъни уруш раҳмсиз қилиб қўйгани учун эмас, балки у ҳеч қачон ҳеч кимни — хотини Ремедиосни ҳам, бир кечалик бехисоб жазманларини ҳам, ҳатто ўғилларини ҳам севмагани учун оиласига нисбатан совиб кетганига ишонди. Урсула полковник бу қадар кўп жанглари ҳамма ўйлаганидек идеализм учун олиб бормаганини, муқаррар ғалабадан ҳамма ўйлаганидек чарчагани туфайли воз кечмаганини, балки факат чинакам шухратпарастлиги учунгина ғалаба қозанганию мағлубиятга учраганини тушунди. Урсула керак бўлса жониниям аямайдиган бу ўғли таби-

атан бировни сева билиш қобилиятидан маҳрум этилган, деган хулосага келди. Бир куни кечқурун Урсула, ана шу ўғли ҳали қорнида бўлганидаёқ, йиғисини эшитган эди; йиғиси шу қадар юракни эзадиган ва аниқ эдики, Урсуланинг ёнида ётган Хосе Аркадио Буэндиа уйғониб кетди-да, балки ўғли оғиз очмасдан гапирадиган бўлиб туғилар деб, роса қувонди. Қолганлар эса у башоратчи бўлишини «қаромат» қилишди. Урсула эса қорнидан чиққан бу йиғи унинг чўчка думли бўлиб туғилишидан берилган илк дахшатли аломат деган ўйдан чўчиб тушди ва худодан унга ҳали туғилмасиданоқ ўлим тилади. Аммо Урсула боланинг она қорнида йиғлаш унинг оғиз очмасдан гапира олиши ёки башорат қила олувчилигидан нишона эмаслиги, балки унинг ҳеч қачон севиш нималигини билмай ўтишини беҳато кўрсатувчи белги эканини қариликнинг ақл-фаросати билан англади ва кейин буни бот-бот таъкидлади. Ўғлини қайта баҳолаш дафъатан унинг қалбида фарзандига бера олмаган меҳр-шафқатларини уйғотиб юборди. Урсулани мудом кўркитадиган, тошпояклиги қайғуга соладиган дил гуссаси тўла Амаранта, аксинча, ҳозир онасига аёллик назокатининг тимсоли бўлиб туюлди. У ачиниш туфайли пайдо бўлган бир зийраклик билан яна шуни англадики, Амарантанинг Пьетро Креспига берган ноҳақ азоблари ҳамма ўйлаганидек ўч олиш иштиёқи, иккинчи киши полковник Херинельдо Маркеснинг ҳаётини барбод қилгани узокқа чўзилган азоб мутлако тахир, аччиқ, дарди бедаво ғам билан боғлиқ эмасди. Аслида буларнинг бари чексиз, севги билан енгиб бўлмас кўрқоклик ўртасидаги беомон кураш туфайли юз берган нозиклик бўлиб, бора-бора бу курашда Амарантанинг бечора юрагини мудом тилка-пора қилиб турган ақл бовар қилмас кўрқув ёлиб чиққанди.

Худди шу кунлари Урсула Ребеканинг номини тез-тез тилга оладиган бўлди, у Ребеканинг қачонлардир севимли бўлган сиймосини хотирасида гавдалантиришга уринар, кечиккан пушаймон ва дафъатан пайдо бўлган фахр туфайли бу севги янада кучаяр, унинг сутини эрмаган, балки кесак еб қатта бўлган, томирида Буэндиаларнинг эмас, балки суяклари мазорда ханузгача шақирлаб ётган номаълум одамларнинг номаълум қони оқадиган Ребекагина, юраги бетоқат, нафсини тия олмаган

Ребекагина Урсуланинг назарида, у ўз наслида кўрмоқни орзу қилган кучли жасоратли мужассам этган яққаю ягона одам эди.

— Ребека, — деб ёлдирадди у деворларни бармоқлари билан пайпасларкан, — биз сенга нисбатан ниҳоятда адолатсизлик қилган эканмиз!

Хамма Урсула алахлаяпти, деб ўйларди. Айниқса, у худди Жаброилга ўхшаб ўнг қўлини олдинга чўзиб юрадиган бўлганидан сўнг шу фикр кучайди. Лекин Фернанда бу алахлаш зулмати баъзида ақл қуёши билан ёритилишини охири пайқади. Урсула ўтган йил ўйларида жами неча сўм харажат қилинганини тугилмасдан айтиб берарди. Бир куни ошхонада шўрва тайёрлаётганида онаси ҳеч ким йўқ деб ўйлаб, ўзига-ўзи Макондога илк бор келиб, кейин Хосе Аркадио ер юзини олтиш беш марта айланиб чиққанига қадар ғойиб бўлган илк лўлилардан сотиб олинган тегирмонлари ханузгача Пилар Тернерада қолиб кетганини айтганида, Амаранта ҳам Урсуланинг ақли расо эканини англади. Қарийб юзга етиб қолган, кулишидан илгари каптарларни чўчитгани каби ҳозир болаларни ҳайбати билан қўрқитадиган, бениҳоя семизлигига қарамай, ҳамон бақувват ва тетик Пилар Тернера Урсуланинг сўзларидан асло ажабланмади: у кексаларнинг зийраклиги кўпинча қартада очилган фолга нисбатан чинроқ эканига инона бошлаган эди.

Лекин шунга қарамай, Хосе Аркадио истеъдодини шакллантириш учун етарли вақт топа олмаётганини сезган Урсула тушқунликка юз тутди. Бир куни эрталаб гул суви деб хаёл қилиб, боланинг бошига сиёх қуйиб юборди. Хамма нарсага ўжарлик билан аралашавериши туфайли, у хато устига хато қилар, ўзини тобора кўпроқ қуршаётган зулмат пардасидан кутулишга беҳуда уринарди. Ана шунда Урсуланинг миясига бу унинг устидан қариллик ва сўқирлик қозонган биринчи ғалабанинг нишонаси эмас, балки вақтнинг айнагани — вақтдан путур кетишининг оқибати, деган фикр келди. Худо ой билан йилнинг ҳисобиди, гўёки, мато газлайдиган турк дўкондори сингари алдашга йўл қўймасидан илгари, ўйларди у, ҳамма нарса бошқача йўсинда эди. Эндиликда нафақат болалар жуда тез улғайишади, хатто одамларнинг ҳиссиёти ҳам илгаригидан тамомила бўлакча. Гўзал Ре-

медиянинг вужудию руҳи ҳали осмону фалакка батамом кўтарилмай туриб, беҳаё Фернанда у кунжакдан-бу кунжакка зир югуриб, нега чойшабларимни олиб кетишди, деб шанғилларди. Ўн олти нафар Аурелианонинг жасади совиб ҳам улгурмай, гўёки христианлар эмас, итлар ўлгандек, Аурелиано Иккинчи яна уйига маст-аластлар тўдасини тўплаб, уларга аккордеон чалдирар, шампан виноси куйиб берарди.

Урсуланинг назарида бу телба уй гўёки фақат фосиқлик маконига айланиб қолиши учунгина қурилган эди. Хосе Аркадионинг лаш-лушларини сандиққа солишаётганида, Урсула аччиқ хотираларга ғарқ бўлиб, бундан кўра лаҳадга ётқизиб, устимдан тупроқ тортишса яхши бўлармиди, дея ўзидан сўрар, одамлар ҳақиқатан ҳам темирдан яралганми, шунча азобу уқубатларни кўтаришади, дея тап тортмай худодан сўрар, аммо худони ва ўз-ўзини қанча кўп сўроқ қилса, фикрлари шунчалик чигаллашар, унда худди ажнабийлар каби тасодифан эсга келган гапни айтавериш истаги туғилар, ниҳоят, доимо ўзгаларни ўйлаб яшагани учун шунча пайтлардан бери пайсалга солиб келган орузи уйғонар — ақалли бир сония бўлсада, исён кўтаришни ғоят истарди; ҳамма нарсага ҳеч бўлмаса бир мартагина ҳафсала билан бошлаб тупуришни, қарийб бир асрлик итоатгўйлиги мобайнида ўзини эзиб ташлаган оламжаҳон бемаъни сўзлар уюмини юрагидан итқитиб ташлашни жуда-жуда хоҳларди.

— Газанда! — деб қичқирди бир гал Урсула.

Кийимларни сандиққа жойлаштираётган Амаранта онамни чаён чақди, шекилли, деб ўйлади.

— Қани? — дея қўрқа-писа сўради у.

— Нима?

— Чаён, — деди Амаранта.

Урсула бармоғи билан юрагини кўрсатди:

— Манави ерда! — деди у.

Пайшанба куни кундузи соат иккида Хосе Аркадио семинарияга йўл олди. Урсула унинг шу хайрлашув пайтидаги ҳолатини доимо эслаб юради: Хосе Аркадио озғин, қарашлари жиддий эди, у худди Урсула тайинлаганидек, бир томчи ҳам ёш тўкмади, — Хосе Аркадио смакхонадан чиқиб кетганида, у ерда гул сувининг ўтқир ҳиди анқиб турарди. Урсула болани уйдан осонроқ то-

пиш учун унинг бошини доимо ана шу сув билан юварди. Хайрлашув дастурхони атрофида тўпланган оила аъзолари хаяжонларини шўх-шодон лақиллашлар билан беркитишга уринишар, падре Антонио Исабелнинг ҳазилларини зўраки иштиёқ билан тинглашарди. Бурчаклари кумуш билан безатилиб, бахмал қопланган сандиқни олиб чиқишаётганида, гўё уйдан тобут олиб чиқишаётгандек туюлди. Полковник Аурелиано Буэндиа кузатиш маросимига иштирок этишдан бош тортди.

— Бизга шу етмай турувди, — тўнғиллади у. — Авлиё папа эмиш!

Уч ойдан сўнг Аурелиано Иккинчи ва Фернанда Мемени монастирь қошидаги мактабга олиб боришди ва у ердан пианола ўрнини олган клавиқордлар билан қайтиб келишди. Худди шу пайтда Амаранта ўзига кафан тўқий бошлаганди. Банан можароси деярли босилиб қолган эди. Макондонинг туб аҳолиси ўзларининг ажнабийлар томонидан четга сиқиб чиқарилганини пайқашди. Аммо аввалги арзимас даромадларини бир илож сақлаб қолиб, эндиликда бамисоли кема ҳалокатидан омон қолган кишилардек кувонишарди. Буэндиа хонадонига тўда-тўда меҳмон чақириш халигача давом этарди. Бир неча йил ўтиб, банан компанияси тугатилгач, оиланинг бурунги осуда ҳаёти қайта тикланди. Лекин анъанавий меҳмондорчилик тубдан ўзгариб кетди, чунки ҳокимият энди Фернанданинг қўлига ўтган эди. Урсула кўр эди, мудом зулматда яшарди, Амаранта эса кафан тўқишдан бош кўтармас, шу боис қироличаликка собиқ номзод бўлмиш хотиннинг дидига мос меҳмон танлаши, ота-онаси уқдирганидек, уларга жиддий қоидаларни зўрлаб юклаши учун ҳамма имконият бор эди. Келгиндилар осон йўл билан топган пулларнинг ўнгу сўлга сочилиши туфайли юз бераётган ахлоқсизликлардан ларзага тушган Буэндиаларнинг хонадони Фернанданинг қаттиққўллиги боис эскирган анъаналарнинг таянчига айланганди. Фернанда билан кампаниясига алоқаси бўлмаган кишинигина номусли одам ҳисобларди. Ҳатто қайниси Хосе Аркадио Иккинчи ҳам Фернанданинг ана шундай камситиш қурбонига айланди, чунки у банан можароси бошланган кунлардаёқ ўзининг ажойиб урушқоқ хўрозларини яна сотиб, банан кампаниясига назоратчи бўлиб ишга кирган эди.

— Унга беҳосият келгиндиларнинг касофати урган, қорасиниям кўрмай бу ерда, — дерди Фернанда.

Уйдаги ҳаёт шу қадар расмий тус олдики, Аурелиано Иккинчи ўзини Петра Котеснинг уйида ўнғайроқ сеза бошлади. У аввалига хотинини меҳмон кутиш ташвишларидан халос этажанини баҳона қилиб, ўзининг дабдабали зиёфатларини жазманининг уйига кўчирди. Сўнг моллари серпуштлигини йўқотиб қўйишини баҳона қилиб, молхона билан отхонани ҳам ўша ерга кўчирди. Ниҳоят, ўша жой салқинроқ, деган ваз билан кичик идорасини ҳам уникага олиб ўтди. Фернанда ўзининг тирик бевага айланганини сезиб қолганида анча кеч эди. Аурелиано Иккинчи ўз уйида деярли овқатланмас, фақат тунагани келарди. Бу унинг одоб қоидаларига бирдан-бир ҳурмати эди, бунга ҳамма ишонарди. Аммо у бир сафар хатога йўл қўйди: тонгни Петра Котеснинг тўшагида кутиб олди. Бироқ қутилмаганида хотинидан таъна-дашном эшитмади, Фернанда ақалли енгилгина хўрсиниб ҳам қўймади, аммо ўша кунёқ Петра Котеснинг уйига эрининг икки сандиқ кийим-кечагини юбортирди. Энг ёмони купшакундуз кун юбортирди ва сандиқларни бутун шаҳар аҳли кўрсин учун кўча ўртасидан кўтариб ўтишларини буюрди. У ўзича, адашган эрим шармандаликка чидай олмайди, бошини эгиб қайтиб келади, деб ўйлаган эди. Афсуски, Фернанда ўйлаганидек бўлмади. Сандиқларни кўрган хар бир одам ҳаммага маълум ишқий саргузаштга ниҳоят яқун ясалди, деб ҳисобларди. Аурелиано Иккинчи бўлса ўзига ҳадя этилган озодликни уч кунлик базм билан нишонлади. Бечора Фернанда ўзининг қора ва узун либоси, модадан аллақачон қолган тақинчоқлари ва ўринсиз мағрурлиги туфайли эрта қариб қолгандек туюлар, асл шохидан ёрқин қўйлак кийиб олган Петра Котес эса, поймол қилинган ҳуқуқ қайта тикланаётганидан кўзлари порлар, гўёки ёшлигининг иккинчи баҳори қулф ураётгандек туюлар эди. Аурелиано Иккинчи худди илгаригидек, яъни Петра Котес уни эгизак акаси деб ўйлаб, бирга ётиб юрган ва худо унга мисли кўрилмаган бахт бир йўла икки кишидек севиш қудратига эга эркакни рўпара қилганидан боши кўкка етган вақтдаги ками кучли бир ёшлик ҳарорати ила ўзини яна жазмани измига топширди. Қайта тугилган эҳтирос қониқтириб бўлмайдиган даражада эди:

шундай пайтлар бўлардики, улар овкатга қўл уришдан олдин кўз-кўзга тушиб қолса бас, қозончанинг қошқоғини ёпишарди-да, очлик ва ишратдан ўлиш учун ётоқхонага йўл олишарди. Француз гетералари ёнига қилган махфий сайрларида орттирган тажрибасидан илхомланган Аурелиано Иккинчи Петра Котесга худди архиепископниқига ўхшаш чодирли каравот олиб берди, деразаларга бахмал пардалар остирди, ётоқхона шифти ва деворларини улкан кўзгулар билан қоплатди. У энди аввалгидан ҳам қувнокроқ, девонароқ эди. Хар куни кундуз соат ўн бирда поездда унинг номига шампан виноси ва бренди шишалари тўла қутилар келарди. Аурелиано Иккинчи юкни станциядан олиб қайтаркан, таниш ёки нотанишигидан қатъий назар, дуч келган одамни уйга етакларди. У хатто испанчани мутлақо билмайдиган жаноб Браунни ҳам имо-ишоралар билан йўлдан урди ва қув инглиз Петра Котеснинг уйида бир неча бор ўлгудай ичди, хатто бир куни қопонғич овчаркаларини ўзи аккардеон жўрлигида тутила-тутила айтган техас кўшиқларига рақс тушишга мажбур қилди.

— Туғинглар, сигирларим! — деб кичқирарди Аурелиано Иккинчи кайфи ошган чоғларда. — Ҳаёт қисқа, туғаверинглар!

У ҳеч қачон айни пайтдагидек тўлишмаган, ҳеч қачон айни пайтдагидек қаттиқ севилмаган, унинг сигирлари ҳеч қачон айни пайтдагидек шиддат билан кўпаймаган эди. Базмларда шунчалар кўп бузоқ, чўчка ва товук сўйилардики, ҳовли саҳни қондан қорайиб елимшак бўлиб қолганди. Аурелиано Иккинчи семириб кетди, қизилбинафшарангга кирган юзи тўлишди, гавдаси нақ тошбақага ўхшаб қолди. Аурелиано Иккинчининг ақл бовар қилмайдиган хўралиги, аёвсиз пул совуриши ва чексиз хотамтойлиги овозаси водийдан ташқарига ҳам тарқалди ва энг донғи чиққан мечкайларнинг ҳам диққатини тортди. Петра Котеснинг уйида кўп овкат ейиш бўйича уюштириладиган аҳмоқона мусобақаларда қатнашиш учун Маккондога чор тарафдан доғруғи кетган очофатлар келишарди. «Фил» лақаби билан мамлакатга донғи кетган Камила Сагаустуме исмли аёл келган ўша машғум шанбага қадар, мечкайлик баҳсида хамиша Аурелиано Иккинчи фолиб чиқарди. Улар орасидаги мусобақа шанба-

дан то сешанба куни эрталабгача давом этди. Биринчи куни маниока ва қовурилган банандан тайёрланган гарнир билан, битта бузоқ гўштини еб, бир ярим қути шампан виносини ичган Аурелиано Иккинчи ўз ғалабасига аниқ ишонган эди. У тепса-тебранмас рақибасига нисбатан ўзида завқ ва ҳаётга ташналик кўпроқ, деб хисобларди. Камиланинг овкат ейиш усули анча мукамал эди, худди ана шунинг учун ҳам у дастлаб одамларда унчалик катта кизиқиш уйғотмади. Аурелиано Иккинчи гўштларни жон-жаҳди билан тортқилаб еса, Фил уларни худди уста жарроҳ каби бўлақларга бўлар ва шошилмай, лаззат билан ерди. У йирик ва семиз бўлса-да, баҳайбатлиги деярли сезилмасди: Филнинг юзи шу қадар чиройли, қўллари шу қадар нозик, истараси шунчалар иссиқ эдики, у илк бор уйга кириб келганида, Аурелиано Иккинчи бу аёл билан овкат ейишда эмас, балки тўшакда беллашишни афзал кўришини пичирлаб айтди. Аммо Филнинг бузоқнинг бутун-бутун сонини ейишини, еганда ҳам энг нозик, юкори табақага хос одоб қоидаларини бузмаганини кўрган Аурелиано Иккинчи, бу сипо, дилбар ва ебтўймас хартумни том маънода идеал аёл, деб атади. У адашмаган эди. Фил — мечкай бургут дея тарқалган миш-мишлар ҳеч бир асоссиз эди. Одамлар таъкидлашганидек, у гўшт қиймалагич ҳам, грек циркида хизмат қилувчи соқолли аёл ҳам бўлмасдан, бор-йўғи жўнгина ашула мактабининг директори эди; кўп овкат ейишни эса ўз болаларининг иштаҳасини сунъий равишда эмас, балки тамомила рухий сокинлик ёрдамида қучайтириш усулларини излаётган маҳал ўрганиб олганди. Унинг амалда синаб кўрилган назарияси: агар одамнинг виждони пок бўлса, у то чарчагунича, бетанаффус овкат ейишга қодир, деган нақлга асосланган эди. Шундай қилиб, у ўз мактаби ва оиласини шухратпарастлигидан эмас, балки ахлоқий сабабларга кўра — бутун мамлакатда маслаксий мечкай деб ном қозонган Аурелиано Иккинчи билан яккама-якка беллашиш ниятида тарк этганди. Фил Аурелиано Иккинчини кўрган захотиёк, бу йигитни ошқозони эмас, балки феъл-атвори шарманда қилишини дарҳол тушунди. Дарҳақиқат, беллашувнинг биринчи кечасида Фил ўз жанговарлигини заррача ҳам йўқотмади, Аурелиано Иккинчи бўлса кўп кулгани ҳамда бетиним

валаклагани сабабли холдан тойди. Улар тўрт соат ух-лашди. Сўнгра ҳар бири элликта апельсиндан тайёрланган шарбат, саккиз литр қаҳва ва ўтгизгадан хом тухум ичишди. Иккинчи куни эрталаб салгина дам олиб, икки чўчка, бир шингил банан ва тўрт қути шампан виносини тинчитган Фил, Аурелиано Иккинчи менинг усулимни ўзи билмаган холда кашф этди, деб гумон қила бошлади. Шундай қилиб, рақиби у ўйлаганидан хавфлироқ туюлди. Петра Котес ковурилган иккита курка гўштини олиб келиб столга қўйганида, Аурелиано Иккинчи миясига қон қуйилиши арафасида эди.

— Кўтаролмасангиз, майли, бошқа еманг, — деди унга Фил. — Майли, кураш дуранг бўла қолсин.

У чин кўнгилдан гапирди, чунки рақиби ўлай деб турганини кўрган одамнинг ўзини томоғидан лўкма ўтмайди-да. Аурелиано Иккинчи, аёл атай жигимга тегяпти, деб ўйлади ва курка гўштини ҳам паққос тушириб, ўша захоти хушидан кетди. У кемириб тозаланган суяклар ётган лаганга юзтубан ағдарилиб тушдию худди қутурган ит каби оғзидан кўпик кела бошлади ва жон бераётгандай хириллади, гўё қандайдир миноранинг тепасида тубсиз жарга тушиб кетаётгандай эди. Бир лаҳза хушига келганида, ўзини ана шу жар тубида ўлим кутаётганини сизди.

— Мени Фернанданинг ёнига элтинглар, — дейишга улгурди у.

Аурелиано Иккинчини уйига олиб келишган дўстлари, у жазман тўшагида ўлмаيمان деган ваъдасини бажаряпти, деб ўйлашди. Петра Котес, эри тобутда кийиб ётмоқни истаган мойли туфлини тозалаб бўлиб, элтадиган одам қидираётганда унга, Аурелиано Иккинчи хавфдан халос бўлди, дея хабар беришди. Чиндан ҳам, у бир ҳафта ичида соғайиб кетди, яна икки ҳафтадан сўнг эса ўзининг қайта тирилиши муносабати билан мисли кўрилмаган базм уюштирди. У Петра Котеснинг уйида яшашни давом эттирди, аммо энди ҳар куни Фернандани йўқлаб борар ва баъзан оиласи билан бирга овқатлангани қоларди, гўёки тақдир ҳамма нарсанинг ўрнини алмаштириб, уни жазманига эр, хотинига эса жазман қилиб қўйган эди.

Нихоят, Фернанда бир оз бўлса-да, нафас ростлади. Бу кимсасиз аёлнинг суст ва зерикарли ёлғизлик қунлари-

ни туш пайти клавикодда қуй чалишу болаларидан келган мактубларгина безарди, холос. Унинг қўзи Хосе Аркадио билан Мемега ҳар ойда икки марта узундан-узоқ ва бир бор бошдан-оёқ уйдирма хатлар йўлларди, лекин болалардан бахтиқаролигини яширарди. Фернанда қуёш нурига кўмилган бегониялари борлигига, чошгоҳдаги димиктирадиган иссиққа, кўчадан дам-бадам оқиб келадиган байрам шодликларининг қаҳқаҳасига қарамай тобора отонасининг ўша мудхиш уйига айланиб бораётган бу хонадоннинг қайғусини усталик билан яширарди. У учала тирик арвоҳ билан бир мурда — одатда меҳмонхонанинг қоронғу бурчагига ўтириб олиб Фернанданинг клавиқорда қуй чалишини диққат билан тинглайдиган Хосе Аркадио Буэндианинг арвоҳи ўртасида ёлғиз ўзи зўрға судралиб юрарди. Полковник Аурелиано Буэндианинг соясигина қолган эди, холос. У сўнгги бор уйдан полковник Херинельдо Маркесни янги уруш очишга кўндириш учун чиққанди, энди эса устахонасини фақат каштан дарахти ёнига хожат учун чиққандагина тарк этарди. У ҳар уч ҳафтада келиб турадиган сартарошдан бўлак ҳеч кимни қабул қилмасди. Қунига бир марта келтириладиган овқатга қаноат ҳосил қилар, аввалгидек тиришқоқлик билан олтин балиқчалар тайёрласа-да, уларни зеб-зийнат учун эмас, балки тарихий ёдгорлик сифатида харид қилишаётганини эшитиб балиқчаларини савдога чиқармай қўйди. У бир куни мархума хотини Ремедиосдан қолган ётоқхонасини безаб турган қўғирчоқларни ховлига чиқариб ёқди. Зийрак Урсула ўғлининг нима қилаётганини сизди-ю, аммо уни бу ишдан қайтара олмади.

— Юрагинг тош экан, — деди она ўғлига.

— Бунга юракнинг нима алоқаси бор, — дея жавоб қайтарди полковник. — Хона куяга тўлиб кетди-ку.

Амаранта ҳамон кафан тўқирди. Фернанда Амарантанинг гоҳо Мемега хат ёзишига, хаттоки совғалар ҳам юбориб туришига, Хосе Аркадио ҳақида эса гапиришни ҳам хушламаслигига хайрон қоларди. Фернанда Урсула орқали изоҳ сўраганида, Амаранта: «Улар бунинг сабабини билишмай ўлиб кетишади», дея жавоб берди; у Амарантанинг айни жумбоқли жавобини умрининг охиригача юрагида сақлади. Новча, хушқад, худди кўпикдек оппоқ юбка кийиб юрадиган, йиллару оғир хотира-

лар ҳам гўзаллигига путур етказолмаган мағрур Амарантанинг пешонаси кулдан чизилган ўз шахсий хочини, яъники иффаг хочини кўтариб юргандай эди. У қора билакбандини ҳатто кечалари ҳам ечмас, кир бўлганида эса ўзи ювиб, ўзи дазмоллар эди. Амарантанинг бутун умри кафан тўкиш билан ўтарди. Афтидан, Амаранта кундузи тўкиган бўлагини кечқурун тарқатиб юборарди, лекин у ёлғизликдан қутулиш учун эмас, балки аксинча, ёлғизлигини сақлаб қолиш учун шундай қиларди.

Аурелиано Иккинчи айри яшаган пайтлари Фернанда Меме таътилдан қайтиб, отасини уйда кўролмаса нима бўлади, деб ташвишланарди. Эри овқатдан бўкдию аёлнинг кўнгли сал тинчланди. Меме келгунига қадар эру хотин қизларига уйларидаги кўнгилсиз аҳволни сезди-масликка келишиб олишди. Аурелиано Иккинчи ҳар йили сурункасига икки ой ибратли эр вазифасини ўтар, меҳмон айтиб, уларни музқаймоқ ва печенье билан сийлар эди; роҳибаларнинг хушчақчақ ва чаққон толибаси бўлмиш Меме йиғинларни клавибордда чаладиган куйлари билан безарди. Қиз онасига кўп тортмагани ўшандаёқ маълум бўлган эди. Меме Амарантанинг ҳали Пьетро Креспи ишқи йўлдан урмаган ўн икки-ўн тўрт яшарлик пайтига ўхшаб кетарди. Аммо Амарантадан ва бошқа ҳаммадан фарқли ўларок, Меменинг кўнглида бутун Буэндиалар оила аъзоларининг чекига тушган ёлғизлик хисси ҳали уйғонмаган эди. Ҳатто ўзини клавибордда куй машқ қилгани ҳар куни соат иккида мунтазам тарзда меҳмонхонага юборишса-да, қизча дунёдан мамнун эди. Уйларини яхши кўриши, уни кутиб оладиган ёшларнинг шод-хуррамлигини бутун йил давомида орзу қилиши ва унинг ҳам отасига ўхшаб ўйин-қулги ва меҳмондўстликка мойил эканлиги аён эди. Бу бадбахт мероснинг илк аломатлари учинчи таътил пайтида, Меме уйга тўрт нафар роҳиба ҳамда олтмиш саккиз нафар синфдош дугонаси қуршовида келганида намоён бўлди. У ҳеч кимдан сўрамай ва ҳатто ҳеч кимни огоҳлантирмай, меҳмонларни роса бир ҳафтага таклиф этган эди.

— Бу қандай кўргилик! — дея зорланарди Фернанда. — Қизим худди отасидай телба чикди-я!

Кўшнилардан каравот ва гамаклар сўраб олишга тўғри келди, овқатланиш тўққиз навбатда ташкил

қилинди, ҳаммомдан фойдаланиш учун рўйхат тузилди. Эгнига кўк кўйлак, оёғига эркакларнинг бошмоғини кийиб олган бу қизлар куни бўйи уйнинг бу бошидан-у бошига беҳуда сандироқлаб юрмасликлари учун қирқта табуретка қарз олинди. Ишлар ёмон эди: шовқин-суронли нонушта тугар-тугамас биринчи навбатдаги бир тўда қизга тушлик овқат бериш вақти келар, кейин эса — ҳаш-паш дегунча кечки овқат пайти ҳам етарди; бир ҳафта давомида мактаб толибалари плантацияга бир мартагина бориб келишга улгуришди, холос. Бир куни улар тимирскиланиб Урсулани йикитиб юборишларига бир баҳя қолди. Бошқа сафар эса роҳибалар полковник Аурелиано Буэндиа мактаб толибаларининг олдида уялмай-нетмай каштан дарахти яқинида пешоб қилганини кўриб қий-чув кўтаришди. Амарантанинг айби билан катта тўполон чиқишига сал қолди: у шўрвага туз солаётганида ошхонага кириб қолган роҳиба довдираб, ундан қозонга солаётган оқ талқонингиз нима, деб сўраб қолди.

— Маргимуш, — деб жавоб берди Амаранта.

Мактаб толибалари биринчи кечаси ётар маҳали хожатхонага навбат кутиб, роса қийналишди: энг сўнги қизлар у жойга кириб чиққанида соат тунги бир эди. Шунда Фернанда етмиш иккита тувак сотиб олди, аммо бу билан тунги муаммо тонга кўчди, холос. Энди хожатхона олдида эрта тонгданок қўлларига тувак тутган қизлар турнақатор тизилишарди. Гарчанд, мактаб толибаларидан айримлари шамоллаб қолган, бошқаларининг эса баданлари чивин чаққанидан шишиб, мадда бойлаб кетган бўлса-да, уларнинг аксарияти энг оғир синовларга ҳам сабот билан дош беришар, ҳатто энг иссиқ дамларда ҳам боғ оралаб югуришарди. Ниҳоят, меҳмонлар кетишгач, ҳамма гуллар пайҳон қилинган, мебель синдирилган, деворлар турли расм ва ёзувлар билан қопланган эди. Фернанда уларнинг кетганидан шу қадар шод эдики, меҳмонлар келтирган барча зарарнинг бахридан ўтди. Каравот ва табуреткаларни эгаларига қайтарди, етмиш икки тувакнинг барини эса Мелькиадеснинг хонасига тахлаб қўйди. Қачонлардир хонадоннинг маънавий ҳаёти жўш урган бу ташландиқ хона шу пайтдан бошлаб «тувакхона» деган ном олди, Полковник Аурелиано Буэн-

диага хонанинг бундай номланиши маъкул тушди, чунки бутун оила аъзоларини Мелькиадеснинг хонаси ҳеч вақт чанг бўлмадлиги, ундаги ҳеч нарса бузилмагани лол қолдирган бир пайтда, лўлининг хонаси полковникка ахлатхона бўлиб туюларди. Аммо, нима бўлган тақдирда ҳам, у ҳақиқат ким томонида эканига мутлақо қизиқмас, хона ҳақида ҳам Фернанда кунбўйи тувак ташийвериб ишга ҳалақит бергани учун хабар топган эди.

Бу маҳал Хосе Аркадио Иккинчи яна уйга қайтиб келди. У ҳеч ким билан сўрашмай, коридорнинг нариги бошига бориб, полковник билан гаплашгани устахонага кириб кетди. Урсула энди уни кўра олмасди, аммо унинг бананзор назоратчисига бериладиган овир этиклари товушини ўргана бошлади ва унинг хатто болалигида икковлари кийим алмаштириш ўйинини ўйнаган, ҳозир эса унга ўхшайдиган умумий хислати йўқ эгизак укаси ўртасида осмон билан ерча фарқ борлигидан таажжубланди. Хосе Аркадио Иккинчи новча, ориқ ва гердайдан бўлиб, худди сарацинлар¹никига ўхшаш қорача, ўйчан ва маъюс юзида мавҳум бир шуъла акс этарди. Буэндиалардан фаркли ўлароқ, кўпроқ онаси Санта София де ла Пьедадага ўхшаб кетарди. Урсула баъзида унинг исмини унутиб кўярди. Хосе Аркадио Иккинчининг қайтиб келгани ва полковник ишидан қолиб, уни устахонасида қабул қилаётганидан хабар топган Урсула эски хотираларини бир-бир хаёлдан ўтказиб, Хосе Аркадио Иккинчи болалигида ўз эгизак укаси билан алмашиб қолган, укаси эмас, у Аурелиано деб номланиши лозим эди, деган шубҳасининг ростлигига ишонч ҳосил қилди. Унинг қандай турмуш кечираётганини ҳеч ким билмасди. Бир маҳал Хосе Аркадио Иккинчи муқим бир бошпана йўқлиги, унинг Пилар Тернеранинг уйида уришқоқ хўрозлар етиштириши ва онда-сонда ўша жойда тунаши, бошқа пайтлар эса асосан француз гетералари ёнидан жилмаслиги маълум эди. Унинг ҳеч кимга меҳри йўқ, хатто ўз кадри учун ҳам қайғурмасди.

Гапнинг очиғи, полковник Херинельдо Маркес уни ўлимга маҳқум этилган кишини отишларини эмас, балки

¹ С а р а ц и н л а р — Арабистонда яшаган қадимий қўчманчи халқ

отилаётган маҳбуснинг гуссали ва бир оз истехзоли кулгусини бир умр эсида сақлаб қолиши учун казармага олиб борган ўша узоқ тонгдан бошлаб, Хосе Аркадио Иккинчи нафақат ўз оиласига, балки бошқа бирор оилга ҳам қарам бўлишига ҳуши йўқолган эди. Айни хотира кўп эски эмасди. Лекин у эслаб қолган ягона нарса шунинг ўзи эди, холос. У яна бир нарсани яъники алми-соқдан қолган кўски нимча ва соябони қарға қанотларини эслатувчи шляпа кийган, шуълага йўғрилган чоркунжак дераза олдида ўтириб турли-туман мўъжизалар ҳақида ҳикоя қилиб берган чол сиймосини ҳам элас-элас эсларди. Аммо Хосе Аркадио Иккинчи ушбу хотира қайси вақтга дахлдор эканини билмасди. Урсула Хосе Аркадио Иккинчининг кўмагида полковник Аурелиано Буэндиани «маҳбус»ликдан озод қилишга уриниб кўрди. «Уни кинога боришга кўндир, дея илтимос қилди Урсула. — Тўғри, унга картиналар ёкмайди, лекин шу баҳонада тоза ҳавода нафас олиб қайтади». Лекин тез орада Хосе Аркадио Иккинчининг ҳам худди полковник сингари бепарволиги ва икковининг ҳам умуман ҳеч қандай меҳр-оқибат қор қилмайдиган қаттиқ зирҳ билан қопланганлиги маълум бўлди. Гарчанд, Урсула уларнинг устахонага беркиниб, узоқ вақт нималар ҳақида гаплашишини билмаса-да (буни ҳеч ким билмасди), оиладаги шу икки кишинигина ўзаро ички яқинлик ришталари бирлаштириб туришини тушунарди.

Тўғриси айтганда, Хосе Аркадио Иккинчи ўзи истаганида ҳам Урсуланинг илтимосини бажаролмасди. Мактаб толибалари келтирган ғорат полковникнинг сабр касасини тўлғазганди. Ремедиоснинг ҳавасни келтирадиган қўғирчоқлари йўқотилган эса-да, у ётоқхонани ҳалигача куя босиб ётибди, деган баҳона билан устахонасига тўр беланчак осиб қўйди. Энди полковник у ердан фақат ховлига — ҳожат учун чиқарди, холос. Урсула уни хаттоки жўн суҳбатга ҳам торта олмасди. Ўғлининг қошига бораркан, полковник овқат солинган ликопчага қиё ҳам бокмаслигини, шўрва бетини ёғ қоплаб, гўшт совиб қолинидан заррача ҳам ташвишланмай, уни столнинг бир чеккасига суриб қўйишию яна тилла балиқчаларига андармон бўлишини олдиндан биларди. Полковник Херинельдо Маркес янги уруш очишдан бош тортганидан бери

Аурелиано Буэндиа баттар бағритош бўлиб борарди. Домо устахона эшигини зичлаб олар, ҳеч кимга қўшилмас ва пировардида, оила аъзолари унинг номини гўё марҳумни эслагандай тилга олишарди. Полковник уйлари ёнидан ўтаётган сайёр циркни кўргани эшикка бирров чиққан ўша ўн биринчи октябрга қадар, ҳеч ким унинг авзойида инсонийроқ бирор туйғу кўринганини сезмаган эди. Ўша кун полковник Аурелиано Буэндиа учун сўнгги беш йил ичида ўтган сон-саноксиз кунлардан фарқ қилмасди. У тонгги соат бешда ҳовлидаги қурбақа ва қора чигирткалар кўтарган шовқиндан уйғониб кетди. Шанба куни бошланган ёмғир ҳанузгача тинмаган, полковник томчиларнинг боғдаги дарахтлар баргидаги шитирини эшитмаганида ҳам суяк-суякка санчилаётган совуқдан ёмғир ёғаётганини бари бир сезарди. Полковник Аурелиано Буэндиа ҳар галгидек мовут ёмғирпўшда, эски бичими учун ўзи «готик иштон» деб атаган, аммо кийишга қулай, узун ва кенг, дағал матодан тикилган ички иштонда юрар эди. Иштон устидан тор шим кийиб олган, аммо унинг тугмаларини қадамаган ва ёқасига ҳар галгидек тилла тўгнағич тақмаган (у ювинишга шайланаётганди) эди. Ёмғирпўшини худди бошлиқ сингари бошига тортди, осилиб тушган мўйловини бармоқлари билан тўғриладида, ёзилгани ҳовлига йўл олди. Кун чиқишига ҳали анча вақт бор эди. Хосе Аркадио Буэндиа томига ёмғирдан чирий бошлаган пальма барглари тўшалган айвонча остида ухлаб ётарди. Полковник ҳар сафаргидек отасини кўрмади. Ботинкасига ногаҳон иссиқ пешоб оқа бошлаганидан уйғониб кетган арвоҳ гудранганида ҳам полковник ҳеч нарса эшитмади. У устахонага қайтаётганида димоғига Санта София де ла Пьедад ўт ёқа бошлаган печларнинг хиди урилди ва у ўзининг бир финжон қандсиз қаҳвасини олиб кетиш учун ошхонада қаҳва чойнаги қайнашини кутиб турди. Санта София де ла Пьедад одатдагидек, бугун ҳафтанинг қайси куни, деб сўради. Полковник, сешанба, ўн биринчи октябрь, деб жавоб қайтарди. Полковник аёлнинг сокин, тилларанг олов шуъласида қизилсарғиш туюлган юзига тикиларкан, ногаҳон ўша уруш авжига чиққан пайтда, айни ўн биринчи октябрь куни бирга ётган аёли ўлиб қолган бўлса-я, дея ўйлаб чўчиб уйғониб кетганини эслади. Ха, ростдан ҳам ўшанда аёл

жон берган бўлиб чиқди; полковник ўша кунни ёдида сақлаб қолишига сабаб, марҳума бор-йўғи бир соат олдин, бугун қайси кун, дея сўраган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа бу ходисани эсласа-да, ўзининг башорат қила олиш лаёқатига нечоғлик путур етганини сезмади ва то сув қайнагунича, ҳавойи майл асносида ўша аёл ҳақида ўйлай бошлади. Полковник унинг исмини ҳам билмасди (юзини ҳам вафотидан кейин кўрди), негаки аёл унинг гамагига зим-зиё қоронғиликда, қоқиниб-суриниб кирган эди. Худди шу тарзда олдиға қўплаб аёллар келишган ва шу боис ҳам полковник айни ўша аёлнинг биринчи бўса талвасасидаёқ кўз ёшларига фарқ бўлаёзганини ва бечора қазосидан бир соат олдин, сени умримнинг охиригача севаман, деб онт ичганини эслай олмади. Полковник устахонага қайтиб келгач, умуман аёллар ҳақида ўйлашни бас қилди ва тунука банкада сақлаётган тилла балиқчаларини санаб чиқиш учун чироқни ёқди. Банкада ўн еттита балиқча бор эди. Молини сотмасликка аҳд қилганидан бери у кунига иккитадан балиқча ясар, сўнг, сони йигирма бештага етганида, балиқчаларни гилвата идишда эритиб, қайтадан ясарди. У ҳеч нарсани ўйламасдан, ишга буткул шўнғиб кетди, соат ўнларга бориб ёмғир кучайганини, ҳатто Урсула тамадди келтириб, чироқни ўчирганини ҳам сезмади.

— Ёмғир роса қуйяпти, — деди Урсула.

— Ёмғир фасли-да, — деб жавоб қайтарди у.

Шуни айта туриб, тайёрлаётган биринчи балиқчасидан нигоҳини узмади, чунки энди қизил ёқутдан кўз ўрнатаётган эди. Ишини тугатиб, балиқчани банкадаги бошқа балиқчаларга қўшиб қўйгач, шўрва ичди. Сўнгра шошилмай гуруч, пиёз билан димлаб пиширилган гўшт ва ликопчадаги ковурилган банан тилимларини еди. Унинг иштаҳаси ҳеч қачон ўзгармас, ҳаминша — яхши шароитда ҳам, танг аҳволга тушганида ҳам бир хил эди. Овқатдан кейин дам олгиси келди. Қайсидир жихатдан илмий асосланган ирими туфайли, полковник овқатдан кейин икки соат ўтмагунича на ишлар, на ўқир, на чўмилар, на аёл билан ётарди. Айни одат унинг табиғатига шу қадар сиғиб кетгандики, полковник Аурелиано Буэндиа жангчилар кучли таомдан сўнг бўкиб ёки мияларига қон қуйилиб ўлмасликлари учун ҳатто харбий операцияларни

бошламай турган пайтлари ҳам бўлган эди. Ниҳоят, у тўр беланчагига ётди, қулоғини қаламтароши билан нари-бери тозалаб, тезда ухлаб қолди. Полковник тушида деворлари оппоқ, бўм-бўш уйга кириб борарди. Уй остона-сидан биринчи хатлаётган одам эканлигидан қўнгли хижил эди. Тушида у ўтган куни кечаси ва сўнгги йиллар мобайнида жуда қўп марта шу тахлит тушлар кўрганини эслади, бироқ уйғонган заҳотиёқ уларнинг бари эсидан чиқарди. Унинг бу қайтариқ тушларининг сири шунда эдики, уларни худди ана ўша тарздаги тушда қайта эслаш мумкин бўларди. Бир неча дақиқадан кейин саргарош эшикни тақиллатди, полковник гўёки дафъатан бир неча сония пинакка кетиш учун кўзини юмгани ва ҳеч қандай туш кўрмаганига тўлиқ ишонч ҳосил қилган ҳолда эшикни очди.

— Бугун шартмас, — деди у саргарошга. — Жума куни кўришамиз.

Сочига оқ оралаган полковникнинг соқол олдирмаганига уч кун бўлган эди, аммо у соқол олдиришни хоҳламади, бари бир жума куни сочини олдириши зарур эди, шу боис ўша куни бир йўла икки ишни бажарса бўлаверарди. Кундузги нохуш уйқудан кейин баданини шилимшиқ тер қоплади, қўлтиғи остидаги чипқондан қолган чандиклар зирқирай бошлади. Ёмғир тинди. Аммо қуёш ҳали чиқмаган эди. Полковник Аурелиано Буэндиа қаттиқ кекирди ва танглайида нордон шўрваннинг таъмини сизди. Ёмғирпўшини устига ташлаб, ҳожатга борди ва у ерда одатдагидан кўпроқ ўтирди. Бугун сешанба эканини ва Хосе Аркадио Иккинчи устахонага келмаганини эслади, чунки сешанба куни банан компаниясидагилар ишчиларга маош берарди. Айни фикр, сўнгги йиллардаги барча хотираю ўйлари каби уни уруш ҳақида фикрлашга чорларди. У қайсидир куни полковник Херинельдо Маркес унга қашқа от топиб келишни ваъда қилганини ва сўнг бу ҳақда қайтиб оғиз очмаганини эслади. Кейин айрим уруш лавҳаларини хаёлидан ўтказди, аммо ўтмиш қалбида на қувонч, на қайғу уйғотди. Энди ўша фикрдан қутулишнинг иложини ҳеч тополмагач, полковник уруш ҳақида жуда сокин, ортиқча ҳаяжонсиз ўйлашга ўрганган эди. Устахонага қайта туриб, ҳаво сал исиганини сизди ва ювинишга аҳд қилди, аммо мўрчани

Амаранта эгаллаб олганди. У ичкари кириб, иккинчи балиқчани тайёрлашга киришди. Полковник балиқчага дум ясаётганида, қуёш уфқдан шу қадар катта куч билан отилиб чиқдики, гўё чор атроф худди эски қайиқдай гичирлаб кетгандек туюлди. Уч кунлик ёмғирда чайилган ҳавони қанотли чумолилар қоплади. Полковник захартанг бўлганини хис этди. Ҳовлига чиққанида, соат тўртдан ўн дақиқа ўтганди. Қулоғига узоқда чалинаётган мис карнай овози, катта нофоранинг гумбир-гумбири, болаларнинг шодон қийқириғи элас-элас чалинди ва унинг қўнглида болалиги ўтганидан бери илк бор зориқиш уйғонди, отаси муз парчасини кўришга олиб борган, дўлиларга тўлиб-тошган ўша узоқ кунни яна қайтадан яққол хис эта бошлади. Санта София де ла Пьедад ошхонадаги ишларини тўхтатиб, кўчага югуриб чиқди.

— Цирк келди! — деб кичқирди у.

Полковник Аурелиано Буэндиа ҳам каштан тагига бориш ўрнига ховлидан ташқари чиқиб, кўчадаги тантанали маросимни анграйиб томоша қилаётган бекорчи оломонга аралашиб кетди. У фил минган зар қийимли аёлни, бир ўрқачли маъюс туяни ва голланд аёлларидек ясантирилган, кастрюлкани қошиқ билан ноғора қилиб чалаётган айикни кўрди. Тантанали маросимнинг адоғида томоша кўрсатаётган масхарабозларга кўзи тушди. Улар ўтиб кетгач, бўм-бўш кўчада офтоб нурида чўмилаётган қанотли чумолилар ва бир неча анқовдан бошқа ҳеч ким қолмади. Полковник яна ўзининг аянчли ёлғизлиги билан юзма-юз учрашди. Шунда у, навбатдаги янгилик — цирк ҳақида хаёл суриб, каштан сари юраркан, пешоб қилаётганида ҳам циркни ўйлашга уринди, аммо энди ҳеч нарсани эслай олмасди. У бошини елкалари орасига тортиб, манглайини дарахт танасига босганча котиб қолди. Уйдагилар воқеадан эртаси эрталаб соат ўн бирда, Санта София де ла Пьедад ахлат ташлаш учун ховлининг орқа томонига ўтган пайтида, каштан атрофига учиб келаётган ўлаксахўр қушларни кўрганидагина оғох бўлдилар.

* * *

Меменинг сўнгги таътили полковник Аурелиано Буэндиага тутилган мотам кунларига тўғри келди. Деразаю

эшиклари маҳкам ёпилган бу хонадонда энди байрам ҳақида ўйлаш ҳам мумкин эмасди. Ҳамма шивирлаб гапирар, овқат устида ҳам жим ўтиришар, кунига уч маҳал ибодат қилишар ҳатто тушки уйқунинг энг иссиқ пайтларида клавибордда чалинган куйлар ҳам худди мотам музикасидек туюлар эди. Полковникни пинхона ёмон кўришига қарамай, ҳукумат ўзининг марҳум ғанимини дабдабали иззат-икром билан хотирлашидан хайратга тушган Фернанда жиддий аза очди. Аурелиано Иккинчи қизининг таътили мобайнида ўз уйида яшади, Фернанда ўзининг хотинлик ҳуқуқини тиклаш учун анча-мунча чораю тадбирлар кўрди, шекилли, Меме яна бир йилдан кейин уйга кайтганида, яқиндагина туғилган ва онасининг хоҳишига қарамай, Амаранта Урсула деб ном қўйилган сингилчасини кўрди.

Меме ўқишини тугатди. Уни концерт берувчи истеъдодли клавибордчи эканлиги қизининг ўқиши ва уйда мотам адоғига етганига атаб берилган катта базмда — Меме ўн еттинчи аср халқ куйларини довруқ билан ижро этгандан кейин бир овоздан тасдиқланди. Мехмонларни Меменинг санъатидан кўра, ғайриоддий табиати кўпроқ маҳлиё қилди. Бир қарашда у ёш боладай енгилтак, жиддийроқ ишларга бамисоли нолойиқдай кўринарди, аммо клавиборд ёнига ўтирса, бас, бутунлай ўзгарар, бирдан ўта жиддий ва комил одамга айланиб қоларди. Гапнинг рости, Меменинг музикага лаёқати айтарли эмасди, аммо у онасининг раъйини қайтармаслик учун клавибордни мукамал ўрганишга ўзини мажбур этганди. Худди шу йўсинда у бошқа хунарларни ҳам ўрганса бўларди. Фернанданинг ўта қаттиққўллиги ва ўзбилармонлиги Меменинг болалик пайтидаёқ жонига текканидан онаси билан тортишиб ўтирмаслик учун ҳар неки жафога ҳам тайёр эди. Мактабни битирганларга бағишланган мажлисда ўтирган Меме, бежирим готик ҳарфлар билан безатилган диплом эндиликда она зугумидан халос этади, шу кундан эътиборан Фернанда клавибордни тамом эсдан чиқаради, деб умид қилган эди. Чунки роҳибаларнинг ўзлари айни чолгу асбобини музей топилмаси, деб аташларини эшитиб юрарди. Лекин унинг тахмини хато чиқди, гарчанд, шаҳар аҳлининг нақ ярми қиз чалган эски куйлар остида ухласа-да, Меме оилавий тантана-

ларда, хайр-эҳсонга муҳтожлар учун уюштирилган барча концертларда, мактаб кечалари, ватанпарварларни шарафланга бағишланган йиғинларда клавиборд чалса-да, Фернанда қизининг истеъдодига баҳо бера олишга кодир янги-янги одамларни уйларига таклиф этаверарди. Фақат Амарантанинг ўлиmidан сўнг хонадон яна аза очганида, Меме клавибордини қулфлаб, қалитини онаси қачондир қистаб қолишидан хавотирланмай жавонлардан бирига яшириб қўйди. Фернанда қизининг итоаткорлигидан чексиз қувонар, одамларни қойил қолдиришидан шу қадар фахрланардики, Меменинг уйга дугоналарини бошлаб келишига, плантация бўйлаб сайр қилишига, падре Антонио Исабел черков меҳробида маъқуллаган фильмларга Аурелиано Иккинчи ёки ишончлироқ аёллар билан боришига мутлақо қаршилик кўрсатмас эди. Айни кўнгилочар тадбирлар давомида Меменинг неларга мойиллиги аён бўлди. У тартиб ва интизомни ўлгудай ёмон кўрар, шўх базмларни, хилват гўшаларда соатлаб ўтиришни ёқтирар, ўша ерда дугоналари билан ким кимни яхши кўриб қолгани ҳақида ғийбат қилишар, чекишни ўрганишар, эрақлар тўғрисида гаплашишарди. Бир куни улар шакарқамиш ромидан уч шиша ичишди, сўнгра ечинишиб, ўз баданларининг турли бўлақларини ўлчашди, таққослашди. Меме ўша кечани ҳеч қачон унутмайди: у оғзидаги қизилмия томирини чайнаганча, Фернанда билан Амаранта жимгина кечки овқат еяётган ошхонага кирди ва стулга ўтирди. Унинг тоби қочганини ҳеч ким пайқамади. Бундан олдин Меме дугонасининг ётоқхонасида икки соат давомида қаттиқ ҳаяжонда ўтирди: кўзларидан ёш чиққунича қулди, қўрқувдан йиғлади, аммо бу ҳолат ўтиб кетгач, қизининг юрагини онасига, клавибордни кетингизга ҳукна қилинг, деб айтишга имкон берар даражада жасурлик ҳисси қоплади. Столнинг тўрида ўтириб, ошқозонига сувдек қуюлаётган товуқ шўрва ичаркан, Меме тўсатдан Фернанда ва Амарантанинг асл қиёфасини кўрди. Уларнинг мунофиқлигини, қалтабинлигини юзларига солишдан ўзини зўрға тийди. Иккинчи таътил пайтидаёқ, Мемега отаси одоб юзасидангина уйда тунаши маълум бўлганди. У Фернандани яхши билгани, кейинчалик Петра Котес ҳақида ҳам бир амаллаб тасаввурга эга бўлганидан сўнг, отасига ён боса

бошлади. Қиз отасининг жазманини онасидан афзал кўрарди. Ромдан кайфи ошиб қолган Меме, агар hozир ўйлаганларимни уларга айтсам, қандай зўр жанжал бўларди, дея роҳатланиб ўйлади. Мамнунлиги шу қадар кучли эдики, Фернанда сергак тортди.

— Сенга нима бўлди? — деб сўради у.

— Хеч нарса, — жавоб берди Меме. — Мен икковларингни қанчалар яхши кўришимни hozир пайқадим, холос.

Бу сўзларда барқ уриб турган нафрат Амарантани кўрkitиб юборди. Аммо онаси шунчалар хаяжонландики, Меме ярим кечаси қаттиқ бош оғриғидан уйғониб кетиб, қайт қила бошлаганида, Фернанданинг ақлдан озишига сал қолди. Она қизига канакунжут мойидан ичирди, қорнига қизитилган дори-дармон босди, бошига эса муз солинган халта кўйди ва Меме оддий аёллар касалига чалинган, деган ноаниқ бир қарорга келган афандинамо француз докторининг кўрсатмасига биноан, қизини уйдан чиқармай, беш кун пархезда сақлади. Меменинг дадиллигидан асар ҳам қолмади, у рухан чўкиброк қолди. Батамом кўр бўлиб қолган, аммо ҳали тетик ва зийрак Урсулагина унга тўғри диагноз кўйди. «Менимча, — деди у ўзига-ўзи, — арокхўрларнигина шу тарзда даволашади». Аммо ўшал заҳоти тавба қилиб, ўзини андак ёзғирди. Меменинг аҳволини кўриб, Аурелиано Иккинчининг виждони қийналди. Ота эндиликда қизига жиддийроқ эътибор беришга аҳд қилди. Аурелиано Иккинчини сархуш хурсандчиликлар ичра оғир танҳоликдан вақтинчалик халос қилган, Мемени эса онасининг меъдага теккан васийлигидан озод этиб, у билан онаси ўртасидаги содир бўлиши муқаррар тўкнашувнинг олдини олган ота ва қиз ўртасида қувноқ дўстлик муносабатлари шу тарзда туғилди. Аурелиано Иккинчи ўша кунлари кечкурунлари Меме билан суҳбатлашиш, кино ёки циркка бориш учун барча учрашувлардан ҳеч иккиланмасдан воз кечар, бор вақтини фарзандига бағишларди. Охириги йилларда Аурелиано Иккинчининг феъли айний бошлади, бунинг сабаби — семизлиги эди, у эгилиб ботинкасининг боғичларини боғлай олмасди. Баҳайбат қорни туйфайли бошқа турфа лаззатлардан ҳам махрум эди. Қизининг меҳри, у келтирадиган хурсандлик Аурелиано

Иккинчини беҳад айш-ишратдан тобора узоклаштирар эди. Меме худди баҳордаги мева дарахти каби гуллади. У Амаранта сингари гўзал бўлмасда, истараси иссиқ, содда ва бир қарашдаёқ одамга ёқа олади. Унинг замонавийликка муккасидан кетган руҳи онасининг эски ақидалар тарафдори бўлгани ошқора қаттиққўллигини таҳқирларди, аммо бу хислати отаси Аурелиано Иккинчига ёқар ва шунинг учун ҳар тарафлама ёқларди. У қизини авлиёларнинг ийманганнамо нигоҳи мудом ваҳима солиб турадиган ётовидан чиқарди, янги хонасини тахтга ўхшовчи каравот, катта пардоз столи, бахмал пардалар билан безатди ва Петра Котес яшайдиган хонанинг яна бир нухасини яратганини ўзи ҳам сезмай қолди. Отанинг қўли очик эди, қизига санамай пул берар, Меменинг ўзи ҳам отасининг чўнтагидан истаганча пул олаверарди. Аурелиано Иккинчи банан компаниясига қарашли магазиндан қизига атаб энг сўнгги модадаги буюмларни сотиб оларди. Меменинг ётоқхонаси тирноқни силлиқлайдиган ёстиқчалар, сочни жингалак қиладиган қискичлар, тишни ялтиратувчи элексирлар, ҳар хил сурмалар ва жозибани оширадиган беҳисоб воситалар билан тўлиб кетганди; Фернанда ҳар сафар бу хонага кирганида даргазаб бўлиб, қизим анави француз гетераларга ўхшаб боряпти, деб ўйларди. У эри билан қизининг тили бирлигини билиб, Аурелиано Иккинчига Мемени ҳеч қачон Петра Котесникига олиб бормаслигига қасам ичирди. Бу ортиқча эҳтиёткорлик эди, негаки ота-боланинг иноқлиги Петра Котесга мутлақо ёқмас, ҳатто у Меменинг номини эшитишга ҳам тоқат қилолмасди. Петра Котесга нотаниш бир кўрқув азоб берар, Меме Фернанданинг ҳам қўлидан келмаган ишни қилиб, ўзини Аурелиано Иккинчидан жудо этиши мумкинлигини ич-ичида сезиб турарди. Шунда Аурелиано Иккинчи илк бор жазманининг қаҳрли нигоҳини кўрди, хандасини эшитди ва у, жазманим тағин сандиқ-пандиққа кўшиб ташқарига улоқтирса-я, деб чўчий бошлади. Аммо иш у ўйлаганчалик бўлмади, сандиқлар ўз жойида қолди, Петра Котес бўлса, жазманини қизининг меҳридан ҳам кучлироқ бирор восита билан ўзига ағдариб олишга қарор қилди. Лекин у беҳуда уринарди. Меме отасининг ишига аралашмас, мабодо шундай қилганида ҳам, бу можаро Петра Котеснинг

фойдасига ҳал бўларди. Бировга ёмонлик қилиш учун Меменинг вақти ҳам йўқ эди. У роҳибалар ўргатганидек, ҳар кунни ўз ётоғини ўзи йиғиштирар, ўзи жой соларди. Эрталаблари эса каштага гул солар ёки галереяда Амарантанинг эски қўл тикув машинасида ўзига кийим тикарди. Тушлик овқатдан сўнг ҳаммалари ухлашга ётишганида у икки соат клавибордда куй машқ қилар ва бу машғулоти Фернандага ҳузур ато этишини биларди. Гарчанд, унга келаётган таклифлар сони камайган бўлсада, Меме худди шу ваздан черков бозорларию ўқувчиларнинг байрамларида концерт беришни давом эттирди. Кечқурун у оддий кўйлагини ва пошнаси баланд, боғичли ботинкасини кийиб олар, отаси билан бирор жойга бормаган тақдирда кечки овқат маҳалигача дугоналариникида бўларди. Аммо Аурелиано Иккинчи деярли ҳамма вақт қизи олдига келиб, уни кинога эргаштириб кетарди.

Меменинг дугоналари орасида уч нафар америкалик қиз бўлиб, улардан бири Патриция Браун эди. Аурелиано Иккинчининг меҳмондўстлигидан миннатдор жаноб Брауннинг даргоҳи Меме учун атай очилиб, қиз шанбалик танцага таклиф этилди. Гринголар маҳаллий аҳоли билан фақат танца вақтидагина мулоқот қилишарди, холос. Бу таклифдан хабар топган Фернанда бир дақиқалик юракни эзадиган жанжал кўтарди. «Тасаввур қилиб кўр-а, — деди у Мемегга, — бу тўғрида гўрда ётган полковник нима деб ўйлайди?» Фернанда ёрдам сўраб Урсулага мурожаат қилди. Аммо бу кўр кампир ҳеч қутилмаганда, агар Меме ўз эътиқодида маҳкам туриб, протестант динига ўтиб кетмаса, турган гапки, танцага боришию америкалик тенгдошлари билан дўстлашиши андишасизлик бўлмайди, деб айтди. Меме катта бувининг фикрини тезда уқиб олди ва танца бўлиб ўтган куннинг эртасигаёқ ибодатга бориб келадиган бўлди. Америкаликлар қизидан клавиборд чалиб берсангиз, деб илтимос қилишганини эшитиб, Фернанданинг боши осмонга етди. Клавибордни жаноб Брауннинг уйига олиб боришди, Меме у ерда қарсак ва олқиш эшитди. Шундан кейин уни нафақат танцага, балки ҳар якшанбада бассейнда чўмилишга ва ҳафтасига бир марта тушлик овқатга таклиф этадиган бўлишди. У бинойидай сузишни, теннис ўйнашни, ананас бўлагини Виргиния ветчинасига

қўшиб ейишни ўрганди. Ракс тушиб, сузиб, теннис ўйнаб юраркан, аста-секин инглизчани ўрганиб олди. Аурелиано Иккинчи қизининг ютуқларидан завқланарди, ҳатто унга саёқ бир сотувчидан олти жилдлик ранг-баранг расмлар илова қилинган инглизча комус сотиб олди. Меме бу китобни бўш пайтлари ўқирди. Мутолаа уни дугоналари билан хилват жойларга беркинишдан, севги ҳақида ғийбат сотишдан қутқарди. Меме энди ўқиш мажбуриятини бўйнига олгани учун эмас, балки бутун шаҳарга маълум сирли воқеаларни муҳокама этишга қизиқиш йўқолгани учун мутолаага берилган эди. У ўзининг маст бўлгунча ичганини эсларкан, бу воқеа шунчалар қулғили туюлдики, уни отасига сўзлаб берди, Аурелиано Иккинчига эса воқеа янада қулғили туюлди. «Агар онанг билганида борми!» дея хитоб қилди у ҳарсиллаб қуларкан. Қизи бирон-бир сирини очгани сайин, отаси ҳаммаша шу сўзни такрорларди. У қизидан илк севгисини ҳам очик гапириб беришга сўз олди ва сал фурсат ўтмай Меме отасига, таътилга чиқиб, ота-онасининг ёнига келган малла соч америкаликни ёқтириб қолдим, деб айтди. «Мана шунақа-да! — деб қулди Аурелиано Иккинчи. — Агар онанг билиб қолса борми?!» Лекин кейинроқ Меме йигитнинг ватанига жўнаб кетганини ва бошқа хабарлашмаганини айтди. Меменинг ақли расолиги оила осойишталигини мустаҳкамлашга имкон бергани учун Аурелиано Иккинчи Петра Котесникига яна тез-тез қатнайди-ган бўлиб қолди. Гарчи, энди базм деганлари аввалгидек лаззат бермаса-да, у кези келганда ўйин-қулгидан юз ўгирмасди. Уйда Амаранта тиним билмай кафанига гул тикар, Урсулани эса қарилик эрининг каштан остидаги арвохидан бўлак ҳеч нарсани кўриб бўлмайдиган қоронғилик тубига тортиб борарди. Фернанда ўз ҳокимиятини мустаҳкамлаб олди. У ой сайин ўғлига ёзиб турадиган мактубларида энди бирор сатр ҳам ёлғон бўлмасди. Фернанда ундан ўзининг табиби гайблар билан ёзишиб туришини яширарди, холос, чунки бу табиблар унинг йўғон ичагидан безиён шиш топишган ва Фернандани телепатик операция билан тузатишга тайёрлашарди.

Ҳаёт хархашаларидан чарчаган Буэндиалар оиласида энди узоқ йилларга на тинчлик, на осойишталик муқим туради, деб ўйлашганда, тўсатдан Амаранта вафот этди.

Унинг ўлими ҳамма учун кутилмаган ходиса эди. Гарчи Амаранта кексайиб, атрофдагилар учун худди бегонадек бўлиб қолган эса-да, қаддини ҳамон тик турар, қувватли, гўё ўзининг соғлиғини ханузгача сақлаб қолгандек туюларди. У полковник Херинельдо Маркесга қатъий рад жавобини берганидан сўнг, тўйиб-тўйиб йиғлаб олиш учун эшикни ичидан беркитиб олганида нималарни ўйлаганини ҳеч ким билмасди. Амаранта ўшанда ётоқхонадан чиққанида, кўз ёшининг захираси тамоман тугаб битганди. На гўзал Ремедиос самога парвоз этганида, на барча Аурелианоларни отиб ўлдиришганларида, на дунёда энг яхши кўрадиган одами полковник Аурелиано Буэндианинг ўлимидан сўнг йиғлади. Гарчи полковникни қанчалар яхши кўришини фақат унинг жасадини каштан остидан топиб олишган дақиқада пайқаган бўлса-да, ўликни кўтаришда ёрдамлашди. Унга ҳарбий либос кийгизди, соқолини олди, сочини таради, мўйловини чиройли қилиб бурадики, шухрати гуллаб турган махалида ҳам полковник мўйловини бунчалар буролмасди. Бироқ ҳеч ким унинг бу хатти-харакатларидан полковникни севади, деган ўйга бормади, қайташга ҳаммалари Амаранта дафн маросимини яхши билади, деб ҳисоблашди. У ўзининг барча қайғуларини кўнгилга тукканча, қариллик бўсағасига қадам қўйганди. Пьетро Креспининг вальсларини қўйиб эшитганида, гўё вақт ва аччиқ тажрибалар сабоқ бермаганидай, худди ўша ёшлик пайтидагидек йиғлагиси келарди. Картон қоғозлари намиқиб қолди, деган бахонада музикали цилиндрларни ўз қўли билан ахлатга ташлаган бўлса-да, улар хотирасида хануз чарх урар, пианола болғачалари гўё юрагига урилиб мусиқа чалаётгандай эди... Полковник Аурелиано Буэндиа уруш ҳақида ўйламасдан туролмагани каби Амаранта ҳам Ребекани бир зум ўйламасдан туролмасди. Полковник ўз хатоларини ўткир қирралардан халос этиб, сал-пал тўмтоқ қила олган бўлса, Амаранта аксинча, тобора қиздириб тобларди. У худодан кўп йиллар мобайнида фақат ёлғиз бир нарсани — Ребекадан олдин ўлмасликни зорланиб сўради. Ҳар гал собиқ рақибасининг уйи ёнидан ўтаркан, яп-янги фаторатларни кўриб, худо илтижоларимни эшитяпти, дея қувонар эди. Бир куни галереяда чеварлик қилиб ўтираркан, дафъатан, худди шу жойда, шу

алпозда ўтирган маҳали Ребеканинг ўлимини эшитажаги-ни ҳис қилди. Амаранта ўша жойда ўтириб машъум хабарни кута бошлади, зерикмаслик учун эса қадалган тугмаларни узиб олиб, яна қайтадан қадаб чиқаверди. Амаранта ўзи тўкиётган зийнатли кафанни Ребекага атаганига ҳеч ким шубҳаланмасди. Ғамгин Аурелиано ўшанда Ребека бош чаноғидан сарғиш ўт ўсиб чиққан серажин арвоҳга айланибди, дея шипшитганида, Амаранта заррача ажабланмади, чунки жияни таърифлаган арвоҳ у ўзи анчадан буён тасаввур қилиб юрган арвоҳга ўхшарди. Ребеканинг жасадини ўзим юваман, бошига авлиёларнинг сочидан парик ясайман, деб аҳд қилди у. Ўликни чиройли қилиб безайди, сурп кафанга ўраб, ичи тўқ қизил, устига бахмал қопланган тобутга жойлайди ва ажойиб дафн маросимини ўтказиб, жасадни қурт-қумурскаларнинг ихтиёрига жўнатади. Нафрати тўлиб-тошиб режа тузаётган Амарантанинг миясига Ребекани севганим тақдирда ҳам шундай қилардим-ку, деган фикр келди. Бу фикрдан сесканиб кетди, лекин руҳи чўкмади ва режасини такомиллаштира борди. Ўзининг даҳшатли режасини пишитаркан, фақат бир нарсани — худога илтижоларига қарамай, Ребекадан олдин ўзи ўлиши мумкинлигини ҳисобга олмади. Асли худди шундай бўлиб чиқди ҳам. Ҳаётининг сўнгги лаҳзаларида Амаранта умиди пучга чиққанидан афсусланмади, аксинча, барча ғаму ситамлардан озод бўлаётганини сезди. Ўлим унга илтифот кўрсатиб, куни битганидан бир неча йил илгари огоҳлантирган эди. Амаранта қазо соатини иссиқ чошғоҳда, Мемени монастирь қошидаги мактабга юборишгани заҳотиёқ кўрганди: Ўлими галереяда Амаранта ёнида ўтириб тикиш тикарди. Дарҳол таниганди; ҳеч бир қўрқинчли жойи йўқ — кўк кўйлакли, узун сочли, бир оз эски пўримда кийинган оддий аёл бўлиб, Урсулага ёрдамлашиб юрадиган Пилар Тернеранинг ёшлик пайтига ўхшаб кетарди. Галереяда Фернанда ҳам неча бор ёнма-ён ўтирса-да, ўлим шарпасини кўрмади. Ўлими ҳатто бир марта Амарантадан илтифот кўрсатишни — игнага ип ўтказиб беришни сўради. Лекин кўк кўйлакли аёл Амаранта қайси йили, қайси ой ва кунда ўлишини, Ребекадан олдинми ёки кейинги жон беришини аниқ айтмади, фақат апрель ойининг олтинчи кунидан бошлаб ўзига кафан тўқи-

шини буюрди. Кафан Амаранта хоҳлаганидай сернақш, чиройли бўлишига рухсат берди, аммо уни худди Ребеканинг кафани сингари астойдил тайёрлаши зарурлигини огоҳлантирди, сўнг эса Амарантага, кафани тайёр бўлган куни кечаси, қийналмасдан, қайғурмасдан, қўрқмасдан жон берасан, деди. Амаранта ўлим соатини ортга суриш учун асл зиғир толасидан эшилган калава буюриб, кафанни ўзи тўқий бошлади. Кафан тўқишнинг ўзига нақ тўрт йил кетди, кейин кашта тикишга тушди. Мудҳиш кун яқинлашаркан, Амаранта кафан тайёрлашни Ребеканинг ўлимга қадар фақатгина тасодифий мўъжиза чўза олиши мумкинлигини сезди. Аммо ишга бўлган иштиёқи кўнглига осойишталик бахш этарди. Худди ўша кезде Амарантага полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалардан ясаган мужмал даъвонинг мазмуни аён бўлди. Эндиликда ташқи дунёни танаси ҳис этар, қалби эса қайғу-аламлардан йироқ эди. Амаранта ихтирони неча йиллар илгари хотираларини тиклаб оламни янгитдан тушуниши имкониятидан фойдаланмаганидан афсус чекди: ўшанда Пьетро Креспи оқшомлари уфурган лаванданинг хушбўй ҳидини ҳам узоқдан туриб аниқ сезар, Ребекани севгани ёки нафратланганидан эмас, балки ёлғизлиги фожиасини теран тушунгани учун ўзиники каби беғубор ва тиниқ бўлиши лозим бўлгану аслида беғуборлигидан эмас, қаҳр-ғазабидан бадбашара тус олган ёшлиги қайтарилётганини сезиб, ташвишга тушган эди. У тақдирга тан берган, ҳатто энди ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмаслигини билса-да, заррача изтироб чекмасди; бирдан-бир ташвиши кафан тўқишни тугаллаш эди. Бошида вақтни чўзиш учун турли баҳоналар қидирган бўлса, эндиликда атай шошила бошлади. Иш якунланишига бир ҳафта қолганда, Амаранта охириги қавиқ тўртинчи февраль кечқурун тикиб бўлинишини аниқлади ва негалигини айтмасдан Мемега, бешинчи февралга тайинланган концертингни кечиктир, деди. Меме бу илтимосга унча эътибор бермади. Шунда Амаранта ишини яна қирқ саккиз соатга кечиктириш чорасини излади ва тўртинчи февраль куни кечаси бўрон электростанцияни сафдан чиқаргандан кейин ҳатто ўлим ҳам мени қўллаб-қувватлапти, деб ўйлади. Аммо эртасига эрталаб соат саккизда дунёда аёл зоти тайёрлаган энг чиройли кафаннинг охириги қави-

ғини тикиб, уйдагиларга хотиржамлик билан кечқурун ўлмоқчиман, деб эълон қилди. Фақат оиласини эмас, балки бутун шаҳарни огохлантириб чиқди, у зикна ҳаётнинг сўнгги кунда гуноҳларини ювиш учун одамларга сал бўлса-да, яхшилик қилишни истарди, бунинг энг яхши йўли эса марҳумларга аталган хатларни нариги дунёга олиб бориб эгаларига етказиш эди.

Амаранта Буэндиа кечқурун лангар кўтармоқчи, марҳумларга ёзилган ҳамма хатлар қўлига тегиши ҳамон нариги дунёга сузиб кетмоқчи, деган хабар пешингача бутун Макондога тарқалди ва кундузи соат учларга яқин меҳмонхонада хатлар билан лиқ тўла қути пайдо бўлди. Хат ёзишни истамаганлар Амарантага гапларини оғзаки айтишар, у эса мурданинг исм-фамилиясини, ўлган вақтини ва гап тайинланган қариндошини дафтарчасига ёзиб қўярди. «Ташвишланманглар, — дея тасалли берарди у мактуб ёзганларга — нариги дунёга борганимдан сўнг дархол сўраб-суриштириб хатингизни топшираман». Бунинг бари кўпол хазилга ўхшаб кетарди. Амарантанинг юзида на ташвиш, на ғам-ғусса аломатлари бор эди, ҳатто шарафли бурч идрокдан яшариб кетганга ўхшарди. У хатларни қатрон суртилган қутига солишни буюрди ва қути намдан сақланиши учун гўрга қай тарзда жойлаштиришни тушунтирди. Амаранта эрталаб дурадгор чакиртирди. Дурадгор тобут учун бўйини ўлчаётганда Амаранта гўё бичикчи кўйлакка андоза олаётгандек хотиржам эди. Сўнгги соатларда ғайрати шу қадар тошдики, Фернанда Амаранта ўламан деб бизни калака қилмаяптими, деб гумонсирай бошлади. Буэндиалар касалпасалга учрамай ўлишини билган Урсула Амарантанинг ўлиmidан хабардор эканига ишонарди. Аммо у хат машмашасини кўриб, марҳумларнинг қариндош-уруғлари гапимиз нариги дунёга тезроқ етсин, деган ниятда бечора Амарантани ҳали тириклайин кўмиб юборишларидан хавотирланар эди. Шу сабаб, Урсула бақириб-чақириб, талашиб-тортишиб бўлса-да, уйни бегоналардан бўшата бошлади. Соат тўртга бориб ҳеч ким қолмади. Бу пайтда Амаранта ўз буюмларини камбағалларга улашиб чиқди, текис рандаланган тахтадан ясалган оддий тобутга фақат ўзининг ич кийимю бахмал туфлисини солиб қўйди — буларни ўлиmidан сўнг кийдиришлари лозим

эди. Полковник Аурелиано Буэндиа ўлганида устахонасида кийиб юрадиган шиппагидан бўлак пойабзали бўлмагани учун янги ботинка сотиб олишганини эслатиб, туфлимни унутманглар, дея қайта-қайта тайинлади. Соат бешга яқинлашаётганида Мемени концертга олиб кетгани келган Аурелиано Иккинчи уйлари худди ўлик чиққандек саранжом эканига ажабланди. Агар ўша соатда тирик кўринадиган ягона одам бўлса, бу — Амаранта эди. У ўзини ниҳоятда совуққон тутар, ҳатто қўлларидаги қадоқларни кесиб ташлашга ҳам вақт топганди. Аурелиано Иккинчи ва Меме хазил-хузул қилиб хайрлашар эканлар, бир ҳафтадан сўнг марҳуманинг қайта тирилиши муносабати билан базм уюштиришга ваъда беришди. Амаранта Буэндиа ўлганларга мактуб элтишга шайланаётгани ҳақидаги миш-мишни эшитган падре Антонио Исабел дуою фотиҳа учун соат бешда етиб келиб, уни мўрчадан ювиниб чиққунича қутишга мажбур бўлди. Ниҳоят, қаршийсида оқ сурп кўйлақ кийган, сочлари орқасига ёйилган Амаранта пайдо бўлганида, кекса руҳоний мени масҳара қилишяпти, деб ўйлаб муқаддас сув кўтариб олган бир болани жўнатиб юборди. Бу қудай фурсатдан қарийб йигирма йилдан бери тавба қилмайдиган Амарантанинг гуноҳларини тўкиш учун фойдаланишга аҳд қилди. Шунда Амаранта ҳеч қандай диний ёрдамга мухтож эмаслигини, виждони поклигини унга дангал айтди. Бу гап Фернанданинг жаҳлини чиқарди. У баланд товушда ўзига-ўзи савол берган бўлди: «Амаранта қанақанги катта гуноҳ қилган эди-я! Энди айбини тан олиб тавба қилиш ўрнига ўзига шунчалар таҳқирли ўлимни раво кўряптими?» Амаранта ўринга ётди ва бечора Урсулани ўзининг ҳали бокира киз эканини текшириб беришга мажбуран кўндирди.

— Ҳеч ким хомхаёлга бормасин! — қичқирди у Фернандага эшиттириб. — Амаранта Буэндиа бу дунёга қандай келган бўлса, ўшандай кетмоқда.

Амаранта бошқа қайтиб турмади. Бошини ёстикқа қўйганча, узун сочларини ўриб турмаклади; ўлим уни тобутда айни тарзда ётажагини уқтирган эди. Сўнг Урсуладан кўзгу келтиришни сўради. Қирқ йиллик танаффусдан сўнг ўзининг йиллару азоб-уқубатлар хароб қилган юзини кўраркан, юзи ўзи тасаввур қилганидек эканлиги-

дан хайрон қолди. Урсула ётоқхонага чўккан осойишта-ликдан қоронғи тушаётганини англади.

— Фернанда билан розилашгин, — деб ўтинди у. — Ярашиш дами бир умрлик дўстликдан ҳам афзалдир.

— Энди дўстликка ҳам ҳожат қолмади, — дея жавоб қайтарди Амаранта.

Сахнада яна чироклар ёниб, концертнинг иккинчи бўлими бошланганида ҳам Меме Амаранта ҳақидаги ўйлардан қутулолмади. Концертнинг ўртасида кимдир унинг қулоғига шивирлаб, содир бўлган ҳодисани айтди ва томоша бўлиниб қолди. Уйга кирган Аурелиано Иккинчи хунук, оқариб кетган, қорабилакбандли, нафис кафанга ўралган қариқизнинг жасадини кўриш учун оломни туртиб-суртиб ўтишга мажбур бўлди. Тобут меҳмонхонада, хатлар солинган қутининг ёнида турарди.

Амарантанинг ўлиmidан сўнг тўққиз кун ўтганда Урсула ётиб қолганича қайтиб турмади. Санта Софья де ла Пьедад унга қараб туришни ўз зиммасига олди. Аёл кампирга овқат, ювингани сув келтирар ва Макондода бўлиб ўтаётган воқеалар ҳақида гапириб берарди. Аурелиано Иккинчи ҳам Урсулани дам-бадам йўқлаб келар ва ҳар сафар унга турли кийим-кечаклар келтирарди. Урсула уларни каравоти ёнига тахлаб қўярди. Энди қўли етадиган масофада бутун бир олам бунёд этганди. У ўзига жуда-жуда ўхшаб кетувчи Амаранта Урсуланинг муҳаббатини қозонди ва қизчага ўқишни ўргатди. Урсуланинг кўзи ожизлигини билишса-да, кеч ким унинг батамом кўр бўлиб қолганига ишонмасди. Бўш вақтнинг кўплиги ва ички бир осойишталик Урсулага хонадон ҳаётини кузатиш имконини берарди. Шу боис, у энг аввало Меменинг сассиз дардларини сезиб қолди.

— Бу ёқка кел, — деди у қизга. — Иккимиз холи эканмиз, мен бечора кампирга дардингни бемалол айтавер.

Меме уялинқираб жилмайганча, суҳбатдан қочмоқчи бўлди. Урсула кўп кистаб ўтирмади, аммо Меме олдига бошқа келмай қўйганидан сўнг унинг шубҳаси кучайди. Урсула Меменинг одатдагидек эрта туришини ва то уйдан чиқиб кетадиган вақтгача бир дақиқа ҳам тинч турмаслигини, кечалари ухлолмай, у ёндан-бу ёнга ағдарилиб чиқишини, қўшни хонадаги капалак унинг уйқусига халақит беришини биларди. Бир куни Урсула Меме-

нинг, отамнинг олдига боряпман, деганини эшитди. Аммо орадан сал фурсат ўтмай, Аурелиано Иккинчи келиб, кизининг қаердалигини сўраганида ҳеч нарсадан шубҳаланмаган Фернанданинг фаҳмсизлигидан ҳайратга тушди. Меменинг махфий юмушлари, кечиктириб бўлмайдиган ваъдалари, сирли ташвишлари шу қадар кўпайиб кетгандики, бу нарса то Фернанда қизини кинода бир эркак билан ўпишаётганини кўриб, бутун уйни оёққа турғизганидан анча илгариеқ Урсулага ойдай равшан эди.

Изирибга кўмилган Меме сиримни Урсула очиб қўйган, деб ўйларди. Аслида эса у ўзини ўзи фош қилган эди. У кўпдан буён кетидан ҳатто кўрларда ҳам шубҳа уйғотувчи из қолдириб келар, Фернанда уларни табиби вайблар билан махфий суҳбатларга берилиб, алаҳсиб қолгани боис сал кечроқ пайқаган эди. Шундай бўлса-да, у ахири кизининг гоҳо узоқ вақт индамаслигини, гоҳо тўсатдан сесканиб тушишини, кайфияти кескин ўзгаришини ва ўзбилармон бўлиб қолганини пайқади. Фернанда Мемени яширинча кузата бошлади. Дугоналари билан сайрга чиқишга рухсат берар, шанба байрамларида кийинишига ёрдамлашар, лекин ҳушёр торттирадиган ўринсиз саволлар бермасди. Меме унга бир нарсани айтиб, аслида эса бошқа нарса қилишини исботловчи анчагина далиллар тўплаган бўлса-да, асосий далилни кутиб, ўз гумонини билдирмасди. Бир куни кечкурун Меме отаси билан кинога боришини айтди. Орадан бир оз вақт ўтгач, Фернанда Петра Котеснинг уйдан учирилаётган байрам мушакларининг қарсиллашию Аурелиано Иккинчи чалаётган аккордеон садоларини эшитди. Шунда у атай кинога борди ва ним қоронғиликда биринчи қаторда ўтирган қизини кўрди. Шубҳаси тўғри чиққанидан хаяжонга тушган Фернанда Мемени ўпган эркакни яхшилаб кўриб олишга улгурмади, лекин қийқирув, ҳуштак ва қулоқни батанг қиладиган қаҳқаҳа орасида унинг хаяжонли товушини, «Кечир мени, севгилим», деганини эшитди ва шу захоптиёқ, ҳеч нарса демасдан, қизини залдан тортиб чиқди ва гавжум Турклар кўчаси бўйлаб шармандаларча судраб, уйга олиб келди-да, ётоқхонасига қамаб қўйди.

Эртасига эрталаб соат олтида Фернанда уйларига атайин йўқлаб келган одамни товушидан таниди. У ёш бўлиб, кайғули кўринарди. Меҳмон тўзиган сурп костюмда эди,

сал кўримлироқ кўриниши учун тиришқоқлик билан бўялган эски туфли кийиб олган, кўлида эса ўтган шанбада сотиб олган арзон шляпаси бор эди. У чўчиди, лекин обрў сақлади, эсанкирамади, ўзини шундай тутгани учун Фернаданинг таҳқирларидан асраб қолди. Оғир меҳнатдан қадоқ бўлган кир-чир қўлларини ҳисобга олмаганда, йигитда қандайдир туғма олижаноблик сезилиб турарди. Лекин Фернандага бу одамнинг оддий ишчи эканини билиш учун бир марта бокиши кифоя эди. Аёл йигитнинг биттагина кўчалик костюми борлигини ва баданига банан компаниясининг марази сингиб кетганини пайқади. Уни овиз очиргани кўймади. Хатто эшикдан ичкари киришга рухсат бермади. Ўзи ўтмай эшикни ёпди, чунки уй сариқ капалақларига тўлиб кетди.

— Йўқолин! — деди Фернанда. — Номусли одамлар орасидан сиздақаларга ҳеч вақт ўрин бўлмайди.

Йигитнинг исми Маурисио Бабильоня эди. У Макондода туғилиб ўсган бўлиб, банан компаниясининг устахонасида механик ёрдамчиси эди. Меме у билан тасодифан, Патриция Браун билан автомобилда плантацияга бораётганида танишиб қолганди. Ҳайдовчи бетоб бўлганлиги учун машина ҳайдашни Маурисио Бабильоняга топширишган эди. Меме шофёр билан ёнма-ён ўтириб, бутун бошқариш системасини кузатиб борганди. Маурисио Бабильоня унга худди штатдаги шофёр сингари, ҳаммасини аниқ қилиб тушунтирди. У пайтлар Меме жаноб Брауннинг уйига эндигина қатнай бошлаган ва автомобиль ҳайдаш аёлларнинг иши эмас, деб ҳисобларди. Шу сабабли ҳам, Маурисио Бабильонянинг пазарий маълумотлари билан чекланиб, уни бир неча ой давомида қайта кўрмаган эди. Сайр мобайнида Меме йигитнинг мардонатор жозибаси диққатини тортганини, аммо фақат кўпол қўллари ёқмаганини ва уни, ўзини такаббуруна тутаркан, дея Патриция Браун билан муҳокама қилишганини эслади. Шанба кунларининг бирида Меме отаси билан кинога борди ва яна Маурисио Бабильоняни учратди. У ўзининг ўша сурп костюмида бўлиб, сал нарида ўтирарди. Бу фильм уни унчалик қизиқтирмаётганини сизди. Фильм тугагач, Маурисио Бабильоня Аурелиано Иккинчи билан сўрашгани келди ва шунда Меме уларнинг танишлигини билди. Йигит қизнинг отасига одагд

бошлиқларга кўрсатиладиган иззат-икром билан муомала қилди, чунки Маурисио Бабильоня илгари Фамгин Аурелианога қаршли кичкинагина электростанцияда ишларди. Бу эса Мемени унинг такаббурлиги туфайли Бабильоняга нисбатан пайдо бўлган адоватдан халос этди. Улар салом-алиқдан нари ўтишмаган, хилватда учрашишмаган эса-да, бир куни кечаси ногаҳон Меменинг тушига Маурисио уни кема ҳалокатидан қутқариб қолгани, у эса ташаккур билдириш ўрнига қаҳр-ғазабдан тўлиб-тошгани кирди. Тушида гўёки у ўзини Маурисио Бабильонянинг ихтиёрига топширгандек бўлиб қолди, аслида эса киз нафақат Маурисио, балки унга мафтун бўлган ҳар қандай эркакдан бошқача муносабатни зўр иштиёқ билан қўмсарди. Уйғонганида эса Маурисиони ёмон кўриб қолмаганини, аксинча, у билан учрашишга зўр бир хоши сизди. Ҳафта яқунланар экан, унинг истаги янада ортиб, шанба куни чидай олмайдиган даражага етди. Маурисио у билан кинода саломлашганида, қизнинг юраги кинидан чиқай деди. Меме илк бор қўл узатди ва Маурисио Бабильоня илк бор унинг қўлини сиқди. Меме хаяжонини тута олмагани учун бир сония афсусланди, аммо унинг ҳам қўли терга ботгани ва муздай совуқ эканини сезгач, ўкинчи мамнуниятга айланди. Кечаси Мемега, агар Маурисио Бабильоняга унинг умидлари беҳуда эканини исботлай олмаса, ҳеч қачон ором билмаслиги аён бўлди. Қизнинг дугонаси Патриция Браунни автомобиль томоша қилишга кўндириш учун қўллаган найранглари ҳам самара бермади. Нихоят, малласоч америкаликнинг Макондога келганидан фойдаланиб, йигитни гўёки янги автомобилларнинг моделларини томоша қилиш баҳонасида гаражга етаклаб борди. Лекин Маурисио Бабильоняни кўрган заҳотиёқ, юраги у билан яқка қолиш истагида ўртанаётганини тушунди. Шу он эшик бўсағасида пайдо бўлган Маурисио Бабильоня ҳам бу истагини пайқагани қизнинг жаҳлини чиқарди.

— Мен янги моделларни кўргани келдим, — деди Меме.

— Нима ҳам дердик, бу ёмон баҳона эмас, — дея жавоб берди йигит.

Мемени жавоб нақ куйдириб ўтгандек бўлди ва киз Маурисио Бабильоняни камситиш йўлларини ахтара бош-

лади. Лекин йигит бунга имкон бермади. «Қўрқманг, — деди у товушини пасайтириб, — аёллар эркаклар дардида биринчи марта жинни бўлишаётгани йўқ». Меме ўзини шу қадар ожиз хис қилдики, ҳатто янги машиналарга ҳам киё бокмасдан гараждан чиқиб кетди ва туни билан каравотда у ёндан-бу ёнга тўхтовсиз ағдарилиб чиқди, ғазабдан ўпкаси тўлиб-тўлиб йиғлади. Очигини айтганда, унга бир вақтлар ёқа бошлаган малласоч америкалик Маурисионинг олдида гўдакдек туюларди. Худди ўша кезларда у сариқ капалаклар Маурисио Бабильонянинг келишидан дарак эканини сезди. Қиз капалакларни илгари ҳам гаражда кўрган ва ўзича уларни бу ерга бўёқ хиди олиб келган бўлса керак, деб ўйларди. Концертдами, кинодами, черковдаги ибодатдами, Меме сариқ капалакларни кўриб, Маурисио Бабильонянинг қаерда эканини аниқ айта оларди. Бир куни Аурелиано Иккинчи тинимсиз айланавериб жонига теккан бу капалакларга лаънат ўқиганида, Меме отасига ўз сирини айтиб қўйишига сал қолди: ахир, муҳаббати ҳақида унга гапириб беришга сўз берганди-да. Аммо нозик бир туйғу отаси бу гал ҳар сафаргидек: «Агар онанг билганида борми?» дея кулиб юбормаслигини айтиб турарди. Эрта-лаб, Фернанда билан Меме атиргулларни бутаётганида, Фернанда кутилмаганда дод солди ва жон талвасасида қизини турган жойидан четроққа етаклаб чиқди — боғнинг худди ўша еридан Гўзал Ремедиос осмони фалакка парвоз қилганди. Онанинг назарида ўша мўъжиза такрор юз бериб, ҳозир қизи учиб кетадигандек туюлди. Аммо Фернанданинг аслида капалаклар саросимага солган эди. Улар Меменинг кўз олдида шу қадар кутилмаганда пайдо бўлишдики, гўё тўғридан-тўғри куёш тарафдан ёвду бўлиб учиб келишгандек эди. Қизнинг юраги шув этиб кетди. Ўша заҳотиёқ бокқа Маурисио Бабильоня кириб келди ва қўлидаги қоғоз халтани тўкиб, Патриция Браун совға юборди, деб айтди. Меме уятдан қизаринди, лекин ўша заҳоти ўзини тутиб олди, илтифот юзасидан жилмайиб, менинг қўлимга лой юқибди, илтимос халтани галереяга элиб қўйсангиз, деди. Фернанда йигитни илгари бир гал боғда кўрганини ҳам, остонадан ҳайдаб юборганини ҳам эслай олмади. У меҳмоннинг дардчил, заъфарон ранги-рўйига эътибор берди, холос.

— Жуда ғалати одам экан, — деди Фернанда. — Куни битгани юзидан билиниб турибди.

Меме, онам капалакларни ханузгача эсдан чиқармаган экан, деб ўйлади. Гулларни буташни тугатгач, қўлини ювди-да, қоғоз халтани ётоқхонасига олиб кириб очди. Халтада худди хитой ўйинчоқларини эслатувчи, бир-бирига кийдирилган бешта қутича бўлиб, охиригисида ёзишни гўёки энди ўрганаётган одамнинг қўли билан «Шанба куни кинода кўришамиз», деган сўзлар битилган қоғоз ётарди. Меме роса қўрқиб кетди, чунки халта анча вақт галереяда турган ва Фернанда уни титиб кўрган бўлиши мумкин эди. Қизга Маурисио Бабильонянинг ботирлиги ва топқирлиги маъкул тушди. Аммо унинг учрашувга албатта келади, деган анойи ишончидан ранжиди. Меме шанба куни кечқурун отаси банд бўлишини биларди. Ўша ҳафта давомида шу қадар азоб чекдики, охири шанба куни отасидан, мени кинога кузатиб боринг, сеансдан сўнг яна олиб кетасиз, деб ўтинди. Залдаги чироқлар ўчгунича, унинг боши узра сариқ капалак бетиним айланди. Чироқлар ўчди ва Маурисио Бабильоня ёнига келиб ўтирди. Меме гўё дахшатли гирдоб измига тушган, гўёки уни ёнида ўтирган, баданидан машина мойи анқиётган йигитгина қутқариши мумкин эди.

— Агар келмаганингизда, — деди у, — сиз мени бошқа ҳеч қачон кўра олмасдингиз.

Меме тиззасидаги йигитнинг оғир қўлларини хис қилди ва ана шу ондан бошлаб иккови ҳам ожиз эмаслигини тушунди.

— Нима менинг жаҳлимни чиқаради, — жилмайди у, — гапириш ножоиз нарсани айтиш сенинг одатинг.

Қиз уни телбаларча севиб қолди. У уйқусини, иштаҳасини йўқотди ва ёлғизликка юз тутдики, ҳатто отаси ҳам энди халал бераётгандек туюларди. Эндиликда қаерда ва қачон бўлмасин, Маурисио Бабильоня билан учрашиш учун Фернандани чалғитишга ярайдиган ваз-қорсонлар рўйхатини тузди, дугоналарини тамом унутди. Олдинига қизга йигит кўполроқ туюларди. Улар биринчи марта гараж орқасидаги сайхонликда холи қолишганида, у Мемени шафқатсиз эзғилади ва тинка-мадорини қуритадиган ҳайвоний бир ҳолга келтирди. Кейинчалик Меме бу ҳам бир турфа эркалатиш эканини тушунди;

бечора киз оромини йўқотди, фақат севгилиснинг ёди билан яшайдиган бўлди ва машина мойи ҳамда хлор жавҳарининг ақлини оздирадиган ҳидига бот-бот маст бўлишни истарди. Амаранта ўлмасидан сал илгари ногаҳон Меме сал хушёр тортди ва муҳаббатининг истиқболли ва келажакига ишонч йўқлигини англаб, аъзойи бада ни титраб кетди. Сўнг қартада фол кўрадиган аёл борлигини эшитиб, яширинча ўшанинг олдига борди. Фолбин — Пилар Тернера эди. У Мемени кўриши биланок ҳамма гапни дарҳол тушунди. «Кел, — деди унга. — Буэндиаларга фол очиш учун қарта чийлаб ўтирмасам ҳам бўлаверади». Меме юз ёшли бу алвастинамо кампир ўзининг катта бувиси эканини билмасди ва умрининг охиригача ҳам билолмади. Пилар Тернеранинг, севги азобидан фақатгина тўшак қутқазади, деб айтган бепарда гапларидан кейин Меме бунга ишонмасди ҳам. Маурисио Бабильоня ҳам Пилар Тернеранинг фикрига мойил эди, аммо Меменинг йигитга ишонгиси келмас, у касби ишчи бўлгани учун ҳам шундай деяпти, деб ўйларди. Қизнинг фикрича, муҳаббатнинг бир тури иккинчи турини, албатта, нобуд қиларди, чунки оч одам еб тўйганидан кейин овқатга қарагиси келмай қолади-да. Пилар Тернера нафақат қизнинг саводини оширди, балки ўзи олдин Меменинг бобоси Аркадиони, кейин Аурелиано Хосени тукқан тўр каравотини Меме билан йигитига бўшатиб беришга тайёрлигини айтди. У Мемега бемаврид хомиладорликдан қочиш йўлларини ўргатди ва бордию бундай бахтсизлик юз берган ҳолда, хомила тугул ҳатто «виждон азоби»дан ҳам халос этгувчи ичимликлар тайёрлаш учун махсус рецепт берди. Бу сухбатдан сўнг Меме ўзида худди дугоналари билан вино ичган кунидегидек жасурлик сезди. Лекин Амарантанинг ўлими туфайли ўйлаган режасини ортга сурди. Ўн кунлик маърака давомида уйга йиғилган одамлар орасида бемалол кезиб юрган Маурисио Бабильонядан бир зум ҳам ажралмади. Сўнгра узоқ давом этган аза ва мажбурий маҳбуслик севишганларни вақтинчалик бир-биридан айириб қўйди. Ниҳоят, азобли тутқундан халос бўлиб, уйдан чиққан кун кечки пайт Пилар Тернераникига йўл олди. Қиз ҳеч бир уялмай, қаршиликсиз, нозу фироқсиз, ғоят катта лаёқат ва доно туйғулар аён этган ҳолда ўзини

Маурисио Бабильоня измига топширди. Сергумонрок эркак бўлса, унинг холатини кўриб, э, бу аввал ҳам анча мунчасини кўрган экан-да, деб ўйлаши ҳам мумкин эди. Қизини онаси зулмидан озод этиш истагида Меме ўйлаб топган ўзини оқлашга хизмат қилувчи ҳар қандай важларнинг тўғрилигини тасдиқловчи Аурелиано Иккинчининг беихтиёрий шериклиги паноҳида севишганлар уч ой давомида ҳафтасига икки мартадан бирга бўлишди.

Фернанда кинода Мемени Маурисио Бабильоня билан тутиб қолган кечаси Аурелиано Иккинчи виждони қийналиб, агар Меме ўзи ваъда қилганидек дилини ёрса, дарди ҳарна енгиллашади, деган умидда кизи қамаб қўйилган ётоқхонага келди. Лекин Меме ҳамма гапни рад этарди. У ўзига шунчалар ишонар, ўзининг ёлғизлигига шу қадар ёпишиб олгандики, Аурелиано Иккинчининг назаридаги барча алоқалари бутунлай узилиб қолган, улар орасида ҳеч қачон дўстлик тили бир бўлмаганидек, буларнинг бари ўтмишнинг саробидек туюлди. У балки собиқ хўжайинининг гапи уни йўлдан қайтаради деган хаёлда Маурисио Бабильоня билан гаплашмоқчи бўлганида, Петра Котес уни аёлларнинг ишига аралашиб яхши эмаслигига ишонтирди, шу тариқа иккиланганча хаёл денгизига ботиб, тутқунлик қизининг азобуқубатига малҳам бўлади, деган умид билан ўзини юпантирди.

Меме заррача ҳам ғам чекмасди, аксинча, нариги хонада ётадиган Урсула унинг кечалари донг қотиб ухлашини, кундузи ўз ишларини хотиржамлик билан бажаришини, қанда қилмай овқатланишини ва овқатни хазм қилишда ҳеч бир қийналмаётганини биларди. Меменинг назорат остига олинганидан сўнг икки ойча ўтиб, Урсулага Меменинг ювинишга ҳамма катори эрталаб эмас, балки ҳар куни кечқурун соат еттида бориши эришроқ туюлди. Бир куни Урсула унга, одатда кечқурун мўрчада чаёнлар қўпайиб кетади, сал эҳтиёт бўл, деб айтганида, илгари мени Урсула сотган деб юрган Меме, катта бувисидан ўзини олиб қочди. Урсула эзма панд-насихатлари билан қизнинг жонига тегмаслик учун индамай қўя қолди. Қош қорайиши ҳамоноқ уйни сариқ капалаклар босарди. Ҳар кеч мўрчадан қайтаётган Меме, қаҳр-ғазабдан қақшаб, дори пуркаганча капалакларни қираётган

онасига дуч келарди. «Балойи офат булар, — деб нола киларди Фернанда. — Тунги капалаклар бахтсизлик келтиради, деб менга бир умр уқтириб келишган». Бир куни Меме мўрчада ювинаётган пайт онаси унинг хонасига кириб, ҳаммаёқни капалак босиб кетганини кўрди. Уларни хайдаб чиқариш учун дуч келган латгани кўлига олди ва ҳар томонга сочилиб кетган, одатда бемаврид ҳомиладан асрайдиган хантал қорозларини кўриб, дахшатдан қотиб қолди: улар билан Меменинг кечки чўмишлари орасида қандайдир боғлиқлик борлигини тушунди. Энди Фернанда аввалгидек қулай фурсатни кутмади. У эртасигаёқ шаҳарнинг алькальдини (алькальд ҳам Фернанда каби тоғлик эди) тушликка чақириб, ундан ташқари ҳовлига кечқурунлари қоровул кўйдиришни сўради, чунки назарида унинг товукларини ўғирлашаётгандек туюларди. Орадан бир неча соат ўтганидан сўнг, мўрчага — чаёнлару сариқ капалаклар орасида шу ойлар давомида уни ҳар куни яланғоч, ҳаяжондан дирдир титраб, интизорлик билан кутган Меменинг олдига тушиш учун томнинг черепицаларини кўчираётган Маурисио Бабильоняни қоровул ўқ отиб ярадор қилди. Умуртқа поғонасига қадалган ўқ йигитни умрбод тўшакка михлаб ташлади. Товук ўғриси деб ном чиқарган Маурисио Бабильонья, қариб, батамом ёлғизликда, бир марта ҳам нолимай, ҳеч нарсадан нафратланмай, ҳеч кимни сотмай, ширин хотиралар азобида, уни бир дақиқага бўлса-да, ташлаб кетмаган сариқ капалаклар қуршовида оламдан ўтди.

* * *

Меме Буэндианинг ўғлини уйга олиб келишганида, Макондони титратган машғум воқеалар булутни уфқда бўй кўрсата бошлаган эди. Шаҳар шунчалар саросимада эдики, оилавий жанжал ҳеч кимнинг юрагига сиғмасди. Фернанда фурсатдан фойдаланиб, чақалоқни яширмоқчи ва унинг дунёга келганини бутунлай сир сақламоқчи бўлди. У неварасини олиб қолишга мажбур эди. Гўдакни шундай бир тарзда олиб келишган эдики, Фернанда ундан воз кечолмайдиган аҳволга тушди. Шу сабаб, қалбининг тубида тувилган режасини амалга ошириб, уни ҳаммомнинг ховузчасига чўктириб юборишга журъат этол-

мади. У болани полковник Аурелиано Буэндианинг устахонасига яшириб қўйди. Санта София де ла Пьедадни чақалоқни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдим, дея ишонтирди. Урсула эса унинг туғилиш сирини билмай оламдан ўтди. Фернанда болага овқат бераётганида бехосдан устахонага кириб қолган кичкина Амаранта Урсула ҳам чақалоқнинг саватда оқиб келганига ишонди. Ўзининг ёвуз хатти-ҳаракатлари билан Мемени бахтиқаро қилган хотинидан батамом узоқлашган Аурелиано Иккинчи невараси борлигини фақат уч йилдан сўнг, невараси Фернанданинг алланарса билан машғул бўлганидан фойдаланиб, галереяга бир зумга югуриб чиққанида кўриб қолди; бола яланғоч эди, сочлари хурпайган, одамга эмас, кўпроқ қомусларда тасвирланмиш одамхўрларга ўхшарди.

Фернанда ўзининг шум қисматидан бундай бешафқат қилиқни кутмаганди. Бола уйга Фернанда энди умрбод хайдаб юборишди, деб ўйлаган шармандалиқни яна қайтариб олиб келган эди. Ярадор Маурисио Бабильоняни олиб кетишга улгурмаслариданок, у расвогарчиликнинг ҳамма изларини йўқотишнинг муфассал режасини тузиб чиққанди. Эри билан маслаҳатлашмай, эртасига ўз нарсаларини йиғиштирди; кичик чамадонга қизи учун уч сидра ич кийим жойлади ва поезд жўнаб кетишига ярим соат қолганида, Меменинг ётоқхонасига кириб келди.

— Кетдик, Рената, — деди унга.

Фернанда қизига ҳеч нарсани тушунтирмади. Меме эса буни кутмаган ва истамасди ҳам. У қаерга боришларини билмасди, аммо энди унга бари бир, хатто кушхонага ҳам боришга тайёр эди. У ташқи ҳовлида ўқ узилгани ва шу захотиёқ Маурисио Бабильонья оғриқдан дод солганини эшитган лаҳзадан бошлаб ҳеч нарса демади ва энди умрининг охиригача ҳеч нарса дея олмас эди. Онаси ётоқхонасидан чиқишни буюрганида Меме на сочини тараган, на ювинган эди. У ҳеч нарсага, хатто боши узра айланишаётган капалакларга ҳам эътибор бермай, худди ойпарастлардек поездга чиқди. Фернанда қизи атайлаб индамаяптими ёки бошига тушган кулфатдан гунг бўлиб қолдими, буни асло билолмади ва билишни истамди ҳам. Меме ўтмишда сеҳрланган ерлардан ўтишга-

нини сезмай қолди. У темир йўлнинг ҳар иккала тарафидаги поёнсиз ва серсоя банан плантацияларини ҳам кўрмади. У гринголарнинг жазирама ва чангдан қовжираб қолган боғларини, оқ уйларининг айвонида ўтириб қарта ўйнаётган калта шимли эркаклару оқ-кўкиш нимчали аёлларни кўрмади. Меме банан ортилган араваларни чанг-тўзонли йўллардан тортиб кетаётган ҳукизларни кўрмади. У шаффоф дарёларда балиқлардай қувнаб ўйнашаётган ва дўнг кўкраклари билан поездлардаги йўловчиларнинг юрагига ғулғула солаётган қизларни, ишчилар истиқомат қиладиган ифлос ва хароб ёғоч уйчаларни кўрмади. Бу уйлар теварагида Маурисио Бабильонянинг сариқ капалаклари учишар, эшиклар ёнидаги тувакларда ориқ ва захил юзли болалар ўтиришар, поезд кетидан адабсиз сўзларни айтишаётган ҳомиладор аёллар туришарди. Илгари, қиз монастирь қошидаги мактабдан уйига қайтаётган пайтлари бундай бир лаҳзали лавҳалар унинг учун нақ байрам эди, энди эса юрагига заррача ҳам таъсир қилмади, четлаб ўтди. Меме ҳатто намиққан ҳовур уфурувчи плантациялар тугаб, поезд испан кемасининг кўмирга айланган қолдиклари ҳали ҳам қаққайиб турган кизғалдоқ даласини кесиб ўтиб, яна мусаффо хавога, бундан юз йил илгари қирғоқларида Хосе Аркадио Буэндианинг пуч хаёллари чилпарчин бўлган, суви ифлос ва кўпик босган денгиз ёнидан чиқканда ҳам деразага қарамади.

Кундуз соат бешда водийнинг сўнгги бекатига келишди ва Фернанда Мемени вагондан чиқарди. Улар хансираб зўрга нафас олаётган от қўшилган, кўршапалакка ўхшовчи экипажга чиқишди ва бу маъюс шаҳар оралаб юришди; унинг кўз илғамас кўчалари, денгиз тузидан шўрлаган замини узра Фернанда ёшлигида ҳар куни тушки уйқу пайтида тинглаган куйга монанд мусика эшитиларди. Улар занг еб битирай деган темир деворларидан худди ўчоқдек иссиқ уфуриб турувчи, ёғоч филдираги эса сувни парраги билан насос каби човлаётган дарё пароходига кўтарилишди. Меме каютага беркиниб олди. Фернанда унинг қаравоти олдига кунига икки маротаба овқат солинган ликопча қўяр ва ҳар сафар қизининг қўлиям тегмаган овқатни қайтариб олиб кетарди. Йўқ, Меме ўзини ўзи очликдан силласини қуритишга аҳд қил-

маган, унга ҳозир ҳар қандай таомнинг ҳиди ёқмас, ошқозони ҳатто сувниям қайтариб ташларди. Фернанда бу ҳақда орадан салкам бир йил ўтиб, унга неварасини олиб келгунларича ҳеч нарса билмагани каби, Меме ҳам унга ханталли қоғозларнинг буғи ёрдам бера олмаганига шубҳа қилмасди. Темир деворларнинг доимий титраши ва пароход филдираги дарё тубидан кўтараётган сув ўтларининг сассиқ ҳидидан нафаси қайтганча тор каютада бораётган Меме кунларнинг ҳисобидан адашган эди. Энг сўнгги сариқ капалак вентиляторнинг паррагига тушиб нобуд бўлгани, Маурисио Бабильоня ўлгани ва энди уни ҳаётга қайтариб бўлмаслигини англаганидан буён анча йил ўтганди. Аммо у севгилисидан воз кечмади. Улар Аурелиано Иккинчи ер юзидаги энг гўзал аёлни қидирган, саробларга тўла саҳролардан хачир миниб ўтишаётганларида ҳам, ҳиндулар асос солган сўкмоқ орқали тоққа кўтарилиб, сўнг ўттиз икки черковнинг қўнғироқларидан таралаётган мотам куйига тўлган шаҳарнинг тош кўчаларига тушишганида ҳам Меме у ҳақда ўйлашни қўймади. Улар ташландиқ бир уйнинг бурганлар ўсган хонасида тунашди. Фернанда ерга ёзиб қўйган тахталар кўрпа вазифасини ўтади. У деразалардаги аллақачоноқ уводага айланган дарпардаларни олиб, яланг тахталарнинг устига тўнашди. Тана сал кимирлади дегунча дарпардалар кулга айланарди. Меме қаердаликларини билди, чунки уйқуси келмай ётганида узоқ рожество арафасида уйларига руҳ сандиқда юборилган қора либосли кабальеро ёнидан ўтганини кўриб, даҳшатдан титраб кетди. Эртаси куни ибодатдан кейин Фернанда мотамсаро бир бинога олиб борди. Меме, онасининг монастирь ҳақидаги кўп марга эшитган ҳикоялари боис, бу бинони таниди. Фернанда идорада ким биландир гаплашаётганида, Меме испан епископларининг мойбуёқда чизилган қадимий портретлари илинган қабулхонада ўтираркан, юпун кийингани учун (Эгнида қора гулли юпқа матодан тикилган кўйлак, оёғида эса саҳро музида тоб ташлаган баланд пошнали ботинка бор эди) совуқдан дир-дир титрарди. Витражлардан тушаётган сариқ нурлар билан йўғрилган меҳмонхонанинг ўртасида тураркан, Маурисио Бабильоня ҳақида ўйлади, сўнг эса идорадан қўлида Меменинг уч сидра ич кийими солинган чамадончани

кўтариб, роҳибанинг шогирди гўзал қиз чикди. Мемага ақинлашгач, у қўлини чўзиб деди:

— Юр, Рената.

Меме унинг қўлини ушлаб, итоаткорларча эргашди. Фернанда қизини сўнгги марта кўрганида, у монастырь ҳовлисининг нариги тарафида бўлиб, ҳозиргина ёпилган темир дарвозанинг ортида роҳиба шогирдининг қадамига мослаб қадам ташлаб борарди. Меме Маурисио Бабилонья, ундан анқийдиган машина мойи, йигитнинг сариқ капалаклардан иборат мулозимлари ҳақида ҳар куни, то қариб, Краков шаҳридаги зимистон бир шифохонада узок кузнинг эрта тонгида бир оғиз сўз айтмай, бегона одамнинг исми шарифида оламдан ўтгунига қадар ўйлади.

Фернанда Макондога қуролланган жандармчилар кўриқлаб келган поездга қайтди. Йўлда уни йўловчилар юзидаги жиддийлик, шаҳар ва қишлоқларнинг кўчаларидаги ҳарбий кўшинлар, содир бўлиши муқаррар аллақандай воқеанинг шарпаси Фернандани таажжублантирарди, аммо Макондога етиб келмагунича ва унга Хосе Аркадио Иккинчи банан компаниясида ишловчиларни иш ташлашга ундаганини айтиб бермагунича, гап нимадалигини тушунмади. «Энди бизга шу етмай турувди, — деди ичида Фернанда. — Оиламизда анархиячи пайдо бўлибди». Иш ташлаш икки ҳафтадан кейин бошланди ва ҳамма хавфсирагани каби фожиавий яқунланмади. Ишчилар якшанба куни банан узиди ва уни вагонларга юклашдан бош тортишди, уларнинг талаблари тамомила ҳаққоний бўлиб, ҳатто падре Антонио Исабель ҳам, худонинг иродасига мос, дея қўллаб-қувватлади. Бу ҳамма сўнгги ойлардаги бирданига бошланиб кетган бошқа иш ташлашларнинг ғалабалари шаҳарни француз фохишалари билан тўлдиришдан бошқа ҳеч нарсага ярамайди, деб халқ орасида ном чиқарган Хосе Аркадио Иккинчининг жўн шахсини ғоят машҳур қилиб юборди. У ҳеч қандай маънисиз кемасозлик корхонаси куриш мақсадида бир вақтлар урушқоқ хўрозларини сотганидек жасорат кўрсатиб, банан компаниясида назоратчи бўлиб ишлашдан воз кечди ва ишчилар томонга ўтди. Орадан сал фурсат ўтмай, Хосе Аркадио Иккинчини жамоат тартибига қарши уюштирилган халқаро фитнанинг агенти, деб

эълон қилишди. Хафтанинг дахшатли миш-мишларидан қайғуга ботганича қоронғи тунда яширин йиғилишдан қайтаётган Хосе Аркадио Иккинчини йўлда пойлаб туриб отган номаълум одамнинг тўртгала ўқидан ҳам мўъжиза қутқариб қолди. Сўнгги ойларда вазият шу қадар кескинлашгандики, буни ўзининг дунёни кўришдан маҳрум оламида бўлган Урсула ҳам сезди ва назарида у ўғли Аурелиано қўзғолон дардида оромини йўқотган ўша машъум кунларни яна бошидан кечираётгандек эди. У Хосе Аркадио Иккинчи билан ҳангомалашиб, бошидан ўтган тажрибасини баҳам кўрмоқчи бўлди, аммо Аурелиано Иккинчи унга суиқасд уюштирилган ўша кечасидан бери Хосе Аркадио Иккинчининг қўшхонасини ҳеч ким билмаслигини хабар қилди.

— Аурелианонинг ўзгинаси, — ҳайратланди Урсула. — Ҳақиқатдан ҳам дунё айлана бўйлаб ҳаракатланаркан.

Фернанда бу кунларнинг хаяжонидан йироқда турарди. Меменинг тақдирини ундан сўрамай хал қилганлари учун дарғазаб бўлган эри билан қаттиқ жанжаллашгандан кейин у ташқи дунёнинг ишларига аралашмай қўйди. Аурелиано Иккинчи қизини монастырдан албатта қутқаришни, агар лозим бўлса, бу ишда жандармларнинг ёрдамига таяниши мумкинлигини айтиб дағдаға қилганида, Фернанда унга Меме роҳибаликни ўз ихтиёри бўйича қабул этди, деган маънони англатдиган ҳужжат кўрсатди. Меме ҳақиқатда бу қоғозга монастырнинг темир панжарали дарвозасининг нариги томонида эканида, уни уйдан онаси олиб чиқишига қаршилик кўрсатмагани каби лоқайдлик билан имзо чекканди. Аурелиано Иккинчи Маурисио Бабилонья уйларида говуқ ўғирлагани келганига ҳеч қачон ишонганидек, Мемага тааллуқли хотини кўрсатган бу ҳужжатнинг ҳақиқийлигига ишонмади, аммо Фернанданинг бу ҳар иккала изоҳи виждонини тинчлантиришга, ўзини қийнамасдан Петра Котеснинг паноҳига яна қайтишга ва унинг уйида тагин қизғин вақтичовлик, тўкин-сочин базмлар уюштиришга ёрдам берди.

Бутун шаҳарни қоплаган ваҳимадан бегона, Урсуланинг дахшатоумуз башоратларига парвойи фалак Фернанда ўз режаси механизмининг сўнгги мурватларини бура-

ди. У клерк¹ увони олиш арафасида турган Хосе Аркадиога узундан узун мактуб йўллаб, унга сингиси Рената безгак иситмасига мубтало бўлгани ва бу оламни тарк этганини ёзганди. Кейин у Амаранта Урсулани Санта София де ла Пьедаднинг тарбиясига топшириб, табиби ғайблар билан Меменинг можаролари туфайли узилиб қолган ёзишмасини йўлга қўйди. У аввало телепатик операциянинг аниқ кунини тайинлади. Аммо улар Макондодаги тўполонлар босилмагунича операция қилиш жуда ҳам эҳтиётсизлик бўлади, деб жавоб қайтаришди. Ниҳоятда сабрсиз, атрофдаги воқеалардан чала хабардор Фернанда навбатдаги мактубида шахарда ҳеч қандай алғов-далғов бўлмаётгани, ҳамма гап илгари хўроз уриштириш ва кемасозлик шайдоси бўлган, эндиликда эса касаба союзда майнавозчилик қилаётган телбанома қайнисининг аҳмоқона қилиқларида эканлигини ёзиб юборди. Чоршанба кuni жазирамада, ҳали бир қарорга келиб улгуришмаганда, уларникига қўлида сават кўтарган кекса роҳиба келди. Эшикни очган Санта София де ла Пьедад усти нафис тўрли сочик билан ёпилган саватни кўргач, кимдир бериб юборган совға деб ўйлаб, уни роҳибанинг қўлидан олмоқчи бўлди. Аммо кампир уни беришга рози бўлмади: унга саватни шахсан ва мутлақо махфий равишда Фернанда дель Карпио де Буэндиага топшириш буюрилганди. Саватда Меменинг ўгли ётарди. Фернанданинг собиқ пири унга йўллаган хатида, бола икки ой илгари туғилди, онаси бир оғиз ҳам гапирмагани учун истагини билолмадик, шу боис чақалоққа бобосининг шарафига Аурелиано деб исм қўйишни ўзимизга эп кўрдик, деб ёзганди. Фернанда тақдирнинг бундай таҳқирига қарши ичида ғалаён кўтарди, лекин буни роҳибага сездирмасликка кучи етди.

— Масалан, уни дарёдан оқиб келган саватдан топиб олдик десак, — деди у жилмайиб.

— Бунга ҳеч ким ишонмайди.

— Ахир, Муқаддас китобда шундай дейилганига ҳамма ишонади-ку, — эътироз билдирди Фернанда. — Нега энди менга ишонишмас экан.

Ортга қайтадиган поездни кутаётган роҳиба уларникида тушлиқ қилишга қолди. Гарчанд, у бола ҳақида оғиз очмаган бўлса-да, шармандаликка беихтиёр гувоҳ бўлиб турган бу кампирнинг суҳбати Фернанданинг юракбағрини эзарди, у ичида ўрта асрдаги удум — ёмон хабар келтирган элчини осини одати қолиб кетган-да, деб пушаймон ерди. Шунда Фернанда, роҳиба жўнаб кетиши биланок чақалоқни бассейнга чўктириб юбораман, деб аҳд қилди, аммо бундай қилишга журъати етмади ва уни бу дардисардан худонинг чексиз марҳамати қутултирмагунича қутишга аҳд қилди.

Макондони қуршаган кескинлик дафъатан портлашга айланганида кенжа Аурелиано бир ёшга кирганди. Хосе Аркадио Иккинчи ва касаба союзнинг яширин иш олиб боришга ўтган бошқа раҳбарлари хафтанинг охирида тўсатдан шахарда пайдо бўлишди ва банан зонасида намойишлар уюштиришди. Полиция тартибни сақлаш билан чекланди. Аммо душанбага ўтар кечаси касаба союз бошлиқларини ётган жойидан судраб чиқариб, оёқларига беш килоли кишан уришди ва провинциянинг бош шаҳридаги қамоқхонага олиб кетишди. Бошқалар қатори Хосе Аркадио Иккинчи ва Макондога сургун қилинган Мексика инқилобининг қатнашчиси, кимсан Артемио Крус¹га қариндош ва унинг жасоратларини кўрган полковник Лоренсо Гавиланни ҳам қамоққа олишди. Лекин орадан уч ой ўтар-ўтмас уларни қўйиб юборишди, чунки ҳукумат ва банан компанияси маҳбусларнинг овқатига кетадиган харажат хусусида бир битимга келолмаганди. Бу сафар ишчиларнинг норозилигига озиқ-овқат сифатининг пастлиги ва ғоят оғир меҳнат шароити сабаб бўлган. Бундан ташқари, ишчилар уларга қоғоз пул эмас; балки бона, яъники маҳаллий ҳукумат томонидан чиқарилган вақтинчалик пул тўланаётганидан шикоят қилишар, чунки бонага компания магазинидан чўчка гўштидан бошқа ҳеч нарса харид қилиш мумкин эмасди. Хосе Аркадио Иккинчи бона системасининг моҳиятини фош қилгани учун қамалган эди. У ушбу система компаниянинг савдо флотига кетадиган харажатни бирмунча камайтиришини, яъни

¹ К л е р к — айрим буржуа мамлакатларидаги идора хизматчисига бериладиган увон.

¹ А р т е м и о К р у с — Мексика ёзувчиси Карлос Фуэнтеснинг «Артемио Круснинг ўлими романининг бош қаҳрамони.

банан ташийдиган кемалар қайтишда компания магазини учун мол олиб қайтишини, акс ҳолда кемалар Янги Орлеандан банан ортиладиган портларгача бўм-бўш келишини тушунтирди. Ишчиларнинг қолган эътирозлари турмуш шароити ва медицина хизматига тааллуқли эди. Компаниянинг врачлари беморларга мутлақо қарамасди. Беморлар шифохона ёнида навбатга тизилишар ва ҳамшира ким қандай дардга чалинганидан: бош оғриғими, ич оғриқми, қатъий назар, ҳар бириниң тилига мис купоросига ўхшовчи думалоқ дори қуйиб чиқарарди. Бу шунчалар бемаъни даво эдики, болалар ҳам навбатга қайта-қайта туриб, ўзларига теккан думалоқ дориларни уйларига олиб бориб, лото ўйинида фишқалар ўрнида фойдаланишарди. Ишчилар қулай-қулай деб турган баракларда, ғоят тигиз бир аҳволда яшар эдилар. Ишчиларга ҳожатхона қуриб бериш ўрнига, рожествода ҳар эллик кишига битгадан кўчма ҳожатхона олиб келинди ва кўпроқ хизмат қилиш учун ундан қандай фойдаланиш кераклигини намоиш қилишди. Илгари полковник Аурелиано Буэндиани холи-жонига қўймаган, қора сюртукли кекса адвокатлар эндиликда банан компаниясининг манфаатини ҳимоя қилишар, ишчилар қўйган барча айбларни минг хил найранг билан рад этишарди. Ишчилар томонидан тузилиб, бир овоздан маъқулланган петициянинг банан компаниясига расмий равишда бориб етгунича анча вақт ўтди. Жаноб Браун петициядан хабар топдию ўзининг хашамдор, ойнаванд томли вагонини поездга тиркаб, фирманинг кўзга кўринарли вакиллари билан Макондодан қочиб қолди. Келаси шанба куни ишчилар компания бошлиқларидан бирини, уни домига илинтиришга розилик билдирган аёл билан яланғоч ҳолда тутиб олишди ва петиция нухасига имзо чекишга мажбур қилишди. Ғаламис қонунпарастлар эса судда бу одамнинг банан компаниясига мутлақо алоқаси йўқлигини таъкидлашди ва ўзини фирманинг одами қилиб кўрсатган ўша кимсани ҳукумат вакилларига айттириб, қаллоблиги учун қамашиб, ўзларининг ҳақ эканлигини исботламоқчи бўлишди. Кейинчалик ишчилар учинчи класс вағонида яширинча ўтирган жаноб Брауннинг ўзини ҳам қўлга туширишди ва петициянинг қолган нухасига қўл қўйдиришди. Эртасига у судга қақирилганда, сочлари қорага бўял-

ган бўлиб, соф испан тилида гапирди. Адвокатлар бу одам Алабама штатидаги Пратвилл шахрида туғилиб ўсган, банан компаниясининг бош директори жаноб Жек Браун эмас, балки Макондода туғилиб ўсган ва шу ерда Дагоберто Фонсека дея исм олган киши эканини исботлашди. Ишчилар жаноб Браунни яна бир бор қўлга киритишга уринишганидан сўнг, қонунпарастлар жамоат жойларига элчихонанинг консули ҳамда маслаҳатчилари томонидан имзоланган, жаноб Брауннинг ўлимини тасдиқловчи ҳужжатнинг нухаларини илиб қўйишди, унда бош директорни Чикагода ёнғин ўчирувчи машина босиб кетгани айтилган эди. Бу мунофиқ ҳийлалардан толиққан ишчилар маҳаллий ҳукуматдан қўлни ювиб қўлтиққа уришди-да, олий суд органларига шикоят билан мурожаат қилишди. Аммо у ердаги лўттибоз қонуншунослар ҳам, банан компаниясининг иши мавсумий бўлгани сабабли ишчиларни доимий хизматга тортиши мумкин эмас ва демак, ишчиларнинг талаблари мутлақо қонунсиз, деб айтишди. Шундай қилиб, дудланган чўчка гўшти, шифобахш дорилар ва рожество ҳожатхоналари ҳақидаги гўёки уйдирма гапларга чек қўйилди ва суд тантановор бир ҳолда банан компаниясида умуман ишчилар бўлмаган, деб эълон қилди.

Катта иш ташлашлар бошланди. Плантациялардаги ишлар таққа тўхтади, мевалар чирий бошлади. Бир юзу йигирма вагондан иборат эшелонлар темир йўл шохобчасида ҳаракатсиз ётарди. Шаҳар ва қишлоқлар ишчилар билан тўлиб-тошди. Турклар кўчасидаги «Ёқуб мехмонхонаси»нинг бильярдхонасини навбат кутаётган ўинчилар босиб кетганди. Армия жамоат тартибини қайта тиклаш учун буйруқ олган куни Хосе Аркадио Иккинчи бильярдхонада эди. Гарчи, у башорат қилиш хусусиятига эга бўлмаса-да, бу хабарни полковник Херинельдо Маркес уни одамларнинг отилишини кўрсатишга олиб борган ўша узоқ тонгдан бери кутаётган ўлим даракчиси, дея қабул қилди. Қўнгилдаги гашлик Хосе Аркадио Иккинчини доимий сиполик одатидан маҳрум эта олмади. У кий билан шарни урди-да, кўзда тутилган кармболни¹

¹ Кармболь — бильярд ўйинида бир шар билан иккинчисини уриб учинчисига теккизиш ва шу тарзда уни тўрға тушириш.

амалга оширди. Анчадан сўнг кўчадан эшитилган барабанларнинг гумбури, горнинг овози ва қий-чув товушлари нафақат бильярд ўйини, балки у ўша қатл тонгидан бошлаб ўзи билан олиб бораётган барча сассиз ўйинларнинг тугаганидан дарак берди. Шунда у кўчага чиқди ва тўпланган учта полкни кўрди. Барабан садоларию бир маромда ташланаётган қадамлардан ер ларзага келарди. Чараклаган чошгоҳ бу кўпбошли аждаҳо нафасидан анқитган кўланса хидга кўмилиб кетганди. Солдатлар ҳаммаси паст бўйли, йўғон ва дағал эди. Улардан терлаган от ҳамда офтоб қиздирган хом тери хиди келар, бу одамларда тоғликларга хос сассиз ва яширин довиюраклик сезилиб турарди. Гарчанд, Хосе Аркадио Иккинчининг ёнидан қарийб бир соатдан буён ўтиб боришса-да, солдатларнинг сони оздай эди. Улар бир неча бўлинмадан иборат бўлиб, айлана бўйлаб бетиним бориб-келишаётгандек туюларди, чунки солдатлар худди бир онанинг фарзандлари каби бир-бирига ўхшарди. Улар сафар халталари ва флягалари залвори остида найзали милтиқлар келтирган исноду кўр-кўрона итоатгўйлик ва ор-номус вабосини бир хилдаги бефахмлик билан кўтариб боришарди. Урсула ўзининг кўрлик дунёсида ўтириб, гурс-гурс қадамларни эшитди ва бармоқларини букканча, қўлини тепага кўтарди. Санта София де ла Пьедад гул тикилган дастурхонни дазмоллай туриб, бир лаҳзага қотиб қолди ва «Ёқуб мехмонхонаси» эшиги ёнида туриб, саф бўлиб ўтаётган сўнгги солдатларга қараётган ўғли Хосе Аркадио Иккинчи хақида ўйлай бошлади.

Харбий ҳолат қонунларига кўра, кўшинлар ушбу можарода ўз зиммасига воситачиликни олиши керак эди. Лекин аслида иккала томонни яраштириб қўйиш учун ҳеч нарса қилинмади. Солдатлар Макондонинг у бошидан-бу бошига юриб, қучларини кўз-кўз қилишгач, милтиқларини найзалари билан бир-бирига суяб қўйишиб, роса банан узишди, кейин уларни поездларга орта бошлашди. Шу пайтгача хотиржам турган ишчилар, қўлларига мачете кўтариб, штрейкбрехерлар¹га қарши чиқишди. Улар компания кўрғони ва магазинларга ўт қўйиш-

ди, телефон ҳамда телеграф симларини узиб ташлашди, пулемётдан ўқ узиб ўзига йўл очаётган поездларнинг ҳаракатини тўхтатиш учун темир йўллари бузишди. Ариқларда сув билан қон қўшилиб окди. Солдатлар электрлаштирилган паррандахонада ўтирган, бирорта туқиям тўкилмаган жаноб Брауннинг оиласи ва унинг ватандошларини хавфсиз жойга элтишди. Ҳокимлар ишчиларга, Макондога тўпланинглари, дея мурожаат қилишганда можаро бешафқат ва қирғинбарот граждандар урушига айланиш арафасида турарди. Мурожаатда: келаси жума куни вилоятнинг граждандар ва ҳарбий ҳокими келиб, можарони кўриб чиқади, дейилган эди.

Хосе Аркадио Иккинчи жума куни эрталабдан станцияга борганлар орасида эди. У қасаба союз раҳбарларининг яқинда бўлган йиғилишида қатнашганди. Йиғилишда унга ва полковник Гавиланга халқ ичига кириш ва шароитга қараб унинг ҳаракатларини бошқариш топширилди. Хосе Аркадио Иккинчи ўзини беҳузур сезарди. Кўшинлар станция ёнидаги майдон теграсига пулемёт ўрнатганини, банан компаниясининг темир панжара билан ўралган кўрғончаси тўплар билан химоя қилинаётганини эшитганидан сўнг, оғзида аллақандай шўр ва тахир бир таъм сездди. Соат ўн иккиларда станция ёнидаги майдон ва майдонга туташ кўчаларда кечикаётган поездни кутаётган уч мингдан зиёд одам — ишчилар, аёллар ва болалар тўпланди. Дастлаб, бу йиғин байрам сайлига ўхшаб кетарди. Турклар кўчасидан соябонли столлар ва ичимликлар сотиладиган дўконлар келтиришгач, халқ интиқлик ва жазирама азобидан сал қутулгандек бўлди. Соат учларга яқин, расмий шахслар тушган поезд узоғи билан эртага кундузи келади, деган гап тарқалди. Қутавериб хафсаласи пир бўлган оломон чуқур хўрсинди. Тўртта пулемётнинг оғзи одамларга қаратилган станция павильонининг томига чиққан қандайдир лейтенант ҳаммани осойишталикка чақирди. Хосе Аркадио Иккинчининг ёнида тахминан тўрт ва етти ёшларда бўлган икки ўғлини эргаштириб олган семиз, яланг оёқ аёл турарди. У кичик ўғлини кўтариб олди ва Хосе Аркадио Иккинчини танимаса-да, катта ўғлимни кўтариб олинг, яхшироқ эшитсин, деб илтимос қилди. Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасига ўтказди. Орадан кўп

¹ Ш т р е й к б р е х е р — забастовка пайтида иш ташламаган ёки ишни давом эттириб, ишчилар синфига хиёнат қилганлар.

йиллар ўтгач, бу бола ўшанда лейтенантнинг вилоят ҳукмдори чиқарган тўртинчи номерли декретини оғзига граммофон карнайи тутиб ўқиганини кўрганини айтганида, унга ҳеч ким ишонмайди. Декретда генерал Карлос Кортес Варгас ва унинг секретари майор Энрике Гарсиа Исасанинг имзоси билан саксон сўз ва уч моддадан иборат бу ҳужжатда иш ташлаганлар «жиноятчилар тўдаси» деб эълон қилинган ва солдатларга уларга қарата аямай ўқ узиш учун ваколат берилган эди.

Декрет қаттиқ норозилик уйғотди. Шунда томдаги лейтенантнинг ўрнини капитан эгаллади ва граммофон карнайини силкитиб, гапирмоқчи эканини билдирди. Оломон яна жимиб қолди.

— Хонимлар ва жаноблар, — деди капитан паст ва сал толиққан товушда, — тарқалиб кетиш учун ихтиёрингизда беш минут вақт бор.

Мухлат саноғи бошланишидан дарак берувчи горн садоси ҳуштак ва қичкириқларга кўмилиб кетди. Ҳеч ким жойидан қимирламади.

— Беш минут ўтди, — деди капитан ўша овозда, — яна бир минутдан сўнг ўт очилади.

Муздай терга ботган Хосе Аркадио Иккинчи болани елкасидан тушириб, онасига берди. «Бу аблаҳлар отишдан ҳам тоймайди», деб пичирлайди аёл. Хосе Аркадио Иккинчи унга жавоб қайтаришга улгурмади, чунки у шу минутдаёқ аёлнинг гапини худди акс садо каби баланд товушда такрорлаган полковник Гавиланинг дўриллоқ товушини эшитди. Вазият кескинлиги ва одамни хайратга солувчи осойишталикдан маст бўлган, шунингдек, ажалнинг даҳшатли нигоҳидан қотиб қилган оломонни жойидан кўзгатадиган куч йўқлигига ишонч ҳосил қилган Хосе Аркадио Иккинчи, оёғининг учида хиёл кўтарилдида, олдинги қатордагиларнинг боши узра, умрида биринчи марта овозини баланд кўтариб қичқирди:

— Аблаҳлар! Шу бир минутни кетларингга тикинлар!

Бу сўзлар жаранглаб бўлиши биланоқ, Хосе Аркадио Иккинчида даҳшат эмас, балки бўлаётган воқеалар ноаниқ, деган тасаввур уйғотган аллақандай тасаввур пайдо бўлди. Капитан ўт очишни буюрди ва бирдан ўн тўртта пулемёт ўқ уза бошлади. Аввалига бари ҳазилга ўхшаб

туюлди. Гўё пахтавон ўқ отилаётгандек эди: пулемётлар қулоқни батанг қилиб отилар, газаб билан олов пурқар, аммо тигиз турган оломон орасидан на бирорта бақирик, на хўрсиниш эшитилар, гўёки бир дақиқада ҳаммалари ўқ ўтмайдиган тошга айланиб қолгандай эди. Ва бирдан кимдир: «А-а-а-а, онажон!» дея ўлим талвасасида додладию майдондаги қарахтликни тарқатиб юборди. Гўё кучли бир зилзила ёки вулқон тийиксиз бир тошқин оломонни ларзага солди. Хосе Аркадио Буэндиа болани кўлига олишга зўрға улгурди. Кичик ўғлини кўтариб олган аёлни эса саросимадан югураётган оломон нарига суриб кетган эди.

Орадан кўп йил ўтгач, қўшнилари ақлдан озган чол дея таҳқирлайдиган ўша бола Хосе Аркадио Иккинчи уни боши узра қандай кўтаргани ва гўёки хавода муаллақ туриб, оломонни қамраган даҳшат ичра сузиб, одамларни майдонга туташ кўчага бошлаганини бетиним гапирарди. Бола тепада туриб, айқаш-уйқаш оломон кўча бурчагига бурилганини ва у ердаги пулемётлардан ўқ узилганини кўрди. Кўпчилик бирварақайига: «Ўтинлар! Ўтинлар!» деб қичқирди.

Биринчи қатордагилар пулемёт ўқларидан қулади. Тирик қолганлар эса ётиш ўрнига яна майдон томон бурилишди. Шунда даҳшату саросима аждаҳоси уларни думи билан уриб, пулемётлар бетиним отилаётган нариги кўчадан чиққан одамлар тўлқинига томон ирғитиб юборди. Одамлар қўрадаги мол каби қамалиб қолишганди. Улар аста-секин ўз домига торта бошлаган баҳайбат гирдоб ичра айланишарди, чунки гирдоб теграсини, худди пиёз арчилгани каби, пулемётлар ўти кесиб турарди. Бола сирли бир сабабга кўра ўқ тегмаётган яланг жойда тиззаларини букиб чўқинаётган аёлни кўриб қолди. Оломон тўлқини ўша бир парча ерни, чўқинаётган аёлни, чарақлаб турган осмону ва Урсула Игуаран ўзининг беҳисоб хўрозқандини сотиб улгурган бу қабих оламнинг бус-бутунича ютиб юборишига бир лаҳза қолганида, Хосе Аркадио Иккинчи юзлари қонга беланиб қулаб тушаркан, болани беҳавотир бир жойга ирғитишга улгурди.

Хосе Аркадио Иккинчи ҳушига келганида чалқанча ётар ва атроф қоронғи эди. У қандайдир узундан-узун, шовкинсиз поездда кетаётганини тушунди: бошини қотиб

қолган қон қатлами сиқиб турар, суяқлари сиркираб оғирди, қаттиқ уйқуси келарди. Бу ерда, барча дахшат ва разилликлардан бехатар жойда, бир неча соат мизғиш ўйида Хосе Аркадио Иккинчи камроқ оғриётган ёнига ағдарилди ва шундагина мурдалар устида ётганини англади. Бутун вагон ўликларга тўла, фақат ўртада озгина бўш жой қолган эди. Мурдаларнинг совуқлигига қараганда, хунрезлик ниҳоясига етганидан бери уч-тўрт соат ўтгани билинарди. Қолаверса, ўликларни поездга ортган одамлар уларни банан юклагандек саржин қилиб жойлаштиришга ҳам улгурган эдилар. Хосе Аркадио Иккинчи вагонма-вагон ўтиб, паровоз тарафга қараб эмаклади, поезд уйқуга кетган шаҳарлардан ўтганида, вагон тиркишларидан тушган ёруғда худди чириган бананлар каби денгизга улоқтириб юбориш учун олиб кетилаётган ўлик эркакларни, ўлик аёлларни, ўлик болаларни кўрди. Хосе Аркадио Иккинчи улардан иккитасини — майдонда шарбат сотиб юрувчи аёл билан полковник Гавиланни таниди. Полковникнинг қўлида ҳамон тўғаси мексика кумушидан қилинган камар бор эди, у саросимага тушган оломон орасидан шу камар ёрдамида ёриб ўтишга уринган эди. Биринчи вагонга етган Хосе Аркадио Иккинчи қоронғилик қаърига сакради ва сўнгги вагон ўтиб кетгунга қадар темир йўл бўйидаги ариқчада ётди. Умри бино бўлиб кўрган энг узун поездди шу эди — қарийб икки юзта юк вагонидан иборат составнинг бошига, охирига ва ҳатто ўртасига ҳам парвоз тиркалганди. Поездда на қизил, на яшил чироқ бор эди, у рельслардан деярли товуш чиқармай, шиддат билан сирғаларди. Вагонларнинг томларига ўрнатилган пулемётлар ёнида солдатлар қорайиб кўринарди.

Ярим кечага яқин жала қуя бошлади. Хосе Аркадио Иккинчи қаерда тушиб қолганини билмасди, лекин поезд келган тарафга қараб юраверса, бора-бора Макондодан чиқишини англади. Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари шалаббо бўлиб, боши тарс ёрилгудек оғриб, вирашира тонг пайти шаҳарча четидаги уйларга етди. У кофе хиди анкиётган ошхонага кирди ва қўлида боласини кўтариб ўчоқ олдида турган аёлни кўрди.

— Салом, — деди зўрға. — Мен Хосе Аркадио Иккинчи Буэндиа бўламан.

У тирик қолганига батамом ишониш учун исми ва фамилиясини тўлик, ҳарфма-ҳарф айтди. Шундай қилгани яхши бўлди, чунки аёл эшик ёнидаги гамгин, хоргин, қонга беланган ва манглайига ажал тамғаси урилган бу одамни кўриб, уни арвоҳ деб хаёл қилган эди. Аёл Хосе Аркадио Иккинчи кийимлари ўчоқ устида қуригунча ўраниб олиши учун кўрпа олиб келди, ярасини ювгани сув иситди, бошини танғишга тоза латта берди. Сўнг кичкина чашкада қандсиз кофе келтирди — аёл Буэндиалар кофени қандсиз ичишини эшитганди, кийимларини эса ўчоқ устига илиб қўйди.

Хосе Аркадио Иккинчи кофени ичиб бўлгунча бирор оғиз ҳам гапирмади.

— Улар уч мингтача эди, — деб шивирлади у.

— Нима?

— Ўлганлар, — деб тушунтирди Хосе Аркадио Иккинчи. — Менимча станцияга тўпланган барча одам.

Аёл унга таассуф билан қаради. «Бирортаям одам ўлгани йўқ, — деди у. — Полковник Аурелиано Буэндианинг давридан буён Макондода ҳеч қандай воқеа рўй бермади». Хосе Аркадио Иккинчи то уйига етгунча учта ошхонага кирди, учаласида ҳам: «Бирорта одам ўлгани йўқ», деб айтишди. У вокзал майдонида батартиб тахланган столларни кўрди, хунрезликдан гўё из ҳам қолмагандай эди. Ёмғир бетиним ёғаётган кўчалар бўм-бўш, махкам беркитилган уйларда ҳаётдан бирортаям нишона йўқ эди. Эрталабки маросимга чорлаётган қўнғироқларгина бу ерда ҳаёт борлигига яккаю ягона гувоҳ эди. Хосе Аркадио Иккинчи полковник Гавиланинг эшигини қокди. У илгари бир неча бор кўрган ҳомиладор аёл эшикни қарс этиб ёпиб қўйди. «У кетди, — деди аёл чўчиб, — Ватанига қайтиб кетди». Электрлаштирилган парандахонага кираверишда одатдагидек иккита маҳаллий полициячи турарди. Улар эгниларидаги плаш ва катак-катак шимда ёмғир остидаги тош ҳайкалларга ўхшаб кетишарди. Четроқ кўчада Антил оролларида келиб қолган негрлар диний қўшиқлар айтишарди. Хосе Аркадио Иккинчи ҳовли деворидан ошиб ўтиб, ошхонага кирди. Санта София де ла Пьедад унга ярим шивирлаб: «Эхтиёт бўл, яна сени Фернанда кўриб қолмасин, у ҳали уйғоқ», деди. Аёл ўғлини «тувакхона»га бошлади, Мелькиадес-

нинг тўзиган йиғма каравотига жой солиб берди, кейин кундузи соат иккида, Фернанда уйкуга кетганида яна бир хабар олиб, Хосе Аркадио Иккинчига деразадан овкат узатди.

Аурелиано Иккинчи жала бонс ўз уйида тунади ва эртаси соат учгача ҳам ҳаво очилиб кетишини кутди. Санта София де ла Пьедад унинг қулоғига секингина, уканг келди деб айтди. Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасига борди. У ҳам на майдондаги хунрезликка, на поезд мурдаларни денгизга олиб кетишганига ишонди. Чунки кеча кечқурун Макондода ҳукуматнинг фавқулоддаги расмий ахбороти эълон қилиниб, унда ишчилар вокзални тарк этишга берилган буйруққа бўйсуниб, саф-саф бўлиб уйларига тинчгина тарқалгани айтилган эди. Шунингдек, ахборотда касаба союзнинг юксак ватанпарварлик руҳидаги раҳбарлари ўз талабно-маларидаги икки пункт: медицина хизмати ислохоти ва бараклар ёнидан хожатхоналар қуриш талаби билан чегаралангани ҳам халққа маълум қилинган эди. Сўнг Аурелиано Иккинчи ишчилар ғалаёини бир ёқли қилишган ҳарбий ҳукмдорлар бу ҳақда жаноб Браунга маълум қилганини ва жаноб Браун ишчиларнинг янги талабларини қондиришга рози бўлиш билан бир қаторда, тузилган битимни компания ҳисобидан уч кунлик халқ сайли билан нишонлашга ваъда берганини эшитди. Аммо ҳарбийлар жаноб Браундан битимни қачон имзолаш мумкин бўлади, деб сўрашганида, у чакмоқдан тез-тез ёришиб турган деразага қараб, мужмалроқ бир ишора қилгани ҳам маълум бўлди.

— Ҳаво очилиб кетсин, — деди у. — Биз ёнингарчиликда ҳар қандай ишни тўхтатиб турамиз.

Уч ой давомида ёмғир ёмай, қурғоқчилик ҳукм сурди. Аммо жаноб Браун ўз қарорини эълон қилганидан сўнг бутун бананзорлар узра Хосе Аркадио Иккинчи Макондо йўлида учратган ўша жала куя бошлади. Икки ҳафта ўтгач ҳам ҳукумат ихтиёридаги барча ахборот воситалари томонидан аҳолига минг бор уқтирилган расмий ривоят охири ҳар бир одамга зўрлаб тикиштирилди ва талаблари қондирилган ишчилар уйларига кетишди, банан компанияси эса ишини то ёмғир тингунича тўхта-тиб туришга аҳд қилди. Ҳарбий ҳолат тинмаётган сел

суфайли содир бўлиши мумкин бўлган офат ҳамда фавқулодда кўриладиган чора-тадбирлар учун сақланарди. Кўинилар энди казармага кўчишган эди. Солдатлар кундузлари шимларини тиззасигача қайтариб олиб, кўчалардан шиддат билан оқаётган сувда болалар билан биргаликда кемачалар окизишарди. Кечаси, комендантлик соати бошланганидан кейин эса, улар милтиқларининг кўндоклари билан эшикларни бузиб, шубҳа остига олинганларни тўшакдан суғуриб, номаълум жойларга олиб кетишарди. Жиноятчиларни, котилларни ҳамда тўртинчи номерли декретни бузганларни қидириш ва ўлдириш ҳанузгача давом этар, аммо ҳарбийлар қурбонларнинг тақдирини билиш учун гарнизон бошлиғи идорасини ўлдиришган қавму қариндошлар олдида ҳам буни рад этишарди. «Менинг ишончим комилки, бу сизнинг тушунгизга кириб чиққан, холос, — деб таъкидларди бошлиқ. — Макондода ҳеч нарса содир бўлгани йўқ, ҳеч нарса бўлмаётир ва ҳеч қачон ҳеч нарса бўлмайди ҳам. Макондо — толей қулган шаҳар». Шу тариқа касаба уюнимасининг барча раҳбарлари нобуд этилди.

Фақат биргина Хосе Аркадио Иккинчи омон эди. Бир кунги февраль кечаси уйнинг эшиклари милтиқ кўндокларининг зарбидан ларзага келди. Уйдан чиқиб кетиш учун ҳанузгача ҳавонинг очилишини кутиб ўтирган Аурелиано Иккинчи эшикни очди ва плашчлари ёмғирда ивиб қолган лейтенант ва олти нафар солдатни кўрди. Улар ҳеч нарса демасдан хоналарни, шкафларни, ҳатто казнокни ҳам тинтув қилишди. Урсула хонасига чироқ ёқилганда уйғониб кетди. Тинтув давом этаркан, нафасини ичига ютиб ётди, аммо бармоқларини хоч шаклида букиб уни солдатлар ўтган жойларга йўналтириб турди. Санта София де ла Пьедад Мелькиадеснинг хонасида ухлаб ётган Хосе Аркадио Иккинчини уйғотишга улгурди, лекин энди қочиб бўлмаслиги аён эди. Санта София де ла Пьедад эшикни қайта қулфлади. Хосе Аркадио Иккинчи қўйлаги ва ботинкасини кийиб, каравотда ўтирганича солдатларни кута бошлади. Бу пайтда солдатлар заргарлик устахонасини тинтув қилишарди. Офицер осма қулфни очишга буйруқ берди ва қўлидаги фонарини чакқон бир силтаб, хонани кўздан кечирди. У иш столи, витраж, кислота солинган шиша идишларни, уй соҳиби қаерда қолдирган

бўлса, ўша ерда ётган асбоб-ускуналарни кўрди ва бу хонада ҳеч ким яшамаслигини тушунди. Лекин шундай бўлса-да, Аурелино Иккинчидан заҳарханда билан, мабода заргар эмасмисиз, деб сўради, кейин бу ер полковник Аурелино Буэндианинг устахонаси эканини тушунтирди. «Шундай денг!» деди офицер ва хонадаги чироқни ёқиб, жиддий тинтув ўтказишларини буюрди. Тинтувдан шишалар остидаги тунука банкада ётган ўн саккизта тилла балиқча ҳам омон қолмади. Офицер уларни столга ағдаргунча, ҳар бирини диққат билан кўриб чиқди ва шундан кейингина бир оз юмшади. «Агар рухсат берсангиз, битта балиқчани ўзимга олсам, — деди у. — Улар бир вақтлар кўзғолончиларга хизмат қиларди, аммо ҳозир эса тарихий ёдгорлик ҳисобланади». У жуда ёш, деярли ўсмир бўлса-да, ўзига бино қўйган эди. Аурелиано Иккинчи тилла балиқчани хадя қилганида офицернинг кўзлари қувончдан худди болаларникидай порлаб кетди, балиқчани чўнтагига яширди, қолганларини эса банкага солиб, эски жойига қўйди.

— Бебаҳо совға бу, — дея таъкидлади у. — Полковник Аурелиано Буэндиа бизнинг энг буюк одамларимиздан бири эди.

Аммо қўнглининг бир зумга бўшагани унинг профессионал хатти-ҳаракатига заррача таъсир қилмади. Улар Мелькиадес хонасининг эшигига яқинлашганида Санта София де ла Пьедад энг сўнгги хийласини ишлатди. «Бу ерда қарийб юз йилдан бери ҳеч ким яшамайди», деди у. Офицер хонани мажбуран очтирди-да, чироқ нуруни хона бурчакларига йўналтирди ва нур Хосе Аркадио Иккинчининг юзлари бўйлаб сирғала бошлаганда Аурелиано Иккинчи ва Санта София де ла Пьедад унинг арабона кўзларини кўрди ва шунда улар бу бир хатарнинг давоми ҳамда итоаткорлик йўли ила қутулиш мумкин бўлган иккинчи бир хатарнинг бошланиши эканини тушунишди. Аммо офицер, то шкафга териб қўйилган етмиш иккита тувакка кўзи тушмагунча, ҳеч нарсани сезмай, хонани чироқ нурида текширишни давом эттирди. Тувакларни кўрганидан кейин тепадаги чироқни ёқди. Ҳар қачонгидан ҳам салобатли ва ўйчан, қаравотнинг бир чеккасида ўтирган Хосе Аркадио Иккинчи ўрнидан туриб, хонадан чиқиб кетишга тийёр бўлиб турарди.

Унинг ортида титилган китоблару қўлёмалар турган токчалар, сиёҳдон қўйилган тоза стол кўринарди. Хонада Аурелиано Иккинчига болалигидан таниш ўша шаффоф ҳаво, чанг ҳамда вайронагарчиликнинг кучи етмайдиган ва полковник Аурелиано Буэндиа сезмай ўтган вазият мавжуд эди. Аммо офицернинг бутун эътибори фақат тувакларга қадалган эди.

— Бу уйда қанча одам яшайди? — сўради у.

— Беш киши.

Афтидан, офицер ҳеч нарсага тушунмади. Унинг нигоҳи Аурелиано Иккинчи билан Санта София де ла Пьедад иккиси Хосе Аркадио Иккинчини кўриб турган жойга қадалди. Энди Хосе Аркадионинг ўзи ҳам ҳарбий унга қараётганини, аммо кўролмаётганини тушунди. Офицер чироқни ўчирди ва эшикни секин ёпиб қўйди. У солдатлар билан гаплашганидан сўнг Аурелиано Иккинчи Мелькиадеснинг хонасини полковник Аурелиано Буэндиа қандай кўз билан кўрган бўлса, ёш ҳарбий ҳам ўшандай кўзда кўрганини англади.

— Бу хонага ростдан ҳам юз йилдан буён ҳеч кимнинг назари тушмаган экан, — деди офицер. — У ерда, менимча, илонлар ҳам бўлиши мумкин.

Эшик ёпилганида Хосе Аркадио Иккинчи уруш ниҳоясига етганига ишонди. Бундан бир неча йил илгари полковник Аурелиано Буэндиа унга урушнинг тортиш кучи ҳақида гапириб берган ва фикрларини ўз ҳаёти мисоллари билан исботлаган эди. Хосе Аркадио Иккинчи унга ишонган эди. Аммо ўша кечаси, офицер уни кўролмай тикилиб турганида, охириги ойларнинг даҳшатини, қамоқдаги маразликларни, станция майдонидаги васвасани, ўликлар ортилган поездни эслади ва полковник Аурелиано Буэндиа ё қаллоб, ё жинни экан, деб хулоса чиқарди. Уруш хиссини тасвирлаш учун кўп сўз ишлатиш беҳуда, бунинг учун биргина «ҚЎРҚУВ» деган сўз кифоя. Сўнгги пайтларда бир сония ҳам хотиржам яшолмаган Хосе Аркадио Иккинчи ўзини ёмғир шовқинидан асраётган ва сеҳрли нурлари кўмагида кўзга кўринмас қилган Мелькиадеснинг хонасида ширин ҳаловат топди. Уни фақат бир нарса — ишқилиб, тириклайин кўмиб юборишмасин-да, деган хавотир безовта қиларди. У Санта София де ла Пьедадга бу

ҳақда гапириб берганида, аёл ўғлига, сени тириклай кўмиб юборишмасликлари учун умримни чўзаман, дея ваъда берди. Ниҳоят, барча қўркувлардан халос бўлган Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг қўлёмаларини ўрганишга киришди. Уларни қанча кам тушунса, шунча кўп иштиёқ билан ўрганарди. Икки ойдан сўнг сукунатнинг янги шаклига айланиб қолган ёмғир шовкинига кўниқди.

Унинг ёлғизлигини фақатгина Санта София де ла Пьедаднинг ташрифи бузарди. Хосе Аркадио Иккинчи онасидан овқатни дераза тоқчасига қўйиб кетишни, эшикни қулфлаб ташлашини сўради.

Хосе Аркадио Иккинчининг тутқунлигига ярим йил тўлиб, ҳарбийлар Макондони тарк этганларидан кейин, ҳамон ёмғир тинишини кутиб ўтирган Аурелиано Иккинчи озгина валақлашмоқчи бўлиб, хона қулфини очди. Хонага кириши биланоқ, димоғига туваклардан анкиган ўткир хид урилди. Полга тизилган ўнлаб тувакларнинг ҳаммаси ахлатга тўла эди. Сочлари тўкилиб кетган Хосе Аркадио Иккинчи нафасни қайтарувчи сассиққа эътибор ҳам бермай, қўлёмза ўқирди. Унинг бутун борлиги худди фаришталар каби шуъла сочарди. Очилган эшикнинг товушини эшитиб, столдан қўз узди. Акасига унинг нигоҳида катта боболарининг тузалмас қисмати яна бир қарра такрорланганини пайқоши учун ана шу бир лаҳза керак бўлди, холос.

— Улар уч мингдан зиёд эди, — деди Хосе Аркадио Иккинчи. — Имоним комилки, станцияга тўпланганларнинг сони шунча эди.

* * *

Ёмғир тўрт йилу бир ой ва яна икки кун ёғди. Баъзан у гўёки тинаётгандек бўлар ва бундай пайтларда Макондо аҳли ҳаво очилиб кетишига умид боғлаб, байрамона кийинишар, юзларида эндигина соғая бошлаган беморларнинг журъатсиз табассумига ўхшаш табассум пайдо бўларди. Аммо тезда айни шундай ҳолдан сўнг ёмғир янада қаттиқроқ қуйиши аён бўлди. Момақалдироқнинг қаттиқ гулдираши осмонни тилкапора қиларди; шимолдан Макондога кучли бўрон ёпирилди, у тошларни кўчириб кетар, деворларни қулатар, плантациядаги сўнгги

банан дарахтларини таг-томири билан суғуриб ташларди. Аммо бу офат Урсула шу кунлари тез-тез эслайдиган уйқусизлик каби ўзига қарши қандай чора кўриш лозимлигини айтиб турарди. Аурелиано Иккинчи бекорчиликка қарши энг фаол курашчи эди. Жаноб Брауннинг совуқ нафаси туфайли қуя бошлаган жала уни кечқурун аллақандай арзимас юмуш билан Фернанданинг уйига кириб қолган махали қаршилади. Фернанда эрига қайсидир шкафдан қидириб топган бузук соябонни берди. «Керак эмас, — деди Аурелиано Иккинчи. — То ёмғир тингунча мен шу ерда бўламан». Албатта, бу қасамёд бўлмаса-да, Аурелиано Иккинчи ўз сўзида қатъий туришга аҳд қилди. Унинг кийим боши Петра Котесникида қолганди ва энди у ҳар уч кунда усти бошини ювиш учун ечиб, битта трусиди кийимларининг қуришини кутарди. Зерикмаслик учун унинг рахт-рехтини тузатишга киришди. Эшикларга ошиқ-мошиқ қокди, қулфларни мойлади, тамбаларни мустаҳкамлади. Уни сўнгги ойларида, афтидан Хосе Аркадио давридаги лўлилардан қолиб кетган асбоб-ускуналар солинган қутини қўлтиғига қистирганча ўйни кезишини кўриш мумкин эди, жисмоний меҳнатданми, ўта зерикишданми, ёки базмлардан мажбуран ўзини саклаётганиданми, ишқилиб, қорни виноси бўшатилаётган меш сингари аста-секин кичраяр, бақбақасидаги қўшқаватлик, улкан тошбақанинг тумшугига ўхшовчи юзидаги тўқ қизил шуъла йўқолиб борарди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи шу даражада оздики, ботинкаларининг ипини ўзи бойлайдиган бўлди. Унинг тиришқоқлик билан эшик лўкидонини тузатаётганини, осма соатни қисмларга ажраётганини кўрган Урсула, полковник Аурелиано Буэндиа тилла балиқчалар ясагани, Амаранта кафан тўқиганию тугмаларни қайта қадагани, Хосе Аркадио Иккинчи қўлёмаларни ўқиётгани ва Урсула ўз хотираларини бетиним кавшаётгани каби беҳуда ишлар билан шуғулланыпти, деб ўйларди. Лекин аслида бундай эмасди. Ёмғир шунчаки ҳамма нарсани остин-устин қилиб ташлаган, агар уч кун ёлланмаса, хатто темир механизмларнинг мурватлари орасидан ҳам гул униб чиқар, газмолларнинг ялтироқ иплари занг билан қопланар, нам тортган кийимлардан эса заъфарон сув кўкатлари ўсиб чиқарди. Ҳаво шу қадар нам эдики, балиқлар очик эшик-

лар орқали уйга кириб, хоналар бўйлаб сузганча, очик деразадан чиқиб кетиши мумкин эди. Бир куни эрталаб Урсула ғоят холсизланиб уйғонди. Умри оз қолганини сезиб ўзини замбилга солиб падре Антонио Исабелнинг олдига олиб боришларини сўрайман деб турганида, Санта София де ла Пьедад кампирнинг орқаси зулуклар билан тўлиб тошганини билиб қолди. Қондан шишиб кетган бу ярамас жониворлар Урсуланинг сўнгги конини сўриб битирмаслиги учун, уларни чала куйган косов билан куйдиришди ва битталаб кўчириб олишди. Уйдаги сувларни чиқариш учун ариқ қазишга, хоналарни қурбақаю чиганоқлардан тозалашга тўғри келди, ана шундан кейин полларни ювиш, каравотларнинг оёқлари остидаги фишларни олиб ташлаш ва ботинкада юриш мумкин бўлди. Дикқати юзлаб майда юмушларга чалғиётган Аурелиано Иккинчи қарийтганини сезмасди. Аммо у бир куни кечкурун тебранма курсида қоронғиликда тикилиб, Петра Котес ҳақида ўйларкан, дафъатан қариганини сезиб қолди. Ёши ўтган сайин янада очилаётган Фернанданинг ширин бағрига яна қайтишига ҳеч нарса халақит бермасди. Аммо ёмғир унинг барча истакларини ювиб юборди ва қалбини ҳаётдан тўйган одамга хос лоқайдликка тўлдирди. Аурелиано агар бир йўлга чўзилган бундай ёмғир илгари содир бўлганида, нималар қилиши мумкинлигини эслаб, мийиғида жилмайиб қўйди. У Маккондога биринчилар қатори, хали банан компанияси тунука томларини модага киритмасидан анча илгари, оқ тунука олиб келган эди. У тунукаларни фақат бир мақсадда — уларни Петра Котеснинг томига қоплатиш ва ёмғир шовқини уйғотадиган чуқур ҳисдан лаззатланиш учун олиб келганди. Аммо бу ўткинчи тентакликлару ёшликдаги ғалати-ғалати қилиқларни эслаш ҳам Аурелиано Иккинчини ҳаяжонлантирмади, гўёки у охириги айшишратда ўзининг барча ҳис-ғуйғуларини сарфлаб бўлгандай эди. Бунинг эвазига у ўтмишнинг қувончлари тўғрисида ғам-ғуссасиз, ўкинмай ўйлашдек ажойиб ҳислатга эга бўлди. Бир қарашда, ёмғир ниҳоят унга бемалол ўтириб ўй суриш имкониятини яратгандек, ёғдону асбобускуналар солинган қути эса у шувулланиши мумкин бўлган, аммо шувулланмаган ишларга нисбатан қалбида соғинч уйғотгандек туюларди. Аслида эса бундай эмас-

ди. Аурелиано Иккинчининг бирданига ўтроқ бўлиб қолгани ва уйда саранжом-саришталик ўрнатишга ружу қўйгани бир хотирага ёки бирор аччиқ тажрибага боғлиқ эмасди. У ёмғир важхидан шундай қиларди, бошқача айтганда, ёмғир уни бир замонлар Мелькиадеснинг хонасига гилам-самолётлар, бутун учаргилаамлар, бутун бошли кемаларни экипажи билан қўшиб ютиб юборувчи китлар ҳақидаги сеҳрли эртақларни ўқиган узоқ ёшлигига қайтарди. Фернанданинг қаровсиз қолган кенжа Аурелиано бир куни галереяга югуриб чиқиб қолди. Аурелиано Иккинчи бир қарашдаёқ бола ўзининг невараси эканини ҳис қилди. Гўдакнинг сочини олди, кийинтирди, одамлардан чўчимасликка ўргатди ва тез орада ҳеч ким боланинг росмана Аурелиано Буэндиа эканига шубҳаланмайдиган бўлди; унинг ёноқлари туртиб чиққан, қарашлари хайратга тўла, кўриниши ёлғизликдан дарак берар ва умуман унда Буэндиа зотига хос барча ҳислатлар мужассам эди. Фернанда ҳам инсофга келди. У анчадан бери ўз такаббурлигини жиловлашга уринар, айни вазиятдан чиқиш йўлларини излаб боши қотарди. Агар у Аурелиано Иккинчи неварасини шу қадар илиқ ва меҳрибонлик билан қарши олишини билганида, болани унга олдинроқ кўрсатар эди ва, эҳтимолки, жигарбандини ўлдиришни ҳаёлига ҳам келтирмаган бўларди. Тишлари бир тушиб чиққан жиянча Амаранта Урсулага овунган эди. Иккови зерикарли ёмғир кунлари ўйин ўйнашарди. Бир куни Аурелиано Иккинчи ҳамма унутган инглиз энциклопедияси Меменинг хонасида ётганини эслади. У болаларга китобдаги расмларни: ҳайвонларнинг тасвирини, сўнг география хариталарини, узоқ ўлкалар манзарасию машҳур кишиларнинг портретини кўрсата бошлади. Аурелиано Иккинчи инглиз тилини билмас ва энг машҳур шаҳарлару тарихий шахсларнигина қийналиб-қийналиб топар, шу боис, расмлардаги бошқа одамларга ўзи исм ўйлаб топар, уларга атаб афсонавий номайи аъмол тўқир, ишқилиб, синчков болаларнинг бирорта саволини ҳам жавобсиз қолдирмас эди.

Фернанда, ҳаво очилиб кетса бас, эрим яна жазманининг ёнига кетади, деб ишонарди. Ёмғирнинг илк ойларида у эрининг ётоғига киришга ботинолмади, агар кирса Амаранта Урсулани туққанидан кейин ўзининг хотин-

ликка ярамай қолганини хижолатдан қизариб бўлса-да, эрига айтишга мажбур бўларди. Айни ҳадик ваҳхидан бечора аёл табиби ғайблар билан ёзишмасини кучайтирди, лекин ёзишма почтанинг ёмон ишлаши туфайли тез-тез узилиб қоларди. Ёмғирнинг биринчи ойларида каттиқ довул туриб, бир қатор, темир йўл халокатларига сабаб бўлди ва Фернанда табиби ғайблардан бири юборган хатни ўқиб ўзининг мактублари уларга етиб борганини англади. Кейинчалик, ёзишма бутунлай тўхтаб қолгач, у эри ўша қонли маскарадга кийиб борган йўлбарс ниқобини юзига тортиб, банан компанияси врачларига бегона исм-фамилия остида учрашиш ҳақида жиддий ўйлай бошлади. Аммо тошқин офатларини сўзлаб юривчи таниш аёлдан компания шифохонаси қурғоқчил ўлкаларга кўчиб кетганини эшитди. Фернанданинг умидлари пучга чиқди. Такдирга тан бериб, ёмғир тинишини ва почта алоқаси қайта тикланишини кутишга аҳд қилди. Энди пинхоний дардини ўзи даволар, чунки Макондода қолган ягона доктор — молга бериладиган ўтти ейдиган ғалати француз докторга боришда ўлим афзал кўринарди. Фернанда, бирор ёрдами тегиб қолар, деган умидда Урсула билан иноқлашиб олди. Бахтга қарши, бечора Фернанда нарсаларни ўз номи билан атамасди, шу боис, сабабни оқибат, ички ҳодисаларни эса ташқиси билан алмаштиришга, яъники ичидан қон кетишини шунчаки иситма деб аташга мажбур бўлди. Касалини очиқ айтишдан уялгани туфайли шундай деди ва натижада Урсула унинг дарди бачадонида эмас, балки ошқозонида, деб хаёл қилди-да, Фернандага карамелдан тайёрланган дори ичишни маслаҳат берди. Агар бошқа аёллар каби очиқ-сочиқ бўлганида эди, Фернанда ёмғирга эътибор ҳам бермасди, чунки аввал бошдан худди рутубатли бир муҳитда ҳаёт кечирарди. У овқатланиш вақтини ҳам, оиладаги ўзи жорий этган бошқа удулларни ҳам ўзгартирмади. Емакхонадаги стол оёғи остига ёшиг қўйишарди. Овқат пайти хўрандаларнинг оёқлари ҳўл бўлмаслиги учун, курсилар қалин пахта устида турарди. Фернанда ҳамон голланд матосидан тикилган дастурхонга чинни идишларни териб, кечки овқатдан олдин хамиша шам ёқарди. Унинг фикрича, табиий офат анъаналарни муҳим сақлашга ғов бўлолмасди. Ҳеч ким уйдан кўчага

чиқмасди. Фернандага қолса эди, у барча эшикларни очилмас қилиб михлаб ташлаган бўларди. Лекин шунга қарамай, уйлари ёнидан полковник Херинельдо Маркеснинг жасади солинган тобутни кўтариб ўтишаётганларида, Фернанда биринчи бўлиб деразага югурди, аммо ним очиқ деразадан кўрганлари хафсаласини пир қилдики, Фернанда оний сониялик ожизлиги учун ўзини анча вақт-гача қойиб юрди.

Бундан ғариброқ дафн маросимини ҳатто тасаввур ҳам қилиб бўлмасди. Тобут ҳўкизлар қўшилган оддий аравага ортилган бўлиб, арава устида банан баргларидан қилинган пешайвон силкиниб турарди. Ёмғир тўхтамай қуяр, ғилдираклар ярмигача лойга ботиб қоларди. Тобут устига ёпилган жиққа ҳўл байроқдан шаррос сув қуйиларди. Бу ўша порох хиди ва қон сингиб кетган, эндиликда барча ветеранларнинг ғазабини кўзғатадиган байроқ эди. Тобут устига ўша полковник Херинельдо Маркес Амаранта чеварлик қиладиган хонага киришдан олдин даҳлизда қолдирилган зардўзи шокилани қилич қўйилганди. Неерланд сулҳидан сўнг тирик қолган сўнгги ветеранлар шимларини тиззаларигача кўтариб, айримлар яланг оёқ ҳолда, бир қўлда ҳасса, иккинчисида ёмғирдан ранги ўчиб кетган қоғоз гулчамбар ушлаганча, лой кечиб, тобут ортидан боришарди. Улар ҳалигача полковник Аурелиано Буэндия номи билан аталиб келадиган кўчадан худди арвоқлардек ўтишарди. Ногаҳон улар, худди буйруқ олгандек, полковникнинг уйи томон юз буришди, сўнг уйдан узоклашиб, майдонга чиқишди. Бу ерда улар маросим иштирокчиларидан ёрдам сўрашга мажбур бўлишди, чунки дафн араваси лойга ботиб қолганди. Урсула Санта София де ла Пьедадга, мени эшик олдида элтинглар, деб илтимос қилди. У маросим иштирокчиларига шу қадар диққат билан тикилардики, одамлар кампир ҳамма нарсани яққол кўряпти, деган хаёлга боришди.

— Алвидо, Херинельдо, ўғлим! — деб қичқирди Урсула. — Жигаримга дуомни етказ, айтки, биз ҳаво очилган куни, албатта, учрашамиз.

Аурелиано Иккинчи катта бувисини яна ўрнига элтиди. Сўнг одатдагидек беандишалик билан, бояги гапингиздан муддао не, деб сўради.

— Бор гапни айтдим-да, — деб жавоб қилди Урсула. — Ёмғир тўхташи билан бу оламдан кетаман.

Кўчаларни босган балчиқ Аурелиано Иккинчини бевозта қила бошлади. Гарчанд, кечикиб бўлса-да, молхолини ўйлаб ташвишланди ва елкасига брезент ёпганича, Петра Котесникига йўл олди. Петра Котес ховли саҳнида бели баробар сув кечиби, харом қотган отнинг ўлигини жойидан кўзгатишга уринарди. Аурелиано Иккинчи қўлига хода олиб ёрдамлашди. Отнинг шишиб кетган баҳайбат танаси бир чайқалди-да, лойқа сувда оқиб кетди. Петра Котес ёмғир бошланганидан буён ховлисини мол ўлигидан тозалаш билан банд эди. У дастлабки хафталарда Аурелиано Иккинчига офатга қарши бирор чора-тадбир кўриш керак, деган мазмунда хатлар йўллади. Аммо у шошилишга ҳеч қандай ҳожат йўқлиги, ишлари ёмон эмаслиги, ёмғир тўхташи биланоқ, албатта, бирор нарса ўйлаб топажанини айтди. Кейин Петра Котес яйловларини сув босгани, моллари тоққа қоцаётгани, у ерда ҳеч қандай егулик йўқлиги, аксинча уларнинг ўзини ягуар ва эпидемия нобуд этаётганини маълум қилди. «Ташвишланма, — жавоб берди унга Аурелиано Иккинчи, — барибир молсиз қолмаймиз, фақат ёмғир тинса бўлгани». Петра Котеснинг кўз ўнгида ўнлаб хайвонлар ҳалок бўлар, у баъзиларини зўрға ҳалоллаб қоларди. У илгари Макондада энг катта ва ишончли бўлган, ҳозирда фақат қўланса ҳиди қолаётган бойлиги — моллари тошқин томонидан емираётганини чор-ночор кузатарди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи у ерда нималар бўлаётганидан хабар олгани борганида, нимжон ҳачир ва вайрона отхонада ётган отнинг ўлигини учратди. Петра Котес жазманини кўрганида на ҳайратланди, на қувонди ва на жаҳли чиқди, кинояли жилмайиб қўйди, холос.

— Хуш келибдилар! — деди Петра Котес.

Аёл қариб, эти суягига ёпишиб кетган, бодом кўзларида бениҳоя маъюслик ва тақдирга тан бергани кўришиб турарди. Аурелиано Иккинчи тагин елкасига брезент ёпиниб юришдан эрингани боис, Петра Котесникида уч ой қолиб кетди. «Қаергаям шошиламан, — дерди худди Урсулага ўхшаб. — Ҳавонинг очилишига ҳам озгина қолди». У Петра Котеснинг сўлғинлигига биринчи хафтадаёқ кўникиб қолди. Вақт ва ёмғир унинг гўзаллигига

сезиларли таъсир ўтказган эди. Аммо Аурелиано Иккинчи унга бора-бора гўёки илгариги Петра Котес деб қарайдиган бўлди, илгариги тентакликларини, молларнинг беомон кўпайишига сабаб бўлган севгиларини эслади. Иккинчи хафтанинг тунларидан бирида, қисман истак ва қисман тамагирлик таъсирида, Петра Котесни эркалатиброқ турди. Лекин аёл лоқайд эди. «Тинчгина ухла, — тўнғиллади у, — ҳозир тентаклик қиладиган вақт эмас». Ва Аурелиано Иккинчи шифтдаги кўзгуларда ўзини ва Петра Котеснинг сўлғин аксини кўрдию аёлнинг ҳақлигини тушунди. Англадики, вақт ҳеч ўзгармаган, лекин уларнинг ўзлари энди ширин тентакликларга ярамай қолишган эди.

Биргина Урсула эмас, балки бутун Макондо аҳли ҳам ёмғирнинг тинишини ўлишлари учун кутишаётганига ишонган Аурелиано Иккинчи Фернанданинг уйига сандикларини кўтариб келди. У кўчалардан ўтаркан, кўзлари мурдаларникидек қотиб қолган одамларни кўрди. Улар қўлларини қовуштирганча деразалари олдида ўтириб, вақтнинг яхлит, бўйсунмас, тартибсиз окимини бутун вужудлари билан ҳис қилишарди. Ёмғирга тикилишдан бўлак ишлари қолмагани учун ҳам вақтни ой ва йилларга, куну соатларга бўлиш бефойда эди. Болалар Аурелиано Иккинчини қувона-қувона кутиб олишди. Энди у болаларни эскириб қолган, овози зўрға чиқадиغان аккордеони билан овута бошлади. Лекин Буэндиаларнинг кенжа авлодига инглиз энциклопедиясидаги расмларни кўриш кўпроқ ёкарди. Аурелиано Иккинчининг тасаввури дирижабли тасвирини булутлар орасидан ўзига бошпана кидираётган филга айлантитарди. Бошқа варақда чавандознинг расми бор эди. Кийими ғайриоддий бўлишига қарамай, суворий жуда таниш туюларди; расми бошидан-охиригача ўрганиб чиққан Аурелиано Иккинчи, бу полковник Аурелиано Буэндиа, деган хулосага келди. Расми хотинига кўрсатди, Фернанда чавандоз нафакат полковника, балки барча Буэндиаларга ўхшаб кетаркан, деди. Аслида эса у расмда татар жангчиси тасвирланган эди. Хотини ўйларида атиги олти кило тузланган гўшту бир қоп гуруч қолганини айтгунича, Аурелиано Иккинчи ўз вақтини Родоский ҳайкаллари ва илон ўргатувчилар ўртасида беғалвагина ўтказарди.

— Хўш, мендан нима истайсан? — сўради у.

— Билмайман, — жавоб берди Фернанда. — Бу — эркакларнинг иши.

— Яхши, — деди Аурелиано Иккинчи, — ёмғир тинсин, бирор нарса ўйлаб топарман.

Тушликка атиги бир бўлак гўшт билан бир чимдим гуруч тегса-да, у энциклопедияни қўлдан қўймасди. «Хозирча борш килиб бўлмайди, — деди у, — лекин ёмғир ҳам мангу ёғмайди-ку». Аурелиано Иккинчи рўзгор гамини емай қўйгани сайин Фернанданинг қазаби ортарди. Унинг ғалвалари эрталаб гитаранинг йўғон торлари чалган куй каби зерикарли оҳангда бошланар, кечаси ёркин рангларга чўлганиб, энг юқори пардаларга кўтариларди. Дастлаб Аурелиано Иккинчи хотинига эътибор бермади, аммо эртасига нонуштадан сўнг ёмғир шовкинидан ҳам баттар тўнғиллаш жонига тегди. Фернанда, гарчанд, қиролнчалардек тарбия қўрган бўлса-да, бу жинни хонадоннинг чўрисига айланиб колганидан, пуф деса учиб кетадиган бу уйни одам қиламан деб эртадан-кечгача қора терга ботиб юрган бир пайтларда нуқул каравотда ағанаб ётадиган дангаса, имонсиз ва бузуки эрининг устидан нолирди: яъники, ҳар сафар ухлашдан олдин кўзлари қум тикилгандай ачишади, эрталаб ҳеч кимса ундан хол-ахвол сўрамайди, очиғини айтганда, уни бу оила аъзолари иссиқ қозонни ушлайдиган кир латтачалик кўрмайди, бу оиладан ҳеч қачон марҳамат кутмаган, ҳамма уни ғийбат қилади, мунофик, риёкор, муғом-бир деб аташади, ҳатто бир куни жойи жаннатда бўлгур Амаранта ҳамманинг олдида, Фернанда орқа тешик билан рўзанинг фаркига бормайди, деган эди, майли, бунисиям майли, бечора Фернанда худонинг измига бўйсуниб, барчасига чидади, лекин энди сабр косаси тўлиб тошди, чунки бир марта аблах Хосе Аркадио Иккинчи, уйимизга юбкали качакони олиб келгани учун ҳам оиламиз нобуд бўляпти, деб айтди, тасаввур қилиш-а, юбка кийган ҳокимиятпраст качакони, жинси қанжиқ качакони, ҳукумат ишчиларни ўлдиришга юборган качаколardan бирини айтгандай бўлди, лекин у аблах аслида герцог Альбанинг чўкинтирган қизини, ҳаттоки президентларнинг хотинлари ҳасад қиладиган, таниқли авлодга мансуб, қони тоза, ўн битта испан фамилияси остида

ямзо чекиш ҳуқуқи берилган, бу нокас шаҳарда илк ўн олти одамга мўлжалланган стол тузган яккаю яғона фуқарони, яъники, Фернандани بازارда тутди, лекин суюқоёқ эр эса кулгидан ичаклари узилиб, бунча кўп қошиғу вилканинг, пичоғу чойқошиқларнинг биз христианларга нима кераги бор, улар балки кирқоёқлар базмига яраб қолар, деди, аслида эса, кулгили жойи йўқ эди, негаки бу ерда қачон оқ ва қачон қизил вино тортилишини, қайси йўл билан ва қайси қадахга қуйилишини Амаранта, оқ вино кундузи, қизили кечаси ичилади деб юрадиган ўша марҳума Амаранта эмас, балки Фернанда билади, ёлғиз угина тилла тувакка ёзилиши билан фахрланиши мумкин, гўрингда тўнғиз қўшгур полковник Аурелиано Буэндиа эса уни мазах қилди, тузукрок қаранглар, тагин келинимизнинг нажоси гул эмасмикан, деб айтди, ҳатто ўз кизи Рената бир куни ётоқда уни уялмай-петмай кузатиб, сўнгра бошқаларга, тувак тилладан, аммо ичидагиси оддий нажос, энг оддий нажос, ҳатто оддийдан ҳам оддийроқ шунчаки качаконинг нажоси, деб айтди, ўзи туккан шундай деди, буям майли, у ҳеч кимдан нажот кутмай қўйди, аммо эридан заррача бўлса-да, ҳурмат талаб қилишга ҳаққи бор-ку, ахир Аурелиано Иккинчи унинг махрами, яғона ҳомийси эди-ку, лекин бу тўнка эр уни диққинафас дўзахга бошлаб келди, рўза пайтда эри билан ётишдан иймангани баҳона эр дегани юккага ўраб ташласа ит ҳам қарамайдиган машжалақи аёлникига жўнади, ўша байталнинг қорсонини кўрган заҳотиёқ кимлигини билиб оласан, ўша қанжиқ билан солиштирса, шоҳона саройда ҳам, чўчкахонада ҳам, дастурхон атрофида ҳам, тўшакда ҳам, қонушпараст, итоатгўй ва жабрдийда ўртасида осмон билан ерча фарқ бор. Фернанданинг, донья Рената Арготе ва нақ авлиё, ҳақиқий христиан, Муқаддас мақбара ордени нишондори дон Фернандо доль Карпионинг яккаю яғона севимли қизлари Фернандага, худонинг қудрати туфайли ҳеч қачон мазорда чиримайдиган, терилари ўлганларида ҳам келинчакларнинг атлас кўйлаги каби силлиқ ва тоза турадиган, кўзлари ҳамиша ёқутдай нур сочаверадиган улуғ зотларнинг тирноғи бўлмиш Фернандани хўрлашга ҳеч кимнинг ҳадди сизмайди.

— Сал ошириб юбординг, — дея унинг гапини бўлди

Аурелиано Иккинчи, — отаннинг жасадини олиб келишганда анча ҳидланиб қолган эди.

У Фернанданинг гапларидан айни шу хатони топгунча унинг дийдиёсини кун бўйи тишини-тишига қўйиб эшитди. Фернанда саволга жавоб бермади, лекин овозини сал-пал пасайтирди. Кечки овқатдан кейин хотинининг дийдиёси яна кучайиб, кўчада қўйиб ётган жала шовкинини босиб кетди. Аурелиано Иккинчи кўзини ердан узмади, озгина тамадди қилдию ётовига жуда эрта кетди. Эртасига нонушта пайтида Фернанданинг аъзойи бадани титрар, унинг кечаси билан миужжа қоқмагани билиниб турарди. Аммо энди ўтмиш хотиралари унга азоб бермаётгандек туюларди. Лекин эри қайнатилган тухум борми, деб сўраганида, у тухум ўтган ҳафтада тамом бўлди, деган оддий гап билан чекланмасдан, вақтини ўзининг исқирт киндигига маҳлиё бўлиш билан ўтказди, сўнгра дастурхонга тўрғайнинг қовурилган жигарини олиб келишни талаб қилишга ор қилмайдиган эркакларга қарата аччиқ нутқ сўзлади. Аурелиано Иккинчи одатдагидек болаларни тўплаб, биргаликда энциклопедиясидаги расмларни кўришга тушди. Фернанда гўёки Меменинг ётоқхонасини йиғиштира бошлади, аслида эса у бир нарсани — қўлидан бечора, бегуноҳ болаларга энциклопедиядаги расм полковник Аурелиано Буэндианинг расми эканини уктиришдан бошқа вақо келмайдиган, охирги уятини йўқотган эри барча гапларини эшитишини истарди. Кундузи сиеста соатларида, болалар ухлаб қолишганида Аурелиано Иккинчи галереяга чиқиб ўтирди, лекин Фернанда уни ўша ердаям топиб олди, устидан роса масхаралаб кулди, атрофида сўнадек гўнғиллаб айланди. У хушқомат эрчаси уйда то егани тош қолғунига қадар худди эрон шохидек ёмғирга тикилиб ўтиравериши, чунки у дангаса, текинхўр пасткаш, ландавур эканини, хотини эвазига яшашга қўниқиб қолганини ва нуқул гап билан қорнини тўйдирувчи аёлга уйландим, деб ўйлашини уктирди. Аурелиано Иккинчи хотинини индамай худди кардек роса икки соат эшитди, бутун таънаю маломатларини кечгача тинглади. Ахири сабр косаси тўлди, шекилли, Фернанданинг гаплари миясида худди барабан садосидек янграйверди.

— Худо ҳақи, овозингни ўчир! — деб бақирди у хотинига.

Фернанда бунга жавобан овозини баттар баландлатиб:

— Ўчирмайман! — деди. — Гапларим кимга ёқмаса, бу ердан чиқиб кетсин!

Шундан сўнг Аурелиано Иккинчи ўзини тута олмади. У гўё керишмоқчи бўлгандек аста ўрнидан турди ва совуқ бир ғазаб билан бегония, қирққулоғу бошқа гуллар ўсган тувакларни бирин-кетин полга улоқтириб, чилчил синдирди. Фернанда қўрқиб кетди. У ўзининг асабий жавраши бу қадар улкан кучли таъсир қилишини ўйламаган, муросою мадора учун фурсат қолмаган эди. Ногоҳоний озодликдан маст бўлган Аурелиано Иккинчи ойнаванд шкафдаги идишларни олди ва шошмасдан полга ирғита бошлади. У бир вақтлар уйининг деворларига қоғоз пуллар ёпиштиргани каби, хотиржам ва жиддий бир қиёфада, қимматбаҳо биллур идишларни, қўлда ишлов берилган вазаларни, атиргуллар тўлдирилган кема ичидаги қизлар тасвирланган картиналарни, тилла суви юритилган кўзгуларни, хуллас, уйдаги синиши мумкин бўлган барча буюмларни деворга ура бошлади. Энг ёхорида қўлида ошхонада турган каттакон сопол кўза илинди. Кўза синдию худди портлаган бомбадек ҳовлига сочилиб кетди. Ниҳоят, Аурелиано Иккинчи қўлини ювди, елкасига брезентини ташлаб кўчага чиқди-да, тун яримлай деганда тузланган гўшт, гуруч, макка ва пича банан солинган қошларни олиб келди. Шу-шу, рўзғори озик-овқатдан зорикмайдиган бўлди.

Амаранта Урсула билан кичик Аурелиано ёмғирли кун ва йилларни ҳаётларидаги энг бахтли пайтлар деб эслашарди. Фернанданинг таъқиқларига қарамай, улар ҳовлидаги қўлмақлар бўйлаб кезишар, калтакесак ушлаб, уларни тилка-пора қилишар, капалакларнинг кано-тидан олишган чангни Санта София де ла Пьедадан яширинча шўрвага солиб, гўё овқатни захарлаган бўлишарди. Аммо уларнинг энг ажойиб ўйинчоғи Урсула эди. Болалар у билан худди каттакон тўзиган қўғирчоқдек муомала қилишар, бурчакдан бурчакка етаклаб, рангли латталар билан безашар, юзига қорақуя суртишарди. Бир куни қурбаканинг кўзларини ўйишгани каби бечора кам-

пирининг кўзларини боғбон қайчиси билан ўйиб олишларига сал қолди. Улар, айниқса, кампир адахлаганда хурсанд бўлишарди. Ёлдингарчиликнинг учинчи йилида Урсуланинг мияси айний бошлади чоғи, энди бугунги кунни узоқ ўтмиш билан чалкаштира бошлади. У юз йилча илгари дафн этилган катта бувиси Петролина Игуаранинг ўлими муносабати билан уч кун тўхтамай йиғлади. Кенжа Аурелианони ўша муз парчасини томоша қилишга борган ўғли Аурелиано билан адаштириб юборди, кичик Хосе Аркадиони эса ўзининг дўдилар билан қочиб кетган тўнғичи билан алмаштирди. Урсула оила тарихини шу қадар кўп сўзлардики, натижада ўйинқароқлик қилиб, бечора кампирнинг аллақачон оламдан ўтган қариндош-уруғларини «меҳмон»га олиб келишарди. Соқларига кул сепилганию кўзи қизил латта билан боғлаганига қарамай, Урсуланинг қувончи ичига сиғмасди. Назарида болалар батафсил тасвирлаб беришган қариндошлари орасида ўтиргандай бўларди. Урсула бобосининг бобоси ҳам туғилмаган пайтлардан олдинроқ содир бўлган воқеалар ҳақида сўрар, улар келтиришган янгиликлар билан жуда-жуда қизиқар, оламдан ўтган қариндошларини эслаб, суҳбатдошларига қўшилиб йиғи-сиғи қиларди. Урсуланинг уруш пайтида авлиё Юсуфнинг баҳайбат гипс хайкалини олиб келиб, то ёмғир тингунча туратурсин деган одамнинг кимлигини ўжарлик билан сўраб-суриштиришига дарров уйдагилар эътибор беришди. Шунда Аурелиано Иккинчи ёлғиз Урсулагина биладиган яширин хазина борлигини эслади, аммо унинг хийлалари ҳеч қандай самара бермади. Гарчанд, Урсула алаҳлаб, одамлару воқеаларни қориштира-да, бу сирини очмасликка етарли эс-хушини сақлаб қолган эди. Кампир ўша олтиннинг ҳақиқий эгаси эканини исботлаб бероладиган одамгагина ишониши мумкин эди. Урсула шу қадар пухта ва саботли эдики, бир кун Аурелиано Иккинчи ўзининг собиқ ҳамтовоқларидан бирини хазина эгаси сифатида бошлаб келганида, бирпасда даъвогарнинг кимлигини фош этиб ташлади.

Урсула ўша сирни ўзи билан нариги дунёга олиб кетишига қаттиқ ишонгач, Аурелиано Иккинчи оқава сувга ариқ қаздириш баҳонасида ер қазувчиларни бошлаб келди ва уларга қўшилиб, ҳамма жойни илма-тешик қилиб

юборди, лекин холдан тойдирадиган даражадаги уч ойлик қидиришлар беҳуда кетди. Шундан кейин у Пилар Тернерадан фол кўришни илтимос қилди, лекин фолбин карталарни Урсула чийлаб берсагина ҳақиқат аён бўлади, деб тушунтирди. Фолбин аёл хазина мавжудлигини тан олди, айтишича, хазина оғзи мис сим билан боғланган қопга солинган етти минг икки юзу ўн тўртта олтин тангадан иборат бўлиб, улар Урсуланинг кароватидан бир юзу йигирма икки метрли радиусли доира узоқликда кўмиб қўйилган экан. Пилар Тернера то ёмғир тиниб, уч ёз фасли ўтиб, ботқоқликлар қуёшда қуриб битмагунча хазинани қўлга киритиб бўлмаслигини огоҳлантирди. Урсуланинг кароватидан ховли деворигача бўлган масофанинг роса бир юзу йигирма икки метр чикқани Аурелиано Иккинчини таажжубга солди ва хатто ўйга толдирди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг хоналарини ўлчаётганини ва ер қовловчиларга ариқни яна бир метр чуқурлаштиришга кўрсатма берганини кўриб, эрим ҳам эгизак укаси каби ақдан озган бўлса керак, деб ўйлади. Катта бобосидек қидирув безгагига мубтало бўлган Аурелиано Иккинчи озиб-тўзиб, яна укасига ўхшаб қолди; энди у Хосе Аркадио Иккинчига нафақат ориқлиги ва ёноқларининг туртиб чиққанлиги, балки қарашининг паришонлигию аллақандай ғарибнамолиги билан ҳам ўхшаб кетарди. У болаларга ортиқ эътибор бермай қўйди. Бошдан-оёғигача лойга ботиб юрар, ошхонанинг бир бурчагига тикилиб олиб апил-тапил овқатланар, онаси Санта София де ла Пьедаднинг саволларига зўрға жавоб қайтарарди. Аурелиано Иккинчи хотини хатто тасаввур ҳам қилмаган ғайрат билан ишлардики, буни кўрган Фернанда ундаги кизикқонликни меҳнатсеварликка, бойликка ташналигини фидокорликка, ўжарлигини эса тиришқоқликка йўйди; эрини танбалликдан халос қилмоқчи бўлиб андишасиз захар сочганларини эслаб, виждони қийнала бошлади. Аммо Аурелиано Иккинчи Фернанданинг ярашишга шай турганини сезмасди. Шох-шаббалар ва чириган гуллардан иборат, нақ томоғигача келадиган ботқоқда тик турганича боғни кавларди, у энди ички ва ташқи ховлиларни кавлаб бўлган, шарқий галереянинг пойдеворини шу қадар чуқур қазиган эдики, бир тун уйдагилар қаердадир ер остида содир бўлган силкинни-

шу дахшатли товушдан уйғониб кетишди. Аввалига зилзила деб ўйлашди, аслида эса уйдаги учта хонанинг поли чўкиб кетган, галерея полида ҳосил бўлган катта ёриқ эса то Фернанданинг ётоғигача чўзилганди. Аурелиано Иккинчи ўшанда ҳам қидирувдан воз кечмади. Гарчанд, умидлари сўнганига қарамай, бўшаб қолган пойдеворни мустаҳкамлашди, ёриқни коришма билан тўлдирди ва ишни ғарб томонга кўчирди. Янаги йил июнь ойини ёмғир сусая бошлаган иккинчи хафтасида ҳам Аурелиано Иккинчи ҳовлининг кунботар тарафини кавлаб ётарди. Булутлар сийраклашди, ҳаммада бугун-эрта ҳаво очилиб кетади, деган умид уйғонди. Шундай бўлди ҳам, жума куни кундуз соат иккида қуёш кўриниш берди. У мисоли пишиқ гишт каби қизил ва дағал, мисоли сувдек шаффоф эди. Ўша кундан бошлаб, ўн йил давомида бир томчиём ёмғир ёғмади.

Макондо харобазорга айланган эди. Кўчалар шилта бўлиб кетган. Қўлмақларда бу ерга қандай тез келган бўлса шундай тез даф бўлган ажнабийлар қолдириб кетган мебель қолдиқлари моғор босиб ётарди. Банан безгаги пайтида яшин тезлигида қурилган уйлар ҳувиллаб қолганди. Банан компанияси арзигулик мол-мулкни ташиб кетган унинг темир панжара билан ўралган қўрғони ўрнида тоғ-тоғ ахлатлар ётарди. Салкин айвонида кечалари карга ўйналадиган ёғоч уйларни гўё бир неча йиллардан сўнг Макондони ер юзидан супуриб ташлайдиган дахшатли бўронга замин хозирлаган шамоллар учириб кетгандек эди. Бу ерда қачонлардир одамлар яшаганини исботловчи бирдан бир далил Патриция Браун автомобилда унутиб қолдирган, устига гул чекилган қўлқоп эди, холос. Бир замонлар Хосе Аркадио Буэндиа томонидан ўрганилган ва кейинчалик банан плантациялари пайдо бўлган яйдоқ далалар энди у ер-бу ерида чирик тўнкалар ётган ботқоқликка айланган бўлиб, уларнинг нариги уфқида неча йиллар давомида кулранг бир денгиз сассиз кўпириб ётди. Биринчи яқшанбада шаҳарда нима гаплигини билиш учун кўчага чиққан Аурелиано Иккинчи довдираб қолди. Ёмғирдан сўнг тирик қолганлар — улар Макондога банан безгаги қопламасдан илгари кўчиб кетганлар эди — кўчанинг ўртасида ўтириб олиб, баданларини офтобга тутишарди. Ҳали уларнинг

терисида сув ўтига хос яшил тусини, ёғин кезида ўрнашган моғор хидини ҳамон сақлаб қолган эди, лекин она шаҳарлари яна ўзларининг ихтиёрида эканини англаганлари боис, юзларида қувноқ табассум акс ётарди. Турклар кўчаси эски аҳволига қайтган — оёқларига шиппак кийиб, қулоқларига оғир темир сирға тақиб қўлбола буюмларини тўтиқушларга алмаштирганча жаҳон кезган ва ниҳоят, минг йиллик дарбадарликдан сўнг Макондодан бошпана топган араблар даврига қайтган эди. Дўконлардаги моллар чириб кетган, пештахталарни ёғочхўр чумолилар илма-тешик қилиб юборган, деворлар нураб тушган эди, аммо арабларнинг учинчи авлоди вакиллари ҳамон ота-боболарининг жойларида ўтиришар, улар камсўз, бепарво, на вақтга, на табиий офатларга бўйсунувчи одамлар бўлиб, уйқусизлик касали ёки полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки жангидан кейинги пайтлардаги каби тирик ва балки ўлик эдилар. Арабларнинг қимор столлари, соябонли столлари, мерганлик тири қолдиқлари ҳамда тушлар таъбир қилиниб, келажак фол кўриладиган тор кўчанинг вайронаси орасида ўз матонатини сақлаб қолганлари Аурелиано Иккинчини шу қадар таажжубга туширдикки, одатдагидай беандишалик билан, бу тўфонда қандай қилиб чўкмай қолдинглар, ахир, сув ютиб ўлиш ҳеч гап эмас-ку, деб сўради. У айни саволини эшикма-эшик юриб такрорлар ва ҳамма жойда айёро-на табассум, хаёлчан нигоҳларга дуч келар, ҳамма жойда бир хил:

— Биз сузишни билардик, — деган жавобни эшитарди.

Макондо аҳли ўртасида биргина Петра Котес араблардай юраги тош бўлиб чиқди. Кўз олдида молхонаю отхоналарнинг деворлари кулаб тушса-да, у ўзини хотиржам сақлаб, уйдаги тартибнинг бузилишига йўл қўймасди. Ёмғирнинг сўнгги йили у Аурелиано Иккинчини уйига хат орқали бир неча бор чакиртди. Жазмани эса, гарчанд аниқ кунини билмаса-да, бари бир қайтиб боражагини, борганда ҳам нақ бир қоп тилла қўтариб боражагини ва шу баробар Петра Котеснинг ётовини тиллага қўмиб ташламоқчи эканини маълум қилди. Петра Котес юрагидан бу аччиқ қисматга дош берадиган куч изладию муттасил қаҳр — ҳаққоний, совук

бир қахр топди; ўйнаши ва ёғингарчилик туфайли йўқотилган оромини қайта тиклашга онт ичди. Унинг қарори шу қадар қатъий эдики, Аурелиано Иккинчи охирги хатни олганидан сўнг саккиз ойни ўтказиб уникига келганида, захил юз, сочлари тўзғиган, кўзлари ич-ичига ботиб кетган, териси яра-чақага тўлиб-тошган Петра Котес қоғоз парчаларига номер ёзиб, уларни лотерея билетига айлантирарди. Аурелиано Иккинчи аёл қаршисида тонг қотиб турар, шу қадар ориқ, шу қадар сертакаллуф эдики, Петра Котес унга қараб, ахир бу хушторим эмас, балки эгизак укамга ўхшайди-я, деб ўйлади.

— Ақлдан оздинми? — деди Аурелиано Иккинчи. — Лотереяга бало борми? Энди унга ўлган мол-ҳолнинг суягини тикасанми?

Шунда маъшуқаси уни ётоғига олиб кирди ва Аурелиано Иккинчи у ерда турган хачирни кўрди. Хачир бекаси каби ориқ бўлиб, эти устихонга ёпишган, лекин бекасига ўхшаб дадил ва ҳаракатчан эди. Петра Котес уни ўзининг қаҳри билан боққан эди. Уйда на ўт, на маккажўхори ва на ўт-ўланларнинг томири қолганида хачирни ётоғига олиб кириб, унинг қорнини батист чойшаб, эрон гиламлари, духоба кўрпа, бахмал пардалар, одатда архиепископлар ёпинадиган, зардўзи шокила билан безалган кўрпа филофи билан тўйдирган эди.

* * *

Урсула ваъдасига вафо қилиб, ёғин тингани заҳотиёк ўлиш учун анча меҳнат қилди. Атиргулларни нобуд қилган, барча ботқоқликларни тошга айлантирган, Макондонинг занг босган тунока томларинию юз йиллик бодом дарахтларини иссиқ тупроққа кўмиб кетган гармсел турган август ойида кампирнинг онги сал-пал равшанлашди. Урсула уч йил давомида болаларга ўйинчоқ бўлганини англаб, ўзига раҳми келиб, роса йиғлади. У юзидаги қорақуя изларини ювиб ташлади, уст-бошига осилган латта-лутталарни, қуритилган калтакесак ва қурбақаларни, турли такинчоқларни улоқтирди ва Амарантанинг ўлимидан кейин биринчи марта бировнинг ёрдамисиз, оила ҳаётига яна аралашшга тайёр холда тўшакдан ўзи турди. Зулматда йўл топиб юришда унга саркаш юраги кўмаклашарди. Ҳаракатдаги ишончсизликни пайқаган

одамлар заифлашиб қолган Урсулага раҳмлари келарди, ammo ҳеч ким унинг чиппа кўр эканини ҳаёлига келтирмасди... Урсула кўр эди, лекин кўрлиги унга ўзи экиб парвариш қилган гулзор ёмғирдан ювилиб кетганини ва у ерни Аурелиано Иккинчи кавлаб ташлаганини, унинг деворию поллари ёрилганини, мебелнинг шалоғи чиқиб ранги ўчганини, эшиклар ошиқ-мошиқлардан суғурилганию оилада янги, нотаниш бир итоатгўйлик ҳамда ғамгинлик руҳи пайдо бўлганини пайқашга монелик қилолмасди. Пайпаслай-пайпаслай бўм-бўш ётоқхоналарга кирган Урсула тахталарни кемираётган чумолилларнинг бетиним ғўнғиллашини, кийим шкафларидаги қуяларнинг шитирлашини, ёғин пайтида пайдо бўлиб унинг пойдеворини илма-тешиқ қилиб юборган сариқ қумурсқаларнинг шовқинини эшитди. Бир куни у кийим-бош солинган сандиқни очиши биланоқ Санта София де ла Пьедадни ёрдамга чақиритишга мажбур бўлди, чунки саниқдан сон-саноксиз сувараклар отилиб чиқди. Барча кийимлар кукунга айланган эди. «Бундай қаровсиз жойда яшаб бўлмайди, — деди у. — Бу ярамаслар бир куни ўзимизни ҳам еб қўйишади». Шу кундан бошлаб, Урсула тинчини йўқотди. Сахармардондан уйғониб олиб ҳаммани, ҳатто болаларни ҳам кўмакка чақирарди. Омон қолган яроқли кийимлару кўрпа-тўшакни офтобга ёйди, суваракларни дори сепиб ҳайдади, эшик ва дераза ромига ўтган чумолилларни қириб ташлади, уяларига сўндирилмаган оҳак тикиб устидан сув қуйди. Ҳамма нарсани қайта тиклаш иштиёкида қўйиб-ёнаётган Урсула, унинг энг хилват бурчакларигача етиб борди. Хосе Аркадио Буэндиа хикмат тошини қидиравериш мияси ачиб кетган хонани ахлату қўланса ҳидидан аритди, солдатлар остин-устин қилиб юборган заргарлик устахонасини тартибга келтирди ва, ниҳоят, Мелькиадеснинг хонасини текшириб кўриш ниятида калит беришларини сўради. Хосе Аркадио Иккинчи ўлмагунча хонага ҳеч кимни қўймасликка онт ичган Санта София де ла Пьедад турли найранглар қўллаб, Урсулани бу ниятидан қайтаришга уринди. Ammo унинг барча хоналаридаги ҳашоратларни ўлдиришга қатъий аҳд қилган кампир ҳеч кўнмади, ахири уч кундан сўнг Мелькиадеснинг хонасини очишди. Димоғига урилган бадбўй хиддан йиқилиб кетаёзган Урсула эшик ёндорини зўрға

тутиб қолди, аммо икки сония ўтар-ўтмас, хонада Меменинг мактабдоши дугоналарига аталган етмиш иккита тувак сақланганию ёмғирли бир тунда солдатлар Хосе Аркадио Иккинчини қидириб, бутун уйни титиб ташлашган бўлса-да, уни бари бир тополмагани ёдига тушди.

Хосе Аркадио Иккинчи хонада ўтирганча, қўлэзмаларни тахлил қиларди. Бутун юзини қоплаган узун соқоли орасидан эса яшил тус олган тишларию гўёки қотиб қолган кўзлари кўринарди, холос.

— Вой худойим-ей! — деб қичқирди Урсула худди кўзлари соғ одамдек. — Сени озодаликка ўргатиш учун озмунча куч сарфловдимми, чўчкадан баттар ифлос бўлиб кетибсан-ку!

Катта бувисини товушидан таниган Хосе Аркадио Иккинчи бошини эшик томон бурди, жилмайишга ҳаракат қилди ва Урсула қачонлардир айтган гапни ўзи сезмаган холда такорлади:

— Сен нима деб ўйловдинг? — дея тўнғиллади у. — Вақт ўтяпти-ку, ахир.

— Рост-а, — деди Урсула мурасага келиб, — лекин, бари бир, инсоф ҳам керак-да.

Шунда у ўлимга маҳкум этилганлар камерасида ўтирган полковник Аурелиано Буэндиа ҳам ўзига айна жавобни қайтарганини эслаб, вақтнинг ўтишидан келажакка қараб эмас, балки доира бўйлаб ҳаракат қилиши ҳақидаги фикрдан яна чўчиб кетди. Лекин Урсула бу сафар ҳам бўш келмади. У Хосе Аркадио Иккинчини худди ёш боладек уришди, соқолини олдиртирди, ювинтирди ва тўзиб кетган катта рўзғорни тиклашда ёрдам беришини талаб қилди. Хосе Аркадио Иккинчи ихтиёрий махбусликка кўникиб қолганиданми, ўзи тинчлик ва ором топган хонани ташлаб кетишни ўйлаб даҳшатга тушди. Уни хонадан чиқаришга қодир бирорта куч йўқ эди, чунки у мурдалар ортилган икки юз вагонли поезднинг ҳар куни кечқурун Макондодан денгизга йўл олишини кўришни истамасди. «У ерда станцияда тўпланган ҳамма одам бор эди! Уч минг тўрт юзу саккиз нафар одам!» деб бақирди у. Шундагина Урсула чевараси кўрлик дунёсидан ҳам баттарроқ бир зулмат ичида, худди катта бобоси каби, бу дунёни тамом унутиб, бир ўзи, ёлғиздан ҳам ёлғиз бир аҳволда, худудсиз танҳолик оламида яшаёт-

ганини тушунди. У Хосе Аркадио Иккинчини тинч қолдирди, аммо унинг хонаси эшигидаги осма кулфни олдириб ташлади, хонани ҳар куни йиғиштиришга, биттагина тувакни қолдириб, қолганларини чиқариб ташлашга ва махбуснинг катта бобосини каштан остида қандай озода сақлашган бўлса, уни ҳам шундай озода асрашга кўрсатма берди. Фернанда Урсуланинг хатти-ҳаракатларини олдинига галдаги жиннилик хуружи деб ўйлаб, ғазабдан ўзини зўрға тутарди. Аммо бирдан Римдан хат келиб қолди — кенжа Хосе Аркадио муқаддас онт олди-дан Макондога бормоқчи эканлигини хабар қилди. Хуш-хабар Фернандани шунчалар қувонтириб юбордики, авлод-аждодлари маскани ўғлида ёмон таассурот қолдирмаслиги учун уйни йиғиштиришга ва гулларга қунига тўрт мартадан сув қуйишга киришди. У галереяга қирқ-қулоқ жамбилли гулдонларни, бегония экилган тувакларни, уларни Аурелиано Иккинчи жини кўзиганда нобуд қилганидан Урсула хабар топмасдан бурун галереяга қўйиб чиқди ва табиби ғойиблар билан ёзишмасини қайта тиклади. Қумуш идиш-товокларни сотиб, ўрнига сопол ва қалай идишлар харид қилди, шундан сўнг доимо энг асл ва энг қимматбаҳо чиннию биллур идишлар турадиган шкаф ғариб бир тусга кирди. Аммо Урсулага булар камлик қиларди. «Дераза ва эпикларни очинсин, — деб қичқирарди у. — Гўшт ва балиқ қовуришсин, энг катта тошбақаларни сотиб олишсин, яна ажнабийлар келиб, бўйраларини тўшасин, шундоқ атиргулларнинг устига сийсин, истаганча овқатланишсин, майли, қусаверсин, сўкинсин, хуллас, кўнгилга сикқанини қилаверсин, балки ўшанда қашшоқликни чўчитиб мумкин бўларди». Лекин Урсуланинг гаплари хомхаёл эди. У жуда қариб қолган, ошини ошаб, ёшини яшаган ва эндиликда хўрозқанд ясашга қуввати етмас, авлодларига эса унинг матонати насиб этмаган эди.

Сандиқларини яна Петра Котеснинг уйига қайтариб олиб борган Аурелиано Иккинчининг маблағи оилани очдан ўлдирмасликка етарди, холос. Ютуғига ҳачир тикилган лотерея билетларидан тушган даромадга Петра Котес иккови бир-иккита мол сотиб олиб, эски ишларини зўрға тиклашди. Аурелиано Иккинчи уйма-уй юриб билет сотар, лотерея диққатни тортсин дея шахсан ўзи

хар парча қоғозни турди рангдаги сиёҳлар билан бўяб чиқарди. Бировлар билетларни миннатдорчилик ҳисси туфайли, бошқалар эса раҳми келганидан харид қилаётганини у ҳатто пайқамасдан ҳам. Аммо энг раҳмдил харидорлар ҳам билет билан бирга йигирма сентавога чўчка ёки ўттиз икки сентавога бузук ютиш умидини ҳам ўйлаб, сотиб олишарди. Бу умид шундай ҳаяжонга солардики, хар сешанба кунни кечкурун Петра Котеснинг ҳовлиси кичкина бир бола қопдаги бахтли номерни тортиб чиқарадиган бахтли онлар илинжида келган одамларга тўлиб кетарди. Бу йиғинлар ҳафталик ярмаркага айланар — кеч кира бошлагач, ҳовлига соябонли столлару ичкилик сотадиган дўконча ўрнатиларди. Кўпчилик бахтли билет эгалари ютукка чиққан чўчкаю бузоқларни, кимдир музикачиларни таклиф этади, бошқа биров ичкилик сотиб олади, деган шарт билан умум қозонига қурбон қилишарди. Аурелиано Иккинчи беихтиёр яна аккордеонини олиб, мечкайлик беллашувида иштирок этарди. Бу ўтмишдаги базмларга ғарибона таклид эди, холос. Аурелиано Иккинчи мечкай Филни беллашувга чақирганида вазни бир юзу йигирма кило келарди, ҳозир эса етмиш саккиз килога тушиб қолганди. Бир замонлар ичкиликдан шишиб, нақ тошбақанинг тумшугига ўхшаб қолган юзи чўзилиб, игуанана тумшугидек ингичка тортган, қиёфасида беҳад маъюслик ва чарчок акс этарди. Петра Котес Аурелиано Иккинчини хар қачонгидан ҳам қаттиқроқ севарди. Уларнинг кўпқари кўравериб шалоғи чиққан қаравотлари эндиликда осойишта суҳбат масканига айланган эди. Ошиқларнинг хар бир ҳаракатини акс эттирган кўзгулар сотилиб, ўрнига лотереяга тикиладиган турли уй хайвонлари харид қилинди. Қонни кўпиртирувчи батист чойшаблару духоба кўрпаларни ҳачир чайнаб таплаган эди. Собик ҳушёрларнинг олдин ўпичларга сарф бўладиган кучлари эндиликда кундалик юмушлар якуни ва лотереядан тушган сентаволарни санашга кетарди. Улар баъзан эрталабгача пулларни уюмларга ажратишиб, тангаларни у уюмдан бунисига ўтказишарди. Ҳисобкитоб аниқ бўлиши шарт эди: бу уюмдаги пуллар Фернанданинг харажатларига, наригиси Амаранта Урсулага ботинка олишга, униси неча йиллардан бери янги кўйлак киймаган Санта София де ла Пьедадга, буниси — мабо-

до Урсула оламдан ўтса, тобут буюртмасига, бошқаси нархи хар уч ойда бир сентавога ошаётган кофе харидига, униси — қандга, анависи — ўтинга, наригиси — лотерея билетлари тайёрлашда ишлатиладиган қоғоз ва рангли сиёҳларга аталган эди. Қолаверса, бу пуллар апрель ойида сотилган лотерея билетларининг пуллари ни эгаларига қайтариб беришга ҳам етиши керак эди, негаки, лотереяга тикилган бузоқ куйдирги касалига чалинган экан. Уларнинг еб-ичиши ҳам жуда камтарин эди. Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес Фернандага кўпроқ пул беришарди. Виждонлари қийналиб ёки раҳмлари келиб эмас, балки Фернанданинг яшашини ўзлариникидан ҳам афзал кўргани учун ҳам шундай қилишарди. Очигини айтганда, кўнгилларининг туб-тубида улар иккови ҳам Фернандани ўзлари тусагану, лекин худо бермаган қизлари, деб ҳисоблашарди. Бу гал Фернандага голландча дастурхон олиб беришга етарли пул тўплаш учун уч кун давомида фақат жўхори бўтқасини ейишди. Аммо улар жонларини қанчалик жабборга беришмасин, пул топишмасин, қанақанги найранглар ишлатишмасин, бари бир бири икки бўлмас, пуллари ҳаётларини тебратишга зўрға етарди. Ва ҳамиша эрталабгача у ёки бу нарса харид қилиш учун танга уюмлари ясашиб, уларни анчагача санашар, сўнг ухлашмаганидан кундузлари азоб чекишар ва ўзларича ўзлари дунёда нималар бўляпти, нега моллар олдингидек болаламайди, нега пуллар ўз қийматини йўқотяпти, нега яқиндагина қўлларига шам ўрнида ёндирилган қоғоз пулларни тутиб кумбиямба рақсига тушганлар нақ олтига товуқ тикилган лотерея ўйинида қатнашиш учун атиги ўн икки сентаво сўрашганида, куппа-кундузи одамларни талашяпти деб жар солишарди, дея савол беришарди. Аурелиано Иккинчининг ўйлашича, гарчанд, у бу ҳақида ҳеч қачон, ҳеч кимга, ҳеч нарса демаган бўлса-да, ушбу балою офатлар илдириши Петра Котеснинг сирли юрагида эди. Гўё ёғингарчилик мавсумида унинг юрагида недир ўзгариш бўлган, шу боис молларнинг урчиши тўхтаган, пуллар эса сувдек оқадиган бўлиб қолган эди. Аурелиано Иккинчи маҳбубасининг қалбига жуда чуқур разм солди, аввалига ёлғиз тама важхидан Петра Котеснинг эҳтиросини қўзғатишга уринди ва оқибатда ўзи унга ошиқ бўлиб қолди.

Аурелиано Иккинчининг меҳри тобора ортаётганини сезган Петра Котес ҳам уни қаттиқроқ севди. У умри ҳазонрез фаслига юз тутган чоғда «қашшоқлик бор жойда муҳаббат ҳам бўлади» деган мақолга болаларча беғуборлик билан ишониб қолди. Энди улар мўл-кўлчилик оширтошган ўша бемаъни базмларни, тийиксиз шўхликларини уят ва ўкинч билан хотирлашди ва, ниҳоят, иккови учун ёлғизлик жаннатини жуда катта машаққатлар билан қўлга киритишганидан ҳасрат қилишди. Шунча йиллик беҳуда мулоқатлардан сўнг бир-бирига чуқур эҳтирос билан ошиқ бўлиб қолишган Аурелиано Иккинчи билан Петра Котес бир-бирларини фақат тўшақда эмас, балки дастурхон атрофида ҳам шу қадар сева олиш мумкинлигини кашф этишган бўлиб, бу ихтиродан чексиз лаззатланишарди. Чарчашларига, кексайиб қолганларига қарамасдан, куёнлардек шўхлик қилишни ва бир-бирини итдек ғажишни давом эттиришарди.

Лотереядан тушадиган пуллар ҳеч қўпаймасди. Дастлабки вақтларда ўзининг илгари молларнинг савдо сотиғи билан шуғулланувчи эски идорасига ҳафтада уч кун беркиниб олиб, лотереяларга тикилган ҳайвону паррандалар — қизил сигир, зангори чўчка, товукларнинг расмини қўлидан келгунича чизарди ва Петра Котеснинг хоҳиши билан «Илохий тақдир» деб атаган ўз қорхоналарининг номини билетларнинг остига ниҳоятда тиришиб, катта-катта ҳарфлар билан ёзиб чиқарди. Кейинчалик унга ҳафтасига икки мингдан зиёд билет тайёрлашга тўғри келди ва шу қадар чарчадики, охири лотереянинг номи ҳамда номери битилган, ҳайвон ва паррандаларнинг расми акс эттирилган резина тамға тайёрлатди. Ана шундан буён унинг иши ўша тамғаларга турли ранглардаги сиёҳлар суркаб, уни қоғоз парчаларига чиройли қилиб босишдан иборат бўлиб қолди. Аурелиано Иккинчи умрининг сўнгги йилларида лотерея билетларидаги номерларни топишмоқлар билан алмаштириб, ютуқларни ана шу топишмоқларни топганларга бўлиб берадиган бўлди, аммо бу усул жуда мураккаб эди, шунингдек бир қатор шубҳаларга янги йўл очиб берардики, шу сабабли иккинчи гал топишмоқли лотереяларни яна номерларига алмаштирди.

Аурелиано Иккинчи эрта тонгданок лотерея савдосига киришар, болалардан хабар олишга вақти ҳам қол-

масди. Фернанда Амаранта Урсулани одатда йилига олти нафар ўқувчи оладиган хусусий мактабга берди, аммо кичкина Аурелианога шаҳар мактабига қатнаши учун рухсат бермади. Унинг уйда бемалол юришга рухсат олгани ҳам катта гап эди. Устига-устак, ўшанда мактабга католик никохида бўлган ота-оналардан туғилган қонуний болаларгина қабул қилинарди. Аурелианони саватга солиб келтиришган, саватда унинг эмизик ва ташландик бола экани қайд этилган гувоҳнома бор эди. Шундай қилиб, Санта Софья де ла Пьедад ҳамда онги равшанлашган пайтдаги Урсуланинг илиқ назорати остида бўлган Аурелиано ҳамон хилватда умр кечирар, уйнинг деворлари билан чекланган тор дунёни ўрганиш ва иккала кампирнинг ҳикоялари билан чекланарди. У хушмуомалали, обрўталаб, кизиққон бола эди, савол беравериб катталарни ҳол-жонига қўймас, аммо унинг нигоҳи полковникнинг ана шу ёшидаги каби ўткир ва башоратомуз эмас, аксинча, аллақандай паришонхотирлик билан боқарди. Амаранта Урсула мактабда ўқиётган бир пайтда, Аурелиано боғида чувалчанг қидирар, хашоратларга азоб берарди. Бир куни Урсуланинг тўшағига қўйиб юбориш учун қутичага чаён териб юрганида уни Фернанда тутиб олди ва Меменинг собиқ ётоқхонасига қамаб қўйди. Аурелиано у ерда энциклопедиядаги расмларни кўздан кечирар, ёлғизликдан қутулиш йўллари уйларди. Қўлидаги бир боғ қичитки ўт билан деворларга шудринг сувини пуркаб юрган Урсула болага ўша жойда дуч келди, у авваллари ҳам неча бор учрашганига қармай, Аурелианодан кимлигини сўради.

— Мен Аурелиано Буэндиаман, — деди бола.

— Тўғри, — деди Урсула. — Сен энди заргарликни ўрганаверсанг ҳам бўлади.

У яна болани ўғли полковник Аурелиано билан адаштирди, чунки жала тугаб, Урсуланинг зехнини сал-пал равшанлаштирган гармсел тинган эди. Кампирнинг ақли яна хира торта бошлади. У ётоқхонага кирганида ҳар сафар қариндошларини: серхашам криполин¹ кийиб, елкасига киборлар базмига мос шол рўмолини ташлаб ол-

¹ К р и п о л и н — ўрта асрда расм бўлган чамбаракли кенг юбка.

ган Петронила Игуаранни, товус патидан қилган елши-
 гич тутиб, тебранма курсида ўтирган фалаж бувиси Тран-
 килина Мария Миниата Алококе Буэндиани, вице-кирол
 гвардиячилари либосини кийган катта буваси Аурелиано
 Аркадио Буэндиани, дуо зўри билан сўна тухумини кури-
 тиб юборган отаси Аурелиано Игуаран, отасининг онаси,
 чўчка думи билан туғилган жияни, эри Хосе Аркадио
 Буэндиа ва унинг мархум ўғилларини учрагарди. Мар-
 хумлар девор ёнидаги стулларда худди мотам тутгандек
 ғамгин ўтиришарди. Урсула улар билан турфа мавзу-
 ларда кизгин суҳбат қуради. Мактабидан кайтган
 Амаранта Урсула билан энциклопедия меъдасига теккан
 Аурелиано ётоқхонага киришганларида кўпинча Урсула
 каравотда ўтиргунча, хотиротнинг дунёсида тентираб, ўзи
 билан ўзи баралла гаплашаётган бўларди. Бир куни у
 «Ёнаяпти!» деган дахшатли кичкириқ билан бутун уйни
 оёкка турғазди. Кейин маълум бўлдики, кампир тўрт
 яшарлигида отхоналари ёниб кетганини эслаган экан.
 Урсула бўлиб ўтган воқеалар билан hozиргиларини шу
 қадар қориштирардики, ўлимидан олдинги уч-тўрт ми-
 нутлик равшанланиш пайтидаги гапларидан қай бири хо-
 тирасига, қай бири hozирги даврга тааллуқли эканини
 ҳеч ким англолмасди. Унинг жисми аста-секин қуриб-
 қовжираб борарди, гўёки тириклайин мурдага айланар-
 ди. Умрининг охирги ойларида Урсуланинг вужуди бир
 бурда бўлиб, мудом тепага қўтариб юрадиган қўли эса
 маймуннинг панжасига ўхшаб қолди. Баъзида суткалаб
 кимир этмай ётарди. Шундай пайтлари Санта София де
 ла Пьедрад кампирнинг тириклигига ишонч ҳосил қилиш
 учун уни силкитиб кўрар, сўнг тиззасига олиб, чойқо-
 шикда ширин сув ичирарди. Урсула чақалоқ кампирга
 ўхшарди. Амаранта Урсула билан Аурелиано уни қўлла-
 рида қўтариб юришар ва унинг гўдак Исодан сал ваз-
 мисроқ эканини исботлаш учун атай меҳробга қўйишар-
 ди; бир куни кечкурун қазноқдаги шкафга беркитиб
 қўйишганларида, Урсулани каламушлар еб қўйишига оз
 қолди. Фернанда пасхадан бир hafta олдинги ибодатга
 кетганида болалар ётоқхонага кириб, Урсуланинг боши
 ва тўпиғидан ушлаб кўришди.

— Катта бувимнинг бечора бувиси, — деди Амаранта
 Урсула, — у қарилдан ўлибди.

Урсула сесканиб тушди.

— Мен тирикман! — эътироз билдирди у.

— Кўраяпсанми, — деди Амаранта Урсула, ўзини кулгидан зўрға тўхтатиб, — ҳатто нафас ҳам олмаяпти.

— Мен гапираяпман-ку! — қичкирди Урсула.

— Ҳатто гапирмаяптиям, — деди Аурелиано. — Қора чигирткадай ўлиб қолибди.

Шунда Урсула ошқори ҳақиқатни тан олди. «Худоим-э! — секин пичирлади у. — Ўлим деганлари шу экан-да». У икки кун давомида узундан-узок дуо ўқиди, сешанба кuni эса дуосига амалий маслаҳатлар омихта бўлиб кетди: сариқ чумолилари кириб ташланглар, йўқса уй қулаб тушиши мумкин; Ремедиос расми остидаги чирок ўчмаслиги керак; Буэндиаларнинг бирортаси ҳам қариндошига уйланмаслиги лозим, акс ҳолда чўчка думли болалар туғилади. Аурелиано Иккинчи Урсуланинг алаҳлашидан фойдаланиб, хазина яширилган жойни билиб олишга роса уринди, аммо ҳаракатлари зое кетди. «Қачонки худо ёрлақагур эгаси келса топади, — деди Урсула, — фақат угина топади». Санта София де ла Пьедад Урсуланинг яқин орада ўлишига ишонди. Чунки шу кунларда аллақандай гаройиб воқеалар содир бўла бошлади: дейлик, атиргуллардан явшан хиди анқир, ликопчадан ерга тўкилган ловия доналари ўз-ўзидан денгиз юлдузи шаклида тизиларди. Бир оқшом эса осмондан гала-гала сарғиш халқалар учиб ўтди.

Урсула пайшанба кuni эрталаб соат тўртда кўз юмди. Мархума охири марта қариндош-уруғлари ёрдамида ўз ёшини аниқлашга уринганида ҳали банан компанияси тугатилмаган эди. Ўшанда Урсула, бир юзу ўн бешдан ошганим аниқ, аммо ҳали бир юзу йигирма иккига кирганимча йўқ, деб айтган эди. Уни чақалоқ Аурелианони солиб келишган саватдан сал катта-роқ тобутда кўмишди; дафн маросимида унча кўп одам бўлмади. Бунинг сабаби, биринчидан кўпчиликнинг Урсулани унутиб юборганида, иккинчидан, чидаб бўлмас жазирама эди: ўша кuni чошғоҳда ҳаво шу қадар кизиб кетгандики, қушлар ўз йўналишларини йўқотиб, ўзларини деворга ёки деразадаги темир тўрларга уриб нобуд бўлишарди.

Дастлаб, қушлар ўлатга чалинибди, деб ўйлашди. Уй бекалари хоналарни қуш ўлигидан тозалайвериб жони халқумига келарди. Жониворлар, айниқса, пешинги хордиқ пайтида кўплаб ўларди. Эркаклар қуш ўликларини араваларга жойлаб, дарёга элтиб ташлашарди. Зиндаи Масех кuni юз ёшли падре Антонио Исабел черков минбаридан туриб, Ўлмас жухуд қушларга ўлат балосини юборди, у дажжолни ўтган кеча ўз кўзим билан кўрдим, деб айтди. Падренинг айтишича, Ўлмас жухуд таке билан худосиз бир аёлнинг зурёди экан, унинг нафаси хавони ўтдек қиздириб юборади, ул дўзахини кўришнинг ўзиёқ аёлларни валади зиноларни туғиш жазосига мустаҳқиқ этади... Падренинг маталини деярли ҳеч ким жиддий қабул қилмади, негаки юздан нари ҳатлаган ҳазратнинг аллақачон ақлдан озгани бутун шаҳар аҳлига аён эди. Лекин чоршанба кuni эрта тонгда аёл кишининг дахшатли бақирини шаҳарни оёққа турғизди. Аёл номаълум икки оёқли хайвоннинг айри туёғи изларини кўриб қолганди, излар шу қадар аниқ ва равшан эдики, унинг эгаси ўша руҳоний таърифлаган дахшатли мавжудот эканига заррача шубҳа қолмади. Одамлар ҳовлиларига туюқлар қўйишди. Орадан сал ўтмай бир сирли келгинди қўлга тушди. Урсуланинг ўлимидан сўнг икки ҳафта ўтгач, Петра Котес билан Аурелиано Иккинчини ярим кечаси қўшни ховлидан эшитилган новвосча мўнграшига ўхшаш ваҳимали йиғи уйғотди. Улар уйдан югуриб чиқишганларида, бир тўда эркаклар маҳлуқни усти қуруқ шох-шабба билан ниқобланган хандак тубидаги ўткир қозиклардан тортиб чиқаришарди. Маҳлуқ бошқа бўқирмади. Гарчанд, жуссаси кичик бўлса-да, вазни каттагина — хўкизникидан қолишмасди, ярасидан яшил рангли, ёпишқоқ қон оқарди. Танаси канаю эски чандикларга тўлиб-тошган дағал жун билан қопланган маҳлуқ руҳоний айтган дўзах балосига ўхшамас, аксинча баъзи аъзолари одамга ҳам ўхшаб кетарди; аниқроғи, у одамни эмас, касалманд фариштани эслатарди, қўллари оппоқ ва нозик, кўзлари ғамгин ва катта-катта эди, ҳар иккала курак суягида тўмтоқ, чандикли қолдиклари кўриниб турар, афтидан унинг бақувват канотлари ўтинчининг болтаси билан кесиб ташланган эди. Жасадни ҳамма кўрсин деб, бодом дарахтига тўпиғидан осиб қўйишди, сасий

бошлаганидан кейин гулханда ёкиб юборишди, чунки мурда дарёга ташлаб юборилиши керак бўлган ҳайвонга ёки дафнга муносиб христианга тегишлими — буни ҳеч аниқлаб бўлмасди. Шунингдек, қушларнинг қирилишига ростдан ҳам у сабабчи эдими — буни ҳам билишолмади. Аммо бирорта ҳам келинчак руҳоний айтган валади зино тугмади, жазирама иссиқ ҳам пасаймади.

Йилнинг охирида Ребека оламдан ўтди. Унинг содик хизматкори Арзенида ҳукумат вакилларига уч кун илгари бекаси беркиниб олган ётоқхона эшигини бузишларини сўраб мурожаат қилди. Эшикни бузишганда, темироткидан сочлари тўкилиб кетган Ребека катта бармоғини оғзига солиб, ўзининг ғарибона тўшагида чангак бўлиб ётарди. Аурелиано Иккинчи дафн маросимини ўз гарданига олди. Уйни бирорта одамга сотиш ниятида тузатирмоқчи бўлди, аммо бу бинога вайроналик руҳи жудаям чуқур синган: деворларни бўйлаб биланоқ тағин ёрилиб кетар, оҳакнинг энг қалин қатлами ҳам поллар орасидаги зараркунанда ўтларнинг ўсишига халақит беролмас, чирмовиқлар беомон равишда бўғизлашаётган тирговичлар эса чириб тугаганди.

Ёмғир тинган пайтда Макондода ҳаёт ана шу тарзда кечарди. Одамлар ғоят ланж ва танбал бўлиб қолдилар. Уларнинг хотираси жуда сусайиб кетди. Неерланд битимининг навбатдаги юбилейи муносабати билан полковник Аурелиано Буэндиа неча марта рад этган орденни унинг авлодларига топшириш учун республика президенти Макондога ўз вакиллари юборди. Вакиллар полковникнинг зот-зурриёдини ахтариб, кечгача овора бўлишди. Аурелиано Иккинчи орденни соф тилладан қилинган деб ўйлаб, олишга рози бўлди. Президент вакиллари мукофотни тантанали топшириш маросими учун оркестр ёллаб, нутқлар тайёрлаб қўйишган бўлса-да, Петра Котес «Бу қилиғинг номуносиб», деганидан сўнг Аурелиано Иккинчи аввалги фикридан қайтди. Худди шу аснода Макондога лўдилар — Мелькиадес таълимотининг сўнгги тарғиботчилари келишди. Улар ташландиқ шаҳарни, унинг овсар одамларини кўриб, тағин қўлда оҳанрабо парчаларини тутганча, уйма-уй юриб, уларни Бобил олимпларининг энг сўнгги ихтироси, деб эълон қилишди. Яна каттакон заррабинни намоёйиш этишди. Оҳанрабо таъси-

рида идиш-товоқларнинг қимирлашини кўриб, кўпчилик одамларнинг оғизлари очилиб қолди. Лўли қизнинг оғзидаги сунъий жағини олиб яна жойига қўйишини кўриш учун эллик сентаво тўлаганлар ҳам анчагина эди. Кимсасиз ва юксиз бир неча вагонни зўрга судраб келаётган шалоғи чиққан поезд хувиллаб ётган станцияда ора-сира тўхтаб ўтарди. Авваллари жаноб Брауннинг шиша томли, бежирим ўриндикли вағони тиркалгувчи, доимо пассажирлар билан лимо-лим поезддан, то кечгача станцияга галма-гал келиб турадиган бир юзу йигирматача вагон-холодильникдан иборат мева ташувчи составдан шугина қолган эди, холос. Падре Антонио Исабелнинг қушларга қирон келтирган ўлат ва Ўлмас жухуднинг ўлдирилгани ҳақидаги ғалати хабарини текшириб кўриш учун Макондога суд амалдорлари келди. Улар мўътабар падренинг болалар билан бекинмачоқ ўйнаётганини кўришди. Хуллас, падренинг хабари эътиборсиз қолди ва унинг ўзи жиннихонага топширилди. Бир неча кундан сўнг шаҳарга падре Аугусто Анхель келди. У янгиликка интилувчан руҳонийлардан бўлиб, муросасиз, довурак ва хатто кўпол эди, падре диндорлар руҳини кўтариш ва ғофил бандаларни уйғотиб ибодатга чорлаши учун кунига бир неча марта қўнғироқ чалди. Аммо бир йил ўтар-ўтмас падре Аугусто Анхель мағлубиятини тан олди: шаҳар ахли ибодат қилишдан кўра тузукроқ овқатланишни, сўнг бемалол чўзилиб ётишни афзал кўрарди.

Урсуланинг ўлимидан сўнг уй ташландиқ бўлиб қолди. Орадан кўп йиллар ўтгач, динсиз, хушчакчак, замонавий аёл бўлиб етишган, харобалик руҳини чўчитиб юбориш учун эшик ва деразаларни ланг очган, боғни қайта тиклаган, хатто куппа-кундуз куни йўлаклар бўйлаб безбетларча ўрмалаган сариқ чумолиларни кириб ташлаган ва Буэндиалар масканидаги сўниб қолган меҳмондорчилик руҳини тикламоқчи бўлган кескин ва иродали Амаранта ҳам уйни бу ғарибликдан қутқара олмади. Фернанданинг узлатчилик эхтироси Урсуланинг жўшқин юз йиллик йўлига ғов бўлиб тушди. Гармсел тинганида Фернанда нафақат эшикларни очтиришдан бош тортди, балки ота-онасининг маслаҳатига биноан, ўзини тириклай қўмиш учун деразаларга ёғоч бутлар қоқишни буюрди. Унинг табиби ғайблар билан ёзишмалари ҳеч қандай

натижа бермасди. Ахири, уларнинг хатларида белгиланган кун ётоғига кириб, эшикни ичидан беркитиб олди, бошини шимолга қаратиб тўшакка ётди ва опшоқ чойшабга ўралди; кечаси соат бирда юзига муздай латта босишганини ҳис қилди. Уйғонганида деразадан куёш нурлари ёғиларди. У баданида четидан бошланиб, то кўкрак суягигача чўзилган ёйсимон чандикни кўрди. Фернанда табиби ғайблардан ҳали операциядан сўнгги дам олиш муддати тугамасданоқ нохуш мактуб олганди. Хатда у олти соат давомида обдан текширилганлиги, лекин организмда номи бир неча марта такрорлаган касалликни кўзғовчи ҳеч қандай белги топиша олмаганлиги айтилган эди. Нарсаларни ўз номи билан атамаслик одати Фернандани яна бир карра доғда қолдирди, чунки жарроҳ-телепатлар унда фақат ягона касаллик — бачадоннинг пастга тушганини аниқлашган бўлиб, бу дардни операция қилмасдан оддий бандаж ёрдамида даволаш мумкин эди. Фернанданинг хафсаласи пир бўлиб, табиби ғайблардан аниқроқ изох талаб қилди, аммо табиблар унинг хатларига жавоб бермай қўйишди. Нотаниш «бандаж» сўзининг залвори эзиб ташлаган Фернанда, уятни йиғиштириб, шаҳардаги француз врачдан сўраб билмоқчи бўлди, лекин француз уч ой илгари офилхонада ўзини ўзи осиб ўлдирган, уруш ветеранларидан бири, полковник Аурелиано Буэндианинг эски қуролдош дўсти халқнинг истагига қарши бориб, уни қабристонга дафн этган экан. Шунда Фернанда Хосе Аркадиодан кўмак сўради ва ўғли Римдан онасига бандаж, ундан қандай фойдаланиш ҳақида қўлланма юборди. Фернанда ёзувларни ёдлаб, хасталигини ошқор этмаслиги учун қўлланмани хожатхонага ташлаб юборди. Бу ўринсиз эҳтиёткорлик эди, чунки хонадон аҳли Фернандага мутлақо эътибор бермай қўйган эди. Санта София де ла Пьедад қариб-чуриган эди. У бутун оила аъзолари учун овқат тайёрлаб, қолган вақтини эса Хосе Аркадио Иккинчига бағишларди. Гўзал Ремедиоснинг жозибасини қисман мерос қилиб олган Амаранта Урсула эса, илгарилари Урсулани қийнашга кетадиган вақтини энди дарс тайёрлашга сарфларди. Аурелиано Иккинчининг қизи ўтқир ақл аломатларини намойиш эта бошлади. Қолаверса, у жуда тиришқоқ эди. Айни хислатлари отасининг қалбида ил-

гари Меме уйғотган умидни яна жонлантириб юборди. У қизига, банан компанияси даврида расм бўлган одатга мувофиқ, Брюсселга ўқишга юбораман, деб сўз берди. Бу орзу Аурелиано Иккинчини узлуксиз тошқин еб битирган далаларни қайта ўзлаштиришга мажбур қилди. У уйга жуда кам, ўшанда ҳам қизчасини кўргани келар, хотини Фернандага мутлақо бегона бўлиб қолган эди. Кичик Аурелиано эса вояга етгани сайин одамови бўлиб борарди. Чамаси, ёлғизликни ёқтириб қолган ва остонадан хатто бир қадам хатлаб, ташки дунёни ўрганишга заррача қизиқмасди. Урсула Мелькиадеснинг хонасини очтирганида, Аурелиано тирқишдан қараганча ёнида айланарди. Унинг Хосе Аркадио Иккинчи билан қандай танишгани ва қай тариқа дўстлашиб қолгани номаълум эди. Аурелиано Иккинчи бу дўстликдан кенжа Аурелиано станциядаги қирғин-барот ҳақида гап очганда воқиф бўлди. Бир куни овқат пайти кимдир, банан компанияси Макондодан бекорга кетди, кетдию шаҳар тушқунликка туша бошлади, деб афсусланди. Бола бу бахсга кўшилди. Унинг ўз фикрларини аниқ ифода қила олиши, яъни балоғатга етганлиги сезилиб турарди. Боланинг бу масалага қарши бошқаларникидан кескин фарқ қиларди. Аурелианонинг фикрича, банан компаниясининг ишчиларга ён босишини истамаган инженерлар тўғри йўлдан юрмагани, уни талон-тарож қилмагунча Макондо гурқираб яшаётган ҳамда келажаги порлоқ шаҳар бўлган. Бола шунчалар оқилона гапирардики, Фернанданинг назарида бу Исони масхаралашдек туюларди. Аурелиано станцияга тўпланган уч мингдан зиёд одамни пулемётлардан отишганларини, уларнинг жасадини икки юзта вагондан иборат составга қай тарзда ортишгани ва денгизга қандай қилиб ташланганини аниқ ва ишончли тафсилотлар билан сўзлаб берди. Фернанда ҳам кўпчилик каби, ўша куни гўёки станцияда ҳеч нарса содир бўлмади, деган расмий хабарга ишонарди. У невараси полковник Аурелиано Буэндианинг саркашлигини мерос қилиб олганини ўйлаб даҳшатга тушиди, унга: «Овозингни ўчир!» деб қичқирди. Аурелиано Иккинчи эса, аксинча, эғизак уқасининг ҳикояси рост эканини таъкидлади. Ҳамма жиннига чиқариб қўйган Хосе Аркадио Иккинчи аслида оиладаги энг ақлли одам эди. У кенжа Аурелианога ўқиш ва ёзишни

ўргатди, қўлёмаларни ўрганишга жалб этди ва муҳими, Макондога банан компанияси келтирган офатлар ҳақида ўз шахсий фикрларини уқдира олди; бу фикр тарихчилар таъкидлаган ва дарсликларга битилган уйдирма ривоятлардан тубдан фарқ қилгани учун ҳам, орадан анча йиллар ўтиб, Аурелиано улғайиб ҳаётга аралашганида, бу ҳикояларига ҳеч ким ишонмаслиги тайин. На гармсел, на чанг ва на жазирама кира оладиган хилват хонада иккови ўтираркан, соябони қарғанинг қанотига ўхшаган шляпа кийиб олган, улар туғилмасдан анча илгари шу ерда, деразага орқасини тутиб, коинот ҳақида ҳикоялар сўзлаб берган қариянинг шарпасини эслашди. Улар бу хонада март ойи ҳамда душанба кунлари мангу туришини баравар англашди ва оила аъзолари Хосе Аркадио Буэндиани нега жинни атаб янглишганларини ҳам фаҳмлашди. Ҳа, вақт ҳам ҳалокатга учраши, шу боис, унинг бир парчаси хоналардан бирига тушиб, худди тошқин селнинг бир бўлаги қўлмақда қолиб кетгани каби тўхтаб қолиши мумкин эди. Бундан ташқари, Хосе Аркадио Иккинчи қўлёмаларнинг криптографик белгиларини туркумларга ажратиб, шу асосда жадвал тузишга муваффақ бўлди. У Мелькиадеснинг чиройли ҳуснихатида ёзилган, кичкина қандалаю ўргимчакканаларга ўхшаш ёзуви қирқ еттидан эллик учтагача ҳарфи бор алифбога мос келишига ишонч ҳосил қилди. Шунга монанд алифбони инглиз энциклопедиясида кўрганини эсладию таққослаш учун ўша китобни олиб келди. Жадваллар ҳақиқатда бир хил эди.

Аурелиано Иккинчи илгари, жумбоқли лотерея ташкил этган пайтлари, ҳар куни эрталаб томоғини нимадир қисаётганини сезарди, гўёки ўша жойда кўзёши тикилиб қолгандек эди. Петра Котес буни вақтинчалик бир касаллик деб ўйлади ва ярим ой давомида жазманининг танглайига тиш чўткаси ёрдамида асал ҳамда шолғом сувини суртди. Томоғидаги шиш йириклашиб, нафас олиши қийинлашиб қолганида, Аурелиано Иккинчи дардга қарши бирор чора бор-йўқлигини билиш учун Пилар Тернеранинг қошига борди. Аммо юз ёшини яширин исловатхона бекаси лавозимида дадил кутиб олган бувиси хануз медицинани хурофот деб билар, шу боис карта фолига мурожаат қиларди. Фолига томоғига қарға валет

қиличи қадалган топпон қирол чиқди. Пилар Тернера Фернанда эрини сийқаси чиққан усул, яъни унинг расмига ниналар санчиб, уйга қайтармоқчи бўлаётганини, аммо афсунгарликда етарли малакаси бўлмагани сабабли, Аурелиано Иккинчининг томоғидаги шиш билан чекланганини айтди. Лекин Аурелиано Иккинчи оилавий альбомларида бус-бутун сақланаётган, тўйда туширилган расмидан бошқа бирортаям сурати йўқлигини эслади. Хотиндан яширинча бутун уйни тинтиб кўрди ва кийим шкафидан антиқа қилиб ўралган бир неча дона бандаж топиб олди. Бу қизил резинкалар жоду бўлса керак, деб ўйлади-да, биринчи чўнтагига тикиб, Пилар Тернерага олиб борди. Фолбин банжаднинг не мақсадда қўлланишини аниқлай олмади, лекин бу матоҳ унга шу қадар шубҳали туюлдики, Аурелиано Иккинчига қолганларини ҳам олиб келишни буюрди, сўнг ховлида гулхан ёқиб, уларни ҳар эҳтимолга қарши куйдириб юборди. Фернанда ўқитган дуо Аурелиано Иккинчига бирор зарар етказмаслиги учун Пилар Тернера битта курк товук сотиб ол, устига пешобингни сепиб, кейин товукни каштан остига тириклайин кўмиб юбор, деб тайинлади. Аурелиано унинг айтганларини ихлос билан бажарди ва товукни кўмиб бир оз енгил тортгандек бўлди. Фернанда бандажларнинг йўқолишини табиби ғайбларнинг интиқомига йўйди, қўйлагининг ичига тикиб, ўғли юборган янги бандажларни ўша ерга солиб қўйди.

Товук кўмилганидан олти ой ўтгач, Аурелиано Иккинчи ярим кечаси йўталдан уйғониб кетди. Гўё улкан қисқичбақанинг темир қисқичлари ичини тилка-пора қилаётгандай эди. Сехрли камарларни гулханда ёқмасин, қанча товукқа пешобини сепмасин, бари бир ўлиши аниқ, ҳа, фақат шугина ягона қайғули ҳақиқат экан. Бу ҳақида ҳеч кимга оғиз очмади. Амаранта Урсулани Брюсселга юборишдан олдинроқ ўлиб қолишдан кўрқиб, энди ҳафтада бир марта эмас, уч мартадан лотерея ўйини ташкил қиларди. Ҳали қуёш чиқмасдан бутун шаҳарни кезиб чиқар, хатто энг узок ва қашшоқ кварталларга ҳам етар ва ўлимини бўйнига олган бандаларга хос маъюслик билан лотерея билетларини сотишга уринарди: «Илоҳий тақдир деганлари шу! — деб бақирарди. — Уни қўлдан чиқарманглар, негаки фақат юз йилда бир маро-

таба келади!» Аурелиано Иккинчи бор иродасини тўплаб, ўзини хушчақчақ бахтиёр кўрсатишга уринар, аммо унинг қонсиз, тер босган юзига қараб, бу дунёдан насибаси узилганини билиб олиш мумкин эди. Аурелиано Иккинчи баъзан бегона кўзлардан қочиб, яйдоқ далага чикиб кетар, ичини тилка-пора қилаётган темир қисқичлардан лоқал бир дақиқа тин олгани ўтирар эди. Виктрөл ёнида харидорсиз мудом зерикиб турадиган ёлғиз аёлларни лотерея олишга ташвиқот қилиш мақсадида ярим кечаси исловатхоналар касабаси бўйлаб кезарди. «Манави номер тўрт ойдан бери ҳеч кимга тушгани йўқ, — дерди аёлларга билет кўрсатиб. — Қўлдан чиқарманглар, ҳаёт сиз ўйлагандан ҳам қисқароқ». Охир-оқибат одамлар уни ҳурмат қилмай қўйишди ва ҳаётининг охириги кунларида одатдагидек, дон Аурелиано эмас, ҳеч бир уялмай-нетмай, «Дон Илохий Тақдир», деб аташарди. Аурелиано Иккинчининг овози тобора пасайиб, охири итнинг ириллашига ўхшаб қолди, аммо у ўзида халқни Петра Котеснинг уйда ўйналадиган лотереяга жалб этишга етарли куч топарди. Дард кучайгандан кучайиб, лотереяга тикилаётган чўчкаю эчкиларнинг пули қизини Брюсселга ўқишга юборишга етмаслигини пайқади. Шунда миясига ялт этиб бир фикр келди: энди у лотереяга тошқин ювиб кетган далаларни тикади, пулдор одамлар бу ўлик далаларни бемалол ўзлаштириши мумкин. Айни фикр одамларга жозибали туюлди, ҳатто янгича лотерея ҳақида алькальд, яъни шаҳар ҳокимининг ўзи эълон чиқарди... Билет қиммат — юз песо турарди. Одамлар ўзаро пул тўплаб, уни харид қилишарди. Ҳаттоки мустақил ширкатлар тузилди. Бир ҳафта деганда билетлар сотилиб бўлинди, ютук чиққанлар кечқурун катта базм уюштиришди. Базмда Аурелиано Иккинчи аккордеонда сўнгги бор Франциско Одам қўшиқларининг куйини чалди, лекин сўзини айтолмади.

Шундай қилиб, икки ойдан кейин Амаранта Урсула Брюсселга жўнаб кетди. Аурелиано Иккинчи қизига нафақат бу ғайриоддий лотереядан тушган даромадни, балки сўнгги ойларда йиққан ҳамма маблағини, шунингдек, пианола, клавиқорд ва яроксиз холга келган мебелларни сотиб туширган пулларни ҳам тутқазди. Унинг ҳисобкитобича, бу пуллар то кизи ўқишни тугатишига қадар

етарди. Брюссель шахрининг гуноҳга ботган Париждан яқинлигидан дарғазаб бўлган Фернанда қизининг сафарига қаттиқ қаршилиқ кўрсатди. Лекин падре Анхель Амаранта Урсуланинг ўқиши тугагунича яшаб туришга сўз берган роҳибалар ихтиёридаги католик қизлар пансионига ёзиб берган тавсияномасини кўргач, тинчланди. Бундан ташқари, падре Анхель Толедога борувчи роҳибаларни қидириб топди ва қизни ўзлари билан бирга олиб кетишга, Толедода эса уни нақ Брюсселнинг ўзига-ча кузатиб қўядиган ишончли йўлдошларга топширишга уларни кўндирди. Бу масала юзасидан қизнинг ёзишма бораётган пайтда Аурелиано Иккинчи Петра Котес ёрдамида Амаранта Урсулани сафарга ҳозирлар эди. Унинг кийим-боши илгари Фернанданинг сепидан бўшаган сандиққа жойланди. Сафар шу қадар пухта ўйланган эдики, бўлажак толиба ҳатто Атлантика океанини кесиб ўтаётганларида қайси қўйлагию туфлисини кийишини, қирғоққа етганда қиядиган мис тугмачали кўк пальтосию саҳтиён бошмоқчаси қаерда ётганини ёддан айтиб берарди; кемадан тушаётганида сувга йикилиб кетмаслик учун трапда ўзини қандай тутишини, роҳибалардан бир қадам ҳам ортда қолмаслигини, каютадан фақатгина овқат ейиш учун чиқишини, очиқ денгизда ҳеч кимнинг — на аёл, на эркакнинг саволларига жавоб қайтармаслигини жуда яхши биларди. У ўзи билан бирга денгиз касалига қарши дори солинган шиша идиш ва падре Анхель ўз қўли билан ёзган бўронга қарши олтита дуо битилган дафтарни олди. Фернанда қизига пул сақлаш учун брезент камар тикиб бериб, уни тунда ҳам ечмасликни тайинлади. Яна хлор билан яхшилаб ювилган, спирт шимдирилган пахтада артилган тунги тилла тувагини ҳам ҳадя қилмоқчи бўлдию, лекин қизи бўлажак курсдошларим кулади, деб тувакни қайтариб берди. Орадан бир неча ой ўтгач, ўлим тўшагида ётган Аурелиано Иккинчи қизини охирга марта қай ҳолатда кўрганини эслайди — ўшанда Амаранта Урсула Фернанданинг сўнгги маслаҳатларини эшитиш учун иккинчи класс вагонининг чанг босган ойнасини рочишга бефойда уринади. Сунъий капалак гул қадалган қўйлак кийган, кенг пошнали саҳтиён туфлию эластик боғичли пайпоқда бўлган, ўрта бўйли, узун сочлари елкасига ёзилган бу қизнинг қарашини Урсуланинг

худди ана шу ёшдаги қарашидек ўткир эди. Унинг йигламай, кулмай жиддий хайрлашиш одати, Амаранта Урсула катта бувисининг рухий қатъиятини ҳам мерос қилиб олганини билдирарди. Жойидан қўзғалаётган вагон билан ёнма-ён бораётган Аурелиано Иккинчи хотини қоқилиб кетмаслиги учун уни қўлидан ушлаган эди. У қизи қўл учида ўпич узатганини кўрди ва бунга жавобан зўрға қўл силкишга улгурди. Эру хотин қуёш то уфқдаги кичик нуқтага айлангунча узоқ туришди. Улар тўйларидан сўнг илк бор қўл ушлашиб туришарди.

Тўққизинчи август куни қайғули келди. Брюсселдан ҳали биринчи хат келмай туриб, Хосе Аркадио Иккинчи Мелькиадеснинг хонасида Аурелиано билан суҳбатлашаркан, худди томдан тараша тушгандек:

— Бир умрга эслаб қол, — деди, — улар уч мингдан кўпроқ эди ва ҳаммасини денгизга улоқтиришди.

У шундай дедию қўлёмалар устига юзтубан йиқилиб, кўзлари очиқ холда жон берди. Худди шу дақиқанинг ўзида Фернанданинг тўшагида эгизак акасининг томоғидан темир қисқичлар билан азобли кураши хотима топди. Ушбу воқеадан роса бир ҳафта бурун Аурелиано Иккинчи овозидан айрилиб, нафаси қисилиб, эти терисига ёпишган бир афтодохол ҳолда уйига қайтиб келди. У ўзининг сандиқларию абжағи чиққан аккордеонини ҳам ола келган, хуллас, хотинининг кўз олдида ўламан, деб берган ваъдасининг устидан чиқмоқчи эди. Петра Котес кийимларини жойлашда кўмак берди, махбуби билан хайрлаша туриб бир томчи ёш тўкмади, аммо у Аурелиано Иккинчи тобутда кийиб ётишни истаган мойланган ботинкаларни сандиққа солишни эсидан чиқариб қўйди. Шу сабабли Петра Котес Аурелиано Иккинчининг ўлимини эшитгани ҳамон қора либос кийди, ботинкани газетага ўради ва Фернандага, унинг жасадини кўрай, руҳсат бер, деб ялинди. Бироқ Фернанда уни остонага ҳам йўлатмади.

— Ўзингизни ўрнимга қўйиб кўринг, — дея илтижо қилди Петра Котес. — Уни севмасам, ўзимни шунчалар хўрлармидим?!

— Бировнинг эри билан ўйнашган аёлга ҳар неки хўрлик ҳам озлик қилади, — деб жавоб қайтарди Фернанда. — Яхшиси, ўзинг илакишган бошқа эркаклардан

бирининг ўлимини кута қол, ботинканиям ўшанга кийгизасан.

Ваъдасига содиқ қолган Санта София де ла Пьедад Хосе Аркадио Иккинчини тириклай кўмишмаётганларига ишонч ҳосил қилиш учун, ўглининг бошини ошпичоқ билан кесиб ташлади. Ака-укалар бир хил тобутга жойлаштирилди, шунда одамлар эгизаклар ўлганларидан кейин яна бир-бирига ўхшаб қолганини кўришди. Аурелиано Иккинчининг эски ҳамтовоклари унинг тобути пойига «Туфинглар, сигирлар, умр қисқа!» деб ёзилган лента ўралган гулчамбар қўйишди. Фернанда бу таҳқирдан ғазабга келди ва гулчамбарни ҳожатхонага улоқтиришни буюрди. Гуссага чўмган арокхўрлар тобутларни қабристонга элтишди, бироқ сўнгги онларда сал довдираб қолишдими, Хосе Аркадио Иккинчига аталган қабрга Аурелиано Иккинчини кўмишди.

* * *

Аурелиано Мелькиадес хонасида анча йиллар банд бўлди. У тўзиган китобдан ақл бовар қилмайдиган афсоналарни, роҳиб Герман Шол таълимотининг қисқача баёнини, демонология¹ фани тавсифлаган мақолани, ҳикмат тошини қидириш қўлланмасини, Нострадамуснинг «Аср» асарини, унинг ўлат ҳақидаги тадқиқотларини ёдлаб олди ва шу тариқа алаҳсиб ўзи яшаётган замондан беҳабар қолди. Аммо ўрта асрларга доир барча муҳим билимларга эга эди. Энди бу пайтга келиб, кенжа Аурелиано туппа-тузук ўсмир эди. Санта София де ла Пьедад хонага қай соатда кириб келмасин, у доимо китоб ўқиётган бўларди. Аёл эрталаб бир чашка қандсиз кофе, тушда қовурилган банану бир ликопча қайнатилган гуруч (Аурелиано Иккинчининг ўлимидан сўнг шу таомга кунлари қолган эди) олиб келарди. Санта София де ла Пьедад ўсмирнинг сочини олар, битларини терар, эски сандиқлардан топилган кийимларни унга мослаб кичрайтирарди, мўйлови сабза ура бошлаганида эса унга полковник Аурелиано Буэндианинг устараси билан стаканчасини келтириб бер-

¹ Д е м о н о л о г и я — христианлар мифологиясидаги шайтон ва ажиналар табиатини ўрганувчи фан.

ди. Меменинг ўғли марҳум полковникка ўз пуштидан урчиган ўғилларидан кўра кўпроқ ўхшаб кетарди, буни йигитнинг бўртиб чиққан ияги, оғзи атрофидаги кескин, мағрурона чизиклардан ҳам билса бўларди. Бир вақтлар Аурелиано Иккинчи Мелькиадес хонасида ўтирар экан, гўё ўзи билан ўзи гаплашаётгандек туюларди, Урсулага, Санта София де ла Пьедад кенжа Аурелиано-да ҳам шу ҳолатини кузатди, фақат у Мелькиадес билан суҳбатлашарди. Эгизак ака-укаларнинг ўлиmidан кейин сал ўтиб, иссиқ чошгоҳ маҳали чароғон дераза ёнида соябони қарға қанотини эслатувчи шляпа кийган маъюс чол пайдо бўлди. Аурелиано кўлёмалар алифбосини туркумларга бўлишни эндигина тамомлагани боис, Мелькиадеснинг қовозлар қайси тилда ёзилганини билиб олдингми, деган саволига ҳеч иккиланмасдан: — Санскритда ёзилган, — деб жавоб берди.

Мелькиадес ҳадемай бу хонага келиб-кетиши тугаганини айтди. Кўлёмаларни улар битилганига роса юз йил тўлгунича ўқиш учун Аурелиано санскрит тилини мукамал билиб олиши керак эди, ўшандагина Мелькиадес ажал масканига хотиржам кетади. Мелькиадес кенжа Аурелианога банан компанияси замонида фолбинлар ўтирадиган жой — дарёга элтувчи тор кўчада яшайдиган каталониялик бир олимнинг китоб дўконида санскрит тили кўлланмаси борлигини, агар тезроқ харид қилмаса, китобни олти йилдан кейин куя еб қўйишини маълум қилди. Йигитча Санта София де ла Пьедадга ўша олимнинг дўконига бориб, «Озод Қуддуси Шариф» китобини ва Мильтон поэмалари ўртасида, китоб тоқчасининг иккинчи қаторида, ўнг бурчақда турган китобни ҳам олиб келинг, деб сўраганида, аёл хайратга тушди. Айни хайрат — Санта София де ла Пьедаднинг умрида биринчи бор туйғуларини ошкор этиши эди. Аёл савдсиз эди, устахонага яшириб қўйилган ўн етти тилла балиқчадан бирини сотиб, китобга етарли пул топди — солдатлар уйларини тинтув қилишган ўша окшомдан сўнг, балиқчалар яшириб қўйилган жойни фақат Аурелиано иккови биларди.

Аурелиано санскрит тилини қунт билан ўрганарди. Мелькиадес энди жуда кам келарди. У гўё чошгоҳнинг

кўзни камаштирувчи ёруғига қоришиб, борган сари узоқлашар эди. Лўли охирги бор келганида Аурелиано чолни кўролмади, аммо «Мен Сингапур ботқоқларида безгакдан ўлдим», деб пичирлаганини зўрға эшитиб, хонада эканини хис қилди. Ўша кунгек хонага чанг, жазирама иссиқ, чумолилар, китобу кўлёмаларни уларга жо этилган хикматларига қўшиб еб ташлайдиган кучларнинг киришига монелик қиладиган сеҳрли куч ҳам йўқолди.

Хонадонда озиқ-овқат етарли эди. Аурелиано Иккинчи вафотининг эртаси куни ароқхўр дўстларидан бири Фернандага «Мен марҳум эрингиздан қарз олувдим», деб анчагина пул берди. Энди ҳар чоршанбада уйларига турли егуликлар солинган тўқима сават олиб келишарди. Саватни таҳқирнинг зўри — ғанимга садақа бериш, деб ўйлаган Петра Котес юборишига ҳеч ким шубҳаланмас эди. Петра Котеснинг қалбида тўпланиб қолган адоват ўзи ўйлаганидан ҳам тезроқ тарқаб кетди, аммо Аурелиано Иккинчининг собиқ маҳбубаси олдини тақаббуриликдан, сўнгра эса азбаройи ачинганидан марҳумнинг бевасига озиқ-овқат юборишини қанда қилмади. Кейинчалик, лотерея тарқатишга кучи қолмаган кезлари ҳам гарчанд ўзи оч қолса-да, кундошига овқат юбориб турди. Бу ҳол кундошининг тобутини ерга қўйишганини ўз кўзи билан кўрмагунича давом этди.

Хонадон аҳли камайиб, ярим асрдирки рўзгорни елкасида тутган Санта София де ла Пьедаднинг ишлари камайгандай бўлди. Оилага фаришталардек олижаноб Гўзал Ремедиосни, мағрур Хосе Аркадио Иккинчини ҳадя қилган, ўзини гўдақлар тарбиясига, гарчи улар ўзларининг шу аёлга ўғил ёки невара эканлигини билишмасда, бағишлаган аёл Аурелианога ҳам меҳр билан қарарди. У Аурелиано аслида ўзига чевара эканини билмасди. Бу индамас ва одамови аёлнинг дунёдан нолиганини ҳеч ким эшитмаган эди. У каламушлар шовқин солиб чиқадиган қазноқнинг полида, яйдоқ ерга бўйра тўшаб ухларди. Санта София де ла Пьедад бир куни ярим тунда унга аллаким қоронғилик қаъридан тикилаётганини сезиб, чўчиб уйғонганини ҳеч кимга айтмади. Бу кейин унинг қорнидан ўрмалаб ўтган қора ёлгон эди. Агар бу тўғрида Урсулага гапириб берганида, у тунаганини албатта, ўз тўшагини берган бўларди. Ўшанда ҳеч ким ҳеч

нарсани сезмасди, чунки бировнинг диққатини жалб этиш учун галереяга чиқиб айюханнос солиш зарур эди — нон ёпишнинг захмати, урушнинг беқарорлиги, болалар тарбияси ташвишлари яқин одамингнинг рўшнолиги хақида ўйлашга имкон бермасди. Бечора аёлнинг ташвишини ейдиган ягона киши Петра Котес эди. Санта София де ла Пьедад уни бирор марта кўрмаган эди. Петра Котес энг оғир кунлари — Аурелиано Иккинчи билан лотереядан тушган тангаларни кечалари тақсимлаб чиқишган пайтларида ҳам Санта София де ла Пьедаднинг кўчага чиққанда киядиган бирор кўйлаги ёки туфлиси бўлсин, дея жони халак бўларди. Фернандани хонадонидан қабул қилганида, Санта София де ла Пьедадни бор-йўғи оқсоч аёл деб ўйларди. Фернандага бу изоҳлар райритабий туюлар, оқсоч аёлнинг аслида ўзига қайнона эканини зўрға англаса-да, унинг кимлигини тез орада эсидан чиқариб қўярди. Санта София де ла Пьедад эса ўзининг ўта итоаткорлигидан мутлако азият чекмас, аксинча, хоналар бўйлаб бетишим, сассиз кезиш, ўзи ёшлигидан бери яшаб келаётган, банан компанияси даврида оилавий маскандан кўра кўпроқ казармага ўхшаб қолган бу баҳайбат уйни ҳамиша саранжом-саришта сақлаш ёқарди. Лекин ўзининг хаддан ташқари серҳаракатлиги ва одамларин лол қолдирувчи ишчанлигига қарамай, Урсуланинг ўлимидан сўнг уям қарилкни тан олди. Уй ҳам ўз навбатида мункиллаб қолгандай эди. Деворларни майин пўпанак қоплади, ховлини ўт-ўланлар босиб кетди, галереянинг цемент полини ёввойи ўтлар тарс-тарс ёриб юборди. Ёриқлардан роса юз йилча олдин Урсула кўрган, Мелькиадес сунъий жағини солиб қўйган сувли стаканда қулф урган ўша таниш сариқ гулчалар униб чиқди. Табиатнинг беомон қудратига қарши курашгани на вақти, на кучи бўлган Санта София де ла Пьедад кечқурун яна бари бир қайтиб келадиган калтакасақларни ҳайдаш учун кунбўйи ётоқма-ётоқ айланарди. Бир кун у эрталаб пой-деворни илма-тешик қилиб юборган сариқ чумолиларнинг боғни кесиб, ранги ер рангига ўхшаб қолган бегониялар ўсувчи галереяга, ундан уйнинг ичига кириб бо-раётганларини кўриб қолди. Санта София де ла Пьедад дастлаб уларни супургида йўқ қилмоқчи бўлди, кетидан турли захарли дорилар сепди. Охири, сўндирилган оҳак

қўллади ҳамки, уринишлари беҳуда кетди — ўжар бу хашаротлар эртасига тагин пайдо бўлишарди.

Болаларига хат ёзиш билан банд Фернанда вайрона-гарчилик даҳшатли тус олганини, уни ортга қайтариш мумкин эмаслигини ҳали англамаган эди. Санта София де ла Пьедад танхо ўзи курашишга мажбур бўлди. У ошхонага киришга уринаётган ёввойи ўтларга қарши жанг қилар, бирпасдан сўнг деворларда яна пайдо бўлувчи ўргимчак уяларини сидириб ташлар, термитларни инларидан қувиб чиқарарди. Аммо у ўзи озода сақлашга уриниб, кунига уч маҳал супуриб-сидираётган Мелькиадеснинг хонасида ҳам чанг ва ўргимчак уяси пайдо бўлаётганини, полковник Аурелиано Буэндиа билан уйни тинтув қилган қуёш офицергина гувоҳ бўлган ўша ифлос ва ғариб ҳолга тушаётганини кўрганидан сўнг, хона таслим бўлганини тан олди. Шунда у кўчага чиқиш учун асраб қўйган қўсқи кўйлагини, Урсуланинг эски ботинкасини, Амаранта Урсула совға қилган оддий пайпоқни кийди, қолган кийимларини эса тугиб олди.

— Орғиқ чидолмайман, — деди у Аурелианога. — Бу катта уй ташвиши энди менга оғирлик қилади.

Аурелиано ундан қаёққа боришни ўйлаётганини сўраганда Санта София де ла Пьедад мужмал қўл силтаб қўйди, аммо сал туриб, ҳаётининг сўнгги йилларини Риоачидаги жияни ёнида ўтказмоқчи эканини айтди. Унинг уйдан фақат шахсий жамғармаси — бор йўғи бир песою йигирма беш сентаво билан чиқиб кетаётганини кўрган Аурелиано Санта София дела Пьедадга ўн тўртта тилла балиқча берди. Аёлнинг йиллар залворидан букчайиб, оёғини зўрға судраганча, қўлидаги ғариб тугун билан сокин ховлини кесиб ўтганини, лўкидонни тушириб қўйиш учун қўлини дарча тиркишига суққанини кўрди. Шу-шу, Аурелиано Санта София де ла Пьедадни бошқа ҳеч қачон кўрмади ва у тўғрида ҳеч нарса эшитмади ҳам.

Санта София де ла Пьедаднинг уйни тарк этганини эшитган Фернанда кун бўйи жавради. Сандиқларни, шкафларни титиб, буюмларини бирма-бир текшириб кўриб, қайнонаси нарса олиб кетмаганига ишонч ҳосил қилди. Кейин умрида биринчи бор печка ёқишга уриниб, бармоғини қуйдирди, ахири, ўзини камситиб бўлса-

да, Аурелианодан, кофе қандай тайёрланади, деб сўраш-га мажбур бўлди. Бу ўсмир бора-бора ошхонадаги ҳамма ишларни ўз зиммасига олди. Фернанда уйғонганида столда нонушта тайёр турарди. Овқатлангач, у яна ётоғига қайтиб кирарди. Хувиллаган хонадонда Аурелиано билан Фернанда қолишган бўлса-да, уларнинг ҳар бири ўз танҳолиги қобилигига ўралиб, айри-айри яшашни давом эттирарди. Фақат ўз ётоқларини йиғиштиришар, бошқа хоналарга деярли эътибор беришмасди, Худди ўша кунлари Фернандада, уйда ажина пайдо бўлди, деган таассурот туғилди. Буюмлар гўё оёқ чиқаргандай эди. Фернанда қайчини кечқурун каравотга қўйганига ишончи комил бўла тўриб, уни бир соат излар ва охири, бутун кўрпакташакни авдар-тўнтар қилиб чиққанидан сўнг, ошхонадаги тоқчадан топарди. Баъзида қутидаги вилкалар йўқолиб қолар, эртасига аёл олтига вилка меҳробда ва учтаси ювиниш жойида ётганини кўриб қоларди. Буюмлар гўёки бекинмачоқ ўйнаётгандек эди. Фернанда айникса хат ёзишга тутинганида роса хуноб бўларди. Ҳозирги ўнг ёнига қўйган сиёҳдони чап томонга ўтиб кетарди, пресспаёе столдан умуман ғойиб бўлар, уч кун ўтгандан кейин Фернанда уни ёстиғининг остидан топарди. Хосе Аркадиога ёзилган хат Амаранта Урсуланинг конвертига тушиб қоларди. Бир куни Фернанда ручкасини йўқотди. Ручкани чўнтагидан топиб олган ва эгасини кидириб уймай юрган почтачи уни ўн беш кундан сўнг келтириб берди. Фернанда олдинига бу синоатда табиби ғайбларнинг қўли бор, деб ўйлади. Уларга, тинч қўйинлар, дея илтижоли хат ёза бошлади, аммо хожатга чиққиси келди-ю, хатни чала ташлаб ўрнидан қўзғалди. Қайтиб келганида мактуб ғойиб бўлган. Фернанданинг ўзи ҳам уни эсдан чиқарган эди. Бир муддат у Аурелианодан шубҳаланиб юрди. Фернанда неварасини тутиш мақсадида йўлига турли-туман нарсаларни қўйиб, пойлай бошлади, аммо тезда Аурелиано фақат ошхонаю хожатхонага чиқишига, қолаверса, хазил-мутойибага тоби йўқлигига амин бўлди. Шундагина Фернанда, буларнинг бари ажиналарнинг иши, деган фикрга келди ва ҳар бир буюмини қаерда туриши лозим бўлса, ўша ерда боғлаб қўйишга аҳд қилди. У қайчини узун ип билан каравотининг бош томонига, перо қутичасию пресспаёени столнинг оёғига боғлаб

қўйди, сиёҳдонни эса столнинг одатда қоғоз қўядиган еридан чап томонига ёпиштирди. Аммо натижа кутгандагидек бўлмади, чунки бирор нарса тика бошлаганидан уч-тўрт соат кейин гўёки ажиналар ипни қискартириб қўярди. Пресс-паёе боғланган ип ҳам ўз-ўзидан қисқарди, нафақат ип, балки Фернанданинг қўли билан ҳам худди шундай воқеа содир бўларди: хат ёза бошлаганидан сўнг хиёл вақт ўтмай, қўли сиёҳдонга етмай қоларди. Бу кўнгилсизликларни на Брюсселдаги Амаранта Урсула, на Римдаги Хосе Аркадио билишарди. У фарзандларига бахтли экани ҳақида ёзарди. Бетиним равишда хат ёзиш туфайли Фернанда вақтни ҳис қилишни йўқотди, бу ҳол айникса, Санта София де ла Пьедад кетганидан кейин яққол сезилди. У кунлар, ойлар ва йиллар ҳисобини болаларининг уйга қайтар вақтига чамалаб олиб борарди. Аммо ўғли билан қизи уйга келиш муддатларини ҳар гал орқага сураверганлари натижасида кунлар қоришиб, худди эгизаклардек бир-бирига ўхшаб кетди ва уларнинг қандай ўтаётганлиги билинмасди. Муддатларнинг кечиктирилиши Фернанданинг ғазабини қайнатмас, аксинча чуқур қониқиб ҳиссини уйғотарди. Бир неча йил бутун назр қабул қилиш арафасида турганини етказган Хосе Аркадио негадир яна илоҳиятнинг олий курсини битириш ва дипломатияни ўрганишга умид боғлаётганини маълум қилганида, Фернанда ундан асло хафа бўлмади, чунки у авлиё Пётрнинг ҳузурига элтувчи нарвоннинг баланд ва тик эканини тушунарди-да. Бошқалар эшитганида заррачаю эътибор бермайдиган оддий воқеалар, масалан, ўглининг папани ўз кўзи билан кўргани ҳақидаги хабар ҳам уни ҳаяжонга соларди. Ҳатто қизининг отаси тасаввур қилмаган имтиёзга эга бўлгани — ўзининг катта қобилияти туфайли Брюсселдаги ўқиш муддатини белгиланганидан анчага чўзиш ҳуқуқини қўлга киритгани ҳам уни роса севинтирди.

Аурелиано Санта София де ла Пьедад санскрит тили дарслигини олиб келганидан роса уч йил ўтганда қўлёмаларнинг биринчи варағини таржима қилишга улгурди, холос. У жуда катта иш қилди, лекин ҳозирча бу илк қадам — испанча таржимаси ҳеч нарсани аңглатмайдиган жумбоқли бир шеър эди. Аурелиано бу жумбоқни очадиган қалит қаердалигини билмасди, аммо дафъатан

Мелькиадеснинг католониялик олимнинг дўкониди қўлёзма мазмунига доир китоблар бор, деб айтганини эслади. Фернандадан рухсат олиб, ана шу китобни қидирмоқчи бўлди. Аурелиано ахлат уюмлари жуда тез қўпаяётган хонада ўтирар экан, бўлажак суҳбатга тайёрланар, мурожаатнинг ишонтирарли шакллари қидирар, гапни нимадан бошлашни ўйларди, аммо печкадан овқатини олаётган Фернанда билан ошхонада бақамти келганида (у билан учрашишга бошқа ҳеч бир имконияти йўқ эди), бояги пишитиб қўйган жумлалари ёдидан қўтарилиб, овози чиқмай қоларди. Фернандани умрида илк бор кузатаркан, унинг ётоқхонадаги қадамларини қулогини динг қилиб тингларди. Аёл почтачидан болалари йўллаган мактубни олгани ва ўзи ёзган мактубни бергани эшик томон бораётиб, перонинг ярим кечагача қоғоз бўйлаб жазавали қитирлашини, сўнгра чироқнинг «чирк» этиб ўчирилганию шивирлаб ўқилган дуони эшитарди. Аурелиано ана шундан кейин келаси кун қутилган натижа беради, деган хаёлда уйқуга чўмарди. У аёлдан китобни қидириш учун рухсат олишига шу қадар ишонарди. Бир куни эрталаб узун, елкасига тушган сочини, соқолини олди, тор шиму кимдандир мерос қолган қотирма ёқали қўйлагини кийиб, ошхонага борди ва овқатга келадиган Фернандани орзиқиб кута бошлади. Фернанда оқ сувсар терисидан тикилган сарғайиб кетган мантия, бошида тилла суви юритилган картон тож кийган ғоят гўзал кампир қиёфасида кириб келди. Унинг кўзлари толиққан, гўёки тун бўйи йиғлаб чиққандай эди. Фернанда Аурелиано Иккинчининг чамадонидан маликаларнинг куя еган либосини топганидан бери уни тез-тез кийиб кўрарди. Ўзининг шоҳона сохти-сумбатидан завқланиб, кўзгу олдида айланганини кўрган одам, Фернанда ақлдан озибди, дерди, лекин у соппа-соғ эди. Малика либоси шунчаки хотиротни қамчиловчи восита эди, холос. У ўзини кекса, яроқсиз, ҳаётнинг энг яхши онларидан бебаҳра хис қилардики, илгари энг қора деб юрган кунларини қўмсади — шамол галерея бўйлаб таратган жамбил хиди коронғиликда атиргуллардан ва ҳатто ҳайвондан қўпол келгиндилар устидан қўтарилаётган тутунининг қанчалар етишмаётганини энди тушунди. Унинг кундалик турмушнинг энг оғир зарбаларига чидаб кел-

ган юраги-қотирилган бир сиқим қум, хотиротнинг илк хамласидаёқ сочилиб кетди. Ғамдан бахт қидиришга бўлган эҳтиёж Фернандани тобора ўзининг тубан исканжасига олар ва охири унинг иллатига айланиб қолганди. Ёлғизлик азобини татиб кўргач, у қайтадан одам бўлди. Аммо ўша куни эрталаб ошхонада бир чашка кофе узнатаётган қоқсуяк, рангпар кўзлари ғалати чакнаётган ўсмирни кўрганида, ўзига ўзи қулгили туюлиб кетди. Фернанда нафакат Аурелианонинг илтимосини рад этди, балки уйнинг қалитларини бандаж сақлайдиган яширин чўнтагига солиб қўйди. Бу эҳтиёткорлик ортиқча эди. Аурелиано истаса уйдан билдирмай чиқиб кетиб, яна билдирмай қайтиб келиши мумкин эди. Аммо атрофини қамраган оламга ишончсизлик, неча йилдирки давом этаётган таркидунёчилик ва итоаткорлик одати йигитнинг қалбида исён уруғини тамом бўғиб ташлаган эди. У ҳужрасига қайтиб, яна қўлёзмаларни ўрганишга муккасидан кетди. Бир куни эрталаб одатдагидек печка ёқиш учун ошхонага чиқди ва Фернандага аталган овқат совиб қолганини кўрди, унга ҳеч ким қўлиниям теккизмаган эди. Шунда у ётоқхонага кириб, Фернанданинг каравотда оқ сувсар мантия ёпиниб ётганини кўрди. Фернанда ўлимидан сўнгра ҳар қачонгидан ҳам чиройлироқ бўлиб кетгандай эди. Орадан тўрт ой ўтгач, Макондога келган Хосе Аркадио ҳам онасини худди ана шу ҳолатда кўрди.

Хосе Аркадио онасига қуйиб қўйгандек ўхшар эди. У қора костюм, қотирма ёқали қўйлак кияр, бўйнига галстук ўрнига ингичка шойи лента боғлаб юрарди. Хосе Аркадионинг нигоҳида ҳайрат ифодаси қотиб қолгандек туюлар, юзи рангпарроқ эди. Ўртасидан тўғри ва нозик фарқ очилган қоп-қора, ялтироқ ва силлик сочи авлиёларнинг ясама сочига ўхшарди. Унинг дўндик, томир қоплаган қўллари меҳнат кўрмаган эди. Эшик очгани чиқиб, рўпарасида турган одам олиш йўл босиб келганини пайқайди. Хосе Аркадиодан ҳали-ханузгача сўқир Урсула осонроқ топиб олиш учун болалигида бошига пуркаган гул сувининг хиди анқиб турарди. Орадан шунча йиллар ўтса-да, Хосе Аркадио ҳеч ўзгармаган, бевақт қариган ёш болага ўхшарди. У жасад чиримаслиги учун Аурелиано роса тўрт ойдан буён Мелькиадеснинг репети бўйича симоб қайнаётган хонага кириб борди. Хосе

Аркадио жиянидан ҳеч нарча сўрамади, ўлик Фернанданинг пешонасидан ўпди, юбкасининг чўнтагидан ҳали ишлатилмаган учта бандаж ва кийим шкафининг калитини олди. Унинг қатъий ва кескин ҳаракатлари ғамнок кўринишига ҳеч мос тушмасди. Шкафдан оилавий герб тасвири туширилган қутичани олиб, Фернанданинг хагини чиқарди. Мархума онаси хатга юрагидаги барча дардларини тўкиб-сочган, тириклигида ўғлидан яшириб келган гапларини ҳам батафсил ёзган эди. Хосе Аркадио мактубни тик турганча, катта қизиқиш билан ўқиди, аммо заррача ҳам ҳаяжонга тушмади, учинчи бетга етганида тўхтади ва худди энди кўраётгандай жияни Аурелианога диққат билан тикилди.

— Шундай қилиб, — деди у кескин товушда. — Сен ўша қариндошваччамизмисан?

— Мен Аурелиано Буэндиаман.

— Бор, хонангга кир, — деди Хосе Аркадио.

Аурелиано хонасига борди ва у ердан хатто Фернанданинг ғарибона дафн маросимини кўришга ҳам чиқмади. У баъзида ошхонанинг ним очик эшигидан Хосе Аркадионинг оғир-оғир нафас олиб, уй бўйлаб юришини кўриб қолар, ярим кечалари эса нураб бораётган ётоқхоналардан келаётган қадам товушларини эшитарди. Хосе Аркадио уни суҳбатига муносиб кўрмагани учунгина эмас, балки ўзининг ҳам унга бирор оғиз гапиришга истаги йўқлиги ва кўлёмзадан бош кўтаришга имкони бўлмагани сабабли, Аурелиано унинг товушини бир неча ойдан бери эшитмаган эди. Фернанданинг ўлиmidан сўнг, у охириги тилла балиқчани олди-да, ўзига зарур китобни харид қилиш учун каталониялик олимнинг китоб дўконига югурди. Балки тузукроқ хотираси бўлмаганлиги ва кўрганларини таққослай олмаслиги боис йўлида учраган воқеалар унда ҳеч қандай қизиқиш уйғотмади: бўм-бўш кўчалар, ҳувиллаб қолган уйлар, уларни қувона-қувона кўриши учун хатто жонини фидо қилишга рози бўлган куни ҳаёлида қандай тасаввур қилган бўлса, худди ўшандай эди. Фернандадан ололмаган руҳсатномага муяссар бўлган Аурелиано уйдан бир марта ва ягона мақсад учун ҳамда қисқа муддатга чиқишга аҳд қилди, шунинг учун ҳам уйдан то илгари тушларни таъбирловчи тор кўчагача бўлган ўн бир квартални босиб ўтгунча, ҳеч қаерда

тўхтамади ва китоблар билан тўлиб тошган, қоронғу, ҳатто зўрга бурилиш мумкин бўлган хонага кираркан, юраги хапқиқиб кетди. Бу ер китоб дўконидан кўра термитлар ихтиёрига ташлаб қўйилган, ис босган тоқчаларда, нафақат тоқчаларда, балки полда, тоқчалар орасидаги тор йўлкаларда бетартиб қалашиб ётган қадимий китобларнинг биродарлик қабристонига кўпроқ ўхшаб кетарди. Узун, устидаги китобларнинг оғирлигидан хиёл эгилган узун стол ёнида ўтирган дўкон эгаси дафтардан юлиб олган варақларга бинафшаранг ажи-бужи ҳарфларда на боши ва на охири бор ёзувларни битарди. Унинг тўтиқуш кокилига ўхшаш қумушранг сочлари пешонасига хиёл тушиб турарди. Чақноқ ва қисик кўк кўзларида дунёдаги ҳамма китобларни ўқиб чиққан одамнинг беозор меҳри товланиб турарди. Дўкондор жиққа терга ботиб, биттагина иштонда ўтирарди. У Аурелиано кириб келганида, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Йигит бетартиб қалашиб ётган китоблар орасидан ўзига керакли бештасини осонгина қидириб топди, чунки улар Мелькиадес айтган жойда ётарди. У бир сўз демасдан, танлаган китобларию олтин балиқчани дўкондорга узатди, олим уларни варақлаб чиқди-да, кўзларини юмди. «Ақлдан озибсан», пичирлади у каталон тилида, сўнг Аурелианога китоблар ва балиқчани қайтариб берди.

— Олавер, — деди у испанчалаб. — Менимча, бу китобларни охириги марта ўқиган одам Исаак Кўр эди. Нима қилаётганингни яхшилаб ўйласанг бўларди.

Хосе Аркадио Меменинг ётоқхонасини ремонт қилдириб бахмал пардалар ва филофларни ямаб, тозалашни буюрди. Бассейн ва деворлари аллақандай қора ва дағал губор билан қопланган ҳаммомни тартибга келтира бошлади. У ўз мулкини ётоқхона ва ҳаммом билан чеклади, уларни турли арзимас буюмлар: яғири чиққан экзотик безаклар, арзон атир ва қалбаки жавоҳирлар билан тўлдирди. Бошқа хоналарда эса унинг диққатини болалар хонасининг меҳроби устидаги авлиёларнинг ҳайкаллари жалб этди. Ҳайкаллар унга негадир ёқмади ва Хосе Аркадио уларни меҳробдан тушириб ҳовлига олиб чиқди-да, гулханда куйдириб юборди. Одатда у ҳар куни кундузи соат ўн иккида уйғонарди. Тургач эски, аждаҳолар тасвири туширилган зардўзи халат, зардўзи шип-

пак кийиб, ҳаммомга борар ва у ерда ўзининг тантанавор сокинлиги билан Гўзал Ремедиос амал қилган урфодатга ўхшаб кетувчи маросимни бажаришга киришарди. Бассейнга тушишдан олдин сувга уч шишадаги хушбўй тузларни сепарди. У Гўзал Ремедиос сингари ковокқа сув солиб ювинмасди. Муаттар сувга тушиб, унинг тиниқлигидан завқланиб, Амарантани эслаб, икки соат чалқанча ётарди. Хосе Аркадио уйга келганидан бир неча кун ўтгач, яккаю ягона байрам костюмини ечиб, бир вақтлар Пьетро Креспи киядиган шимга ўхшаган тор шим, кўкрагига исм-фамилиясини бош ҳарфлари ёзилган шойи кўйлак кийиб олди. У кийимларини бассейнда ҳафтасига икки марта ювар, кир қуригунича халатда юарди, чунки кийгани бошқа ҳеч нарсаси йўқ эди. Иссиқ сал босилгач, кўчага чиқар, сўнг яна Амаранта тўғрисида ўй сурганча, оғир-оғир нафас олиб, хоналар бўйлаб айлангани ярим кечада қайтиб келарди. У фақат икки нарса — Амаранта ва авлиёларнинг тунги чирокнинг милтиллашида даҳшатли бўлиб кўринадиган кўзларини хотирасида сақлаб қолганди. Юракда чуқур ҳиссиёт уйғотувчи сокин август оқшомлари Амаранта унинг хаёлида тез-тез намоён бўларди, у жимжимадор юбкаси ва таркидунёликнинг ғуссаси билан безатилган қора билакбандида мармар ховуздан кўтариларди. Амарантанинг сиймосини урушнинг қонли ботқоғига чўктириб юборишга уринган Аурелиано Хоседан фарқли ўларок, онасини ўзининг диний лаёқати ҳақидаги афсоналар билан лақиллатиб юрган Хосе Аркадио Амарантанинг сиймосини қалб тўрида ноят эъозлар эди. Римга келганидан бир оз фурсатдан сўнг Хосе Аркадио семинарияни ташлаб кетди, аммо Фернанданинг уйдирма хатларида таъкидланган афсонавий меросдан маҳрум бўлмаслик учун, ўзининг илоҳиёт ва черков ақидаларини изчиллик билан ўрганаётгани ҳақида онасига ёлғон ахборот бераверди. Бу мулк уни қашшоқликдан, Трастевердаги уйларнинг бирида икки дўсти билан оч-юпун яшаётган ифлос чордоқдан халос этиши керак эди. Фернанда ўлими яқинлигини ҳис этиб ёзган охирги хатини олиб, ясама зийнатларини чамадонга жойлади, муҳожирлар қушхонага тикилган подадек қалашиб ётган, совуқ макарону қуритилган пишлоқни чайнамай ютишадиган кеманинг трюмида

океанни кесиб ўтди. Ҳали Фернанданинг мусибатлар рўйхатидангина иборат васиятномасини ўқимай туриб, тузоққа тушганини ва энди баҳорнинг олмос ёғдусини қайта кўрмаслигини, унинг кўхналик билан йўғрилган хавосидан қайта нафас ололмаслигини англади. Кўксовнинг силлани қуритадиган даражада зўрайиши туфайли рўй берадиган уйқусизлик соатларидан қачонлардир кекса Урсуланинг қилиқлари унда дунё олдида мудом қўрқув уйғотадиган зим-зиё уй бўйлаб дайдириккан, ўз бахтсизлигининг чуқурлигини қайта-қайта ўлчарди.

Хосе Аркадиони йўқотиб қўйишдан қўрққан Урсула болалигидан уни ётоқхона бурчагида миқ этмай ўтиришга ўргатган эди. Урсуланинг таъкидлашича, кеч тушиши билан пайдо бўлиб, бутун уй бўйлаб санқийдиган ўликлар фақат ўша бурчакка яқин йўламасди. «Агар сен бирорта бемаъни иш қилсанг, — деб пўписа қиларди унга Урсула, — азиз-алиёлар менга шу заҳотиёқ айтиб беришади». Хосе Аркадио болалигида бурчакдаги курсида қимир этмай, айғоқчи авлиёларнинг совуқ нигоҳидан терга тушиб, уйқу вақтигача қўрқа-писа ўтириб чиқарди. Ушбу қўшимча азобга ҳеч бир хожат йўқ, чунки Хосе Аркадио шусиз ҳам атрофини қуршаган ҳамма нарсадан: одамлардан, воқеа-ходисалардан, қонни бузувчи кўча аёлларидан, чўчка думли бола тунадиган хонаки аёллардан, бировларга ажал, бошқаларга бир умрлик виждон азоби келтирувчи уришқоқ хўрозлардан, биринчи мулоқотдаёқ кишини йигирма йиллик урушга йўлиқтирадиган қуролдан, охир оқибатда умидларни пучга чиқарувчи ва жинилик билан яқунланувчи енгилтак юмушлардан ва умуман, худо яхшилик учун яратгану, аммо шайтон йўлдан оздирган барча нарсалардан қўрқишга шай эди. Тунлари мудҳиш тушлар азобида қийналиб чиқар, эрталаб эса деразадан тушаётган қуёш нурларию уни бассейнда чўмилтирадиган Амарантанинг меҳрибон қўллари қалбига нажоту умид ато этарди. Қуёшда чарақлаб турган боғда Урсула ҳам бошқача бўлиб туюларди, кампир энди даҳшатли ҳикоялари билан чўчитмас, балки табассуми Рим папасиники каби ёқимтой бўлсин дея, майда қўмир билан боланинг тишини ювар, Римга ер юзининг турли бурчакларидан зиёратга келганлар папа ўз қўлини нақадар озода тутишини кўриб таажжублансин дея, тирноқ-

ларини олар, чевараси ҳам пападай хушбўй бўлсин дея, унинг бошига гул сувини пуркарди.

Папанинг Костельгандельфс қасри ховлисига қараган балконда туриб, зиёратга келган оломон хузурида етти тилда нутқ сўзлаганини кўрган Хосе Аркадио, бош рухоний кўлларининг сутга чайилгандай оқлигини, ёзги кийимининг гоят орасталлигини ва ундан таралаётган муаттар атирнинг хидини пайқади, холос.

Хосе Аркадионинг уйга қайтиб, бир йил ичида кумуш шамдонларни ва герблар билан безатилган тилла тувакни (очиғини айтганда тувакнинг фақат гербларигина олтиндан эди) сотиб бўлди. Энди унинг бирдан бир машғулот — уйга шаҳар болаларини тўплаб, уларга тўла эрк беришдан иборат эди. У сиеста пайтида уларга боғдаги арқондан сакрашларига, галереяда қўшиқ айтишларига, юмшок мебелларнинг устида умбалок ошиб ўйнашларига рухсат берар, ўзи эса болаларга яхши одатларни ўргатганча, у гуруҳдан бунисига ўтарди. Бу вақтда у тор панталоню шойи кўйлагини ташлаб, арабларнинг дўконидан олган оддий костюмда юрар, аммо халиям қарашлари хорғин ва папага хос одатларини ташламагани.

Болалар, худди Меменинг мактабдош дугоналари сингари, уйни тезда ўзлариники қилиб олишди. Уй интизомсиз мактаб-интернатга ўхшаб қолди: кечаси алламаҳалгача болаларнинг чуғур-чуғур суҳбати, қўшиғи ва ер депсиниб рақсга тушаётгани эшитиларди. Олдинига Аурелиано бунга эътибор бермади, лекин болалар тез орада Мелькиодеснинг хонасини ҳам ишғол этишди. Бир куни эрталаб хона эшигидан мўралаган икки бола стол ёнида қўлэзма ўкиётган ирkit, сочлари тўзиган одамни кўриб чўчиб тушишди. Болалар ичкарига киришга журъат қилишолмади, аммо ўша кундан бошлаб хонадаги ғалати кимсага кизиқиб қолишди. Улар хонага форточкадан ифлос нарсаларни отишарди. Бир гал хатто деразаю эшикларни михлаб ташлашди. Аурелиано нақ ярим кун қамалиб қолди. Қилиқлари жазосиз қолавергач, болалар баттар ҳаддан ошдилар. Аурелиано ошхонага чиққанида тўрт нафар бола, қўлэзмаларни йўқотиш учун Мелькиадеснинг хонасига кирди. Аммо улар сарғайиб кетган қоғозларга қўл тегизган захоти, аллақандай куч уларни тепага кўтарди ва Аурелиано қайтиб келиб, қўлэзмаларга

оғалик қилмагунча ҳавода муаллақ ушлаб турди. Шуну, болалар уни қайтиб безовта қилишмади.

Гарчанд, ўсмирлик ёшига етишса-да, халигача калта иштончаларини ташламаган тўрт нафар бола эрталаб ҳаммадан олдин келишиб, Хосе Аркадионинг соқолини олишар, баданини уқалашар, қўл ва оёқларининг тирноқларини эговлаб, бошига гул сувини пуркашарди. Улардан бири — сочи малла ва жингалак, қуёнкўз бола одатда тунагани қоларди. Бола устозига шу қадар боғланиб қолган эдики, Хосе Аркадио астмадан азобланиб, кечалари қоронғи хоналар бўйлаб бедор кезганида ҳам унинг ёнидан жилмасди. Бир куни ярим тунда улар Урсуланинг ётоғидаги цемент полнинг ёриғидан таралаётган сарғиш ёғдуни пайқаб қолишди. Гўёки пастдан ерости қуёш нур сочаётгандек туюларди. Улар Урсуланинг қаравоти остидаги плиталарни кўтаришди: Аурелиано Иккинчи ўжарлик билан узоқ вақт кидирган хазина пол тагида эди. Бу ерда оғзи мис симлар билан боғланган учта брезент қоп ётар, уларнинг ичида қоронғиликда чўғдек шуъла сочаётган етти минг икки юзу ўн тўртта асл тилла танга бор эди.

Хазина топилиши қоронғулик қаърида ялт этиб чаққан чакмоққа ўхшарди. Аммо Хосе Аркадио оч-юпун пайтларида қалбида олиб юрган орзусини амалга ошириш — оёғи остидан чиқиб қолган хазинани Римга олиб кетиш ўрнига, уйни декадентлик жаннатига айлантирди. Ётоқхонадаги бахмал пардалар ва балдахин янгиланди, ҳаммомдаги полга плита тўшалди, деворларга кошинлар қопланди. Ошхонадаги буфет ширин-шакар мевалар, дудланган қолбаса ва маринад билан тўлдирилди, доимо ёпиқ турадиган омборхона эшиги очилиб, у беҳисоб вино ва ликёрларни ўз бағрига олди, ичимликлар устига Хосе Аркадионинг номи ёзилган қутиларга келарди. Бир куни у ўзига яқин тўрт нафар ўсмир билан тонггача базм қилди. Эрталаб соат олтида ётоқхонадан қипяланғоч ҳолда чиқишди ва бассейн сувини чиқариб юбориб, шампань виноси билан тўлдиришди. Болалар яқдиллик билан сувга сакрашди. Хосе Аркадио улардан сан нарироқда чалқанча тушиб ётарди. У ўз фикрларига ғарқ бўлиб, кўзлари очиқ, Амарантани хотирлар эди. Болалар тезда толиқишди ва тўртгови ҳам ётоқхонага кириб, бахмал

пардаларни юлиб олиб артинишди, сўнгра роса тўполон қилиб, қимматбаҳо кўзгуларни синдиришди, кейин каравотга чиқиб, балдахинни узиб ерга улоқтиришди. Хосе Аркадио ичкарига кириб, кўз олдида намоён бўлган бу нохуш манзарадан эмас, балки бемаъни айш-ишрат тўфайли шу қадар тубанликка тушгани учун ўзидан нафратланиб кетди, кўзлари ғазабга тўлди, у сандик тубида ҳирқа ва темир-терсақлар орасида ётган даррани қўлига олди-да, жинниларча бақириб, болаларни савалай бошлади. Хосе Аркадио собиқ дўстларини шу қадар ғазаб билан урардики, ҳатто ўлаксахўр чиябўрилар тўдасига ҳам ҳеч қачон бунчалар шафқатсизлик қилмаган бўларди. Ниҳоят, у хонада ёлғиз қолди. Ғоят толиқди, астма тагин хуруж қилиб, уч кун сурункасига азоб берди. Ниҳоят, овриқ сал пасайгач, Хосе Аркадио худди ўлаётган одамга ўхшаб қолди. Астма хуружининг учинчи кечаси, азобга чидаёлмай, Аурелианонинг хонасига кирди ва ундан дорихонага бориб келишини илтимос қилди. Аурелиано умрида иккинчи бор кўчага чиқди. У атиги икки кўча нарига ўтганидан сўнг, чанг босган пештахтасига чинни идишчалар териб қўйилган кичкина дорихонани кўрди. Нил дарёси илони каби силлиқ бир қиз унга Хосе Аркадио номини бир парча коғозга ёзиб берган дорини узатди. Осма чироқларнинг сарғиш нури ғирашира ёритган кимсасиз кўчалар Аурелианода заррача кизиқиш уйғотмади, энтикиб-энтикиб, оёқларини зўрға босиб юрарди. Туну кун бир жойда босиб ўтираверганидан аъзолари пахтадай бўлиб бўшаб қолган эди. Қайтиб келганида, Хосе Аркадио уни қочиб кетган, деб гумонсираб ўтирган экан. Лекин Аурелиано ёруғ дунёга шу қадар лоқайд эдики, бир неча кундан сўнг Хосе Аркадио хоҳлаган пайтида кўчага чиқишга ижозат берганида:

— Менинг кўчалик ишим йўқ, — деб жавоб қилди.

Аурелиано хонасидан умуман чиқмас, ҳали ёзувларнинг маъносига тиши ўтмаса-да, қўлёмалар тилсимини очишга уринарди. Хосе Аркадио унга дудланган чўчка гўшти, шакар қиёмига ботирилган, оғизда баҳор таъминини қолдирувчи гуллар келтириб турарди. Ҳатто икки марта бир қадахдан асл вино ҳам олиб келди. Хосе Аркадио қўлёмаларга мутлақо эътибор бермас, уларни шунчаки эрмак деб тушунарди. Аммо энди зоҳид қарин-

дошига жуда қизиқиб қолган эди. Маълум бўлишича, Аурелиано инглизчани ҳам биларкан. У қўлёмалардан бош кўтарган қисқа танаффус пайтларида олти томли инглизча энциклопедияни бошидан адоғигача, худди кизиқарли роман сингари ўқиб чиққан эди. У Рим тўғрисида худди Римда анча яшаган одамдек ҳикоя қиларди. Аввалига Аурелианонинг ҳикояларини энциклопедиядан олинган маълумотларга йўйган Хосе Аркадио бора-бора, Аурелианонинг энциклопедияда йўқ нарсаларни, масалан, молларнинг баҳоси ҳақида ҳам чуқур маълумотга эга эканлиги аён бўлди. Буларни қаердан ўрганиб олганлиги ҳақидаги саволларга у доимо «ҳамма нарсани билиб олиш мумкин» дея жавоб қайтарди. Ўз навбатида, Аурелиано илгари фақат узокдан, хоналар бўйлаб кезаётганида кўрадиган Хосе Аркадиони яқинроқ таниганидан сўнг, у ҳақида пайдо бўлган олдинги тасавури бутунлай бошқача эканидан таажжубланди.

Хосе Аркадио ҳам кулишга қодир экан, баъзида хонадоннинг илгариги шуқуҳини эслаб қайғураркан, Мелькиадеснинг хонаси хароб бўлганидан дили озор чекаркан, энди Хосе Аркадио Аурелианога бемалол мурожаат қиладиган, айрим турмуш икир-чикирларини ҳал қилишда унинг ёрдамига суянадиган бўлди. Аурелианога галереяга чиқиб ўқишга, Амаранта Урсуладан келадиган хатларни олишга ва ҳатто ҳаммодан фойдаланишга рухсат берилди.

Иссиқ тонгларнинг бирида уларни эшикнинг безовта тақиллаши уйғотиб юборди. Остонада қандайдир нотаниш чол турарди. Унинг йирик-йирик яшил кўзлари хушбичим юзини ёритиб ўтгандай эди. Увадаси чиққан кийими, ямалган ботинкаси, елкасидаги эски копидан дарбадар гадоёйга ўхшаса-да, келгинди ўзини ғариб ахволига зид бир виқор билан тутарди. У полковник Аурелиано Буэндианинг ўн етти ўғлидан яккаю ягона тирик қолгани Ошиқ Аурелиано эди. У таъқибу қочоқликдан безор бўлиб, озгина бўлса-да, ором ахтариб келган эди. Чол ўзининг исмини айтди, уйқусиз тунларимда энг сўнгги макон бўлиб туюлган шу азиз маскандан паноҳ беринглар, деб илтижо қилди. Аммо Хосе Аркадио билан Аурелиано уни мутлақо танимас эдилар, шу боис, чолни анчайин дайди деб ўйлаб, кўчага хайдаб чиқаришди. Ва, иккови эшик ёнида турган-

ча, хали Хосе Аркадио туғилмасидан олдин бошланган фожианинг якунини кўришди: кўчанинг нариги юзидаги бодом дарахтлари остида полициянинг икки агенти пайдо бўлди. Улар Ошиқ Аурелианони искович итлардек неча йиллардан бери пойлаб юришарди, иккита ўқ узилди ва Ошиқ Аурелиано юзтубан ағдарилди — ўқлар пешонасидаги хочга бехато теккан эди.

Хосе Аркадио болаларни уйдан ҳайдаб юборган кундан бошлаб, ҳар куни трансатлантик кемани кутарди, у ўша кемада рождество байрамигача Неаполга сузиб кетиши керак эди. Ниятини Аурелианога ҳам айтди ва хатто, сенга кунинг ўтиб туриши учун яроқли бирор тижорат иши очарман, дея ваъда қилди. Чунки Фернанданинг ўлимидан сўнг Петра Котес озиқ-овқат солинган сават юбормай қўйган эди. Лекин Хосе Аркадиога орзулари ижобатини кўрмоқ насиб этмаган экан. Сентябрь тонгларидан бирида у Аурелиано билан ошхонада кофе ичиб бўлди, сўнг бассейнга бориб чўмилаётганида, ўша ўзи дарралаб ҳайдаб юборган тўрт ўсмир томдан пастга сакраб тушди. Улар бассейнга кийим-пийимлари билан тушиб, Хосе Аркадионинг сочидан ушлашди, то сув сатҳидаги ҳаво пуфакчалари йўқолиб, папа тахти ворисининг оппоқ танаси хушбўй сув тубига чўкиб кетмагунча бошини сувга тикиб туришди. Сўнг улар мархум ва ўзларидан бошқа ҳеч кимса билмайдиган хилватгоҳдан уч қоп тиллани олиб кетишди. Операция ҳарбийларча тезлик, уюшқоқлик ва ёзувлик билан ўтказилди.

Хонасида биқиниб ўтирган Аурелиано ҳеч нарсани сезмади. Кечкурун ошхонага келганида Хосе Аркадиони эслади, уни бутун уй бўйлаб қидирди ва ниҳоят, ҳаммомдан топди. Тани меъдаи шишиб кетган Хосе Аркадио ҳамон Амаранта ҳақида ўйлаганча, муаттар сув сатҳида калкирди. Аурелиано шундагина унинг севиб қолганини тушунди.

* * *

Амаранта Урсула декабрь ойининг бошларида келди. Қўлидаги шойи тизгиннинг бир учи ортидан эргашган эрининг бўйнига боғланган эди. У ҳеч кимни огоҳлантирмай, тўсатдан пайдо бўлди. Аёл оқ қўйлак кийган, бўйнидаги марварид шодаси тиззасига тушар,

бармоқларидаги зумрад ва топаз кўзли узуклари кўзни камаштирар, думалоқ шаклда кесилган силлиқ сочлари калдирғочнинг қайрилган қаноти каби ёноқларига тушиб турарди.

Ярим йилча илгари никоҳдан ўтган фламандиялик хушқомат эри денгизчиларга ўхшаб кетарди. Амаранта Урсула меҳмонхона остонасидан хатлаши билан, узоқ ҳаяллаб қолганини, уйлари ўзи ўйлагандан ҳам баттар фариблаганини англади.

— Худойим-эй! — деб хитоб қилди у, ғамдан қўра шодлик устунроқ бир оҳангда. — Бу уйда аёл йўқлиги шундоқ билиниб турибди!

Унинг юклари галереяга сиғмади. Ўзи Брюсселга олиб кетган Фернанданинг эски сандиғидан ташқари, икки шкаф кийим-кечак, тўртта чамадон, бир қоп соябон, шляпа солинадиган саккизта қути, эллик саъва солинган улкан кафас, махсус филофга солинган йиғма велосипед олиб келган эди. Оғир йўл босиб келганига қарамай, бир сония ҳам дам олмади. Эрининг дағал коржомасини кийиб, уйни йиғиштира бошлади. Галерияни ишғол этган сариқ чумолиларни ҳайдади, атиргулларни сув куйиб тирилтирди, бегона ўтларни тағ-томири билан юлиб ташлади, гулдонларга қирққулок, жамбил ва бегония қўчатлари ўтказди. Амаранта Урсула пол ёриқларини ямашда, дераза ромларию эшикларни жойига ўрнатишда, мебелни тузатишда, ички ва ташқи деворларни оклашда, бир тўда дурадгор, чилангар ва ғишт терувчиларга бошчилик қилди. Уч ой деганда у яна аввалги холига қайтди. Хонадонда пианола давридаги каби ёшлик сурури ва шўх шодонлик ҳукм сура бошлади. Бу деворлар ҳар қандай вазиятда ҳам тушқунликка тушмайдиган ҳамда қўшиқ айтишга, ракс тушишга ва ахлатхонага эски буюмлару кўҳна урф-одатларни ташлаб юборишга доимий шай турадиган Амаранта Урсуладек одамни ҳеч қачон учратмаган. У дафн маросимларига тааллуқли буюмларни, бурчакларда тўпланиб қолган барча кераксиз лаш-лушларни чиқариб ташлади. Урсулага бўлган ҳурмати юзасидан биргина Ремедиоснинг портретини қолдирди, холос. «Қаранглар» — деб қилқирарди Амаранта Урсула ўзини кулгидан зўрға тийиб. — Ўн тўрт ёшли катта бувим! Қанчалар гўзал!»

Фишт терувчилардан бири уйнинг арвоҳларга тўлиб-тошганини ва уларни қочириб юборишнинг ягона тўғри йўли уларнинг яшириб қўйилган хазиналарини қидириш эканини айта бошлаганида, Амаранта Урсула хохлаб кулди-да, эркакларнинг иримга ишонмаслигини айтди.

Амаранта Урсула шу қадар очиккўнгил, мустақил, замонавий аёл эдики, уни кўрган Аурелиано қўл-оёқларини яширгани жой тополмади. «Ух, сеними! — деб кичкирди Амаранта Урсула унга кучоғини очаркан. — Қаранглар-а, менинг одамхўрим йигит бўлиб қолибди-я!» Аурелиано овиз очишга ҳам улгурмасидан Амаранта Урсула ўзи олиб келган кичкина патефонни қўйди-да, йигитга змонавий рақс ўргата бошлади. Кейин унга полковник Аурелиано Буэндиадан қолган ёғ босган иштонини алмаштиришни талаб қилди, гулдор қўйлақлару бежирим ботинка совға қилди.

Урсулага ўхшаган жўшқин, кичик жуссали, тийиксиз Амаранта Урсула гўзаллик ва жозиба бобида Гўзал Ремедиосдан қолишмасди. Унда энг янги кийимлар модаси қандай бўлишини олдиндан сезишдек ноёб бир қобилият бор эди. Уйларига почтадан келган ва сўнгги модалар журнали Амаранта Урсула ўзи ихтиро қилган ва Амарантанинг алмисоқдан қолган тикув машинасида тиккан кийимларининг моделлари айни замонавий эканлигини тасдиқларди. У Европада чиқадиган барча мода журналларига, санъат ва музыкага тааллуқли нашрларга обуна бўлганди, аммо уларни варақлаши биланоқ дунёдаги ҳамма нарса ўзи тасаввур этганидек бораётганини кўрарди. Шундай доно ва зукко аёлнинг чанг-тўзон босган жазирама иссиқдан фиғони чекаётган бу ўлик шаҳарга қайтиб келганига, боз устига пули дунёнинг исталган қисмида ўйнаб-қулиб ҳаёт кечирishга бемалол етарли, уни ҳатто бўйнига тизгин солдириш даражасида севадиган эри билан бирга келганига ҳеч ақл бовар қилмасди. Аммо бир-бирини қувлаб ўтаётган кунлар Амаранта Урсуланинг нияти бу ерда доимий қолиш эканини ошкор қилади; унинг барча режалари узоқ муддатга мўлжалланган, ҳаракатлари эса кексайганида Макондодаги ҳаёти қулай ва ташвишсиз бўлишини таъминлашга бориб тақаларди. Саъва солинган қафас унинг қарори тасодиқий

эмаслигини исботларди. Онасининг мактубларидан Макондода қушларга ўлат текканини билгач, Амаранта Урсула Канар оролларига борадиган теплоходни кутиш учун Европада бир неча ой ушланиб қолди ва ўша оролдан Макондо осмонини қушлар билан тўлдириш мақсадида йигирма беш жуфт саъва сотиб олди. Энди Амаранта Урсула бола очган жуфтларни қафасдан бўшатар экан, қушлар шу заҳотиёқ Макондога ташлаб кетишарди. Амаранта Урсула уй биринчи маротаба қайта қурилганида Урсуланинг буюртмаси асосида ясалган қафаслар билан ҳам қушларнинг диққатини жалб этолмасди. Улар учун бодом шохларига уводадан инлар яшаш ҳам, томларга дон сепиб қўйиш ҳам, товушлари қочоқларни ортга қайтариши мумкин деган ўй билан қафасдаги саъваларни сайрашга ўргатишлар ҳам ижобий натижа бермади. Озодликка чиққан қушлар шиддат билан осмонга қўтарилиб фақат бир мақсадда — Канар ороллари жаҳоннинг қайси томонида эканини аниқлаш учун шаҳар узра бир бора айланиб, сўнг кўздан ғойиб бўлишарди.

Амаранта Урсуланинг қайтиб келганига бир йил тўлди. Бир йил ичида у на Макондо аҳли билан дўстлашишга ва на бирор байрам уюштиришга муваффақ бўлди. Лекин у бу мудроққа чўмган шаҳарни бари бир уйғотишга ишонар эди. Унинг эри Гастон, гарчи у ўша жазирама чошгоҳ маҳали поезддан тушганидаёқ хотиннинг бу ерга қайтиб келишига ягона сабаб ватан соғинчи эканини тушунган бўлса-да, хотинининг майлларига монёлик қилмасди. Амаранта Урсуланинг хаёлпарастлиги адо бўлишига қаттиқ ишонгани боис, Гастон ҳатто велосипедини йиғишни ўйламасди. У кун бўйи фишт терувчилар девордан супуриб туширган ўргимчак инларини титиб, энг чиройли ўргимчак тухумларини қидирарди. Сўнг уларни тирноғи билан ёрар ва заррабин тутиб, тухум ичидан чиқаётган ўргимчакларни томоша қиларди. Кейинчалик у велосипедини йиғди-да, бўш вақтларини хашаротларни тутиб қуришга бағишлади. Хашаротларни мураббодан бўшаган банкларга жойлаб, Льеде университетидаги кекса табиатшунос профессорларидан бирига жўнатарди. Гастон, гарчи севимли соҳаси авиация бўлса-да, анча илгари ана шу профессор раҳбарлигида энтимология фани сирларини ўрганганди. У ҳар гал велосипед минишдан ол-

дин акробатларнинг трикосини, волинка¹ чалувчи музикачилар киядиган пайпок кияр, бошига махфий агентларнинг фуражкасини бостириб оларди. Пиёда сайрга чиққанида эса у хатто гард ҳам юкмаган каноп костюм, оқ ботинка, тепа қисми пастроқ похол шляпа кийиб, шой галстук боғлар ва қўлига янги ҳасса кўтариб оларди. Кўзларининг қорамтирлиги туфайли у денгизчига янада кўпроқ ўхшаб кетар, мўйлабчаси худди олмахоннинг мўйнасидай сарғиш-малла эди. Гарчанд, у хотинидан камида ўн беш ёш катта бўлса-да, ёшларга хос одатлари, рафиқасининг кўнглини олишга доимий шайлиги айни фарққа барҳам берарди. Бўйнига тизгин солинган, велосипед миниб юрадиган бу вазмин кишини кўрганлар Гастон ёш хотини билан унинг эхтиросли истакларини ҳеч қачон қайтармасликка битим тузганини, эру хотин агар қалбларини севги хаяжони қамраса, ўз истакларини муҳаббат билан шуғулланишга ноқулай жойларда ҳам кондираверишини хаёлигаям келтирмасди. Улар танишувларининг илк кунлариданоқ шундай қилишарди, вақт ва фавқулоддаги ҳаётини шароитлар уларнинг эхтиросини янада чуқурлаштирар, янада бойитарди. Гастон нафақат битмас-туганмас тасавури, севги бобида ҳам чуқур билимга эга, балки ўзию қайлигининг ҳаётини хавф остида қолдириб бўлса-да, тарихда самолётни бинафшазорга қўндирган биринчи эркак ҳамдир. Улар бинафшалар кулф уриб очилган дала устида учиб боришаркан, Амаранта Урсула айни гулзор бағрида висол лаззатини тотмоқ истаги туғилган эди.

Улар тўйларидан уч йил илгари танишдилар: бир куни Гастон Амаранта Урсула ўқийдиган коллеж устида спортчилар библиоидида² турли шакллар ясаб учаётганида, томдаги байроқ дастасига урилиб кетмаслик учун кескин бурилди. Парусина ва алюминдан ясалган самолётнинг думи симга илиниб, хавода муаллақ осилиб қолди. Ўша кундан бошлаб, Гастон тахтакачланган оёбига ҳам эътибор бермай, роҳибалар пансионига ҳар шанбада Амаранта Урсулани сўроқлаб кирар ва уни спортчилар клубига олиб кетарди. Улар бир-бирларини севишларини илк бор

хавода, ердан беш юз метр баландликда билишди. Буюмларнинг шакли кичрайган сари уларнинг ўзаро туйғулари ўшанча равшанроқ намоён бўларди. Қиз унга жаҳондаги энг гўзал ва энг тинч маскан — Макондо ҳақида сўзлар, ўша жойда, жамбил хиди уфурувчи улкан бир уйда яшасам, вафодор эрим бўлса, исмлари Аурелиано ёки Хосе Аркадио эмас, балки Родриго ва Говсало деган икки ўғлим, исми Ремедиос эмас, Виржиния деган қизим бўлса, деб орзу қилари. Амаранта Урсула соғинч туфайли янада азиз она шахри сиймосини ўжар бир хаяжон билан чизардики, Гастон, агар у билан Макондога бормасам, менга тегиши кийин, деб ўйлади. У кейинчалик бўйнига тизгин солишларига рози бўлгани каби, Амаранта Урсуланинг навбатдаги талабига ҳам эътироз билдирмади, чунки буларнинг ҳаммасини ўткинчи тантиқлик, деб ҳисоблар эди. Макондога қайтганларига икки йил тўлса-да, Амаранта Урсула ҳеч зерикмас, ўша биринчи кундагидек шод эди. Буни кўрган Гастон ташвишлана бошлади. У Макондодаги барча ҳашаротларни қуритиб бўлган, испан тилини маҳаллий шевада гапириш даражасида ўрганиб қолган, почта келтирган барча журналлардаги кроссвордларни ечиб бўлган эди. Иссиқ иқлим Гастоннинг қайтиб кетиш муддатини тезлаштира олмас, чунки табиат унинг жигарини гўёки колониялардаги ҳаёт учун яратгандек эди: жигари чошгоҳдан сўнги жазирама иссиққаям, сасиган сувгаям ҳеч қандай қаршиликсиз тоб берарди. Гастонга маҳаллий таомлар ҳам ёқиб қолганди, у хатто бир куни игуаналарнинг¹ саксон иккита тухумидан тайёрланган қуймокни паққос туширганди. Амаранта Урсула учун эса поезд муз солинган қутичаларда балиқ ва устирицалар, тунука банкаларда консервацияланган гўшт ва мева келтирарди, чунки у бошқа овқатларни ея олмасди. Гарчанд, ясан-тусан қилиб борадиган жойлари бўлмаса-да, эри унинг қалта юбкаларини, сал қийшайтириб киядиган фетр шляпаларини, етти шодалар марваридини муносиб баҳолай олмаса-да, Амаранта Урсула европача модада кийиниш ва модалар журналинини олиб туришини қанда қилмасди. Чамаси унинг сири шунда эдики, у ўзига ҳаминша бирор бир юмуш топарди ва ўзи вужудга келтирган турмуш муаммоларини

¹ Волинка — пуфлаб чалинувчи соз.

² Библиоиди — устма-уст канотли самолёт.

¹ Игуана — асосан тропик Америкасида яшовчи улкан қалтаке-сак.

ўзи хал қиларди. Йўл қўйган хатосини эртасигаёқ унинг ўзи, ниҳоятда тиришқоклик билан шуғулланишдек бемаъни хислатни мерос қилиб олган, деб ўйларди. Амаранта Урсуладаги қувноқлик хислати булоқ сувидек қайнарди. Ҳар гал янги пластинкалар келганида у эрини меҳмонхонада олиб қолар, биргаликда ярим тунгача янги рақсларни ўрганарди. Рақсларни шарҳловчи изоҳ ва суратларни мактабдош дугоналари юбориб турарди. Рақс сабоқлари одатда висол лаззати билан яқунланар, эру хотин тебранма курсида ўтириб ёки шундоқ яйдоқ полга ётиб ишларини битириб қўяқолар эдилар. Амаранта Урсуланинг тўла маънода бахтли бўлмоғи учун фарзанд етишмасди, холос. Лекин эр-хотин дастлабки беш йилда бола қилмасликка келишиб олишган эди.

Гастон бўш соатларида овуниш мақсадида ҳар куни эрталаб Аурелиано билан суҳбатлашгани Мелькиадеснинг хонасига кирарди. У ўзи туғилиб ўсган юртнинг энг хилват гўшаларини эслашни ёқтирарди. Аурелиано, гарчанд, у ерларда бирор марта бўлмаган эса-да, Гастоннинг ватани ҳақида гўё ўша жойда кўп йиллар яшаган одам каби батафсил сўзлашарди. Гастон ундан бир гап энциклопедияда йўқ-ку, қаердан билақолдинг, деб сўраганида Аурелиано мудом: «Ҳамма нарсани билиб олиш мумкин», дея жавоб берарди. Аурелиано санскритдан ташқари англиз ва француз тилларини ҳам ўрганиб олди, ҳатто лотин ва юнон тиллари бўйича ҳам анча маълумотга эга бўлди. Энди у ҳар куни кечкурун уйдан чиқарди. Амаранта Урсулани унга бир ҳафталик харажат учун пул бериб турарди. Мелькиадаснинг хонаси каталониялик олимнинг китоб дўкони филиалига ўхшаб борарди. Аурелиано ярим тунгача китоб ўқиб ўтирарди. Аммо унинг фикр юритишини тинглаб кўрган Гастон, Аурелиано ўз билимини бойитиш учун эмас, балки ўзига маълум бўлган ҳақиқатларга далиллар ахтариш учун китоб ўқийди, деган хулосага келди. Йигитни дунёда ҳаммадан кўп қўлёзмалар қизиқтирарди. Аурелиано уларга қўлёзмаларни ўрганишга эрталабки энг яхши соатларини бағишлар эди. Гастон ҳам, Амаранта Урсула ҳам жон-жон деб уни ўзларининг оилавий давраларига қўшган бўларди, аммо Аурелиано мудом ўзини олиб қочарди. Унинг қиёфаси вақт ўтиши билан тобора қалинлашаётган булутсимон

бир сир билан зирҳ эди. Гастоннинг у билан дўстлашишга бўлган уринишлари натижа бермади, кейин бошқа эрмак ахтара бошлади. Худди шунда унинг миясига авиапочта хизматини ташкил қилиш фикри келди.

Аслида бу фикр унчалик янги эмасди. Хали Амаранта Урсулага уйланмасдан олдин ҳам шу гаплар хаёлига келган, ўшанда йигит оиласи палма ёғи харид қиладиган Бельгия Конгосида авиапочта компаниси ташкил этишни режалаштириб юрарди. Лекин уйланиши ва хотини билан Макондога кетишга мажбур бўлгани учун режа фурсати анча кейинга сурилди. Аммо Амаранта Урсула шахарни ободонлаштириш жамияти тузишга киришганини кўриб, Макондода яна хийла вақт қолажанини тушунди ва Брюсселдаги шерикларига хат ёзиб юборди. Африкада авиапочта ташкил этди нимаю Қариб денгизи хавзасида авиапочта ташкил этди нима? Музокара олиб бориларкан, Гастон шағал қоплаган далада самолёт қўнадиган жой тайёрлади, шамол йўналишини ўрганди, учиб трассаларини аниқлади, у ўзининг жаноб Гербертнинг хатти-харакатига ўхшаб кетувчи фаолияти макондоликлар кўнглига хатарли бир шубҳа солаётганини сезмасди ҳам. Макондо аҳли Гастон банан кўчатлари ўтқизишни режалаштиряпти, аэроплан ҳақидаги гаплар билан бизни чалғитмоқчи, холос деб ўйлашарди.

Гастон вилоят пойтахтига бир неча марта борди, пойтахтдаги маъмурлар билан учрашиб, улардан руҳсатнома олди ҳамда авиапочта хусусида имтиёзли битим тузди. Брюсселдаги олдинги шериклар билан ҳам хат ёзишиб турди. Айни ёзишма Фернанданинг табиби ғайблар билан ёзишмасига ўхшаб кетарди. Ахири, Гастон уларни денгиз орқали биринчи самолёт юборишга, самолётни Макондога энг яқин портда йиғиб, сўнг унда охириги манзилга қадар учиб келадиган механикни ҳам йўллашга кўринди. Дастлабки ҳисоб-китоб ва метеорологик кузатишлар тугаганидан бир йил ўтгач, Брюсселдаги шерикларининг ваъдасидан мадад олаётган Гастон тез-тез осмонга тикилиб, шамолнинг товушига қулоқ осганча шахар кўчалари бўйлаб кезадиган одат чиқарди: у самолёт келишини кутарди.

Гарчанд, Амаранта Урсуланинг ўзи буни сезмаса-да, унинг қайтиши Аурелианонинг ҳаётида туб ўзгаришлар

ясаган эди. Хосе Аркадионинг ўлиmidан кейин у китоб дўконига серқатнов бўлиб қолди. Энди буткул озод бўлиб, бўш вақти кўп эди, шу сабаб, Макондони бамайлихотир ўргана бошлади. Аурелиано ҳувиллаган чанг кўчалар бўйлаб кезар, вайронага айланган уйларни, деразаларнинг занглаб кетган тўрларини шунчаки қизиқиш учун эмас, балки олимона синчковлик ила ўрганар, хотиралар залворидан азоб чекаётган макондолик билан танишарди. Унинг тасаввури шу қадар қучли эдики, ўзича шаҳар ва банан компаниясининг олдинги шукуҳини хаёлида тиклашга ҳаракат қиларди. Банан ширкатининг сузиш бассейни эндиликда чириб тамом бўлаётган эркак ва аёллар пойабзалларига тўлган эди. Аурелиано деворлари қулаб, ёввойи ўт-ўланларга кўмилиб кетган харобалар орасида темир занжирга боғлаб қўйилган немис овчаркасининг скелетини топди. Ўша ерда ҳали-ханузгача жиринглаб ётган эски телефонни кўрди, трубкани кулонига тутиб, инглиз хотинининг ташвишли овозини эшитди, унга: «Ҳа, иш ташлаш тугади, уч мингта ўлик денгизга улоктирилди, банан ширкати кўчиб кетди ва ниҳоят Макондода осойишталик ҳукм сура бошлади», деб жавоб қайтаргач, телефон бошқа жирингламай қўйди. Сайр қилиб юраркан, илгари ёлғиз бир мақсад — кумбиамба ракси, бойлам-бойлам пуллар тикилган, ҳозирда эса у ер-бу ерида кизил чироқлар ғира-шира ёниб турган, кўчалари шаҳардаги энг ғамгин, энг аянчли, увада гулчамбарлар билан безатилган ракс салонида ориқ ва семиз бевалар, эр нималигини билмай ўтган француз кампирлар ва бобиллик онабошилар ханузгача викрол ёнида ўтирганча қимларнидир кутаётган фохишахоналар жойлашган қасабага келиб қолди. Аурелиано Буэндиалар оиласини биладиган, акалли полковник Ауреалиано Буэндиани эслайдиган бирорта одамни учратмади. Фақат биргина чол — уйи ёнидаги богчада кечкурунлари диний кўшиқ айтиб ўтирадиган кекса негр бундан мустасно эди. Пахтадай оппоқ сочи негрни фотонегативга ўхшатиб қўйган эди. Ауреалиано у билан ўзи бир неча ҳафта илгари ўрганиб олган мураккаб шевада гаплашарди. Баъзида чолнинг кечки овқати — хўроз калласидан пиширилган шўрвага шерик бўларди. Шўрвани чолнинг чевараси, йўғон негр жувон пиширарди. Аёл-

нинг силлиқ бикини бияникига, кўкраги эса қовунга ўхшар, бошидаги куюк, симдай қаттиқ соч турмаги гўёки ўрта аср жангчисининг дубулгасини эслатарди. Жувоннинг лақаби Жодугар эди. Ўша пайтлар Аурелиано идиш-товоқлар, шамдон ва бошқа кераксиз буюмларни сотиб кун кечирарди. Чўнтагида бир мири ҳам қолмаган кезларда эса, бозорга бориб, ахлатхонага ташлаб юбориладиган хўроз каллаларини сўраб олиб, семизўт ва ялпиз қўшиб шўрва пишириши учун Жодугарга элтарди. Чол ўлгач, Аурелиано у ерга бормаи қўйди, аммо Жодугар билан кечалари бодом дарахти остида, жувон енгил хуштак чалиб, ўткинчиларни ўзига жалб қилаётган жойда учрашиб турар, антика каллашўрваю қашпоқликнинг бошқа танқис таомлари ҳақида гаплашганча сайр қиларди. Жувон, мижозларимни чўчитаяпсан, деб шама қилмаганида, балки Аурелиано у билан яна анчагача қурук суҳбат қилган бўларди. Гарчи, Аурелиано ўзини шайтон йўлдан оздираётганини сезса-да, ва гарчи, Жодугар билан тунги суҳбатлари шундай яқун топишини табиий бир ҳол, деб ҳисобласа-да, улар ҳалигача бирор марта ҳам бирга ётишмаган эди. Хуллас, Брюсселдан келган Амаранта Урсула унга опаларга хос ўпич ҳадя қилганида, Аурелиано ҳали бузилмаган эди. Амаранта Урсула билан учрашганида, айниқса, холаси унга замонавий раксларни ўргатаётган пайтларида, у ўзини ожиз ҳис қилар, назарида суяклари пахтадай юмшоқ бўлиб қолаётгандек туюларди. Бу — Пилар Тернера қартада фол очиш баҳонаси билан қазноққа олиб кирганида бобосининг бобоси полковник Аурелиано Буэндиа ҳис қилган ўша туйғу эди. Аурелиано яна қўлёмаларга берилди, холасининг беозор эркалашларидан қочишга ҳаракат қила бошлади, аммо қочишга қанча кўп уринса, унинг кулгисини, тунлари эрининг бағрида бахтиёр мушукдай нола чекишини шунча кўп қўмсар эди.

Бир куни кечаси эру хотин қўшни хонада собиқ заргарлик устахонасида Аурелианонинг каравотидан ўн метрча наридаги стол устига ўзларини таппа ташлашиб, пиша идишларни синдиришди, аммо хлорат кислотаси қўлмаги ичида ҳам иш қилаверишди. Аурелиано эрталабгача мижжа қоқмади. Аъзойи баданини титроқ қолади, бўғзига даҳшатли фарёд қадалди. Ўша куни унга чексиз узун

туюлди ва ниҳоят, интизор бўлиб қутилган оқшом тушиб, кўчадаги бодом дарахти тагига борди. Аурелиано Жодугарни кутар, тер қоплаган кафтида бир ярим песони тутиб турар, бу пулни ўзида пул йўқлиги учун эмас, балки ўзи юз тутган тубанликка Амаранта Урсулани ҳам шерик қилиш ниятида холасидан сўраб олган эди. Жодугар уни ўзининг шам ёқилган кулбасига, чойшабларида беҳисоб висол излари сақланиб қолган йиғма каравотига бошлаб келди ва ўзининг жасур, бағритош, дағал, қанжиқникига ўхшаш танини йигитнинг ихтиёрига топширди. У Аурелианони шунчаки мишиқи болакай деб хаёл қилган эди, аммо тез орада ҳақиқий эркакка дуч келганини тушунди; Аурелианонинг кучи аёлнинг ичини зилзила каби титратиб юборди.

Хуллас, улар ошиқ-мошиқ бўлиб қолишди. Аурелиано эрталаб қўлёмалар устида ишлар, пешинги хордиқ пайтида эса Жодугарнинг кулбасига борарди. Аурелиано маҳбубасининг белида гўё виолончель ториға ўхшаш, пўлатдай қаттиқ сим чамбарак борлигини пайқагунича, орадан бир неча ҳафта ўтди. Чамбаракнинг чоки кўринмас, чамаси, Жодугар онадан ўша чамбарак билан туғилганди. Улар чавандозликдан чарчаб, одамни карахт қилувчи жазирама иссиқда яланғоч ўтиришиб овқатланишарди. Жодугар илк бор, ўзи кула-кула айтганидек, шахсий «эггич»га эга бўлди. Муносабатлар шу даражага чамбарак бориб етдики, аёл кўнглида маълум бир умидлар гамирлай бошлади, аммо Аурелиано ногаҳон ўзининг Амаранта Урсулани севишини тан олди. Бу азобдан ўзга аёл кучоғи ҳам кутқара олмас, аксинча, тажриба орттиргани сайин, холасига бўлган иштиёқмандлиги уфқи тобора кенгайиб борарди. Жодугар бу гаплардан кейин ҳам Аурелианодан совимади, лекин энди хизматлари учун йигитдан ҳақ сўрайдиган бўлди. Агар жазманида пул бўлмаса, насияга ётар, лекин унинг қарзини, албатта, деворга бармоғи билан чизиб қўярди. Жодугар кечки овқатга чиқиб кетган пайт Аурелиано уйга қайтарди. У галереяда Амаранта Урсула билан Гастонга шунчаки бош ирғаб ўтарди. Эр-хотин айна пайтда дастурхонга ўтиришар, кейин яна хонага беркиниб олишарди. Уларнинг шивир-шивири, кулгуси ва, ниҳоят, жазавага тушиб, тўшақда чавандозлик қилишлари Аурелианонинг қонини кўпир-

тирар, у ҳаяжон азобида на ўқир, на ёзар ва ўй сура олар эди. Аурелиано бир гал католониялик олимнинг дўқонига бориб, у ерда ўрта асрларда суварак қай усулда йўқ қилинган хусусида мунозара қилаётган тўрт нафар вайсақи йигитни учратмагунича, унинг хаёти шу тарзда кечди. Аурелианонинг биргина Муҳтарам Бэда¹ ўқиган китобларига ихлоси зўрлигини билган дўқондор, уни айна илмий мунозарага ҳакамлик қилишга чорлади ва йигит ўша заҳотиёк, сувараклар ер юзидаги энг қадимий қанотли хашарот, деб айтди, улар ҳатто Тавротда ҳам тилга олинган, одатда бу хашаротлар шипшак билан уриб ўлдирилади, аммо барча кураш турлари — помидор бўлакчаларини дорилаб қўйишдан тортиб, то шакар сепилган унғача — ҳамма-ҳаммаси ҳеч бир самара бермайди, суваракларнинг фанга маълум бир минг олти юз тури инсоният тарихидаги энг кўхна, катъий ва шафқатсиз таъқиб объекти саналади. Ҳали одамзот томонида бирортаям тирик мавжудот, шу жумладан, одамларнинг ўзлари ҳам бу қадар таъқиб қилинмаган, умуман, суваракларни йўқотишга бўлган интилишни инсониятга хос асосий инстинкт — қўпайиш инстинкти қаторига қўшиш мумкин, шу билан бирга, суваракларнинг ханузгача ба-тамом қирилиб кетмаганига сабаб шуки, улар қоронғу бурчакларга беркиниб олишади, бу ҳол туғилишдан оқ қоронғиликдан қўрқадиган одамларнинг уларга қўли етмаслигини таъминлайди, аммо чароғон чошгоҳи яна одамларга нишон бўлишади, хулоса қилиб айтганда, ўрта асрларда ҳам, ҳозирги вақтда ҳам ва келажакда ҳам суваракларни ўлдиришнинг энг ишончли усули уларнинг кўзини куёш нурлари билан камаштиришдир, деб нутқини тамомлади.

Унинг фатализм² ва донолик билан йўғирилган нутқи уларнинг ўзаро дўстлигига асос солди. Энди Аурелиано хаётидаги илк ва охириги дўстлари — баҳсга ўч Альваро, Херман, Альфонсо ва Габриэль билан ҳар куни кечқурун учрашиб турарди. Кеч соат олтида китоб дўқониди бошланиб, тонг маҳали фоҳишахоналарда тугайдиган шовқин-суронли йиғинлар китобхўр зоҳид учун нақ байрам

¹ Муҳтарам Бэда (673–735) — англосакс роҳиби, тарихчи олим.

² Фатализм — тақдирга ишониш.

эди. Адабиётнинг одамларни масхара қилиш учун ўйлаб топилган энг яхши эрмак эканлиги шу пайтгача унинг миясига келмаган эди, аммо кечқурунги ичкиликбозликлардан бирида Альваро уни бунга ишонтирди. Альваронинг бу қадар дадиллик билан фикр юритиши унинг агар билимлар турк ловияларини тайёрлашнинг янги усулини ихтиро қилишга кўмак беролмаса бир чақага ҳам қиммат, деб ҳисобловчи каталониялик олимга тақлид эканини тушуниши учун анча вақт кетди.

Аурелиано сувараклар тўғрисида илмий аҳборот берган ўша оқшомдаги баҳс Макондо четида — қизлар очликдан танларини сотиб кун кечириётган ғарибгина фоҳишахонада тугади. Исловатхона бекаси эшикларни очиб-ёпиб туришга ишқибоз эди. Гарчи, унинг юзида қотган табассумини кўрган мижозлар айна макони жиддий тарзда қабул қилишса-да, бу уйдаги барча нарсалар, ҳатто буюмлар ҳам рўёга ўхшарди: мебель ўтиришлари биланоқ синиб кетарди, ичак-чавоғи суғириб олинган викрол ичида товук тухум босиб ётар, боғда қоғоз гуллар «очилган», деворга банан ширкати тузилмасидан илгари чиқарилган календарлар ва ҳеч қачонни чоп этилмаган журналлардан қирқиб олинган расмлар қўйилган рамкалар осилган эди. Ҳатто беканинг мижозлар келгани ҳақидаги хабарни эшитишиб, чет-четлардан келишадиган тортинчоқ фоҳишалар ҳам рўёвий туюларди. Улар уйга саломсиз кириб келишар ва эгниларидаги гуллари ўчиб кетган қўйлақларини илгари қандай соддалик билан кийишган бўлса, ўшандай соддалик билан ечишар, ҳаяжонга тушган чоғларида: «Вой!.. Зўрсиз-ку? Қаранг, шифтнинг сувоғи кўчиб тушяпти-ку!..» дея хитоб қилишарди. Бир песою эллик сентаво олган қизлар, пулларига ўша заҳоти бекаларидан бутерброд сотиб олишарди. Аурелиано учун бу ғариб исловатхона танҳоликдан асрагувчи ягона нажот эди. Дастлаб Аурелиано жуда уяларди, негаки, энди иш бошлади дегунча фоҳишахона бекаси хонага кириб, тўшақда от сураётган чавандозга турли-туман маслаҳат берар эди. Аммо ўспирин бора-бора турмушнинг бу майда-чуйда ишқалларига парво қилмасликка ўрганди.

Аурелиано тўртала дўстига бирдай боғланиб қолган бўлса-да, бари бир Габриэль исмли дўстини кўнглига

яқин сезарди. Бир куни кечқурун Аурелиано полковник Аурелиано Буэндиа ҳақида гап очганида, биргина Габриэль унинг гапларига ишонди. Ҳатто, одатда суҳбатларига қўшилмайдиган исловатхона бекаси ҳам, ашаддий ғийбатчиларга хос ўжарлик билан, мен полковник Аурелиано Буэндиани эшитганман, лекин у одам шунчаки бир уйдирма, уни ҳукумат либералларни ўлдириш учун баҳона тариқасида ўйлаб чиқарган, деб таъкидлади. Габриэль эса, аксинча, полковник Аурелиано Буэндианинг реал шахс эканига ҳеч қандай шубҳа йўқ, деб айтди, чунки полковник билан унинг катта бобоси полковник Херинельдо Маркеснинг иккови қуролдош ва ажралмас дўст бўлишган экан. Гап ишчиларнинг отилишига бориб тақалганида, макондоликларнинг хотирасидаги заифлик, айниқса, кучаярди. Аурелиано ушбу мавзу ҳақида сўз очиши биланок, нафақат фоҳишахона бекаси, балки ёши ундан каттароқ одамлар ҳам станция майдонида қўшиқлар билан қуршаб олинган ишчилар ва ўликлар ортилган икки юзта вагондан иборат поезд тарихини уйдирма сифатида инкор этишар ва ўз вақтида суд терговчиси томонидан тўқилган ҳамда бошланғич мактабларнинг дарслигига киритилган хулосани пеш қилишарди — унда банан компаниясининг ҳеч қачон мавжуд бўлмаганлиги айтилганди. Шундай қилиб, Аурелиано билан Габриэль улардан ўзга ҳеч ким тан олмаган реал далилларга ишонч асосида дўстлашган эдилар. Бу далиллар иккала дўстга ҳам катта таъсир кўрсатди, уларни аллақачон ҳалокатга учраган ва ўзидан ғамдан бўлак ҳеч нарса қолдирмаган дунёга худди қирғоққа урилиб ортга қайтган тўлқиндек судрарди. Габриэль қаерда уйқу босса, ўша жойда ухлаб қолаверарди. Аурелиано уни бир неча бор заргарлик устахонасида тунагани олиб қолди, аммо Габриэль бу ерда кечаси билан мижжа қоқмади, унга то эрталабгача хона бўйлаб кезган ўликлар ҳалал беришди. Кейинчалик Аурелиано дўстини жодугарга топширди. Аёл ишдан бўш пайтларида Габриэлни ҳам кулбасига киритар, Аурелианонинг қарзлари битилган деворга тирноғи билан чизиклар чизиб, Габриэлни ҳам қарзларини ёзиб қўярди.

Дўстлар гуруҳи ўзларининг батартиб ҳаёт тарзига қарамай, католониялик олимнинг маслаҳатларига бино-

ан, аллақандай умрбоқий нарсалар яратишга уринишарди. Одамлар ўзларининг бошланғич мактаб доирасидаги билимларни кенгайтиришга на истаги ва на имконияти бор бу шаҳарда уларнинг ўттиз еттинчи драматик вазиятни қидириб топиш ниятида кечаси билан ўтириб чиқишлари дўкондор олимнинг классик адабиёт ўқитувчиси сифатида тўплаган тажрибаси ҳамда ундаги ноёб китоблар борлиги туфайли эди.

Дўстлик хиссига асир тушган, илгари Фернанданинг тошбағирлиги туфайли маҳрум бўлиб, эндиликда эришган дунё гўзалликларига мафтун бўлиб қолган Аурелиано башоратли шеърларнинг тилсими очилай деган маҳалда, қўлёзмаларни ўрганишни бас қилди. Лекин сал ўтиб, гарчи, исловатхонага қатнашини тарк этмаса-да, яна қайтиб қўлёзмаларни қўлга олди. Бу пайтда Гастон ҳамон аэроплан келишини кутарди. Амаранта Урсула ўзини шу шу қадар ёлғиз сезардики, охири бир куни эрталаб Аурелианонинг хонасига кирди.

— Ишлар қалай, одамхўр? — деб сўради у. — Яна форингга беркиниб олдингми?

Эгнига аломат қўйлақ кийган, бўйнига балиқ устихонидан ясалган қўлбола мунчоқ тақиб олган Амаранта Урсула жуда очилиб кетган эди. У энди эрининг содиқлигига тамом ишониб, унинг бўйнидаги тизгинини олиб ташлади ва ниҳоят унда Макондога қайтиб келганидан сўнг илк маротаба бўш вақт топилди. Аурелианода Амаранта Урсулани кўриш ва товушини эшитишга хожат йўқ эди, у шусиз ҳам унинг келганини биларди. Амаранта Урсула хонага кириб, столга тирсақларини қўйганида у шу қадар яқин, шу қадар ҳимоясиз эдики, Аурелиано суяклари ич-ичидан сирқираб кетганини сезди ва ўзини жонҳолатда китобга урди. У ҳаяжонини босишга уриниб, аллақакка ғойиб бўлишга интилаётган овозига, уни ташлаб кетмоқчи бўлаётган ҳаётга, тўсатдан тошдай қотиб қолган хотирасига жонҳолатда ёпишди ва Амаранта Урсулага санскритнинг келиб чиқиши, ёритилган вақт қатламлари орқали худди ёруққа тутилган қоғоз ортидаги ҳарфларни кўрганинг каби келажакни кўра билишнинг илмий имкониятлари, қўлёзмадаги башоратлар ўз-ўзини барбод этмаслиги учун уларни шифровка қилиш зарурлиги ҳамда Нострадамуснинг «Аср» деган асарияю Кон-

табриянинг авлиё Мильян башорат қилган ҳалокати ҳақида гапира бошлади. Гапира туриб, ғайришуурий тарзда кафтини Амаранта Урсуланинг қўлига қўйди — шу билан ҳаяжоним босилади, деб ўйлади. Аммо Амаранта Урсула худди болалигидаги каби бегуноҳ бир эркалик ва майинлик билан унинг бармоғини ушлади ва то Аурелиано саволларига жавоб бериш давом эттиргунича қўйиб юбормади. Улар ҳаракатсиз, муздай кўрсаткич бармоқ билан боғланишгунча, туриб қолишди, кейин Амаранта Урсула тўсатдан манглайига бир уриб: «Чумолилар!» деб қичқирди-да, ўша заҳоти қўлёзмаларни тамом эсдан чиқариб, эшик томон ошиқди ва у ердан туриб, Брюсселга кетаётганида отаси билан хайрлангани каби бармоқларининг учида Аурелианога бўса узатди.

— Кейин тушунтирарсан, — деди Амаранта Урсула. — Чумоли инига оҳакли сув қуйиш эсимдан чиқай дебди.

Жувон уйнинг шу томонида бирор иши чиқиб қолганида ёки эри осмонга узоқ тикилиб ўтирган чоғларда Аурелианонинг хонасида бир-икки дақиқа ушланиб қоларди. Аурелиано яна уйда овқатлана бошлади. У Гастонга ёқиб қолди. Овқат пайтида Гастон ўз шерикларидан шикоят қиларди. Афтидан, шериклари уни лақиллатишган эди, негаки улар аэроплани денгиз орқали юбордик, деб хабар беришса-да, кемачилар ҳали ҳеч нарса олмадик, деб туриб олишарди. Ростдан ҳам, аэроплан Кариб денгизи портларидаги бирорта ҳам дафтарда қайд этилгани йўқ эди. Лекин Гастоннинг шериклари ҳамон аэроплани юбордик, тагин сен ўзинг бизни алдаётган бўлма, деб шаъма қилишарди. Ўзаро ишончсизлик шу қадар кескинлашдики, охири ёзишмани йиғиштириб, шахсан ўзи Брюсселга боришни ўйлай бошлади. Аммо Амаранта Урсула ҳеч қачон — ҳатто эридан ажралишга тўғри келган тақдирдаям — Макондони тарк этмайман, деб таъкидлагач, Гастоннинг бу режаси ҳам барбод бўлди. Дастлаб Аурелиано, Гастон велосипед минган жинни деган умумий фикрга қўшилди ва унга нисбатан ноаниқ бир раҳмдиллик сеза бошлади. Кейинчалик фоҳишахоналарда эркалар табиати ҳақида чуқурроқ билимга эга бўлганидан сўнг эса, фламандияликнинг хотинига бу қадар итоат қилишини унинг телба эҳтиросига йўйди.

Лекин Гастонни яхши билганидан кейин эса Аурелиано унинг ҳақиқий характери билан ясама итоатгўйлиги ўрғидаги қарама-қаршиликни сезди ва унинг барча хатти-ҳаракатлари, ҳатто аэропланни кутиши ҳам шунчаки пухта уюштирилган ўйин эканига бўлган шубҳасини ичига ютди. Шунда у Гастон ҳамма ўйлаганидек гўл эмас, аксинча, то теварак атрофидаги иллюзия вужудга келтирадиган зерикашларга тоб беролмай, охири Европага кетиш учун чамадонларини шайлаб қўядиган кунгача хотини ўз гирдобига ўзи фарқ бўлиб ётавериши учун имкон яратган, ўзининг доимий ён босиши, ақалли бирор мартаям «йўқ» дея олишга қодир эмаслиги ва ёлғондакам итоатгўйлиги билан хотинининг тинка-мадорини қури-тиб, унинг устидан галаба қозонишга аҳд қилган, барқарорлиги улкан, ниҳоятда эпчил ва чексиз сабр-тоқатли одам, деган қарорга келди. Шундан сўнг Аурелианонинг қалбидаги Гастонга бўлган раҳмдиллик дахшатли ғазабга айланди.

Гастоннинг усули унга беъмани, бироқ шу қадар таъсирчан туюлдики, у бундан Амаранта Урсулани асрашга ҳаракат қилиш учун куч топди. Аммо у юрагидаги севги, ишончсизлик ва рашк юкнининг қанчалар оғир эканини ўспиринга мутлақо сездирмагани ҳолда, унинг шубҳаси устидан кулиб қўйди, холос. Амаранта Урсула то бир куни консерваланган шафтоли банкасини очаётиб бармоғини кесиб олмагунича, Аурелианонинг унга бўлган меҳри опа-укалари ҳиссидан айрича эканини ўйла-масди ҳам. Ўшанда Аурелиано унинг бармоғини шунчалар ҳассослик ва садоқат билан сўра бошладики, Амаранта Урсулани титроқ босди.

— Аурелиано! — деб кулди у, айни воқеадан ташвишга тушиб. — Жудаям бешафқатсан, сендан тузукроқ вампир¹ чиқмайди.

Шунда Аурелиано бир зум ихтиёрини йўқотди. У аёлнинг яраланган қўлини ожиз бўсаларга қўмаркан, юрагининг туб-тубига яширган сирларини ошкор этди. Ярим тунда уйғониб, Амаранта Урсуланинг қуриштиш учун ваннахонага осиб қўйилган ички кийимларига юзини буркаганча, умидсизлик ва ғазабдан ўқирганини айтди, жодугарга, «мушукдай бақир», қулоқларимга «Гастон, Гас-

тон, Гастон!..» деб шивирла, дея илтижо қилганларини айтди, очликдан ўлмаслик учун танларини сотувчи бечора кизчаларнинг бўйнига суртиш учун Амаранта Урсуланинг атирларини ўғирлаганларини айтди. Унинг эҳтиросли ҳасратидан чўчиб кетган Амаранта Урсула бармоқларини мушт қилиб туга бошлади.

— Ҳайвон, — деди у, — биринчи кема биланок Бельгияга жўнайман!

Альваро кунларининг бирида каталониялик олимнинг дўконига энг сўнгги янгилик — зоологик ишратхона хабарини олиб кириб келди. «Тилла бола» деб аталувчи бу маскан усти очик улкан салон бўлиб, унда ўзининг сеҳрли овозлари билан вақтни белгиловчи икки юзга яқин қўлбуқа кезиб юрарди. Рақс майдони атрофида, сим тўр билан ўраб олинган қўтонларда, улкан камелиялар орасида турфа рангдаги қарқарлар, хирсдай семиз тимсоҳлар, ўн иккита шақилдоғи бор чинқироқ илонлар ва тилларанг сув тошбақалари яшарди. У ердаги хавонинг зичлиги шу қадар ибтидоий бўлиб, уни гўёки ҳозиргина кашф этишганди. Тўқ-қизил гуллар ва аллақачоноқ модадан қолган пластинкалар қуршовида эркакларни кутишавериб, умидларини йўқотган гўзал мулат қизлари эса севгининг қирқ хилдан хабардор эдилар. Дўстлар биринчи кечасиёқ бу ажойиб маконга боришди ва кираверишда, лиана новдаларидан тўқилган курсида ўтирган улғувор ва камсўз кампирни кўришди. Кампир беш йигит ичида ёноқлари татарларникидай туртиб чиққан, орик, ғамгин ва абадул-абадга ёлғизлик чечаги билан муҳрланган эркакни кўргач, вақт бир жойда топталаётганини хис қилди.

— Вуй! — деб пичирлади у. — Аурелиано!

Унинг қаршисида яна полковник Аурелиано Буэндиа пайдо бўлди. Ҳали жанглар шухратиё умидларини кўкка совурган узоқ қувғинлар бошланмасидан анча илгари, умридаги илк буйрук: унга ўзини севиш ҳақида буйрук бериш учун ўша узоқ тонгда ётоғига кириб келган ва хира чироқ остида турган Аурелиано Буэндиа. Кампир Пилар Тернера эди. У бир юзу қирқ бешга киргач, ёш санашдек бемаъни одатдан воз кечган ва келгуси ҳаёти аниқ ҳамда бир умрга белгиланган — хомхаёл тахминлару қарталарнинг башорати асосида қурилган бурунги

¹ Вампир — қон сўрувчи

ўша омонат келажигидан анча йироқ бўлган кимсасиз гўша — хатто вақт ҳам ҳаракатга келтиролмайдиган хотиралари ичра яшай бошлаганди. Аурелиано хотирасида Буэндиалар авлодининг қудрати ва ҳалокати, Макондонинг ер билан яксон қилинган шуқухини тикларди. Бу пайтда Альваро ўз қулгиси билан қайманларни чўчитар, Альфонсо бўлса, қўлбуқалар ўзларини ёмон тутган тўрт мижознинг кўзини ўйиб олгани ҳақида дахшатли латифа тўқир, Габриэль эса чегарачилар ич сураар дори бериб, тувакка ўтқазиб, кейин унга тушган бриллиантларни топиб, Ориноконинг нариёғидаги турмага тикиб қўйган контрабандачининг қайлиғи бўлмиш — хизматлари эвазига пул олмай, маҳбубига мактуб ёздирадиган мулат кизнинг хонасида айш-ишрат сурарди.

Аурелиано бу ерда ўзини шу қадар яхши хис этардики, Амаранта Урсула орзуларини чилпарчин қилган кечаси шу ерга нажот ахтариб келди. У юрагини дарддан бўшатмокни, қалбидаги тугунларини кимдир ечиб юборишини истарди. Пилар Тернеранинг этагига юзларини буркаганча, қайноқ кўз ёшлари тўкиб, бошига тушган савдони гапириб берди. Пилар Тернерага унинг сочларини силаб, сал тинчланишини кутди.

— Бас қил, кичкинтой, — деди меҳрибонлик билан. — Энди менга айт-чи, ким у?

Аурелиано аёлнинг номини айтган захотиёқ, Пилар Тернерага худди илгаригидек юрак-юрагидан тўлиб-тошиб қулди. Энди унинг қулгиси қаптарларнинг ғувиллашига ўхшаб қолганди. Буэндиалар авлодининг барча вакиллари юрағидаги сирларнинг эшиклари унга доимо очик эди. Қаргалару тўплаган тажрибалари туфайли бу оила тарихи муқаррар воқеалар такрорида ташкил топган занжир бўлиб, абадул-абад айланаверадиган филдиракка ҳам монандлигини кашф этганди-да.

— Ташвишланма, — деб жилмайди Пилар Тернера. — У қаерда бўлишидан қатъи назар, сени кутяпти.

Амаранта Урсула соат тўрт яримда халатига ўралиб, бошига сочиқ боғлаб, ваннахонадан чиқди. Аурелиано оёқ учида унинг кетидан эргашди. У худди маст одамдай чайқаларди. Амаранта Урсула халатини ёзиб юборган дамда ётоққа бостириб кирди, кўрқиб кетган аёл этакларини тезда йиғиштириб олди ва индамай бармоғини би-

гиз қилиб, эшиги қия очик қўшни хонани кўрсатди: Гастон ўша ерда хат ёзиб ўтирганини биларди.

— Кет, — деди Амаранта Урсула пичирлаб.

Аурелиано жилмайди, аёлнинг белидан тутганча, худди гулдондек даст кўтарди ва каравотга чалқанча ётқизди. Амаранта Урсула бирор ҳаракат қилишга улгурмай кўполлик билан ич кўйлагини йиртиб ташлади. Шунда йигитнинг кўз олдида гўё бошни айлантирувчи жарлик каби ҳозиргина ювилган тоза ва яланғоч бадан намоён бўлдики, бу баданда Аурелиано оқшомлари хаёлида тасаввур этмаган бирорта ҳам тук, бирорта ҳам хол йўқ эди ҳисоб. Амаранта Урсула худди ёввойи мушукдек ростакамига қаршилиқ кўрсатарди; унинг хушбўй, латчаникидек¹ силлик ва қайишқоқ бадани тўлғанар, тиззалари билан йигитнинг буйрагини мўлжаллаб тепар, аynи замонда юзига чанг соларди. Аммо иккиси ҳам овоз чиқармасди. Бу шиддатли олишув, ҳаёт-мамот жанги бўлсаям, эҳтиёткорона ҳужум ва чекинишлардан иборат эдики, олишув давомида петуньялар² яна бир бор гуллаши қўшни хонада ўтирган Гастон эса аэронавтика ҳақидаги ўз орзуларини унутиб юбориши мумкин эди. Ушбу манзара гўёки икки жанжаллашиб қолган ошиқнинг тиниқ ҳовуз тубида ярашиб олишга интилаётганига ўхшаб кетарди.

Қатъий ва намоийшкорона қаршилиқ авжга чиққан паллада, Амаранта Урсула аynи осудалик шубҳа уйғотиши мумкинлигини тушунди. Шунда лабларини қимтиброқ қулишга тушди, лекин курашдан воз кечмади. Энди у ёлғондакам тишлаш билан химояланар, танини илгаригидек шиддат ила халос қилишга уринмасди. Ниҳоят улар бир йўла ҳам рақиб, ҳам шерик эканликларини хис этишгач, мудофаа жўнгина кичикка, ҳужум эса эркалатишга айланди. Сўнгра Амаранта Урсула бирорта янги қилиқ ўйлаб топиш мақсадида, гўёки ҳазиллашгандай бўлиб, бир дақиқа мудофаани бўшаштирди, лекин қилган ишидан ўзи ҳам чўчиб, яна қаршилиқ кўрсатишга киришганида, фишт қолипидан кўчган эди. Аёл қўллари билан пайпаслаб, зўрға сочиқ топди ва бўғзидан отилай деб турган бакириқни чиқармаслик учун жонҳолатда уни тишлаб олди.

¹ Латча — йиртқич хайвон.

² Петуньян — гуллари қатта-қатта боғ ўсимлиги.

Пилар Тернера байрам арафасида, лиана новдаларидан тўкилган курсида ўтирган жойида жон берди. Мархуманинг энг сўнги истагига биноан, уни тобутда эмас, балки шу курсининг ўзида кўмишди. Унинг жасадини рақс майдонининг марказида қазилган қабрга саккиз нафар эркак арқонлар ёрдамида туширди. Кўзёш қиллавериб оқариб кетган, қоп-қора либос кийган мулат қизлар тақинчоғу узукларини ечишиб, қабрга ташлашди. Қабр устига ёзувсиз тош плита қопланди, унинг усти бир зумда гулларга тўлиб кетди. Сўнгра мулат қизлар барча хайвонлар ва қушларни захарлашди, деразаю эшикларга вишт териб чиқишди ва ичига авлиёларнинг тасвири, рангли журналлардан қирқиб олган расмлар ҳамда беқарор, ҳақиқатдан йироқ, афсонавий қаллиқларининг портретлари ёпиштирилди, ёғоч сандиқчаларини кўтарганларича турли томонга тарқалиб кетишди.

Хаммаси тугади. Фоҳишаларнинг Пилар Тернера қабрига ташланган бир чақага қиммат тақинчоқларига кўшилиб бугун ўтмиш, юртини кўмсаб, Ўрта ер денгизидаги қишлоғига қайтиб кетган католониялик олим китобларини ким ошдига сотиб юборгандан сўнг қолган арзирли нарсалар ҳам чириб борарди.

Олимнинг кетиб қолишини ҳеч ким кутмаган эди. У Макондода банан компанияси айни гуркираб яшшаётган бир пайтда, саноксиз урушларнинг биридан кутулиш мақсадида пайдо бўлган эди. Шу ерда китоб дўкони очиб, турли тилларга чоп этилган биринчи нашрларни тўплай бошлади; дўкон қаршисидаги уйда тушларга ром очилар, у ёққа навбатда турган кишилар баъзида дўконга ҳам киришар ва гўёки ахлатхонадан кўтариб олгандек, китобларни сал ҳадиксираб варақлашарди. Каталониялик олим кўпинча дўкон ортидаги иссиқ хонада, мактаб дафтарида йиртиб олинган варақларга алланарсаларни ёзиб ўтирар эди, нималарни ёзаётганини ҳеч ким аниқ айтиб беролмасди. Аурелиано у билан танишган пайтда чолнинг қўлёмалари нақ икки қутига жо бўларди. Чолнинг қўлёмалари Мелькиадеснинг қўлёмаларига ўхшаб кетарди. Сафари қариган чоғда учинчи қутини ҳам қўлёмаларга тўлдирди. Чамаси, католониялик олим Макондода яшаган пайтида бирор кун ҳам ёзувдан бўшамаган эди. У

бизга маълум тўрттала дўстидан бошқа ҳеч ким билан ошначилик қилмади. Олим ҳали улар мактабда ўқиб юрган пайтларидаёқ варрақларини гаровга олиб қолиб, китоб берар ва шу йўсинда уларни Сенека ва Овидийнинг асарларини ўқишга ўргатган эди. Чол классиклар ҳақида бемалол, ҳеч бир хайиқмай, гўёки қачонлардир улар билан бир хонада яшагандек гапирар, улар ҳақида биров билмайдиган нарсаларни, масалан, Авлиё Августиннинг жубба остидан жун нимча кийиб юришини ва уни тўрт йил давомида бирор марта ҳам ечмаганини ёки хурофотчи Арнальдо де Вилдано чаён чакиб олгани учун болалигидаёқ жонивори турмайдиган бўлиб қолганини биларди. Каталониялик олимнинг китобга меҳри чуқур ҳурмат ва дўстона беписандлик қоришмасидан иборатдай туюларди. Бу нарса ҳатто ўз қўлёмаларига бўлган муносабатида ҳам сезиларди. Чолнинг қўлёмасини испан тилига таржима қилиш учун католон тилини махсус ўрганган Альфонсо бир гал анчагина қўлёмани чўнтагига тикди, (унинг чўнтаклари ҳаминша газетадан қирқиб олинган мақолалар ҳамда ғайриоддий касблар ҳақидаги қўлланмалар билан тўлган бўларди), сўнг уларни фоҳишахонада, очдан ўлмаслик учун танларини сотиб кун кўрувчи қизлар орасида йўқотиб қўйди. Чол воқеани эшитиб, Альфонсо кутганидек шовқин кўтармади, балки кулгидан ўзини зўрга тўхтатиб, айни ҳол адабиёт учун табиий, деб айтди, лекин шу гапни айтса-да, она қишлоғига уч қути қўлёмасини олиб кетишдан эринмади; у қўлёмалар тўла қутиларни юкхонага топширишни талаб қилган темирўл назоратчиларини қачонлардир Карфагенда қўлланган уят сўзлар билан сўқди ва то қутиларни пассажир вағонида қолдиришга рухсат бермагунларича осойиш топмади. «Одамлар китобларни юк вағонига жойлаб, ўзлари биринчи класс вағонига чиқиб олишган қуни қиёмат кўпади», деди у, сўнг то жўнаб кетгунига қадар чурқ этмади. Сафар тайёргарлигига роса бир ҳафта кетди. Жўнаш муҳлати яқинлашгани сари чолнинг қовоғи уюларди, қиладиган юмушини унутиб қўяр, бир жойга қўйган буюмлари эса ҳеч қутилмаганда бошқа ерда пайдо бўларди, гўёки уларни бир вақтлар Фернандага азоб берган ажиналар у ёқдан-бу ёққа кўчириб қўяётгандай эди.

— Collons¹, — деб сўкинарди у. — Хе, Лондон синодининг йигирма еттинчи моддасини ундоғу мундоқ қилай.

Херман билан Аурелиано унга васийлик қила бошлашди. Улар чолга ғамхўрлик кўрсатишарди; чўнтакларига поезд билетию йўлга тааллуқли бошқа ҳужжатларни жойлаштириб, инглиз тўғноғичлари билан қадаб қўйишди, то Макондодан Барселонага етгунича қилиши лозим бўлган юмушлар рўйхатини тузиб беришди. Лекин шунга қарамай, католониялик олим чўнтагига ярим сармоёси солинган чолворини ўзи сезмаган ҳолда ахлатга ташлаб юборди. Жўнаш арафасида, қутиларнинг қошқоғи михлангач, кийим-кечаклари у Макондога илк бор қўтариб келган чамадонига жойлашгач, чол таҳқирли бир дуони эслатувчи имо-ишора билан ўзининг чифанокқа ўхшаш қовоғини қисиб қўйди. Қўлларини узоқ ҳижронга чидашга ёрдам берган китоблар уюмига қўйиб:

— Бу ахлатни сизларга қолдираман! — деди.

Орадан уч ой ўтгач, чолдан каттакон пакет келди. Пакетда денгиз сафари давомида тўпланиб қолган йигирма тўққизта хат ва элликта сурат ётарди. Гарчи католониялик ой ва кунларни ёзмаган бўлса-да, мактублардан воқеаларнинг қай пайтда содир бўлганини билиб олиш мумкин эди. У илк хатларида саёҳат саргузаштлари ҳақида ўзига хос юмор билан маълумот бериб: қутиларни каютага қўйишга рухсат бермаган назоратчини кемадан улоқтириб юборай, дедим, ўн уч рақамидан ирим туфайли эмас, балки бу рақам тугалланмаган бўлиб туюлгани учун ҳам даҳшатга тушадиган қандайдир ахмоқ сенъоринани учратдим, кемада ғамланган чучук сув Лерида булоғидан олинган, дея гаров ўйнадим ва гаровда ютиб чиқдим, деб ёзарди. Аммо кунлар ўтган сайин олимни кема ҳаёти тобора камроқ қизиқтирар, Макондодаги энг сўнгги арзимас воқеаларни ҳам соғинганини ёзар, хуллас, кема узоқлашгани сари эса уни хотиралари ҳам тобора ғамгинлашиб борарди. Соғинчининг кучайиш жараёни фотосуратларда ҳам ўз аксини топган эди. Одатда суви октябрь ойида мавжланадиган Кариб денгизи фонида оқ қўйлак кийиб тушган ва кумушранг сочлари

хиёл тўзиган биринчи суратларда ғоят бахтиёр кўринадди. Сўнгиларида эса, кора пальто кийиб, бўйнига шойи шарф боғлаб, кузги океан сувларида адашиб қолган номсиз кема палубасида турар, қарашларидан маъно уқиб бўлмасди. Херман билан Аурелиано унинг хатларига жавоб ёзишди. Дастлабки ойларда чол шу қадар кўп мактуб йўллардики, дўстлар унинг Макондодан бутунлай кетганига ишонмай қўйишди. Чол дастлаб, ҳаммаси жойида, уйдаги қизғиш денгиз чиғаноғи ханузгача бус-бутун турибди, бир бўлак ноннинг устига қўйилган селёдканинг таъми ўзгармади, кишлоғидаги булоқларнинг суви ҳалиям муаттар, дея хабар берди. Мактаб дафтаридаги йиртиб олиниб, қинғир-қийшиқ ҳарфлар билан тўлдирилган варақлар дўстларнинг олдида тез-тез пайдо бўларди, одатда уларнинг ҳар бирига биттадан варақ бағишланар эди. Гўёки соғая бошлаган беморнинг қувончи билан йўғрилган мактублардаги умид учкунлари, секин-аста сўна бошлади. Қиш оқшомлари, камин ичига қўйилган қозондаги шўрва қайнаётганида, чол китоб дўкони ортидаги торгина иссиқ бўлмасини, бодом дарахтининг чанг босган барглари орасидан нур таратувчи чароғон кўёшни, пешинги хордикни бузгувчи паровоз сигналинини, худди илгари Макондода яшаган пайтларида ўз ватанини, уйдаги каминда шўрва қайнаётган қозончасини, кўчада бақириб-чақириб юрган қахвафурушни, баҳорда юртига қисқа фурсатга учиб келадиган тўрғайларни кўмсагандек соғинарди. Гўёки икки кўзгуда бир хил акс этаётган бу икки соғинч хиссидан азобланган чол оромини йўқотиб қўйди, унинг азоблари шу даражага бориб етдики, дўстларига Макондодан жўнаб кетишни, олам ҳақида ва инсон қалби хусусида берган барча ўғитларини унутиб юборишди. Горацийга тупуришни маслаҳат берди, улар қаерда бўлишмасин, ўтмиш ёлғон экани ҳамда хотирага қайтишнинг йўли йўқлигини ва энг телба, муқим муҳаббат ҳам аслида бир лаҳзалик ўткинчи ходиса эканини бир қачон эсдан чиқармасликни уқтирди.

Чолнинг Макондони ташлаб кетиш ҳақидаги маслаҳатига биринчи бўлиб Альваро амал қилди. У ҳамма нарсасини, хатто ховлисига занжирлаб қўйган қўрқинчли қоплонини ҳам сотди ва сўнгги бекати йўқ поездга мангу билет харид қилди. Альваро поезд узоқ-юлуқ тўхтаб

¹ Collons — католонча сўкиш.

ўтган жойлардан йўллаган, ундов белгилари қалаштириб ташланган почта откриткаларида вагон деразасидан кўзга элас-элас кўринган манзараларни тасвирларди. Альварони айни, қисқа лаҳза ҳақидаги узун достонида Луизиана плантациясидаги арвоҳсимон негрлар, Кентуккининг яшил ўтлоқларидаги қанотли отлар, Аризона қуёшини эмиб юрган грек ошиқ-маъшуклар, Мичиган кўли ёнида сув бўёқда расм чизаётган кизил свитерли киз тасвирланар эди. Ўша киз Альварога кўлидаги мўйқаламини силкиди, бу имода видо эмас, балки умид акс этди — бечора киз унинг ёнидан ўтиб кетаётган поезд ҳеч қачон қайтиб келмаслигидан беҳабар эди. Кейинроқ Альфонсо билан Херман жўнаб кетишди. Улар душанбада қайтиб келиш ниятида шанба куни жўнашди, лекин ўшанда буён домдараклари чиқмади. Католониялик олим жўнаб кетганидан бир йил ўтгач, бу ерда фақат Габриэлнинг ёлғиз ўзи каловланиб қолди. У жодугарнинг хатарли марҳаматидан фойдаланишни давом эттирарди. Айни замонда француз журналларидан бири ташкил этган, биринчи совринига Париж саёхати тикилган конкурс саволларига жавоб ёзарди, Ауреалиано ҳам журналга обуна эди, анкета саволларига жавоб беришда Габриэлга кўмаклашар, бу юмушни баъзан уйда, кўпинча эса валерианка хиди уриб қолган, Габриэлнинг яширин қайлиғи Мерседес яшайдиган Макондодаги яккаю ягона дорихонада, чинни идишлар орасида бажарарди. Шахар ўтмишидан нишона бўлиб шу дорихона қолганди, холос. Макондо шу даражада хувиллаб ётардики, конкурсда голиб чиқиб, икки жуфт ич кийим, ботинка ҳамда Рабленинг тўла асарлар тўпламини олиб Парижга жўнаётган Габриэль, поезд ушбу станцияда тўхтамай ўтмасин, деб чўчиди ва машинистга кўлини силташга мажбур бўлди. Турклар кўчаси ташландиқ маконга айланиб қолган эди. Ўлимларини лоқайдлик билан кутаётган энг сўнгги араблар, гарчи газмоллар бир неча йил бурун сотилиб кетган ва ғамгин витриналарда фақагина бошсиз манекенлар қолган бўлсада, минг йиллик таомилларига кўра дўконлари олдида ўтиришарди. Ирқий тенгсизлик ва тузланган бодринглар ватани бўлмиш Алабама штатида Пратвилл шаҳрида истиқомат қилувчи Патриция Браун балки ўз невараларига хикоя қилиб бериши мумкин бўлган банан ширкати ўрни-

да эндиликда ўт-ўлан қоплаган яйдоқ дала ястаниб ётарди. Падре Анхелнинг ўрнини эгаллаган руҳоний чол (унинг исмини ҳеч ким суриштирмасди ҳам) ҳаддан ташқари кўп гумонсираши туфайли артрит ва уйқусизликка чалинган, гамакда юзтубан ётар, унинг ёнида калтаке-саклар билан каламушлар черковга якка ҳукмронлик қилиш учун жанг олиб боришарди. Ҳатто қушлар ҳам тарк этган, доимий жазирама ҳамда чанг-тўзондан бўғилиб ўлаётган Макондода, чумолилар шовқинидан мижжа қоқиб бўлмайдиган уйда севги ёлғизлиги домига илинган Ауреалиано билан Амаранта Урсула ягона бахтиёр одамлар ва ер юзидаги энг бахтли мавжудотлар эди.

Гастон Брюсселга қайтиб келди. У имтиёзли лицензияни немис авиаторлари илиб кетмаслиги учун, чамадонига энг керакли буюмларию ёзишмаларини жойлаб, Макондони тарк этди. Ўша илк оқшомдан кейин Ауреалиано билан Амаранта Урсула ора-сира Гастон уйдан кетган пайтлардагина учрашиб туришар, аммо унинг тўсатдан келиб қолишини ўйлаб, висол дамларида ўзларини тизгинлашга мажбур эдилар. Уйда танҳо ўзлари қолишгач, узок тийилган хислар гирдобида телбаларча айланишарди. Бу беўй, ҳалокатли, танларни мудом шай ушлагувчи ва гўрда ётган Фернанданинг суякларини зиркиратувчи хислар эди. Амаранта Урсуланинг бақириқларию талвасали кўшиқлари кундузи соат иккида ошхонадан, кечаси соат иккида эса қазноқдан эшитиларди. «Алам қиладигани шуки, — дерди Амаранта Урсула кула-кула, — биз шунча вақтимизни беҳуда ўтказибмиз». У чумолилар боғни вайрон қилаётганини, гўё вулқондан оққан лава мисоли галерея бўйлаб олға силжиётганини кўриб турарди, лекин Амаранта Урсула хаяжондан гангиб қолган эди. У чумолиларни ётоқларида пайдо бўлгандагина яна қира бошлади. Ауреалиано қўлёмаларни ташлаб қўйди. У уйдан деярли чиқмас ва онда-сонда католониялик олимнинг хатларига жавоб ёзарди, холос. Ошиқ-маъшуклар воқелик хиссини, вақт ҳақидаги тушунчани йўқотишди, кундалик одатларни тамом нутишди. Эшик ва деразаларни беркитиб, ечиниш учун ортиқча вақт сарфламаслик учун, Гўзал Ремедиос орзу қилган ўша ҳолатда — кип-яланғоч бўлиб уйни кезишар, дуч келган жойда, хатто ховли сахнидаги кўлмакда ҳам бир-бирини таппа

босиб қолишарди. Бир куни улар бассейнда илиқишиб, сувга чўкиб кетишлари оз қолди. Қисқа вақт мобайнида улар уйни чумолилардан ҳам кўпроқ емириб улгуришди: мехмонхонадаги мебелларни синдиришди, полковник Аурелиано Буэндианинг ўзи ва сон-саноксиз маъшуқаларининг залворига дош берган гамакни тилка-пора қилишди, матрацларни ёриб, увадаларини полга ағдарилди. Гарчанд, Аурелиано шиддат бобида Макондодан жўнаб кетган рақибидан мутлақо қолишмаса-да, бу вайрона жаннатда серкилик ва унча-мунчага тўймайдиган Амаранта Урсула етакчилик қиларди. У гўёки бувисининг бувиси қандолатчиликка сарф қилган барча куч-қувватни ишқу ишратга бахш этгандек эди. Амаранта Урсула олган лаззатидан миёвлаб, янги ўйлаб топган усулларига маҳлиё бўлиб, роса роҳат қилиб кулаётган пайтларда Аурелиано янада ўйчан ва индамас бўлиб қолар, чунки муҳаббати юрак тубида ётган, уни куйдириб кул қиларди.

Амаранта Урсула ўзига келган пайтлари Гастоннинг хатларига жавоб ёзарди. Гастон унга шу қадар ёт ва узок бўлиб туюлардики, Амаранта Урсула эрининг қайтиб келишини тасаввур ҳам қилолмасди. Гастон илк мактубларида, шериклари ҳақиқатан ҳам аэроплан юборишибди, аммо Брюсселдаги денгиз агентлиги адашиб уни Танганьикага жўнатибди, у ердагилар эса аэропланни макондолар қабиласига топширибди, дея хабар қилган эди. Шу ҳол қўшимча ташвиш туғдирар, аэропланни топиш учун яна икки йил кетиши мумкин экан. Бу боис ҳам, Амаранта Урсула, эрим муддатидан илгари қайтиб келади, деган ўйдан воз кечди. Аурелианони ташқи дунё билан католониялик олимдан келиб турган хатлару до-рихонанинг индамас бекаси Мерседес дўсти Габриэль ҳақида айтадиган гаплар боғлаб турарди, холос. Олдинга бу реал бир алоқа эди. Габриэль Парижда яшаш ниятида, конкурсда ютган билети ўрнига пул олган, эндиликда эски газеталарни ва Дофина кўчасидаги ғариб мехмонхона хизматкорлари эшикка чиқариб ташлайдиган шишаларни сотиб кун кўрарди. Аурелиано дўстини қийналмай тасаввур қиларди: Габриэль баланд ёқали свитерда юрар, уни фақат баҳорда, Монпарнас терассалари севишганлар билан тўлиб-тошган пайтдагина ечар, очликни лақиллатиш учун кундузлари ухлар, кечалари эса

Рокамадур¹ ўзини ўлдирган, карамшўрва хиди босиб кетган хонага биқиниб олиб китоб ёзарди. Аммо Габриэлдан келаётган хабарлар бора-бора туман каби хиралашар, католониялик олимнинг хатлари тобора камаяр ва тобора ғамгин тус олардики, оқибатда Аурелиано Габриэль ва чол тўғрисида Амаранта Урсула эри ҳақида қандай фикрласа, худди ана шундай фикрлай бошлади. Энди севишганлар кимсасиз бир дунёга тушиб қолишдики, бу оламнинг яккаю ягона ва мангу ҳақиқати муҳаббат эди, холос.

Онгсиз бахтиёрлик қасрида Гастоннинг қайтиб келиши хабари мисоли ўқдай жаранглади. Аурелиано билан Амаранта Урсула кўзларини очишди, қалбларини тинтишди, бир-бирининг кўзига тик боқишди ва тушунишдики, улар аллақачон бир жону бир тан бўлиб қолишган ва айрилиқдан ўлимни афзал кўришар экан. Шунда Амаранта Урсула эрига мазмуни ёлгонга тўла мактуб ёзиб, сени севганим йўқ, сени ҳамон интизорлик билан кутяпману, лекин эвоҳки, пешонамга Аурелиано билан яшаш ёзилган экан, не қилайки, тақдир измини ўзгартишга холим йўқ, деб айтди. Улар Гастон кескин жавоб ёзади, деб кўрқилди, аммо унинг хати босиқлик ва ғамхўрлик руҳида битилган бўлиб, мактубнинг нақ икки бетида кексалик офатидан сақланиш маслаҳат берилган, охирги қисмида эса, Гастон ҳеч бир иккиюзламачилик қилмай, сизларга ўша мен ўзим қисқа муддат тотиб кўргандек оилавий бахт тилайман, деб ёзган эди. Эрининг бу хатти-ҳаракати Амаранта Урсула учун ҳеч қутилмаган бу ҳол эди. У ўз тақдирини эримнинг қўлига топшириш учун ўзим имконият яратдим, деб ўйлади ва ўзини андак таҳқирлагандек ҳис қилди. Орадан ярим йил ўтиб, Гастон, ниҳоят аэропланни олганидан сўнг Леспольдвилдан туриб велосипедини юборишни илтимос қилган (чунки Макондода қолган нарсалари ичида энг азизи шу велосипед эканлиги айтилиб, бошқа ҳеч нарса дейилмаган) мактуб йўлаганидан кейин Амаранта Урсуланинг фигони кўкка ўрлади. Аурелиано қайғуга чўмган Амаранта Урсулани зўр сабр-тоқат билан юпа-

¹ Р о к а м а д у р — аргентиналик ёзувчи Хулио Кортасарнинг «Синфлар уйини» романи қаҳрамони.

тар, нафақат бахтиёр чоғларда, балки кулфат маҳали ҳам яхши эр бўла олишини исботлашга уринарди. Гастон қолдирган пул тугаганидан сўнг бошларига тушган турмуш ташвишлари уларни янада яқинлаштирди. Пилар Тернера ўлган вақтида улар фарзанд кутишарди.

Хомиладорлик даврида Амаранта Урсула балик суюқларидан мунчоқ ясаб сотмоқчи бўлди. Аммо, Габриэлнинг қайлиғи Мерседес сотиб олган ўн икки мунчоқдан бошқа молга харидор чиқмади. Аурелиано ўзининг тил ўрганишга бўлган лаёқати, энциклопедик маълумоти, узок воқеалар ва жойларга тааллуқли, нарсаларни, аслида булар ҳақида ҳеч нарса билмасдан туриб, хотирасида сақлай олиш қобилияти ниҳоятда кучлилиги хотинининг Макондодаги энг сўнги яшовчиларнинг ҳамма пулини жамласа тенг келадиган оилавий тақинчоқлари каби бекфойда эканини умрида илк бор ҳис этди. Уларни фақат мўъжиза асраб қолди. Амаранта Урсуланинг на қайфияти бузилди ва на қичиғи сусайди. Бироқ у овқатдан сўнг ухламасдан хаёлга чўмган холда галереяда узок ўтиришни одат қилди. Аурелиано унинг ёнида бўларди. Баъзан улар лом-мим демасдан, бир-бирининг кўзига термулганча, кечгача ўтириб дам олишарди. Келажакка ишончсизлик уларнинг қалбларини ўтмишга ўгирди. Улар ўзларини чексиз ёмғирлардан иборат бўлган ўша йўқотилган жаннатда юргандек ҳис этишди: ҳовли саҳнида қўлмак кечганларини, келтакесакларни ўлдириб Урсуланинг кийимларига осганларию ўзларини кампирни тириклай кўмиш ўйинини ўйнаганларини, хуллас, бетиним ёмғир остида ўтган болалик дамларини гўёки жаннатни эслагандай эслашарди. Хотиралар ҳақиқатни ойдинлаштиргандай бўлар, улар ақлларини танишиганидан бери иккиси бирга бўлган дамлардагина ростакам бахт туйганларига амин бўлишарди. Амаранта Урсула, бир гал заргарлик устахонасига кирганию онаси унга кичик Аурелиано бегонанинг фарзанди, уни дарёда оқиб келган саватдан топиб олдим, деб айтган оқшомни ёдига келтирди. Айни хотираю изоҳлар унчалик ишонтирмаси-да, уларнинг қўлида бошқа ҳаққонийроқ маълумот йўқ эди. Ҳамма далилларни текшириб бўлишгач, Фернанда Аурелианонинг онаси бўла олмаслигига ишонч

ҳосил қилишди. Амаранта Урсула Аурелиано Петра Котеснинг ўғли бўлиши мумкин, деган хаёлга борди, аммо у отасининг ўйнаши ҳақида шу қадар ёмон гапларни эшитган эдики, ушбу фараз уларнинг икковида ҳам кучли нафрат уйғотди.

Аурелиано хотинига ука бўлиши эҳтимолидан виждони қийналиб, моғор босган, куя еб ташлаган архив ҳужжатларни орасидан бирор маълумот топиш умидида падренинг уйига борди. У эски ҳужжатларни кўриб, падре Никанор Рейна томонидан ўсмирлик пайтида чўқинтирилган Амаранта Буэндианинг исмини топди. Тўрт жилдлик ёзувларини қараб, турли пайтларда чўқинтирилган ўн етти Аурелианоларга дуч келди. Кўнглида, ўзим ҳам ўшалардан бири бўлсам ажабмас, деган умид ялт этди, аммо адашлари чўқинтирилган йиллар унинг ёшига мутлақо тўғри келмасди. Аурелиано аждодларини ахтараётган маҳал ўз гамагида кузатиб ётган руҳоний ундан номини сўради.

— Мен Аурелиано Буэндиаман, — жавоб берди йигит.

— Ундай бўлса ўзингни беҳудага қийнама, — деди ишонч билан руҳоний. — Анча йиллар илгари бу ерда шунақа бир кўча бўларди, ўшанда кўпчилик ўз фарзандларига кўчанинг номини қўярди.

Аурелиано ғазабдан титраб кетди.

— Нима? — деди у. — Демак, сиз ҳам ишонмас экансиз-да?

— Нимага?

— Полковник Аурелиано Буэндианинг ўттиз икки марта граждан уруши очгани ва ҳаммасида бой берган фактига, — дея жавоб қайтарди Аурелиано. — Ҳарбийлар уч минг ишчини қуршаб, сўнгра отиб ташлагани, сўнг денгизга улоқтириб юбориш учун ўликларни икки юзта вагон тиркалган поездда олиб кетишганига ишонмайсизми ҳали?

Руҳоний унга ачиниbroқ қаради.

— Эҳ, ўғлим, — деб хўрсинди у. — Менга ҳозир икковимизнинг тирик эканимизга ишонишнинг ўзи ҳам кифоя.

Шундай қилиб, Аурелиано билан Амаранта Урсула сават ҳақидаги уйдирмани, унинг ростлигига ишонганла-

ридан эмас, балки бу уйдирма уларни виждон азобидан халос этиши мумкинлиги учун қабул қилишди. Амаранта Урсуланинг ой-куни яқинлашгани сайин, улар тобора иноклашиб боришар, қулаб тушиши учун шамолнинг биргина ҳамласи кифоя бўлган бу уйдаги ёлғизликка тобора кўникишарди. Энди улар уйнинг кичик бир бўлагиди Фернанданинг ётоғидан ва галереянинг Амаранта Урсула бўлажак фарзандига қалпоқча тикиб, Аурелиано эса гоҳида католониялик олимга хат ёзиб ўтирадиган қисмидан нарига чиқишмасди ҳисоб. Уйнинг қолган қисмлари — заргарлик устахонаси, Мелькиадеснинг хонаси, Санта София де ла Пьедаднинг бўлмасини чирмовуқ босиб кетди, энди қалин тўқайзорни эслатувчи бу хоналарга киришга биров журъат қилолмасди. Очкўз табиат қуршовида қолган Аурелиано билан Амаранта Урсула чумоли ва чирмовиқлар ҳужумини даф этиш учун сўнмаган оҳақдан чегара чизиги тортган эдилар. Амаранта Урсуланинг тарок кўрмаган сочлари пахмок бўлиб кетган, оёқлари шишган, юзларига доғ тушиб, қадди-басти хунуқлашиб қолсада, у ҳамон руҳан тетик эди. «Жин урсин! — деб кулади у. — Бизнинг бора-бора ростдан ҳам одамхўрлардек ҳаёт кечиришимиз кимнинг ҳаёлига келибди дейсан!» Уларнинг ташқи дунё билан алоқаси ҳомиладорликнинг олтинчи ойида олинган хатдан сўнг батамом узилди. Хатни каталониялик олим ёзмаган эди. Гарчи, у Барселонадан юборилган эса-да, конвертдаги адрес одатда расмий номалар битишга ишлатиладиган кўк сиёҳ ва хуснихатда ёзилган эди. Кўринишдан жўн, мазмунини номаълум хат душман томонидан жўнатиладиган соғвани эслатарди. Амаранта Урсула конвертни очишга шайланганида, Аурелиано мактубни унинг қўлидан тортиб олди.

— Қўй, ўқимайлик, — деди у. — Хатда нима ёзилганини билишни ҳам истамайман.

Хуллас, католониялик олимдан бошқа хабар келмади. Бегона одамлар ёзган ва ҳеч ким ўқимаган хат эса, Фернанда қачонлардир ўзининг никоҳ узугини эсдан чиқариб қолдирган токчада куяларга ем бўлиб ётар ва ўзига жо этилган нохуш хабар алангасидан куйиб кулга айланарди; бу аснода таркидунё этган икки ошиқ ўзларини умидсизлик ва унут дунёсига алдаб киритишга уринаятган машъум оқимга қарши сузишарди. Фалокат му-

қаррарлигини сезишган Аурелиано ва Амаранта Урсула сўнгги ойларда бир-бирининг қўлидан маҳкам тутиб, телба эҳтирослар туфайли орттирилган пуштларини меҳр билан авайлашарди. Кечаси, каравотда қучишиб ётганларида, на ойдинда шовқин-сурон солишаётган чумолилардан, на куяларнинг питирлашидан, на қўшни хонадаги бургаларнинг тобора кучайиб бораётган бетиним хуштакларидан кўркишарди. Амаранта Урсула билан Аурелианони тез-тез арвоҳлар тўполони уйғотиб юборарди. Улар Урсуланинг ўз авлодини асраш учун яратувчи билан жанг қилаётгани, Хосе Аркадио Буэндиа буюк ихтироларнинг бесамар ҳақиқатни ахтараётганини, Фернанданинг дуо ўқишини, умидсиз, урушлар, тилла балиқчалар полковник Аурелиано Буэндиани ҳайвон ҳолига солаётганини, шўх базмлар айни авжига чиққан пайтда Аурелиано Иккинчининг ёлғизликда ўлаётганини кўришарди; ниҳоят, улар елимдек ёпишқоқ гоёларгина ўлимга бўйин бермаслигини тушунишди, ҳозир ҳашаротлар одамлардан тортиб олаётган бу кичик ва ғариб жаннатни бошқа бир тур мавжудотлар тортиб олишидан кейин ҳам бир-бирларини севаверишларига амин бўлишди ва яна кўнгилларида саодат барқ ура бошлаганини туйишди.

Якшанба кунларининг бирида, кеч соат олтида Амаранта Урсулани тўлғоқ тута бошлади. Очликдан танларини сотиб кун кўрувчи қизларни доволаб юрувчи доя хотин жилмайиб туриб, уни овқат столга ётқизди, ўзи аёлнинг қорнига ўтириб олиб, то Амаранта Урсуланинг фарёдини чақалоқ йигиси босиб кетмагунча, бечора аёлнинг устида чайқалаверди. Амаранта Урсула кўзёш пардаси орасидан фарзанди ҳақиқий Буэндиа эканини — Хосе Аркадиолар каби йўгон, чайир ва қайсар, Аурелианолар каби кўзлари очик, тийрак эканини кўрди ва умид қилдики, у Буэндиалар уруғини қайта тиклайди, уларни ажалга гирифтор этувчи иллатлару ёлғизликка мойилиқдан асраб қолади. Негаки юз йил давомида туғилган Буэндиалар орасида фақат шу чақалоқгина ҳақиқий севги меваси бўлиб дунёга келган эди.

— Одамхўрнинг ўзгинаси, — деди Амаранта Урсула, — унга Родрига деб исм қўямиз.

— Йўқ, — деб эътироз билдирди эри. — Биз уни

Аурелиано деб атаймиз, насиб этса, у ўттиз икки урушда ҳам голиб чиқади.

Доя чакалоқнинг киндигини кесиб, баданидаги аллақандай кўкиш довларни латта билан арта бошлади. Аурелиано чироқ кўтариб турди. Улар болани юзтубан ётқи-зиб, ҳалигача сезмаган белгини кўриб қолишди. Боланинг кетида чўчка думчаси бор эди.

Лекин улар саросимага тушмадилар. Чунки Аурелиано билан Амаранта Урсуланинг Буэндиалар авлодида илгари ана шундай воқеа содир бўлганини билишмас, Урсуланинг дахшатли огоҳларини ёдидан чиқаришган, бунинг устига доя хотин уларга, бу думни боланинг сут тишлари тушганда кесиб ташласа ҳам бўлар, дея тасалли берди. Кейин эса бу ҳақда ўйлашларига вақтлари қолмади, чунки Амаранта Урсуланинг ичидан қон кета бошлади. Қонни тўхтатишнинг ҳеч бир иложи бўлмади. Ўргимчак уяси ва кул босишлар ҳам худди фавворани қўл билан ёпиб бўлмаганидек бефойда эди.

Амаранта Урсула дастлаб ўзини дадил тутишга уринди. Аурелианонинг қўлидан тутганича, ундан асло қўрқмасликни илтижо қилар, ахир менга ўхшаганлар ўз ихтиёрсиз ўлиш учун тувилмайди, деб айтар, доя аёлнинг саросимасини кўриб, қотиб-қотиб куларди. Аурелианонинг умиди пучга чиққан сари, Амаранта Урсула тобора қорайиб борар, гўёки уни ички нур тарк этарди. Ниҳоят, у оғир уйқуга чўмди.

Душанба куни сахармардона уйга Амаранта Урсуланинг тўшаги ёнида дуо ўқиш учун аллақандай аёлни бошлаб келишди. Аёлнинг дуолари қон оқишини шу захотиёқ тўхтатарди. Лекин Амаранта Урсуланинг қайноқ қони муҳаббатдан ўзга афсунга бефарқ эди. Кечкурун, роса йигирма тўрт соатлик азоблардан кейин, Амаранта Урсуланинг ўлиб ётганини кўришди; аёлнинг ёноқлари бўртиб чиққан, азоб асорати юзидаги оқиш ёғдудан йўқолиб кетган, лабида яна табассум пайдо бўлган эди.

Аурелиано шундагина дўстларини қанчалар қаттиқ севишини, уларнинг ёрдамига қанчалар муҳтож эканини сезди. У чакалоқни мархума тайёрлаб қўйган саватга жойлади, мурданинг устига адёл ёпди ва ўтмишга эл-тувчи сўкмоқ топиш ниятида, хувиллаб қолган шаҳар

бўйлаб тентирай бошлади. Ўзи қўпдан бери қадам босмаган дорихона эшигини қокди, лекин у ерда дурадгорлик устахонаси борлигини кўрди. Қўлида чироқ тутган нотаниш кампир унга, бу ерда ҳеч қачон дорихона бўлмаган, бу ерда хушқад, кўзлари ғамгин, Мерседес исмли аёлни умрим бино бўлиб кўрганим йўқ, деб жавоб қайтарди.

Аурелиано пешонасини католониялик олимнинг собиқ китоб дўкони эшигига урганча йиғларкан, севги сеҳрига путур етказмасликни ўйлаб ўз вақтида аза очмаган ўша ўлимга мана энди, анча кечикиб бўлса-да, мотам тутаётганини сезди. Қўлбуқалар изгиб ховлида айш-ишрат сураётган пайтлари парвозини доимо болаларча қизикқонлик билан кузатган осмонда ўша қизгиш халқалар учиб юришига ҳам эътибор бермасдан, «Олтин бола» деб аталмиш исловатхона деворларини муштлаганча, Пилар Тернерани чорлади. Фохишалар кўчасининг омон қолган энг сўнгги саломида аккордеончилар ансамбли епископнинг жияни ва Франсиско Одам сирларининг вориси бўлмиш Рафаэль Эсклаона қўшиқларини ижро этарди. Ўз онасини ургани учун қўли қуриб қолган салон хўжайини Аурелианога озгина ичишни таклиф қилди. Шишани бўшатгач, Аурелиано ҳам бир шиша ичимлик қўйди. Салон хўжайини унга, онамни урган қўлим қуриб қолди, деб ҳикоя қилди. Аурелиано бўлса, ўз опамни яхши кўрганим боис, юрагим қуйиб кул бўлди, деб сўзлади. Икковининг ҳам кўзлари ёшга тўлди. Аурелиано азобли оғриқ бир лаҳзага дилини тарк этганини пайқади. Аммо Макондо тарихидаги энг сўнгги тонг шафақи остида ёлғиз қолгач, шаҳар майдонининг ўртасига чиқиб, қўлларини ёзди-да, худди бутун дунёни уйғотиб юборишга шайланаётгандай, юрак-юрагидан чиқариб кичкирди:

— Дўстлар дўст эмас, қанжикнинг тукқанларидир!

Жодугар уни кўз ёшию сафро қўлмагидан тортиб чиқарди. Хонасига бошлаб келди, кийим-бошини тозалади-да, бир коса бульон ичирди. Унга таскин бериш учун Аурелианонинг деворга ёзилган қарзларини кўмир билан ўчирди ва у ёлғизликдан йиғламаслик учун атай ўзининг энг қайғули кунларини хотирлашга тушди. Эрталаб, қисқа ва оғир уйқудан кейин Аурелиано ўзига

келди. У дастлаб боши қаттиқ оғриётганини сизди, сўнг кўзини очдию боласини эслади.

Чақалоқ савадда кўринмасди. Бирдан Аурелианонинг юрагини кувонч қоплади — Амаранта Урсула ўзига қараш учун тирилган бўлса-я, деб ўйлади. Аммо у аёл остида тошдек қотиб ётарди. Аурелиано уйга кириб келган маҳали ётоқхона эшиги очиқ турганини эслади. Гулларнинг тонгги нафасига тўла галереядан ўтиб ханузгача туғруқ аломатлари турган ошхонага кирди: у ерда катта қозон, қонга беланган чойшаб, сўхта солинган сопол идишлар, қайчи ва чақалоқнинг буралиб қолган киндиги ётарди. Доя хотин кечаси келиб болани олиб кетгандир, деб ўйлади. Айни ўй андак таскин берди. Амаранта Урсула чақалоғи учун кийим-бош тикиб ўтирадиган тебранма курсига чўкди, қалбини босиб келаётган улкан ўтнинг оғирлигига бардош беролмаслигини англаб етди. Ўзи ва ўзгалар мусибатнинг заҳарли найзаси яралган Аурелиано ўлик атиргулларни ўраб олган ўргимчак инларига, ҳар ёндан ўжарлик билан униб чиқаётган бегона ўтларга, февраль ойининг соф ва осуда тонгига ҳайратланиб боқди. Ва у дафъатан чақалоқни кўриб қолди. Қуриб-қакшаб қолган вужудни гўёки бутун дунёдан тўпланган чумолилар парча-парча қилиб, боғнинг тош тўшалган йўлкасидан ўз инларига судраб борарди. Аурелиано қотиб қолди. Таажжуб ёки қўрқувдан эмас, балки айни шу лаҳзада Мелькиадес қўлёмалари сирига калит топганидан қотиб қолди. Қўлёмалар эпиграфи яққол кўз олдига келди: **«Авлоднинг биринчи вакилини дарахтга боғлаб қўйишади, авлоднинг сўнгисини чумолилар еб битиради»**.

Аурелиано ҳаётида ҳеч қачон айни дақиқадаги каби оқилона ҳаракат қилмаган эди. У ўлиқлар ва азани эрдан чиқарди, дунё ташвишлари халақит бермаслиги учун, барча эшигу деразаларни миҳлаб чикди. Энди у Мелькиадеснинг қўлёмаларида ўз тақдири ҳам ёзилганини биларди. Нодир қадимий ўсимликлар, қўлмақлар ховури ва хонадаги одамзот изларини йўқотган қандайдир нурли ҳашаротлар қуршовидаги ётган қўлёмалар бус-бутун эди. Аурелиано бетоқат бўлиб, қўлёмаларни ёруққа ҳам олиб чиқмай, шу ернинг ўзида, тик турганча, овозини чиқариб ўқий бошлади. Аурелиано,

гўёки қоғозлар испан тилида ёзилгандек, ҳеч бир қийналмай ўқирди. Бу — Буэндиалар оиласининг Мелькиадес томонидан битилган тарихи бўлиб, бугунги кун роса юз йил олдин башорат қилинган эди. Лўли уларни ўз она тили санскритда ёзган бўлиб, ундаги жуфт шеърлар император Августнинг, тоқлари эса лакедемонияликларнинг ҳарбий шифрлари билан тилсимланган эди. Ўзининг Амаранта Урсулага бўлган муҳаббатини ўқиб уялиб кетган маҳали Аурелианонинг Мелькиадеснинг сўнгги огоҳлантириш сирини оча бошлаганининг сабаби шунда эдики, чол воқеаларни одатдагидек вақтбевақт қилиб эмас, балки барча кундалик лавҳаларни бир асрга шу тарзда жамлагандики, гўё уларнинг ҳаммаси бир лаҳзада содир бўлгандек туюларди. Ўз ихтиросига маҳлиё бўлган Аурелиано Мелькиадес қачонлардир Аркадиога ўқиб беришга уринган «музыкага солинган энциклика»ларни овоз чиқариб ўқий бошлади. Аслида бу Аркадионинг отилиши ҳақидаги башорат эди; сўнгра Аурелиано осмони фалакка парвоз этадиган дунёдаги энг гўзал аёл ҳақида, оталари ўлимдан сўнг эгизак болалар туғилиши ва эгизаклар лаёқатсизлик ёки дангасалик сабабли эмас, балки бемаврид туғилганлари учун ҳам қўлёмаларни ўқий олмасликлари ҳақида билиб олди. Аурелиано шу ерга етганида, ўзининг қисматини тезроқ билишни истаб, бир неча варақни қолдириб кетди. Шу лаҳзада шамол эса бошлади. Ўтмишга мансуб товушлар — кекса теракларнинг ғижирлаши ва умидсизлик ноласи билан йўғрилган бу шамол ҳали анча суст эди. Аурелиано уни деярли сезмади, чунки ўша дақиқаларда ўзига бахт беролмайдиган гўзал аёлни қидириш мақсадида сароб саҳросида тентираган шахватпараст бобосини учратиб қолган эди. Аурелиано уни таниди. У шажаранинг сирли сўқмоқлари бўйлаб юраркан, ўзи бунёд бўлган жойга дуч келди: чаёнлар ва капалаклар тўлиб-тошган нимқоронғи мўрчада қандайдир бир ишчи чиройли аёл билан яқинлик қилган эди. Аурелиано ўқишга шунчалар берилиб кетдики, бўроннинг иккинчи ҳамласини ҳам пайқамади. Қоплондек шиддатли бўрон деразаю эшикларни ошиқ-мошиқларидан кўчирди, галереянинг шарқ томонидаги тошни учириб, пойдеворни бузиб ташлади. Бу

вақта Аурелиано Амаранта Урсула ўзига она эмас, балки хола эканини, чўчка думли махлуқ туғадиган кишиларнинг бегона қонлари ичра бир-бирини қидириб топиши учун Риоачани Фрэнсис Дрейк ишғол этганини билди. Аурелиано ўзига маълум бўлган воқеаларга вақт сарфлаб ўтирмасдан, яна ўн бир варақни ташлаб, бугунги кунлар битилган байтларнинг тилсимини оча бошлади. Унинг тақдири шу қадар ойдин башорат этилган эдики, Аурелиано гўёки гапирувчи кўзгу олдида тургандай эди. Макондо қиёмат янглиғ даҳшатли бўрон гирдобига тушиб қолди. У қазо муҳлати ва сабабини билиш ниятида яна бир неча варақни ташлаб ўтди. Аммо ҳали сўнгги шеърга етмасдан, ўзига шу хонадан чиқиш насиб этмаслигини тушунди. Қўлёмалар башорат қилардики, Аурелиано Бабилонья уларни ўқиб чиққан захотиёк, бўрон бу ғариб шаҳарни ер юзидан супуриб ташлайди, унинг номини одамлар хотирасидан батамом ўчиради, баён этилмиш воқеалар эса бошқа такрорланмайди, чунки ёлғизликнинг юз йилига маҳкум этилган одамлар авлоди ер юзида қайта пайдо бўлмайди.